

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 2(139)/2022

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2022

Nur-Sultan, 2022

Нур-Султан, 2022

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (психология)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану)

Ә.С. Мамбеталина, п.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Н.О. Байғабылов, PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенғалиева А. М.	п.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Иванова Г.П.	п.ғ.д., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент, М. Ақмулла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университет, Уфа, Ресей
Калдыбаева О.В.	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Колева И.	докт., Климент Охридский атындағы София университеті, София, Болгария
Отар Э. С.	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф., Башқұрт мемлекеттік университеті, Уфа, Ресей
Тамаш П.	проф., Corvinus университеті, Будапешт, Венгрия
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ-дың педагогика және психология институты, Алматы, Қазақстан
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф., Башқұрт мемлекеттік университеті, Уфа, Ресей
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Жауапты хатшы: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.

15.02.2021 ж. № KZ07VPY00032398 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 15 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

G.Zh.Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology) **A.S. Mambetalina**, Can. of Psychological Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology) **N.O. Baigabylov**, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A.M. Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Ivanova G.P. Doctor of Pedagogical Sciences, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia
Islamova Z.M. Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof., M. Akmulla Bashkir State Pedagogical University, Ufa, Russia
Kaldybayeva O.V. PhD, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Otar E.S. PhD, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Koleva I. Dr., Kliment Ohridski Sofia State University, Sofia, Bulgaria
Seytkazy P.B. Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sunarchina M.M. Doctor of Sociology, Prof., Bashkir State University, Ufa, Russia
Tamas P. Prof., Corvinus University, Budapest, Hungary
Urazbayeva G.T. Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Khan N.N. Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., Institute of Pedagogy and Psychology of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan
Shaikhislamov R.B. Doctor of Sociology, Prof., Bashkir State University, Ufa, Russia
Shalgynbayeva K.K. Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Responsible secretary: A.S. Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate № KZ07VPY00032398 dated 15.02.2021.

Periodicity: 4 times a year Circulation: 15 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора (психология)
Зам. главного редактора (социология)

А.С. Мамбеталина, к.п.с.н., доцент (Казахстан)
Н.О. Байгабылов, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М	к.п.н., доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Иванова Г.П.	д.п.н., Российский университет дружбы народов, Москва, Россия
Исламова З.М.	к.п.н., доцент, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа, Россия
Калдыбаева О.В.	PhD, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Колева И.	докт., Софийский университет им. Климента Охридского, София, Болгария
Отар Э. С.	PhD, Евразийский национальный университет, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф., Башкирский государственный университет, Уфа, Россия
Тамаш П.	проф., университет Corvinus, Будапешт, Венгрия
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Хан Н.Н.	д.п.н., проф., Институт педагогики и психологии КазНПУ им.Абая, Алматы, Казахстан
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф., Башкирский государственный университет, Уфа, Россия
Шалғынбаева К.К.	д.п.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Ответственный секретарь: А.С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ07VPY00032398 от 15.02.2021 г

Тираж: 15 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

МАЗМҰНЫ

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Төлеубекова Рымшаш Кәмешқызына – 70 жас	11
Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Меңлібекова Гулбахыт Жолдасбековнаға – 60 жас	12

ПЕДАГОГИКА

<i>Абдуллина Г.Т., Куралбаева А.А., Жумабаева У.Т.</i> Екінші сынып оқушыларының ағылшын тілі сабағында диалогтік оқыту әдісі арқылы түсіну дағдыларын қалыптастыру	15
<i>Ақылбеков Қ.А., Каймулдинова К.Д., Баканов Н.Г.</i> Қазақстан Республикасындағы географиялық білімнің теоретикалық аспектілері	26
<i>Алибаева Ж.Е., Шавалиева З.Ш., Мучкин Д.П., Халелова А.Х.</i> «Әлеуметтік-мәдени даму» феноменінің генезисі	35
<i>Аюпова Г.Т., Исмаилова Г.М., Карипжанова Н.М.</i> Жоғары мектеп мұғалімдерінің тұлғалық даму ерекшеліктерін классификациялау теориялары	46
<i>Нәби Л., Нурмұханбетова Н.Н., Дүрмекбаева Ш.Н., Фахрудинова И.Б., Дәмекова С.Қ.</i> Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің балалар университетінде ерте кәсіптік бағдар беру болашағы	54
<i>Утеулиев Н.С., Мадияров Н.К.</i> Болашақ математика мұғалімдеріне геометрия курсы оқытуда динамикалық геометрия жүйесін қолдану ерекшеліктері мен тиімділігі	63
<i>Шмигирилова И.Б., Рванова А.С., Таджигитов А.А.</i> Математиканы оқытуда оқушылардың білім беру нәтижелерін бағалау моделі	75
<i>Хамитова Г.А., Алиясова А.В., Зенкова Т.В., Чуйкина А.С.</i> Қашықтықтан оқыту жағдайында STEM технологиясын қолдану ерекшеліктері	91
<i>Серебряникова М.А.</i> Университетте шет тілін аралас оқытуды жүзеге асырудың әдістемелік және ұйымдастырушылық шарттары	101
<i>Тұтқышбаева Ш.С., Закирова А.Б.</i> Оқу платформасында IoT технологияларын пайдалануды үйретудің әдістемелік алгоритмі	111
<i>Жәкібаева Г.Б., Омарова В.К., Отенова Г.Е.</i> Студенттермен практикалық сабақтарда «Write around» проблемалық оқыту технологиясын қолдану	121
<i>Шолпанқұлова Г.К., Дж. Мак Элдоуни Дженсен, Садықова А.Қ., Колумбаева Ш.Ж.</i> Кәсіптік білім берудегі әлеуметтік серіктестіктің мәні	133
<i>Сейітқазы П.Б., Сүлейменова Ж.Т.</i> ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастырудың факторлары	142
<i>Оразаева Г.С.</i> Ерекше қажеттіліктері бар жас баланы психологиялық-педагогикалық қолдауға отбасын дайындаудың тұлғалық-акценттік жүйесі	152
<i>Баяхметова А.Т., Баяхметова Л.Т., Саржанов Т.С., Баяхметова А.Т., Исахова П.Б.</i> Білім беруді тұрақты дамыту мәселелері	160
<i>Қозыбай А.Қ., Нысан Г.М.</i> Метаметодикалық тәсіл негізінде болашақ физика мұғалімдерін инновациялық қызметке әдістемелік даярлауды жетілдіру	168
<i>Жазықова М. Қ., Туяқова У.Ж.</i> Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында мұғалімнің кәсіби креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы	178
<i>Майлыбаева Г.С., Жолтаева Г.Н., Калдияров Д.А., Мейрамбек Ә.М., Сарсекулова Д.М.</i> Педагогтерді қашықтықтан білім беруге даярлауда ресурстық қамтамасыз ету мәселелері	186
<i>Сеитова М., Жуматаева З.</i> Тіл дәрістерінде жазылым дағдысын қалыптастыруда Инстаграмды қолданудың тиімділігі	198
<i>Утегулова З.Н., Оразбаева Ф.Ш., Тлеубай С.</i> Жазылым әрекетін меңгертуде жаттығу жұмыстарын қолданудың тиімділігі	206
<i>Егорычев А.М., Болсынбекова Г.А.</i> Болашақ педагог-психологтарды инновациялық іс-әрекетті басқаруға даярлығын қалыптастырудың теориясы мен практикасы	215

<i>Иманчиев Ж.Е., Книсарина М.М., Сыздықбаева А.Д.</i> Кәсіби даярлық барысында әлеуметтік жауапкершілігі бар студенттердің субъективті әлеуқатының шарттылығы	226
<i>Койшыгулова Г.У., Түребаева К.Ж.</i> ЖОО-да студенттердің цифрлық мәдениетін қалыптастыру (жұмыс тәжірибесінен)	235
<i>Исаев М.С., Рысбекова М.А., Данияров Т.А.</i> Ұлттық құндылық негізінде қалыптасқан болашақ маманның тұлғалық келбеті	243
<i>Жаркынбекова Ш.К., Гювен Ф.</i> Цифрлық трансформация жағдайында студенттердің онлайн оқуды бағалауы (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ үлгісінде)	254

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Отарбаева Ж.С.</i> Кәсіби психологиялық денсаулық ұғымының теориялық негізі	266
<i>Ерментәева А.Р., Аюпова Г. Т., Аубакирова Ж.К.</i> Жоғары мектеп оқытушысының тұлғалық даму ерекшеліктері	274
<i>Гайворонская И.Б., Любимова Е.Д.</i> Тұлғаның виртуалды өзін-өзі жүзеге асыру психологиясы	287
<i>Қурманғалиева Ж.К.</i> COVID-19-ға байланысты әлеуметтік оқшаулану кезеңіндегі Испания, Ресей, Израиль және Қазақстан студенттерінің психо-эмоционалды жағдайы	296
<i>Турарова Г.У., Мамбеталина А.С.</i> Психологиядағы «ерік» категориясының және тұлғаның ерік сапаларының тұжырымдамалық негіздері	309
<i>Карибаева Г.М., Сағындықова Ж.А.</i> Қолданбалы мінез-құлықты талдау (АВА) аутизм спектрі бұзылысын түзету әдістемесі ретінде	321
<i>Борантай А.Б., Ким А.М.</i> Эмоционалды интеллект пен аудармашы жұмыс тиімділігі	330
<i>Кравцова Т.М., Касанова А.Б.</i> Отбасылық сценарийдің психологиялық аспектілері жасөспірім тұлғаның виктимділігінің себебі ретінде	340
<i>Қуандықова Б.Ж., Давлетова А.А., Есимбекова А.К., Сангилбаев О.С.</i> Кәмелет жасына толмағандарға мониторинг және психологиялық көмек көрсету жүйесі: кешенді тәсіл	354
<i>Лавров А.В., Нигай Е.В., Андреев И.В.</i> Тәуелділермен жұмыста кинотерапияны қолдану	368
<i>Мұстафаева С. А., Ниетбаева Г.Б., Сатова А.К.</i> Білім жағдайындағы көркем сюжетті-рөлдік моделі жоғары сынып оқушыларының гуманитарлық дарындылығын дамыту құралы ретінде	376

ӘЛЕУМЕТТАНУ

<i>Бешерли Х., Санатқанұлы М., Кудабеков М., Байгабылов Н.</i> Есірткіге тәуелділікті емдеуге бағытталған опиоидты алмастыру емінің шеңберінде метадонды қолдану	382
<i>Әбетова З.Т., Жумаканова Ф.Д.</i> Саяси дискурстарды құрастыру контексіндегі кеңестік индустрияландыруды нарративы: музей коммеморациясы (Қарағанды өлкелік және Қарлағ музейлері кейсі)	389
<i>Алиева С.В.</i> Муниципалитет тұрғындарының краудсорсингтік әлеуетін әлеуметтік зерттеу әдістемесі	404

CONTENTS

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Toleubekova Rymshash Kameshevna is 70 years old	11
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Menlibekova Gulbakhyt Zholdasbekovna is 60 years old	12

PEDAGOGY

<i>Abdullina G.T., Kuralbayeva A.A., Zhumabayeva U.T.</i> Formation of understanding skills of second graders in English lessons by the method of dialogical teaching	15
<i>Akylbekov K.A., Kaimuldionova K.D., Bakanov N.G.</i> Theoretical aspects of geographic education in Kazakhstan	26
<i>Alibaeva Zh.E., Shavaliyeva Z.Sh., Muchkin D.P., Khalelova A.K.</i> The genesis of the development of the phenomenon of «Socio-cultural development»	35
<i>Ayupova G.T., Ismailova G.M., Karipzhanova N.M.</i> Theories of classification of personal development features of higher schools teachers	46
<i>Naviy L., Nurmukhanbetova N.N., Durmekbayeva Sh.N., Fakhrudinova I.B., Damekova S.K.</i> Prospects of the children's university of Sh. Ualikhanov Kokshetau University	54
<i>Uteuliyev N.S., Madiyarov N.K.</i> Features and effectiveness of using dynamic geometry systems in the geometric training of future mathematics teachers	63
<i>Shmigirilova I.B., Pvanova A.S., Tadzhigitov A.A.</i> A model for assessing the educational results of schoolchildren in teaching mathematics	75
<i>Khamitova G.A., Aliyassova A.V., Zenkova T.V., Chuikina A.S.</i> Features of using STEM technology in the conditions of distance learning	91
<i>Serebryanikova M.A.</i> Methodological and organizational conditions for implementing blended learning a foreign language at a university	101
<i>Tutkyshbayeva Sh.S., Zakirova A.B.</i> Algorithm of learning methods on educational platforms using IoT technology	111
<i>Zhakibayeva G.B., Omarova V.C., Otepova G.E.</i> Use of problem learning technology «Write around» in practical classes with students	121
<i>Sholpankulova G.K., Jane Mc Eldowney Jensen, Sadykova A.K., Kolumbayeva Sh.Zh.</i> The essence of social partnership in vocational education	133
<i>Seitkazy P.B., Suleimenova Zh.T.</i> Factors of formation of digital competence of future specialists at the university	142
<i>Orazayeva G.S.</i> Personal-accent system of family preparation for psychological and pedagogical support of a young child with special needs	152
<i>Bayakhmetova L.T., Bayakhmetova L.T., Sarzhanov T.S., Bayakhmetova A.T., Isakhova P.B.</i> Issues of sustainable development of education	160
<i>Kozybai A.K., Nyssan G.M.</i> Improvement of the methodological training of future teachers of physics for innovative activities based on the methodical approach	168
<i>Zhazykova M.K., Tuyakova U.Zh.</i> The Significance of Teacher`s Creative Skills Formation in the New Paradigm of Education	178
<i>Mailybayeva G., Zholtayeva G., Kaldiyarov D., Meirambek A., Sarsekulova D.</i> Resource provision issues in teacher training for distance learning	186
<i>Seitova M., Zhumatayeva Z.</i> The effect of using Instagram on teaching writing in language classes	198
<i>Utegulova Z.N., Orazbaeva F.Sh., Tleubay S.</i> Effectiveness of using exercises in teaching writing	206
<i>Yegorychev A.M., Bolsynbekova G.A.</i> Theory and practice of forming the readiness of future educational psychologists to manage innovative activities	215
<i>Imanchiyev Zh.E., Knissarina M.M., Syzdykbayeva A.D.</i> The conditioning of students' subjective well-being on the level of social responsibility in a professional training environment	226
<i>Koishygulova G.U., Turebayeva K.Zh.</i> Formation of the digital culture of students at the university (from work experience)	235

<i>Isaev M.S., Rysbekova A.M., Daniyarov T.A.</i> The personal appearance of the future specialist, formed on the basis of national values	243
<i>Zharkynbekova Sh., Guven F.</i> Student evaluation of online learning under the conditions of digital transformations (by the example of L.N. Gumilyov ENU)	254

PSYCHOLOGY

<i>Otarbayeva Zh.S.</i> Theoretical basis of the concept of professional psychological health	266
<i>Ermentaeva A.R., Ayupova G.T., Aubakirova Zh.K.</i> Features of personal development of a high school teacher	274
<i>Gaivoronskaya I.B., Lyubimova E.D.</i> Psychology of virtual self-realization of personality	287
<i>Kurmangaliyeva Zh.K.</i> Psycho-emotional state of students from Spain, Russia, Israel and Kazakhstan during the period of social isolation in connection with COVID-19	296
<i>Turarova G.U., Mambetalina A.S.</i> Conceptual foundations of human will and volitional qualities in psychology	309
<i>Karibaeva G.M., Sagyndykova Zh.A.</i> Applied Behavioral Analysis (ABA) for the Treatment of Autism Spectrum Disorders	321
<i>Borantay A.B., Kim A.M.</i> Emotional intelligence and translator's work effectivity	330
<i>Kravtsova T.M., Kasanova A.B.</i> Psychological aspects of the family scenario as a cause of the adolescent personality's victimhood	340
<i>Kuandykova B.Z., Esimbekova A.K., Davletova A.A., Sangilbaev O.S.</i> A system of monitoring and psychological assistance to minors a comprehensive approach	354
<i>Lavrov A.V., Nigay E.V., Andreev I.V.</i> The use of film therapy in work with addiction	368
<i>Mustafayeva S.A., Nietbaeva G.B., Satova A.K.</i> Artistic story-role modeling of educational situations as a means of developing humanities gifted high school students	376

SOCIOLOGY

<i>Besherli H., Sanatkanuly M., Kudabekov M., Baigabylov N.</i> Methadone use in opioid substitution therapy for drug dependence	382
<i>Abetova Z.T., Zhumakanova F.D.</i> The narrative of Soviet Industrialization in the context for the construction of political discourses: museum commemoration (cases of the Karaganda museum of heritage and Karlag)	389
<i>Aliyeva S.V.</i> Methodology of sociological research of the crowdsourcing potential of the population of the municipality	404

СОДЕРЖАНИЕ

Доктору педагогических наук, профессору Толеубековой Рымшаш Камешевне - 70 лет	11
Доктору педагогических наук, профессору Менлибековой Гульбахыт Жолдасбековне - 60 лет	12

ПЕДАГОГИКА

<i>Абдуллина Г.Т., Куралбаева А.А., Жумабаева У.Т.</i> Формирование навыков понимания учащихся 2-го класса на уроках английского языка с помощью диалоговых методов обучения	15
<i>Ақылбеков Қ.А., Каймулдинова К.Д., Баканов Н.Г.</i> Теоретические аспекты географического образования в Республике Казахстан	26
<i>Алибаева Ж.Е., Шавалиева З.Ш., Мучкин Д.П., Халелова А.Х.</i> Генезис развития феномена «социокультурное развитие»	35
<i>Аюпова Г.Т., Исмаилова Г.М., Карипжанова Н.М.</i> Теории классификации особенностей личностного развития преподавателей высших школ	46
<i>Навий Л., Нурмуханбетова Н.Н., Дурмекбаева Ш.Н., Фахрудинова И.Б., Дамекова С.К.</i> Перспективы ранней профориентации в Детском университете Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова	54
<i>Утеулиев Н.С., Мадияров Н.К.</i> Особенности и эффективность применения систем динамической геометрии в геометрической подготовке будущих учителей математики	63
<i>Шмигирилова И.Б., Рванова А.С., Таджигитов А.А.</i> Модель оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике	75
<i>Хамитова Г.А., Алиясова А.В., Зенкова Т.В., Чуйкина А.С.</i> Особенности использования технологии STEM в условиях дистанционного обучения	91
<i>Серебряникова М.А.</i> Методические и организационные условия реализации смешанного обучения иностранному языку в вузе	101
<i>Туткышбаева Ш.С., Закирова А.Б.</i> Алгоритм методов обучения на образовательных платформах с использованием IoT технологии	111
<i>Жакибаева Г.Б., Омарова В.К., Отенова Г.Е.</i> Применение технологии проблемного обучения «Write around» на практических занятиях со студентами	121
<i>Шолпанкулова Г.К., Дж. Мак Элдоуни Дженсен, Садыкова А.К., Колумбаева Ш.Ж.</i> Сущность социального партнерства в профессиональном образовании	133
<i>Сейтказы П.Б., Сулейменова Ж.Т.</i> Факторы формирования цифровой компетентности будущих специалистов в вузе	142
<i>Оразаева Г.С.</i> Личностно-акцентная система подготовки семьи к психолого-педагогической поддержке ребёнка раннего возраста с особыми потребностями	152
<i>Баяхметова Л.Т., Баяхметова Л.Т., Саржанов Т.С., Баяхметова А.Т., Исахова П.Б.</i> Вопросы устойчивого развития образования	160
<i>Козыбай А.К., Нысан Г.М.</i> Совершенствование методической подготовки будущих учителей физики к инновационной деятельности на основе метаинформационного подхода	168
<i>Жазыкова М.К., Туякова У.Ж.</i> Значение формирования профессиональных креативных компетенций учителя в условиях новой парадигмы образования	178
<i>Майлыбаева Г.С., Жолтаева Г.Н., Калдияров Д.А., Мейрамбек А.М., Сарсекулова Д.М.</i> Проблемы ресурсного обеспечения подготовки педагогов для дистанционного обучения	186
<i>Сеитова М., Жуматаева З.</i> Эффективность использования Instagram в формировании навыков письма на языковых занятиях	198
<i>Утегулова З.Н., Оразбаева Ф.Ш., Тлеубай С.</i> Эффективность использования упражнений в изучении навыков письма	206
<i>Егорычев А.М., Болсынбекова Г.А.</i> Теория и практика формирования готовности будущих педагогов-психологов к управлению инновационной деятельностью	215
<i>Иманчиев Ж.Е., Книсарина М.М., Сыздыкбаева А.Д.</i> Обусловленность субъективного благополучия студентов уровнем социальной ответственности в условиях профессиональной подготовки	226

<i>Койшыгулова Г.У., Туребаева К.Ж.</i> Формирование цифровой культуры студентов в вузе (из опыта работы)	235
<i>Исаев М.С., Рысбекова М.А., Данияров Т.А.</i> Личностный облик будущего специалиста, сформированный на основе национальных ценностей	243
<i>Жаркынбекова Ш.К., Гювен Ф.</i> Оценка студентами онлайн обучения в условиях цифровых трансформаций (на примере ЕНУ им. Л.Н. Гумилева)	254

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Отарбаева Ж.С.</i> Теоретические основы понятия профессионального психологического здоровья	266
<i>Ерментаева А.Р., Аюпова Г. Т., Аубакирова Ж.К.</i> Особенности личностного развития учителя высшей школы	274
<i>Гайворонская И.Б., Любимова Е.Д.</i> Психология виртуальной самореализации личности	287
<i>Курмангалиева Ж.К.</i> Психоэмоциональное состояние студентов из Испании, России, Израиля и Казахстана в период социальной изоляции в связи с COVID-19	296
<i>Турарова Г.У., Мамбеталина А.С.</i> Концептуальные основы категории «воли» и волевых качеств личности в психологии	309
<i>Карибаева Г.М., Сагындыкова Ж.А.</i> Прикладной поведенческий анализ (АВА) как метод коррекции расстройств аутистического спектра	321
<i>Борантай А.Б., Ким А.М.</i> Эмоциональный интеллект и эффективность работы переводчика	330
<i>Кравцова Т.М., Касанова А.Б.</i> Психологические аспекты семейного сценария как причина виктимности личности юношеского возраста	340
<i>Куандыкова Б.Ж., Давлетова А.А., Есимбекова А.К., Сангилбаев О.С.</i> Система мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним: комплексный подход	354
<i>Лавров А.В., Низай Е.В., Андреев И.В.</i> Применение кинотерапии в работе с аддикциями	368
<i>Мустафаева С.А., Ниетбаева Г.Б., Сатова А.К.</i> Художественное сюжетно-ролевое моделирование учебных ситуаций как средство развития гуманитарно одаренных старшеклассников	376

СОЦИОЛОГИЯ

<i>Абдрашева Б.Ж., Оразгалиева Г.З., Аманбаева Д.С.</i> Научно-теоретическое изучение национальной традиции как социального института	382
<i>Маймакова А.А., Бураканова Г.М., Алиева С.В.</i> Виртуальный имидж преподавателя высшей школы как фактор формирования моральных установок у студенческой молодежи	389
<i>Санатқанұлы М., Бешерли Х.</i> Влияние пандемии коронавирусной инфекции COVID-19 на наркоситуацию	404

*Педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Төлеубекова Рымшаш Кәмешқызына – 70 жас*

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Toleubekova Rymshash Kameshevna is 70 years old*

*Доктору педагогических наук, профессору
Төлеубековой Рымшаш Камешевне - 70 лет*

Егемен еліміздің өскелең ұрпағына ұлттық құндылықтарды бағалай білуге баулыған, ұлттық санасы мен рухы жоғары білікті маман тәрбиелейтін, рухани-адамгершілік тәрбиенің шамшырағына айналған көрнекті ғалым, ұлағатты ұстаз Төлеубекова Рымшаш Кәмешқызы 70 жаста!

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Алтынсарин атындағы және Күлтегін жүдделерінің иегері, Қазақстан Республикасының білім беру ісінің үздігі, Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысының редакциялық алқасының мүшесі, еліміздің елеулі ғалымы, ғылым мен білім ісін қатар ұстаған Рымшаш Кәмешқызының бойында ізгілік, мейірімділік, адалдық мен парасаттылық секілді адамгершіліктің асыл қасиеттері өзара үндескен.

Тәрбиесі мен өнегесі өрбіген, қазыналы да құнды тағылымы толы, руханиаты мол ерен еңбегіңіздің нәтижесінде талай шәкірттеріңізге өмірлік үлгі болдыңыз. Сіздей керемет жаннан білім мен тәрбие алған шәкірттеріңіз сізге әрқашан риза! Сізді мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтай отырып, зор денсаулық, мол бақыт, отбасыңызға амандық пен бақ-береке тілейміз. Абыройыңыз асқатай берсін, мерейіңіз үстем болсын!

Ізгі тілек білдіруші PhD докторант-шәкірттеріңіз

*Педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Меңлібекова Гулбахыт Жолдасбековна - 60 жас*

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Menlibekova Gulbakhyt Zholdasbekovna is 60 years old*

*Доктору педагогических наук, профессору
Менлибековой Гульбахыт Жолдасбековне - 60 лет*

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Гулбахыт Жолдасбековна Меңлібекова кәсіби өмір жолын ғылыми ізденістік шығармашылыққа арнай отырып, Қазақстанның педагогика және психология ғылымдарының дамуына ерен еңбегі сіңген еісімі үлкен әріптермен жазылатын ғалым.

1979-1983 жылдары аралығында І. Жансүгіров атындағы Талдықорған педагогикалық институтында «педагогика және психология» мамандығы бойынша жоғары оқу орнын үздік бітіреді.

1983 жылғы 15 тамыз күнгі ҚазССР ағарту Министрлігінің жолдамасымен Талдықорған педагогикалық институтының оқытушысы етіп тағайындалып, кәсіби қызмет жолын бастайды. 1986 жылы Мәскеу қаласындағы «Педагогика» мамандығы бойынша Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының педагогикалық ғылымдар Академиясында білім алады.

1989-1992 жылдар аралығында Алматы қаласы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде 13.00.01 – Жалпы педагогика мамандығы бойынша күндізгі бөлімдегі аспирантурада оқиды. 1993 ж. «Қазақстан Республикасындағы мектепке дейінгі мекемелерде еңбек тәрбиесінің дамуы (1960-1985 жж.)» тақырыбында кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап шығады. 1993 - 1998 жылдар аралығында І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің аға оқытушысынан, кафедра меңгерушісі қызметіне дейін көтеріледі. 1998 г. ҚР ЖАК шешімімен «доцент» ғылыми атағына ие болады.

Жас ғалым мұнымен шектеліп қоймай, 1998-2001 жылдары Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде 13.00.08 - «Кәсіптік білім беру теориясы мен әдістемесі» мамандығы бойынша күндізгі докторантура бөліміне оқуға түседі. 2002 жылы аталмыш докторантураны тәмамдап, ғылыми кеңесшісі, профессор Уманов Григорий Абрамовичтің жетекшілігімен «Болашақ мұғалімдерді әлеуметтік педагогикалық жұмысқа даярлау жүйесі» тақырыбында докторлық диссертациясын сәтті қорғап шығады.

2001 жылдан бастап, Астана қаласы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің педагогика және психология кафедрасының доценті, 2002 жылы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің саясаттану және әлеуметтану кафедрасының доценті, 2002-2003 жылдары Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының меңгерушісі., 2003-2004 жылдары Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің педагогика кафедрасының меңгерушісі, 2005-2006 жылдары аталмыш университет ректорының кеңесшісі, 2006-2008 жылдары Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің педагогика факультетінің деканы, 2008-2009 жылдары Еуразия гуманитарлық институтының педагогика кафедрасының меңгерушісі қызметтерін үлкен жауапкершілік пен табанды еңбегімен қызмет атқарады.

2008 жылы Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі, білім мен ғылым саласындағы бақылау комитетінің шешімімен «профессор» ғылыми атағын алады.

2009-2012 жылдары Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі «Қаржы академиясы» АҚ әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, 2012 жылы Қазақ экономика,

қаржы және халықаралық сауда университетінің философия мен әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі міндетін атқарады. 2012 - 2014 жылдары Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің әлеуметтік жұмыс кафедрасының меңгерушісі, 2014 ж. Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің қолданбалы ғылымдар факультетінің деканы қызметін атқарады.

2014 жылдан бастап, қазіргі уақытқа дейін Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзінөзі тану кафедрасының профессоры, 2021 жылдан аталмыш университеттің психология кафедрасында профессор қызметін атқарып келеді.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Меңлібекова Гулбахыт Жолдасбековна университеттің беделді ғалым ретінде магистранттарға және докторанттарға «Наукометрия», «Педагогикалық өлшем», «Педагогика және психологияның андрагогикалық негіздері», «Әлеуметтік бейімделу және реабилитация» пәндері бойынша дәріс оқиды, «Педагогика және психологияның андрагогикалық негіздері» атты авторлық курс жүргізеді.

Ғалым Ғылыми гранттар иегері, айта кетсек, 2015-2017 жж. «Жетім балалармен жұмыс жасау үшін мамандар даярлауда инновациялық технологияларды қолданудың ғылыми-әдістемелік негіздері» жобасының орындаушысы болса, 2018-2020 жж. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің №132 «Қазақстанның үшінші жаңғыру контекстінде андрагогикалық білім беру әдіснамасын жасау» ғылыми жобасының жетекшісі болды.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Меңлібекова Гулбахыт Жолдасбековнаның жалпы ғылыми еңбектері 500-ге жуық. Ғалымның шетелдік және Отандық жарияланымдары әлемге танымалы. Scopus, Thomson Reuters базасында жарық көрген еңбектері де жеткілікті. Халықаралық, Республикалық конференцияларға да белсене қатысып, өз еңбегін сіңіріп келеді.

Ғалымның жетекшілігімен бірқатар PhD докторлар, магистрлер дайындалды. Бірнеше шетелдерде (Франция) ғылыми тағылымдаман өтіп, еліміздің педагогика және психология ғылымына тәжірибесін аямай келеді.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Меңлібекова Гулбахыт Жолдасбековнаның марапаттарын атап кетсек, 2005 жылы «Б.Алтынсарин» төсбелгісімен, 2006 және 2011 жылы «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» атағын иеленді, 2017 жылы «Білім беру ісінің құрметті қызметкері» төсбелгісімен марапатталды. Қазақстандық және ресейлік ғалым-авторлардың «Әлеуметтік педагогика» атты еңбегі І Халықаралық педагогикалық оқуларда «Үздік оқулық» номинациясы бойынша І дәрежелі дипломмен марапатталады.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Меңлібекова Гулбахыт Жолдасбековна қаншама жылдан бері Халықаралық Аккредиттеу және рейтингтің тәуелсіз агенттігінің (ACQUIN) ең үздік сарапшысы ретінде танымалы.

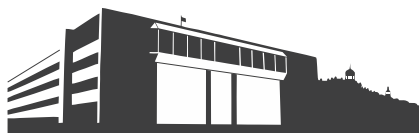
Қазақстан Республикасы білім саласында педагог мамандарды даярлауда, оқытушылардың педагогикалық біліктілігін көтеру үдерісінің мазмұнын ұйымдастыруда, жоғары білім беру мазмұнын жаңартуда, педагогтердің мазмұндық-әдістемелік саласында шығармашылығын, білімін, іскерлігі мен дағдысын жетілдіруде Г.Ж. Меңлібекованың еңбегі ұшан-теңіз және еліміздің педагогика және психология ғылымдары мен білімдерінің жанашыры.

Халықаралық деңгейде, Республикалық деңгейде, өңірлік аймақтарда қоғамдық іс-шараларға, ғылыми талдамалық жұмыстарға белсенді қатынаса отырып, еліміздің көркейіп дамуына, жастардың тұлғалық жетілуіне, кәсіби қалыптасуына қосқан үлесі зор: ҚР БҒМ өкілі ретінде апелляциялық комиссия мүшесі, психологиялық және педагогикалық пәндер бойынша тест тапсырмаларының сараптамашысы, электрондық оқулықтар сараптамашысы, мемлекеттік тапсырмаларды қарқынды жүзеге асырушы, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінде бірнеше жыл педагогика және психология ғылымдары бойынша сараптау кеңесінің мүшесі, Педагогика және психоло-

гия мамандығы бойынша Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Республикалық оқу-әдістемелік кеңесінің мүшесі, бірнеше жылдар қатарынан Республикамыздағы жоғары оқу орындарында Педагогика және психология мамандығы бойынша қорытынды мемлекеттік аттестаттау комиссия төрайымы, түрлі шетелдер, Отандық мерзімді басылымдардың бас редакторы және т.с.с қажымас еңбегі – еліміздің іргетасын қалаушы ғалым-әйел Гулбахыт Жолдасбековнаға зор денсаулық, бақыт пен шығармашылық табыстар тілейміз.

Психология кафедрасы ұжымы

ХФТАР 14.25.07

Г.Т. Абдуллина
А.А. Куралбаева
У.Т. Жумабаева

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(E-mail: abdullina.gulzhan@ayu.edu.kz, umida.zhumabayeva@ayu.edu.kz)

Екінші сынып оқушыларының ағылшын тілі сабағында диалогтік оқыту әдісі арқылы түсіну дағдыларын қалыптастыру

Аңдатпа. Бұл мақалада 2-сынып оқушыларына ағылшын тілін оқытудың әдістемелік негіздері, сондай-ақ ағылшын тілін диалогтық оқытудың мәні мен функциялары қарастырылады. Диалогтік оқытудың маңыздылығы мен күрделілігіне, оқушының тілді қаншалықты тез меңгере алатынына жан-жақты талдау жүргізілді. Диалог дегеніміз-екі немесе одан да көп адамдар арасындағы пікір алмасу. Мұғалім мен оқушының бір-бірімен қарым-қатынасы және пікір алмасу балаға өз ойларын еркін білдіруге, тілді тез және жүйелі түрде үйренуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, жұмыста тілді үйрену үшін оны түсіну функциясы маңызды екендігі дәлелденді. Диалогтық оқыту арқылы балалардың сабаққа деген қызығушылығын арттыру, түсіну дағдыларын қалыптастыру, оқушылардың білім сапасын және олардың білімге қызығушылығын арттыру маңызды мақсаттардың бірі болып табылады. Диалогтық оқыту арқылы түсіну дағдыларын қалыптастыру үшін мұғалім сабақтарды қызықты өткізуі керек. Оқушылардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттыру үшін қарапайым оқыту формаларын, атап айтқанда «сұрақ-жауап» диалогтарын қолданған жөн. Әр түрлі ойындар арқылы сабақтарды тиімді өткізу. Ойын түрлері және диалогтық оқытудың нәзіктіктері сипатталған. Сабақтарды ойын түрінде өткізген кезде бала қызығушылық танытады және жаңа сөздерді оңай есте сақтайды. Қысқа рөлдік ойындар ұсынылған.

Түйін сөздер: бастауыш сынып, түсіну дағдысы, диалогтік оқыту, ағылшын тілі, рөлдік ойындар, әдіс, оқу бағдарламасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-15-25>

Кіріспе

Баланың білім алуға деген құштарлығын ояту үшін қазіргі кезеңде мұғалім көп ізденіп, сабақтың балалар үшін тиімді өтуі үшін біраз жұмыстар жасауы керек. Білім сапасы

баланың білімге деген құштарлығымен, қызығушылығына тікелей байланысты болып табылады. Қазіргі заман талабына сай мұғалім «білім бұлағы» емес, «білім бұлағына» итермелеуші, яғни білім алу жетекшісі болуы қажет. Сабақ беруге және оны оқытуға барынша

мақсатқа сай және креативті амалдарды дамытуда орталық аспект мұғалім мен оқушы арасындағы қарым - қатынастардың түсінікті болуы қажет. Егер оқытуға белсенділік пен өзара әрекет кіретін болса, ол тиімдірек болады.

Ғалымдардың пікірінше, адамның шет тілдерді үйрену қабілеті бастауыш сыныптарда қалыптасады. Балаға өзге тілдерді ерте жастан бастап үйрету арқылы тіл үйренудің сапалы іргетасын қалыптастыра аламыз. Бастауыш сыныптың оқушылары, әсіресе 1-2-сыныпта оқитын балалар тіл үйренуге бейім келеді және үйреткен нәрсені тез ұғып алады. Оларға тіл үйретуде ережелерді жаттатудан гөрі, сөйлеу дағдысы өнімді нәтиже береді. Ораним және Хайф университеттерінің профессоры Пенни Ур өзінің «Тілдерді оқыту курсы» деп аталатын еңбегінде [1]. «Тіл үйретудегі төрт дағдының ішінде сөйлеу арқылы үйрену маңызды рөл атқарады. Себебі тілді білетін адамды сол тілде сөйлейтіндер деп атаймыз. Сөйлеу – тіл білудің барлық түрін қамтиды және үйренуге жеңіл» деп жазған.

Ағылшын тілінің бастапқы деңгейі оқу бағдарламасына сәйкес оқытылады. Ерте жастан шет тілін оқу оқушылар үшін қиын әрі қызықсыз болғандықтан, оқыту процесінде көптеген қиындықтар туады. Осы келеңсіздіктерді болдырмау мақсатында бастауыш сынып оқушыларын, оның ішінде 2-сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренудің тиімді жолдары қарастырылып, зерттеу жүргізілді.

Білім ордадағы сабақ беру әдістемесіндегі диалогтік оқытудың маңызы өте үлкен. Сабақты ұйымдастыру, жаңа материалды түсіндіру, сабақты бекіту, бағалау, қорытынды рефлексия диалог арқылы жүзеге асып отырады. Сонымен бірге диалогтік оқыту оқушылардың қызығушылығын арттырады, олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосады, сабақтың белсенді өтуіне әсер етеді.

Диалогтік оқыту әдісінің артықшылығы – мұнда оқушылар пассивті тыңдаушы емес, оқу үрдісінің басы-қасында болатын белсенді кейіпкер болады. Бұл әдісті, әсіресе, бастауыш сынып оқушыларының арасында қолданудың маңы-

зы зор. Бастауыш сыныпта жаңа орта, жаңа тәртіп, бейтаныс адамдардың арасына келген балалар бір сыныпқа жиналғанда қарым-қатынас жасау барысында біршама қиналып жатады. Олар өз ойын ашық айтуға ұялады, әдеп сақтауды, дұрыс сұрақ қоюды, тұшымды жауап беруді, кезек күтуді білмейді. Сонымен бірге сабаққа деген қызығушылығы төмен болады. Сол себепті мұғалім диалогтік оқыту әдісін қолдана отырып, тіл үйретіп қана қоймай, балалармен тығыз қарым-қатынас жасайды, оларды жаңа ортаға үйретеді, оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын оята алады.

Сонымен диалогтік сөйлеу дегеніміз ауызша қарым-қатынас, яғни адамдардың бір-бірімен кезекпен тілдесуі. Лингвистика саласына еңбегі сіңген ғалым, әйгілі орыс философы М.М.Бахтиннің «Тек диалог арқылы ойлау, түсіну қабілеттері дамиды. Адамдардың әңгімелесуі сананың қарым-қатынасына түрткі болады» [2] – деген тұжырымы осы сөзіме дәлел.

Ағылшын тілі сабақтарында диалогтік оқыту әдісін қолданудың негізгі мақсаты- балалардың сабаққа қызығушылығын арттыру, оқушының білімге деген құштарлығын арттыру, сабақта диалогтік әңгімені пайдалана отырып, оқушылардың өз ойларын, идеяларын дәлелдеуіне көмектесу.

Зерттеу әдістері

«Диалогтік оқыту» әдісі бір жағынан қызықты болса, екінші жағынан барлық мән-жайын түсінуді қажет ететін әдістердің бірі болып табылады. Оқу үрдісіне оқушылардың барлығы белсенді жұмыс жасауын қамтамасыз ету үшін диалогтік оқытудың әдістерін кеңінен қолданып отыру қажет. Мысалы: рөлдік ойындар, қадамды сұхбат, сұрақ – жауап, тапсырманы орындату, жұптық жұмыс, диалогтік мәтінді оқу. Бұл әдістер сыныптағы бүкіл оқушыларды әрекетке тартып, ұжымда жұмыс жасауға үйретіп, тілдік қарым-қатынас орнатуға септігін тигізеді.

Сұрақ – жауап әдісі – ағылшын тілі сабағында оқушылардың ынтасын арттырады,

қызығушылығын оятады. Жаңа тақырыпты түсіндіріп болғаннан кейін міндетті түрде оқушылардың тақырыпты түсінген түсінбегенін анықтау барысында сұрақтар қойылады. Сонымен қатар, оқушыларға әр түрлі деңгейдегі сұрақтарды қою (thick and thin question). Мысалға сұрақтарды «who? what?» демей, «why?, why do think so? деп қою арқылы оқушының ойлауына түрті болуға болады. Ой шақыру сұрақтары

- Do you like to go to the cinema?
- How often do you go to the cinema? (once a week, twice a month, never, etc.)
- What kind of films do you like the most?
- Can you name some popular films made in Kazakhstan?
- When did you last go to the cinema and what film did you see?

Сұрақ қоя білу маңызды дағдылардың бірі болып табылады, себебі сұрақ дұрыс қойылған уақытта ғана сабақ берудің тиімді құралына айналады және де оқушылардың білім алуына қолдау көрсетіп, оны жақсарта және кеңейте алады. Оқушының білім алуын қолдау үшін сұрақ қоюдың түрті болу, сынақтан өткізу және қайта бағыттау сияқты әртүрлі техникаларын пайдалануға болатыны белгілі.

Постер құрастырып, оны қорғау арқылы диалогке қатысушылардың мысалы, сөйлеушінің әрбір айтқан сөзін түсінікті етіп, мәнерімен сөйлеу, дұрыс сұрақ қою, ал тыңдаушы – айтуға мүмкіндік беру, жақсы тыңдаушы бола білу керектігі мен шыдамдылықпен таныту керектігін жайында түсініп, ой қозғауға жетелейді. Диалогтік оқыту барысында әңгімелесудің оқу-танымдық, тілдік-дамытушылық, әлеуметтік-бағдарлаушы міндеттері қамтылуы маңызды болып табылады.

Сабақты диалогтік оқыту әдісін пайдалану арқылы ұйымдастырған кезде мұғалім оқушылармен тығыз қарым-қатынас жасау арқылы үйретеді. Сол себепті де мұғалімдерге үлкен жауапкершілік жүктеледі, яғни олар оқушылар ашыла алатындай, өз ойын ашық айта алатындай жылы атмосфераны құруы қажет. Осындай атмосфера арқылы оқушыларға әсер етіп, балаларды бейтаныс тілге үйіріп әкете алады.

Оқушылардың диалогтік оқыту әдісінің көмегімен түсіну дағдыларын қалыптастыруды жүзеге асыру оқушылардың оқу материалдарын меңгеруіне, пәнді терең түсіну мен білім сапасының артуына мүмкіндік береді. Мектептің алдында оқыту сапасын едәуір арттыру міндеті тұр. Мектеп реформасының бағдарламалар мен оқулықтарды оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сәйкес келтіру туралы талабының әлі жүзеге асырылмауы оның шешілуін қиындатады. Дегенмен әр мұғалім оқу материалын түсіну үдерісінің ерекшелігі туралы мағлұматтарға және оның жазбаша не ауызша баяндауының психологиялық талаптарына сүйеніп отырса, бүгіннің өзінде тиімді жұмыс жасай алатыны сөзсіз.

Жалпы ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың диалогтік оқыту әдісі арқылы түсіну дағдыларын қалыптастыру кезінде осы 4 категорияны есте сақтау керек.

1. Түсіндірме (интерпретация) – екі объектінің ерекшеліктерін салыстырған кезде, ұқсастықтарын анықтағанда немесе бірбіріне қарсы қойған кезде, оқушылар оларға белгілі бір мағына беру арқылы өздерінің түсінгендіктерін көрсетеді. Интерпретация әдетте «Қалай?» «Неліктен?» сұрақтарына жауап беру мен «Салыстырыңыздар», «Айырмашылығын көрсетіңіздер» тапсырмалары арқылы жүзеге асырылады.

2. Аударма (трансформация) – балалар оқу материалдарының мағынасын сақтайды да, идеяларды өздеріне оңтайлы, түсінікті жүйеге немесе формаға ауыстырады.

3. Мысалдар – оқу материалдарын, ойды дұрыс түсінгендіктерін көрсету үшін тәжірибеден алынған фактілерге жүгінеді, мысал ретінде келтіреді.

4. Анықтамалар – атау немесе түсініктің мағынасын өзінің сөзімен жеткізу, таныс және түсінікті сөздермен анықтама түрінде тұжырымдау. Осы категорияларды әр сабақ барысында балалармен жүргізіліп отырса белгілі нәтиже шығады деп айта кетсек болады.

Оқушылармен диалогтік оқыту кезінде көп қолданылатын әдістердің бірі - Блум таксономиясы.

Таксономия - ол күрделі ұйымдастырылған жіктеу және жүйелеу теориясы әдетте иерар-

хиялық құрылымы бар шындық аймақтары. Білім беру мақсаттарының таксономиясы көп жылғы жұмыстың нәтижесі болып табылады. Чикаго университетінің американдық ғалымдарының үлкен тобы Б. Блум. Бұл Даму 1956 жылдан басталғанымен, қазіргі уақытқа дейін ол оқу мақсаттарын қоюдың ең белсенді қолданылатын құралы болып қала береді-курстар, бағдарламалар және жеке сабақтар. Блум таксономиясын құру қажеттілігі білім берудегі сәйкессіздіктерді түсіндірді- оқу бағдарламасы мақсатты, бұл іс жүзінде студенттер мүмкіндік алады үйрену және олар іс жүзінде үйренеді. А.Е. Мурзағалиева өзінің еңбектерінде Блум таксономиясына мынадай анықтама беріп өткен [3].

Блум таксономиясы бойынша оқу материалдарын меңгеру деңгейлері.

Кесте 1

Блум таксономиясының деңгейлері	Анықтамасы
Білу	Қайталау және тану көмегімен мәліметтердің есте қандай жолдармен сақталғанын тексеру, мәлімет және деректерді еске түсіру арқылы жүзеге асады.
Түсіну	Түсіну дегеніміз ақпаратты таныс, анық күйге (формаға) ауыстыру арқылы өзіндік түсінік қалыптастыру. Осы деңгейде балалар мәліметті тек есте сақтамайды. Олар мәліметтерді басқа таныс жүйеге түрлендіреді, есте сақталған мәліметті басқаларға жеткізу жолдарын айқындайды, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтап береді, салыстырады, нәтижелерді суреттейді.
Қолдану	Қолдану - қандай да бір мәселені шешу үшін ақпаратты іс жүзінде қолдану, жүзеге асыру. Осы деңгейде балалар мұғалімнің көмегінсіз таныс емес проблеманы өздігінше шеше алады.

Талдау	Егер «Қолдану» деңгейі шешім қабылдау үшін құрамдас бөліктерді біріктіруді меңзесе, «Талдау» деңгейі, керісінше, бүтін, тұтас нәрсені оның қалайша құрылғандығын түсіндіру мақсатында құрамдас бөліктерге бөлуді нұсқайды.
Жинақтау	Оқу материалының элементтерінен жаңашыл сипаттан бүтінді (нәтижені) құрастыру. Жаңа нәтиже ретінде оқу материалдарын мүлдем өзгеше реттейтін хабарлама (баяндама, сөз), жұмыс жоспары, схемаларды атауға болады.
Бағалау	Оқу материалының маңызын анықтау, ол туралы өзіндік пікір келтіру, ойын білдіру. Бұл деңгей алдыңғы категориялардың оқу нәтижелелеріне қол жеткізуді меңзейді.

Қазіргі кезде барлық сабақтарда Блум таксономиясы жиі қолданылады, сабақтың басында оқушылар нені білуі тиіс, не нәрсеге қол жеткізу керек деген мақсатпен сабақтың критерийін интерактивті тақтаға жазып көрсетіледі немесе әр оқушыға қағазға жазылған күйде сабаққа құрылған критерийлерді таратылып отырады.. Сабақ критерийлері өткен сабақпен байланыстырыла құрылады, өйткені ағылшын тілі сабақтарында кейбір түсінуге қиын грамматикалық құрылымдарды дамыту, жетілдіру мақсатында көбірек жұмыстануды қажет етеді және әр сабақта оқушылардың сабақта ағылшын тілінде сөздік қорларын пайдалануы, сөйлеген кезде немесе оқыған кезде дауыс ырғағына, яғни дауысты көтеріп немесе төмен түсіру мәнеріне көңіл бөле отырып, сабақ критерийлері құрылады.

Қазіргі кезде сын тұрғысынан ойлау технологиясының тиімді әдістердің бірі диалогтік оқыту әдісі екендігі бәрімізге белгілі. Бастауыш сыныпта ағылшын тілі сабақтарында оқушылармен диалогтік оқыту әдісін қолдану арқылы түсіну дағдыларының қандай жолдармен қалыптасуы туралы зерттеу жұмы-

старын жүргіздік. Зерттеу жұмысымыз төрт аптаға созылды. Мен 2 «А» сынып оқушыларымен зерттеу жұмыстарын жүргіздім. Себебі бұл сыныпқа өзгерістер енгізу керек деп таптым, бұл сыныптағы оқушылардың деңгейі әр түрлі болды. Жалпы оқушы саны 20, үздіктер 5, оқу екпінділері 2, қалған оқушылар орташа деңгейді құрады. Оқушылармен жұмыстар жүргізу кейде қиынға түседі, сол себепті осы зерттеу арқылы оқушылардың білім сапасын арттыру үшін қандай жұмыстар жүргізілуі керек екенін анықтау болды.

Талқылау

Зерттеу барысында 2 «А» сынып оқушыларын бақыладым. Мектепте жүргізген зерттеу жұмысымың басында балаларды диалогтық оқытуға үйрету кезінде біраз кедергілерге тап болдық, себебі өзге тілде оқитын оқушылардың сөйлеу тілдерінің жетілмегендігі (тілдік барьер), түсінулерінің төмендігі, өз ойларын айта алмаулары, шешім қабылдай алмаулары сияқты кедергілер кездесті. Балалар үнемі өзінің сыныптастары мен мұғалім тарапынан баға беріледі күтті, олардың ұяңдықтары басымдылық көрсетті, бұл болса олардың ішкі дүниесін түсінуге кедергі болды. Сол себепті балалардың тақырыпқа өздерінің көзқарастарын ынталандыру үшін, бұрыннан таныс мәліметтерге және жаңа тақырыпқа түрткі сұрақтар қою арқылы қызығушылықтарын оятуға тырыстым. Нәтижеде балалардың ауызша сөйлеуге деген талпыныстарын байқадым, ол әлі қалыптаспаған сөйлеу тілі болса да олардың сабаққа деген қызығушылықтарын тудырды. Сабақ соңында жаңды диалог пайда болды. Диалогтің пайда болуына сыныптағы психологиялық ахуал, топқа бөліну, үнемі мақтау сөздер айту, топтық бағалау және әр сабақта жүйелі диалог жүргізу әсер етті. Оқушылардың белсене жұмыс істеулері үшін, түсіну дағдыларын дамыту үшін сыныпта диалог өте қажет болды. Мұғалім мен оқушы арасындағы диалог белгілі бір тақырыпты түсінуге, оқушы мен оқушы арасындағы диалог олардың топтағы өзара қарым-қатынасын дұрыс түсінуге көмектесті.

Осы уақыттарға дейін дәстүрлі сабақ беру үрдісінде мысалы, белгілі бір мәтінді оқып, оны аударып, тақырып бойынша қажетті мәліметтерді мұғалім өзі айтып, түсіндіріп беретін, ал оқушылар тек тыңдаушы мен көшіріп алушы болатын. Мұның соңы балаларды немқұрайлыққа әкелді. Жіберілген осы сынды қателіктер мен кедергілерді жою үшін жүргізген жұмыстарым өз нәтижесін берді. Оқушылардың өз бетінше ізденісі мен жеке пайымдаулар жасап, өз пікірін, өз ойын айтуға бағытталған тапсырмалар ұсынып, оларға топтарда бірлесе жұмыс жасауға, ортақ пікір шығаруға мүмкіндік бердім. Бұл жұмыстар барысында оқушылардың мәтінді оқып, таныс емес сөздерге мән беріп, аударып, бір-біріне кеңес беріп, одан нәтиже шығаруы мені қуантты.

Зерттеу жұмысымыздың нәтижесіне сүйене отырып, ағылшын тілі сабағында диалогтік оқыту әдісін қолданып өтсе оқушылардан белгілі бір нәтиже ала алады. Диалогтік оқыту әдісін қолдану барысында балалардың жоғары ойлау деңгейіне ұмтылғанын байқадым және де олардың түсіну дағдыларының қалыптасуына тиімді екендігіне көз жеткіздім. Енді жүргізген зерттеу жұмысымда балалармен қолданған негізгі ойын түрлеріне қысқаша тоқталсам.

Диалогтік оқыту оқушылардың ауызша және жазбаша тіл қабілетін, түсіну дағдысын қалыптастырады, белсенді түрде сөздік қорын толықтыруға мүмкіндік береді. Мысалы, оқушыларға жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған Smiles оқулығында «My family and friends» (Менің отбасым және достарым) тақырыбы бар [4]. Оқу үрдісінде «Миға шабуыл» әдісін қолдана отырып, балаларға отбасы ұғымына байланысты түрлі сұрақтар қоюға болады. Оған қоса мұғалім «Суреттер сөйлейді» ойынын ойнату арқылы балалардың ағылшын тілін түсінуіне ықпал ете алады. Алдымен балалардан отбасы тақырыбында сурет салуын өтінеді. Олар суреттерін аяқтаған соң, әр баламен жеке диалог орната отырып, суретке қатысты сұрақтар қояды.

– You draw very beautifully! (Сен суретті әдемі саласың!) What colors did you paint the

picture? (Сен суретті қандай түстермен боядың?)

– I painted the sky blue. The ground brown and the sun yellow. My mother's clothes were red, my father's clothes were blue, and my clothes were green. (Мен аспанды көк түспен боядым. Жерді қоңыр, күнді сары түспен боядым. Анамның киімі қызыл түсті, әкемнің киімі көк түсті, ал менікі жасыл түспен боялған).

– Very good! What is your mother's name? (Тамаша! Сенің анаңның есімі кім?)

– My mother's name Anar. (Менің анамның есімі – Анар).

– Do you have a sister or brother? (Сенің аған / інін немесе әпкең / қарындасың бар ма?)

– No. (Жоқ).

Бұл ойында мұғалім оқушыны демеп, сөйлем құрауға көмектесіп отырады. Ойын оқушы мен мұғалімнің қалауына қарай әр түрлі форматта өтеді және жалғаса береді.

Диалогтік оқыту әдісі кезінде 2-сынып оқушыларының жақсы нәтижеге қол жеткізуі үшін топта жұмыс жасағаны тиімді екен. Ғалымдардың зерттеуі бойынша, оқушылардың 66%-ы сабақ барысында сыныптастарын тыңдайды, 52%-ы сабақта көп нәрсені есте сақтайды, түсінеді, көп ойланады, ал 82% оқушылар мұғалім мен білім алушының пікір алмаса жүріп, оқытудың арқасында уақыттың тез өтіп кеткенін байқамай қалады деп тұжырым жасауға болады [5]. Сол себепті диалогтік оқыту арқылы түсіну дағдыларын дамытудағы тиімді әдістер топтық жұмыс, жұппен жұмыс және ойындар екенін атап өткен жөн. Тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін балалар тақырыпты өз арасында я болмаса мұғаліммен бірге белсенді түрде талқылауы, талдауы, қорытынды жасауы қажет. Сонымен бірге осы жұмыстардың барлығын белгілі бір уақытта жүзеге асыруы тиіс. Топпен жұмыс жасағанда бір оқушы шетте қалса, сабақты түсінбесе немесе сабаққа деген құлшынысы болмаса, топ жоғары нәтижеге жете алмайтынын ескерген жөн. Ал жұппен жұмыс істегенде қатысушылардың біреуінің сылбыр болуы, диалог құра алмауы екі оқушының да сапасына, дағдыларды игеруіне кері әсерін тигізеді. Сол үшін диалогтік оқыту әдісі мұғалімге үлкен жауапкершілік жүктейтін әдіс-тәсілдердің бірі.

Диалогтік оқыту әдісіне негізделген барлық тәсілдер мен оқыту түрлерінің арасынан ұтымдысы – ойын. Себебі 7-8 жасар бала үшін ойынның мәні зор. Шет тілін ойын арқылы үйрету – бұл жай ғана қызық қуу емес, қарапайым сөздерді айтудан бастап, түсінуге дейінгі барлық оқыту мақсаттарына жетудің негізгі тәсілі. 2-сыныпқа тіл үйреткенде оқытудың негізгі мәселелерін шешуге ықпал ететін және балаларға ұнайтын, қызық ойындарды пайдалану керек. Мысалы жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған Smiles оқулығында «All about me» (Барлығы мен жайлы) деген тақырып бар [6]. Осы тақырыпты өткенде «Репортер» ойынын ойнатуға болады. Бұл ойын диалогтік әдіс арқылы баланың ойлануына, сөздерді түсінуіне мүмкіндік береді және сөздік қорын бекітеді. Бұл ойын үшін мұғалім сыныпта сұхбаттың атмосферасын құрады. Баланы арнайы шақырып, оған сұрақтар қояды.

– Good morning, mr! How are you? (Қайырлы таң, мырза! Қалыңыз қалай?)

– Good morning, mrs. I am fine, and you? (Қайырлы таң! Жақсы, өзіңіз қалайсыз?)

– Good, thank you! What is your name? How old are you? (Керемет, рақмет! Сіздің есіміңіз кім? Жасыңыз нешеде?)

– My name is Arman. I am 7 years old. (Менің атым Арман. Мен жетідемін.)

– Where are you from, Arman? (Сіз қай жақтансыз, Арман?)

– I am from Kazakhstan. (Мен Қазақстаннанмын.)

Ойын осылай жалғасады. Ойын баланың диалогтік қабілетін арттырып қана қоймай, өзін маңызды сезінуіне мүмкіндік береді.

Диалогтік оқыту әдісінде ойындардың алатын орны ерекше. Ағылшын тілі сабағында ойын ойнату оқу үдерісін жылдамдатып, баланың зейінін ашып, ынтасын арттырады. Мұндай балалар интеллектуалды ақпаратқа қарағанда, эмоционалды ақпаратты тез қабылдайды әрі қызығушылығы оянады. Ал ойын эмоциядан тұратыны белгілі, ол белсенділікке, сананың дамуына, оқушының сергуіне көмектеседі. Әйгілі психолог Даниил Эльконин педагогикадағы ойынның атқара-

тын қызметі туралы: «ойын бала өміріндегі ең маңызды төрт қызметті атқарады, ол, біріншіден, мотивациялық-қажеттілік сферасын дамыту құралы, екіншіден, таным құралы, үшіншіден, баланың ақыл-ой қабілетін және мінез-құлықты дамыту құралы» [7] дейді.

Сөйлетудің тиімді тәсілдерінің бірі – рөлдік диалог, пікірталас, басқатырғыштар, т.б. Рөлдік ойындарда оқушыларға рөлдер беріледі. Рөлдік ойындар оқушыға қызық әрі ақпаратты жылдам игеруге мүмкіндік береді. Рөлдік ойындар арқылы жаңа сөздерді берік еске сақтап, балалардың сөздік қорын дамытуға болады және іс-әрекет арқылы түсіну дағдыларын қалыптастырады. Рөлдік ойындарды ұйымдастырып, балалар арасында ойнатқан кезде балаларға қалаған рөлдерін таңдауға мүмкіндік беру керек, ал нәтижелерді қорытындылау, бағалау кезінде олардың титтей де болса жетістіктерін де атап өткен жөн. Осындай қарапайым ережелер рөлдік ойынның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Мұғалім мен оқушылардың қойылым қоюдағы іс-әрекеті шартты түрде

төрт кезеңді қамтиды (мысалы, «Шалқан» ертегісін сахналау).

1. Жағдаймен танысу. Мұғалім қойылымның көрнекіліктерін дайындайды. Балаларға қандай оқиға желісі бойынша қойылым қоятындарын түсіндіріп, мәтінмен таныстырады.

2. Мақсат қою. Мұғалім мен оқушының бұл қойылымды қояр алдында мақсаты болу керек.

3. Сахналау [8].

Daddy: Oh, what is this? Is this a flower? No Is it a small tree? No Oh, it's a turnip! It is Masha's turnip! What a big yellow turnip! One, two, three... . Mummy, come here! (О, Бұл не? Бұл гүл ме? Жоқ... - Бұл кішкентай ағаш па? Жоқ... - О, бұл репа! Бұл репа машинасы! Қандай үлкен сары репа! Бір, екі, үш... - Мама, осында кел!)

Mummy: Oh, what's this? Is this a flower or turnip? (: О, Бұл не? Бұл гүл немесе репа ма?)

Daddy: This isn't a flower. It's a turnip! (Бұл гүл емес. Бұл репа!)

Mummy: Whose turnip is this? (Бұл репа кім?)

Daddy: It's Masha's turnip. One, two, three, four (бұл Маша репа. Бір, екі, үш, төрт ...)

Mummy: Masha, come here! (Маша, осында кел!)

Masha: Oh, what's this? Is it my turnip? (О, бұл не? Бұл менің репа?)

Mummy and Daddy: Yes, it is! One, two, three, four, five... . Dog, come here! (Ия, солай! Бір, екі, үш, төрт, бес... - Ит, осында кел!)

Dog: Whose turnip is this? (Бұл кімнің репа?)

Masha: It's my turnip. One, two, three, four... Cat, come here! (Бұл менің репа. Бір, екі, үш, төрт... - Мысық, осында кел!)

Cat: Oh, what's this? Is this a flower or a turnip? (О, Бұл не? Бұл гүл немесе репа ма?)

Dog: This isn't a flower. It's a turnip! (Бұл гүл емес. Бұл репа!)

Cat: Is it Masha's turnip? (Бұл репа машинасы ма?)

Dog: Yes, it is! (Ия, солай!)

«Dyslexia, Dysgraphia, OWL LD, and Dyscalculia» деп аталатын бастауыш мұғалімдеріне арналған еңбекте диалогтік оқыту барысында кездесетін қателіктерді, олардың шешімін көрсетіп, диалог құру мәселесі кеңінен жазылған. Әсіресе, сынып буклетін жасау тапсырмасы - өте креативті әдіс. Оқушыларға белгілі бір сөйлемді аяқтауды тапсыру керек. Мысалы «When my friend got lost ...». Әр оқушы өз мысалын айтады: «one girl helped him, the police found him, he did not leave the place ...». Осыдан соң баланы іздеу жолын көрсететін сурет, сөз тіркестері бар буклет жасалады, яғни осы арқылы оқушылар ұзақ сөйлемдерді диалогке қатыстыруды меңгереді әрі оқиға желісін көз алдына келтіреді [9].

Әр сабақ барысында осы сияқты әртүрлі ойындарды жүргізіп отыру арқылы балалардың сабаққа деген қызығушылығын, ұмтылысын арттырып отыруға болады.

Ағылшын тілі сабағында диалогтік оқытудың мынадай жолдары бар:

– баламен диалог жүргізе отырып, оның сөздерді дұрыс айтуына назар аудару және қате айтылған сөздерді түзетіп отыру;

– диалогты оқу, оқыту немесе аудиожазба тыңдату,

– оқу бағдарламасындағы тақырыптар бойынша диалог жүргізетіндей оқиғалар құрастыру

– балаларды жұптастырып, пікірлестіру.

Нәтиже

Зерттеу жұмысымыздың нәтижесінде сабақта диалогтік оқытудың маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Зерттеушілер диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар олардың білім деңгейлерін өсіруге үлес қосатынын атап көрсеткен. Балалар диалогтік оқыту әдісін қолдана отырып, мысалы : талдау, білімді бірлесіп құру, түсіну дағдыларды қалыптастыру арқылы білім алады. Әр сабақта оқушыларға сұрақтар қою арқылы, тақырып бойынша өз ойларын айтуға мүмкіндік бердім. Өзара талқылау арқылы, түрлі ойлардың болатындығын, бір - бірінің түсінуіне көмектесетінін көрсетті. Сұхбаттасу арқылы өз ойларын дәлелдеуге тырысты. Оқушылардың қандай деңгейде екенін түсінуге көмектеседі. Диалогтік тәсілдің оқушылардың ашылуына, ойын жеткізуіне, сөздік қорының молаюына тиімді екендігі анықталды.

Диалогтік әдіс, берілген сұраққа жауап алу, өздерінің ойларын білдіретін тапсырмалар сабақ кезінде міндетті түрде керек болады. Бұл тапсырмалар әр баладан шығармашылық тұлға қалыптастыруда көмекші құрал болып табылады. Сабағымда жаңа материалдарды оқытқанда және бекіту кезінде, жаттығуларды ұйымдастыруда, оқығанды және тыңдағанды тексеру үшін диалогтік әдісті қолданғаным дұрыс деп ойлаймын. Себебі осының бәрін әңгіме түрінде іске асырып отырдым. Әңгімелесе білу диалогтік тілді үйретуде соңғы нәтижеге жететін біліктілік болып табылады, себебі сабақтың барысында ой бөліскенде бүкіл бала ағылшынша сөйлеуге талпынды, сөйлей алмайтындарды жақсы сөйлейтіндер ағылшынша әңгімелесуге талпындырды.

Бұл әдіс оқушылардың диалогты қайталап айтуына мүмкіндік жасап отырады. Диалогпен жұмыс істеп жатқан кездегі қолданылған лексикалық материалдар оқушылардың сөй-

леу тілінің белсенді қорына айналып отырады.

Жалпы сабақта диалогті пайдалану өте пайдалы, оқушылардың сөйлеу мәдениетін, бір бірімен тіл табыса білуін қалыптастырады. Оқушылардың сөздік қорларын дамытып, оларды өз ойын анық жеткізе білуге, мәнерлі, мағыналы сөйлей білуге үйрету үшін сабақ үрдісінде диалогтық әдістің тиімділігін өз көзіммен байқадым.

Мен өзімнің жүргізген тәжірибемде диалогтық оқыту әдісін қолдана отырып мынандай жетістіктерге қол жеткіздім деп айта аламын:

- балалардың өтілген тақырып бойынша өз ойларын білдіруіне мүмкіндік болды;

- басқа адамдарда түрлі идеялардың болатындығын оқушылардың түсінулеріне көмектесті;

- балалардың сыни ойланып, пікір алмасып, бір-бірін тыңдай білуіне жол салды;

- мұғалімдерге оқушыларды оқыту барысында олардың оқушылары қандай деңгейде екендігін түсінуге көмектесті.

Қорытынды

Диалогтік оқыту арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамытудың негізгі ерекшеліктерінің бірі - мұғалім мен балаларға өз еріктерімен және бірлесе отырып шығармашылық жұмыс жасауға жағдай жасайды. Қазіргі оқытудың талаптарына сай мұғалім де, оқушы да жаңаша көзқарасты, терең ойлы болуды қажет етеді. Сондықтан қазіргі кезең талабына сай жас ұрпақтың көкірегі ояу, ізденімпаз, отаншыл, шығармашылық жұмыспен айналыса алатын дәрежеге жеткізуіміз керек деп ойлаймын. Оқушыларға жаңа тақырыптарды қызықты, түсінікті етіп түсіндіру үшін керекті тәсілдердің бірі ретінде диалогтік оқыту арқылы сыни тұрғыдан ойлауға үйрету деп ойлаймын. Осындай жаңа әдіс – тәсілдерді қолданып, жаңа сабақтың барысында қосымша қызықты деректерді ұсынуға, қиын тақырыптарды әр түрлі жұмыс түрлері арқылы жеткізуге, жаңа идеяларды әсерлі етіп көрсетуге болады. Диалогтік оқыту және сыни

тұрғыдан ойлауға үйрету негізінде әр түрлі мәтінді сипаттау қабілеті, сұрақ қоя білуі, та- әдіс-тәсілдерді пайдаланып, өткізілген са- ныс материалды меңгеру қабілеті біршама бақтардың нәтижесі бойынша оқушылардың жақсы нәтижелерге көтеріледі деп айтуға бо- сөйлеу қабілеті, сұраққа жауап беру қабілеті, лады.

Әдебиеттер тізімі

1. Ur P.100 Teaching Tips. Cambridge University Press, - 2016. – 131 p.
2. Бахтин М.М. Беседы с В. Д. Дубакиным. – Москва: Согласие, 2002.– 398 с.
3. Мурзагалиева А.Е. Учебные цели согласно таксономии Блума. – Астана, - 2015.– 54 с.
4. Dooley J. Evans V. Smiles: Pupil's book for Kazakhstan grade 2. - UK: Express Publishing, 2017.– 128 p.
5. Хан Р. Преподавание английского языка как иностранного. – Санкт-Петербург: Scientia Scripta, 2020.– 160 с.
6. Dooley J. Evans V. Smiles: Activity book for Kazakhstan grade 2. - UK Express Publishing, 2019.– 92 с.
7. Григорьева М.Б. Использование игровых приемов на уроках иностранно языка // Иностранные языки в школе – 2011. – № 10 – С. 90.
8. Стёпкина Е. А. Ролевые игры как средство развития диалоговой речи обучающихся на уроках иностранного языка Екатеринбург, 2018. – 71 с.
9. Virginia W. Berninger, Ph.D. Beverly J. Wolf M.E.Dyslexia, Dysgraphia, OWL LD, and Dyscalculia. - London, 2016.– 12 p.
10. Gilakjani A.P. The Significance of Listening Comprehension in English Language Teaching // Theory and Practice in Language Studies – 2016. – Т. 6 – № 8 – С. 1670–1677.
11. Ибрагимов Н.Т. Formation of lexical skills in teaching foreign languages // Филология и лингвистика в современном мире: материалы I Международной научной конференции. - Москва, Буки-Веди, 2017. -С. 81–83.

References

1. Ur P. 100 Teaching Tips (Cambridge University Press, 2016, 131 p.)
2. Bahtin M.M. Besedy s V. D. Duvakinym [Conversations with V. D. Duvakin] (Soglasie, Moscow, 2002, 398 p.).
3. Murzagaliev A.E. Uchebnye celi soglasno taksonomii Bluma [Learning goals according to Bloom's taxonomy] (Astana, 2015, 54 p.).
4. Dooley J. Evans V. Smiles: Pupil's book for Kazakhstan grade 2 (Express Publishing, UK, 2017, 128 p.).
5. Han R. Prepodavanie anglijskogo yazyka kak inostrannogo [Teaching English as a foreign language] (Scientia Scripta, Sankt-Peterburg, 2020, 160 p.).
6. Dooley J. Evans V. Smiles: Activity book for Kazakhstan grade 2 (Express Publishing, UK, 2019, 92 p.).
7. Grigor'eva M.B. Ispol'zovanie igrovyyh priemov na urokah inostranno yazyka [Using game techniques in foreign language lessons], Inostrannye yazyki v shkole [Foreign languages at school], 10, 90 (2011).
8. Styopkina E. A. Rolevyie igry kak sredstvo razvitiya dialogovoy rechi obuchayushchihsya na urokah inostrannogo yazyka [Role-playing games as a means of developing interactive speech of students in foreign language lessons] (Ekaterinburg, 2018, 71 p.).
9. Virginia W. Berninger, Ph.D. Beverly J. Wolf M.E.Dyslexia, Dysgraphia, OWL LD, and Dyscalculia (London, 2016, 12 p.).
10. Gilakjani A.P. The Significance of Listening Comprehension in English Language Teaching, Theory and Practice in Language Studies, 8 (6) 1670–1677. (2016).
11. Ibragimov N.T. Formation of lexical skills in teaching foreign languages. Filologiya i lingvistika v sovremennom mire: materialy I Mezhdunarodnyj nauchnoj konferencii [Philology and Linguistics in the Modern World: proceedings of the I International Scientific Conference] (Buki-Vedi, Moscow, 2017, P. 81–83).

Г.Т. Абдуллина, А.А. Куралбаева, У.Т. Жумабаева

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

Формирование навыков понимания учащихся 2-го класса на уроках английского языка с помощью диалоговых методов обучения

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические основы обучения английскому языку учащихся 2-го класса, а также значение и функции диалогического обучения английскому языку. Проведен всесторонний анализ значимости и сложности диалогического обучения, того, насколько быстро ученик сможет овладеть языком. Диалог - это обмен мнениями между двумя или более людьми. Общение учителя и ученика друг с другом и обмен мнениями позволяют ребенку свободно выражать свои мысли, быстро и системно изучать язык.

В работе также доказывается, что для изучения языка важна функция его понимания. Одними из важнейших целей являются повышение интереса детей к занятиям посредством диалогического обучения, формирование навыков понимания, повышение качества знаний учащихся и их интереса к знаниям. Для формирования навыков понимания через диалогическое обучение учитель должен интересно проводить уроки. Для повышения интереса учащихся к изучению языка целесообразно использовать несложные формы обучения, в частности диалоги «вопрос-ответ». Эффективно проведение занятий через различные игры. Описаны виды игр и тонкости диалогического обучения. При проведении занятий в игровой форме ребенок проявляет интерес и легко запоминает новые слова. Представлены короткие ролевые игры.

Ключевые слова: начальная школа, навыки понимания, диалоговое обучение, английский язык, ролевые игры, метод, учебный план.

G.T. Abdullina, A.A. Kuralbayeva, U.T. Zhumabayeva

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan

Formation of understanding skills of second graders in English lessons by the method of dialogical teaching

Abstract. The article discusses the methodological foundations of teaching English to the 2nd grade students, as well as the meaning and functions of dialogic English language teaching. The authors have been carried out a comprehensive analysis of the significance and complexity of dialogic learning and analyzed how quickly the student would be able to master the language. A dialogue is an exchange of opinions between two or more people. The communication of the teacher and the student with each other and the exchange of opinions allow the child to freely express his thoughts, quickly and systematically learn the language.

The article also proves that the function of understanding a language is important for learning it. One of the most important goals is to increase the interest of children in classes through dialogic learning, the formation of understanding skills, improving the quality of students' knowledge and their interest in knowledge. For the formation of understanding skills through dialogic learning, the teacher should conduct lessons in an interesting way. To increase the interest of students in learning the language, it is necessary to use simple forms of teaching, in particular, «question-answer» dialogues. Conducting classes through various games is effective. The article describes types of games and subtleties of dialogic learning. When conducting classes in a playful way, the child shows interest and easily remembers new words. The article presents short role-playing games.

Keywords: primary school, comprehension skills, dialogic learning, English language, role-playing games, method, academic plan.

Авторлар туралы мәлімет:

Абдуллина Г.Т. – корреспонденция үшін автор, PhD, білім технологиялары кафедрасының доцент м.а., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің, Б. Саттарханов даңғ., 29, Түркістан, Қазақстан.

Куралбаева А.А. – PhD, білім технологиялары кафедрасының доценті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің, Б. Саттарханов даңғ., 29, Түркістан, Қазақстан.

Жумабаева У.Т. – «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 1-курс магистранты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің, Б. Саттарханов даңғ., 29, Түркістан, Қазақстан.

Abdullina G.T. – **Corresponding author**, Acting Associate Professor, Department of Educational Technologies, Khoja Ahmed Yassawi International Kazakh-Turkish University, 29 B. Sattarkhanov ave., Turkistan, Kazakhstan.

Kuralbayeva A.A. – Associate Professor, Department of Educational Technologies, Khoja Ahmed Yassawi International Kazakh-Turkish University, 29 B. Sattarkhanov ave., Turkistan, Kazakhstan.

Zhumabayeva U.T. – The 1st year master’s student in Pedagogy and Methods of Primary Education”, Department of Educational Technologies, Khoja Ahmed Yassawi International Kazakh-Turkish University, 29 B. Sattarkhanov ave., Turkistan, Kazakhstan.

K.A. Akylbekov
K.D. Kaimuldionova
N.G. Bakanov

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: Yes171@bk.ru, kulash_kaymuldin@mail.ru, nursultan.bakanov@gmail.com)

Theoretical aspects of geographic education in Kazakhstan

Abstract. *In Kazakhstan, geography education in elementary school includes geography education in teacher training, regardless of whether the subject is part of a program devoted to geography or is integrated into another course such as social studies. The curriculum provides teaching skills, cultural understanding, and subject-specific expertise, all of which are valuable in today's world. A critical component of effective geography instruction is the identification of issues and the development of solutions for those problems. A total of 16 volunteers who worked as professors at eleven different institutions participated in the semi-structured interviews that formed the basis of the subsequent research project. The descriptive analysis methods were used to begin the process of analyzing the content. It has been found that there are problems with geography teaching, and it would be good to think about potential solutions to these difficulties. The most concerning of these issues is that geography instructors are ill-prepared for their positions, and a lack of teacher preparation is detrimental to geography teaching. According to the researchers, they are optimistic that their study will provide light on the current scenario in terms of creating better geographic educators in the near future, on the subject of training more qualified geography instructors in the foreseeable future.*

Keywords: *Geography; geographical education; geographical issues; teacher educating.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-26-34>

Introduction

University-based teacher education programs have been offered in Kazakhstan since the 1990s. Education programs have educated teachers via undergraduate and master's degrees, with the former requiring four years of study and the latter requiring one and a half years. Furthermore, we discovered that geography courses are given to students who are preparing for careers in areas such as elementary education, social studies, and geography, especially those that are geared at lower levels of education. In addition to providing students with cultural understanding, these courses provide them with comprehensive

instruction in certain areas. Courses in geography are included in the curriculum, and trainees get significant field experience as a result of these courses. Teacher candidates must have a strong grasp of global issues that affect all individuals and the whole globe, such as poverty, pollution, and deforestation before they can begin their teaching careers. These teaching candidates are also expected to evaluate current events and issues with the greatest amount of attention given to their many aspects [1]. However, it is important to note that this is not always the case.

Increasing interest in outdoor education courses and school practicums has been seen in teacher preparation programs in recent years,

after the implementation of restructuring studies that began during the 1998-1999 academic year and have continued to this day at colleges of education. In Kazakhstan, teacher training is governed by the Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan, which develops regulations to guarantee that teacher training programs contain all the required components. The Ministry of Education and science is responsible for overseeing teacher training. Classrooms, libraries, computers, and other technical equipment, among other things, are among the qualities that distinguish a good educational institution. Quality management, technical equipment, and a dedication to continuous development in teacher training should all be included on this short list of requirements [1]. As a result, the research examines a variety of perspectives on geography education, including those of the teaching assistants, source system, the education method and surroundings, publications, teacher trainees' preparedness, and the perspectives of managers.

Several issues in geography education have been recognized lately, as well as potential solutions to those issues.[2] The purpose of this study is to learn more about the challenges and potential solutions to the issues of geography education in teacher training by taking the instructors' perspectives into consideration. It is anticipated that the issues and solutions that have been identified will assist in ensuring improved geography education and teacher training.

Research methods

Empirical research approaches are used to investigate a current instructional experience or to create a new one. The following strategies are used to determine what exists in educational practice. [5]

1. Observation of the learning process is the first step. The aim of the observation was identified, a program was formed, and facts were recorded throughout the observation process. They were processed, and conclusions were drawn based on the analysis of the data collected, all in accordance with the program.

2. Teachers and students were interrogated. The survey's goal was identified, and the questionnaire was created. The survey has been done, and the results were analyzed.

3. The examination of records (magazines, thematic and lesson plans, circle work plans, etc.). Certain findings concerning the structure of instructional work at school were formed as a result of the study.

4. Personal interviews. The interview's aim was identified, and an interview was performed from which findings and generalizations were made.

5. Papers for written tests. They were used to determine a student's level of training and, based on the findings, to assess the condition of the educational process.

The educational experience of schools is usually studied using a variety of methodologies.

The goal of the pedagogical experiment technique is to develop a new teaching experience. Simultaneously, something new is brought into the classroom - a new instructional material, a new teaching approach, a new teaching method, etc. It is disclosed how this innovation affects the quality of information, as well as student growth and education. Control and experimental classes are assigned for the experiment, and their training levels must be the same. In the experimental class, a novel learning aspect is added, but learning in the control class is traditional. The pupils' knowledge quality is then compared in the classes.

A scientific premise, a hypothesis, and the appropriate educational and methodological material are produced to execute a pedagogical experiment (new educational text, new visual aids, test papers, etc.). It is suggested for implementation in a mass school if the introduction of a new one adds to the deepening of knowledge and the development of independence of children and validates the previously stated premise.[9]

It was made up of 16 volunteer geography teachers who worked in a variety of settings and taught geography courses to students. One teacher works for the Ministry of National Education, while the other is affiliated with a faculty of science and letters at a local university.

When viewed in the context of the available demographic data, these are some noteworthy characteristics of these academics. Others work in attendance work in elementary and secondary teacher preparation programs as well as in educational administration. Ten of the candidates are male. Most of these educators have between seven and twenty years of classroom experience, with the majority having between seven and twenty years of experience.

Data collection and analysis

The following steps involved in doing methodological research:

- 1) the identification and framing of the key research topic (based on literature review and familiarity with the school's experience);
- 2) formulating a theory;
- 3) establishing research objectives in order to solve the fundamental problem and test the hypothesis;
- 4) Methods of research selection;
- 5) Obtaining the experimental materials required to solve each challenge;
- 6) carrying out an experiment;
- 7) formulation of the study's results;
- 8) demonstrating the practical importance of the findings

Theoretical and empirical methodologies are used in tandem to investigate the learning process. Empirical approaches enable the collection of factual data, which is then analyzed using theoretical methods. Analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, comparison, and generalization are all applied in this situation.

The survey technique was used in this investigation. Using a semi-structured interview, which is a popular method of qualitative research [3], we were able to get the information I needed. A different piece of every component may be found in it. During the first part of the survey, respondents were asked for personal information, while the second half consisted of interview questions. The interview questions were developed with the assistance of a panel of specialists, whose views were solicited for the questions. The interviews were placed during the

2019 summer vacation. The conversation with a single instructor served as the basis for the test run. Following the completion of the pilot study, the interview procedure was revised as necessary, and the interviews were carried out in the order in which they were planned. Approximately 20 minutes were spent in each interview on average. Interviews were taped in case you wish to go back and listen to them later. Data collected during the study were analyzed using the descriptive analysis technique.

Discussion and results

By interviewing many geography instructors from different Kazakh universities and other organizations, this research on geography education in Kazakhstan discovered a slew of issues and proposed some remedies.

Additionally, the researchers discovered that geography teachers in Kazakhstan are experiencing difficulties in their teacher training programs, among other findings from the study. The findings of the study that you have just read support the findings of previous research in the literature as well. A number of studies have shown that teachers in the region lack sufficient knowledge and training[4], and this is supported by the literature. Considering that there was previously no such degree of teaching, their importance is critical. This assertion is supported by the research that has been done in the literature. Clearly, teachers' qualifications must be enhanced, and this will require more research and development. All instructors must be equipped with pedagogical training, and they should have access to continuing teacher training opportunities as part of their job duties. In part, this is because it will allow for consistent faculty teaching[5]

The quality of teaching is essential, and as a result, the instructors who are training and educating future teachers are the most important factor in teacher training. According to our findings, the recommendations for the professors were critical to achieving progress in geography teaching and allowing for the training of more highly qualified geography instructors in the future.[6]

In addition to information on geography-related courses, the interviews yielded other useful information. In accordance with Vikulov V.E. studies have shown that pupils in all grade levels, from elementary to secondary, get insufficient geography education. Because of this incompatibility, MEB programs are incompatible with university programs. They do not transfer smoothly from one to the other. Also of note is that the selection of lesson topics for teaching programs was based on the preferences of instructors rather than on what the courses were intended to cover [7]. Furthermore, several studies have found that course material is too rich and that time constraints make it impossible to educate students in the manner that contemporary society requires [8]. The research produced several results and conclusions, all of which have something to do with geography education programs. Based on the results from the study, several investigations in the literature were conducted and published. Develop a program in cooperation with designers and practitioners since this will ensure its success. Researchers recommend doing exactly that because professional programs work better [8]. Any program that is tailored to suit the needs of children, regardless of their age or where they live, should be sought after by educational institutions. Schools should choose programs that offer courses that are relevant to their students. Additionally, according to Sanina S.P, geography courses should be made a requirement for all teacher training programs in all subjects [9].

Instructors have plans, and their plans have plans that are part of their plans. The more prepared teachers are at the beginning of their careers, the more likely they are to be successful in the classroom. Keep in mind to personalize your ideas by making them relevant to the location and the period in which you will be working, particularly if you will be dealing with youngsters or younger individuals. When students and instructors in Kazakhstan are forced to exchange course materials at the last minute, the situation is difficult. It is important to consider the passage of time and the scientific process and to avoid making drastic adjustments. In addition, plans should be made available to

everyone, and it should be clear how long the projects would take in terms of details.

As previously stated, another of the study's findings was made possible via the participation of teacher trainees. According to the instructors who took part in the study, the difficulties that teacher trainees experienced during the research were mentioned by the trainees who participated in the study. The findings of other researchers' research were in accord with the findings of the research reported in this paper, which was performed by the same team. Many students find geography classes tedious because they are unable to draw a link between what they have learned in class and their everyday lives [10]. Also, scientists conducted research that revealed that teacher trainees were underprepared, as shown by their outcomes. According to research, graduates are concerned about being out of work on a regular basis [10].

One particularly interesting finding is that rookie instructors' concerns about getting employment may be contributing to their lack of excitement in their classrooms. For example, even though Kazakhstan's population is mostly composed of young people, human resource issues will continue to exist in the country. Therefore, everyone under the age of thirty (even educators) is concerned about what will happen to their employment chances in the future because of this. This issue may be addressed by developing long-term plans that are tailored to each country's needs. Even though there is no clear treatment for this sense of inadequacy, teacher trainees may build their confidence by participating in projects and other activities that enable them to experiment with new ideas. Teacher candidates have a responsibility to encourage and inspire their pupils to choose geography as a potential career option. Geography teacher trainees should be passionate about their subject to be a good role model for their students. This is particularly essential for teacher trainees who will act as career advisors for their student's career interests. A lot of studies have concluded that students who are enthusiastic about a topic retain the information they learn during the course for a longer period [11]. Students will be

more interested in geography if they participate in geography activities.

In addition to identifying hurdles that educators encounter while teaching and studying geography, the research has identified problems with teacher preparation and, as a result, has developed solutions for overcoming these difficulties. The findings of this study, which examines the difficulties of teaching and learning in geography education, are supported by research in the literature. The following research may be used to support this claim: The requirements of teacher trainees are not taken into consideration, teaching techniques are ineffective, and students are pushed to remember. Yakovenko N. found no evidence of student-centered methods or equipment, and there were few fieldwork or field excursions [12].

To take into consideration, the teaching-learning process, several different ideas have been collected. These hypotheses are further reinforced by the scientific evidence that has been gathered. The use of innovative teaching techniques such as theatre and problem-based learning is recommended by experts [12]. Fieldwork may be very beneficial to kids, but it must be done in a safe manner. Learning and teaching are essential components of a successful and good education. As a result of changes in the way geography is taught and studied, new solutions to real-world issues will emerge.

The findings of the research include discussions and recommendations for improving teaching and learning settings. There are a lot of aspects in the literature that are noteworthy: some of them are noteworthy because classrooms are awful locations to teach kids about geography, which is something that the literature does exceptionally well. In this building, there are no courses that cover the subject of geography. The department does not have the necessary equipment to teach geography. Classes are overcrowded, which diminishes their efficacy in a manner that has a detrimental influence on learning outcomes. Several studies, including ones by [11] think that a good teaching-learning environment should include a diverse collection of resources, including equipment, technical

facilities, map rooms, geography courses, and laboratories, according to the findings of a study on the learning environment. In this regard, the role played by instructors is very essential to note. The responsibilities of a teacher trainer should include giving significant assistance in the creation of outstanding, student-centered educational environments for their students.

Some previous research on textbooks has been conducted, and the findings of this study have been corroborated by that research. The findings of many studies conducted in Kazakhstan, including those completed by researchers [11, 9], have said that data collection has grown more difficult, and that involvement of youngsters in studies has decreased. For textbooks to be effective, they must be both scientifically accurate and relevant in terms of format and content. They must also be compatible with geographic education initiatives and should assist students in developing research skills and critical thinking abilities. Textbooks should also include supplementary materials such as workbooks, guidebooks, and CD-ROMs, among other things [13]. To improve the quality of general education textbooks and offer readers accurate knowledge about the world, it is essential to rectify inconsistencies in textbook content and structure, as well as to repair their errors.

More than a few valuable findings have been made because of the research, including new insights into how difficult it is for instructors to collaborate with administrators and how difficult it is for instructors to comprehend the administration's views on geography education. The recommendations made by the teachers are likely to be beneficial in resolving the issues. Geographical apps have been created by national geography organizations in most industrialized nations to aid in the education of college and university students about geography [14]. As a result of the app's assistance, teachers may enhance the learning environment for geography while also improving their own professional development. Kazakhstan should put in place support mechanisms for campus geographical labs, as well as the training courses that will be required to improve the efficiency of these

resources. The Kazakh Geography Association and its member organizations should research and offer educational materials to aid in the improvement of geography education in Kazakhstan.

Through research, it has been shown that there are issues in geography education, such as in the systems of teacher training and national policy. Teachers are being replaced with little concern for the long-term consequences, and the system's flaws are well-documented. They are essential, though, since policies that are put in place to overcome a problem are very important [15]. It is necessary to investigate teacher preparation institutes and address any issues that are discovered. With each passing day, it becomes more important that YK and the World Bank execute the «Pre-Service Teacher Training Program» as soon as possible in the colleges of education as part of the reform study. This demonstrates that instructors at training institutions must avoid putting their students under stress because of their grades rather than their job training. Teacher training programs must be assessed in terms of academic performance standards, and higher levels of teacher certification should be rewarded to encourage more effective teaching. Gatherings, symposia, and seminars devoted to the problems encountered in Kazakh geography education and the steps that should be taken to address them may aid in both educating Kazakh students about the subject and improve their capacity to achieve the desired results.

The findings of this research have shown the perspectives of instructors, as well as the challenges and solutions associated with geographical education. All the following have been implicated in the investigation: teachers, courses, trainees, teaching, texts, and administrators. Improved geography education is dependent on the efforts of teachers; it is through their suggestions for solutions that the education system may become more competent.

Conclusion

According to the Kazakh Geographical Society, teacher training programs for geography teachers

in Kazakhstan are failing to meet expectations. Increased research and technological advances will be required to improve the credentials of teachers. There is a poor educational service being provided to students, who get little or no geography teaching at school. Programs and university offers are so dissimilar that they are unable to exist together. When they're with each other, it's difficult for them to transition between the two modes.

Teachers who are properly prepared for their first day in the classroom are more likely to succeed, since a lack of preparation may derail even the most seasoned instructor's performance. It is critical that the courses that student's study be related to the professions that they want to have after graduation. The teachers have plans that they may pursue, and these plans are controlled by plans that they have devised for themselves. As a result, an endless series of schemes are generated, which recurs indefinitely. Passion for the subject matter is essential for teachers to serve as motivating role models for their pupils in the classroom. Those who are involved in geography activities will be more likely to get interested in the topic than those who are not involved in geography activities.

Using different technical equipment such as computers, the Internet, navigation software, photos, and drawings is critical if you want to be successful in your endeavor. In the study results, there are many suggestions that may be used to help instructors and educators in creating learning environments that are conducive to both teaching and learning. Access to learning facilities with a diverse variety of supplies and resources, such as labs, classrooms, and equipment rooms, is essential for students' success in school. In order to assist shape, the future of geography education in Kazakhstan, the Geography Association of Kazakhstan and its member organizations should review instructional materials and provide suggestions. A new set of resources for geographical labs and courses should be established on university campuses by the nation, which will both offer sufficient training for students and allow them to make better use of the materials given by the government.

References

1. Figuero, D. and Fitzpatrick, M., Education policy outlook Kazakhstan- 2018. Oecd.org. - URL: <https://www.oecd.org/education/Education-Policy-Outlook-Country-Profile-Kazakhstan-2018.pdf>. (Accessed: 18.08.21).
2. Kučerová, Silvie. Special Issue: Geography of Education. Journal of Pedagogy. // Pedagogický casopis -2020. -No.11. pp. 5-9.
3. Petrova E., The implementation of didactic system by K. Dushinsky in the modern methods of teaching geography // Pedagogical Review -2018. - No.3, pp.122-134.
4. Files E. Teacher Effectiveness: The Conditions that matter most and a look to the future - 2012. - URL: <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED509720.pdf>> (Accessed: 18.08.21).
5. Seidova E. Paths and opportunities for organization of environment protecting activities of teenagers in the process of geography teaching -2017 // University proceedings. - No.3, pp.12-13.
6. Tuljskaya N., Cartographic methods in recreational geography and tourism // Geodesy and Cartography-2015. - No.5, pp.19-24.
7. Викулов В. Е. Рациональное природопользование: от теории к практике -Вестник Бурятского государственного университета. // Биология, география. -2018. - № 3. - С.59-67.
8. Абрамова Н. Г., Петров О. С., Формирование исторической географии как учебной дисциплины. // Исторический журнал: научные исследования. - 2013. - № 2. - С.137-147.
9. Санина С.П. Роль проблемно задачной технологии в развитии компетенций обучающихся (на примере учебного предмета географии) // Современное образование. - 2017. - № 3. - С.29-32.
10. Табунщик В. География публикационной активности ведущих журналов по группе научной специальности-наука о Земле. // Вестник ВГУ. Серия: География. Геоэкология. - 2019. - № 3. - С.116-119.
11. Тихомиров О. География окружающей среды. Предмет, объект и задачи науки. // Вестник Тверского государственного университета. Серия: География и геоэкология -2021. - № 1. - С.7-14.
12. Яковенко Н., Комов И. Межзональная комплексная учебная практика студентов направления «География», профиль «Экономическая и социальная география». // Вестник ВГУ. Серия: География. Геоэкология- 2019. - № 2. - С. 95-98.
13. Smith R. Innovating Education and Educating for Innovation-2017. - URL: <https://www.oecd.org/education/cei/GEIS2016-Background-document.pdf> (Accessed: 18.08.21).
14. Петрова Е., Теория и методика обучения географии. - Томск: Издательство ТГПУ- 2010.
15. Piotrowska, Iwona & Cichoń, Małgorzata & Abramowicz, Dawid & Sypniewski, Jakub. Challenges in Geography Education – A Review of Research Problems. // Quaestiones Geographicae-2019. -Vol.3, pp.71-84.

References

1. Figuero D. and Fitzpatrick M., Education policy outlook Kazakhstan- 2018. Oecd.org. Available at: <https://www.oecd.org/education/Education-Policy-Outlook-Country-Profile-Kazakhstan-2018.pdf> (Accessed: 18.08.21).
2. Kučerová Silvie. Special Issue: Geography of Education. Journal of Pedagogy, Pedagogický casopis, 11, 5-9 (2020).
3. Petrova E., The implementation of didactic system by k. D.ushinsky in the modern methods of teaching geography, Pedagogical Review, 3, 122-134 (2018).
4. Files E., Teacher Effectiveness: The Conditions that matter most and a look to the future- 2012. Available at: <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED509720.pdf>> (Accessed: 18.08.21).
5. Seidova E. Paths and opportunities for organization of environment protecting activities of teenagers in the process of geography teaching, University proceedings, 3, 12-13 (2017).
6. Tuljskaya N. Cartographic methods in recreational geography and tourism, Geodesy and Cartography, 5, 19-24 (2015).

7. Vikulov V. E., Racional'noe prirodopol'zovanie: ot teorii k praktike [Rational nature management: from theory to practice], Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta. Biologiya, geografija [Bulletin of the Buryat State University. Biology, geography], 3, 59-67 (2018).
8. Abramova, N. G., Petrov O. S. Formirovanie istoricheskoy geografii kak uchebnoy discipliny [Formation of historical geography as an academic discipline], Istoricheskij zhurnal: nauchnye issledovaniya [Historical Journal: Scientific Research], 2, 137-147 (2013).
9. Sanina S.P. Rol' problemno zadachnoj tehnologii v razvitii kompetencij obuchajushhihsja (na primere uchebnogo predmeta geografii) [The Role of Problem-Based Technology in the Development of Students' Competences (on the Example of the Subject of Geography)], Sovremennoe obrazovanie [Modern Education], 3, 29-32 (2017).
10. Tabunshhik V. Geografija publikacionnoj aktivnosti vedushhih zhurnalov po grupe nauchnoj special'nosti - nauka o Zemle [Geography of publication activity of leading journals in the group of scientific specialty - Earth science], Vestnik VGU. Serija: Geografija. Geojekologija [Bulletin of Voronezh State University. Series: Geography. Geoecology], 3, 116-119 (2019).
11. Tihomirov O. Geografiya okruzhayushchej sredy. Predmet, ob'ekt i zadachi nauki [Environmental geography. Subject, object and tasks of science], Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Geografija i geojekologija [Bulletin of the Tver State University. Series: Geography and geoecology], 1, 7-14 (2021).
12. Jakovenko N., Komov, I., Mezhzonal'naja kompleksnaja uchebnaja praktika studentov napravleniya «Geografija», profil' «Jekonomicheskaja i social'naja geografija» [Interzonal integrated educational practice of students of the direction «Geography», profile «Economic and social geography»], Vestnik VGU. Serija: Geografija. Geojekologija [Bulletin of VSU. Series: Geography. Geoecology], 2, 95-98 (2019).
13. Smith R. Innovating Education and Educating for Innovation-2017. Available at: <<https://www.oecd.org/education/cei/GEIS2016-Background-document.pdf> (Accessed: 18.08.21).
14. Petrova E. Teoriya i metodika obuchenija geografii [Theory and methods of teaching geography] (TSPU Publishing House Tomsk, 2010).
15. Piotrowska, Iwona & Cichoń, Małgorzata & Abramowicz, Dawid & Sypniewski, Jakub. Challenges in Geography Education – A Review of Research Problems, Quaestiones Geographicae, 3, 71-84 (2019).

Қ.А. Ақылбеков, К.Д. Каймулдинова, Н.Г. Баканов

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы географиялық білімнің теоретикалық аспектілері

Аңдатпа. Қазақстанда бастауыш мектепте география пәнінен білім беру үшін, ұстаздың география пәнінен дайындықты қамтамасыз етеді. Бұл шара география оқу бағдарламасының бөлігі болып табылатынына немесе әлеуметтік зерттеулер сияқты басқа курсқа кіретіндігіне қарамастан қолданылады. Оқу бағдарламасы оқыту дағдыларын, мәдени түсінікті және пәнге қатысты тәжірибені қамтамасыз етеді, олардың барлығы қазіргі әлемде құнды болып табылады. Географияның тиімді нұсқауының маңызды компоненті – бұл мәселелерді анықтау және сол мәселелерді шешу жолдарын әзірлеу. Кейінгі ғылыми жоба он бір мекемеде профессор болып жұмыс істеген 16 еріктілермен жартылай құрылымдық сұхбатта негізделген, осы зерттеудің негізі олардың сұхбаттарынан қаланған. Мазмұнды талдау процесін бастау үшін сипаттамалық талдау әдістері қолданылды. География пәнін оқытуда түйткілі мәселелер бар екені анықталып және сол мәселелерді шешудің ықтимал жолдарын табу туралы ой салу дұрыс деп есептеледі. Осы мәселелердің ішіндегі ең маңыздысы-география пәнінің мұғалімдерінің өз лауазымдарына дайындығы төмен деңгейде болғаны, ал мұғалімдердің дайындығының болмауы географияны оқытуға зиянын келтіруде. Зерттеушілердің айтуынша, олар өздерінің зерттеулері жақын арада жақсы географиялық педагогтар құру тұрғысынан қазіргі кезеңдегі қиыншылықтарды жарықтандыратынына оптимистік көзқарасты төгіп, жақын болашақта неғұрлым білікті география пәні бойынша нұсқаушылардың дайындалуына сенуде.

Түйін сөздер: география, географиялық білім, географиялық мәселелер, мұғалім білімдері.

К.А. Акылбеков, К.Д. Каймулдинова, Н.Г. Баканов

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Теоретические аспекты географического образования в Республике Казахстан

Аннотация. Для обучения географии в начальной школе в Казахстане должна быть обеспечена подготовка учителей по данному предмету. Это условие соблюдается независимо от того, является ли география частью учебной программы или входит в другой курс, такой как обществоведение. Учебная программа обеспечивает навыки преподавания, культурное понимание и знания по конкретным предметам, и все это очень ценно в современном мире. Важнейшими компонентами эффективного преподавания географии являются выявление проблем и разработка решений этих проблем. В основу последующего исследовательского проекта легли полуструктурированные интервью 16 добровольцев, работающих профессорами в одиннадцати различных учреждениях. Для начала процесса контент-анализа были использованы описательные методы анализа. Было обнаружено, что существуют проблемы с преподаванием географии, и нужно подумать о возможных путях их решения. Больше всего беспокоит то, что профессиональная подготовка преподавателей географии находится на низком уровне, а отсутствие должной подготовки наносит ущерб преподаванию географии. По словам исследователей, они с оптимизмом смотрят на то, что данный проект осветит трудности на современном этапе с точки зрения подготовки хороших учителей географии, и рассчитывают на подготовку более квалифицированных инструкторов по предмету географии в ближайшем будущем.

Ключевые слова: география, географическое образование, географические вопросы, педагогическое образование.

Information about authors:

Akylbekov K.A. – **Corresponding author**, the 3rd year Ph.D. student, Institute of Natural Science and Geography, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Kaimuldionova K.D. – Director of Institute of Natural Sciences and Geography, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Bakanov N.G. – Teacher of Institute of Natural Sciences and Geography, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Ақылбеков Қ.А. – **корреспонденция үшін автор**, жаратылыстану және география институтының 3-ші курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Каймулдинова К.Д. – жаратылыстану және география институтының директоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы, Қазақстан.

Баканов Н.Г. – жаратылыстану және география институтының оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Zh.E. Alibaeva, Z.Sh. Shavaliyeva
D.P. Muchkin, A.K. Khalelova

Pavlodar State Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan
(E-mail: alibaeva_zh@mail.ru, zulyas580plm@mail.ru,
pochta_dem_m@mail.ru khalelovaiga@mail.ru)

The genesis of the development of the phenomenon of «Socio-cultural development»

Abstract. *In the modern, rapidly developing world, education is becoming one of the most important indicators of life and the development of society. The increasing competition in the global world requires new highly educated, mobile specialists in various spheres of human activity. Almost all levels of society's life depend on the level of education. As a part of the global world, Kazakhstan feels the changes taking place in it.*

The article deals with the issue of socio-cultural development in modern society. Definitions of such concepts as socialization, development, and culture are given and types of culture are described in detail. The article presents a definition of socioculturality.

The socio-cultural component has become an important indicator of people's education and culture. Definitions of the criteria of socialization are given.

Socioculturality is characterized as an important aspect of the professional activity of a future teacher.

Keywords: *personality, development, socialization, socio-cultural development, socioculturality, socio-cultural components of personality, socio-cultural competencies.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-35-45>

Introduction

In the modern, rapidly developing world, education is becoming one of the most important indicators of life and the development of society.

The increasing competition in the global world requires new highly educated, mobile specialists in various spheres of human activity. Almost all levels of society depend on the level of education.

Kazakhstan, as a structure of the global world, has felt the problems of globalization: technocratic and consumer attitude to the surrounding world, which requires a humane, spiritual, creative, pragmatic component of personal development, as well as a person who knows how to conduct

a dialogue. All this happens at all stages in the process of the sociocultural development of society. This allows us to assert that socio-cultural development takes place in interaction with the surrounding reality. The problem of socio-cultural development has always had its relevance. In this tandem, development is a movement, a change.

Philosophers, psychologists, sociologists, and educators have considered the concept of development in different aspects. The development is progressive.

The levels of development are repeated according to the law of determinism, where subsequent levels come from the previous ones

while acquiring a qualitative character. Hence the irreversibility of constant movement and transition to a new level.

Research methods: Theoretical and methodological analysis of philosophical, pedagogical scientific literature on the subject of the research, survey.

Discussion

In the philosophical understanding, development is a process aimed at a positive change of spiritual and material objects. The ability to change is a property of both matter and consciousness. Therefore, when talking about development, it is necessary to talk about change.

Even in antiquity, Heraclitus insisted on the change and fluidity of things. According to his statement, everything is in continuous change and movement. «You cannot enter the same river twice and you cannot catch mortal nature in the same state twice.»

Aristotle also distinguishes qualitative and quantitative changes. In his work «Metaphysics» he writes: «With every change, something changes, thanks to something and into something.»

K. Marx and F. Engels considered development as an attribute of matter. K. Marx in his work «Capital» revealed the development of the laws of materialistic dialectics in the development of social processes. F. Engels also pointed to natural processes in scientific knowledge.

Development in philosophy is the transition of one quality into another, perfect, better. Quantitative changes also lead to qualitative changes. In many philosophical works, we observe how revealed the connection of the category «development» with such categories as «change», «new», and «movement».

The problem of development, the concepts of development, and the principles of development have always been at the center of the development of philosophical science and specific scientific disciplines. Development is revealed as a complex process of the interconnection of one-linearity, multi-linearity, straightness, and zigzag, as a process and result of a system of changes.

B.G. Ananyev considers the development and formation of a personality as the development of his individuality, as a process in all the multiplicity of his states and properties, determined by the historical conditions of human life in society [1].

L.S. Vygotsky believed that there are socio-historical laws in development that determine its specifics, and the driving force of mental development is learning [2].

S.L. Rubinstein emphasized that the confluence of social processes and the life path of an individual is important for development and self-realization. Development has come to be understood as the main way of existence of the individual throughout his individual development [3].

We agree with I.P. Podlasyi, who considers development as having no definite boundaries, a concept and gives the following definition, «development is a process and the result of qualitative and quantitative changes in a person, it is associated with constant incessant changes, from the lowest to the highest, from simple to complex.» [4].

Therefore, we assume that the development of personality is a transformation of his individual qualities. Naturally, this transformation process involves positive changes.

About development as a qualitative transformation of personality, we observe in the writings of the thinker Al-Farabi. He represented development as a change and improvement of a person through education and teaching. In his pedagogical theory, he highlights the issues of human improvement from all sides and develops his own ideas about the ideological development of a person.

The great thinker Abai believed that human development occurs through knowledge, which in turn leads to the enlightenment of the human soul, and the enrichment of his spiritual culture. The significance of Abai's philosophy lies in the fact that he argued about the change of human qualities in a humane and spiritual sense, and this would indicate the appearance of enlightened people.

Thus, the analysis of the genesis of the concept of «development» shows that these are quantitative

and qualitative changes, transformations of personality. Hence, any personal growth is directly related to development.

For our research, the content analysis of the concept of «personality» is significant, since each student is a separate individual with specific target settings in acquiring professional knowledge, skills and respect, and competence.

The concept of personality has a long history. At first, it meant a mask in the theater, but then it acquired the meaning of the inner content of the role. In psychological science, a personality is a person with consciousness, and a person has an appropriate level of psychological development and managing their behavior and activities. Pedagogy considers the structure and orientation of the personality, as well as its worldview, beliefs, ideals, and principles. In the process of personality development, it becomes important to enter society, that is, socialization.

In our research, we intend to consider the development of personality as a subject of social society, undergoing a continuous process associated with the acquisition and transformation of its individual and social qualities.

The meaning of human life and history is formed in the conditions of cultural and social creativity of people.

Man, being an isolated being, is a social being, since he satisfies his needs by interacting with others.

American sociologist G. Mead explained that socialization is a process of social interaction, where individual qualities form. He noted, «An individual is an individual insofar as he belongs to some community since he adopts the other's attitudes in his own behavior.»[5].

If we turn to the psychological side of socialization, L.S. Vygotsky argued that the internal processes of the psyche manifest themselves in social relations. Social experience changes the content of mental processes and creates new forms of them. The main mechanism of the development of the psyche and socialization is the socio-historical forms of activity.

Sociologist T. Parsons believes that socialization is «a single process through which individuals become members of a social society and maintain this status» [6].

Here we should note that social demands on the individual increase over time and the social structure itself become more complex and new social influences appear.

The criteria of socialization are also distinguished: 1) attitudes, stereotypes, and values; 2) adaptability of personality, and lifestyle; 3) social identity; 4) social activity. These criteria show us that at various stages of socialization, certain types of activities prevail. This indicates the complexity and multidimensionality of socialization. Socialization is much broader and can be considered as a bidirectional process, as the formation of a personality and as a subject of activity.

The personality is under the influence of society, and on the other hand, it is active, makes certain changes, and conveys personal meaning to them.

From a pedagogical point of view, socialization is «the totality of all social processes through which an individual comprehends a certain system of knowledge, value orientations and norms that allow him to function as a full member of society.» This concept has become well-established and generally recognized in modern pedagogy.

There are the following factors of the socio-cultural development in modern conditions: the comprehension and assimilation of ready-made forms of social and cultural life by an individual; the acquisition of their own social experience, the process of growing personality into culture; the development of new individual qualities and properties; the development of value relations.

We proceed from the fact that culture influences and is itself influenced by the manifestation of human activity.

P. Sorokin expresses one of his profound thoughts in the thesis: «personality, society, and culture form an inseparable triad.» They make up three parts of the human world, inextricably linked and interacting with each other [7].

What is culture? Traditionally, it is considered as a system of relations between man and nature, man and man, and man and society. Culture exists in the form of behavioral rituals, customs, social norms, religious and moral values, worldview, and goal setting.

In the process of socialization, a person is «socialized» by introducing to culture. Culture gives a person what he does not receive from birth. A person gives knowledge, skills, and values to a person.

The word «culture» comes from the Latin verb *colere* which means, «to cultivate the soil.» However, gradually this word began to be applied to a person, and it acquired the meaning of spiritual, moral transformation, and ennobling of a person.

The transmission of culture from generation to generation involves the development of the human experience. Cultural continuity is not carried out automatically: it is necessary to organize a system of upbringing and education.

Society is an external formal factor, external conditions, and circumstances of culture. Culture, in its turn, is an indicator of the internal content of social life.

Culture is the foundation of social life. Economic culture is at the heart of economic progress, political culture is at the heart of political progress. The basis of the progress of society is not an abstract system, but the person himself.

The structure of culture consists of the following elements: language, which is used to store and transmit information; religious faiths, beliefs, and knowledge; norms containing the requirements of society for behavior; customs, traditions, and rituals. The formation of these elements is a purposeful function of the education system. Within its framework, a specialist is formed who preserves, creates, produces, increases, implements, modernizes, and reconstructs. Culture is the ability and ability of a person to act, relate to others, and show interest.

Culture also represents a set of psychological traits of his personality in the process of socialization. That is, culture is also a link between a person and social environment. Since an individual must establish connections with other individuals for life, adapt the acquired cultural norms and ideals to changing conditions.

Thus, we believe that familiarization with culture or entering the culture, first, is a process

of spiritual, moral, and intellectual growth of a person and is the basis for socio-cultural development. Socio-cultural development is influenced by individual, psychological, physiological, and age factors.

In the multi-complex process of socialization, there is an interaction between the family, public institutions, educational institutions, the media, etc. One of the main conditions for socialization or entry into the culture of an individual is not fitting to a single standard but focusing on establishing humanistic relations.

V.S. Bibler notes that culture manifests itself in interpersonal relationships and includes value and sign components [8].

In the modern science of culture, one can find many definitions that differ in certain methodological aspects. This concept has many semantic shades and is used in different contexts. For example:

- culture is a product of people's joint activity;
- culture is a universal phenomenon of human life, therefore there is not a single human community or social group without its inherent culture;
- culture is not inherited genetically, but is assimilated through learning;
- culture is dynamic, it develops, is updated, and new forms and ways of satisfying people's interests and needs appear;
- material and spiritual culture are in organic unity. The core of culture is universal values and goals.

Values play a very big role in our lives. In accordance with them, we select information, establish social relationships, and form emotions, feelings, and communication skills.

Unfortunately, the practice of the present time shows that the value system of young people, and not only, is changing and is beginning to be selfish. They put their own opinion above others, do not listen to the opinion of their elders, and often express indifference to others. Communication as such is coming to nothing, thanks to gadgets. It happens practically in social networks, where speech and communication are primitive. There is also a decrease in morality,

which is expressed through aggressive behavior and callousness. Here we can talk about changes in cultural values. Nevertheless, the basic cultural values must remain and develop the personality.

The function of culture is education and transformation, the development of a person and his nature. Living in a society, a person is constantly changing, being educated and self-educated. Culture is the means through which social education is carried out. In culture, a person meets with the spiritual world and finds his abode.

A person «matures» through a culture that determines his lifestyle. He is the bearer, continuer, and creator of culture. Culture affects a person in three ways: as a spiritual stimulus, as a content, form, and image in which spiritual and empirical experience is assimilated, and as the highest point of activity of a growing, maturing person. Each generation should rethink, update, develop new social experiences, develop new «cultural texts» and be able to implement, translate them into new relevant languages and codes and broadcast them to the next generations in a constantly updated form.

The process of socio-cultural development is a problem that is closely related to the holistic development of personality. Therefore, it is a problem that incorporates various concepts and categories of pedagogy, which does not leave the scientific arena. For example, in the studies of such scientists as K.A. Abulkhanova-Slavskaya, B.G. Ananyev, and S.L. Rubinstein in the aspect of sociological science, the socialization of the individual was considered at various stages of the development of society. Each of them gave different definitions of the concept. The psychological definition of socialization: «Socialization is an evolutionary process, focusing on the outcome of the subject's recreation and mastery of social experience, which the subject himself carries out in the factors of communication and in individual activity.» The process of socialization has mechanisms that affect its implementation. One of the groups is socio-pedagogical mechanisms: institutional, which include the process of human interaction with the institutions of society and with various

organizations; traditional - the assimilation by a person of norms of standards of behavior, attitudes, stereotypes; stylized – actions in the conditions of a certain subculture; interpersonal - the process of interaction with subjectively significant persons. Here we wanted to highlight exactly this mechanism of socialization, which consists in influencing the formation of personality in the process of communication with other subjects.

A.V. Mudrik offered one of the productive explanations of socialization: «this is the development and self-change of a person in the process of mastering and reproducing culture, which occurs in human interaction with spontaneous, relatively directed and purposefully created living conditions at all age stages» [9]. This definition shows the process and result of socialization and focuses on the factors that ensure the process of socialization of a biological individual into a personality.

As a scientific problem, the phenomenon we studied was the subject of social psychology, which explains socialization as the assimilation of social experience by an individual, realized in activity and in communication.

The social experience is a complex of elements of spiritual and material culture. The following components are the content of social experience:

- information about a person and the world as a complex of concepts, ideas, and conscious and systematized knowledge;
- practical (reproductive and creative) skills and abilities in various types of communication and socially significant activities;
- social attitudes, beliefs, preferences, and priorities, worldview, worldview;
- stable models of socially approved behavior.

L.S. Vygotsky notes that a personality can be formed in the process of interaction between society and the younger generation, the result of which is «growing into» culture, which is «development».

Sociologist P.A. Sorokin writes that «socioculturality» is what people get from their environment, thanks to their connection with culture, which is a carrier of values. He calls

them what human consciousness produces, for example: religion, philosophy, art, ethics, law, manners, habits, etc. That is, according to Sorokin, «socioculturality» is the main category of the social world. It implies the continuity of personality, culture, and society. Personality as a subject of interaction; society as a set of interrelated individuals with its socio-cultural relations and processes; culture as a set of norms, values, and values owned by these interacting persons.

The German philosopher F. Tenbrook identifies three components: the individual, society, moral values, i.e. culture.

Thus, the development of the world of human relations, entry into social culture, and the establishment of various public relations is a necessary conditions for the socio-cultural development of the individual.

Socioculturality is the entry of a person into a cultural environment, which represents a system of value representations that regulate his individual and social behavior. In the process of «entering», a person not only assimilates the experience of previous generations, but also transforms his capabilities and abilities based on it.

Culture is a source of socioculturality, which determines the content of education. Above, we defined culture as a multidimensional phenomenon, however, we would like to highlight the following elements in its structure:

- culture concentrated in the spiritual world of man;
- functional culture, which represents human behavior, as well as the culture of communication.

In our study, the socio-cultural development of personality appears as a process of professional and personal formation of the subject of pedagogical activity in the context of the development of value orientations and adaptation of an individual in a social and educational environment, which makes it possible to form professional and communicative skills and creative activity.

The socio-cultural development of the future teacher includes the following content

characteristics: educational activity, social partnership, and interaction, information culture, universal characteristics, communication culture, the culture of cognition, culture of activity, self-esteem, and reflection.

Socio-cultural development presupposes the need to form a valuable and responsible attitude of the individual to the surrounding world, social and moral characteristics, social and psychological skills, and abilities. The following components are also important for future teachers: intellectual abilities, the ability to be guided in their behavior by generally accepted norms in society, humanity, knowledge of cultural and traditional rules, citizenship, critical thinking, and optimism.

The socio-cultural potential of the future specialist includes cultural and social potential. The following units represent the cultural component: regional environment, level of knowledge, and activity. The social component consists of the environmental situation, infrastructure development, social well-being, financial situation, and life satisfaction [10].

As we can see from the description, the units of the cultural component are the level of knowledge and activity.

A person acquires socio-cultural competencies. According to G.V. Elizarova, socio-cultural competencies are «a complex of knowledge about values, beliefs, behavioral patterns, customs, traditions, language, cultural achievements peculiar to a certain society and characterizing it.»

D.O. Sorokina identifies the following tasks for the development of socio-cultural competence:

- the ability to accept an acceptable way of speech and non-speech behavior;
- socio-cultural observation, the ability to build communication in accordance with the peculiarities of the situation and the interlocutor;
- awareness of involvement in what is happening;
- awareness of the interconnectedness and integrity of the whole world.

N.A. Komleva in her article «Socio-cultural Activity as a Vector of Development of Personality and Society» highlights the functions

of socio-cultural activity, among which there is a communication component that provides sign interaction between the subjects of activity, their differentiation, and unity [11].

Some authors A.Ya. Flier, and D.P. Sadokhin identify important principles of socio-cultural competence: social adaptability, psychological mobility, the sociability of the individual, cultural tolerance, value orientations of the individual, and readiness for dialogue [12].

Based on these points of view, we have formed socio-cultural components corresponding to the development of society:

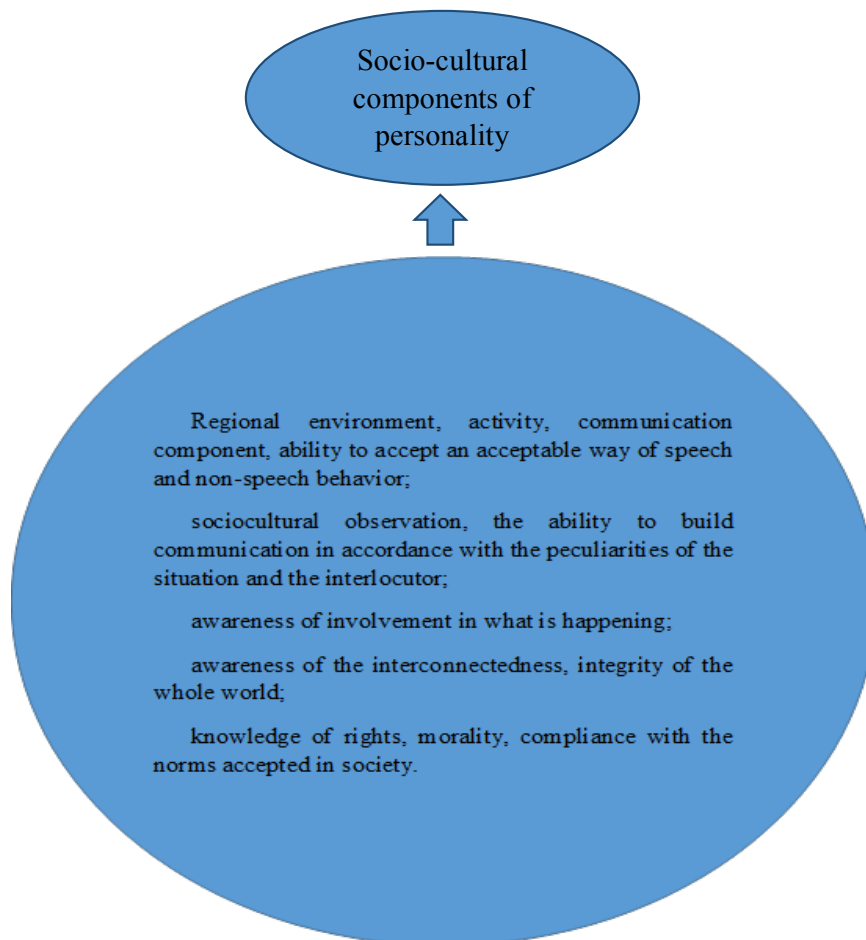
As can be seen from this scheme, a socio-cultural personality, in our opinion, cannot develop without communication, without accepting communication, depending on the situation and the interlocutor.

Certainly, personality is also formed in professional activity, in which the ability to successfully interact, the culture of speech, the

culture of behavior, respect for representatives of other cultures, information culture, research culture, and awareness of their professional role becomes important.

G.S. Arkhipova suggests developing such qualities in future specialists as creative thinking, the ability to plan and manage their activities, to form skills of social interaction and communication, and joint collective activity. As well as the formation of a civil position, and national and religious tolerance [13].

It is important to note that in the process of socio-cultural development of a person, the ability to consciously and productively act in various situations, positively solve important tasks of society, and subjectively comprehend the possibility of behavioral options for everyone entering into social interaction with the person, taking various forms of cultural expression and creativity of positively oriented social groups and individuals when they develop social space.

L.A. Lukyanova identifies the following socio-cultural competencies: the ability to cross-cultural communication, freedom from prejudice towards representatives of another culture, tolerance for the manifestation of alien, unusual things in other cultures, the ability to perceive the alien with positive emotions, willingness to communicate, the desire and opportunity to actively communicate with others, sociocultural tolerance [14].

Analyzing these facts, we have determined that socio-cultural development includes:

- development of communication skills (the ability to build a dialogue);
- ability to conduct adequate communication;
- development of socio-cultural knowledge;
- a set of value orientations.

Conclusion

What forms the socio-cultural components of the development of a citizen of our country?

In Kazakhstan, the components of socio-cultural development are determined according to the country's development model. Priority directions for economic, cultural, and political development are outlined. The strategic plan 2025 focuses on the following development vectors:

- high level of human capital;

- training of personnel for the modernization of the economy of Kazakhstan;
- technological renewal of industries and digitalization.

In particular, in the strategic plan, education is a priority for all spheres of life. Personnel training becomes a formative basis for modernization. Education is aimed at the formation of functional literacy, critical thinking, and the ability to apply knowledge and skills in real life.

Kazakhstan as a multiethnic state should be aware of the idea of unification, the role of which the following ideas are put forward:

- the idea of civil society;
- ideas of a new national identity;
- the idea of Eurasianism.

This idea is put forward by the philosopher R. Sartaeva, who considers the dialogue of cultures to be one of the main ideas of socio-cultural development.

We, in turn, would like to add that the most important component is citizenship and patriotism.

Therefore, a citizen of our country, a future specialist is formed as a person with modern competencies in his professional field, as an expert in modern digital technologies, and also as a carrier of cultural and spiritual values, ideas of citizenship, patriotism, being tolerant of other cultures and striving for a new national identity. All the components of successful socio-cultural development are based on dialogue.

References

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания — СПб.: Питер, 2010. — 288 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. — 1136 с.
3. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание — СПб.: Питер, 2016. — 288 с.
4. Подласый И.П. Педагогика: в 3-х кн., кн. 3: Теория и технологии воспитания: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлениям подгот. и специальностям в обл. «Образование и педагогика» / И.П. Подласый. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2007. — 463 с.
5. Мид Д.Г. Избранное. [Электрон.ресурс]. — 2009 — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhordzherbert-mid-izbrannoe-sbornik-perevodov/viewer>. (дата обращения: 20.01.2022).
6. Парсонс Т. Система современных обществ. /Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
7. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. [Электрон.ресурс]. — 1993 — URL: <https://avidreaders.ru/book/chelovek-civilizaciya-obschestvo.html> (дата обращения: 03.02.2022).

8. Библер В. С На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. - М.: Русское феноменологическое общество - 1997. - 440 с.
9. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. 3-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2011. — 736 с.
10. Антонова М.А. Социокультурный потенциал Вологодской области: возможности оценки // Гуманитарные научные исследования. - 2013. - № 3 [Электронный ресурс]. URL: <https://human.snauka.ru/2013/03/2532> (дата обращения: 28.01.2022).
11. Комлева Н.А. Социокультурная деятельность как вектор развития личности и общества // Идеи и идеалы. – 2014. - № 4 (2) [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiokulturnaya-deyatelnost-kak-vektor-razvitiya-lichnosti-i-obschestva/viewer> (дата обращения: 20.01.2022).
12. Коломийченко Л.В., Груздева И.В., Груздева И.В. Социокультурная компетентность: ее культурологические аспекты, сущность, подходы к определению // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1. [Электронный ресурс]. URL: <https://s.scienceeducation.ru/pdf/2015/1/1818.pdf> (дата обращения: 03.02.2022).
13. Архипова Г.С. Проблема формирования социокультурной компетентности студента // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. - 2012. - №1(1). - С. 112-114.
14. Лукьянова Л.А. Формирование функционально-содержательной основы социокультурной компетенции учащихся 10–11 классов общеобразовательной школы (на материале английского языка): дис. канд. пед. наук: 13.00.02. — Санкт-Петербург, 2014. — 186 с.

References

1. Ananyev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya [Man as an object of knowledge] (Piter, Saint Petersburg, 2010, 288 p.).
2. Vygotsky L.S. Psihologiya razvitiya cheloveka [Psychology of human development] (Smysl, Eksmo Moscow, 2005, 1136 p.).
3. Rubinstein S.L. Bytie i soznanie [Being and consciousness] (Piter, Saint Petersburg, 2016, 288).
4. Podlasyi I.P. Pedagogika. v 3-h kn., kn. 3: Teoriya i tehnologii vospitaniya: ucheb. dlja studentov vuzov, obuchajushhihsja po napravlenijam podgot. i special'nostjam v obl. «Obrazovanie i pedagogika» [Pedagogics. In 3 books. Book 3: Theory and technologies of education: studies. for university students studying in the areas of training. and specialties in the region. «Education and pedagogy»]. 2-e izd., ispr. i dop. (Vlados, Moscow, 2007, 463 p.).
5. Mead G.H. Izbrannoe. [Selected writings]. 2009. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhordzh-gerbert-mid-izbrannoe-sborni-perevodov/viewer>. (Accessed: 20.01.2022).
6. Parsons T. Sistema sovremennyh obshchestv [The system of modern societies] (Aspekt Press, Moscow, 1998, 270 p.).
7. Sorokin P. Chelovek. Civilizaciya. Obshchestvo. [Human. Civilization. Society]. Available at: <https://avidreaders.ru/author/sorokin-pitirim-aleksandrovich> (Accessed: 03.02.2022).
8. Библер В. С На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. [On the edges of the logic of culture. A book of selected essays] (Russian Phenomenological Society, Moscow, 1997, 440 p.).
9. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений [Human socialization: a manual for students of higher educational institutions] (Publishing House of the Moscow Psychological and Social Institute, Moscow, 2011, 736 p.).
10. Antonova M.A. Sociokul'turnyj potencial Vologodskoj oblasti: vozmozhnosti ocenki [Sociocultural potential of the Vologda Oblast: assessment opportunities], Gumanitarnye nauchnye issledovaniya (Humanitarian scientific research). Available at: <https://human.snauka.ru/2013/03/2532> (Accessed: 28.01.2022).
11. Komleva N.A. Sociokul'turnaya deyatelnost' kak vektor razvitiya lichnosti i obshchestva [Sociocultural activity as a vector of development of personality and society, Idei i idealy [Ideas and ideals], 4(2), (2014). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiokulturnaya-deyatelnost-kak-vektor-razvitiya-lichnosti-i-obschestva/viewer> (Accessed: 28.01.2022).
12. Kolomiychenko L.V., Gruzdeva I.V., Gruzdeva I.V. Sociokul'turnaya kompetentnost': ee kul'turologicheskie aspekty, sushchnost', podhody k opredeleniyu [Sociocultural competence: its culturalological

aspects, essence, approaches to definition], *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 1 (1) (2015). Available at: <https://s.scienceeducation.ru/pdf/2015/1/1818.pdf>. (Accessed 03.02.2022).

13. Arhipova G.S. Problema formirovaniya sociokul'turnoj kompetentnosti studenta [The problem of forming a student's socio-cultural competence]. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta* [Bulletin of the Orenburg State Pedagogical University]. - 1(1), 112-114 (2012).

14. Luk'yanova L.A. Formirovanie funkcional'no-soderzhatel'noj osnovy sociokul'turnoj kompetencii uchashchihsya 10–11 klassov obshcheobrazovatel'noj shkoly (na materiale anglijskogo yazyka) diss. kand. ped. nauk. [Formation of the functional and content basis of the socio-cultural competence of students of grades 10-11 of a secondary school (based on the material of the English language). Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences Thesis] (Saint Petersburg, 2014, 186 p.).

Ж.Е. Алибаева, З.Ш. Шавалиева, Д.П. Мучкин, А.Х. Халелова

Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан

Генезис развития феномена «социокультурное развитие»

Аннотация. В современном стремительно развивающемся мире образование становится одним из важнейших показателей жизни и развития общества. Возрастающая конкуренция в глобальном мире требует новых высокообразованных, мобильных специалистов в различных сферах жизнедеятельности людей. От уровня образования зависят практически все уровни жизни общества. Казахстан как часть глобального мира ощущает изменения, происходящие в нем.

В статье рассматривается вопрос социокультурного развития в современном обществе. Даются определения таким понятиям, как социализация, развитие, культура, подробно описаны виды культуры. Дается определение социокультурности.

Социокультурная составляющая стала важным показателем образованности, культуры людей. Даны определения критериям социализированности.

Социокультурность характеризуется как важный аспект в профессиональной деятельности будущего педагога.

Ключевые слова: личность, развитие, социализация, социокультурное развитие, социокультурность, социокультурные составляющие личности, социокультурные компетенции.

Ж.Е. Алибаева, З.Ш. Шавалиева, Д.П. Мучкин, А.Х. Халелова

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан

«Әлеуметтік-мәдени даму» феноменінің генезисі

Аннотация. Қазіргі, қарқынды дамып келе жатқан әлемде білім қоғам өмірі мен дамуының маңызды көрсеткіштерінің біріне айналуда. Жаһандық әлемдегі өсіп келе жатқан бәсекелестік адамдар өмірінің түрлі салаларында жаңа жоғары білімді, ұтқыр мамандарды талап етеді. Қоғамның барлық дерлік деңгейлері білім деңгейіне байланысты. Қазақстан жаһандық әлемнің бір бөлігі ретінде онда болып жатқан өзгерістерді сезінуде.

Мақалада қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-мәдени даму мәселесі қарастырылады. Әлеуметтену, даму, мәдениет сияқты ұғымдарға анықтамалар беріледі, мәдениеттің түрлері егжей-тегжейлі сипатталған. Әлеуметтік мәдениеттің анықтамасы берілген.

Әлеуметтік-мәдени компонент адамдардың білімі мен мәдениетінің маңызды көрсеткіші болды. Әлеуметтену критерийлеріне анықтамалар берілген.

Әлеуметтік мәдениет болашақ мұғалімнің кәсіби қызметіндегі маңызды аспект ретінде сипатталады.

Түйін сөздер: тұлға, даму, әлеуметтену, әлеуметтік-мәдени даму, жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени компоненттері, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік.

Information about authors:

Alibaeva Zh.E. – **Corresponding author**, Master of Education, Lecturer-expert of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, 60 Mira str., Pavlodar, Kazakhstan.

Shavaliyeva Z.Sh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, 60 Mira str., Pavlodar, Kazakhstan.

Muchkin D.P. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, 60 Mira str., Pavlodar, Kazakhstan.

Khalelova A.Kh. – Master of Education, Lecturer-expert of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, 60 Mira str., Pavlodar, Kazakhstan.

Алибаева Ж.Е. – **корреспонденция үшін автор**, педагогика ғылымдарының магистрі, Педагогика жоғары мектебінің оқытушы-эксперті, Павлодар педагогикалық университеті, Мир көш., 60, Павлодар, Қазақстан.

Шавалиева З.Ш. – п.ғ.к., Педагогика жоғары мектебінің доценті, ассоц. профессоры, Павлодар педагогикалық университеті, Мир көш., 60, Павлодар, Қазақстан.

Мучкин Д.П. – п.ғ.к., Педагогика жоғары мектебінің доценті, ассоц. профессоры, Павлодар педагогикалық университеті, Мир көш., 60, Павлодар, Қазақстан.

Халелова А.Х. – педагогика ғылымдарының магистрі. Педагогика жоғары мектебінің оқытушы-эксперті, Павлодар педагогикалық университетінің, Мир көш. 60, Павлодар, Қазақстан.

Г.Т. Аюпова
Г.М. Исмаилова
Н.М. Карипжанова

Alikhan Bokeikhan University, Казахстан, Семей
(E-mail: gulbarshin63@mail.ru, gm-1978@mail.ru, GM-1978@mail.ru)

Теории классификации особенностей личностного развития преподавателей высших школ

Аннотация. В статье рассматриваются исследования типологической классификации, связанной с личностными особенностями преподавателей высшей школы в психолого-педагогической литературе. В основу многих психолого-педагогических исследований закладывается предположение, что особенности профессионального поведения педагогов определяют личные качества. К примеру, при разделении педагогов по типам рассматривается их способность выстраивать отношения в ходе их профессиональной деятельности или вызвать интерес у учащихся через свой предмет, или уровни развития психологических особенностей педагога.

В вопросах личностного развития преподавателей высших учебных заведений проведен анализ определения личностных характеристик, имеющих значение в профессиональной деятельности и профессиональных педагогических отношениях преподавателей высших учебных заведений, и психолого-педагогических принципов, обосновывающих их содержание, классификацию и структуру.

Ключевые слова: личность, тип, типология, профессиональная деятельность, высшая школа.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-46-53>

Введение

В психолого-педагогических исследованиях проводится интеграция профессионально важных личностных качеств, а композиция, суммируемая по их синтезу и отдельно характеризующая каждую личность, определяется как «типологическая» или типовая особенность педагога.

Термин типовой анализ или типология происходит от греческого слова «tipos», данный термин обозначает след, образ, форму или пример, оставляемый в зависимости от

особенностей какого-либо предмета или явления.

В научных трудах посредством типологии определяется метод познания, а с научной точки зрения типологическая позиция характеризует два различных процесса:

- типология – разделение системы по составу и ее анализ;
- группирование и описание состава в идеальной форме согласно определенной модели.

Существует множество теорий типологических позиций, которые рассматривают

личностную структуру человека. Например, в разделении особенностей развития человека по типам: гуморальная (Гиппократ, П. Лесгафт), конституциональная или физическая (Э. Кречмер, У. Шелдон), психофизиологическая (И.П. Павлов, Б.М. Теплов, В.С. Мерлин), психоаналитическая (З. Фрейд, К. Юнг), связанная с завершенностью характера (Хейманс, Ле-Сенн, К. Леонгард, А.Е. Личко), личностная (К. Юнг), психогометрическая (С. Деллингер).

Основная часть

В психолого-педагогических науках существует несколько типов классификации педагогов и их обоснования.

Тем не менее не так просто выявить и описать типовые особенности личности педагога, потому что личность педагога в сфере отношений «человек-человек», как и у других специалистов, состоит из очень сложной структуры в соответствии с требованиями учащихся, родителей, администрации, науки и общества. Об этом Ф.П. Гоноволин писал: «о хорошем педагоге не всегда можно сказать, что он всегда строгий или мягкий, активный или пассивный. Он обычно бывает и тем, и другим в зависимости от обстоятельств. Теплота в отношениях с людьми необходима, но бывает нужна и некоторая холодность, большая помощь ученикам сочетается с предоставлением им самостоятельности, первоначальная инициатива учителя затем должна переходить в руки учащихся» [1, с.109].

Классификация личности по К. Левину в зависимости от индивидуальности деятельности по авторитарному, либеральному и демократическому стилям является истинной классической типологией. Описание типов, согласно данным стилям, применяется в психолого-педагогических исследованиях. В этой связи в исследованиях А.А. Бодалева и А.А. Леонтьева профессионально-личностные типы педагогов описываются на основе данных стилей. Здесь типовые особенности педагогов определяются по организации и реализации отношений в ходе их профессиональной деятельности.

В.А. Кан-Калик определяет стили профессиональных педагогических отношений как категории, которые рассматриваются с социальной и гуманистической точек зрения, и как типовые особенности стилей педагогических отношений: «под стилем общения мы понимаем индивидуально-типологические особенности социально-психологического взаимодействия педагога и обучающихся» [2, с. 97]. В соответствии с классификацией В.А. Кан-Калика по 5-и типам индивидуально-типологические особенности, которые определяются по стилю отношений педагога, рассматриваются в связи с личными качествами:

1. Отношения на основе заинтересованности в совместной деятельности. Данный тип отношений основан на высоких профессионально-этических ориентирах педагога; на общем отношении к профессиональной деятельности.

2. Отношения на основе дружбы. Здесь педагог, наряду с наставническим, дружественным отношением, выделяется деловой направленностью.

3. Общение – дистанция. При данном стиле отношений педагога характеризуется подчеркиванием своего авторитета и профессионального образа, жизненного опыта и возрастной разницы. При этом данный стиль указывает на вопрос личностного развития педагога.

4. Общение – утрашение. У молодых педагогов является негативным стилем отношений в соответствии с типом педагогов, не обладающих способностью творчески организовать совместную деятельность.

5. Общение – заигрывание. Представляет собой типологическую особенность молодых педагогов, стремящихся стать популярными, которая характеризуется несоблюдением педагогической этики с целью заработать дешевый авторитет.

В литературе также имеются и другие классификации типов педагогов. Среди них широко распространена классификация педагогов по 7 типам М. Талена. В ней педагоги рассматриваются по выбираемому ими в ходе профессиональной деятельности определенному стилю отношений и действий ис-

ключительно в соответствии с собственными потребностями. Рассмотрим классификацию М. Талена по труду А.Р. Ерментаевой [3, с. 138-140].

1) «Сократ» – это педагог, который отличается стремлением к намеренному побуждению диспута и дискуссий на уроке. Учебному процессу подобного педагога соответствует обособленность и бессистемность. Тем не менее подобная позиция педагога создает условия обучающимся для высказывания и аргументирования собственных взглядов и укрепляет их интеллектуальную самостоятельность.

2) «Руководитель групповой дискуссии». При подобном подходе в учебном процессе уделяется большое внимание сотрудничеству на основе соглашения с учащимися. Здесь педагог ставит превыше всего не конкретный результат дискуссии, а демократическое соглашение с учащимися.

3) «Мастер». При данном подходе педагог является примером, поэтому в процессе обучения, в целом, ставится условие беспрекословного повторения обучающимися того, что он говорит и делает, в любых жизненных ситуациях.

4) «Генерал». Данный подход соответствует требовательному педагогу, который не терпит сомнений и строго относится к себе. Он считает, что все, что он говорит и делает всегда правильно, и требует исполнительности от учащихся без необходимости повторения своих распоряжения.

5) «Менеджер». Данный стиль направлен на обеспечение успешной деятельности в классе, восхваление и поддержку инициативности и самостоятельности учащихся. Педагог объясняет учащимся значимость выполняемых каждым из них обязанностей и стремится анализировать их. Старается открыто контролировать действия каждого из них и оценивать полученные результаты.

6) «Тренер». В данном подходе отношениям в классе присущ корпоративный дух. Здесь значение имеет не индивидуальные достижения, а совместная деятельность учащихся как единой команды. При этом целью педагога является только результат, успех и победа.

Поэтому он исполняет роль вдохновителя групповой работы.

7) «Гид». Данный подход характеризуется отношениями педагога, который знает все и является «ходячей энциклопедией». Он всегда сдержан и собран. У него всегда наготове вопросы, а также ответы на все вопросы. Можно сказать, что его действия безупречны.

За основу типологии М. Талена взяты собственные потребности и интересы педагогов в их профессиональной деятельности.

Некоторые исследователи при составлении типологии педагогов за основу берут стиль отношений и развитие определенных способностей. Например, Б.П. Ковалев [4, с.25] делит типы педагогов по двум признакам:

- способность педагогов к рефлексии;
- стиль отношений педагогов.

В этой связи исследователь делит и описывает педагогов по 5 группам.

Самооценка педагогов из первой группы соответствует отношениям обучающихся. Подобные педагоги отличаются демократическим стилем отношений.

Педагоги из второй группы правильно прогнозируют свою оценку, однако их самооценка не может быть адекватной. Поэтому в отношениях подобных педагогов присутствуют превосходство и доминирование.

Самооценка педагогов из третьей группы адекватная, однако они не могут правильно прогнозировать. Эти педагоги безучастны в отношениях с учащимися и выстраивают отношения с ними через доброту.

У педагогов из четвертой группы неадекватные понятия и самооценка. Они стремятся узнать мнение о себе у учащихся, однако такие педагоги не способны выстраивать отношения. В отношениях педагогов из данной группы присутствует доминирование, либо их отношению характерна ситуативность.

У педагогов из пятой группы представления противоречат мнению учащихся, поэтому они сталкиваются с огромными трудностями в общении.

Таким образом, за основу данной типологии взяты представления о педагоге как самого педагога, так и учащихся.

В научных исследованиях типы педагогов также классифицируются по профессионально значимым качествам и развитию профессиональной направленности. В этой связи Е.И. Рогов [5, с.23] определяет 4 типа педагогов:

- Педагог-«организатор». Такой педагог отличается такими качествами, как требовательность, организованность, сильная решительность, энергичность. Педагоги-организаторы в своей профессиональной деятельности выполняют функции исполнителей и организаторов на высоком уровне.

- Педагог-«предметник». Данным педагогам присущи наблюдательность, творчество, стремление к профессиональному совершенствованию. Они, будучи рационалистами, уделяют особое внимание необходимости получения образования и значению образования в жизни. Педагог-«предметник» в своей деятельности эффективно выполняет конструктивные, методические, преподавательские и ориентирующие функции.

- Педагог-«коммуникатор». К его основным качествам относятся открытость в отношениях, доброта, притягательность, гуманизм, эмоциональное и приятное поведение. Педагоги-«коммуникаторы» отличаются эмпатической способностью и ценным отношением к учащимся без их разделения.

- Педагог-«интеллигент». Эти педагоги отличаются высоким уровнем интеллектуальности, общей культуры и доброжелательности. Это целеустремленные личности, которые строго придерживаются моральных норм. Педагоги-«интеллигенты» в своей профессиональной деятельности легко организуют и выполняют гностические, воспитательные, информационные, развивающие и исследовательские функции. Кроме того, эти педагоги уделяют особое внимание вопросу саморазвития.

Е.И. Рогов также упоминает о наличии среди указанных основных типов педагогов их промежуточных вариантов.

В настоящее время существует множество психолого-педагогических исследований, в которых эмпатия рассматривается в качестве важной структуры в определении професси-

ональной компетенции педагога. Типология педагогов через данное эмпатическое качество описывается в исследовании Р. Атаханова и М.Г. Бобковой [6, с.31]. Здесь авторы за основу взаимодействия педагога с учащимися берут ориентирование на эмпатический метод. В этой связи рассматриваются 5 типов педагогов.

- Активные педагоги положительной профессиональной направленности. Эти педагоги способны проявлять эмоциональное отношение к состоянию учащихся. Они могут выстраивать с учащимися и коллегами отношения, основанные на сотрудничестве.

- Педагоги функциональной профессиональной направленности. У данных педагогов эмоциональное отношение к состоянию учащихся проявляется не на достаточном уровне. Они выполняют свою педагогическую деятельность посредством указаний, среди них отсутствует сотрудничество в профессиональной практике, и они устанавливают избирательные отношения.

- Педагоги нейтрально-безразличной направленности. Так как эти педагоги не могут выражать свои эмоции через экспрессию, они уделяют особое внимание вербальным отношениям. Они стремятся выстраивать деловые, официальные отношения, что становится причиной спонтанного общения с учащимися.

- Педагоги ситуативной профессиональной направленности. У данных педагогов эмоциональность на высоком уровне, что выражается в сочувствии и эмоциональном отношении к состоянию учащихся. Из-за изменчивости настроения у данных педагогов взаимоотношения с учащимися также становятся неустойчивым.

- Педагоги скрытой отрицательной профессиональной направленности. Данные педагоги не проявляют эмоциональное отношение к состоянию учащихся. Они не могут распознавать невербальные признаки эмоций.

Данная типология определяет и рассматривает эмпатическое развитие педагогов через их эмоциональное отношение к обучающимся.

А.П. Панфилова [7, с. 32] описывает педагогов как «транзакционные» и «трансформационные». «Транзакционные» педагоги организуют и осуществляют процесс обмена информацией. Они являются педагогами, которые преподают и выполняют свои обязанности в официальной форме. А «трансформационные» педагоги не боятся важных изменений и переломов в своей профессиональной деятельности. Эти педагоги вносят положительные изменения, связанные с развитием учащихся, укреплением поведения культуры в учебных заведениях и применением образовательных технологий. «Трансформационные» педагоги обращают внимание всех учащихся на их будущее. Эти педагоги стремятся расширять сотрудничество среди учащихся и коллег.

Таким образом, здесь педагоги делятся по типам в связи с реализацией компетенций в своей профессиональной деятельности.

В большинстве случаев педагоги классифицируются по основной цели педагогической деятельности, воспитания и эффективности процесса обучения. В этой связи в ряде работ за основу берется ориентированность на личность учащегося и выделяются типы педагогов.

В.Н. Сорока-Росинский [8, с.45] выделил направления педагогической деятельности и их типы на основе описания их направленности. В этой связи определяются 2 направленности педагогов:

- упор на предмет, ограничение содержанием урока – «центризм на предмете»;
- направленность на учащихся – «геоцентризм».

Далее, соответственно, педагоги делятся на 2 типа, и описываются их особенности:

- «логотропы» – их эмоциональная реакция является изменчивой и может быть положительной или отрицательной в зависимости от поведения учащихся на уроке и их ответов; основным показателем они считают знания по предмету;
- «педотропы» – способны понять внутренний мир учащихся и могут радоваться

или огорчаться вместе с ними; это личности, которые проявляют материнскую заботу и всегда готовы предоставить помощь и поддержку.

Тот факт, что в настоящее время преподаватели высшей школы, как и другие люди, отличаются различными качествами, можно увидеть по типологии Л.Д. Столяренко [12, с. 119]. Автор систематизировал поведение преподавателей в отношениях с учащимися. В типологической классификации выделяются 8 моделей поведения преподавателей высших школ. Ниже приводятся модели преподавателей, определенных Л.Д. Столяренко.

«Монблан» является типом преподавателя-диктатора, который не сближается с обучающимися, гордится своими знаниями и не нуждается в межличностных отношениях с обучающимися.

К типу «Китайская стена» относятся преподаватели, которые препятствуют отношениям с обучающимися, не поддерживают диалог на занятиях и относятся к обучающимся с пренебрежением.

Представители типа преподавателей «Локатор» – это личности, которые выделяют обучающихся, выстраивают с ними взаимоотношения и отдают им свое предпочтение.

«Тетерев» относится к типу преподавателей, которые живут в своем мире, ходят сами по себе, не прислушиваются к другим, а их речь выстраивается по модели монолога.

«Гамлет» входит в группу преподавателей, которые обращают особое внимание на то, как его воспринимают и на корректность действий, отношения обучающихся к самим себе.

Тип «Робот» соответствует преподавателям, которые в отношениях с обучающимися не выходят за рамки учебной программы и не учитывают их психологические особенности.

К типу «Я-сам» относятся преподаватели, которые всегда воспринимают себя как единственного лидера и инициатора процесса обучения.

К типу «Союз» относятся преподаватели, которые выстраивают отношения со студента-

ми через диалог и могут проявлять заботу о них на основе дружеских отношений.

Заключение

В настоящее время в психолого-педагогических исследованиях профессиональная деятельность педагогов не рассматривается в качестве единственной основы обобщенной, интегрированной типологии. В научной классификации типологии педагогов чаще всего основным параметром являются личностные структуры, представленные отдельными про-

фессиональными качествами. Кроме того, в научных исследованиях рассматриваются личностные интегрированные структуры, такие как уровень способности педагогов к выстраиванию отношений в ходе профессиональной деятельности или способности заинтересовать учащихся посредством своего предмета или личные способности педагогов.

Необходимо проведение всестороннего исследования особенностей личностного развития преподавателей высших школ и их типологической классификации в качестве психолого-педагогического вопроса.

Список литературы

1. Гоноболин Ф.П. Книга об учителе. – М., 1965.
2. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество. Серия: «Библиотека учителя и воспитателя». – М.: Изд-во: «Педагогика», 1990.
3. Ерментаева А.Р. Психология высшей школы. Учебник. – Алматы: «Дайыр», 2012
4. Ковалев Б.П. Личность воспитывает себя. – М., 1983.
5. Рогов Е.И. Практическая психодиагностика личности. Учеб. пособие. СПб., 2001.
6. Атаханов Р. Педагогическая психология: психология обучения. Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 2009.
7. Панфилова А.П. Взаимодействие участников образовательного процесса. Учебник и практикум для академ. бакалавриата. - М.: Юрайт, 2017.
8. Сорока-Росинский В.Н. Педагогические сочинения. – М., 1991.
9. Мынбаева А.К. Когнитивные технологии обучения. Учебное пособие. – Алматы: Казахский университет, 2014.
10. Назарова И. Б. Типология преподавателей высшей школы // Социологические исследования. – 2006. – №11. – С. 115-119.
11. Юревич А.В. Социальная психология науки. – URL: <https://www.ozon.ru/product/sotsialnaya-psihologiya-nauki-163759503/?sh=rMsT6P5-Bw> (дата обращения: 20.11.21).
12. Столяренко Л.Д. Психология. Учебник для вузов – СПб.: Питер, 2010.

References

1. Gonobolin F.P. Kniga ob uchitele [The Book of the Teacher] (Moscow, 1965).
2. Kan-Kalik V.A. Pedagogicheskoe tvorchestvo. Serija: «Biblioteka uchitelja i vospitatelja». [Pedagogical creativity. Series: «Library of the teacher and educator»] [Publishing house «Pedagogy», Moscow, 1990).
3. Ermentaeva A.R. Psihologija vysshej shkoly [Psychology of higher education]. Textbook (Dair», Almaty, 2012).
4. Kovalev B.P. Lichnost' vospityvaet sebja [The individual educates himself] (Moscow, 1983).
5. Rogov E.I. Prakticheskaja psihodiagnostika lichnosti [Practical psychodiagnostics of personality]. Study guide (SPb, 2001).
6. Atakhanov R. Pedagogicheskaja psihologija: psihologija obuchenija [Pedagogical psychology: the psychology of learning] (Publishing House of Tyumen State University, Tyumen, 2009).

7. Panfilova A.P. Vzaimodejstvie uchastnikov obrazovatel'nogo processa [Interaction of participants in the educational process]. Textbook and workshop for academic. Undergraduate. Ed. A.P. Panfilova (Yurayt, Moscow, 2017).
8. Soroka-Rosinsky V.N. Pedagogicheskie sochinenija [Pedagogical essays] (Moscow, 1991).
9. Mynbaeva A.K. Kognitivnye tehnologii obuchenija [Cognitive learning technologies]. Textbook (Kazakh University, Almaty, 2014).
10. Nazarova I. B. Tipologija prepodavatelej vysshej shkoly [Typology of teachers of higher education], Sociologicheskie issledovanija [Sociological research], 11, 115-119 (2006).
11. Yurevich A.V. Social'naja psihologija nauki [Social psychology science]. Available at: <https://www.ozon.ru/product/sotsialnaya-psihologiya-nauki-163759503/?sh=rMsT6P5-Bw> (дата обращения: 20.11.21).
12. Stolyarenko L.D. Psihologija [Psychology]. Textbook for universities (Piter, St. Petersburg, 2010).

Г.Т. Аюпова, Г.М. Исмаилова, Н.М. Кәріпжанова

Әлихан Бөкейхан атындағы университет, Қазақстан, Семей

Жоғары мектеп мұғалімдерінің тұлғалық даму ерекшеліктерін классификациялау теориялары

Аңдатпа. Мақалада психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі жоғары оқу орындары оқытушыларының тұлғалық ерекшеліктерімен байланысты типологиялық классификацияны зерттеу қарастырылған. Көптеген психологиялық-педагогикалық зерттеулер педагогтардың кәсіби мінез-құлқының ерекшеліктері тұлғалық қасиеттерді анықтайды деген болжамға негізделген. Мысалы, мұғалімдерді типтері бойынша бөлгенде, олардың кәсіби іс-әрекеті барысында қарым-қатынас құру немесе өз пәні арқылы оқушылар арасында қызығушылықты ояту қабілеті немесе мұғалімнің психологиялық ерекшеліктерінің даму деңгейлері қарастырылады.

Жоғары оқу орындары оқытушыларының тұлғалық дамуы мәселелерінде жоғары оқу орындары оқытушыларының кәсіби қызметі мен кәсіби педагогикалық қарым-қатынасында маңызды болып табылатын тұлғалық ерекшеліктерін және олардың мазмұнын, жіктелуін және құрылымын негіздейтін психологиялық-педагогикалық принциптерді анықтауға талдау жасалды.

Түйін сөздер: тұлға, тип, типология, кәсіби іс-әрекет, жоғары мектеп.

G.T. Ayupova, G.M. Ismailova, N.M. Karipzhanova

Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Theories of classification of personal development features of teachers in higher schools

Abstract. The article deals with studies of the typological classification associated with the personal characteristics of higher education teachers in the psychological and pedagogical literature. Many psychological and pedagogical studies are based on the assumption that the characteristics of the professional behavior of teachers determine personal qualities. For example, when dividing teachers by type there is considered their ability to build relationships during their professional activities or to arouse interest among students through their subject, or the levels of development of the psychological characteristics of the teacher.

In matters of personal development of teachers of higher educational institutions, an analysis was made of determining personal characteristics that are important in professional activities and professional-pedagogical relations of teachers of higher educational institutions, and psychological and pedagogical principles that substantiate their content, classification, and structure.

Keywords: personality, type, typology, professional activity, graduate School.

Сведения об авторах:

Аюпова Г.Т. – автор для корреспонденции, PhD, Alikhan Bokeikhan University, Семей Казахстан.

Исмаилова Г.М. – магистр педагогических наук, старший преподаватель, Alikhan Bokeikhan University, Семей Казахстан.

Карипжанова Н.М. – докторант 1 курса, ОП «Педагогика и психология», Alikhan Bokeikhan University, Семей Казахстан.Казахстан.

Аюпова Г.Т. – **Corresponding author**, Ph.D., Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Ismailova G.M. – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Karipzhanova N.M. – The 1st year Ph.D. student in Pedagogy and Psychology, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

L. Naviy, N.N. Nurmukhanbetova
Sh.N. Durmekbayeva,
I.B. Fakhrudinova, S.K. Damekova

Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan
(E-mail: liza281073@mail.ru, nn_nurgul@mail.ru,
durmekbaeva@mail.ru, agrokgu@mail.ru, damekova_S@mail.ru)

Prospects of the children's university of Sh. Ualikhanov Kokshetau University

Abstract. *The article deals with the actual problems of contradictions in the professional orientation of schoolchildren associated with changes in higher education and changes in the labor market. Both schools and higher education institutions interested in mobilizing a contingent of applicants take an active part in the professional orientation of schoolchildren. At the same time, professional orientation should be understood from the point of view of socialization of the individual and only then from the point of view of ensuring the admission of applicants.*

Early education at a Children's University has a great responsibility for the development of children. The introduction of children to reading and writing culture is a necessary condition for the formation of a new generation of citizens who have to meet the challenges of modernity at a high intellectual level, to ensure the sustainable development of the country in the conditions of increasing global competition in the economy, politics, education, science, art, and other spheres. In Kazakhstan, Children's universities are organized and implemented at Taraz University, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Caspian University. Each of the Children's Universities discussed above works alone with a strong regional orientation and is unique in its local context.

Together with partner enterprises, the topics of the educational program modules of the children's university, including project cases, have been developed. A project of a digital platform for networking in the KAZCUNET (IRN AR09258554) ecosystem has been created.

The KAZCUNET (IRN AR09258554) digital platform will allow the implementation of innovative mechanisms of network interaction of ecosystem participants in the implementation of educational programs, projects, and scientific events in order to form the scientific capital of children.

Keywords: *university, Children's University, career guidance, KAZCUNET digital platform.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-54-62>

Introduction

At the Children's University, schoolchildren broaden their horizons, look at the world differently and open opportunities for themselves. As a result of training, the student becomes independent, and literacy develops. Communication and group work skills are being

formed. The applied approaches to learning make it possible to make child-parent relationships more trusting, and responsibility for decisions is developing.

In learning, much attention is paid to the interaction of parents and students, because without the support of parents and their participation, it is often difficult for a child.

Completing homework directly depends on the willingness of parents to support this initiative of the child, become his partner, and make your child feel the importance of the decisions made.

Recently, career guidance work with schoolchildren and schools has been changed. If for many years the professional orientation of students on the part of universities was limited to holding Open Days and informing about the areas of training of specialties and brochures, now universities offer a whole range of activities that contribute to the professional self-determination of students [1]. Schools and colleges themselves are actively involved in career guidance work, including in cooperation with universities. These changes are due to several factors of various levels and nature changes in the structure of training specialists, the emergence of new professional industries, the dynamic nature of the labor market, a significant expansion of specialties and training areas offered by universities, the consolidation of interuniversity competition for applicants. The influence of these factors gradually changes the concept and content of career guidance work, in some aspects bringing it closer to the field of marketing promotion of educational services [2].

Purpose of the research: the creation of a Children's University in Sh. Ualikhanov Kokshetau University aims to identify and study the indicators of extracurricular activities in STEM education, the creation of a Children's University at the Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov is aimed at the prospects of early career guidance at a children's university, to introduce a child to science from an early age, and to show him that it is available not only to adults but, on the contrary, to everyone.

Research objectives:

- modernization of educational programs in the direction of training «Training of teachers of natural sciences»;
- early career guidance of pupils;
- increasing the recognition of the university in Kazakhstan and the world scientific and educational space;

Thus, the relevance of the research work follows from the above, and it should also be noted that the authors of the article are developing

mechanisms for working with children based on the best international practices implemented in the mode of network interaction between the Children's University of Kokshetau University and partner enterprises, schools of the Akmola region.

Materials and methods

Among the various psychological phenomena that are taken as an incentive to activity (including research), much attention is paid to interest [3]. The diversity of views on interest can be noted in the works of many famous psychologists: A.N. Leontyev, S.L. Rubinshtein, L.S. Vygotsky, etc. Interest as a focus of attention, as a motive for activity, as a source of personal development, etc. It is considered the sequential realization of the stages of cognitive interest, which begins with initiation in certain situations (caused by situational interest) and ends with the formation of a well-developed individual interest [4]. In our study, the first stage, the initiation of interest, was the focus of attention. The cognitive interest that arises in the learning process activates mental activity not only at the moment but directs it to the subsequent solution of various intellectual tasks.

In this regard, when forming a cognitive interest in the system of non-formal education, it is necessary to consider the psychological factors of its formation. According to G.I. Shchukina, cognitive interest from a psychological point of view is a «natural engine of children's behavior» and is «a true expression of instinctive aspiration; an indication that the child's activity coincides with his organic needs» [5].

It is generally believed that not all academic subjects are of interest, and when the content of research affects a person's daily life, students are interested [6]. Similarly, in our study, we conducted 4 classes and then invited students to choose the topics most interesting to them. It should be noted that the popularity of chemistry, biology, and programming was observed among students.

Our research was also aimed at studying the role of the family in choosing the subject areas

of science of interest, often parents influence the future career of children because they believe that a scientific career is the best choice for their children [7].

Results/discussion

The importance of the issue of professional orientation of students was noted at the national level. The reason for the inclusion of career guidance in the current agenda of the activities of educational organizations was the results of a study, according to which a significant part of parents of students does not consider effective career guidance in schools.

In recent years, the main tasks of professional self-determination of students are attributed to early career guidance, which provides comprehensive activities for preschool children and primary and secondary school students. For preschoolers, information about professions can be implemented in a playful way, for junior and high school students - in the form of training, Master Classes. Early career guidance was reflected in the idea of a children's University, which is carried out abroad in various forms.

Currently, children's universities and similar programs for children and youth operate in more than forty countries around the world. At least 350 institutions and 14,000 scientists are involved in this activity, covering more than half a million children annually.

In 2008, the European Network of Children's Universities (European Children's Universities Network – EUCUNET) was established, coordinating the activities of children's universities. The research experts of the European Network of Children's Universities recommended conducting children's university programs adhering to the following methodology: the choice of subjects that can arouse curiosity and (or) will be useful in life; the involvement of scientists who can transmit accessible scientific information to children; adaptation of programs for children's age groups with the support of methodologists from the departments of curriculum development, pedagogical faculties; conduct classes with children with the support

of art, sports and (or) other related faculties of universities (The EUCU.NETWhitebook, 2010) [8].

In the practice of implementing the idea of a children's university abroad, the first children's universities in Europe began to operate in Germany. In 2002, Eberhard Karl's University of Tübingen became the first higher education institution to conduct a free lecture cycle. Leading German professors answered the children's questions. This experience was highly appreciated by parents, as after classes at the children's University, Children's interest in regular school classes increased. Since 2002, on the basis of 70 German universities and universities of Applied Sciences, have begun to offer classes in order to introduce children to various branches of Science in a simple and understandable way. In Germany, classes in children's universities often take place during the semester holidays - in autumn and early spring. Children's universities were called upon to solve three main problems. On the one hand, it was necessary to introduce children to science. On the other hand, it is an incentive to understand the importance of the educational process in universities. At the same time, the children's university model contributes to the promotion of educational institutions among future applicants.

The model of a children's University in Germany has developed: the Goethe Institute has presented a new educational project-a German children's online university. The online format of the children's University helps students master modern technologies and teach media literacy, which is undoubtedly important in the XXI century. The children's university program is successfully implemented in Austria: classes are held in Vienna, Steyr, Graz, Salzburg, Feldkirch, and Krems an der Donau.

The experience of Germany and Austria was used in 40 countries around the world.

The children's university, based at the Children's University of Manchester, is aimed at students aged 7-11 years. The main tasks are to familiarize students with student life, teaching staff, and advanced scientific developments of University scientists. Training is conducted on a

paid basis. The children's university model has become widespread in the United States, but it is implemented in different ways at different universities.

The experience of Germany and Austria was used in 40 countries around the world.

The children's university, based at the Children's University of Manchester, is aimed at students aged 7-11 years. The main tasks are to familiarize students with student life, teaching staff, and advanced scientific developments of University scientists. Training is conducted on a paid basis. The children's university model has become widespread in the United States, but it is implemented in different ways at different universities.

Children's University in the structure of August University (USA) offers programs for children from kindergarten and up to the 8th grade. Among the proposed areas: are robotics, electronics, medicine, architecture, design, etc.

Delaware Valley University Children's University offers a program in the format of a summer camp for children. It is divided into 4 groups: children aged 5-6 years, 7-9 years, 10-13 years, and older than 14 years. The duration of the shift in the camp is one week, for which children, under the guidance of experienced teachers and scientists, face problems in the fields of entrepreneurship and Innovation, Science and technology, digital media, art, and many others.

The first children's University in Kazakhstan appeared based on Caspian University in 2017 [9]. The project is aimed at demonstrating the accessibility of higher education for representatives of all strata of society, developing children's desire for education. Caspian University offers a unique methodology based on visibility, interactivity, and a large number of participants. The program provides lectures, workshops, general development classes, excursions, and art sessions on weekends and during the holidays. Lectures for children from 11 to 16 years are conducted by teachers and scientists of the University. Among the main courses: «Robotics», «Eco-laboratory», «programming for fun», «I want to become a

lawyer», «craft studio», «I am a future artist», «art therapy», «vocals», «choreography», «Sport Games», «team-building».

In Kazakhstan, Children's universities are organized and implemented at Taraz University, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Caspian University. Each of the Children's Universities discussed above works alone with a strong regional orientation and is unique in its local context. There are no reviews of the effectiveness of children's universities in Kazakhstan and there are no research results, Kazakh Children's universities are not members of the European network.

The format of a Children's university in the pedagogical environment is not new, thus in Europe, this format of work with children positions the social integration of higher education through regular exchange and attracting «newcomers» to the activities of Children's universities[10]. The activities of teachers and students involved in the Children's University of Sh. Ualikhanov Kokshetau University is focused on creating new learning platforms, expanding the educational space, and implementing joint pedagogical and didactic research. The format of the Children's University captures not only the creativity of using teaching approaches, but also the active involvement of students in the education of students, when the boundaries of communication are erased and there is interest in serious academic subjects, both from students and from students. Such meetings became possible thanks to the Children's University, which became the main one in the strategy of cooperation of teachers, parents, students, and teachers of the Akmola region.

According to professional orientation, it is customary to understand the «professional self-determination of young people, the process of choosing the optimal type of employment, taking into account their own needs and capabilities». I. A. Firsova understands career guidance as «a complex process aimed at developing students' competencies in choosing a career, in particular, the ability to analyze information about choosing a career, the ability to acquire theoretical and

practical knowledge and skills, as a result of which the ability to correctly determine the path of work» [11]. At the same time, it should be noted that Career Guidance work is carried out both by the school itself and by educational institutions that are interested in graduates of the school as applicants. Universities that compete with each other are actively working to attract a contingent of applicants.

The purpose of career guidance at school is «the gradual formation of a student's general readiness for independent and conscious career choice and planning of their professional, life and personal development, as well as readiness for timely adjustment and implementation of the established plans».

Career guidance work on the part of higher educational institutions has long been focused on the admission of applicants. There was no continuity of «school-university» in career guidance, and the main focus was on high school students. The problematic point of Career Guidance work in universities is considered to be excessive orientation to the admission of applicants, and the career guidance of students should be «a continuous social process that involves paying attention to the process of primary adaptation in the labor collective when studying at school when studying at the University». The similar nature of Career Guidance work presupposes a chain of interaction «School-University-Employer». In this chain, the main burden (financial, personnel, and organizational) should be placed on universities and large organizations that are interested not only in solving their tasks in the context of implementing the principles of social responsibility but also in solving the problems of the Region [12].

One of the main objectives of the project "Creation of a network of KAZSUNET Children's Universities" is the implementation of an effective modern model of the Children's University of Sh. Ualikhanov Kokshetau University based on the analysis of existing international studies and recommendations of EUCUNET.

The ongoing changes in education give special relevance to additional education. The article

discusses the formation and development of additional education as an independent field that provides a type of education that is focused on the free choice of various types and forms of activity by a child (teenager), the formation of his ideas about the world, the development of cognitive motivation and abilities, self-actualization of personality. Model of the Children's University of Sh. Ualikhanov Kokshetau University is an interconnected and interdependent complex that combines educational, research, methodological, and media-communication components.

The purpose of the Children's University is to involve the child in science from an early age, and also to show him that science is not only engaged in serious adults, on the contrary but is also accessible to everyone.

In connection with this goal, the following tasks were identified:

- educational: development of cognitive interest and critical thinking of children in physics, chemistry, biology, geography, going beyond the school course and modern topical issues of science using game and project methods;
- development of emotional intelligence and national identity in children;
- research: formation of research skills among elementary school students; compilation of a virtual diary of young researchers; popularization of the children's university through scientific research by scientists of the Sh. Ualikhanov Kokshetau University;
- methodical: development of methodological recommendations of the participants of the children's university (instructions, methodical instructions, handbook);

Group and individual views of interactive teaching methods are used to conduct classes at the children's university. When organizing group work, discussion methods (group discussion, brainstorming, presentation), training methods (socio-psychological, business communication training, psycho-technical games), and game methods (business game, story-role-playing game, didactic game) are used. Types of individual work are the performance of practical work and training. The participants

of the children's University are schoolchildren, university scientists, students, parents, school teachers, and university administration. All participants interact.

Conclusion

It should be noted that schools and universities should review the content of the Career Guidance work of students. The need for participation of all

interested entities in Career Guidance work and the creation of a career guidance system «School-University-employer» is obvious. Special attention should be paid to early career guidance, which includes preschool children, and primary and secondary school students.

Together with partner companies, the theme of the modules of the children's university educational program, which includes project cases, has been developed.

References

1. Илюхина Н. А. Профориентационная работа вузов со школьниками: новые возможности традиционных форм. // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». – 2016. – №. 4 (6). – С. 83-88.
2. Прохоров А. В., Семишова Е. П. Современные технологии продвижения образовательных услуг // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2014. – №. 10 (138). – С. 47-51.
3. Прохоров А. В. Специальное событие как инструмент продвижения образовательных услуг. // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2014. – №. 4 (132). – С. 49-53.
4. Столяренко А. М. Общая педагогика. – Юнити-Дана, 2006.
5. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательного интереса учащихся. – М.: Просвещение. – 2005. – 280 с.
6. Susanne Walan, Niklas Gericke (2019). Factors from informal learning contributing to the children's interest in STEM – experiences from the out-of-school activity called Children's University, Research in Science & Technological Education.
7. Susanne Walan, Niklas Gericke (2019) Factors from informal learning contributing to the children's interest in STEM – experiences from the out-of-school activity called Children's University, Research in Science & Technological Education.
8. The EUCU.NET White book (2010) - URL: <https://eucu.net/eucu-net-charter/> (Accessed: 09.08.2021).
9. Site of CU of Caspian University. - URL: <https://asu.edu.kz/ru/university/innovation/childrens-university/> (Accessed 08.10.2021).
10. Merzagora T., Jenkins T. (2013) Listening and empowering: children and science communication - Journal of Science Communication // [online] <https://scholar.google.com/scholar?um=1&ie=UTF8&lr&q=related:7Ml8ZqM1tLyGJM:scholar.google.com/> (Accessed: 12.10.2021).
11. Фирсова И. А. Профориентационная работа в системе развития образования: опыт работы финансового университета. // Управленческие науки в современном мире. – 2015. – Т. 2. – №. 1. – С. 4-7.
12. Балакина А.П. Профориентация в системе управления развитием человеческих ресурсов // Экономика и управление. - 2011. - № 12. - С. 3-6.

References

1. Ilyukhina N. A. Proforientacionnaya rabota vuzov so shkol'nikami: novye vozmozhnosti traditsionnyh form [Vocational guidance work of universities with schoolchildren: new opportunities for traditional forms], Vestnik RGGU. Seriya «Filosofiya. Sociologiya. Iskusstvovedenie» [Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series "Philosophy. Sociology. Art Criticism"], 6, 83-88 (2016).

2. Prokhorov A. V., Semishova E. P. Sovremennye tekhnologii prodvizheniya obrazovatel'nykh uslug [Modern technologies for promoting educational services], Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki [Bulletin of the Tambov University. Series: Humanities], 10 (138), 47-51 (2014).
3. Prokhorov A.V. Special'noe sobytie kak instrument prodvizheniya obrazovatel'nykh uslug [Special event as a tool for promoting educational services], Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki [Bulletin of the Tambov University. Series: Humanities], 4 (132), 49-53 (2014).
4. Stolyarenko A. M. Obshchaya pedagogika [General pedagogy]. (Yuniti-Dana, 2006).
5. Shchukina G.I. Pedagogicheskie problemy formirovaniya poznavatel'nogo interesa uchashchihsya [Pedagogical problems of forming the cognitive interest of students]. (Prosveshchenie, Moscow, 2005, 280 p.).
6. Susanne Walan, Niklas Gericke Factors from informal learning contributing to the children's interest in STEM – experiences from the out-of-school activity called Children's University, Research in Science & Technological Education, 2019.
7. Susanne Walan, Niklas Gericke Factors from informal learning contributing to the children's interest in STEM – experiences from the out-of-school activity called Children's University, Research in Science & Technological Education, 2019.
8. The EUCU.NET White book. 2010. - URL:<https://eucu.net/eucu-net-charter/> (Accessed: 09.08.2021).
9. Site of CU of Caspian University URL:<https://asu.edu.kz/ru/university/innovation/childrens-university/> (Accessed: 08.10.2021).
10. Merzagora T., Jenkins T. (2013) Listening and empowering: children and science communication, Journal of Science Communication [online]. – URL: <https://scholar.google.com/scholar?um=1&ie=UTF8&lr&q=related:7Ml8ZqM1tLyGJM:scholar.google.com/> (Accessed: 12.10.2021).
11. Firsova I. A. Proforientacionnaya rabota v sisteme razvitiya obrazovaniya: opyt raboty finansovogo universiteta [Career guidance in the system of education development: the experience of the financial university], Upravlencheskie nauki v sovremennoy mire [Management sciences in the modern world], 2, 4-7 (2015).
12. Balakina A.P. Proforientaciya v sisteme upravleniya razvitiem chelovecheskih resursov [Vocational guidance in the management system for the development of human resources], Ekonomika i upravlenie [Economics and Management], 12, 3-6 (2011).

Л. Нәби, Н.Н. Нурмуханбетова, Ш.Н. Дүрмекбаева, И.Б. Фахрудинова, С.Қ. Дәмекова

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің балалар университетінде ерте кәсіптік бағдар беру болашағы

Аңдатпа. Мақалада жоғары білім беру жүйесіндегі өзгерістерге және еңбек нарығындағы өзгерістерге байланысты мектеп оқушыларының кәсіби бағдары арасындағы қайшылықтардың өзекті мәселелері қарастырылған. Талапкерлер контингентін жұмылдыруға мүдделі мектептер де, жоғары оқу орындары да мектеп оқушыларының кәсіби бағдарлануына белсенді қатысады. Бұл ретте кәсіби бағдарды жеке тұлғаның әлеуметтенуі тұрғысынан, содан кейін ғана талапкерлерді қабылдауды қамтамасыз ету тұрғысынан түсіну керек.

Балалар университетінде ерте білім беру балалардың дамуы үшін үлкен жауапкершілікті жүктейді. Балаларды оқу мен жазу мәдениетімен таныстыру – қазіргі заманның сын-қатерлеріне жоғары интеллектуалдық деңгейде жауап беруге, елдің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін жаңа ұрпақты қалыптастырудың қажетті шарты. экономика, саясат, білім, ғылым, өнер және басқа салалардағы жаһандық бәсекеlestіктің күшеюі.

Қазақстанда Балалар университеттері Тараз университетінде, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінде, Каспий университетінде ұйымдастырылып, жүзеге асырылуда. Жоғарыда аталған балалар университеттерінің әрқайсысы аймақтық бағытта жалғыз жұмыс істейді және жергілікті контекстте бірегей болып табылады.

Серіктес кәсіпорындармен бірлесіп Балалар университеті білім беру бағдарламалары модульдерінің тақырыптары, соның ішінде жобалық кейстер әзірленді. KAZCUNET экожүйесіндегі желіге арналған цифрлық платформаның жобасы (IRN AR09258554) жасалды.

KAZCUNET (IRN AR09258554) цифрлық платформасы балалардың ғылыми капиталын қалыптастыру мақсатында білім беру бағдарламаларын, жобаларын және ғылыми іс-шараларды жүзеге асыру кезінде экожүйе қатысушыларының желілік өзара әрекеттесуінің инновациялық тетіктерін енгізуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: университет, Балалар университеті, кәсіптік бағдар, KAZCUNET сандық платформасы.

Л. Навий, Н.Н. Нурмуханбетова, Ш.Н. Дурмекбаева, И.Б. Фахрудинова, С.К. Дамекова
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Перспективы ранней профориентации в Детском университете Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы противоречий профессиональной направленности школьников, связанные с изменениями в системе высшего образования и изменениями на рынке труда. И школы, и высшие учебные заведения, заинтересованные в мобилизации контингента абитуриентов, принимают активное участие в профессиональной ориентации школьников. При этом профессиональную направленность следует понимать с точки зрения социализации личности и только потом с точки зрения обеспечения приема абитуриентов.

Раннее обучение в Детском университете несет большую ответственность за развитие детей. Приобщение детей к культуре чтения и письма является необходимым условием формирования нового поколения граждан, которым предстоит на высоком интеллектуальном уровне отвечать на вызовы современности, обеспечивать устойчивое развитие страны в условиях возрастающей глобальной конкуренции в экономике, политике, образовании, науке, искусстве и других сферах.

В Казахстане Детские университеты организованы и реализуются при Таразском университете, Кокшетауском университете имени Ш.Уалиханова, Каспийском университете. Каждый из упомянутых выше Детских университетов имеет ярко выраженную региональную ориентацию и уникален в своем местном контексте.

Совместно с предприятиями-партнерами разработана тематика модулей образовательных программ Детского университета, включая проектные кейсы. Создан проект цифровой платформы для нетворкинга в экосистеме KAZCUNET (IRN AR09258554).

Цифровая платформа KAZCUNET (IRN AR09258554) позволит реализовать инновационные механизмы сетевого взаимодействия участников экосистемы при реализации образовательных программ, проектов, научных мероприятий с целью формирования научного капитала детей.

Ключевые слова: университет, Детский университет, профориентация, цифровая платформа KAZCUNET.

Information about authors:

Наби Л. – корреспондентия үшін автор, педагогика ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің педагогика және психология кафедрасының профессоры, Көкшетау, Қазақстан.

Нұрмуханбетова Н.Н. – химия ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің химия және биотехнология кафедрасының меңгерушісі, Көкшетау, Қазақстан.

Дурмекбаева Ш.Н. – биология ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің биология және оқыту әдістемесі кафедрасының меңгерушісі, Көкшетау, Қазақстан.

Фахрудинова И.Б. – биология ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің химия және биотехнология кафедрасының асс. профессоры, Көкшетау, Қазақстан.

Дамекова С.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің физика және математика кафедрасының меңгерушісі, Көкшетау, Қазақстан.

Naviy L. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Nurmuhanbetova N.N. – Candidate of Chemical sciences, Head of the Department of chemistry and biotechnology, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Durmekbayeva Sh.N. – Candidate of Biology Sciences, Head of the Department of biology and biotechnology, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Fakhrudinova I.B. – Candidate of Biological Sciences, ass.professor of the Department of chemistry and biotechnology, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Damekova S.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department physics and mathematics, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Болашақ математика мұғалімдеріне геометрия курсын оқытуда динамикалық геометрия жүйесін қолдану ерекшеліктері мен тиімділігі

Аңдатпа. Берілген мақалада болашақ математика мұғалімдеріне геометрия курсын оқытуда динамикалық геометрия жүйесін қолдану ерекшеліктері мен тиімділігі зерттеліп, нәтижелері баяндалған. Педагогикалық университеттердегі геометрия курсын оқытудың негізгі мақсатына математика пәні мұғаліміне қажетті білім, білік, дағдыны, ғылыми дүниетанымын қалыптастыру, математикалық ойлауын дамытуды, геометрияға деген қызығушылықты арттыруды, сонымен қатар геометрия пәніне деген қызығушылықты қалыптастыру жататындығы белгілі. Осы мақсатқа жету үшін материалды баяндау мен зерделеудің заманауи технологиялары бар геометриялық оқыту жүйесі қажет, мұнда дәстүрлі оқыту әдістері ғана емес, сонымен қатар шығармашылық ойлауды, стандартты емес көзқарасты қалыптастыруға ықпал ететін әдістер басым болатындығы туралы айтылған. Қазіргі кезде қолданылатын динамикалық геометрия жүйелеріне сипаттама берілген. Студенттерді цифрлық білім беру ресурстары арқылы оқытуға геометрия мен алгебраны, кестелерді, графиктерді, статистика және математикалық анализді бір ортаға әкелетін, білім берудің барлық деңгейіне арналған интерактивті компьютерлік бағдарлама болып саналатын GeoGebra динамикалық геометрия жүйесі таңдап алынған. Мақалада GeoGebra – ны қолдана отырып студенттерге практикалық сабақ жүргізу барысындағы «Көпжақтар» тарауын өту барысында қолданылған бірнеше тапсырмалар мен олардың цифрлық 3D үлгілері берілген. Тәжірибеде Математика білім беру бағдарламасында білім алатын 2 курс студенттері қамтылған. Тәжірибе нәтижесі бойынша бақылау мен тәжірибе топтары арасында курс барысында оқытылған тақырыптардан тұратын геометриялық білімдерін тексеруге арналған тест түрінде бақылау жүргізілген. Бақылау мен тәжірибе топтары арасында жүргізілген тәжірибеден кейінгі топтардың геометриялық дайындығы арасында айтарлықтай айырмашылық бар екендігін 0,95 сенімділікпен анықталған.

Түйін сөздер: динамикалық геометрия, геометрия, GeoGebra, цифрлық білім беру ресурстары, болашақ математика мұғалімі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-63-74>

Кіріспе

Қазіргі кезде бүкіл әлемде математика, геометрияны оқытудың компьютерлік технологияларға негізделген жаңа формаларын іздеу

қарқынды жүруде, геометрия бойынша мектеп және университет курстарының жекелеген бөлімдерін оқып үйренуге болатын бағдарламалық қамтамасыздандырулар (цифрлық білім беру ресурстары) жасалуда [1].

Жаңа технологияларды ендіру болашақ математика мұғалімдерінде болуы тиіс цифрлық құзыреттіліктерді оқытуға мүмкіндік береді [2].

Геометрияны оқытуда цифрлық білім беру ресурстарын қолдану мәселелері бірқатар педагог ғалымдардың еңбектерінен орын алады. Оқыту үдерісінде компьютерлік технологиялар арқылы геометрияны оқыту әдістемесі және бағдарламалық құралдардың мүмкіндіктері туралы В.А.Далингер, В.Р.Майер, М.Н.Марюкова, В.Н.Дубровский, Г.Д.Глейзер, М.В.Шабанова, R. Leikin, D.Grossman, R. Marrades, A. Gutierrez және т.б. шет елдік ғалым-әдіскерлердің еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Сондай-ақ, болашақ математика және информатика мұғалімдерін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқу үдерісінде қолдануға әдістемелік даярлау бойынша да еліміздің бірқатар ғалымдарының Е.Ы.Бидайбеков, Д.Рахымбек, Г.Б.Камалова, Б.Д.Сыдыхов, Н.К.Мадияров, Р.И.Кенжебекова, Р.Б.Бекмолдаева, Л.К.Жайдақбаева, Р.И.Кадирбаева және т.б. зерттеулерінен көре аламыз.

Қазіргі таңда бастапқы нүктесі «динамикалық геометрия» немесе интерактивті геометриялық жүйелер идеясынан бастау алатын бағдарламалық орталар жоғары бағаланады. Бұл қатардағы бағдарламалар ақпараттық технологиялар арқылы математиканы оқытудың ең тиімді құралы ретінде бүкіл әлемде кеңінен танылған. Егер жалпы динамикалық геометрияның бағдарламалары туралы айтатын болсақ, онда «бұл динамикалық сызбаларды, яғни компьютерлік геометриялық сызба-модельдерді жасауға мүмкіндік беретін орта, ондағы барлық сызба алгоритмін сақтай отырып бастапқы деректерді өзгертуге, арасында қайта қарауға, олармен жұмыс жүргізуге болады» [3].

Динамикалық геометрияға арналған бағдарламалық қамтамасыз етулер (DGS – dynamic geometry software) отыз жылдан астам уақыт бұрын пайда болып, қазіргі таңда бүкіл әлемнің оқу үдерісіне еніп, математикалық білім берудің таптырмас құрамдас бөлігі болып табылады [4].

Сонымен қатар, бірқатар шетелдік ғалымдардың пікірінше, динамикалық геоме-

трия жүйесінің пайда болуы математикалық білім беру саласындағы зерттеушілерге осы нақты ортада, білім алушылардың геометрияны түсіну деңгейінің өсуін қамтитын әдіс тәсілдерді әлі де әзірлеуді қажет етеді [5].

Динамикалық геометрия жүйелері ең алдымен мектеп геометрия курсының есептерін шешуге арналған: онда нүкте, вектор, кесінді, түзулердің барлық түрлерін жасауға болады; теңдеудің құрамындағы кейбір параметрлерін (немесе бірнеше параметрлерін) динамикалық түрде өзгертуге болатын элементар функциялардың графиктерін салу; берілген түзуге перпендикуляр және параллель түзулер мен кесінділерді, бұрыштардың биссектрисаларын салу; кесінділердің ұзындықтарын, көпбұрыштардың аудандарын және т.б. анықтау. Сонымен қатар, кейбір динамикалық геометрия жүйелерінде нүктелердің координаталарын объектілер панелінде қолмен, ал қисық сызықтар мен олардың жанамаларының теңдеуін енгізу жолында сәйкес командаларды пайдалана отырып ендіруге болады. Динамикалық геометрия жүйесі студентке түсіну қиын соғатын, проективтік геометрия және дифференциалдық геометрия бөлімдерімен де жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді [6].

М.В.Шабанованың пікірінше Динамикалық геометрия жүйесі (DGS – dynamic geometry software) – бұл ғылыми және білім беру бағытындағы бағдарламалық өнім, математикалық объектілердің динамикалық бейнесін құруға және ол бейнелерді олардың қасиеттерін зерттеуге қолдануға мүмкіндік береді [7].

Қазіргі уақытта көптеген динамикалық геометрия жүйелері бар, олардың көпшілігі тегін және қол жетімді, оларға:

- екі өлшемді (2D) геометриялық объектілермен жұмыс істеуге арналған бағдарламалық жасақтамалар: The Geometer's Sketchpad, GeoGebra, Cabri Geometry, C.a.R., Cinderella 1.4, Cinderella 2.0, Geometrix, Geometry Explorer, GeoNext, Kig, KSEG, Live Geometry және т.б.

- үш өлшемді (3D) геометриялық объектілермен жұмыс істеуге арналған бағдарламалық жасақтамалар: Cabri 3D, GeoGebra (5.0 Beta

нұсқасынан бастап), Geometria, Mathematic, GeomSpace, GeomView, Archimedes Geo3D, GEUP 3D, Yenka 3D Shapes, WIRIS және т.б. iPhone/iPod Touch, Windows, GNU/Linux и Mac OS X, Android сияқты платформаларында жұмыс істеуге болады [8].

«GeoGebra» – бұл геометрия мен алгебраны, кестелерді, графиктерді, статистика және математикалық анализді бір ортаға әкелетін, білім берудің барлық деңгейіне арналған интерактивті компьютерлік бағдарлама. Ол бүгінде ғылым, технология, инженерия және математиканы үйренуге арналған алдыңғы қатардағы интерактивті бағдарламаға айналып келеді. Бағдарламаны Маркус Хохенвартер Java тілінде жазған. Қазіргі уақытта бағдарлама қырық шақты тілге аударылып, белсенді қолданылу үстінде [9].

Майер В.Р. және Апакина Т.В., Ворошилова А.А. т.б. ғалымдардың көп жылдық зерттеулері мен динамикалық геометрия жүйесіндегі ұзақ уақыт жүргізілген жұмыстарына сүйенсек, геометрияны оқытуда компьютерлік бағдарламаларды қолдану геометрияны оқытуда қиыншылық тудыратын бірқатар мәселелерді шешуге, кейде тіпті оларды толық жоюға мүмкіндік береді [10].

GeoGebra-ның стереометрия режимі 3D нысандарымен жұмыс істеуге арналған. Экран екі бөлімге бөлінген: алгебралық және графикалық көріністер. Құралдар тақтасы тікелей графикалық көрініс терезесінен 3D нысандарын жасауға арналған құралдардың кең ауқымын ұсынады. Онда тек геометриялық есептерді ғана емес, сонымен қатар алгебра және математикалық талдау есептерін шешуге мүмкіндік беретін көптеген құралдар мен командалары бар [11]. Мақалада қарастырылған GeoGebra динамикалық геометрия жүйесін қолдану, зерттеу іс-әрекетіндегі дағдыларды және шығарылатын есептің мәнін көрнекі бейнелеуді дамытып, оны қолданудың мүмкіндіктері мен ерекше белгілерін ашады

Осылайша зерттеу жұмыстарын жүргізуге динамикалық геометрияның бағдарламаларының интерфейстерін, функционалдық мүмкіндіктерін ескере отырып, пайдалануы тегін, әрі қазақ тіліндегі аудармасы бар бірден

бір математикалық бағдарлама екенін ескере келе GeoGebra динамикалық геометрия жүйесі таңдап алынды.

Зерттеу әдістері

Болашақ математика мұғалімдеріне геометрия курсы оқытуда динамикалық геометрия жүйесін қолданудың тиімділігін анықтау мақсатында М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің базасы «Математика» кафедрасында тәжірибелік зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Тәжірибеге 6B01510 – Математика білім беру бағдарламасында білім алатын 2 курстың барлығы 56 студенті қатысты. Ондағы тәжірибе тобында 24 студент және бақылау тобында 32 студент білім алады. Екі топтың бастапқы білім деңгейлері бірдей, олар арнайы топқа іріктеліп таңдалған жоқ.

Тәжірибе жүргізер алдында екі топ студенттері арасында Google forms платформасында, динамикалық геометрия жүйесін қолдану тәжірибесі бар – жоғын анықтау мақсатында сауалнама алынды.

Екі топтың студенттері де бағдарламада жоспарланған оқу материалдарымен оқыды. Бақылау тобында оқыту дәстүрлі әдіспен жүзеге асырылса, ал тәжірибе тобындағы студенттер интернет желісіне шығу мүмкіндігі бар жергілікті желілермен жабдықталған компьютерлік сыныпта, цифрлық білім беру ресурстарын қолдану арқылы оқытылды.

«Геометрияны оқытудағы цифрлық білім беру ресурстары» курсының мазмұнына сәйкес практикалық сабақтарды өту кезінде «Көпжақтар» тарауының «Көп жақты бұрыштар», «Көпжақ», «Призма», «Пирамида», «Параллелипипед» және т.б. тақырыптарындағы тапсырмаларды орындауда басқа динамикалық геометрия жүйелеріне қарағанда GeoGebra динамикалық геометрия жүйесімен жұмыс істеу, студенттердің өз бетінше іс – әрекетін ұйымдастыруға және оның нәтижелерін бақылауға мүмкіндік берді, сонымен қатар материалды меңгеруі және сызбаларды құрудың көрнекілігін арттырды, бұл студенттердің кеңістіктік түсініктерінің қалыптасуына ықпал етті.

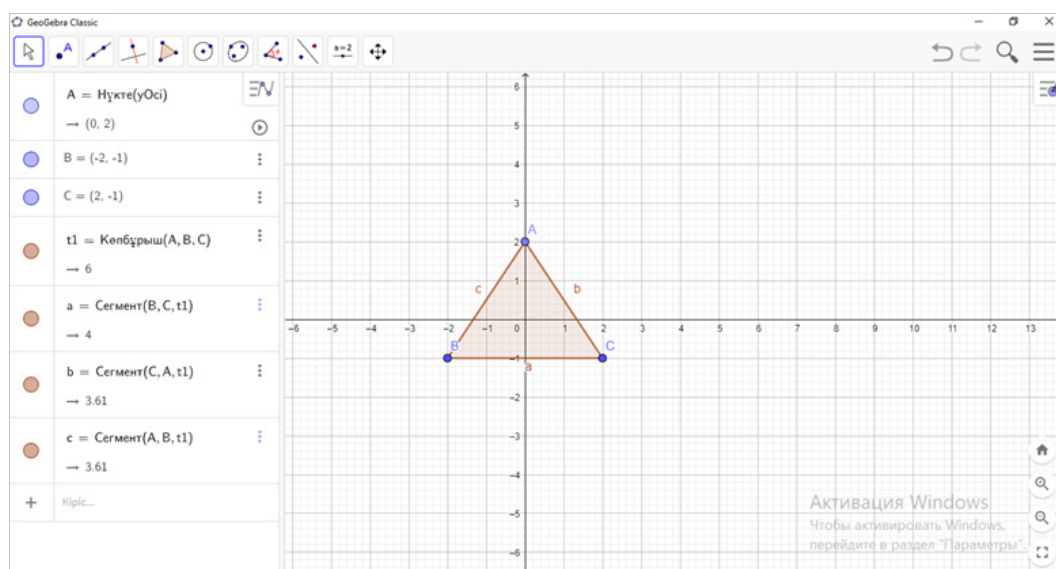

Сурет 1. Студенттердің динамикалық геометрия жүйесін қолдану тәжірибесін анықтауға арналған сауалнама жауабы

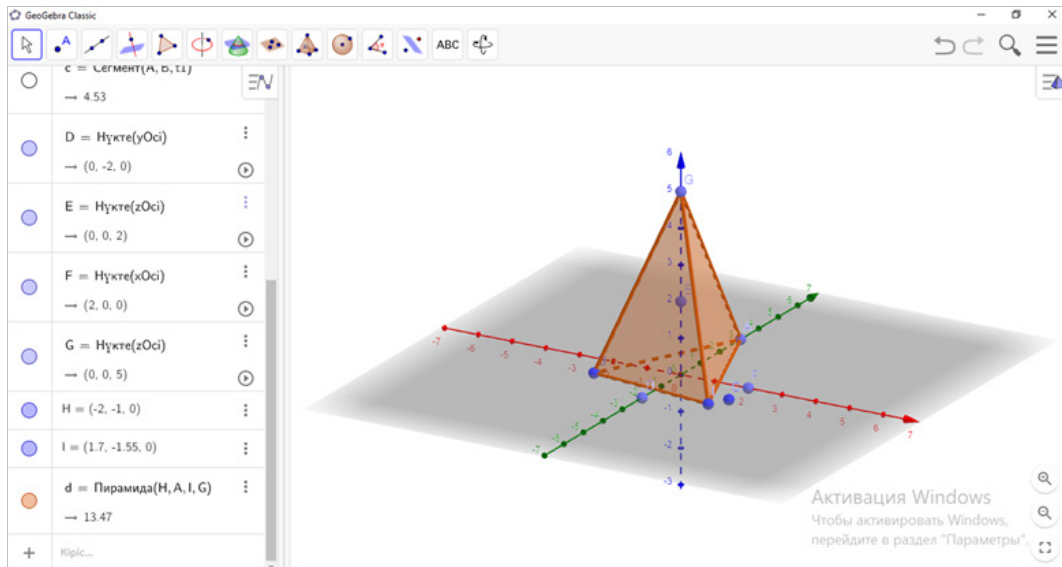
Нәтижелер және талқылау

Екі топтың студенттерінен тәжірибеге дейін динамикалық геометрия жүйесі туралы және оларды қолдану тәжірибесі бар – жоғын анықтау мақсатында алынған сауалнама нәтижесі төмендегі 1-суретте бейнеленген. Ондағы студенттерге қойылған сұрақ: Сіз де динамикалық геометрия жүйесін қолдану тәжірибесі бар ма? Егер жауап «иә» болса нұсқалардың қайсысы сізге таныс?

Сауалнамаға қатысушылардан динамикалық геометрия жүйесін қолдану тәжірибесі бар – жоғын анықтауға арналған сауалнаманы талдау, келесі нәтижелерді көрсетті: студенттердің 76,8% -ы мүлдем қолдану тәжірибесі жоқ екендігін, ал 8,9%-ы тәжірибесі бар алайда қай динамикалық геометрия жүйесі екендігін нақтылап көрсете алмаған, ал респонденттердің 10,7%-ы GeoGebra, 3,6%-ы «Живая геометрия» бағдарламасында қолдану тәжірибесі бар екендігін көрсетті.

Сурет 2. Дұрыс үшбұрыш

Сурет 3. Дұрыс үшбұрышты пирамида

Тәжірибе тобындағы студенттерге практикалық сабақ жүргізу кезінде «Көпжақтар» тарауын GeoGebra – ны қолдана отырып өту барысында жүргізілген бірнеше тапсырмалар мен олардың цифрлық орындалу үлгілері берілді [12,13].

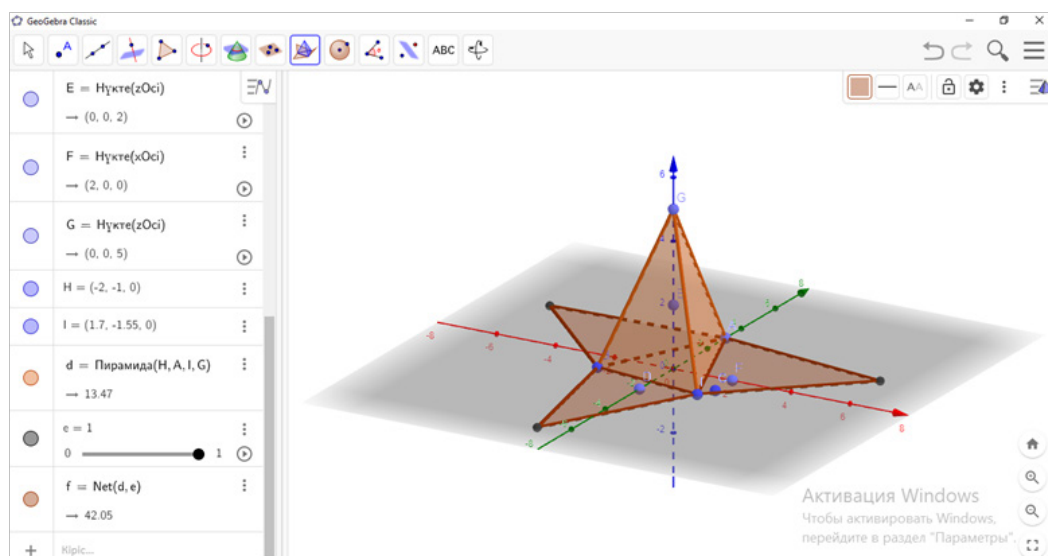
Тапсырма1. Дұрыс үшбұрышты пирамиданың және оның жазбасының кескінін салу (сурет 2,3,4).

Тапсырма 2. Дұрыс бесбұрышты призманың кескіні және оның жазбасының кескінін

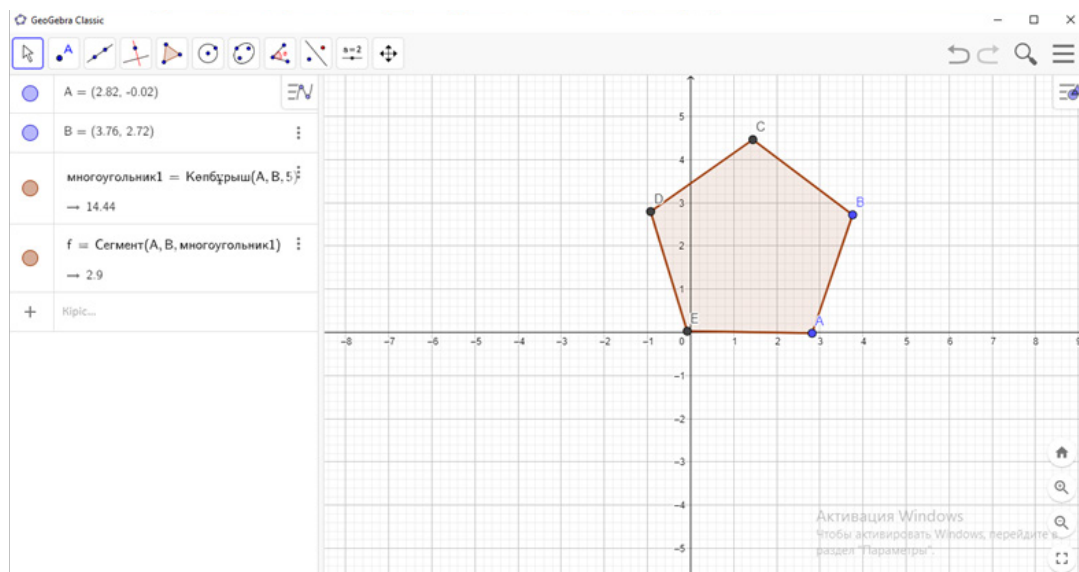
салу (сурет 5,6, 7).

Тәжірибе жүргізу барысында бақылау мен тәжірибе топтары арасында 7-ші бақылау аптасында курс барысында оқытылған тақырыптардан тұратын геометриялық білімдерін тексеруге арналған тест түрінде бақылау жүргізілді. Жалпы сұрақтар саны 100 құрады, әрбір дұрыс жауап 1 балмен бағаланды.

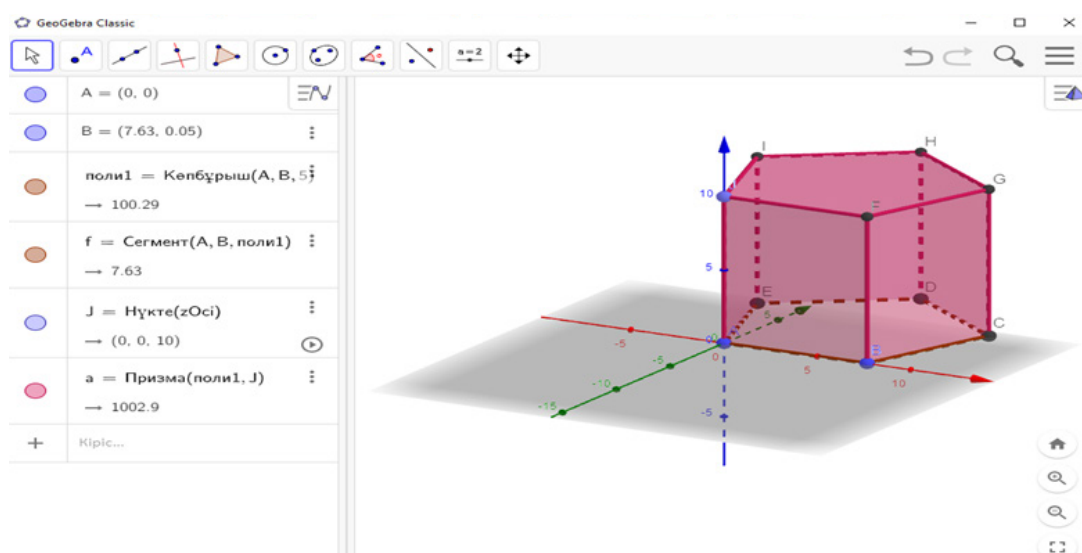
Төмендегі кестеде осы топтардан алынған бақылау жұмыстарының орташа көрсеткіштері берілген (кесте 1).

Сурет 4. Дұрыс үшбұрышты пирамиданың ашылуы

Сурет 5. Дұрыс бесбұрыш

Сурет 6. Дұрыс бесбұрышты призма

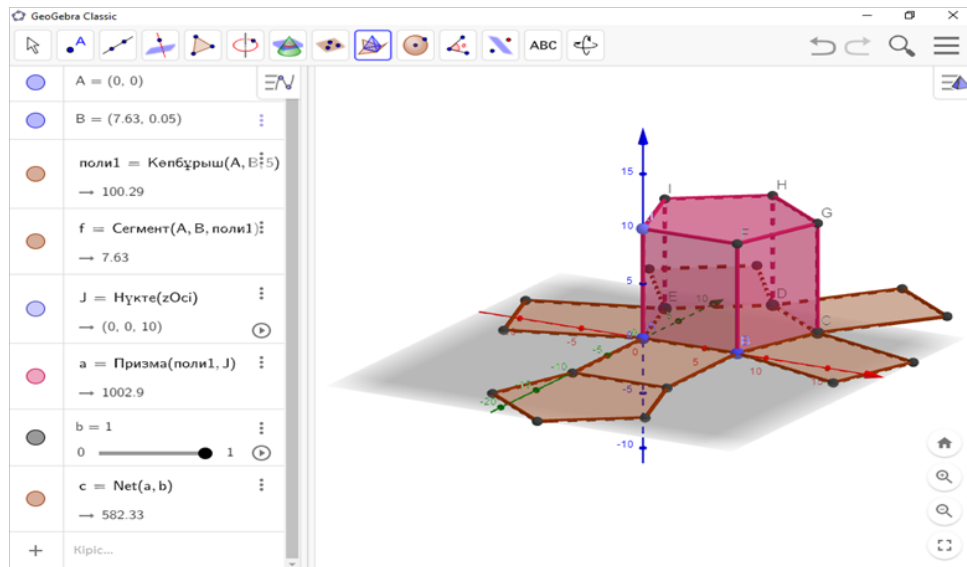
Кесте 1

Тәжірибе мен бақылау топтарындағы студенттерден алынған бақылау нәтижелері

Тапсырмалар	1	2	3	4	5	6	7	Жалпы орта балл
Бақылау тобы	62,5	63,2	68,3	79,7	59,3	53,2	70,02	65,17
Тәжірибелік тобы	81,2	87,3	75,4	78,9	71,2	71,3	82,45	78,25

Жинақталған балдар арқылы, студенттердің геометриялық білімдерінің деңгейі анықталды. Кестеде көрсетілгендей, бақылау тобында төртінші тапсырмада ең жоғары

көрсеткіш 79,7 балл көрсетіп, ал тәжірибелік тобы тақырыптарды бірқалыпты меңгеріп, жеті тапсырмада да 70 балдан жоғары болғандығын байқауға болады.

Сурет 7. Дұрыс бесбұрышты призманың ашылуы

Тәжірибенің соңындағы жалпы орта балдары бойынша қарастыратын болсақ тәжірибе тобы студенттерінің жалпы орташа көрсеткіші 78,25 балл құрап, тапсырманы орындау барысында бақылау тобынан 16,72% жақсы меңгергендіктерін, геометриялық білімдерінің деңгейі біршама жоғарылағанын байқауға болады, ал бақылау тобында 13,07 балға төмен, яғни тапсырманы тәжірибеге қарағанда нашар меңгергендігі байқалады.

Зерттеу нәтижелері дәстүрлі оқытуға қосымша ретінде компьютердің көмегімен динамикалық геометрия жүйесін оқыту үдерісінде қолдану дәстүрлі оқытуға қарағанда тиімдірек екенін көрсетті.

Алынған зерттеу нәтижелерінің статистикалық мәндерінің айырмашылықтарын анықтау үшін Стьюдент t-критеріі қолданылды.

Критериді есептеуге арналған формула:

$$t = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sigma_{x-y}} \quad (1)$$

мұндағы \bar{x}, \bar{y} – тәжірибелік және бақылау топтарындағы орташа балл көрсеткіштері, σ_{x-y} – орташа балдар айырмашылығының стандартты қателігі.

$$\sigma_{x-y} = \sqrt{\frac{\sum(x_i - \bar{x})^2 + \sum(y_i - \bar{y})^2}{n_1 + n_2 - 2}} \cdot \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right) \quad (2)$$

мұндағы n_1 және n_2 сәйкесінше тәжірибе мен бақылау топтарындағы студенттер саны.

Еркіндік дәрежелерінің санын есептеу төмендегі формула бойынша жүзеге асырылады:

$$k = n_1 + n_2 - 2. \quad (3)$$

Тәжірибеге қатысушылар саны: $n_1 = 24$, $n_2 = 32$.

Орташа балл көрсеткіштерін есептеу: $x_{\text{орт}} = 78,25$, $y_{\text{орт}} = 65,17$

Жоғарыдағы (2) формуланы пайдаланып, орта балдар көрсеткіштері арасындағы айырмашылығының стандартты қателігін есептейміз:

$$\sigma_{x-y} = \sqrt{\frac{433,188 + 214,795}{24 + 32 - 2}} \cdot \left(\frac{1}{24} + \frac{1}{32}\right) = 0,935$$

Критерий статистикасын есептейміз:

$$t = \frac{78,25 - 65,17}{0,935} = 3,738$$

Еркіндік дәрежесі $24 + 32 - 2 = 54$ үшін арнайы мәнділік кестесінен $\alpha = 0,05$, $t_{\text{кр}} = 2,005$ критерий мәнін табамыз. Алынған нәтижелер $t > t_{\text{кр}}$ ($3,738 > 2,005$) нөлдік гипотеза $\alpha = 0,05$ тәуекелімен жоққа шығарылатынын көрсетеді. Сондықтан, жүргізілген тәжірибеден кейінгі тәжірибелік және бақылау топтарының ара-

сында геометриялық дайындықтарында айтарлықтай айырмашылық бар екендігін 0,95% сенімділікпен анықталды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей еліміздің ЖОО-да болашақ математика мұғалімдерін даярлауда, цифрлық білім беру ресурстарын оқу процесінде тиімді, жүйелі, дұрыс пайдалана білуге үйрету кезек күттірмейтін, өзекті мәселеге айналып отыр.

Математиканы оқыту процесінде ақпараттық технологияларды қолдану жоғары кәсіби білім беру сатысында математиканы оқыту әдістемесін информатика және ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен тығыз байланыста жетілдіруге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялар оқу ақпаратын визуализациялауға, зерттелетін объектілерді модельдеуге және зерттелетін процестер мен құбылыстардың динамикасын бейнелей отырып, олардың қасиеттерін тәжірибелік бақылауға мүмкіндік береді. Соның ішінде GeoGebra интерактивті геометриялық жүйесі көрнекілік, модельдеу, динамика сияқты сапалы жаңа дидактикалық мүмкіндіктерге ие, бұл математиканың көптеген салаларын оқып-үйренудің дәстүрлі тәсілдерін өзгертуге, оқушылардың танымдық қызығушылығын

және зерттеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

ҚР БҒМ хабарламасында Цифрлық сауаттылық бойынша мектеп бағдарламасы шеңберінде ең танымал Python бағдарламалау тілі оқытылатындығы, сондай-ақ 5-9 сынып оқушылары 3D-модельдеу мен 3D-принтинг бойынша білім алады. Жаңашылдықтар балалардың ақпараттық технологиялар саласында сапалы білім алуына бағытталған» деп атап көрсетті. Мектепке дейінгі және орта білім комитетінің төрайымы Гүлмира Кәрімованың «Цифрлық сауаттылық – оқу мен жазу сияқты негізгі дағдылардың біріне айналып келеді. Сондықтан балаларды цифрлық сауаттылық және ақпараттық қауіпсіздік негіздеріне мүмкіндігінше ертерек үйрету маңызды» [14] айтқан мәселелер біздің жүргізілген зерттеу жұмыстарымыздың өзектілігін айқындап отыр.

Болашақ мұғалімдерді қазірден бастап сабақта цифрлық білім беру ресурстары мен цифрлық білім беру платформаларын қолдануды, сабақ жоспарына сай таңдап алып, талдау жүргізуге әдістемелік тұрғыда дайындайтын болсақ, қосымша ақпараттық-коммуникациялық технологиялар бойынша мұғалімдердің біліктіліктерін арттыру қажеттілігі азаяр еді.

Әдебиеттер тізімі

1. Далингер В.А. Избранные вопросы информатизации школьного математического образования: монография. - Омск: ОмГПУ.-2010.-150 с.
2. Stein H., Gurevich I., Gorev D. Integration of technology by novice mathematics teachers – hat facilitates such integration and what makes it difficult? //Education and Information Technologies. – 2020. – Vol. 25. – P. 141-161.
3. Дубровский В.Н., Лебедева Н.А., Белайчук О.А. 1С: Математический конструктор – новая программа динамической геометрии // Компьютерные инструменты в образовании. - 2007.- № 3.- С.47–56.
4. Selakovich M., Marinkovich V., Janikich P. New dynamics in dynamic geometry: dragging constructed points // Journal of Symbolic Computation. – 2020. – Vol. 97.- P. 3-15.
5. Xiangquan Y. Unpacking learner's growth in geometric understanding when solving problems in a dynamic geometry environment: Coordinating two frames // The Journal of Mathematical Behavior. – 2020. – Vol. 60. – Article 100803.
6. Зиатдинов Р.А. Геометрическое моделирование и решение задач проективной геометрии в системе GeoGebra // Молодежь и современные информационные технологии: материалы конференции Томского политехнического университета. – Томск: Томский проект, 2010. - С. 168-170.

7. Шабанова М.В. Системы динамической геометрии в обучении математике: проблемы и пути их решения // Современные информационные технологии и ИТ-образование. - 2013. - № 9. - С. 229-237.
8. Увалиева С.К., Камалова Г.Б., Куттыкожаева Ш.Н. Информационно – коммуникационных технологий в подготовке будущих учителей математики к профильному обучению геометрии в школе // Sciences of Europe. Pedagogical sciences. – 2017. – № 21. – С. 37-43.
9. Ziatdinov R., Rakuta V.M. Dynamic Geometry Environments as Tool for Computer Modeling in the System of Modern Mathematics Education // European Journal of Contemporary Education. - 2012. - Vol.1. - P.93-100.
10. Майер В.Р., Апакина Т.В., Ворошилова А.А. Системы динамической геометрии как средство обучения будущих учителей математики геометрическим преобразованиям // Вестник КГПУ им.В.П.Астафьева. -2016.- № 4 (38). - С. 60-64.
11. Kovacs Z., Recio T., Velez M.P. Reasoning about linkages with dynamic geometry // Journal of Symbolic Computation. – 2020. – Vol. 97.- P. 16-30.
12. Смирнов В.А., Смирнова И. М. Геометрия с GeoGebra. Планиметрия. – М.: Прометей.- 2018. – 206 с.
13. Мадияров Н.К. Геометриялық фигураларды кескіндеудің теориясы мен әдістері. Монография. -Шымкент: Әлем.- 2017. -136 б.
14. «Цифрлық сауаттылық» пәнін оқыту 2020 жылғы 27 қарашада бекітілген №496 «ҚР БҒМ кейбір бұйрықтарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» бұйрығы [Электронды ресурс]. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021688> (қаралған күні: 27.11.2020).

References

1. Dalinger V.A. Izbrannye voprosy informatizacii shkol'nogo matematicheskogo obrazovaniya Selected issues of informatization of school mathematical education [Selected issues of informatization of school]. Monograph (OmSPU, Omsk, 2010, 150 p.).
2. Stein H., Gurevich I., Gorev D. Integration of technology by novice mathematics teachers – hat facilitates such integration and what makes it difficult?, Education and Information Technologies, 25, 141-161 (2020).
3. Dubrovskij V.N., Lebedeva N.A., Belajchuk O.A. 1S: Matematicheskij konstruktor – novaya programma dinamicheskoy geometrii [1C: Mathematical Constructor – a new dynamic geometry program], Komp'yuternye instrumenty v obrazovanii [Computer tools in education], 3, 47-56 (2007).
4. Selakovich M., Marinkovich V., Janikich P. New dynamics in dynamic geometry: dragging constructed points, Journal of Symbolic Computation, 97, 3-15 (2020).
5. Xiangquan Y. Unpacking learner's growth in geometric understanding when solving problems in a dynamic geometry environment: Coordinating two frames, The Journal of Mathematical Behavior. Article 10080360, 60 (2020).
6. Ziatdinov R.A. Geometricheskoe modelirovanie i reshenie zadach proektivnoj geometrii v sisteme GeoGebra [Geometric modeling and solving problems of projective geometry in the GeoGebra system], Molodezh' i sovremennye informacionnye tekhnologii: materialy konferencii Tomskogo politekhnicheskogo universiteta [Youth and modern information technologies: materials of the Tomsk Polytechnic University conference] (Tomsk Project, Tomsk, 2010, 168-170 p.).
7. Shabanova M.V. Sistemy dinamicheskoy geometrii v obuchenii matematike: problemy i puti ih resheniya [Systems of dynamic geometry in teaching mathematics: problems and solutions], Sovremennye informacionnye tekhnologii i IT-obrazovanie [Modern information technologies and IT education], 9, 229-237 (2013).
8. Uvalieva S.K., Kamalova G.B., Kuttykozhaeva SH.N. Informacionno – kommunikacionnyh tekhnologii v podgotovke budushchih uchitelej matematiki k profil'nomu obucheniyu geometrii v shkole [Information and communication technologies in the preparation of future mathematics teachers for specialized geometry teaching at school], Sciences of Europe. Pedagogical sciences, 21, 37-43 (2017).
9. Ziatdinov R., Rakuta V.M. Dynamic Geometry Environments as Tool for Computer Modeling in the System of Modern Mathematics Education, European Journal of Contemporary Education, 1, 93-100 (2012).

10. Mayer V.R., Apakina T.V., Voroshilova A.A. Sistemy dinamicheskoy geometrii kak sredstvo obucheniya budushchih uchitelej matematiki geometricheskimi proebrazovaniyami [Systems of dynamic geometry as a means of teaching future teachers of mathematics geometric pro-education], Vestnik KGPU im. V.P.Astaf'eva [Bulletin of the V.P.Astafiev KSPU], 4 (38), 60-64 (2016).

11. Kovacs Z., Recio T., Velez M.P. Reasoning about linkages with dynamic geometry, Journal of Symbolic Computation, 97, 16-30 (2020).

12. Smirnov V.A., Smirnova I. M. Geometriya s GeoGebra. Planimetriya [Geometry with GeoGebra. Planimetry] (Prometei, Moscow, 2018, 206 p.).

13. Madiyarov N.K. Geometriyalik figuralardy keskindeydin teoriyası men adisteri [Theory and methods of drawing geometric shapes]. Monograph (Alem, Shymkent, 2017, 136 p.).

14. «Cifirlyk sauattylyk» panin oqyty 2020 zhylygy 27 karashada bekitilgen №496 «KRБGM kejbir byjryktaryna ozgerister men tolyktyrular engizu turaly» byjrygy [Teaching the subject «Digital literacy». Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated November 27, 2020 No. 496 On amendments and additions to some orders of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – Available at: <http://https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021688> (Accessed: 27.11.2020).

Н.С. Утеулиев, Н.К. Мадияров

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Особенности и эффективность применения систем динамической геометрии в геометрической подготовке будущих учителей математики

Аннотация. В статье рассматриваются особенности и эффективность использования динамической геометрии в обучении геометрии будущих учителей математики и описаны результаты проведенных исследований. Известно, что основной целью преподавания геометрии в педагогических вузах является формирование у учителя математики необходимых знаний, навыков, научного мировоззрения, развитие математического мышления, а также интереса к геометрии. Для достижения этой цели необходима система геометрического обучения с современными технологиями изложения и изучения материала, которая делает упор не только на традиционные методы обучения, но и на методы, способствующие формированию творческого мышления, нестандартных взглядов. В статье описаны используемые в настоящее время системы динамической геометрии. Для обучения студентов с помощью цифровых образовательных ресурсов была выбрана система динамической геометрии GeoGebra - интерактивная компьютерная программа для всех уровней образования, сочетающая в себе геометрию и алгебру, таблицы, графики, статистику и математический анализ. В статье представлен ряд задач, используемых студентами в ходе практических занятий по разделу «Многогранники» и их цифровые 3D-модели с использованием GeoGebra. В эксперименте участвовали студенты 2 курса, обучающиеся по образовательной программе «Математика». По результатам эксперимента в контрольной и экспериментальных группах было проведено тестирование на проверку их знаний по геометрии, состоящих из изучаемых в ходе курса тем. С достоверностью 0,95 было обнаружено, что существует значительная разница в геометрической подготовке между контрольной и экспериментальными группами.

Ключевые слова: динамическая геометрия, геометрия, GeoGebra, цифровые образовательные ресурсы, будущий учитель математики.

N.S. Uteuliyev, N.K. Madiyarov

M.Auezov South-Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan

Features and effectiveness of using dynamic geometry systems in the geometric training of future mathematics teachers

Abstract. The article discusses the features and effectiveness of using dynamic geometry in teaching geometry to future mathematics teachers and describes the results of the research. It is known that the main

goal of teaching geometry in pedagogical universities is to develop the necessary knowledge, skills, scientific outlook, development of mathematical thinking, and interest in geometry in a teacher of mathematics. To achieve this goal, a system of geometric education with modern technologies for presenting and studying the material is needed, which focuses not only on traditional teaching methods but also on methods that contribute to the formation of creative thinking, and non-standard views. The article describes the currently used systems of dynamic geometry. To train students using digital educational resources, the GeoGebra dynamic geometry system was chosen - an interactive computer program for all levels of education that combines geometry and algebra, tables, graphs, statistics, and mathematical analysis. The article presents several tasks used by students during practical classes on the section «Polyhedra» and their digital 3D models using GeoGebra. The experiment involved the 2nd year students enrolled in the educational program «Mathematics». According to the results of the experiment, the control and experimental groups were tested to test their knowledge of geometry, consisting of the topics studied during the course. With confidence of 0.95, it was found that there was a significant difference in geometric training between the control and experimental groups.

Key words: dynamic geometry, geometry, GeoGebra, digital educational resources, future mathematics teacher.

References

1. Dalinger V.A. Izbrannye voprosy informatizatsii shkol'nogo matematicheskogo obrazovaniya: monografiya. - Omsk: OmGPU.-2010.-150 s.
2. Stein H., Gurevich I., Gorev D. Integration of technology by novice mathematics teachers – hat facilitates such integration and what makes it difficult? //Education and Information Technologies. – 2020. – Vol. 25. – P. 141-161.
3. Dubrovskij V.N., Lebedeva N.A., Belajchuk O.A. 1S: Matematicheskij konstruktor – novaya programma dinamicheskoy geometrii // Komp'yuternye instrumenty v obrazovanii. - 2007.- № 3.- S.47–56.
4. Selakovich M., Marinkovich V., Janikich P. New dynamics in dynamic geometry: dragging constructed points // Journal of Symbolic Computation. – 2020. – Vol. 97.- P. 3-15.
5. Xiangquan Y. Unpacking learner’s growth in geometric understanding when solving problems in a dynamic geometry environment: Coordinating two frames // The Journal of Mathematical Behavior. – 2020. – Vol. 60. – Article 100803.
6. Ziatdinov R.A. Geometricheskoe modelirovanie i reshenie zadach proektivnoj geometrii v sisteme GeoGebra // Molodezh' i sovremennye informacionnye tekhnologii: materialy konferencii Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. – Tomsk: Tomskij proekt, 2010. - S. 168-170.
7. Shabanova M.V. Sistemy dinamicheskoy geometrii v obuchenii matematike: problemy i puti ih resheniya // Sovremennye informacionnye tekhnologii i IT-obrazovanie. - 2013. - № 9. - S. 229-237.
8. Uvalieva S.K., Kamalova G.B., Kuttykozhaeva SH.N. Informacionno – kommunikacionnyh tekhnologii v podgotovke budushchih uchitelej matematiki k profil'nomu obucheniyu geometrii v shkole // Sciences of Europe. Pedagogical sciences. – 2017. – № 21. – S. 37-43.
9. Ziatdinov R., Rakuta V.M. Dynamic Geometry Environments as Tool for Computer Modeling in the System of Modern Mathematics Education // European Journal of Contemporary Education. - 2012. - Vol.1. - R.93-100.
10. Majer V.R., Apakina T.V., Voroshilova A.A. Sistemy dinamicheskoy geometrii kak sredstvo obucheniya budushchih uchitelej matematiki geometricheskimi proebrazovaniyam // Vestnik KGPU im.V.P.Astaf'eva. -2016.- № 4 (38). - S. 60-64.
11. Kovacs Z., Recio T., Velez M.P. Reasoning about linkages with dynamic geometry // Journal of Symbolic Computation. – 2020. – Vol. 97.- P. 16-30.
12. Smirnov V.A., Smirnova I. M. Geometriya s GeoGebra. Planimetriya. – M.:Prometej.- 2018. – 206 s.
13. Madiyarov N.K. Geometriyalyk figuralardy keskindeydin teoriyasy men adisteri. Monografiya. -Shymkent: Alem.- 2017. -136 b.
14. «Cifirlyk sauattylyk» panin okyty 2020 zhylgy 27 karashada bekitilgen №496 «KRBGM kejbir byjryktaryna ozgerister men tolyktyrular engizu turaly» byjrygy [Elektrondy resurs]. – URL: <http://https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021688> (karalghan kyni: 27.11.2020).

Авторлар туралы мәлімет:

Утеулиев Н.С. – корреспонденция үшін автор, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, «Математика» білім беру бағдарламасының докторанты, Тауке хан даңғ., 5, Шымкент, Қазақстан.

Мадияров Н.К. – п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті «Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы» Жоғары мектебінің деканы, Тауке хан даңғ., 5, Шымкент, Қазақстан.

Uteuliyeu N.S. – **Corresponding author**, M.Auezov South-Kazakhstan university, Ph.D. student of Mathematical Sciences, 5 Tauke khan ave., Shymkent, Kazakhstan.

Madiyarov N.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the M.Auezov South-Kazakhstan university, 5 Tauke khan ave., Shymkent, Kazakhstan.

И.Б. Шмигирилова
А.С. Рванова
А.А. Таджигитов

Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан
(E-mail: irinankzu@mail.ru, alla_rv@mail.ru, askartadzhigitov@mail.ru)

Модель оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике

Аннотация. Внедрение новой системы оценивания образовательных результатов казахстанских школьников предоставляет педагогам новые возможности для совершенствования учебного процесса. Однако, несмотря на преимущества критериальной системы оценивания, существует множество рисков необдуманного и формального внедрения оценочных реформ в образовательную практику, о чем свидетельствует международный опыт исследований образовательной оценки. Результаты анкетирования школьных педагогов, представленные в статье, подтвердили проявление проблем и рисков, сопряженных с использованием критериального оценивания в школах Казахстана, и актуализировали необходимость поиска оптимальной модели оценивания учебных достижений школьников, разумно сочетающей преимущества суммативной и формативной оценок, учитывающей особенности конкретной школьной дисциплины (в нашем случае, математики), воплощение которой обеспечивало бы реализацию принципов эффективного оценивания. Разработка и теоретическое обоснование модели оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике, отвечающей указанным требованиям, и составляют цель данного исследования. В представленной в статье авторской модели, кроме принципов эффективного оценивания, реализованы концептуальные положения, которые: определяют формативную оценку в качестве центральной части процесса обучения; указывают на значимость интеграции суммативных и формативных оценочных практик как фактора повышения эффективности образовательного оценивания; актуализируют применение уровневого подхода при разработке и оценке заданий не только в формативных, но и в суммативных оценочных практиках в качестве средства повышения надежности оценивания и предотвращения оценочной инфляции. Научно-практическая значимость исследования заключается в том, что его материалы (результаты анкетирования, модель оценивания и комментарии к ней) непосредственно направлены на совершенствование теории и практики образовательного оценивания в системе школьного обучения математике.

Ключевые слова: школьное образование, образовательное оценивание, оценивание на основе критериев, суммативная оценка, формативная оценка, обучение математике.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-75-90>

Введение

Анализ современного состояния мировой практики образовательного оценивания [1–4

и др.] показывает, что этот процесс необходимо рассматривать как системный и многофакторный. Использование критериев для оценки учебных достижений казахстанских

школьников направлено на обеспечение большей содержательности, объективности и гуманности оценочного процесса. По мнению отечественных ученых и методистов [5–7 и др.], критериальное оценивание предоставляет школьному учителю возможность отслеживать знания, умения и навыки обучающихся, не причиняя вреда их эмоциональному здоровью, создавать условия для развития школьников. Однако сравнительно-сопоставительный и аспектный анализ научных источников и нормативных документов, представляющих международный опыт исследований образовательной оценки [8], позволил выявить следующие противоречия, связанные с мировой практикой критериального оценивания:

- между представлениями о сущности оценки как неотъемлемого компонента системы обучения и неразработанностью механизмов ее интеграции с процессом обучения;
- между необходимостью контекстуальной, аутентичной оценки, фиксирующей внимание на реальных навыках и компетенциях, и преобладающей ориентацией оценивания на знаниевый компонент образовательных результатов;
- между особой значимостью формативного оценивания как средства повышения эффективности обучения и недопониманием педагогами его основной функции «содействия обучению», а также их традиционной приверженностью к суммативным оценочным практикам;
- между объективной необходимостью агрегирования суммативной и формативной оценок и их противопоставлением в образовательной практике;
- между потребностями педагогов в овладении способами разработки инструментария и проведения оценочных мероприятий не только суммативного, но и формативного оценивания и отсутствием в их опыте соответствующих знаний и умений;
- между попытками разработать стандартные универсальные процедуры формативного оценивания, применимые для всех учебных дисциплин, и объективно существующими особенностями предметной области, влияющими на организацию оценивания;

– между ролью самооценивания в повышении учебной мотивации обучающихся и их ответственности за собственное обучение и неготовностью школьников к активному участию в оценивании результатов своей учебной деятельности, а также к адекватному восприятию оценочной информации, предоставляемой учителем.

Внимательный анализ выявленных противоречий указывает, что, несмотря на преимущества критериальной системы оценивания, существует большая вероятность проявления в школьном обучении множества рисков, сопряженных с ее внедрением.

Таким образом, актуализируется необходимость поиска оптимальной модели оценивания учебных достижений школьников, воплощение которой минимизировало бы риски и проблемные аспекты критериального оценивания, обеспечивало реализацию принципов эффективного оценивания с учетом особенностей конкретной школьной дисциплины (в нашем случае, математики). Вышесказанное и определило цель данного исследования – разработка и теоретическое обоснование модели оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике, отвечающей указанным требованиям.

Методология исследования

Объективация рисков, сопряженных с введением критериального оценивания учебных достижений в системе казахстанского школьного образования и, в частности, в обучении математике, основывалась на сравнении положений, касающихся образовательной оценки, представленных в Государственных общеобязательных стандартах основного среднего образования и общего среднего образования [9], Типовых учебных программах по общеобразовательным предметам [10], Типовых правилах проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся в организациях образования, реализующих общеобразовательные учебные программы начального, основного

среднего, общего среднего образования [11], а также множестве методических рекомендаций и пособий, которые предлагаются в помощь школьным педагогам в организации оценивания.

Установление проявляемости выделенных рисков критериального оценивания в образовательной практике школ Казахстана потребовало проведения анкетирования школьных учителей. Для этой цели была разработана анкета, состоящая из четырех блоков, направленная на изучение различных аспектов исследуемой проблемы. Анкета прошла экспертную оценку и была в двух вариантах (на казахском и русском языках) размещена на гугл-платформе. Письма с просьбой поучаствовать в анкетировании были разосланы на электронные адреса казахстанских школ, официально размещенные на сайте отделов и управлений образования и справочных сайтах городов и областей Казахстана. В итоге в анкетировании приняли участие 374 школьных педагога, имеющих различный педагогический стаж (от нескольких месяцев до 45 лет), в том числе и 64 учителя математики. Результаты анкетирования были подвергнуты двукратному анализу. Первичный анализ состоял в выявлении общих особенностей реализации

критериального оценивания в школьной практике. Задачей вторичного анализа было сравнение практики критериального оценивания в обучении математике с таковой в обучении другим школьным дисциплинам. Проведенное анкетирование предоставило обширный эмпирический материал, однако в ограниченных рамках данной статьи остановимся на отдельных, наиболее существенных его результатах.

Результаты исследования

Представим и прокомментируем основные результаты проведенного анкетирования. Педагогам было предложено выбрать из перечисленных преимуществ критериального оценивания 2-3 наиболее значимых в сравнении с традиционным. Разброс мнений педагогов по данному вопросу представляет диаграмма на рисунке 1. Так, например, только 16,06 % респондентов считают, что критериальное оценивание объективно отражает образовательные результаты школьников. Кроме того, несмотря на то, что 32,85% педагогов считают, что такое оценивание позволяет учащимся на основе знания критериев оценки их работы разумно и правильно ее выполнить, его ис-

Рисунок 1. Мнение школьных педагогов о преимуществах критериального оценивания

пользование не так сильно влияет на снижение тревожности учащихся и их переживания по поводу оценочных мероприятий – это преимущество указывают всего 5,11% педагогов.

Еще один примечательный аспект связан с тем, что 28,9 % от общего количества ответивших педагогов считают, что оценивание на основе критериев направлено на установление соответствия образовательных результатов учащихся целям обучения, в том числе личностным и системно-деятельностным, против 17,8 %, указывающих на ориентацию такой оценки на предметные цели. В то же время 10,35 % педагогов-математиков видят возможность использования критериального оценивания для выявления личностных и системно-деятельностных учебных достижений школьников и 33,62 % математиков считают, что оценивание по критериям направлено на установление соответствия образовательных результатов учащихся предметным целям обучения. Обсуждение этого аспекта со школьными педагогами приводит к выводу о том, что такая разница в восприятии особенностей критериального оценивания учи-

телями разных школьных дисциплин связана с различиями в подходах к формулированию критериев и дескрипторов к ним. Как известно, критерии для оценивания заданий суммативного оценивания за раздел и за четверть по математике непосредственно формулируются на основе предметных целей обучения, отражающих особенности конкретного содержания. А дескрипторы, по сути, вообще представляют этапы решения конкретной задачи, и если в задании суммативного оценивания заменить задачу, то и дескрипторы для ее оценивания будут уже отличаться. В то же время при оценивании работ и ответов учащихся в процессе обучения другим дисциплинам, особенно гуманитарного цикла, критерии носят более обобщенный характер и могут быть использованы при оценивании результатов по каждому разделу предметного содержания, поэтому в большей мере отражают личностные и системно-деятельностные учебные достижения школьников.

Обобщение результатов ответов на различные вопросы анкеты, нацеленные на выявление трудностей и проблем, с которыми

Рисунок 2. Проблемные аспекты критериального оценивания, с которыми сталкиваются школьные педагоги

сталкиваются педагоги в процессе критериального оценивания достижений школьников, представлено в диаграмме на рисунке 2.

Указывая на неполное соответствие методов и инструментов оценки уровню оцениваемых результатов и особенностям учебной деятельности в контексте конкретного предмета, педагоги, прежде всего, отмечают трудности в разработке критериев оценки системно-деятельностных образовательных результатов и отсюда их редкое использование.

Нехватка времени для осуществления эффективных оценочных мероприятий, по мнению педагогов, проявляется как в рамках самого образовательного процесса, так и при подготовке учителя к их организации и подведению их итогов. Не случайно 55,08% учителей указывают на то, что после введения критериального оценивания нагрузка на учителя возросла.

Проблема чрезмерной конкретности структуры критериев и дескрипторов оценочного инструментария суммативного оценивания наиболее сильно проявляется именно в обучении математике. Формулирование критериев изучения раздела в основном с ориентацией на конкретные предметные цели, а дескрипторов, уточняющих эти критерии, в формате этапов решения конкретной задачи, о чем уже упоминалось ранее, с одной стороны, способствуют единому их пониманию педагогом и обучающимися, но с другой стороны, ограничивает возможности для наиболее способных школьников проявить себя в полной мере.

Риск проявления возможности получения обучающимся хорошей оценки при недостаточном уровне знаний также частично связан с описанным выше подходом к разработке дескрипторов для оценивания работы школьников в обучении математике. Поскольку решения большинства математических задач требуют знаний и умений, относящихся к различным разделам школьного курса, то не все дескрипторы, описывающие этапы такого решения, непосредственно соотносятся с критериями изучения темы. Более того, существует немало задач, в которых материал изучаемого в данный момент раздела применяется толь-

ко на одном-двух последних этапах решения. Таким образом, зная ранее изученные темы, но не освоив материал текущего раздела, школьник получит большинство баллов, отведенных на оценку задания, а следовательно, и хорошую отметку. Эту же проблему педагоги озвучивают, отвечая на вопрос «Устраивает ли вас существующая схема перевода баллов в оценки?». Только 17,91 % от общего числа учителей отмечают, что их не устраивает схема перевода баллов суммативного оценивания в оценки. При этом примечательно, что в выборке педагогов, ведущих естественно-научные дисциплины, таких насчитывается уже 28,79 %, а среди учителей математики – 37,5 %. Поясняя свой ответ, математики также приводили примеры того, когда при проведении суммативного оценивания на основе оценочных материалов, предлагаемых в различных спецификациях и рекомендациях или подобных им самостоятельно составленных, работа школьника, который не смог продемонстрировать достижение половины целей освоения данного раздела, вполне может быть оценена на «хорошо». Это подтверждается и при анализе методических рекомендаций и пособий, определяющих особенности критериального оценивания в обучении математике казахстанских школьников.

Особо острой проблемой большинство педагогов считают неготовность обучающихся к самооцениванию и активному восприятию обратной связи. Примечательно, что более позитивно этот вопрос воспринимают учителя начальных классов. Решение указанной проблемы может быть осуществлено через систематическую работу педагога, ориентированную на формирование и развитие оценочной грамотности обучающихся. А для этого необходимо, чтобы сам учитель обладал достаточным уровнем таковой.

Четвертый раздел анкеты был направлен на изучение уровня оценочной грамотности педагогов. К сожалению, ограниченный объем статьи не дает возможности подробно остановиться на данном вопросе. Заметим только, что результаты опроса показывают, что теоретические аспекты оценочной деятельности педагогам в целом известны, при этом в изу-

чении особенностей их практической реализации нуждаются более трети учителей школ. А если правомерно предположить, что в анкетировании, как это бывает обычно, приняли участие наиболее активные педагоги, которые открыты инновациям, то можно заключить, что большинству школьных педагогов в той или иной мере необходимо повышать оценочную грамотность.

Таким образом, проведенное анкетирование подтвердило проявление в школьной практике различных рисков, сопутствующих критериальной оценке образовательных достижений школьников, многие из которых особо явно, в силу специфики предмета, обнаруживаются при обучении математике. Это еще раз подтверждает необходимость разработки обновленной модели оценивания учебных достижений школьников, воплощение которой минимизировало бы указанные проблемы, обеспечивая при этом реализацию системы принципов эффективного оценивания: непрерывности; объективности, достоверности и надежности; прозрачности и открытости; конструктивизма; развития и социально-личностной актуализации; разнообразия [12–13 и др.].

Обсуждение

Проектирование и разработка модели критериального оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике осуществлялись на основе сравнительно-сопоставительного и аспектного анализа научных источников, представляющих мировую образовательную практику и систему образования Казахстана [8, 14], с опорой на требования нормативных документов, определяющих школьное математическое образование. При построении модели также учитывались положения педагогического проектирования и моделирования [15–17 и др.]. Целью создания модели явилось представление нормативного образа системы оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике, практическая реализация которого в школьном математическом образовании будет способствовать повышению качества

обучения и достижению совокупности образовательных целей (предметных, системно-деятельностных, личностных).

В качестве концептуальных оснований построения модели системы оценивания в обучении математике была определена совокупность приоритетных в сегодняшних условиях, непротиворечащих друг другу психолого-педагогических подходов в образовании: системного, деятельностного, личностного, конструктивистского, компетентностного.

При построении модели критериального оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике для более полного соответствия ее целевым ориентирам и принятым за основу образовательным подходам кроме принципов эффективного оценивания реализовывалась следующая совокупность концептуальных положений. Первое положение устанавливает формативную оценку в качестве центральной части процесса обучения. Второе положение определяет в качестве значимого фактора повышения эффективности образовательного оценивания интеграцию суммативных и формативных оценочных практик. Третье положение актуализирует применение в качестве средства повышения надежности оценивания и предотвращения оценочной инфляции уровневого подхода при разработке и оценке заданий не только в формативных, но и в суммативных оценочных практиках.

Первое положение реализуется через многообразие формативных оценочных практик, встроенных в учебный процесс. Виды формативного оценивания и особенности их организации определяются целями оценки и ее соотносительностью с этапами освоения учебного содержания.

Прогностическое формативное оценивание предваряет знакомство с новым материалом, что и определяет его основные цели: выявление педагогом информации о готовности школьников к освоению материала; привлечение внимания учащихся к ранее изученному содержанию, которое будет востребовано в новой теме; устранение пробелов в знаниях обучающихся.

Этапное формативное оценивание способствует продвижению обучающихся по уровням освоения учебного материала. Учитель, организуя формативное оценивание на этапе освоения новой темы на уровне «знание и понимание», должен убедиться в том, что школьники уяснили существенные факты определенной порции нового содержания, прежде чем переходить к изучению следующей его части, организовать первичное закрепление изученного, осуществить коррекционные действия в случае неверного восприятия учащимися отдельных фактов.

Продвижение обучающихся по уровням «применение-анализ-синтез» в обучении математике выстраивается как процесс формирования у них опыта решения новых математических задач, отнесенных по тематической принадлежности изучаемому материалу. Поэтому цель формативного оценивания на данном этапе состоит в поддержке продвижения учащихся от фактических знаний к знаниям деятельностным, от репродуктивных умений к продуктивным, а возможно, и творческим. Оценочная практика этого этапа должна обеспечивать понимание учащимися своих успехов и трудностей в освоении учебного содержания; развитие у школьников навыков словесного выражения своих затруднений; ориентацию учителя относительно временных рамок изучения конкретной порции содержания и лучших стратегий обучения, а также возможность совместной работы с учащимися по определению тактических учебных целей. Формативное оценивание на этом этапе должно быть безотметочным и осуществляться как многовекторная обратная связь: от учащегося к педагогу, от педагога к учащемуся, от одного школьника к другому.

Одним из основных требований при реализации критериального оценивания является знание обучающимися критериев оценки своих образовательных результатов, поэтому к задачам формативного оценивания относится обеспечение знания и понимания этих критериев учащимися. Эта задача может быть отнесена к этапной формативной оценке. Однако, в силу значимости, для ее реализации имеет смысл установить отдельный вид фор-

мативного оценивания, которое назовем сопутствующим.

Поясним целесообразность использования именно такого термина. Собственный опыт и анализ практики обучения математике подтверждают понимание того, что, если школьникам критерии, по которым будут оцениваться их образовательные результаты по конкретному разделу учебного материала, представить перед его изучением, то многие из них будут учащимся попросту непонятны, поскольку учащиеся могут не владеть большинством понятий, составляющих терминологическое поле данного учебного раздела. Даже обсуждение критериев на этом этапе, по той же причине, может занять много времени, не продвинув значительно школьников в направлении их понимания. Если же критерии «возникают» в процессе работы над формулировками, правилами, формулами или в процессе решения задач, то дополнительного времени практически не требуется – обучающиеся приобретают понимание того, в чем состоит требуемое качество конкретного образовательного результата одновременно с движением к этому самому результату. То есть сопутствующая формативная оценка осуществляется в единстве с этапным оцениванием. А поскольку, как показывает опыт, для школьников не столько важно знание и понимание общих критериев, оценки их образовательных результатов, сколько то, каким образом будет оцениваться их конкретный ответ, то важно, чтобы в процессе такого оценивания было уделено внимание детализации критериев через дескрипторы, устанавливающие связь между конкретными образовательными результатами и их оцениванием. При этом эффективной оценочной практикой можно считать такую организацию процесса решения задач, при которой учащиеся не получают дескрипторы в готовом виде, а сами разрабатывают их. Таким образом, сопутствующее формативное оценивание является одним из возможных способов реализации второго концептуального положения, указывающего на интеграцию суммативных и формативных оценочных практик как фактор

повышения эффективности образовательного оценивания.

Диагностическая формативная оценка реализуется на этапе закрепления материала и подготовки к суммативному оцениванию. Цель диагностического оценивания состоит в обнаружении и устранении разрывов между планируемыми результатами обучения и их актуальным уровнем, достигнутым школьниками. Поскольку не все обучающиеся воспринимают качественные суждения как значимые стимулы для дальнейшего движения в направлении достижения образовательных целей, то помимо таких суждений диагностическая оценка может иметь и количественное выражение.

Эффективным приемом диагностического оценивания является также работа по обобщающему осмыслению критериев оценки и дескрипторов, которые были определены на этапе изучения и первичного закрепления содержания. Так, в рамках подготовки к суммативному оцениванию школьники самостоятельно или при помощи учителя могут систематизировать дескрипторы, выделить повторяющиеся или похожие и еще раз осмыслить решения тех задач, к которым данные дескрипторы относились, сгруппировать их вокруг оценочных критериев. Полезно также организовывать на этом этапе само- или взаимооценивание с использованием полученной системы критериев и дескрипторов. Уяснение критериев и особенно дескрипторов в связи с предметным контекстом обеспечит осознание учащимися стандартов оценивания, а следовательно, и того, в каком направлении нужно двигаться, чтобы улучшить свои учебные достижения. Таким образом, подготовка обучающихся к суммативному оцениванию станет более осмысленной и самостоятельной, а сам процесс оценивания будет восприниматься школьниками без напряжения и страха. Использование такого приема будет способствовать дальнейшей интеграции формативной и суммативной оценок.

Еще одно направление интеграции этих оценочных практик связано с пониманием того, что суммативная оценка не должна восприниматься ни школьником, ни учителем

как окончательный итог изучения раздела или определенного этапа обучения. Поэтому необходимо отметить еще один из видов формативного оценивания, которое определим как постсуммативное. При осуществлении этого вида формативной оценки учитель должен организовать работу, направленную на осознание учащимися ошибок, обнаруженных при решении задач суммативного оценивания и их исправление, а также предложить школьникам индивидуальные рекомендации по коррекции знаний и умений. Таким образом, результаты суммативной оценки станут основой для формативной обратной связи и саморегулируемого учения.

Завершая описание совокупности видов формативного оценивания, сделаем несколько замечаний. Во-первых, важно, чтобы планирование и реализация формативных оценочных мероприятий и процедур осуществлялись не как отдельный компонент, дополнительный к учебному процессу, а в неразрывной связи с ним. Оценивание и обучение должны быть настолько единым целым, что даже непосредственным участникам этих образовательных практик трудно было бы заметить, когда идет обучение, а когда формативное оценивание.

Во-вторых, поскольку даже опытный учитель не всегда может точно предсказать, как будет развиваться учебный процесс, как обучающиеся будут усваивать учебное содержание, какого рода затруднения и проблемы они будут испытывать, то наряду с планируемыми оценочными практиками, учитель должен быть готовым, оперативно реагируя на учебную ситуацию, использовать импровизационное формативное оценивание, которое будет реализовываться как немедленная обратная связь, выраженная в рекомендациях, в обоснованных тактичных оценочных суждениях, в вопросах, отвечая на которые школьники смогут осмыслить возникшее учебное затруднение и преодолеть его, увидеть возможность для улучшения своих образовательных результатов.

Использование системного подхода к планированию и реализации формативных оценочных практик действительно делает такую

оценку центральным звеном обучения, позволяет осуществить их интеграцию с суммативным оцениванием. Кроме того, система формативных оценочных практик дает возможность реализовать совокупность условий, которые являются значимыми для создания на уроке эффективной оценочной среды и постепенного формирования у школьников культуры самооценки. Однако заметим, что такой эффект будет возможен лишь в том случае, если учитель будет планировать оценочные мероприятия не с позиции преподавания, а с позиции того, как обучающиеся будут реализовываться в этих практиках и того, как используемые методы, формы, средства и технологии обучения и оценивания будут помогать этой реализации.

Представляя эффективную модель критериального оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике, нельзя не остановиться на суммативных оценочных практиках. Рекомендованное время, отводимое на суммативное оценивание за раздел (СОР), составляет, как правило, 15-20 минут. При этом разработчики методических рекомендаций и пособий подчеркивают, что речь идет о небольших оценочных работах, занимающих только часть урока. В то же время количество целей по разделу может быть значительным, и чтобы оценка школьника была достоверной, в оценочном задании должны быть учтены все или хотя бы большинство целей раздела, что не всегда возможно, если ориентироваться на указанное ограничение времени. Кроме того, цели сами по себе тоже далеко не однородное явление, поскольку достижение каждой цели предполагает овладение разным количеством понятий, теорем, формул, которые по своей структуре и способам применения также могут быть весьма различны и потому могут быть применены при решении задач, число типов которых в каждом разделе значительно варьируется. Поэтому, как указывалось ранее, целесообразным и наиболее эффективным будет подход, когда количество СОР и время, отводимое на каждое из них, устанавливаются отдельно для каждого раздела, исходя не только из совокупности образовательных целей, реализуемых в

конкретном разделе, но и количества учебных единиц (понятий, формул, правил, теорем, типов задач), освоение которых и свидетельствует о достижении планируемых целей.

Еще одно озвученное ранее положение, реализация которого направлена на повышение надежности оценки и предотвращение инфляции оценивания, определяет необходимость уровневого подхода при разработке и оценивании заданий. Такой подход можно осуществить, не выходя за рамки шкалы перевода баллов в оценки, представленной в Типовых правилах проведения текущего контроля успеваемости [11].

Первый, наиболее простой, способ реализации уровневого подхода можно осуществить, если оценочные задания, а также критерии и дескрипторы к ним сконструировать таким образом, чтобы 85 % (или 90%) от максимального числа баллов были распределены между задачами, которые непосредственно ориентированы на планируемые предметные образовательные результаты оцениваемого раздела. Оставшиеся 15% (или 10%) баллов отнести к оценке задачи, решение которой предполагает владение глубокими системными знаниями, умениями и навыками продвинутого уровня, которые соотносятся с системно-деятельностными образовательными результатами. В оценивание таких заданий необходимо внести и еще одно изменение: если задача какого-либо уровня не решена полностью, либо в ее частичном решении отсутствует этап(ы), непосредственно относящийся(ся) к содержанию оцениваемого раздела, то баллы за такое решение в общей оценке будут учитываться с заранее оговоренным коэффициентом, например 0,75 или 0,8, при этом важно, чтобы задачи оценочного задания как можно меньше дублировали одни и те же планируемые для данного раздела результаты. Воплощение описанного замысла позволит: предотвратить инфляцию оценивания; более объективно оценить успехи школьников; поддержать учебную мотивацию способных школьников, которые желая получить максимальный балл, будут ориентироваться на более глубокое и системное усвоение материала и его творческое применение.

Второй способ реализации уровневого подхода в суммативном оценивании связан с тем, что оценочное задание представляет собой совокупность задач, четко ориентированных на демонстрацию школьниками учебных достижений в соответствии с уровнями планируемых образовательных результатов.

Реализация уровневого подхода в суммативном оценивании позволит: более способным школьникам не тратить время на решение задач, которые ориентированы на репродуктивные знания и умения; менее способным и обученным учащимся не отвлекаться на ознакомление с задачами, решить которые они не смогут. Кроме того, такой подход позволит актуализировать роль самооценки обучающихся, поскольку выбор задания будет осуществлять сам школьник. Учитель в этом случае должен помочь школьнику в таком выборе, формируя и поддерживая у него адекватную самооценку.

Суммативное оценивание за четверть (СОЧ) является еще одной оценочной практикой, которая в настоящее время реализуется в казахстанских школах. Данный вид суммативного оценивания в существующем сегодня формате порождает у школьных педагогов ряд вопросов, один из основных следующий: если СОР и СОЧ часто недалеко отстоят друг от друга во времени и форматы их проведения практически одинаковы, насколько целесообразно сочетание этих практик? Конечно, подготовка к СОЧ вынуждает школьников повторить учебное содержание разделов, изучаемых в четверти. Но если внимательно изучить планирование по математике, которое предлагается в Типовой учебной программе [10], то можно обнаружить, что в большинстве случаев изучаемые в рамках одной четверти разделы логически продолжают друг друга, и невозможно для оценивания результатов освоения учащимися одного раздела придумать задачи, при решении которых не потребуются знания предыдущего материала. Кроме того, имеется довольно много разделов, на освоение содержания которых отводится целая четверть. В этой связи целесообразным будет вместо суммативного оценивания за четверть проводить оценивание за полугодие или даже

за год, при этом изменить формат такого оценивания. Так, можно организовывать смотры знаний: в 5-6 классах с использованием игровых, соревновательных моментов; в более старших классах выстраивая их как комплексную проверку и оценку учебных достижений школьников, которая будет сочетать в себе устные ответы учащихся, решение задач разных уровней, адаптивное тестирование, защиту групповых или индивидуальных проектов. Ориентиром для оценивания достижений обучающихся при такой практике могут служить обобщенные критерии, позволяющие судить об освоении учащимися учебного содержания, соответствующего типовым учебным задачам дисциплины на предметном, системно-деятельностном и личностном уровнях. Ориентация на обобщенные критерии позволит реализовать требование диагностичности всех образовательных целей, что, в свою очередь, поможет построить вполне определенный дидактический процесс, гарантирующий их достижение.

Таким образом, реализация принципов эффективного оценивания в представленной модели, наглядное изображение которой демонстрирует рисунок 3, достигается через:

- системное использование совокупности разнообразных формативных оценочных практик, непрерывно сопровождающих весь процесс обучения и их интеграцию с суммативным оцениванием (принцип непрерывности, принцип разнообразия);
- адекватность оценочных процедур и инструментария целям, содержанию, методам и формам обучения, согласованность мероприятий, процедур и инструментов оценивания между собой (принцип конструктивизма);
- ориентацию на уровневый подход при разработке и оценивании заданий в суммативных оценочных практиках, использование альтернативных форм, методов и процедур проведения оценочных мероприятий в конце полугодия или года, конкретно-предметных и обобщенных критериев оценки (принцип объективности, достоверности и надежности);
- привлечение учащихся к само- и взаимооцениванию и реализацию сопутствующе-

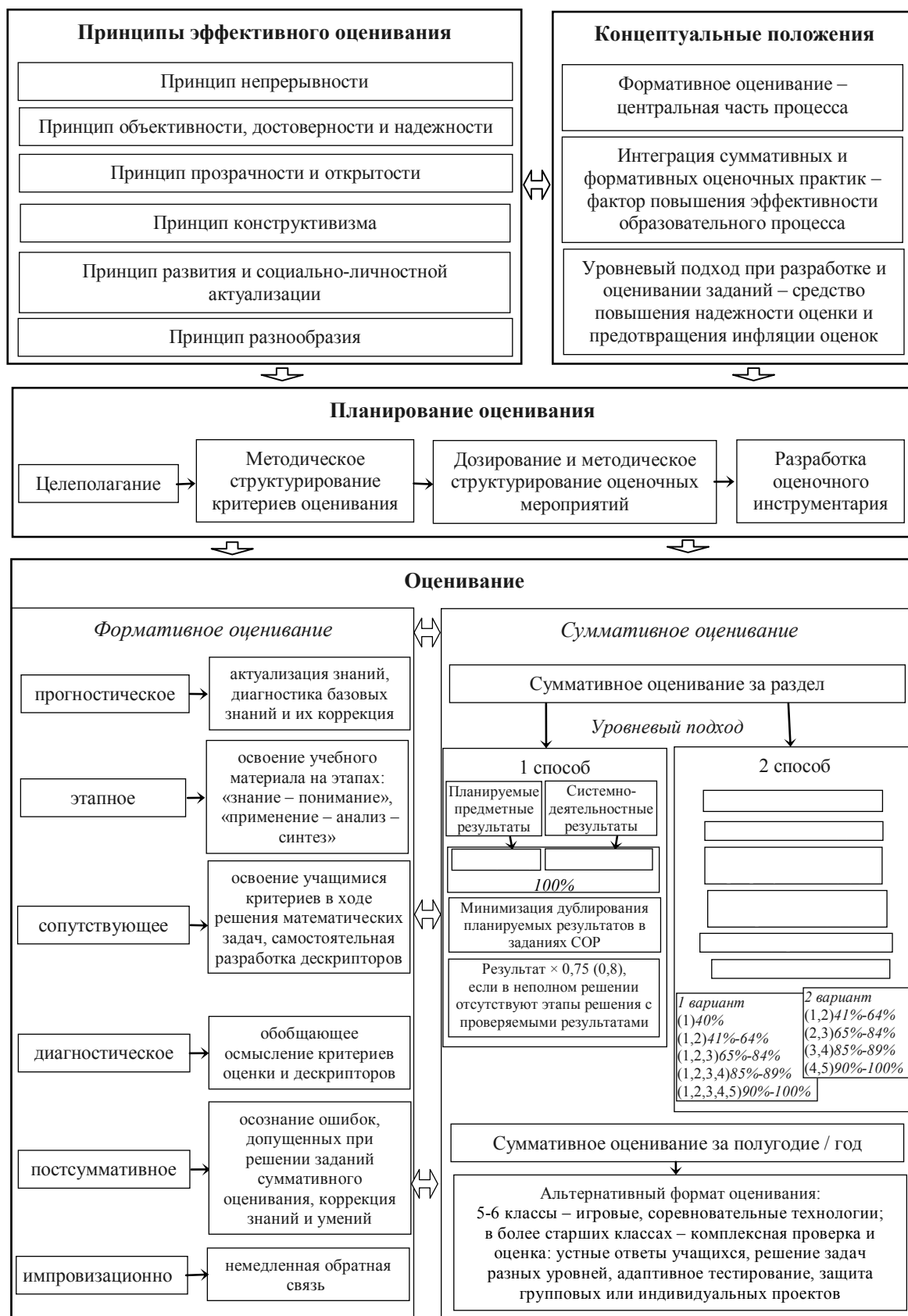

Рисунок 3. Модель критериального оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике

го и постсуммативного видов формативного оценивания (принцип прозрачности и открытости);

– инициацию активности обучающихся в оценочных практиках, использование оценочного инструментария, позволяющего проявлять и развивать личностные качества и способности учащихся (принцип развития и социально-личностной актуализации).

Заключение

Внедрение новой системы оценивания в практику казахстанских школ, с одной стороны, создает дополнительные возможности для совершенствования образовательного процесса, с другой стороны, порождает ряд проблем и рисков, объективно свойственных оцениванию на основе критериев, и субъективных особенностей его ненадлежащей реализации в школьной практике.

Анкетирование школьных педагогов, результаты которого представлены в данной статье, подтверждает неоднозначность влияния критериального оценивания на эффективность и результативность обучения и актуализирует необходимость разработки оценочной системы учебных достижений школьников, внедрение которой в образовательный процесс будет минимизировать выявленные проблемы и риски.

Разработка модели критериальной системы оценивания учебных достижений обучающихся в обучении математике:

- базируется на анализе и обобщении мирового опыта решения данной проблемы;
- обладает свойством ингерентности, предусматривая согласование теории обучения и теории оценивания;
- учитывает баланс между конкурирующими целями оценивания;
- обеспечивает непрерывность технологической цепочки «образовательные цели – критерии – дескрипторы – оценочные материалы»;
- акцентирует потенциал формативного оценивания в направлении совершенствования образовательной практики и формирова-

ния способности обучающихся к самооценке.

Описанная модель системы оценивания учебных достижений школьников в обучении математике, реализуя иллюстративную, аналитико-синтетическую и нормативную функции, наглядно представляет нормативный образ системы образовательного оценивания, желательный с точки зрения целевых ориентиров системы школьного образования, отраженных в нормативных документах. Отметим также, что представленная в статье авторская модель носит практико-ориентированный характер, обеспечивает учет уникальной идентичности учебной дисциплины «математика», но при этом, обладая достаточной универсальностью, позволяет ее экстраполировать на другие предметные области школьного образования. Кроме того, сама модель может выступить предметом исследования, реализуя аппроксимирующую и прогностическую функции, позволяя изучить и предсказать свойства и состояния моделируемой системы при различных взаимодействиях с ее надсистемой (системой обучения) и обеспечивая возможность ее уточнения и совершенствования.

Очевидно, что реализация описанной модели оценивания образовательных результатов школьников в обучении математике – весьма нетривиальная задача. Внедрение представленной в модели системы оценивания должно быть сопряжено с постоянной работой по созданию и совершенствованию инструментов и процедур оценки, с изучением наиболее эффективных практик критериального оценивания, их адаптации под реалии казахстанской системы образования. Особое внимание следует уделить решению проблемы формирования и развития оценочной грамотности школьных педагогов.

Настоящее исследование осуществлено в ходе реализации проекта № АР08956027 «Инновационные подходы к оцениванию учебных достижений обучающихся в условиях обновления содержания математического образования» по грантовому финансированию Комитета науки МОН РК.

Список литературы

1. Archer E. The Assessment Purpose Triangle: Balancing the Purposes of Educational Assessment // *Frontiers Education*. – 2017. – Vol. 2. – Article 41.
2. OECD Synergies for Better Learning. An International Perspective on Evaluation and Assessment. Paris: OECD Publishing. [Электрон. ресурс]. – 2013. – 18 p. – URL: https://www.oecd.org/education/school/Synergies%20for%20Better%20Learning_Summary.pdf (дата обращения: 11.08.2021).
3. Phelps R. P. Synergies for better learning: an international perspective on evaluation and assessment // *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*. – 2014. – Vol. 21(4). – P. 481-493.
4. Siarova H., Sternadel D., Mašidlauskaitė R. Assessment practices for 21st century learning: review of evidence, NESET II report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: https://nesetweb.eu/wp-content/uploads/2019/06/AR1_20172.pdf (дата обращения: 09.08.2021).
5. Абекова Ж. А., Оралбаев А. Б., Ермаханов М. Н., Джакипов А. С. Совершенствование учебного процесса при критериальном оценивании, его главные преимущества и особенности // *Успехи современного естествознания*. – 2015. – № 1 (2). – С. 295-296.
6. Давлеткалиева Е. С., Мулдашева Б. К. Влияние технологии критериального оценивания на учебно-познавательную мотивацию // *Вестник КазНУ. Серия «Педагогические науки»*. – 2016. – №3 (49). – С. 120-127.
7. Нурғалиева М. А. Практическая значимость критериального оценивания // *Педагогическая наука и практика*. – 2018. – № 1(19). – С.115-117.
8. Шмигирилова И. Б., Рванова А. С., Григоренко О. В. Оценивание в образовании: современные тенденции, проблемы и противоречия (обзор научных публикаций) // *Образование и наука*. – 2021. – № 6. – С. 43-83.
9. Приказ МОН РК от 31 октября 2018 № 604 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования» (с изменениями и дополнениями от 28.08.2020 г.). [Электрон. ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669> (дата обращения: 02.08.2021)
10. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 3 апреля 2013 года № 115 «Об утверждении Типовых учебных программ по общеобразовательным предметам основного среднего образования и общего среднего образования» (с внесенными изменениями и дополнениями на 25 октября 2017 г. № 545). [Электрон. ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1300008424#z725> (дата обращения: 02.08.2021).
11. Типовые правила проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся в организациях образования, реализующих общеобразовательные учебные программы начального, основного среднего, общего среднего образования. Приложение к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 28 августа 2020 года № 373. [Электрон. ресурс] – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005191_#z17 (дата обращения: 02.08.2021).
12. Логвина И., Рождественская Л. Инструменты формирующего оценивания в деятельности учителя-предметника. Пособие для учителя. – Нарва, 2012. – 48 с.
13. Руководство по критериальному оцениванию для учителей основной и общей средней школ: Учебно-метод. пособие / Под ред. О. И. Можяевой, А. С. Шилибековой, Д. Б. Зиеденовой. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – 56 с.
14. Шмигирилова И. Б., Рванова А. С., Таджигитов А. А. Проблемы внедрения критериального оценивания в практику общеобразовательной школы в аспекте обучения математике // *Вестник Казахского национального женского педагогического университета*. – 2021. – № 2. – С. 90-104.
15. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: монография. – Новосибирск, 2005. – 230 с.
16. Ядровская М. Б. Модели и моделирование в педагогике. – Ростов-на Дону, 2014. – 358 с.
17. Яковлева Н. О. Концепция педагогического проектирования: методологические аспекты: монография. – М. 2002. – 194 с.

References

1. Archer E. The Assessment Purpose Triangle: Balancing the Purposes of Educational Assessment. *Frontiers Education*, Vol. 2, Article 41. (2017).

2. OECD Synergies for Better Learning. An International Perspective on Evaluation and Assessment. Paris: OECD Publishing. 18 p. (2013). [Electronic resource]. Available from: http://www.oecd.org/education/school/Synergies%20for%20Better%20Learning_Summary.pdf (Accessed: 11.08.2021)
3. Phelps R. P. Synergies for better learning: an international perspective on evaluation and assessment. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*. 21(4), 481-493 (2014).
4. Siarova H., Sternadel D., Mašidlauskaitė R. Assessment practices for 21st century learning: review of evidence, NESET II report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. (2017). [Electronic resource]. Available at: https://nesetweb.eu/wp-content/uploads/2019/06/AR1_20172.pdf (Accessed: 09.08.2021)
5. Abekova Zh. A. Oralbaev A. B., Ermahanov M. N., Dzhakipova A. S. Sovershenstvovaniye uchebnogo protsessa pri kriterial'nom otsenivanii, yego glavnyye preimushchestva i osobennosti [Improvement of the educational process in criterion assessment, its main advantages and features]. *Uspekhi sovremennogo yestestvoznaniya [Advances in current natural sciences]*, 1(2), 295-296 (2015).
6. Davletkaliyeva Ye. S., Muldasheva B. K. Vliyaniye tekhnologii kriterial'nogo otsenivaniya na uchebno-poznavatel'nyuyu motivatsiyu [The impact of technology based on the educational-cognitive motivation of pupils]. *Vestnik KazNU. Seriya «Pedagogicheskiye nauki» [Bulletin of KazNU. «Pedagogical science» series]*, 3(49), 120-127 (2016).
7. Nurgaliyeva M.A. Prakticheskaya znachimost' kriterial'nogo otsenivaniya [Practical significance of criterial assessment]. *Pedagogicheskaya nauka i praktika [Pedagogical science and practice]*, 1(19), 115-117 (2018).
8. Shmigirilova I. B., Rvanova A. S., Grigorenko O. V. Otsenivaniye v obrazovanii: sovremennyye tendentsii, problemy i protivorechiya (obzor nauchnykh publikatsiy)[Assessment in education: current trends, problems and contradictions (review of scientific publications)]. *Obrazovaniye i nauka [The Education and science journal]*, 6, 43-83 (2021).
9. Prikaz MONRK ot 31 oktyabrya 2018 № 604 «Ob utverzhdenii gosudarstvennykh obshcheobrazovatel'nykh standartov obrazovaniya vseh urovney obrazovaniya» (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 28.08.2020 g.) [Order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 604 «On approval of state compulsory education standards at all levels of education» (with amendments and additions dated 28.08.2020)]. [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669> (Accessed: 09.08.2021).
10. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 3 aprelya 2013 goda № 115 «Ob utverzhdenii Tipovykh uchebnykh programm po obshcheobrazovatel'nyim predmetam osnovnogo srednego obrazovaniya i obshchego srednego obrazovaniya» (s vnesennymi izmeneniyami i dopolneniyami na 25 oktyabrya 2017 g. № 545) [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 3, 2013 No. 115 «On approval of Model curricula in general education subjects of basic secondary education and general secondary education» (as amended and supplemented as of October 25, 2017 No. 545)]. [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1300008424#z725> (Accessed: 09.08.2021).
11. Tipovyye pravila provedeniya tekushchego kontrolya uspeyemosti, promezhutochnoy i itogovoy attestatsii obuchayushchikhsya v organizatsiyakh obrazovaniya, realizuyushchikh obshcheobrazovatel'nyye uchebnyye programmy nachal'nogo, osnovnogo srednego, obshchego srednego obrazovaniya. Prilozheniye k prikazu Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 28 avgusta 2020 goda № 373 [Typical rules for monitoring progress, intermediate and final certification of students in educational institutions that implement general educational curricula of primary, basic secondary, general secondary education. Appendix to the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated August 28, 2020 No. 373]. [Electronic resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005191_#z17 (Accessed: 09.08.2021).
12. Logvina I., Rozhdestvensk L. Instrumenty formiruyushchego otsenivaniya v deyatel'nosti uchitelya-predmetnika. Posobiye dlya uchitelya [Tools of formative assessment in the activity of a subject teacher. A guide for the teacher]. (Narva, 2012, 48 p.).
13. Mozhaeva O. I., Shilibekova A. S., Ziedenova D. B. Rukovodstvo po kriterial'nomu otsenivaniyu dlya uchiteley osnovnoy i obshchey sredney shkol: Uchebno-metod. posobiye. [Guidelines for criteria-based assessment for teachers of basic and general secondary schools: Teaching method. allowance]. (АОО «Nazarbayev Intellektual'nyye shkoly», Astana, 2016, 56 p.).
14. Shmigirilova I. B., Rvanova A. S., Tadzhigitov A. A. Problemy vnedreniya kriterial'nogo otsenivaniya v praktiku obshcheobrazovatel'noy shkoly v aspekte obucheniya matematike [Problems of implementing

criteria assessment in the practice of a secondary school in the aspect of teaching math]. Vestnik Kazakhskogo natsional'nogo zhenskogo pedagogicheskogo universiteta [Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training university], 2, 90-104 (2021).

15. Dakhin A. N. Pedagogicheskoye modelirovaniye: monografiya [Pedagogical modeling: monograph]. (Novosibirsk, 2005, 230 p.).

16. Yadrovskaya M. B. Modeli i modelirovaniye v pedagogike [Models and modeling in pedagogy]. (Rostov-on-Don, 2014, 358 p.).

17. Yakovleva N.O. Kontseptsiya pedagogicheskogo proyektirovaniya: metodologicheskiye aspekty: monografiya [The concept of pedagogical design: methodological aspects: monograph]. (Moscow, 2002, 194 p.).

И.Б. Шмигирилова, А.С. Рванова, А.А. Таджигитов

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

Математиканы оқытуда оқушылардың білім беру нәтижелерін бағалау моделі

Аңдатпа. Қазақстандық оқушылардың білім беру нәтижелерін бағалаудың жаңа жүйесін енгізу педагогтарға оқу процесін жетілдіру үшін жаңа мүмкіндіктер береді. Алайда, критериялды бағалау жүйесінің артықшылықтарына қарамастан, білім беру практикасына бағалау реформаларын ойланбай және формальды енгізудің көптеген тәуекелдері бар, мұны білім беруді бағалауды зерттеудің халықаралық тәжірибесі дәлелдейді. Мақалада ұсынылған мектеп педагогтеріне жүргізілген сауалнама нәтижелері Қазақстан мектептерінде критериялды бағалауды пайдаланумен байланысты проблемалар мен тәуекелдердің көрінісін растады және іске асырылуы тиімді бағалау қағидаттарын іске асыруды қамтамасыз ететін нақты мектеп пәнінің (біздің жағдайда математика) ерекшеліктерін ескере отырып, суммативті және формативті бағалардың артықшылықтарын орынды үйлестіретін оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың оңтайлы моделін іздеу қажеттілігін өзектендірді. Көрсетілген талаптарға жауап беретін математиканы оқытуда оқушылардың білім беру нәтижелерін бағалау моделін әзірлеу және теориялық негіздеу осы зерттеудің мақсатын құрайды. Мақалада ұсынылған авторлық модельде тиімді бағалау қағидаттарынан басқа тұжырымдамалық ережелер жүзеге асырылады, олар: қалыптастырушы бағалауды оқу процесінің орталық бөлігі ретінде анықтайды; жиынтық және қалыптастырушы бағалау тәжірибелерін білім беруді бағалаудың тиімділігін арттыру факторы ретінде біріктірудің маңыздылығын көрсетеді; тапсырмаларды әзірлеу мен бағалауда деңгейлік тәсілді қолдану тек формативті ғана емес, сонымен қатар жиынтық бағалау практикаларында да бағалаудың сенімділігін арттыру және бағалау инфляциясының алдын алу құралы ретінде өзектендіріледі. Зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы оның материалдары (сауалнама нәтижелері, бағалау моделі және оған түсініктемелер) математиканы мектепте оқыту жүйесінде білім беруді бағалаудың теориясы мен практикасын жетілдіруге тікелей бағытталғандығында.

Түйін сөздер: мектептегі білім, білім беруді бағалау, критерийлер негізінде бағалау, жиынтық бағалау, қалыптастырушы бағалау, математиканы оқыту.

I.B. Shmigirilova, A.S. Rvanova, A.A. Tadzhigitov

Manash Kozybaev North Kazakstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

A model for assessing the educational results of schoolchildren in teaching mathematics

Abstract. The introduction of a new system for assessing the educational results of Kazakhstani schoolchildren provides teachers with new opportunities to improve the educational process. However, despite the advantages of the criteria-based assessment system, there are many risks of ill-considered and formal implementation of assessment reforms in educational practice, as evidenced by international experience in educational assessment research. The results of the questionnaire survey of school teachers presented in the article confirmed the manifestation of the problems and risks associated with the use of criteria-based assessment in schools in Kazakhstan and actualized the need to find an optimal model for assessing the educational achievements of

schoolchildren, reasonably combining the advantages of summative and formative assessments, taking into account the peculiarities of a particular school discipline (in our case, mathematics), the implementation of which would ensure the implementation of the principles of effective assessment. The development and theoretical substantiation of a model for assessing the educational results of schoolchildren in teaching mathematics that meets the specified requirements is the purpose of this study. In the author's model presented in the article, in addition to the principles of effective assessment, conceptual provisions are implemented that: define formative assessment as a central part of the learning process; indicate the importance of integrating summative and formative assessment practices as a factor in increasing the effectiveness of educational assessment; actualize the application of the tiered approach in the development and assessment of assignments not only in formative but also in summative assessment practices as a means of increasing the reliability of assessment and preventing estimated inflation. The scientific and practical significance of the study lies in the fact that its materials (the results of the questionnaire, the assessment model, and comments on it) are directly aimed at improving the theory and practice of educational assessment in the system of school mathematics teaching.

Keywords: school education, educational assessment, criteria-based assessment, summative assessment, formative assessment, teaching mathematics.

Сведения об авторах:

Шмигирилова И.Б. – автор для корреспонденции, кандидат педагогических наук, доцент, профессор кафедры «Математика и информатика», Северо-Казахстанский университет им. М Козыбаева, ул. Пушкина, 86, Петропавловск, Казахстан.

Рванова А.С. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Математика и информатика», Северо-Казахстанский университет им. М Козыбаева, ул. Пушкина, 86, Петропавловск, Казахстан.

Таджигитов А.А. – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры «Математика и информатика», Северо-Казахстанский университет им. М Козыбаева, ул. Пушкина, 86, Петропавловск, Казахстан.

Shmigirilova I.B. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogy, Associate Professor, Professor of the Department «Mathematics and Informatics», M. Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin str., Petropavlovsk, Kazakhstan.

Rvanova A.S. – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department «Mathematics and Informatics», M. Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin str., Petropavlovsk, Kazakhstan.

Tadzhigitov A.A. – Candidate of Pedagogy Physics and Mathematics, Associate Professor of the Department «Mathematics and Informatics», M. Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin str., Petropavlovsk, Kazakhstan.

Г.А. Хамитова¹, А.В. Алиясова¹
Т.В. Зенкова², А.С. Чуйкина¹

¹ Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

² Торайгыров Университет, Павлодар, Казахстан

(E-mail: gkhamitova@mail.ru, nastja_sh@mail.ru, zenkova_aol@mail.ru, jniasola@mail.ru)

Особенности использования технологии STEM в условиях дистанционного обучения

Аннотация. В статье рассматривается отечественный и зарубежный опыт в использовании технологии STEM в дистанционном обучении. Выявлены ключевые проблемы, касающиеся важности междисциплинарного подхода, компетенций преподавателей, компетенций учащихся и студентов. К преимуществам использования STEM-образования относят улучшение владения английским языком, как учителей-предметников, так и учащихся, приобретение методического опыта, использование переключения кодов при обучении, а также другие подходы интегрированного обучения. Среди возможных решений проблем STEM-образования отмечают необходимость разработки единого стандарта по обучению STEM, внедрение новых STEM дисциплин в учебные программы, поддержку преподавателей-предметников в их готовности к онлайн-образованию и цифровому обучению, использование методов активного вовлечения студентов в онлайн-курсы STEM и постоянную поддержку мотивации учащихся к обучению.

Ключевые слова: STEM, STEM-образование, интегрированное обучение, дистанционное обучение, компетенции преподавателей.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-91-100>

Введение

Необходимость изучения ситуации по STEM-образованию в условиях дистанционного образования в Казахстане связана с несколькими причинами. Во-первых, мировые тренды в образовании способствовали тому, что развиваются те области образования, которые считаются важными на данный период времени. Во-вторых, будучи признанным в Казахстане, STEM-образование не получило должного внимания и внедрения. Как утверждают авторы прикладного исследования «STEM-образование в Казахстане: текущее состояние и перспективы развития» «... суще-

ствует разногласие в понимании STEM-образования, что может привести к недопониманиям между стейкхолдерами» [1,3]. В-третьих, неготовность педагогического сообщества к изменениям как в форме обучения, так и в его содержании. Причинами такой неготовности можно считать неосведомленность учащихся, педагогов, родителей о STEM-образовании, «... более высокие профессиональные и предметные требования к учителям, а также нежелание или неготовность самих учителей к реформам и переменам» [1,3].

Следовательно, для успешного внедрения STEM-образования в систему образования Казахстана крайне важно работать над выяв-

ленными проблемами, привлекать научную и педагогическую общественность к изучению данной темы.

Постановка проблемы

STEM – это образование будущего. Недостаточная изученность проблем преподавания STEM дисциплин в общеобразовательных школах существенно влияют на качество внедрения STEM-образования в учебный процесс.

Проводимые локальные исследования по изучению опыта обучения и проблем учителей-предметников STEM обнажают уязвимость самого проекта STEM образования и раскрывают факторы, ограничивающие его качественное внедрение в образовательную систему Казахстана [1,2,3,4,5]. Таким образом, важно продолжать проводить качественные исследования в STEM образовании для более глубокого понимания проблем в этой области.

Цель статьи – описать международный опыт внедрения технологии STEM-обучения в условиях дистанционного образования. В ходе решения данной цели был изучен опыт отечественных и зарубежных стран из доступных источников по использованию технологии STEM-обучения в школе и в вузе в условиях дистанционного образования с целью его дальнейшей адаптации к обучению STEM дисциплин в казахстанских школах и вузах, интеграции технологий STEM и ДОТ в образовательный процесс.

История

Опыт американской системы образования говорит о том, что устойчивое образование на всех этапах, от дошкольного до колледжа, имеет решающее значение для академической успеваемости и долгосрочного карьерного успеха [6, 3]. Рецессия, вызванная пандемией COVID-19 в 2020 году, поставила новые задачи. Данные показывают, что количество рабочих мест в сфере STEM на начальных этапах рецессии незначительно снизилось,

и сейчас наблюдаются признаки более раннего восстановления по сравнению со многими другими профессиональными областями. Такой результат отражает выдающуюся роль STEM в инновационной технологической экономике Вашингтона. Согласование государственной системы STEM-образования с потребностями в рабочей силе становится ключевым компонентом устойчивого экономического подъема. Это потребует значительных усилий для того, чтобы гарантировать, что группы, которые исторически были недостаточно представлены в STEM, получают ресурсы, необходимые для достижения успеха. Ведь прогресс наблюдается как в высокоэффективных программах, которые поддерживают важные шаги учащихся в раннем обучении, таких как «Программа обучения и помощи в раннем детстве» (ECEAP), так и в программах обучения, связанных с карьерой, и других программах, которые помогают учащимся преодолевать разнообразные препятствия, встречающиеся на пути в послесреднем образовании. Финансовое обеспечение подобного рода программ имеет важное значение для будущего прогресса [6,13].

На протяжении всей истории современного высшего образования в Японии качество образования Rikēi оставалось неизменным. Оно способствовало успешной модернизации страны с конца XIX века и быстрому восстановлению промышленности после полного поражения во Второй мировой войне. Слово Rikēi означает широкий круг академических дисциплин, включающих в себя естественные науки, математику, технологию, инженерию, сельское хозяйство и т.п. Сейчас многие эксперты предупреждают, что Rikēi образование в Японии находится в кризисе. Спад вызван самими процессами развития, а большинство проблем имеют глубокие корни. Исследователи отмечают особенности японских университетов как сообществ и рекомендуют каждому разделу Rikēi открыть свои курсы и дать студентам больше свободы в обучении [7]. Другой подход связан с подготовкой выпускников к руководству японской промышленностью в сотрудничестве, инновациях и предприни-

мательстве. Предполагается, что технические области должны также преподавать знания в области гуманитарных и социальных наук. Междисциплинарные исследования ценятся за развитие критического мышления, более широкую перспективу из других областей исследования и способность обмениваться способами мышления между различными областями. Исследователи показали опыт междисциплинарного сотрудничества в сфере высшего образования США, а затем проанализировали аналогичные изменения в японском высшем образовании, такие как степень доктора философии по информатике (EMP Program в университете Цукуба). Все учреждения объединяют специальности STEM с художниками, гуманитариями и социологами в совместной работе, полевых исследованиях и разработках [8]. Следовательно, растет понимание того, что студенты, изучающие дисциплины STEM, должны будут приобретать не только специальные знания в своих дисциплинах, но и глобальные компетенции, такие как коммуникативные навыки, межкультурные знания и навыки, а также понимание глобальных проблем посредством изучения других дисциплин, чтобы иметь возможность создавать инновации и новый дизайн [9].

Гуманитарные науки, давно оторвавшиеся от STEM-образования, недавно привлекли к себе внимание в Южной Корее. Авторы исследования кратко описывают ключевые особенности корейского высшего образования в области STEM и преобладающие концепции того, что значит иметь хорошее гуманитарное образование. Используя данные, полученные от студентов STEM, зачисленных в один из ведущих научно-технических университетов страны, авторы исследуют гуманитарные компетенции студентов STEM, как они меняются с течением времени во время учебы в колледже и какие факторы влияют на них во время учебы в университете. Предлагаются некоторые интересные выводы, в том числе умеренный уровень гуманитарных знаний, U-образные изменения с течением времени и влияние коллег. Завершается исследование обсуждением новых проблем, с которыми сталкива-

ются университеты в попытках сделать гуманитарные науки большей частью высшего образования STEM [10]. Подчеркивается, что успехи в исследованиях и разработках STEM являются ключевыми для экономического роста и создания и роста новых отраслей, и, таким образом, области STEM широко признаны важными для глобальной экономической конкурентоспособности в XXI веке. Хотя STEM-образование считается необходимым для будущего развития, важным становится сотрудничество с другими дисциплинами, такими как гуманитарные и социальные науки. Многие из стратегий образовательной реформы, описанные в этом исследовании, являются относительно новыми и основываются на долгосрочной перспективе. Для реализации этих проектов потребуется время, необходимость внимательно следить за усилиями по выявлению эффективности реформ, обусловленных современными потребностями STEM [11].

В Российской Федерации робототехника в рамках предмета «Технология» входит в учебный план средних общеобразовательных школ. Этот факт трансформирует робототехнику из предмета дополнительного образования в полноценный учебный предмет школьной программы. По мнению исследователей, введение робототехники в учебный план российских школ требует существенных изменений в системе подготовки педагогов, которые будут обучать школьников данной дисциплине. В настоящее время подготовка педагогов к обучению школьников робототехнике осуществляется как в рамках программ подготовки магистров в педагогических вузах, так и в рамках различных курсов повышения квалификации [12].

В Украине разработана модель образовательной среды STEM-ориентированного обучения (на примере STEM школы Херсонского государственного университета). Дана характеристика проектной деятельности учителя и учащихся в разрезе этапов внедрения STEM-образования, приведены примеры междисциплинарных проектов, реализация которых требует наличия у учителя хорошей

теоретической базы по математике, физике, технологиям и программированию [13].

Среди множества проектов, связанных со STEM-образованием, интерес вызывает проект e-REAL. Он представляет собой систему обучения на рабочем месте по ряду направлений (от медицинской симуляции до развития навыков межличностного общения в непрерывном образовании). e-REAL расшифровывается как Enhanced Reality Lab, это мощный инструмент, основанный на технологиях Enhanced Reality, разработанный для непрерывного обучения, наращивания потенциала, образовательных мероприятий, интерактивного обучения и погружения [14, 3]. Программа построена вокруг пяти компонентов: системное мышление, моделируемое мышление, математическое мышление, беспристрастность, эпистемиологические и этические нормы, а также коммуникация и охват в области STEM. Эти компоненты являются существенными элементами эффективной учебной программы STEM, поскольку они критически важны для успешного выполнения реальных мероприятий, связанных с STEM [14, 12]. e-REAL использует передовые технологии для создания как виртуальной, так и физической среды в классе, которая погружает учащихся в реальные жизненные ситуации (разработанные с помощью методов визуального повествования), с возможностью одновременного взаимодействия со сверстниками, наставниками и фасилитаторами обучения, экспертами и коллегами (как на месте, так и удаленно), а также предоставляет доступ к литературе, записям и другой письменной информации, которые доступны в виде мультимедийного контента. В проекте e-REAL учащиеся практикуют работу с реальными ситуациями, а не изучают факты или методы вне контекста. [14, 6]. Такой подход возможен в таких образовательных учреждениях, которые хотят давать современное качественное обучение и готовы вкладывать значительные средства для его продвижения.

По мнению других исследователей, изучению подлежат облачные технологии, исполь-

зуемые в образовании STEM для обеспечения обучения робототехнике. По их мнению, разработка облачных робототехнических систем не используется в полной мере в образовании, применяется ограниченным числом специалистов. Преимущества облачной робототехники (доступ к большим данным, открытым системам, разработка открытых сред) приводят к улучшению работы с интерфейсами упомянутых систем и их большей доступности. Потенциал, представленный этими технологиями, делает их достойными демонстрации большинству учителей. Авторы полагают, что комплексный подход к усвоению знаний – основа STEM-образования [15, 435].

Образовательная программа Newton Fab Lab STEM, разработанная командой проекта EU Horizon 2020 Newton, оценивает влияние цифрового производства в качестве вспомогательного инструмента для повышения интереса студентов к предметам STEM. На примере пилотного теста, проведенного в Национальной школе для мальчиков Святого Патрика в Драмкондре (Дублин, Ирландия), было выявлено, что 83% студентов хотели бы интегрировать технологии цифрового производства в уроки (science classes). При разработке пилотного проекта Newton Fab Lab STEM авторы пытались поддержать концепцию «обучение на практике» (“learning by doing”) и «получение удовольствия во время обучения» (“enjoying while learning”), чтобы повысить креативность и заинтересовать учащихся возможностью интеграции технологий цифрового производства в учебные программы своих школ. Авторы данного проекта полагают, что они достигли своей главной цели: продвижение идеи о том, что предметы STEM могут быть увлекательными, интересными и актуальными для мышления сегодняшних учащихся [16].

Еще один подход связан с особенностями восприятия студентами информации в сфере естественно-научного, технологического, инженерного и математического образования (STEM) посредством полевой подготовки (field training). В статье представлены резуль-

таты исследований в России и Содружестве Независимых Государств (Армения, Азербайджан, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Россия, Таджикистан и Узбекистан). Были изучены ожидания студентов в России и странах СНГ от обучения, связанного с лекциями и стажировками. По мнению авторов проекта, полевые практики в российских университетах качественно отличаются от феномена, описанного в европейской литературе, где уже появились цифровые или удаленные полевые практики (digital or remote field practices). Результаты, полученные в ходе опроса, показывают тенденцию восприятия студентами к выполнению практических заданий (в лаборатории, в виде полевой практики) в STEM-образовании [17].

Методы активного вовлечения студентов в онлайн-курсы STEM университетского уровня были объектом исследования в одном из зарубежных проектов. В нем описываются различные стратегии синхронного и асинхронного взаимодействия, приводятся исследования, подтверждающие их эффективность и предлагаются предложения по максимальному увеличению эффективности активного взаимодействия независимо от того, какие стратегии используются для его достижения. Были предложены следующие методы взаимодействия:

- шаги для установления и поддержания преподавательского присутствия (создать механизмы для регулярного взаимодействия между вами и вашими обучающимися) и социального присутствия (регулярно ставить задачи, которые включают синхронное и асинхронное взаимодействие между обучающимися);

- политика, задания и ожидания в отношении активного участия студентов и их обоснование должны быть явными и понятными для студентов;

- проведение обширной формативной оценки (например, синхронные занятия в классе, онлайн-викторины, доски обсуждений, протоколы и оценки в середине курса) и использование результатов для внесения

постоянных корректировок в разработку и реализацию мероприятий по взаимодействию;

- предвидение сопротивления студентов активному участию и принятие мер по его минимизации или устранению;

- использование постепенного подхода к принятию новых стратегий взаимодействия [18].

Методы исследования

Материал, представленный в данной статье, основан на результатах теоретического осмысления опыта технологии STEM-обучения и дистанционного обучения в мировой и отечественной практике. Особенности изучения технологии STEM-обучения при дистанционном обучении в школе и в вузе были выявлены методом обобщения изученного материала. Дифференцированные представления авторов об особенностях двух технологий стали основой для определения аспектов в изучении их совместимости и взаимовыгодности.

Результаты/обсуждение

Исходя из изученного материала, проблема STEM-образования является важным направлением во многих странах мира. В Казахстане STEM-образование является одной из стратегий государственной образовательной политики.

Анализируя опыт стран, работающих в STEM-образовании, исследователи указывают на то, что данная технология является весьма интересной и полезной с точки зрения развития навыков будущего 4К (коммуникация, кооперация, критическое мышление, креативность), необходимых учащимся уже сегодня. В то же время при внедрении данной технологии не стоит забывать о целях образования и значимости каждого предмета в процессе подготовки учащихся [4].

Образование STEM не ограничивается дисциплинами математики и естествознания. Обеспечение безопасной и здоровой школьной среды, а также исследовательских работ в других предметных областях (например, ис-

кусство, языковое искусство, общественные науки, здоровье и т. д.) предоставляют возможности для улучшения обучения, обработки, исследований, грамотности и коммуникативных навыков, которые также поддерживают и улучшают различные программы STEM (19, 12).

Необходимо также учитывать обеспокоенность учителей по поводу их недостаточной готовности к внедрению практик STEM. Разработка модели профессионального развития для внедрения STEM-образования в школах, основанной на партнерстве с университетами и отраслями стала бы важным шагом для внедрения в действие интегрированной STEM-модели [20].

Заключение/выводы

Анализ источников выявил роль STEM-образования в устойчивом экономическом подъеме в США. Мировые университеты понимают важность междисциплинарных исследований и пытаются включить гуманитарные науки в учебный план специальностей STEM. Внедрение новых STEM дисциплин, как, например, «Робототехника» в учебный план средних школ потребует качественных изменений в системе подготовки педагогов.

Важным остается разработка ключевых концепций STEM-образования и объединение теории обучения для создания интегрированной структуры STEM-образования, которая поможет в дальнейших исследованиях интегрированного STEM-образования [21].

Многие исследователи отмечают тот факт, что перед современными школами стоит задача поиска компетентных специалистов, готовых не только вести занятия по обсуждаемой дисциплине, но и решать глобальные задачи, стоящие перед системой образования. Необходима действенная помощь учителям-предметникам по вопросам готовности к внедрению практик STEM.

Результаты исследований показывают, что преподаватели с осторожным оптимизмом смотрят на будущее онлайн-образования в области STEM. Этот оптимизм предполагает, что отдельные лица и учреждения будут использовать свой опыт в ответ на пандемию COVID-19 как возможность оценить, как в настоящее время осуществляется образование в области STEM, и будут более открыты для новых подходов, которые включают онлайн-образование и цифровое обучение в свои учебные программы. Понимание того, как лучше разрабатывать, развертывать и оценивать инструменты и стратегии, которые преподаватели могут использовать для достижения успешных результатов в онлайн-обучении, может оказаться решающим в ближайшие годы [22, 24].

Финансирование. Статья опубликована за счет грантовых средств Министерства образования и науки Республики Казахстан по проекту «AP09562906. Научно-методическое обоснование обучению STEM-предметам на английском языке в условиях дистанционного образования».

Список литературы

1. Имангалиев Н., Сагадатова Д., Омашева М., Хайриева Г., Турдалы Д., Каримова Н., Аккисев Е. STEM-образование в Казахстане: текущее состояние и перспективы развития. – 2020. – 131 с.
2. Tompieva Z., Azhigenova S., Mayasarova M., Zhantuganova A. Development of STEM-education in the world and Kazakhstan [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-stem-education-in-the-world-and-kazakhstan> (дата обращения: 1.09.2021).
3. Бюкомбаева З.М., Ордабаев А.Е., Оспанова Д.Т., Масгутова А.Н. Образовательная программа повышения квалификации педагогов предметов естественно-научного цикла «Развитие компетенций преподавания STEAM дисциплин», 36 часов. - Алматы, 2021. – 32 с.

4. Рамазанов Р. Г., Годунова Е.А. STEM-образование: возможности и перспективы. // Открытая школа.– 2021. - № 1 [Электрон. ресурс]. - URL: <http://www.open-school.kz/> (дата обращения: 1.09.2021).
5. Ахметова Г.К., Мурзалинова А.Ж. STEM-образование как направление обновления содержания образования в Республике Казахстан // Методист. – 2018. - №4. – С. 2-5
6. Advancing STEM Education for a Sustained and Equitable Recovery from the COVID-19 Recession // 2021 STEM Education Report Card. Washington State STEM Education Innovation Alliance [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: <https://wsac.wa.gov/sites/default/files/2021-STEM-Report-Card.pdf> (дата обращения: 5.09.2021).
7. Ogasawara M. STEM Education in a Changing Society: Japanese Experience and Urgent Problems to Be Solved. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement // International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 141-155.
8. Yamada A. Developing Global Competencies Through Interdisciplinary Studies: Why Collaboration Is Important Between STEM and Non-STEM Students. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement // International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 157-160.
9. Yamada R. Educational Policy Across the World: How STEM Disciplines Deal with Twenty-First Century Learning Outcomes and Challenges. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement. // International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 1-16.
10. Rhee B.S. Developing the Humanities Competencies of STEM Undergraduate Students: New Challenges for Korean Higher Education. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement // International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 111-125.
11. Yamada A. Developing Global Competencies Through Interdisciplinary Studies: Why Collaboration Is Important Between STEM and Non-STEM Students. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement. International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 158-159.
12. Ионкина Н.А. Особенности отечественного и зарубежного опыта подготовки педагогов к обучению робототехнике // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Информатизация образования». – 2018. – Т. 15. - № 1. - С. 114–121.
13. Viacheslav V. Osadchyi, Nataliya V. Valko, Nataliya O. Kushnir Design of the educational environment for STEM-oriented learning // *Information Technologies and Learning Tools*. – 2020, - Vol. 75. № 1. - P. 316-330.
14. Salvetti F., Bertagni B. Reimagining STEM Education and Training with e-REAL: 3D and Holographic Visualization, Immersive and Interactive Learning for an Effective Flipped Classroom (Turin, Italy; Lugano, Switzerland; Houston, USA) // *The International Conference on E-Learning in the Workplace*. - New York, NY, USA, 2017. –
15. Valko N., Kushnir N., Osadchyi V. Cloud technologies for STEM education. [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3882> (дата обращения: 5.09.2021).
16. Togou M.A., Lorenzo C., Lorenzo E., Cornetta G., Muntean G.M. Raising students' interest in STEM education via remote digital fabrication: an Irish primary school case study. [Электрон. ресурс]. – 2018. - URL: https://www.researchgate.net/profile/Mohammed-Amine_Togou/publication/324780865_RAISING_STUDENTS%27_INTEREST_IN_STEM_EDUCATION_VIA_REMOTE_DIGITAL_FABRICATION_AN_IRISH_PRIMARY_SCHOOL_CASE_STUDY/links/5b5597faa6fdcc8dae3c3a12/RAISING-STUDENTS-INTEREST-IN-STEM-EDUCATION-VIA-REMOTE-DIGITAL-FABRICATION-AN-IRISH-PRIMARY-SCHOOL-CASE-STUDY.pdf (дата обращения: 5.09.2021).
17. Nepeina K., Istomina N., Bykova O. The Role of Field Training in STEM Education: Theoretical and Practical Limitations of Scalability *Eur. J. Investig. Health Psychol. Educ.* [Электрон. ресурс]. – 2020, 10(1). – P. 511-529.
18. Active student engagement in online STEM classes: approaches and recommendations. *Advances in Engineering Education* [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: <https://advances.asee.org/active-student-engagement-in-online-stem-classes-approaches-and-recommendations/> (дата обращения: 5.09.2021).

19. Zoncita D. Norman Understanding the Effect of Distance Learning Teaching Experiences on Transformational Instructor-Leadership on STEM Education [Электрон. ресурс]. – 2021. - URL: <https://www.researchgate.net/publication/350221347> (дата обращения: 5.09.2021).
20. EL-Deghaidy, H., Mansour, N., Alzaghibi, M., and Alhammad, K. Context of STEM Integration in Schools: Views from In-service Science Teachers. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. – 2017. - Vol. 13(6), P. 2459-2484.
21. Todd R. Kelley, J. Geoff Knowles A conceptual framework for integrated STEM education // *International Journal of STEM Education*. – 2016. – No 3.
22. Jeff Seaman, Elaine Allen, Nate Ralph (2021) Teaching Online: STEM Education in the Time of COVID // Independent research commissioned by The National Survey on the State of Online STEM Education [Электрон. ресурс]. – 2021. - URL: https://www.bayviewanalytics.com/reports/stem_education_in_the_time_of_covid.pdf (дата обращения: 5.09.2021).

References

1. Imangaliyev N., Sagadatova D., Omasheva M., Khairiyeva G., Turdaly D., Karimova N., Akkisev Ye. STEM obrazovaniye v Kazakhstane: tekushcheye sostoyaniye i perspektivy razvitiya [STEM education in Kazakhstan: current state and development prospects] – 2020. – 131 p.
2. Tompieva Z., Azhigenova S., Mayasarova M., Zhantuganova A. Development of STEM-education in the world and Kazakhstan [Электрон. ресурс]. – 2018. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-stem-education-in-the-world-and-kazakhstan> (Accessed: 1.09.2021).
3. Biyumbayeva Z.M., Ordabayev A.Ye., Ospanova D.T., Masgutova A.N. Obrazovatel'naya programma povysheniya kvalifikatsii pedagogov predmetov yestestvenno-nauchnogo tsikla «Razvitiye kompetentsiy prepodavaniya STEAM distsiplin», 36 chasov [Educational program for advanced training of teachers of subjects of the natural science cycle «Development of competencies in teaching STEAM disciplines»], 36 hours (Almaty, 2021, 32 p.).
4. Ramazanov R. G., Godunova Ye.A. STEM-obrazovaniye: vozmozhnosti i perspektivy [STEM education: opportunities and prospects]. *Otkrytaya shkola [Open School] [Electronic resource]*, 1 2021. Available at: <http://www.open-school.kz/> (Accessed: 1.09.2021).
5. Akhmetova G.K., Murzalinova A.Zh. STEM-obrazovaniye kak napravleniye obnovleniya sodержaniya obrazovaniya v Respublike Kazakhstan [STEM education as a direction of updating the content of education in the Republic of Kazakhstan], *Metodist [Methodist]*, 4, 2-5 (2018).
6. Advancing STEM Education for a Sustained and Equitable Recovery from the COVID-19 Recession, 2021 STEM Education Report Card. Washington State STEM Education Innovation Alliance [Electronic resource]. – 2020. - Available at: <https://wsac.wa.gov/sites/default/files/2021-STEM-Report-Card.pdf> (Accessed: 05.09.2021).
7. Ogasawara M. STEM Education in a Changing Society: Japanese Experience and Urgent Problems to Be Solved. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement, International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 141-155.
8. Yamada A. Developing Global Competencies Through Interdisciplinary Studies: Why Collaboration Is Important Between STEM and Non-STEM Students. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement, International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 157-160.
9. Yamada R. Educational Policy Across the World: How STEM Disciplines Deal with Twenty-First Century Learning Outcomes and Challenges. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement, International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 1-16.
10. Rhee B.S. Developing the Humanities Competencies of STEM Undergraduate Students: New Challenges for Korean Higher Education. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement, International and Development Education*. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 111-125.

11. Yamada A. Developing Global Competencies Through Interdisciplinary Studies: Why Collaboration Is Important Between STEM and Non-STEM Students. In: Hawkins J., Yamada A., Yamada R., Jacob W. (eds) *New Directions of STEM Research and Learning in the World Ranking Movement*. International and Development Education. Palgrave Macmillan, Cham. – 2018. – P. 158-159.
12. Ionkina N.A. Osobennosti otechestvennogo i zarubezhnogo opyta podgotovki pedagogov k obucheniyu robototekhnike [Features of domestic and foreign experience in training teachers for teaching robotics], *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya «Informatizatsiya obrazovaniya»* [Bulletin of the Russian University of Peoples' Friendship. Series: Informatization of education], 1, 114–121 (2018).
13. Viacheslav V. Osadchyi, Nataliya V. Valko, Nataliya O. Kushnir Design of the educational environment for STEM-oriented learning, *Information Technologies and Learning Tools*, 1 (75), 316-330 (2020).
14. Salvetti F., Bertagni B. Reimagining STEM Education and Training with e-REAL: 3D and Holographic Visualization, Immersive and Interactive Learning for an Effective Flipped Classroom (Turin, Italy; Lugano, Switzerland; Houston, USA), *The International Conference on E-Learning in the Workplace* (New York, NY, USA, 2017, 6 P.).
15. Valko N., Kushnir N., Osadchyi V. Cloud technologies for STEM education. [Electronic resource]. – 2020. Available at: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3882> (Accessed: 05.09.2021).
16. Togou M.A., Lorenzo C., Lorenzo E., Cornetta G., Muntean G.M. Raising students' interest in STEM education via remote digital fabrication: an Irish primary school case study [Electronic resource]. – 2018. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Mohammed-Amine-Togou/publication/324780865_RAISING_STUDENTS%27_INTEREST_IN_STEM_EDUCATION_VIA_REMOTE_DIGITAL_FABRICATION_AN_IRISH_PRIMARY_SCHOOL_CASE_STUDY/links/5b5597faa6fdcc8dae3c3a12/RAISING-STUDENTS-INTEREST-IN-STEM-EDUCATION-VIA-REMOTE-DIGITAL-FABRICATION-AN-IRISH-PRIMARY-SCHOOL-CASE-STUDY.pdf (Accessed: 05.09.2021).
17. Nepeina K., Istomina N., Bykova O. The Role of Field Training in STEM Education: Theoretical and Practical Limitations of Scalability *Eur. J. Investig. Health Psychol. Educ.* [Electronic resource]. – 2020, 10 (1). – P. 511-529.
18. Active student engagement in online STEM classes: approaches and recommendations. *Advances in Engineering Education* [Electronic resource]. – 2020. Available at: <https://advances.asee.org/active-student-engagement-in-online-stem-classes-approaches-and-recommendations/> (Accessed: 5.09.2021).
19. Zoncita D. Norman Understanding the Effect of Distance Learning Teaching Experiences on Transformational Instructor-Leadership on STEM Education [Electronic resource]. – 2021. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/350221347> (Accessed: 5.09.2021).
20. EL-Deghaidy, H., Mansour, N., Alzaghbi, M., and Alhammad, K. Context of STEM Integration in Schools: Views from In-service Science Teachers. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. – 2017. - Vol. 13(6), P. 2459-2484.
21. Todd R. Kelley, J. Geoff Knowles A conceptual framework for integrated STEM education, *International Journal of STEM Education*, 3, 2016.
22. Jeff Seaman, Elaine Allen, Nate Ralph (2021) *Teaching Online: STEM Education in the Time of COVID*, Independent research commissioned by The National Survey on the State of Online STEM Education [Electronic resource]. – 2021. - Available at: https://www.bayviewanalytics.com/reports/stem_education_in_the_time_of_covid.pdf (Accessed: 5.09.2021).

Г.А. Хамитова¹, А.В. Алиясова¹, Т.В. Зенкова², А.С. Чуйкина¹

¹Инновациялық Еуразия Университеті, Павлодар, Қазақстан

²Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

Қашықтықтан оқыту жағдайында STEM технологиясын қолдану ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада STEM технологиясын қашықтықтан оқытуда қолданудағы отандық және шетелдік тәжірибе қарастырылады. Пәнаралық тәсілдің маңыздылығына, оқытушылардың құзыреттілігіне, оқытушылар мен студенттердің құзыреттілігіне қатысты түйінді проблемалар анықталды. STEM білім бе-

руді қолданудың артықшылықтарына пән мұғалімдерінің ғана емес, сғымен қатар оқушылардың да ағылшын тілін меңгеруін жақсарту, әдістемелік тәжірибе жинау, оқыту кезінде кодтарды ауыстыруды пайдалану, сондай-ақ интеграцияланған оқытудың басқа тәсілдері жатады. STEM білім беру проблемаларының ықтимал шешімдерінің арасында STEM оқыту бойынша бірыңғай стандартты әзірлеу, оқу бағдарламаларына жаңа STEM пәндерін енгізу, пән оқытушыларының онлайн-білім беру мен цифрлық оқытуға дайындығына қолдау көрсету, студенттерді STEM онлайн-курстарына белсенді тарту әдістерін пайдалану және оқушылардың оқуға деген ынтасын тұрақты қолдау қажеттігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: STEM, STEM білімі, интеграцияланған оқыту, қашықтықтан оқыту, оқытушылардың құзыреттілігі.

G.A. Khamitova¹, A.V. Aliyassova¹, T.V. Zenkova², A.S. Chuikina¹

¹Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

²Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

Features of using STEM technology in the conditions of distance learning

Abstract. The article discusses domestic and foreign experience in using STEM technology in distance learning. The key problems have been identified, concerning the importance of an interdisciplinary approach, the competencies of teachers, the competencies of pupils and students. The benefits of using STEM education include improving the English language skills of both subject teachers and students, gaining methodological experience, using code switching and other integrated approaches. Among the possible solutions to the problems of STEM education, there is noted the need to develop a unified standard for STEM education, as well as the introduction of new STEM disciplines into curricula, support for subject teachers in their readiness for online education and digital learning, the use of methods of active involvement of students in online STEM courses and constant support for students' motivation to learn.

Keywords: STEM, STEM-education, integrative learning, distance learning, competencies of teachers.

Сведения об авторах:

Хамитова Г.А. – кандидат филологических наук, профессор кафедры языков, литературы и журналистики, Инновационный Евразийский университет, ул. Ломова, 45, Павлодар, Казахстан.

Алиясова А.В. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры языков, литературы и журналистики, Инновационный Евразийский университет, ул. Ломова, 45, Павлодар, Казахстан.

Зенкова Т.В. – кандидат филологических наук, профессор кафедры иностранной филологии, Торайгыров университет, ул. Ломова, 64, Павлодар, Казахстан.

Чуйкина А.С. – автор для корреспонденции, магистр гуманитарных наук, начальник отдела международного сотрудничества и академической мобильности, Инновационный Евразийский университет, ул. Ломова, 45, Павлодар, Казахстан.

Khamitova G.A. – Candidate of Philology, Professor of the Department of languages, literature and journalism, Innovative University of Eurasia, 45 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Aliyassova A.V. – Candidate of Philology, Associate Professor of the department of languages, literature and journalism, Innovative University of Eurasia, 45 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Zenkova T.V. – Candidate of Philology, Professor of the Department of foreign philology, Toraighyrov University, 64 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Chuikina A.S. – **Corresponding author**, Master of Humanities, Head of the Department of international relations and academic mobility, Innovative University of Eurasia, Innovative University of Eurasia, 45 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Methodological and organizational conditions for the implementation of blended learning foreign language at university

Abstract. *The article provides conceptual and terminological apparatus of blended learning, offers a version of interpreting the term «blended learning», and examines the current state of this education format, its place, and its role in Kazakh and foreign higher (primarily linguistic) education. Blended learning is seen to improve educational process efficiency. The authors consider the issues of development, testing, and stage-by-stage evaluation of the proposed model's effectiveness. Diagnostic materials and results of monitoring the success of experimental work on implementing blended learning in a language university are presented. During the experiment, a supporting model of blended learning of a foreign language was developed, based on the formulated methodological and organizational principles. As a result of the study, the authors concluded that using blended learning in teaching a foreign language in higher education is pedagogically expedient since blended learning can increase educational process effectiveness. The flexibility of the blended learning model allows applying a student-centered approach, adapting the traditional educational process to students' individual characteristics. It also contributes to better use of time in the classroom. Blended learning specificity provides for the need to select and structure a course content in accordance with the peculiarities of the used model of blended learning of a foreign language (material organization and distribution of educational activities between full-time and distance components). Methods of organizing the educational process in blended learning involve using modern pedagogical technologies based on the principles of a student-centered approach and student autonomy.*

Keywords: *blended learning, foreign language, distance learning at a university, student-centered approach, student autonomy.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-101-110>

Introduction

Currently, modern information and communication technologies penetrate all spheres of human activity, including education. Their integration into the educational sphere is becoming not just an actual trend, but a vital necessity, a guarantee of its modernization. One of the responses of education to this challenge of our time was the development of distance learning based on information and

communication technologies. At the same time, distance learning is not always pedagogically sound. It often does not assume the possibility of real didactic communication due to the specifics of the distributed learning process and focus on certain categories of population (people who are unable to get educational services in the traditional form due to various circumstances). One way to solve this problem is to use blended learning. Today, domestic education is going through the initial stage of the formation and

development of blended learning when the very concept and content of this phenomenon has not yet stabilized. The paper considers several interpretations of the definition of blended learning, which in the Russian-speaking tradition is also called integrated (blended), combined (mixed) or hybrid.

The main part. We proposed the definition, based on generalization of the stated interpretations of the concept under study, according to which blended learning is a combination of elements of full-time and distance learning, one of which is basic, depending on the preferred model. This definition, in our opinion, most accurately reflects the essence of the phenomenon under consideration since it fully represents its essential characteristics and possible variations.

After analyzing modern scientific, methodological, and specialized literature [1], as well as periodicals devoted to blended learning, distance learning and use of information and communication technologies in the educational process in higher education, we concluded that in modern conditions, transformation of modern education, blended learning allows one optimally combining and using opportunities and benefits of both traditional education and distance learning [2].

Based on the results of the analysis of scientific and methodological literature, we have identified and formulated some limitations of distance learning, as well as limitations of traditional full-time education, which can be overcome through using blended learning. In addition, the analysis of scientific and methodological literature suggested that blended learning can increase educational process effectiveness due to:

- modern pedagogical technologies that incorporate the principles of personality-oriented approach [3];
- increasing the degree of students' autonomy (development of critical thinking and research and search activity skills);
- model flexibility;
- more rational use of time in the classroom due to preliminary study of educational material

through information and communication technologies;

- taking into account students' individual psychological characteristics;
- a variety of methods of pedagogical influence;
- increasing the volume of assimilated material;
- model interactivity;
- increasing students' information competence;
- possibilities of unlimited access to information for teachers and students.

Blended learning is based on psychological and pedagogical approaches and theories: behavioristic (E. Thorndike, J. Watson, E. Ch. Tolman and others) [4], cognitive (J. Miller, A. Newell, G. Simon, J. Piaget, J. Bruner and others) [5] and constructivist (E. von Glazersfeld, P. Watzlavik, U. Maturana, F. Varela, H. von Foerster, G. Roth and others) [6].

The analysis of the above theories suggests that within the framework of the modern education system, it is hardly possible to find a single optimal theory, which implementation could fully ensure the effectiveness of learning. Nevertheless, it can be considered that in the context of modern education transformation, the concept of blended learning, built on constructivist principles, can contribute to optimization of educational process in teaching foreign languages.

We reviewed information and communication technologies used in blended learning: e-mail, programs, and services for creating presentations, chat, video conferencing, learning management systems, web forum, wiki, blog, social services, in order to study their didactic properties and define functions that contribute to the most optimal and effective implementation of didactic tasks.

By analyzing both common and distinctive features inherent in blended learning and learning with information and communication technologies support, we have identified the criteria for their differentiation: - information and communication technologies percentage of in the educational process; - information and communication technologies functions in the educational process; - teacher's role in educational process.

It should be emphasized that when defining the didactic principles of blended learning, “traditional” and “distance” didactic principles were not replaced by fundamentally new ones, but their content was refined and modified considering the specifics of the blended learning form. Considering the specific features of this form of education, we have identified the key principles for designing a blended learning system [7]. These include:

1. principle of pedagogical approach priority in educational process design;
2. principle of taking into account technological readiness level;
3. principle of pedagogical expediency of information technologies use;
4. principle of correspondence of blended learning model to the learning conditions;
5. principle of components interconnectedness in a blended learning model;
6. principle of pedagogically grounded distribution of educational material and educational activity types between full-time and distance components;
7. principle of interactivity.

We have grouped and described the factors that determine effective and successful implementation of blended learning in teaching foreign languages. Our proposed categorization of the selected factors (at a university level, at a teacher’s activity level, at a student’s activity level) can be further refined, supplemented, and expanded. This initial attempt is important for analyzing and planning organization of blended learning in the specific conditions of a university and course program, as it is a «starting point», a guideline for rational planning of a blended learning system.

We have developed generalized classification of existing blended learning models [8], which made it possible to identify and describe three blended learning models: a supporting model, a replacement model, and e-learning center model. We formulated an algorithm for constructing a model of blended learning in a foreign language, identified principles of organizing educational material in blended learning courses, methodological principles of

organizing educational process in the form of blended learning, gave detailed description of the five stages (analysis, planning, development, implementation, and evaluation) of creating a blended learning model

The pedagogical experiment was carried out based on History, Philology, and International Relations Faculty, at the Department of Foreign Languages and Translation Studies, at East Kazakhstan University after Sarsen Amanzholov during one academic year (2020-2021). During the experiment, we developed a supporting model of blended learning, based on methodological and organizational principles which we had formulated. This model was tested in the training course «Specialized professional foreign language», which is included in the curriculum for students enrolled in the educational program 6B01703 Foreign language: two foreign languages (45 students took part in the experiment).

The modified course is based on the idea of an international telecommunication project, where communication is carried out through video conferencing, as well as through real-time messaging (chat). Such projects are created for communication of students from different countries and cultural worlds, with the aim of developing their socio-cultural and informational competencies and preparing them for successful self-realization in a multicultural world [9]. As part of the project, each university communicates with its partner over a four-week period. Thus, during the semester, each university meets with three different partners. English acts as an intermediary language. Such a project, which is oriented towards academic mobility and inclusion into international education, fully corresponds to the concept of the course «Specialized professional foreign language», which provides the possibility of its inclusion into the curriculum.

As part of “face-to-face” component, classes were held in the classroom both without communication with partner universities (“local” classes), and in the form of video conferencing and communication with remote participants in chats [10]. Communication with partners through video conferencing and chats, within

Table 1. Evaluation of effectiveness of teaching students in groups according to the selected criteria

Criterion	Group 1		Group 2		Group 3	
	Before the experiment	After the experiment	Before the experiment	After the experiment	Before the experiment	After the experiment
average assessment of students' communication and speech skills level in classroom lessons (in percentage)	67	73	80	82	82	86
essay (grade point average)	16	20	18	23	21	22

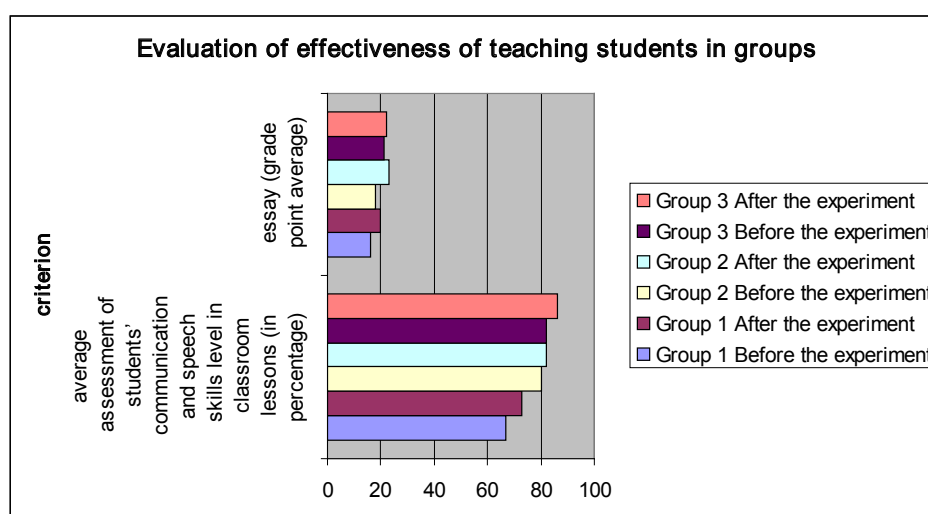
the framework of this work, is considered as "face-to-face" component, since the teacher and students were not separated by time and space (which is inherent in distance learning) but were in the same classroom during classes. The first two "face-to-face" local classes were devoted to a group discussion of the goals and objectives of the course, as well as detailed acquaintance of students with specifics of working on the blended learning model. During the course, students were asked to complete two projects, presentation, and discussion of which took place in person. At the end of the course, a traditional full-time test was carried out [11].

Much attention was paid to developing a supporting distance component in the form of a training course designed mainly to

support educational and organizational and methodological activities and educational process itself. The choice and successful use of the learning environment is due to its philosophy [12] based on constructivist principles, didactic properties of the environment, as well as didactic potential of the tools that make up it.

The pedagogical experiment was carried out as follows: in the first and second semesters of the 2020-2021 academic year, communication with the first and third partner universities was carried out in the traditional form (control groups), and with the second - in the form of blended learning (experimental group), in order to trace dynamics of changes in results and, on its basis, draw a conclusion about the effectiveness of the form of blended learning.

Diagram 1. Evaluation of effectiveness of teaching students in groups according to the selected criteria

To determine the degree of «increase» in the training effectiveness we compared the average quantitative indicators in percentage and in points in the control and experimental groups for each of the selected criteria. Evaluation was carried out based on criteria for evaluating oral answers and written statements, parameters for evaluating presentations, criteria for checking creative written works [13], as well as considering the control system for evaluating courses [14].

Analysis of the data in Table 1 allows us to conclude that according to the selected criteria, students prove an increase in the learning effectiveness (see Table 1 and Diagram 1. Evaluation of effectiveness of teaching students in groups according to the selected criteria).

Table 2 shows the indicators for assessing students' individual performance in 3 groups (they regularly attended classes and participated in the experiment), as well as the average efficiency indicator for the entire group (see Table 2. Indicators of training effectiveness in groups), both under experimental conditions and without it.

Table 2 Indicators of training effectiveness in groups (Average level of efficiency)

№ п/п	effectiveness, %	
	Before the experiment	After the experiment
group 1	70	74
group 2	71	78
group 3	79	84

In all three groups, there is an increase in training effectiveness indicator, which indicates that the chosen form of training contributes to an increase in the educational process efficiency (see Diagram 2. Indicators of training effectiveness in groups).

The pedagogical experiment also revealed that conducting classes in the form of blended learning, due to its limited prevalence, is currently not a completely customary form of education for students those enrolled in educational programs (6B01703) Foreign Language: Two Foreign Languages and (6B02301) Translation Studies. Therefore, it seems to us appropriate to carry out preliminary orientation work with students [15] to explain the specifics of the course organization and implementation, its didactic goals, and objectives. However, during the experiment, students showed positive attitude towards working in the form of blended learning; they also appreciated the educational value of the course components.

An analysis of the students' work in face-to-face classes showed that their use of the materials presented in the course (texts, glossary, questions, etc.) had a beneficial effect on the quality of intercultural communication in direct contacts via video conferencing, as the students' answers became more meaningful, clear formulated and logical.

This is also confirmed by the results of questionnaires and interviews conducted with students, reflected in the diagrams in Figure 1 and Figure 2. The first question (In your opinion,

Diagram 2. Indicators of training effectiveness in groups

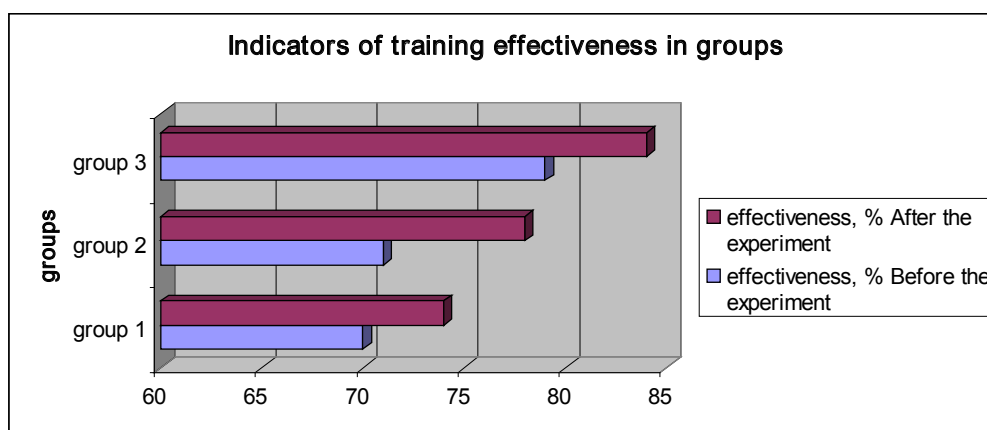
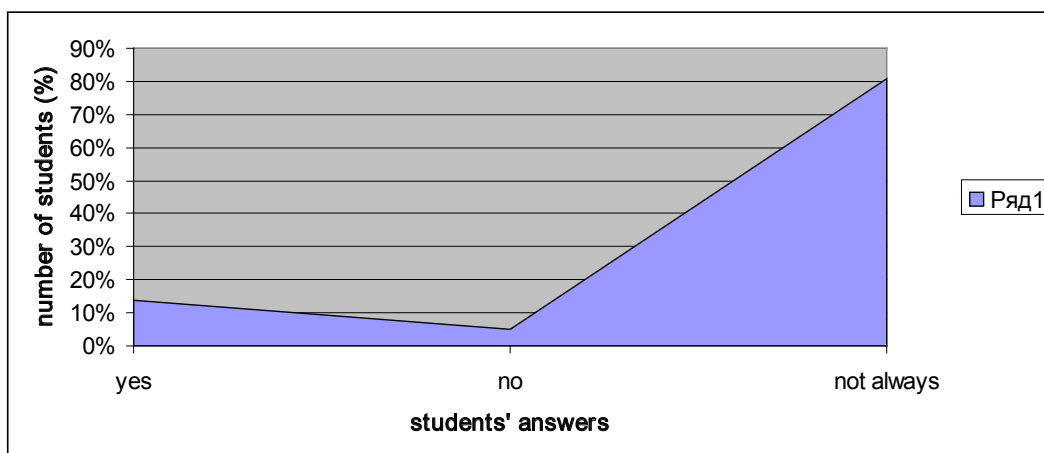

Figure 1. The results obtained based on the analysis of students’ answers to the first question: In your opinion, did the training materials on the supporting site (texts, glossary, associative cards, tests) help you in communicating with partners via video conferencing and in chats?

did the training materials on the supporting site (texts, glossary, associative cards, tests) help you in communicating with partners via video conferencing and in chats?) got the following answers: 14% - yes; 5% - no; 81% - not always, because of the time shortage (See Figure 1. The results obtained based on the analysis of students’ answers to the first question).

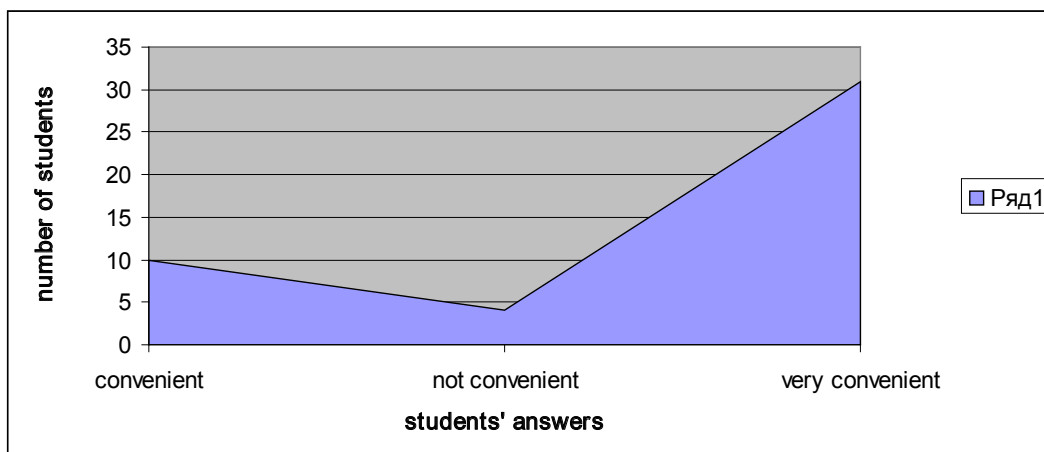
The second question (How convenient is the proposed form of education - educational information and communication technologies support of traditional full-time education?) got the following answers: 10 students – convenient;

4 students - not convenient; 31 students - very convenient (See Figure 2. The results obtained based on the analysis of students’ answers to the second question)/

The success of the experiment proved that the use of a supportive blended learning model helps to increase the effectiveness of teaching a foreign (English) language as a means of intercultural communication.

The success of the experiment shows that the developed supporting model of blended learning contributes to an increase in the effectiveness of teaching a foreign (English) language as a means

Figure 2. The results obtained based on the analysis of students’ answers to the second question: How convenient is the proposed form of education - educational information and communication technologies support of traditional full-time education?

of intercultural communication and can be successfully applied in a language university.

We identified a number of problems that require further research within the framework of the methodological approaches proposed in the work: development and implementation of a long-term, well-planned strategy for using blended learning in the educational process, overcoming students' unpreparedness for intensive use of information and communication technologies in the learning process, methodological assistance in implementing information and communication technologies in the educational sphere via seminars, training courses for teachers in the framework of professional development programs [16].

Conclusion

In the course of theoretical and practical study of the problem of blended learning effectiveness in a foreign language, we obtained the following results: - we have proved the pedagogical expediency of using blended learning of foreign languages in higher education as contributing to the increase in teaching effectiveness [17]; - we have found that blended learning allows us to adapt the traditional learning process to students' individual characteristics, to improve perception and assimilation of educational material by taking into account their individual psychological characteristics; blended learning is optimal from the point of view of the ratio of the time used / labor costs and student's educational activities results, and also allows more rational use of time in the classroom; - we proposed classification of blended learning models based on the didactic principles of blended learning, as well as factors that determine its effective implementation in teaching foreign languages; - we presented a detailed step-by-step description of the mechanism (algorithm) for implementing the model of blended learning a foreign language; - we have formulated methodological and organizational principles for developing training courses in blended learning, taking into account specifics of the subject (foreign language), current trends in development of language education

in higher education and shift in emphasis in defining educational goals at the present stage; - we have theoretically substantiated methodology for organizing teachers' and students' activities in the form of blended learning in foreign language in a language university [18]; - we have identified principles of thematic selection and structuring content of a language course in the form of blended learning (distribution of forms of work and types of educational activities between full-time and distance components); - we have presented scientifically based methodology for organizing educational process in the form of blended learning, which involves use of modern pedagogical technologies that reflect principles of student-centered learning and contribute to development of students' critical thinking and skills of independent search and research activities; - we have developed pedagogical foundations of blended learning of a foreign language, didactic materials and methodological tools that can be used: in textbooks for blended and distance learning of a foreign language for students of language universities, as well as for specialists in various fields, in lecture courses and seminars on computer linguo-didactics, methods of teaching foreign languages in language universities, in research programs dedicated to development of blended learning projects, as part of special courses or elective courses for students, to improve teachers' qualifications.

Within the framework of blended learning, it is possible to create such an educational environment where the student feels more comfortable, turning into an active participant (subject) of the educational process, when self-study skills are stimulated, self-planning of one's own educational trajectory, search, and processing of large amounts of information using modern communication technologies, continuing education.

The teacher acts as a consultant, «facilitator» of the educational process, leading students to independent solution of educational problems, to independent acquisition of knowledge. In these conditions, possibilities of developing graduates' personality as a modern competent specialist multiply.

References

1. Такижбаева Н.З. Программа «Цифровой Казахстан» и смешанное обучение: взаимосвязь и взаимозависимость. // Вестник КазНПУ. – 2017. – URL: [https:// articlekz.com / article / 18070](https://articlekz.com/article/18070) (дата обращения: 20.07.2021).
2. Рождественская Л.В., Ярмахов Б.Б., Андреева Н.В. Шаг школы в смешанное обучение. – М., 2016.
3. Государев И.Б. К вопросу о терминологии электронного обучения. - Человек и образование. - № 1 (42) 2015. - С.180-183.
4. Mecca Chiesa. Radical Behaviorism: The Philosophy and the Science. — Boston: Cambridge Center for Behavioral, 1994. - 241 p.
5. Немов Р. С. Общие основы психологии // Психология. Кн. 1. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 688 с.
6. Касавин И.Т. Конструктивизм. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. - М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация». - 2009. – 156 с.
7. Лученкова Е.Б., Носков М. В., Шершнева В. А. Смешанное обучение математике: практика опередила теорию // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. 2015. №1 (31). – С. 19.
8. Логинова А. В. Смешанное обучение: преимущества, ограничения и опасения // Молодой ученый. - 2015. - №7. - С. 809-811.
9. Краснова Т.И. Смешанное обучение: опыт, проблемы, перспективы // В мире научных открытий. - 2014. - № 11. - С. 10-26.
10. Асырбеков А.Х. Преимущества использования системы дистанционного обучения «MOODLE» при обучении иностранному языку студентов технических специальностей. // Вестник науки Сибири. - 2011. - № 1. - С. 358.
11. Бабаева Ю.Д., Войскуновский А.Е. Психологические последствия информатизации. // Психологический журнал. – 1998. - Т. 19(1). - С. 89-100.
12. Горовиц А. Смотреть и видеть. Путеводитель по искусству восприятия. -М.: Издательство АСТ: CORPUS, 2016. - 320 с.
13. Зорина Е.М. Классификация педагогических опор. Новое в лингвистике и методике преподавания иностранных и русского языков. // XXVII Международная научно-практическая конференция: сборник научных статей. Под общ. ред. М.В. Пименовой. - СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2017. – 366 с.
14. Крам Р. Инфографика. Визуальное представление данных. - СПб.: Питер, 2015. – 384 с.
15. Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка - Ростов н/Д: Феникс; М.: Глосса-Пресс, 2010. - 640 с.
16. Пранцова Г.В., Романичева Е.С. Современные стратегии чтения: теория и практика. Смысловое чтение и работа с текстом. Учебное пособие. - 3 изд., испр. и доп.- М.: ФОРУМ, 2016. - 368 с.
17. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. - М.: Наука, 1999. – 205 с.
18. Титова С.В., Авраменко А.П. Мобильное обучение иностранным языкам. Учебное пособие. - М.: Издательство «Икар», 2014. – 224 с.

References

1. Takizhbayeva N.Z. Programma «Tsifrovoy kazakhstan» i smeshannoye obucheniye: vzaimosvyaz i vzaimozavisimost [The program «DIGITAL KAZAKHSTAN» and blended learning: interconnection and interdependence], Vestnik KazNPU, Vestnik KazNPU [Bulletin of KazNPU]. Available at: [https:// articlekz.com / article / 18070](https://articlekz.com/article/18070) (Accessed: 20.07.2021).
2. Rozhdestvenskaya L.V., Yarmakhov B.B., Andreyeva N.V. Shag shkoly v smeshannoye obucheniye. [School step into blended learning] (Moscow, 2016).
3. Gosudarev I.B. K voprosu o terminologii elektronogo obucheniya [On the issue of e-learning terminology]. Chelovek i obrazovaniye [Person and education]. - № 1 (42), 180-183 (2015).
4. Mecca Chiesa. Radical Behaviorism: The Philosophy and the Science. — Boston: Cambridge Center for Behavioral, 241 (1994).

5. Nemov R. S. Obshchiye osnovy psikhologii [General foundations of psychology] // Psychology. Book. 1. - M.: // Psikhologiya. Kn. 1. - M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS [Humanit. ed. center VLADOS], 688 (2003).
6. Kasavin I. T. I. T. Kasavin. konstruktivizm // Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki [Constructivism // Encyclopedia of Epistemology and Philosophy of Science]. M.: «Kanon+». ROOI «Reabilitatsiya» [«Canon +», RPOI «Rehabilitation»], 156 (2009).
7. Luchenkova E.B., Noskov M. V., Shershneva V. A. Smeshannoye obucheniye matematike: praktika operedila teoriyu [Blended learning mathematics: practice ahead of theory] // Vestnik KGPU im. V.P. Astafieva [Bulletin of the KSPU after V.P. Astafieva], №1 (31), 19 (2015).
8. Loginova A. V. Smeshannoye obucheniye: preimushchestva, ogranicheniya i opaseniya [Blended learning: advantages, limitations and concerns] // Molodoy uchenyy [Young scientist], №7, 809-811, (2015).
9. Krasnova T.I. Smeshannoye obucheniye: opyt, problemy, perspektivy [Blended learning: experience, problems, prospects] // V mire nauchnykh otkrytiy [In the world of scientific discoveries], № 11, 10-26 (2014).
10. Asyrbekov A.Kh. Preimushchestva ispolzovaniya sistemy distantsionnogo obucheniya «MOODLE» pri obuchenii inostrannomu yazyku studentov tekhnicheskikh spetsialnostey [Advantages of using the distance learning system «MOODLE» in teaching a foreign language to students of technical specialties] // Vestnik nauki Sibiri [Bulletin of Science of Siberia], № 1, 358 (2011).
11. Babayeva Yu.D., Voyskunovskiy A.E. Psikhologicheskiye posledstviya informatizatsii. [Psychological consequences of informatization], Psikhologicheskiy zhurnal [Psychological journal], 19(1), 89-100 (1998).
12. Gorovits A. Smotret i videt. Putevoditel po iskusstvu vospriyatiya [Look and see. A guide to the art of perception] (Publishing house AST: CORPUS, Moscow, 2016).
13. Zorina E.M. Klassifikatsiya pedagogicheskikh opor. Novoye v lingvistike i metodike prepodavaniya inostrannykh i russkogo yazykov [Classification of pedagogical supports. New in linguistics and methods of teaching foreign and Russian languages], XXVII Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya: sbornik nauchnykh statey [XXVII International Scientific and Practical Conference: collection of scientific articles]. Ed. M.V. Pimenova (Publishing house of SPbGEU, SPb, 2017, 366 p.).
14. Kram R. Infografika. Vizualnoye predstavleniye dannykh [Infographics. Visual presentation of data] (Piter, SPb 2015, 384 p.).
15. Passov E.I., Kuzovleva N.E. Urok inostrannogo yazyka [Foreign language lesson] (Rostov on/D, Feniks; Glossa-Press, Moscow, 2010, 640 p.).
16. Prantsova G.V., Romanicheva E.S. Sovremennyye strategii chteniya: teoriya i praktika. Smyslovoye chteniye i rabota s tekstom: uchebnoye posobiye [Modern reading strategies: theory and practice. Semantic reading and work with text: a tutorial]. 3rd ed., corrected. and augmented. FORUM (Moscow, FORUM, 2016, 368 p.).
17. Sorokin Yu.A., Tarasov E.F. Kreolizovannyye teksty i ikh kommunikativnaya funktsiya [Creolized texts and their communicative function], Optimizatsiya rechevogo vozdeystviya [Optimization of speech impact] (Nauka, Moscow, 1999, 205 p.).
18. Titova S.V., Avramenko A.P. Mobilnoye obucheniye inostrannym yazykam [Mobile Learning in Foreign Languages]. Textbook ("Ikar" Publishing House, Moscow, 2014, 224 p.).

М.А. Серебряникова

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

Университетте шет тілін аралас оқытуды жүзеге асырудың әдістемелік және ұйымдастырушылық шарттары

Аңдатпа. Мақалада аралас оқытудың тұжырымдамалық -терминологиялық аппараты қарастырылған, «аралас оқыту» терминінің интерпретациясының нұсқасы ұсынылған, білім берудің осы түрінің қазіргі жағдайы, оның қазақ және шетелдік жоғары (бірінші кезекте лингвистикалық) білімдегі орны мен ролі зерттелген. Аралас оқыту - оқу үдерісінің тиімділігін арттыру әдісі ретінде қарастырылады. Авторлар ұсынылған модельдің тиімділігін әзірлеу, тестілеу және кезең-кезеңмен бағалау мәселелерін қарастырды. Диагностикалық материалдар мен тілдік университетте аралас оқытуды енгізу бойынша эксперименттік жұмыстың табыстылығын бақылау нәтижелері ұсынылған. Эксперимент барысында

тұжырымдалған әдістемелік және ұйымдастырушылық принциптерге негізделген аралас тілді оқытудың қосалқы моделі жасалды. Зерттеу нәтижесінде авторлар жоғары оқу орнында шет тілін оқытуда аралас оқыту формасын қолдану педагогикалық тұрғыдан орынды деген қорытындыға келеді, өйткені аралас оқыту оқу процесінің тиімділігін арттыруы мүмкін. Араластырылған оқыту моделінің икемділігі оқушыларға бағытталған әдісті қолдануға, дәстүрлі білім беру процесін оқушылардың жеке ерекшеліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл сонымен қатар сабақта уақытты тиімді пайдалануға ықпал етеді. Аралас оқытудың ерекшелігі шет тілін аралас оқытудың қолданылған моделінің ерекшеліктеріне сәйкес курстың мазмұнын таңдау мен құрылымдау қажеттілігін қамтамасыз етеді (материалды ұйымдастыру және оқу іс-әрекетінің түрлерін бөлу арасында уақыт пен қашықтық компоненттері). Оқыту процесін аралас оқыту түрінде ұйымдастыру әдісі оқушыға бағытталған тәсіл мен оқушылардың дербестігі принциптеріне негізделген қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды қолдануды көздейді.

Түйін сөздер: аралас оқыту, шет тілі, университетте қашықтықтан оқыту, студенттерге бағытталған тәсіл, студенттің дербестігі.

М.А. Серебряникова

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

Методические и организационные условия реализации смешанного обучения иностранному языку в вузе

Аннотация. В статье приводится понятийно-терминологический аппарат смешанного обучения, предлагается вариант трактовки термина «смешанное обучение», исследуются современное состояние этой формы обучения, её место и роль в казахстанском и зарубежном высшем (в первую очередь, языковом) образовании. Смешанное обучение рассматривается как способ повышения эффективности учебного процесса. Авторами рассмотрены вопросы разработки, апробации и поэтапной оценки эффективности предложенной модели. Приведены диагностические материалы и результаты мониторинга успешности экспериментальной работы по реализации смешанного обучения в языковом вузе. В ходе эксперимента была разработана поддерживающая модель смешанного обучения иностранному языку, основанная на сформулированных методических и организационных принципах. В результате проведенного исследования авторы приходят к выводу о том, что использование формы смешанного обучения в обучении иностранному языку в высшей школе педагогически целесообразно, так как смешанное обучение способно повысить эффективность учебного процесса. Гибкость модели смешанного обучения позволяет применить лично-ориентированный подход, адаптировать традиционный учебный процесс к индивидуальным особенностям учащихся. Она также способствует более рациональному использованию времени на аудиторном занятии. Специфика смешанного обучения предусматривает необходимость отбора и структурирования содержания курса в соответствии с особенностями используемой модели смешанного обучения иностранному языку (организацию материала и распределение видов учебной деятельности между очным и дистанционным компонентами). Методика организации учебного процесса в форме смешанного обучения предполагает использование современных педагогических технологий, основанных на принципах лично-ориентированного подхода и автономности учащихся.

Ключевые слова: смешанное обучение, иностранный язык, дистанционное обучение в вузе, лично-ориентированный подход, автономность студентов.

Information about authors:

Серебряникова М.А. – п.ғ.к., шетел тілдері және аударма ісі кафедрасының доценті, тарих, филология және халықаралық қатынастар факультеті, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Қазақстан көш., 55, Өскемен, Қазақстан.

Serebryanikova M.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Foreign Languages and Translation Studies Department, History, Philology and International Relations Faculty, S. Amanzholov East-Kazakhstan University, 55 Kazakhstan str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Sh.S. Tutkyshbayeva
A.B. Zakirova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: shyryn.tutkyshbaeva@gmail.com, alma_zakirova@mail.ru)

Algorithm of learning methods on educational platforms using IoT technology

Abstract. *Today, Internet of Things (IoT) technologies are rapidly being introduced into all spheres of society. Actively using various devices, thereby making your life easier. The IoT market of Kazakhstan is to some extent the heir of technological solutions that have been actively developing in the republic for more than ten years. Improvements in devices make it possible for them to be able to hear, see, think, and sometimes act. For coordinated and efficient operation, devices must interact with each other as correctly as possible in order to make decisions quickly. With the development and spread of IoT, it increased significantly affects the structure of the modern world and affects almost all areas of our life, one of which is education. Today, with the development of this technology, special courses in this area have begun to be introduced. Thus, the traditional model of university education is changing. This article presents an analysis of various educational platforms using modern IoT technologies.*

Keywords: *IoT (Internet of Things), education, platform, curriculum, educational platform, teaching method.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-111-120>

Introduction

Nowadays, the Internet of Things has begun to influence our lives, including education and work. The Internet of Things is a concept that defines two or more devices that are interconnected and connected to the Internet so that they can be controlled distantly. The Internet of Things makes our daily tasks easier and more cost [1, p. 56].

Nearly 20 years after being first used as a problem-solving solution, the Internet of Things is entering the lives of many as the real physical infrastructure of hundreds of millions of new devices that work together and distribute data between them or over the Internet.

However, for many, IoT term means different things. For consumers, the Internet of Things is

the new smart thermostat that secures camera connections, Smart TV-s, sensors, laptops, printers, or routers. Industries are using connected structures of sensors and pumps in smart manufacturing plants. Despite a roughly 20% overhaul (or 5 billion devices), 8.4 billion devices are connected in 2017, setting the stage for 20.4 billion device rollout by 2020, according to Gartner analyst firm.

New IoT products are enriching and simplifying life with targeted and context-sensitive, connected, smart devices. They reduce costs and improve efficiency in transportation, energy production, manufacturing, and education. This accelerates the growth of new industries and the education sphere: cloud computing, energy, automation, machine learning, and artificial intelligence. The biggest

obstacle to adoption concerns privacy and security. But what cannot be precisely defined, therefore, cannot be protected.

In recent years, IoT technology has been developing rapidly, and accordingly, high demand for the IoT specialty is expected, so universities have begun to introduce specialties in the direction of IoT, SMART.

Leading Kazakhstani universities – Eurasian National University named after L.N. Gumilyov and KazNU named after al-Farabi, together with the European Union have opened master's program in the specialty «SMART CITY Technologies» with a project the ERASMUS + [6].

This is an amazing breakthrough in this area, as many students from major universities have access now to knowledge that is only occasionally and not fully available on the Internet. Unfortunately, in order to learn the IoT, there are many necessary skills, such as software development, electronics, and big data analytics. Thus, a student who wants to join this burgeoning technology movement must face a learning overload from multiple domains.

Problems that a student has to face, which software to choose for use in the Internet of Things technology. Moreover, educators face the same challenges in developing an IoT course. They must take into account the different skills that the student will need to acquire, as well as the many different technologies that will be used. All this must be combined in a structured form, consisting of an auditorium and a laboratory.

As the need for the IoT specialty grows, the need for an IoT educational platform is therefore easy to identify. The teaching materials should include laboratories, projects, assignments, and theories. The platform should be dedicated to both the student and the teacher. For teachers, it can be a simple and convenient means of exchanging knowledge, simplifying the development of the Internet of Things. At the same time, students should be encouraged by a platform that helps them maintain participation and enthusiasm for trying new projects. Such a centralized online place containing courses and projects will greatly help the learning process.

In this article, we analyze the structure of the algorithm of the method of teaching using educational platforms and our algorithm of teaching methods for creating educational platforms with the technology of the Internet of Things that we offer. Our proposed algorithm is web-based and allows teachers to download it, branch, and edit IoT-related materials such as books, slides, labs, projects, etc., and students can access this platform for free, and improve practical skills. This algorithm gives us the opportunity for students to receive 100% of the quality knowledge, as well as to acquire practical skills.

The research methodology is to analyze known open educational platforms for the study of the Internet of Things, their methods of functioning, and structures.

The aim of the study is to analyze the methods and structures of educational platforms for studying the technology of the Internet of Things.

Several existing educational platforms have been explored such as Coursera, Trinkercad.com., Udemy and Cisco.

Research methods

The following methods are used in the article:

- analysis and generalization;
- method of mathematical statistics;
- methods algorithm

The main part. Structures and methods of educational platforms

Nowadays, you can find many open educational platforms on the Internet that offer courses on the subject of the Internet of Things.

The first one is the Coursera platform. Coursera is an educational platform that partners with universities around the world. Students receive certificates from leading universities (Stanford, Yale, HSE, MIPT) and companies (Google, Yandex). The course offers a variety of IT courses, including the Internet of Things. At the request of the Internet of Things, the platform gave us 216 courses (paid and free) (Figure-1).

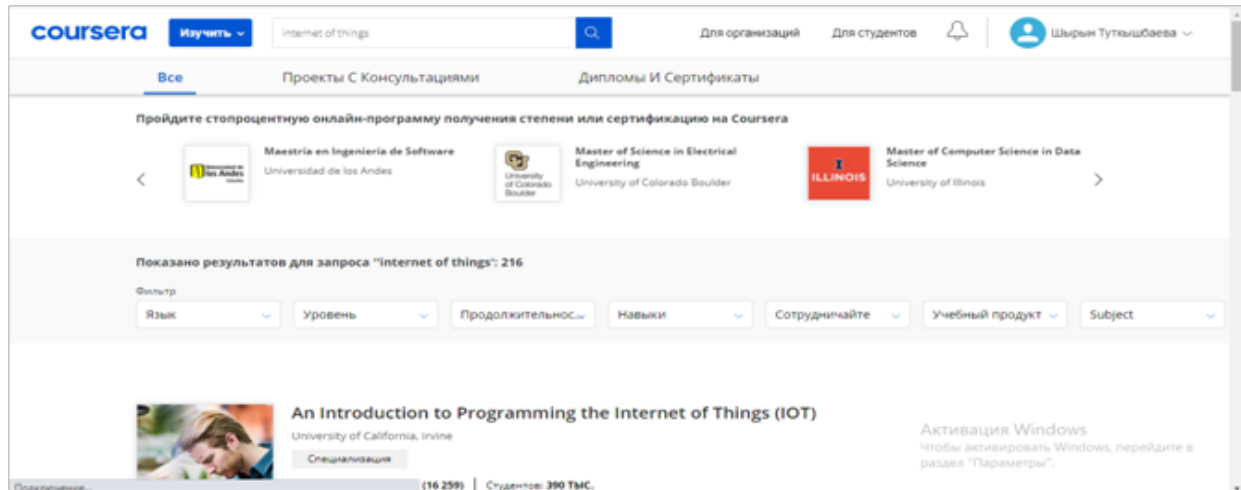

Figure 1. IoT Query in Coursera

The duration of the courses is usually 4 to 6 weeks. The huge advantage of this platform over other learning platforms is that there are many IoT courses available on Coursera. According to KAZINFORM with reference to the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, 40 thousand Kazakhstanis took courses of interest to them on this platform [2].

However, the platform offering professional courses has some drawbacks, most IoT courses are not free. Even if students make a payment decision, the platform does not provide an integrated development environment or a way to

share projects and lab solutions between students who are taking the same course.

The next educational platform is Udemy.com. This platform was created in 2009 and offers several professional courses in the direction of the Internet of Things (Figure 2). Based on the course search result, the platform provides us with 120 courses. However, the biggest downside to Udemy is that it has no free courses and no IDE.

National Open University «INTUIT» is an organization that provides distance learning services through its website for several educational programs, many of which relate to

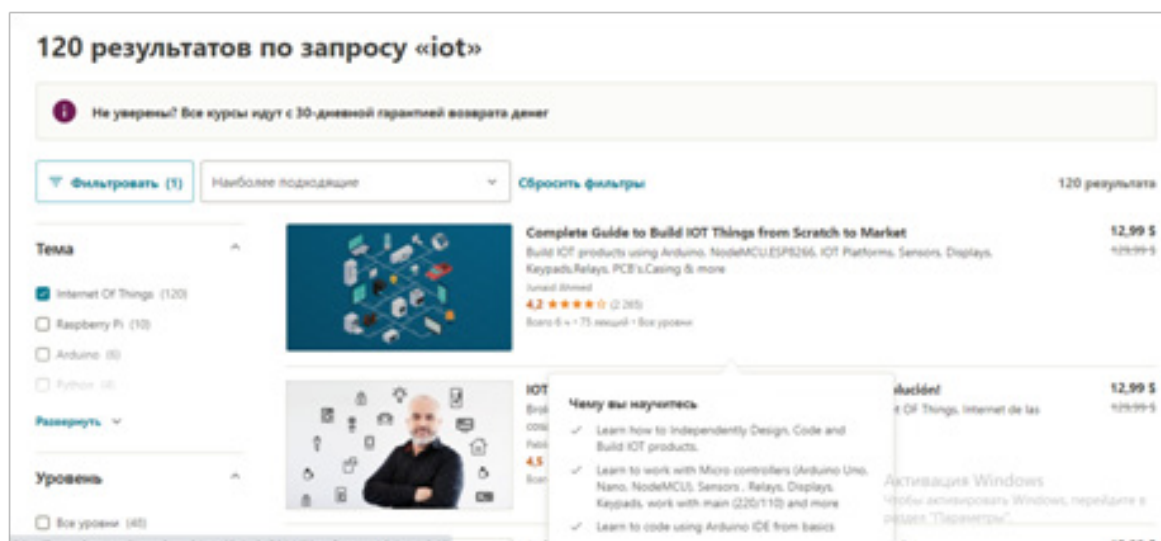

Figure 2. Request for an IoT course on Udemy.com

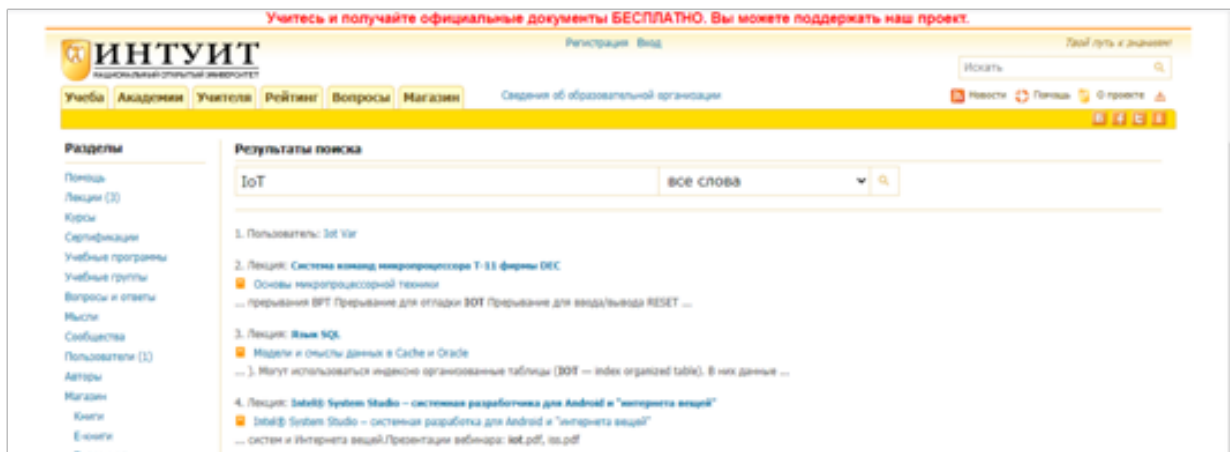

Figure 3. Search result in the Intuit platform

information technology. The platform contains several hundred open educational courses, after which you can receive an electronic certificate for free. In this platform, we did not find courses in the direction of the Internet of Things (Figure 3).

There are many more open educational platforms on the Internet. But we only looked at popular and frequently used platforms. Having analyzed the pluses and minuses of educational platforms, we noted that the algorithm and teaching methods are the same practice for them (Figure 4).

In this picture, we see that most educational platforms focus only on theory, If the student

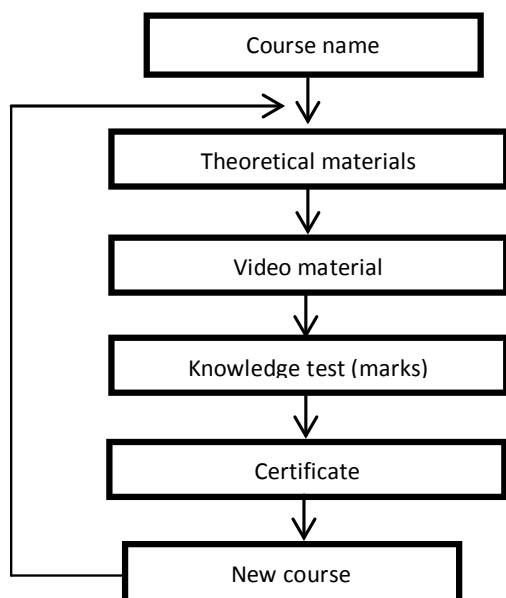

Figure 4. Algorithm structure teaching methods

successfully passes the test and pays, the platform will provide him with a certificate of successful completion of the course. But we know that when creating any projects using IoT technologies, practical skills are required. Considering this part, many educational platforms opening do not improve practical skills.

Scientists from Tunku Abdul Rahman University, Yiqi Tew, Tiong Yew Tang and Yoon Ket Lee from Malaysia conducted a study on an improved educational platform with touch devices that use IoT features.

They offer us the following algorithm to test the practical work of the trainees. Using IoT technology, use software development kits (SDKs) in the OP to develop software code to read data and send it from sensors via a GPIO connection [3, p.12-13].

Scientists from Bangladesh offer us a non-traditional teaching approach. That is, the collaborative learning concept of teamwork can help trainees develop social interaction skills that stimulate critical thinking. It includes teaching and learning in which all subscribed course participants participate and work together to solve a problem [4, p. 89-93].

Another work by Sawti Jain and Dimple Chawla «Smart Education Model for the Future of Learning and Teaching Using IoT Technology.» It is a concept in which listeners from different parts of the world can participate in the same classes via a computer. Considering the power of intelligence and knowledge of more people

<p>В какую платформу вы пользуетесь *</p> <p>☐ Coursera</p> <p>☐ Интуит</p> <p>☐ Udemu</p> <p>☐ другое</p>	<p>Как проверяется практические навыки по курсу IoT *</p> <p>☐ закрепление нету</p> <p>☐ практические задание прикрепляем в платформу</p> <p>☐ практические задание закрепляем виде тестов</p> <p>☐ практические задание закрепляем письменно</p> <p>☐ Другое</p>
<p>Как закрепляете в платформе теоретическую материал по курса IoT *</p> <p>☐ закрепление нету</p> <p>☐ закрепление виде тестов</p> <p>☐ закрепление виде письменных вопросов</p>	<p>Как сдаете контрольные задание для получение сертификата *</p> <p>☐ сдаем проект</p> <p>☐ сдаем тест</p> <p>☐ сдаем письменные ответы</p> <p>☐ другое</p>

Figure 5. Questions questionnaire

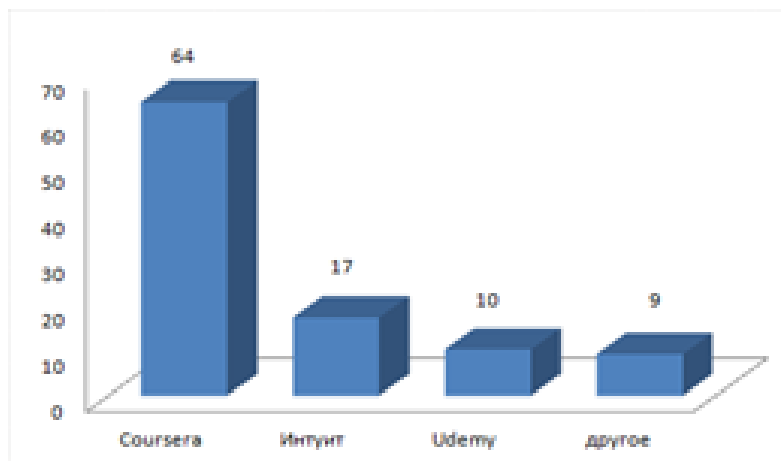

Figure 6. The result is the use of educational platforms

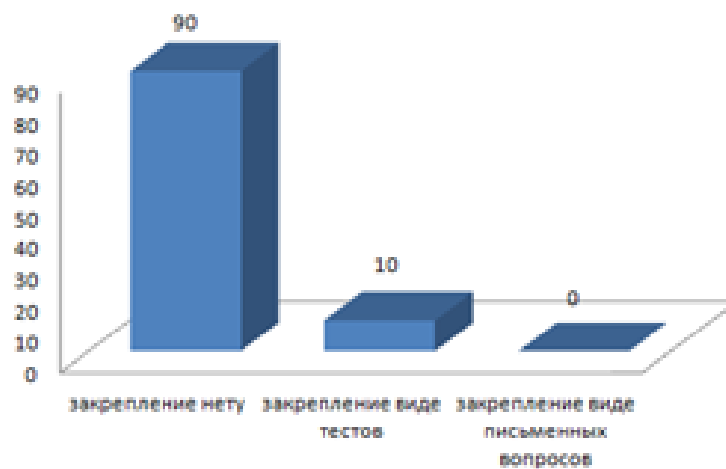

Figure 7. Result of the second question

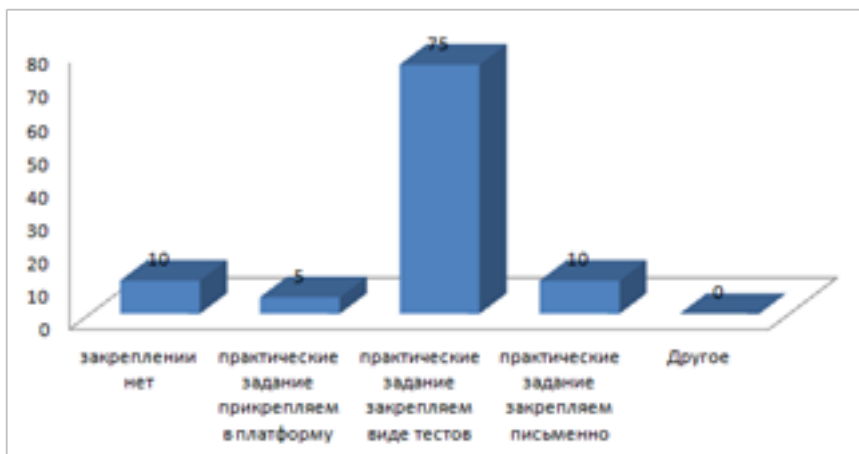

Figure 8. Result of the third question

and improving academic performance could be achieved by only one participant. It helps develop critical thinking skills and problem-solving techniques, facilitating interaction between listeners [5, p. 200-216].

Result of discussion

The study was conducted by a questionnaire using Google Forms. The study involved undergraduates and students majoring in «Smart-City», Computer engineering. 75 students and undergraduates participated in the study. When compiling the questionnaire, we indicated 4 main questions, the answers to which should reveal the most important aspects of the use of educational platforms. You can see the questionnaire questions in Figure 5.

During the study, it was determined that most students use the Coursera educational platform since the certificate of this platform can be useful for employment (Figure 6).

After processing the questionnaire data of the respondents, it was found that the consolidation of the material passed by the students is not carried out (Figure 7).

The analysis of the answers to the third question showed that, despite the students completing the test tasks, they do not form practical skills (Figure 8).

The overwhelming number of answers to the last question indicates that the measure of measuring the level of practical skills on educational platforms is the successful completion of testing. However, we believe that this is absolutely not enough for an objective

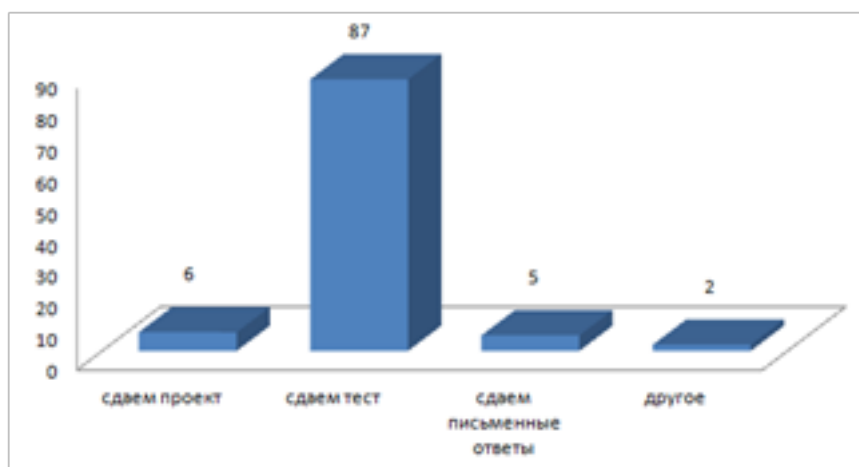

Figure 9. Result of the security question

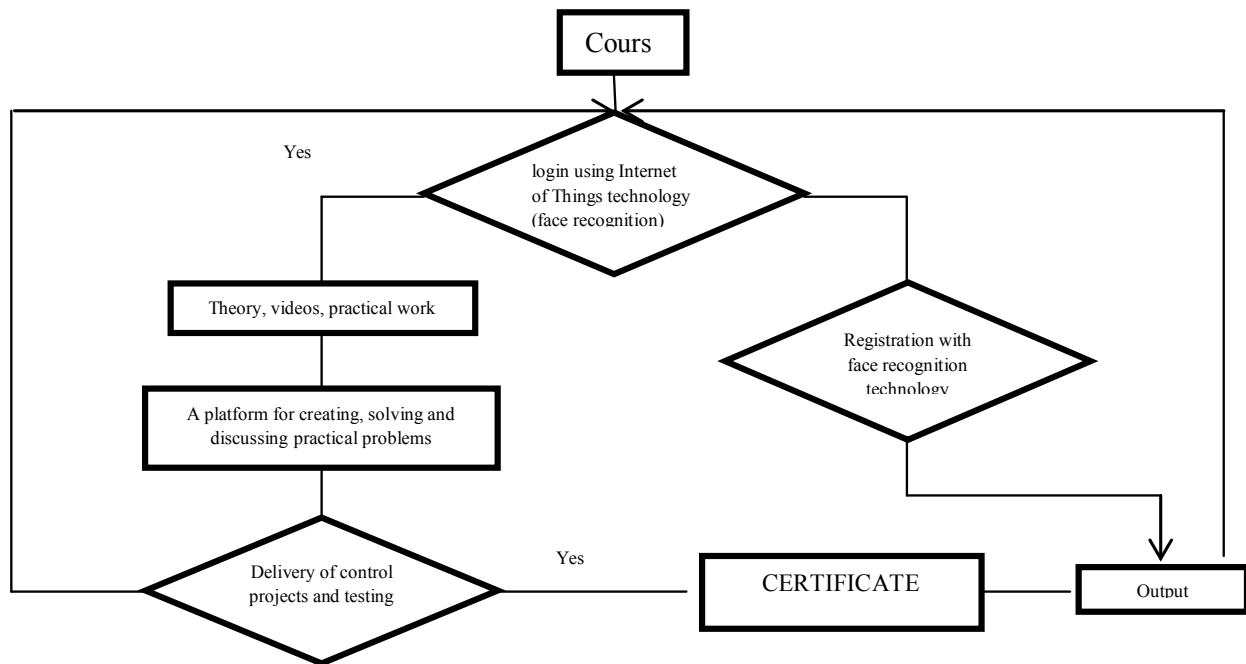

Figure 10. Algorithm of using with IoT

assessment of the practical skills of the student (Figure 9).

And what we want to say by this is that any information that is related to learning will eventually become a skill, skill, or knowledge for the student. Thomas Aquinos formulated the definition of skill in the category of quality. Soviet psychologist N.A. Bernstein described in detail in his scientific works the stages of the formation of motor skills. N.A. Bernstein wrote the definition for the term skill in such a way that these are automated components of a person's conscious action that are developed in the process of its implementation [8].

If a student cannot write program code or use equipment when performing laboratory work, then this indicates that he does not have the necessary skills.

As a result of our research, we concluded that students studying additional courses on online educational platforms consolidate theoretical knowledge, but do not acquire practical skills.

To overcome the violation of the learning paradigm of trainees identified here, we propose the following algorithmized solutions to this problem, it is shown in Figure 10.

The difference between this algorithm and those used in existing online educational platforms is that after successfully passing the test for theoretical mastery of the topic, the user is invited to perform laboratory and course assignments in a virtual environment. With the help of laboratory and course assignments, the user fixes and trains practical skills.

The second difference between these algorithms is the facial recognition system. Woody Bledsoe, a professor at the University of Texas, provided the first facial recognition experiment in 1960 [9]. We added this system to identify students. This increases the level of security that all theoretical and practical tasks provided are performed by a registered user.

The algorithm for teaching methods that we propose gives us the opportunity to improve the following factors:

- theoretical part;
- practical part;
- knowledge check – here we used automated generation of test questions from the database, which is offered to us in the article by A. Omarbekova and A. Zakirova [7].
- checking the spellings of the code;
- creation of projects;
- take a certificate.

Conclusion

During the study, it was determined that the existing educational platforms do not increase the practical skills of students. Since in our specialty we need to raise the level of qualification every time in the practical direction. With the help of the IoT system in the educational platform, it will help students to form and improve practical skills in specific areas.

In this aspect, the study showed that existing educational platforms need to add an IoT system. All this will be useful for all users of other fields to master a new direction of science.

In the end, we analyzed the existing platforms to determine their advantages and disadvantages, and finally developed a solution suitable for teachers and students, with the ability to share and contribute to educational materials for the Internet of Things.

References

1. A. Botta, W. Donato, V. Persico, A. Pescape, "Integration of Cloud computing and Internet of Things: A survey", *Future Generation Computer Systems*, 2016, pp. 56:684-700.
2. КАЗИНФОРМ – URL: https://www.inform.kz/ru/40-tys-kazahstancev-prohodyat-kursy-na-coursera-priem-zayavok-zavershaetsya-cherez-3-dnya_a3729187 (дата обращения:12.12.2021)
3. Tew Y., Tang T.Y., Lee Y.K. A study on enhanced educational platform with adaptive sensing devices using IoT features. In: *Proceedings of APSIPA Annual Summit and Conference 12-15 December 2017, Malaysia*.
4. Satu, M.S., Roy, S., Akhter, F., Whaiduzzaman, Md.: IoT: an IOT based collaborative blended learning platform in higher education. In: *International Conference on Innovation in Engineering and Technology (ICIET)*. IEEE (2018). 978-1-5386-5229-9.
5. Jain, S., Chawla, D. A Smart Education Model for Future Learning and Teaching Using IoT. (2021). – URL: https://doi.org/10.1007/978-981-15-7062-9_7 (Accessed:12.12.2021).
6. Нарацивание потенциала в сфере высшего образования. - URL -https://www.enu.kz/ru/sotrudnichestvo/mejdunarodnye-granty/erasmus_mundus/cbhe/ (дата обращения: 25.01.2022).
7. Омарбекова А., Закирова А., Абдукаримова Б., Дузелбаев С. Automated generation of test questions from knowledhe-base. *Journal of Engineering and Applied Sciences*. 2017. - Т. 12, Вып. 18. - С. 4693-4696.
8. Бернштейн Н.А. Большая советская энциклопедия. - 3-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
9. Технология распознавания лиц: секретная история. - URL -<https://habr.com/ru/company/netologyru/blog/515090/> (дата обращения: 28.01.2022)

References

1. A. Botta, W. Donato, V. Persico, A. Pescape, "Integration of Cloud computing and Internet of Things: A survey", *Future Generation Computer Systems*, 2016, pp. 56:684-700.
2. KAZINFORM. Available at: https://www.inform.kz/ru/40-tys-kazahstancev-prohodyat-kursy-na-coursera-priem-zayavok-zavershaetsya-cherez-3-dnya_a3729187. (Accessed: 12.12.2021).
3. Tew Y., Tang T.Y., Lee Y.K. A study on enhanced educational platform with adaptive sensing devices using IoT features. In: *Proceedings of APSIPA Annual Summit and Conference 12 - 15 December 2017, Malaysia*.
4. Satu M.S., Roy S., Akhter F., Whaiduzzaman Md.: IoT: an IOT based collaborative blended learning platform in higher education. In: *International Conference on Innovation in Engineering and Technology (ICIET)*. IEEE (2018). 978-1-5386-5229-9.
5. Jain S., Chawla D. A Smart Education Model for Future Learning and Teaching Using IoT. (2021). Available at: https://doi.org/10.1007/978-981-15-7062-9_7 (Accessed:12.12.2021).
6. Narashhivanie potenciala v sfere vysshego obrazovanija [Capacity building in higher education]. Available at: -https://www.enu.kz/ru/sotrudnichestvo/mejdunarodnye-granty/erasmus_mundus/cbhe/ (Accessed: 25.01.2022).

7. Omarbekova A., Zakirova A., Abduraimova B., Duzelbayev S. Automated generation of test questions from knowledge-base, Journal of Engineering and Applied Sciences, 18 (12), 4693-4696 (2017).
8. Bernstein N.A. Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija [The Great Soviet Encyclopedia]. 3rd ed. (Soviet Encyclopedia, Moscow, 1969-1978).
9. Tehnologija raspoznavanija lic: sekretnaja istorija [Facial Recognition technology: A Secret History]. Available at: <https://habr.com/ru/company/netologyru/blog/515090/> (Accessed: 28.01.2022).

Ш.С. Туткышбаева, А.Б. Закирова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Оқу платформасында IoT технологияларын пайдалануды үйретудің әдістемелік алгоритмі

Аңдатпа. Бүгінгі таңда заттар интернеті (IoT) технологиялары қоғам өмірінің барлық салаларына қарқынды түрде енгізілуде. Түрлі құрылғыларды белсенді пайдалану, өмірімізді жеңілдетуде. Қазақстанның IoT нарығы белгілі бір дәрежеде республикада он жылдан астам уақыт бойы белсенді дамып келе жатқан технологиялық шешімдердің мұрагері болып табылады. Құрылғыларды жетілдіру оларды естуге, көруге, ойлауға және кейде әрекет етуге мүмкіндік береді. Үйлестірілген және тиімді жұмыс істеуі, құрылғылар тез шешім қабылдауы үшін бір-бірімен мүмкіндігінше дұрыс өзара әрекеттесуі керек. IoT дамып, таралған сайын, қазіргі әлемнің құрылымына айтарлықтай әсер етуде және біздің өміріміздің барлық салаларына әсерін тигізуде, олардың бірі-білім беру саласы. Бүгінде бұл технологияның дамуымен осы салада арнайы курстар енгізіле бастады. Осылайша, университеттерде оқытудың дәстүрлі моделі өзгеруде. Бұл мақалада заманауи IoT технологияларын қолдана отырып, әртүрлі білім беру платформаларын талдау ұсынылған.

Түйін сөздер: IoT (Internet of Things), білім, платформа, оқыту бағдарламасы, білім беру платформасы, оқыту әдістемесі.

Ш.С.Туткышбаев, А.Б.Закирова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Алгоритм методов обучения на образовательных платформах с использованием IoT технологии

Аннотация. На сегодняшний день технологии интернета вещей (IoT) быстро внедряются во все сферы жизни общества. Активно используются различные устройства, тем самым облегчается жизнь. Рынок IoT Казахстана является в какой-то степени наследником технологических решений, которые активно развиваются в республике уже более десяти лет. Совершенствование устройств делает возможным их способность слышать, видеть, думать, а иногда и действовать. Для скоординированной и эффективной работы устройства должны максимально корректно взаимодействовать друг с другом, чтобы быстро принимать решения. По мере развития и распространения IoT все более значительно влияет на устройство современного мира и затрагивает практически все сферы нашей жизни, одной из которых является образование. Сегодня с развитием данной технологии начали вводить специальные курсы с этой областью. Тем самым меняется традиционная модель обучения в университетах. В данной статье представлен анализ разных образовательных платформ с использованием современных технологий IoT.

Ключевые слова: IoT (Internet of Things), образование, платформа, учебная программа, образовательная платформа, метод обучения.

Information about authors:

Tutkysbayeva Sh. – **Corresponding author**, Ph.D. student in Pedagogical Sciences, Department of Informatics, Faculty of Information Technologies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zakirova A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics of the Faculty of Information Technologies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Түткышбаева Ш.С. – **корреспонденция үшін автор**, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Ақпараттық технологиялар факультетінің информатика кафедрасының педагогика ғылымдарының докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Закирова А.Б. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Ақпараттық технологиялар факультетінің информатика кафедрасының педагогика ғылымдарының кандидаты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Г.Б. Жакибаева
В.К. Омарова
Г.Е. Отепова

Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан
(E-mail: zhakibayeva.guldana@gmail.com, omarovavera@mail.ru, g.otepova.hist@mail.ru)

Применение технологии проблемного обучения «Write around» на практических занятиях со студентами

Аннотация. В статье рассматривается один из эффективных методов проблемного обучения технология «Write around», которая была применена для работы с архивными документами на практических занятиях по истории со студентами III-го курса специальности «История-религиоведение». В статье описаны основные этапы и особенности данной технологии. Технология «Write around» ориентирована на третий уровень познавательной деятельности в обучении – это творческо-поисковый. На данном уровне студентам предлагаются познавательные задания, требующие осмысления и сопоставления различных точек зрения, положений нескольких документов; выявления линий сравнения, изучаемых явлений и составления логических цепочек; применения теоретических положений документа для доказательства, аргументирования своей точки зрения, обсуждения дискуссионных проблем; анализа и систематизации архивных материалов, формулирования обобщенных выводов.

Представлены результаты педагогического эксперимента в экспериментальной и контрольной группах до и после формирующего эксперимента. Проведен сравнительный анализ двух групп, выявлен уровень овладения студентами навыками работы с архивными материалами и документами, сделан вывод: работа с архивными документами способствует формированию и развитию исследовательских умений и навыков у студентов, а также повышению познавательного интереса к предмету. Также в ходе эксперимента было обнаружено, что два из семи навыков имеют невысокий уровень сформированности у студентов. Результаты исследования позволили выявить дидактические условия для улучшения навыков работы у студентов при работе с архивными материалами и документами.

Ключевые слова: проблемное обучение, технология «Write around», архивные документы, групповая работа.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-121-132>

Введение

Проблемный подход к обучению – один из перспективных направлений модернизации современного обучения, так как он открывает широкие возможности для осуществления дифференцированного и индивидуального

подхода к студентам. Проблемное обучение рассматривается как метод и средство активизации обучения, опирающееся на эмоции, интерес и затруднения, на увеличение доли самостоятельной работы в процессе овладения знаниями, на включение студентов в атмосферу поиска, исследований и открытий.

Проблемность в обучении предполагает вовлечение студентов в исследовательскую деятельность, которая трактуется как одна из форм творческой деятельности.

К проблемному обучению относятся следующие понятия: проблемная ситуация, проблема и проблемная задача. Проблемная ситуация – это осознанная субъектом (студентом) теоретическая или практическая трудность, но пути преодоления ее студенту неизвестны, их надо искать. Проблемная ситуация создает противоречия между имеющимися знаниями у студента и поставленной задачей, которую предстоит решить. Проблема – это проблемная ситуация, которую субъект принял к решению, при этом проблема должна быть понятна студентам и выбрана с учетом их возраста. Проблемная задача – это проблема, которая решается при определенных параметрах либо условиях [1].

В настоящее время методы проблемного обучения широко используются в преподавании, так как с их помощью успешно достигаются все учебные цели и задачи занятия. Наиболее эффективно метод проблемного обучения можно использовать при изучении архивных документов на занятиях истории. Проблемное обучение – наиболее естественная методика для самообразования, поскольку движущей силой его являются противоречия между познавательными задачами и уровнем знаний, умений студента.

В процессе экспериментальной работы, для реализации цели исследования, авторами был определен круг следующих задач: 1) изучить технологии проблемного обучения как одного из эффективных методов при работе с архивными документами; 2) провести педагогический эксперимент в экспериментальной и контрольной группах; 3) определить уровень овладения студентами навыками работы с архивными материалами и документами; 4) ввести в учебный процесс архивные материалы о завоевании юга Казахстана Российской империи в середине XIX века; 5) с помощью современных технологий в обучении научить студентов критически оценивать архивные документы, находить причинно-следственные

связи, конструировать свои знания, выстраивать свою точку зрения и объективное отношение к историческому событию; б) выявить результативность использования технологии проблемного обучения «Write around» при работе с архивными документами.

Литературный обзор

Изучение технологии проблемного обучения в зарубежной историографии связано с именами многих известных исследователей, педагогов, философов. Среди них американский учёный, философ, психолог и педагог Джон Дьюи, разработавший исследовательский метод активного решения учащимися практических проблем. В своей книге «Психология и педагогика мышления (Как мы мыслим)» [2] Джон Дьюи раскрывает процесс формирования теоретического мышления учащихся, навыков понимания, усвоения и развития учебного материала под руководством учителя и самостоятельно. В коллективной работе авторов «Исследование развития познавательной деятельности», под руководством американского психолога и педагога Джером Сеймур Брунера [3], выдвинута научная концепция, в основе которой лежали идеи структурирования учебного материала и главенства роли интуитивного мышления в ходе усвоения учащимися новых знаний. Также над проблемным обучением работали такие зарубежные учёные, как Г.Э. Амстронг, А.Л. Герд, Ф.А. Винтергальтер, разработавшие методы активации мыслительной деятельности учащихся [4].

В советской науке изучением проблемного метода занимались такие видные учёные, как С.Л. Рубинштейн, Б.Г. Ананьев, А.Я. Пономарев, А.Н. Леонтьев, Д.Н. Узнадзе, открывшие феномен проблемной ситуации как основного источника мыслительной деятельности [4].

Наиболее значимые советские работы, в которых рассматривались узловые вопросы теории проблемного обучения, проанализированы методологические и психолого-дидактические аспекты, раскрыты возможности применения проблемного метода обучения

по гуманитарным предметам, а также представлены результаты многолетнего теоретического и экспериментального исследований, направленных на совершенствование процесса обучения и развитие творческих способностей школьников, это: «Проблемное обучение» М.И. Махмутова [5], «Основы проблемного обучения» В. Оконя [6], «Дидактические основы методов обучения» И.Я. Лернера [7], «Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы» В.Т. Кудрявцева [8].

Значительный вклад в раскрытие проблемного и развивающего обучения внесли такие психологи и педагоги, как Ю.К. Бабанский, А.М. Матюшкин, И.С. Якиманская, В.В. Давыдов, Л.В. Занков, Д. Б. Эльконин и другие. Система развивающего обучения противопоставлена ими традиционной системе обучения, где ключевое место в обучении занимает содержание усваиваемых знаний, которое выражается, прежде всего, через методы (или способы) организации обучения [9].

Г.К. Селевко в своем учебном пособии «Современные образовательные технологии» [10] рассматривает виды проблемных ситуаций и то, на каких этапах обучения лучше их создавать, особо ценным здесь являются методические приемы создания проблемных ситуаций. В данной работе представлен большой диапазон педагогических технологий, которые направлены на развитие познавательной деятельности и творческой самостоятельности обучающихся.

Сегодня методика проблемного обучения получила широкое распространение и среди казахстанских исследователей. Данным вопросом в Казахстане занимаются многие ученые, педагоги, в частности: Г.Т. Джайнакбаева [4] в своей статье «Метод проблемного обучения в преподавании истории» раскрывает значимость проблемных ситуаций в учебном процессе под руководством преподавателей, в ходе решения которых обучающиеся овладевают профессиональными знаниями, навыками и развивают мыслительные способности. В учебном пособии Л.И. Зуевой «Методика преподавания истории в высшей школе» [11] проанализированы основные условия успеш-

ности проблемного обучения. Автор отмечает, что от преподавателя требуется большая методическая работа, связанная с конструированием учебного материала для разработки проблемных ситуаций, также в пособии представлен широкий спектр методических заданий, которые могут быть применены в цикле предметов гуманитарного направления. К.С. Аубакирова и Н.А. Бутакова [12] обращают внимание на актуальность применения проблемного обучения в современном образовании, так как данный метод способствует развитию познавательной активности у учеников и приучает к самостоятельности в процессе познания.

Таким образом, историографический обзор проблемного обучения позволяет определить этапы, основные направления, а также тенденции развития проблемного обучения. Возникнув за рубежом, идеи и методы проблемного обучения получили широкое развитие по всему миру.

Методы исследования

В процессе изучения педагогической и методической литературы использовались методы теоретического исследования. Метод педагогического эксперимента позволил выявить эффективность использования технологии «Write around» на практических занятиях со студентами специальности «История-религиоведение». С целью выявления результатов учебной деятельности среди студентов 3 курса авторами был использован диагностико-практикометрический анализ, который позволил выявить динамику учебных достижений обучающихся при использовании современных методов обучения.

Результаты исследования

В данной статье мы хотим поделиться результатами применения проблемного обучения, а именно, технологии «Write around» среди студентов Павлодарского педагогического университета в ходе преподавания курса по новой истории Казахстана с использованием

архивных материалов. Работа с архивными документами в основном вызывает трудности у многих студентов в силу своей специфичности, языкового и лингвистического барьера.

В своей монографии доктор исторических наук, профессор Отепова Г.Е. отмечает, что историю надо изучать на основе источников, которые являются молчаливыми свидетелями далеких и не простых событий. Только читая и изучая исторические источники, человек может научиться мыслить самостоятельно, анализировать, делать свои выводы. Через знание и изучение источников человек сможет дать объективную оценку историческому событию, использовать накопленный опыт истории для решения собственных жизненных проблем [13].

Каждый исторический источник возникает в конкретно определенных условиях, является продуктом своего времени и вне этих обстоятельств не может быть понят и интерпретирован. Его появление обусловлено конкретными историческими причинами, он имеет свою определенную цель. Выяснение исторических условий появления источника требует детального изучения эпохи, среды, условий, при которых он возник [13]. Таким образом, детальное изучение и анализ исторического документа требует от студентов глубокой подготовки к занятию, разностороннего системного анализа, посредством которого осмысливаются общие теоретические принципы и идеи, приходит понимание исторических процессов.

Одним из эффективных методов проблемного обучения является технология «Write around», которую мы применили для работы с архивными документами на практических занятиях. В своей статье «Стратегия совместного обучения для улучшения навыков письма» Рита Мандал рассматривает данную образовательную технологию как инструмент социальных отношений, в котором предоставляется контекст для обсуждения. При этом совместное обучение облегчает и углубляет обучение. Это приводит к более высокому уровню понимания и рассуждения, к развитию критического мышления [14].

Данная технология включает в себя работу с текстовым материалом, рисунками, цитатами и многими другими материалами, позволяет развивать критическое мышление студентов. Технология достаточно эффективна для работы с историческими источниками, так как во время изучения исторического материала и его обсуждения студенты анализируют архивные материалы, обмениваются мнениями, записывают и читают комментарии своих однокурсников и делают выводы.

Нами был проведен педагогический эксперимент с целью выяснения эффективности применения технологии проблемного обучения «Write around» на практических занятиях для овладения навыками работы с архивными документами. В данном эксперименте участвовали студенты III-го курса специальности «История-религиоведение». Студенты были поделены на 2 группы: экспериментальную и контрольную, в каждой группе по 20 студентов. В ходе нашего исследования были проведены измерения уровня овладения студентами навыками работы с архивными материалами и документами. На практических занятиях студентам были выданы архивные материалы и листы с заданиями. Работы студентов оценивались по следующим критериям: 1) провести сравнительный анализ нескольких документов; 2) установить причинно-следственные связи между документами; 3) дать оценку историческому событию; 4) ответить на вопросы самостоятельно, без наводящих вопросов преподавателя; 5) высказать собственную точку зрения на рассматриваемую проблему, аргументируя свою позицию с опорой на исторические факты; 6) прочесть карту, ориентируясь в историческом пространстве и времени; 7) осуществить поиск информации, представленной в различных архивных документах.

Результаты первичного исследования показали, что обе группы имеют низкий уровень овладения навыками работы с архивными источниками (рис 1). Обучающимся было сложно установить причинно-следственные связи событий и фактов, описанных в документе; с этим заданием в экспериментальной группе справились 10 студентов (50%) из

20, а в контрольной группе 9 студентов (45%). Студенты затруднялись также привести собственную точку зрения на рассматриваемую проблему и аргументировать свою позицию с опорой на исторические факты: в контрольной группе данное задание выполнили 11 студентов (55%) (рис. 2), в экспериментальной группе 10 студентов (50%) (рис. 1). Следовательно, студентам труднее было провести сравнительный анализ нескольких документов, в контрольной группе этот показатель составил 45% (9 студентов), в экспериментальной группе 50% (10 студентов).

Значительно лучше в обеих группах студенты справились с такими заданиями, как работа с картами и поиск информации в различных документах: в экспериментальной группе 13 студентов (65%), в контрольной группе 12 студентов (60%).

Результаты исследования продемонстрировали, что в контрольной и экспериментальной группах почти половина студентов не могут работать с архивными документами, а также давать оценку историческому событию на основе изучения исторического документа. Данный результат подтверждает факт, что на занятиях преподаватели мало используют или совсем не используют исторические до-

кументы, выявленные из архивных фондов. Это связано с тем, что, во-первых, работа с данными документами требует определенных научных навыков и от самого педагога, во-вторых, изучение и анализ архивных материалов требует больших затрат времени; в-третьих, на практических занятиях при работе с архивными документами рекомендуется использовать современные педагогические технологии, которые способствуют формированию и развитию умений критического мышления и навыков решения проблем, обучаемые учатся анализировать разные проблематичные ситуации и принимать оптимальные решения.

Для решения данных проблем были намечены следующие действия:

- совместное составление плана для разбора архивных документов;
- работа с отдельными терминами и понятиями, встречающимися в источнике, самостоятельное составление их определений;
- разбор и обсуждение исторического документа совместно с преподавателем;
- самостоятельная формулировка студентами вопросов по содержанию документа;
- умение отвечать на поставленные к источнику вопросы различных типов и уровней сложности.

Рисунок 1 - Результаты измерений до формирующего эксперимента

Для выполнения поставленных задач было принято решение - использовать на практических занятиях технологии проблемного и критического мышления.

Основные этапы технологии «Write around»:

1) Работа с постером. Студенты делятся на подгруппы, каждой подгруппе выдается постер с историческим материалом. Помимо текстового материала, можно использовать рисунки, например, схемы маршрутов, карты, записки и многое другое. В зависимости от выбранного преподавателем материала на работу с постером дается от 20-30 минут, так как многие архивные материалы нужно проанализировать и написать свой комментарий к каждому тексту.

2) Обсуждение в группе. Далее студенты обсуждают в группе в течение 15 минут, что связывает представленные материалы, какие материалы заставили их задуматься, с какими материалами было сложнее всего работать, что нового они узнали.

3) Изучение постеров других групп. После того как основная работа со своим постером закончилась, студенты по часовой стрелке переходят к следующему постеру, с которым работали их однокурсники. Изучают их комментарии в постере, могут добавить свои комментарии, записав их ниже под текстом. Закончив изучение всех постеров, каждая подгруппа возвращается к своему постеру.

4) Защита постера. Каждой группе дается 10 минут на защиту своего постера, студенты должны дать название постеру, рассказать, существует ли связь между архивными источниками, выделить ключевые моменты в исторических документах, проанализировать комментарии своих однокурсников и отметить наиболее значимые.

Таким образом, данная технология позволяет работать в группах, проанализировать представленный материал, выразить свою точку зрения, поделиться с нею со своими однокурсниками, сделать выводы. Групповая работа имеет положительные моменты, так как во время обсуждения и анализа исторического материала студенты приводят доводы, от-

стаивают свою точку зрения, делятся комментариями, и, как говорится, «в споре рождается истина».

В экспериментальной группе на практических занятиях по курсу «Новая история Казахстана» нами была применена технология «Write around». В контрольной группе практические занятия проходили в традиционной форме.

В экспериментальной группе было проведено занятие на тему: «Завоевание южного Казахстана Российской империей в середине XIX века». Цель занятия: дать объективную оценку завоевания южного Казахстана Российской империей в середине XIX века. Поставленная цель вызывает определенные трудности, поскольку процесс завоевания южного Казахстана в середине XIX века был сложным, противоречивым и неоднозначным; до сих пор среди ученых нет единого мнения по данному вопросу. Следовательно, исследование этого периода требует комплексного и системного изучения архивных документов, которые необходимо выявлять, публиковать для широкого круга читателей и внедрять в учебный процесс. Таким образом, студенты, читая и изучая исторические документы, смогут дать объективную оценку и выработать собственное отношение к рассматриваемой проблеме. С этой целью мы предлагаем ввести специальный курс по данной теме на основе разработанного учебного пособия, с использованием документальных материалов, которые до сих пор хранятся в архивных фондах и не опубликованы.

Количество студентов в экспериментальной группе 20 человек, которые были поделены на пять подгрупп: для первой подгруппы были отобраны именные указы военного министра Российской империи о строительстве военных укреплений на юге Казахстана с целью колонизации региона; вторая подгруппа работала с рапортами военных чиновников, которые были командированы в южные районы Казахстана; третья подгруппа работала с документами по строительству Сырдарьинской военной линии; четвертая подгруппа анализировала архивные документы по стро-

ительству Семиреченской военной линии; пятая подгруппа изучала исторические документы о военных экспедициях и рекогносцировочных работах на юге Казахстана.

Занятие проходило в четыре этапа, которые описаны выше, регламент каждого этапа был озвучен в начале занятия. Студенты были ознакомлены с правилами работы.

Данная технология ориентирована на третий уровень познавательной деятельности в обучении – это творческо-поисковый. На данном уровне студентам предлагаются познавательные задания, требующие осмысления и сопоставления различных точек зрения, положений нескольких документов; выявления линий сравнения, изучаемых явлений и составления логических цепочек; применения теоретических положений документа для доказательства, аргументирования своей точки зрения, обсуждения дискуссионных проблем; анализа и систематизации архивных материалов, формулирования обобщенных выводов.

В контрольной группе практические занятия проходили в традиционной форме, с использованием письменного и устного ответа.

На занятиях каждому студенту выдавался архивный документ для прочтения и анализа, также была дана памятка для работы.

Памятка для работы с историческими источниками:

1) дайте характеристику историческому источнику: а) автор; б) время создания; в) жанр; г) первичный или вторичный;

2) кратко изложите содержание прочитанного и сформулируйте основные идеи и факты;

3) выделите в тексте и выпишите в тетрадь основные исторические факты, определите художественные особенности текста;

4) определите, что преобладает в приведенном фрагменте: исторические факты или художественное описание событий;

5) обоснуйте, можно ли доверять приведенному фрагменту источника [15].

Результаты в экспериментальной группе (рис. 2) после внедрения технологии «Write around» показали эффективность данной методики: 19 студентов (95%) справились с такими заданиями, как: выразить собственную точку зрения на рассматриваемую проблему

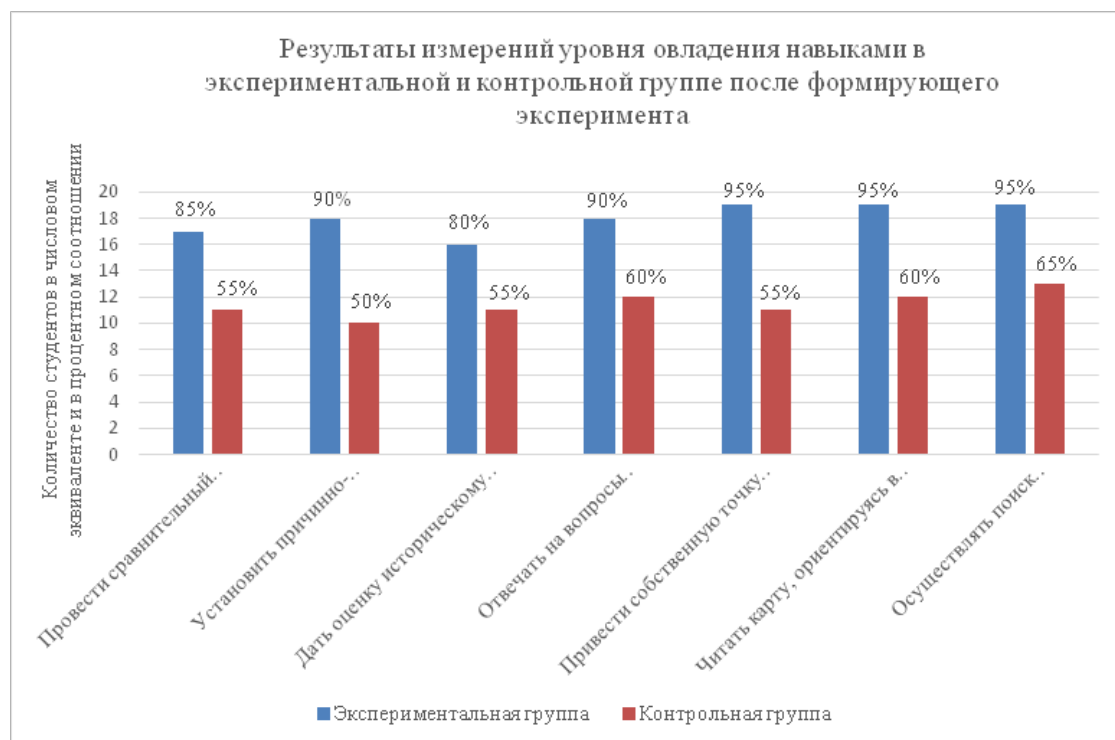

Рисунок 2 – Результаты измерений после формирующего эксперимента

и аргументировать свою позицию с опорой на исторические факты; ориентироваться по карте и находить нужную информацию, представленную в различных архивных документах. Студенты уверенно отвечали на вопросы, приводили доводы, устанавливали причинно-следственные связи между документами, данный показатель вырос до 90% (18 студентов). Немного ниже были показатели уровня овладения студентами навыками оценки исторического события: с данным заданием справились 16 студентов (80%), однако данный показатель выше по сравнению с первичными показателями, который составлял 55% (11 студентов).

Студенты контрольной группы проходили обучение в традиционном формате и, по сравнению с экспериментальной группой, показали невысокие результаты. Со всеми заданиями справились в среднем 11-12 студентов (55-60%), особую сложность у студентов контрольной группы вызвало задание на установление причинно-следственных связей между документами, с данным заданием справились 10 студентов (50%). Таким образом, полученные результаты и разница между экспериментальной и контрольной группой подтверждают, что использование технологии проблемного обучения способствует более эффективному развитию навыков работы с архивными источниками.

Обсуждение

Использование технологии «Write around» полностью оправдало свое применение на занятиях по новой истории Казахстана и позволило выявить следующие **положительные моменты в экспериментальной группе:**

- студенты критически оценили исторические документы, это было выявлено в комментариях, а также при защите постеров;
- студенты активно проявляли интерес к архивным документам во время занятия;
- студенты активно обсуждали исторические документы, обменивались мнениями, а также совместно генерировали идеи;
- студенты установили причинно-следственные связи между текстами на постере,

определили название постера;

- студенты оказывали друг другу взаимопомощь, а также была установлена атмосфера сотрудничества;
- каждый студент имел право на интеллектуальную активность;
- все студенты принимали активное участие в коллективной выработке выводов и решений;
- каждый студент выражал свои мысли, кто-то активно отстаивал свою точку зрения, коллективно опровергали ошибочную позицию.

Результаты в контрольной группе следующие:

- студенты демонстрировали индивидуальные анализы, общение в группе практически отсутствовало;
- некоторые студенты не до конца выполняли задание, апеллируя к сложности их выполнения;
- многие студенты отметили «скудность» выполнения данной работы и, как следствие, наблюдалась низкая интеллектуальная активность студентов;
- студенты занимали пассивную позицию, их речевая активность сводилась к минимуму.

В рамках решения задач педагогического исследования групповая работа с использованием технологии проблемного обучения «Write around» способствовала усилению фактора мотивации и взаимной интеллектуальной активности студентов на занятии, а также повысилась эффективность познавательной деятельности за счет взаимного контроля и общения. Благодаря процессу поиска доказательного решения в ходе практического занятия студенты самостоятельно добывали знания из архивных документов, возникновение познавательного интереса к источникам содействовало улучшению навыков работы с ними.

Результаты, полученные в процессе педагогического эксперимента, позволили оценить начальный уровень владения навыками работы с архивными источниками и отследить динамику изменения. Сравнительный анализ результатов экспериментальных данных, по-

лученных в экспериментальной и контрольной группах после формирующего эксперимента, показал, что из семи основных навыков два имеют невысокий уровень сформированности у студентов – это навык оценки исторического события и сравнительного анализа нескольких документов.

Вывод

Для того чтобы студенты постоянно ощущали нарастание сложности выполняемых заданий, испытывали положительные эмоции от переживания собственного успеха в учебе, были заняты напряженной творческой работой, поисками правильных и точных решений, практические занятия по истории должны быть организованы с использованием технологии проблемного обучения «Write around». При разработке заданий и плана занятий преподаватель должен учитывать уровень подготовки и интересы каждого студента, целой группы, выступая в роли консультанта и не подавляя самостоятельности и инициативы студентов.

Таким образом, результаты исследования позволили рекомендовать реализацию следующих дидактических условий для улучшения навыков работы у студентов при работе с архивными материалами и документами:

1) обеспечение студентов методическими материалами (указаниями, руководствами,

практикумами, пособиями в печатном или электронном виде);

2) обеспечение обучающихся архивными документами в печатном или электронном виде (рапорты, приказы, секретные предписания, циркуляры, записки, карты и т.д.);

3) разработка схемы внешнего и внутреннего анализа для оценки архивного документа;

4) разработка практических заданий с использованием современных технологий в обучении (ментальные карты, концептуальные таблицы, таблица «Знаю, хочу узнать, узнал новое», аргументированное эссе и многое другое);

5) использование парных и фронтальных форм обучения на практических занятиях;

6) презентация информационных сервисов для создания интеллектуальных работ с использованием исторических документов (MindMeister, Xmind, Coggle, Mind42, Bubbl.us, SimpleMind, Mapul);

7) проведение консультаций с преподавателем по созданию информационных проектов в онлайн и офлайн форматах;

8) предоставление студентам возможности публичной защиты информационных проектов;

9) организация контроля (в единстве двух форм: самоконтроль и самооценка, контроль и оценка со стороны педагога).

10) стимулирование коммуникативно-познавательной активности обучающихся.

Список литературы

1. Турткараева Г.Б. Проблемность как средство формирования познавательного интереса в процессе решения планиметрических задач на вычисление: дисс. на соискание ученой степени к.п.н. - Кокшетау, 2002. – 158 с.
2. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления (Как мы мыслим). Пер. с англ. - М., 1999. - 489 с.
3. Исследование развития познавательной деятельности. Под ред. Дж. Брунера, Р. Олвер и П. Гринфилд. Пер. с англ. М.П. Лисиной. - М.: Педагогика, 1971. - 392 с.
4. Джайнакбаева Г.Т. Метод проблемного обучения в преподавании истории // Вестник КазНПУ. Сер. педагог. – 2015. - №2. – С. 112-123.
5. Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М.: Педагогика. – 1975. – 370 с.
6. Оконь В. Основы проблемного обучения. - М.: Просвещение. – 1968. – 208 с.
7. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика. - 1981. - 186 с.
8. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. - М.: Знание. - 1991. - 80 с.

9. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика. - 1986. – 240 с.
10. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. - М.: Народное образование. - 1998. - 256 с.
11. Зуева Л.И. Методика преподавания истории в высшей школе. – Караганда. - 2016. – С. 116.
12. Аубакирова К.С., Бутакова Н.А. Об актуальности применения технологии проблемного обучения в детском саду // Вестник Северо-казахстанского университета им. М. Козыбаева. Сер. педагог. – 2016. - №1. – С. 90-100.
13. Отепова Г.Е., Ильясова А.С., Мошна Н.И., Каскабасова А.А. Вопросы присоединения юга Казахстана в исторических источниках. Монография. -Павлодар, 2015. – 115 с.
14. Mandal R. R. Cooperative learning strategies to enhance writing skill // The Modern Journal of Applied Linguistics. - 2009. - 1:2 March – P. 94 – 102.
15. Румянцева В.Я. Работа с историческими источниками // Преподавание истории в школе. 2003. - №3. – С. 38 – 41.

Г.Б. Жәкібаева, В.К. Омарова, Г.Е. Отепова

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан

**Студенттермен практикалық сабақтарда
«Write around» проблемалық оқыту технологиясын қолдану**

Аңдатпа. Бұл мақалада «Тарих-дінтану» мамандығының 3 курс студенттері тарих пәнінен практикалық сабақтарда мұрағаттық құжаттармен жұмыс жасау үшін қолданылған проблемалық оқытудың тиімді әдістерінің бірі «Write around» технологиясы талқыланады. Мақалада осы технологияның негізгі кезеңдері мен ерекшеліктері сипатталған. «Write around» технологиясы оқудағы танымдық белсенділіктің үшінші деңгейіне бағытталған - бұл шығармашылық ізденіс. Бұл деңгейде студенттерге әр түрлі көзқарастарды, бірнеше құжаттардың ережелерін түсінуді және салыстыруды талап ететін танымдық тапсырмалар ұсынылады; салыстыру сызықтарын, зерттелген құбылыстарды анықтау және логикалық тізбектерді құру; құжаттың теориялық ережелерін дәлелдеу үшін қолдану, өз көзқарасын дәлелдеу, даулы мәселелерді талқылау; мұрағаттық материалдарды талдау және жүйелеу, жалпыланған қорытындыларды тұжырымдау. Мақалада эксперименталды және бақылау топтарындағы педагогикалық эксперимент нәтижелері қалыптастырушы экспериментке дейін және кейін берілген. Екі топқа салыстырмалы талдау жүргізіліп, студенттердың мұрағаттық материалдармен және құжаттармен жұмыс жасау дағдыларын меңгеру деңгейі анықталды. Студенттердың мұрағаттық құжаттармен жұмыс жасау, зерттеушілік дағдыларының қалыптасуына және дамуына, сонымен қатар пәнге деген танымдық қызығушылықтың артуына ықпал етеді. Сондай-ақ эксперимент барысында жеті дағдының екеуі студенттердың арасында төмен деңгейде қалыптасқан. Зерттеу нәтижелері студенттердің мұрағаттық материалдармен және құжаттармен жұмыс істеу дағдыларын жетілдірудің дидактикалық шарттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: проблемалық оқыту, «Write around» технологиясы, мұрағат құжаттары, топтық жұмыс.

G.B. Zhakibayeva, V.C. Omarova, G.E. Oteпова

Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

Use of problem learning technology «Write around» in practical classes with students

Abstract. The article discusses one of the effective methods of problem learning, the «Write around» technology, which was applied to work with archival documents in practical lessons in history, with 3rd-year students of «History-Religious Studies». The article describes the main stages and features of this technology. The «Write around» technology is focused on the third level of cognitive activity in learning - this is creative

search. At this level, students are offered cognitive tasks that require comprehension and comparison of various points of view, provisions of several documents; identifying lines of comparison, studied phenomena, drawing up logical chains; the application of the theoretical provisions of the document for proof, the argumentation of their point of view, discussion of controversial problems; analysis and systematization of archival materials, formulation of generalized conclusions. The article presents the results of a pedagogical experiment in the experimental and control groups before and after the formative experiment. A comparative analysis of the two groups was carried out, and the level of students' mastering of the skills of working with archival materials and documents was revealed. Working with archival documents contributes to the formation and development of research skills in students, as well as an increase in cognitive interest in the subject.

Keywords: problem learning, «Write around» technology, archival documents, group work.

References

1. Turtkaraeva G.B. Problemnost' kak sredstvo formirovaniya poznavatel'nogo interesa v processe resheniya planimetriceskikh zadach na vychislenie [Problematic as a means of forming cognitive interest in the process of solving planimetric computation problems] (Kokshetau, 2002, 158 p.).
2. Dewey J. Psihologiya i pedagogika myshleniya (Kak my myslim) [Psychology and pedagogy of thinking (How we think)]. Translated from English. (Moscow, 1999, 489 p.).
3. Issledovanie razvitiya poznavatel'noj deyatel'nosti [Study of the development of cognitive activity]. Ed. Dzh. Bruner, R. Olver, P. Grinfeld. Translated from English by M.P. Lisina (Pedagogika, Moscow, 1971, 392 p.).
4. Dzhainakbaeva G.T. Metod problemnogo obucheniya v prepodavanii istorii [Problem-based learning method in history teaching], Vestnik KazNPU. Ser. Pedagog. [Bulletin of Abai Kazakh National Pedagogical University. Pedagogical series], 2, 112-123 (2015).
5. Mahmutov M.I. Problemnoe obuchenie [Problem learning] (Pedagogika, Moscow, 1975, 370 p.).
6. Okon V. Osnovy problemnogo obucheniya [Fundamentals of problem-based learning] (Prosveshchenie, Moscow, 1968, 208 p.).
7. Lerner I.Ya. Didakticheskie osnovy metodov obucheniya [Didactic foundations of teaching methods] (Pedagogika, Moscow, 1981, 186 p.).
8. Kudryavcev V.T. Problemnoe obuchenie: istoki, sushchnost', perspektivy [Problem-based learning: origins, essence, prospects] (Znanie, Moscow, 1991, 80 p.).
9. Davydov V.V. Problemy razvivayushchego obucheniya: Opyt teoreticheskogo i eksperimental'nogo psihologicheskogo issledovaniya [Problems of developmental education: the experience of theoretical and experimental psychological research] (Pedagogika, Moscow, 1986, 240 p.).
10. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatel'nye tekhnologii - uchebnoe posobie [Modern educational technologies] (Narodnoe obrazovanie, Moscow, 1998, 256 p.).
11. Zueva L.I. Metodika prepodavaniya istorii v vysshej shkole [Methods of teaching history in higher education] (Karaganda, 2016, 116 p.).
12. Aubakirova K.S., Butakova N.A. Ob aktual'nosti primeneniya tekhnologii problemnogo obucheniya v detskom sadu [On the relevance of the application of problem-based learning technology in kindergarten], Vestnik severo-kazhastanskogo universiteta im. Manasha Kozybaeva. Ser. pedagog. [Bulletin of the Manash Kozybayev North-Kazakhstan University. Pedagogical series], 1. 90-100 (2016).
13. Oteпова G.E., Ilyasova A.S., Moshna N.I., Kaskabasova A.A. Voprosy prisoedineniya yuga Kazhastana v istoricheskikh istochnikah [Issues of joining the south of Kazakhstan in historical sources] (Pavlodar, 2015, 115 p.).
14. Mandal R. R. Cooperative learning strategies to enhance writing skill, The Modern Journal of Applied Linguistics, 1:2 March, 94 – 102 (2009).
15. Rumyantseva V.Ya. Rabota s istoricheskimi istochnikami [Working with historical sources], Prepodavanie istorii v shkole [Teaching history at school], 3, 38-41 (2003).

Сведения об авторах:

Жакибаева Г.Б. – автор для корреспонденции, докторант 3 курса высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет, ул. Мира, 60, Павлодар, Казахстан.

Омарова В.К. – кандидат педагогических наук, доцент ВАК, профессор кафедры «Иностранная филология», Торайгыров университет, ул. Ломова, 64, Павлодар, Казахстан.

Отенова Г.Е. – доктор исторических наук, профессор высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет, ул. Мира, 60, Павлодар, Казахстан.

Zhakibayeva G.B. – **Corresponding author**, Ph.D. student at the Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University, 60 Mira str., Pavlodar, Kazakhstan.

Omarova V.C. – Candidate of Education, Associate professor of the Higher Attestation Commission, Professor of the Department of Foreign Philology, Toraigyrov University, 64 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Otenova G.E. – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University, 60 Mira str., Pavlodar, Kazakhstan.

Г.К. Шолпанқұлова¹, Дж. Мак Элдоуни Дженсен²,
А.Қ. Садықова¹, Ш.Ж. Колумбаева³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Кентукки университеті, Лексингтон, АҚШ

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: ¹sh.gul@mail.ru, ²jjensen@uky.edu, ³aika.ava@bk.ru, ⁴kolumb_09@mail.ru)

Кәсіптік білім берудегі әлеуметтік серіктестіктің мәні

Аңдатпа. Қазіргі жағдайда кәсіптік білім беру ұйымының еңбек нарығының субъектілерінің институттармен, мемлекеттік және жергілікті билік органдарымен, қоғамдық ұйымдармен тиімді қарым-қатынас жүйесін қалыптастыру мәселесі өзекті болып қала береді. Мұндай қатынастар жүйесі барлық қатысушылардың мүдделерін барынша үйлестіру, оны есепке алу және ескеру негізінде бірлескен өзара тиімді қызмет мәселелерін шешуге арналған әлеуметтік серіктестік жүйесі болып табылады. Сондықтан, әлеуметтік серіктестік қатысушы тараптардың (әртүрлі ұйымдар, осы ұйымдардың субъектілері, қоғамдық ұйымдар, жеке тұлғалар) өзара әрекеттесуінің түрі, оның барлық қатысушыларының мақсаттарын келісу, өзара мүдделерді ғана емес, сонымен бірге олардың сәйкес келмеу нүктелерін де анықтау арқылы өзара тиімді диалогтық қатынастарды орнату арқылы консенсусқа қол жеткізумен сипатталады. Оның жүзеге асырылу деңгейіне байланысты білім берудегі әлеуметтік серіктестік белгілі бір ерекшелігімен ажыратылады. Жоғары, орта және бастауыш кәсіптік білім беруде ол түлектерді жұмысқа орналастыру немесе келісім-шарт, білім беру қызметкерлерінің мүдделерін қорғау туралы келісімдерге қол жеткізу үшін өзара жеңілдіктер, ымыраға немесе мәмілеге келу, келіссөздер барысында қандай да бір мәселе бойынша ортақ шешімге келуге негізделген идеологияның белгілі бір түрі ретінде қарастырылады. Кәсіптік білім беру саласындағы әлеуметтік серіктестік білім беру бағдарламасының академиялық сапа мен бітіруші түлектің жұмысқа орналасу мүмкіндігін біріктіріп, оны ары қарай жетілдіруге, білікті мамандардың ұтқырлығын арттыруға ықпал етеді. Әлеуметтік педагогтың кәсіби құзыреттілігінің сапалық сипаттамасы ретінде серіктестікке дайындығы университетте кәсіби қалыптасу кезеңінде қалыптасады және оның тұлғалық, танымдық және іс-әрекеттік компоненттерінің бірлігімен анықталады.

Түйін сөздер: серіктестік, әлеуметтік серіктестік, білім берудегі әлеуметтік серіктестік, әлеуметтік серіктестік қағидалары.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-133-141>

Кіріспе

Қазіргі қоғамда болып жатқан қарқынды өзгерістер жағдайында кәсіптік білім беру жүйесі құрылымдық өзгерістерге ұшырап, басымдықтар мен құндылықтардың өзгеруімен сипатталады.

Осыған байланысты болашақ мамандарды дайындауға жаңа талаптар қойылды, ол алдағы кәсіби қызметке дайындық деңгейі жоғары маман тұлғасын қалыптастыруға, кәсіби мәселелерді тиімді шешуге, үнемі өзін-өзі жетілдіруге, әлеуметтік және кәсіби мобильді, мәдени-танымдық тәжірибесі бар әріпте-

стерімен өзара әрекеттесуге және ынтымақтастыққа бағытталған.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына мемлекеттің, жұмыс берушілер мен оқу орындарының жауапкершілігіне негізделген кадрлар даярлауды ұйымдастыру нысандарының бірі ретінде «кооперативтік оқыту» ұғымы, сондай-ақ «Кәсіптік білім беру саласындағы әлеуметтік әріптестік» бабы енгізілді[1].

Сондықтан кәсіптік білім беру ұйымдары мен жұмыс берушілердің серіктестігі үшін өзара тиімді әрі барлығына ортақ мақсат - болашақ маманды даярлаудың жоғары сапасына қол жеткізу. Жұмыс берушілердің кәсіби қауымдастықтары, салалық басқару органдары ұсынатын жұмыс берушілердің кәсіби ассоциациясы, индустрия мен қызмет салаларының әртүрлі объектілері серіктестер болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік серіктестік білім беру ұйымдарының еңбек нарығының барлық субъектілерімен өзара әрекеттесуі ретінде түсіндіріледі.

Зерттеудің әдіснамалық негіздері мен әдістері

Әлеуметтік серіктестік пәнаралық феномен ретінде әртүрлі аспектіде қарастырылады:

- экономикалық аспектіде бірнеше жеке немесе заңды тұлғалардың бірлескен экономикалық қызметін ұйымдастырудың заңды формасы ретінде (В.П.Киселев, В.Г.Смолев, А.И. Матвеева, Н.Ж.Бримбетова, т.б.);

- құқықтық аспектіде әлеуметтік серіктестік әлеуметтік-еңбек қатынастары саласында субъектілері арасындағы қарым-қатынастың ажырамас бөлігі; қызметкерлердің, жұмыс берушілердің және мемлекеттің ынтымақтастығына бағытталған іс-шаралар жүйесі ретінде (Л.А.Гордон, Ю.Г.Одегов, Т.М.Абайдельдинов, т.б.);

- философиялық аспектіде қоғам дамуының мәні, жеке тұлғаның, топтың немесе қоғамдастықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін әлеуметтік өзара әрекеттесу жүйесі ретінде (Б.Н.Бессонов, О.А.Врублевская, т.б.);

- социологиялық аспектіде серіктестік әртүрлі субъектілер мен құрылымдар арасындағы қарым-қатынастар жүйесі ретінде (В.А.Михеев, И.М.Реморенко, А.А.Бейсенова, т.б.);

- педагогикалық аспектіде жеке тұлғаның белгілі бір сапа-қасиеттерін қалыптастыру немесе білім беру мен тәрбиелеу міндеттерін шешудің шартыретінде (В.И.Байденко, И.П.Смирнов, Е.В.Ткаченко, Б.А.Тұрғынбаева, Б.Б.Атабекова, т.б.).

Кәсіптік білім берудегі әлеуметтік серіктестік мәнін ашуда «әлеуметтік серіктестік» ұғымына қатысты философиялық, психологиялық, педагогикалық еңбектердегі ой тұжырымдарға контент-талдау жасалды. Кәсіптік білім берудегі әлеуметтік серіктестік мәселесінің әдіснамалық негіздерін қарастыруда жүйелілік тұғыры маңызды болып табылады. Болашақ әлеуметтік педагогтарды әлеуметтік серіктестік негізінде дайындау үдерісіне өзара әрекеттесетін субъектілер (білім алушы, жоо-ны және жұмыс бірлестігі) әлеуметтік педагогтарды кәсіби дайындаудағы жүйе ретінде қарастырылады.

Зерттеудің нәтижелері және талқылауы

Әлеуметтік серіктестік кәсіпке тарту мен біліктілікті арттырудың, белгілі бір әлеуметтік мәртебеге жетудің және тұлғаның өмірлік мақсаттары мен құндылықтарын анықтаудың және оны жүзеге асырудың негізгі құралы болып табылады.

Кәсіптік білім беру саласындағы серіктестікті екі тұрғыдан қарастыруға болады:

- жеке немесе заңды тұлғалардың бірлескен экономикалық қызметін ұйымдастырудың заңды формасы (кәсіптік білім беру ұйымы);

- қоғамдық ұйымдардың, фирмалардың, компаниялардың білім беру ұйымымен жасалған құжаттарында бекітілмеген, бірақ іс жүзінде расталған (келісімшарт немесе корпоративтік серіктестік туралы хаттама) ынтымақтастық формасы.

Осыған орай кәсіптік білім беру саласындағы әлеуметтік серіктестіктің мынадай элементтері бөліп көрсетіледі:

- әлеуметтік шешімдер қабылдау мақсатында құрылымдардың өзара қарым-қатынастарын нормативтік құқықтық реттеуді қамтамасыз ететін заңнамалық базасы;
- әлеуметтік өзара әрекеттестік тетіктері мен әдістері;
- әлеуметтік серіктестікті жүзеге асыратын құрылымдар;
- қоғамның әлеуметтік серіктестікке оң көзқарасын қалыптастыратын ақпараттық кеңістік.

Әлеуметтік серіктестік саласындағы заңнамалық актілерде серіктестік қатынастардың мынадай негізгі қағидалары белгіленген: тараптардың тең құқылығы; тараптардың мүдделерін құрметтеу және ескеру; тараптардың шарттық қатынастарға қатысуға мүдделілігі; демократиялық негізде әлеуметтік серіктестікті нығайтуға және дамытуға мемлекеттің жәрдемдесуі; тараптар мен олардың өкілдерінің заңдарды және өзге де нормативтік құқықтық актілерді сақтауы; тараптар өкілдерінің өкілеттілігі; тараптардың өзіне міндеттемелер қабылдауының еріктілігі және олардың нақтылығы; шарттар мен келісімдерді міндетті орындау; шарттар мен келісімдерді орындау үшін өзара жауапкершілік; әлеуметтік әділеттілік.

Кәсіптік білім беру жүйесіндегі әлеуметтік серіктестік университеттер мен қоғамның әртүрлі институттары арасында байланыс орнатудан көрінеді және тараптар мүдделерінің белгілі бір тепе-теңдігін сақтауға және мүдделерді біртұтастыққа біріктіруге негізделген. Мұндай өзара әрекеттесудің тиімділігі мақсаттарды айқындаудың анықтығына, міндеттерді тұжырымдауға, өзара мүдделер негізінде барлық тараптардың рөлдерін, міндеттері мен жауапкершіліктерін бөлудің дұрыстығына байланысты.

Еуропа елдерінде жоғары кәсіби білім беру саласындағы әлеуметтік серіктестіктің қалыптасуы өткен ғасырдың 50-ші жылдарының ортасынан бастап әлеуметтік диалогты дамыту үрдісінде өтті.

1990-жылдардың басында Батыс Еуропаның көптеген елдерінде әлеуметтік серіктестіктің негізгі модельдерін, түлектерге қойылатын біліктілік талаптарын, ұлттық біліктілік жүйесі мен білім беру стандарттарын, оқу пәндерінің жұмыс бағдарламаларын, кәсіпорындарда практиканың әртүрлі түрлерін (жұмыс орнында оқыту) мазмұнын әзірлеу және оны ұйымдастыру үшін әртүрлі деңгейдегі (ұлттық, өңірлік, салалық, жергілікті) әлеуметтік серіктестік органдары қалыптасты, сондай-ақ жекелеген білім беру ұйымдары деңгейінде (жұмыс берушілер ұйымдары, жұмыс берушілер қауымдастықтары, сауда-өнеркәсіп палаталары өкілдерінің, білім беру саласы өкілдерінің қатысуымен), бағыттары мен бейіндері айқындалды.

XX ғасырдың 60 жылдарының соңында АҚШ-та әлеуметтік серіктестікті әр түрлі институттардың кооперативті әрекеттестігі ретінде қарастырды: бизнес және үкімет, бизнес және мектеп, бизнес және табыссыз агенттік, корпорациялар, бизнес саласына қатысты ұйымдар. Бұл ретте экономикалық және әлеуметтік мәселелер, болашақ кадрларды дайындау мәселелері талқыланды. Дамыған елдерде әлеуметтік серіктестік деңгейі әлеуметтік серіктестіктің саяси бағыты бойынша ерекшелінеді, яғни еңбек қатынасында нақты кәсіпорындарда, келіссөздер жүргізу барысында сипатталады.

Елімізде кәсіптік білім беру саласындағы әлеуметтік серіктестікті қалыптастыру және дамыту міндетін шешуге қоғам жақында ғана кірісті.

Қазақстан тәжірибесіне сүйенетін болсақ, зерттеулер бойынша XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңында әлеуметтік серіктестік тұжырымдамасы жасалды. Бұл тұжырымдамада әлеуметтік серіктестік еңбек дауларын шешу тетігі ретінде, ал соңғы жылдары сектораралық өзара әрекеттесу технологиясы ретінде қарастырылады.

«Қазақстан Республикасының әлеуметтік әріптестік туралы» Заңы қабылданды (2000ж.), әлеуметтік серіктестік екі және үш жақты, салалық және аймақтық (облыстық, қалалық, аудандық) келісімшарттар негізінде әлеумет-

тік-экономикалық және еңбек қатынастарын реттеу мақсатында іске асырылды. Бұл заңда «әлеуметтік серіктестік - атқарушы билік органдары өкілдерінің, жұмыс берушілер мен жұмыскерлер өкілдерінің мүдделерін келісуді қамтамасыз етуге бағытталған қатынастар мен тетіктер жүйесі» - деп анықталады [2, 1-бап].

Еңбек ұжымдарымен біріге отырып жасалған мұндай келісімшарттар еңбек және әлеуметтік қатынастарды реттеудің белгілі бір қалыптасқан нақты жүйесін құрады. Одан басқа еңбек нарығы мәселелерін өзара келісім арқылы реттеудің жан-жақты мүмкіндіктері «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңда қарастырылады [3]. Бұл тұжырымдар республикада еңбекпен қамту және еңбек нарығын реттеуге қатысты әлеуметтік диалогты дамытудың қажетті заңнамалық базасы бар деп айтуға негіз болады.

«Атамекен» ҚР-ның Ұлттық кәсіпкерлер палатасы стандарты бүгінгі қоғамдағы бизнес құқығын және мүдделерін қорғау, бизнес қызметіне қатысты заңнамалық және басқа да нормативтік қағидаларды қалыптастыру үрдісіне барлық кәсіпкерлердің кең көлемде қамтылуы мен осы үрдістерге кәсіпкерлердің қатысуын қамтамасыз ету мақсатында құрылған. 2016 жылдың 1-ші қаңтарынан бастап Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексіне сәйкес жұмыс берушілердің салалық бірлестіктері жасап шығарған кәсіби стандарттарды бекітілуде. Сондай-ақ 2016 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Ұлттық біліктілік жүйесінің негіздерін қалыптастыру жұмысы «Еңбек дағдыларын дамыту және жұмыс орындарын ынталандыру» жобасы бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Халықаралық Қайта құру және Даму Банкінің арасындағы серіктестік туралы келісімнің аясында жалғасын табуда [4]. Бұл нормативтік құжаттар кәсіптік білім беру саласындағы болашақ мамандарды даярлау мәселесіне тікелей қызмет етеді.

Б.А. Тұрғынбаева мен Б.Б. Атабекованың пікірінше, білім беру ұйымдарының отбасы, сыртқы ұйымдармен өзара әрекеттестігі бұрын да болғанымен, «серіктестік» ұғымы аясындағы қарым-қатынастардың мәні мен

сипаты, мазмұны мен әдістері өзгеше екендігі анық. Себебі серіктестік әлеуметтік әрекеттесудің түрі ретінде белгілі бір үрдіске барлық жақтардың жоспарлаудан бастап, нәтижені бағалауға дейінгі кезеңдерінде белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар әлеуметтік серіктестік мемлекет, жұмыс беруші және жоғары оқу орны арасындағы әлеуметтік, экономикалық түйткілдерді шешу және қарама-қайшылықтарды ретке келтірудің әдісі деуге болады. Бұл өз кезегінде негізгі субъектілердің қызығушылықтарының ортақ шешімге келуі және дамудың басты шартын көрсетеді [5, с. 174].

Сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік серіктестік әлеуметтік әріптестік органдары арқылы тараптардың өзара әрекеттесу формасында қамтамасыз етіледі:

- республикалық деңгейде – әлеуметтік әріптестік пен әлеуметтік және еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі республикалық үш-жақты комиссия;

- салалық деңгейде – әлеуметтік әріптестік және әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі салалық комиссиялар;

- аймақтық (облыстық, қалалық, аудандық) деңгейде – әлеуметтік әріптестік пен әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі облыстық, қалалық, аудандық комиссиялар.

«Әлеуметтік серіктестік» ұғымына кәсіби іс-әрекеттің өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес көптеген анықтамалар берілген.

Ресей ғалымдары (О.Н.Олейникова, А.А. Муравьева) әлеуметтік серіктестікті білім беру қызметтерінің экономикалық өмірмен және еңбек саласымен байланысын және еңбек нарығындағы біліктіліктерге, дағдылар мен құзыреттерге сұраныс пен ұсыныстың қажетті тепе-теңдігін қамтамасыз ететін кәсіби білім берудің тиімділігін арттырудың қуатты құралы деп есептейді [6].

Сондықтан контент- талдау әдісін қолдана отырып, білім берудің қазіргі өзгерістері жағдайында әлеуметтік серіктестік ұғымының мазмұнын, мәнін ашатын анықтамалар зерделенеді (1-кесте).

Кестеде көрсетілгендей, «әлеуметтік серіктестік» ұғымы сан алуан түрлі мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың, сондай-ақ жеке

Кесте 1 – «Әлеуметтік серіктестік» ұғымына контент-талдау

№ р/с	Авторлар	Ұғымның анықтамасы
1	Рыбина А.А.	Әлеуметтік серіктестік – бұл азаматтық қоғамды орнатумен байланысты әлеуметтік өмір (тіршілік) саласы, әр түрлі әлеуметтік топтардың іс-әрекетін бірлескен ұжымдық тұрғыдан бөлу, іс-әрекеттің эффектісін барлық қатысушылардың жағымды сезінуі және бөлісуі.
2	Михеев В.А.	Әлеуметтік серіктестік әлеуметтікеңбек саласындағы қоғамдық қарым-қатынастың өркениеттік формасы, ол әлеуметтік-экономикалық және саяси дамудың маңызды бағыты бойынша мәмілеге келу, консенсусқа жетуге талпыну, келісім-шарт, келісімге тұру жолымен қызметкерлер, жұмыс берушілер (кәсіпкерлер), мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызығушылықтарын қорғауды және келісуді қамтамасыздандырады.
3	Авво Б.В.	Әлеуметтік серіктестік білім беру жүйесіндегі белгілі бір кәсіби қауымдастық пен әлеуметтік топтар арасындағы серіктестік; білім беру жүйесі қызметкерлері мен «қоғамдық өндірістің басқа саласы» өкілдері арасындағы серіктестік және байланыс орнату.
4	Бадхен М.Л.	Әлеуметтік серіктестік – бұл адам, адамдар топтары, әлеуметтік қауымдастық және ұйымдар (соның ішінде мемлекеттік билік пен басқарма) арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттестікті ұйымдастыру формасы, ол жалпы ортақ мүдделердің (табиғи ресурстардың шектелуі жағдайында адамзаттық қоғамның дамуы) сейкестігіне негізделген, жеке мүддені құрметтеу әрі қанағаттандыру үшін бірлескен құрылымдық тиімді іс-әрекетті сипаттайды.
5	Ситникова В.В.	Әлеуметтік серіктестік – бұл адамның мүддесін қорғауға бағытталған, нақты жағдаятта оның негізгі қажеттіліктерін ынталандыратын технология. Талаптардың өзара келісімі негізінде әлеуметтік серіктестер ерікті қабылдаған міндеттерге негізделген институционалды бекітілген әлеуметтік өзара әрекеттесу немесе өзара әрекеттестік.

тұлғалардың сала алдында тұрған нақты міндеттерді шешуге бағытталған бірлескен қызметке қатысуы ретінде қарастырылады. Бұл осы үрдістің барлық қатысушыларының мүдделерін үйлестіруге және оны жүзеге асыру үшін білім беру ресурстарын тарту мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталады.

Сонымен бірге әлеуметтік серіктестік феномені әлеуметтік әрекет, әлеуметтік субъектілердің өзара әрекеттесуі және әлеуметтік-мәдениеттілік модустары тұрғысынан да анықталады.

Қарастырылып отырған феноменнің модусы ретінде субъектілік-объектілік әлеуметтік әрекетті зерттей отырып, оның төрт базалық элементі бөліп көрсетіледі: әрекет субъектісі (индивид, әлеуметтік топ); әрекет

объектісі (әлеуметтік серіктестің мінез-құлқы мен ойлауы, оның ұстанымы, қызығушылығы, құндылықтары, нормалары); әлеуметтік әрекет үдерісі; жағдаяттар мен шарттар [7].

И.М. Реморенко «білім беру жүйесіндегі серіктестікті азаматтық қоғамды орнатумен байланысты әлеуметтік тіршілік саласы, әлеуметтік серіктестікті түрлі әлеуметтік топтардың іс-әрекеттерін бірлескен ұжымдық тұрғыдан бөлу ретінде қарастыра отырып, бұл іс-әрекеттің эффектісі барлық қатысушылардың жағымды сезінуіне және бөлісуіне алып келеді», - деп есептейді [8, с. 8].

Әлеуметтік серіктестік тараптар бірлесіп қабылдаған басымдықтар сақталған жағдайда келісілген қызметті жүзеге асыруға арналған әлеуметтік-мотивациялық ынтымақтастық

институты болып табылады. Ондағы өзара әрекеттестіктің негізі серіктестіктің ортақ ресурсын құрайтын әр түрлі қызмет түрлерінде жүзеге асырылатын кәсіби тәжірибемен, зияткерлік өнімдермен, ресурстармен өзара алмасудағы тиімділікті қамтамасыз етеді [9].

Білім берудегі әлеуметтік серіктестік идеясы әлеуметтік маңызды саладағы мәселелерді шешу үшін қоғамның күшін қажет етеді. Ол әлемде белгілі бір қоғамдағы институттар мен қатынастарды көбейту құралы бола отырып, ол қайта құруды қамтамасыз ету мен жеделдетудің негізгі құралына айналуға [10].

Алыс және жақын шетелдік тәжірибеге сүйенетін болсақ, білім беру жүйесіндегі әлеуметтік серіктестік білім беру ұйымдарындағы білім беру үдерісін дамыту үшін қосымша ресурстарды пайдалануға негізделеді, олар:

- адами ресурстар: білім алушылар, кадрлық әлеует, еңбек резерві, кәсіби мансап, қызметкердің біліктілігі;
- кадрлық ресурстар: педагог кадрлар, басқарушы кадрлар, кадр резерві;
- мүлкілік ресурстар: меншік, мүлік, меншік құқығын жүзеге асырудың нысаны мен әдісі;
- материалдық ресурстар: имитациялық жабдықтар, оқу-өндірістік жабдықтар, құралдар, материалдар, өнімдер;
- қаржы ресурстары: қаржыландыру көздері мен арналары, капитал айналымы, инвестициялар;
- технологиялық ресурстар: білім беру және өндіріс технологиясы, өнім немесе қызмет ретінде инновация;
- мәдени-этикалық ресурстар: моральдық құндылықтар, кәсіби және корпоративтік қызметтің нормалары мен дәстүрлерінің этикалық белгілері;
- ақпараттық ресурстар: ақпарат, қатынастар, ақпараттық-коммуникациялық жүй-

елер, әлеуметтік желілер, мәліметтер жиынтығы;

- инфрақұрылымдық ресурстар: қызмет көрсету құрылымдары, сервистік технологиялар, құралдар.

Қорытынды

Қазіргі уақытта әлеуметтік серіктестіктің әлеуеті әлеуметтік мәселелерді шешуде, билік пен бизнестің тұрақты және ұзақ мерзімді ынтымақтастығын ұйымдастыруда, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жүйесін дамытуда, халыққа көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің сапасын және жалпы өмір сүру сапасын арттыруда өте маңызды.

Жоғары кәсіптік білім беру жүйесі үшін әлеуметтік серіктестік еңбек нарығында бәсекеге қабілетті және ұтқыр мамандарды сапалы кәсіптік қызметке даярлауды қамтамасыз етудің маңызды шарты, өзара әрекеттестіктің ерекше түрі ретінде әлеуетті жұмыс берушілер, жоғары оқу орындары, билік органдары және өзге де ұйымдар түріндегі әлеуметтік серіктестердің өзара тиімді, конструктивті, ұзақ мерзімді қарым-қатынастары жүйесіне негізделеді.

Сонымен, әлеуметтік серіктестік кәсіптік білім берудің мақсаттарына қол жеткізу үшін адамдар мен әлеуметтік институттардың кооперациясын, яғни «бірлескен және жеке бөлінген қызметін» көздейді, ал мәні жағынан әлеуметтік, экономикалық мәселелерді шешу және кәсіптік білім беру ұйымы, жұмыс беруші мен мемлекет арасындағы қарама-қайшылықтарды реттеу әдісі, мақсаты мемлекеттің, жұмыс берушілер мен өндірістік қызметкерлер мүдделерінің теңгерімділігіне негізделген әлеуметтік-экономикалық және еңбек саясатын серіктестік тараптар өкілдерінің бірлесіп әзірлеуі және іске асыруы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III ҚРЗ (28.08.2021 берілген өзгерістермен және толықтыруларымен). – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (қаралған күні: 20.04.21).

2. Қазақстан Республикасының «Әлеуметтік әріптестік туралы» Заңы 2000 жылғы 18 желтоқсандағы № 129-II ҚРЗ (Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 15 мамырдағы № 252 Заңымен күші жойылды). – URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_\(қаралған күні: 20.04.21\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_(қаралған күні: 20.04.21)).
3. Қазақстан Республикасының «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ. – URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_\(қаралған күні: 20.04.21\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_(қаралған күні: 20.04.21)).
4. Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен». – URL: <https://atameken.kz> (дата обращения: 20.04.21).
5. Турғынбаева Б.А., Атабекова Б.Б. Роль социального партнерства в системе образования. // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Психология». –2019. - №1 (58). - С.173-177.
6. Олейникова О.Н., Муравьева А.А. Социальное партнерство с сфере профессионального образования в странах европейского союза // Высшее образование в России. - 2006. - № 6. - С.111–120.
7. Иванов С. А. Социальное партнерство как феномен цивилизации. - URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/196/762/1219/007-Ivanov.pdf> (дата обращения).
8. Реморенко И.М. Разное управление для разного образования. – СПб.: Агенство образовательного сотрудничества. - 2005. – 368 с.
9. Человек и общество: на рубеже тысячелетий: международ. сборник научных трудов. Вып. 21. / Под общ. ред. проф. О.И.Кирикова. - Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2004. - С.211–217.
10. Маралова Е.А., Данилина Т.А. Управление социально-педагогическим партнерством в современном образовании. // Человек и образование. - 2010. - № 3 (24). - С.61–65.

References

1. Kazakstan Respublikasynyn «Bilim turaly» Zany 2007 zhylygy 27 shildedegi №319-III ҚРЗ (28.08.2021 berilgen ozgeristermen zhane tolyktyrularymen) [Law of the Republic of Kazakhstan» on Education « dated July 27, 2007 No. 319-III Sam (with amendments and additions dated 28.08.2021).] Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (Accessed: 20.04.21).
2. Kazakstan Respublikasynyn «Aleumettik ariptestik turaly» Zany 2000 zhylygy 18 zheltoksandagy № 129-II KRZ (Kazakstan Respublikasynyn 2007 zhylygy 15 mamyrdagy № 252 Zanyymen kyshi zhojyldy) [Law of the Republic of Kazakhstan» on Education « dated July 27, 2007 No. 319-III Sam (with amendments and additions dated 28.08.2021)]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (Accessed: 20.04.21).
3. Kazakstan Respublikasynyn «Halykty zhumyspen kamtu turaly» Zany 2016 zhylygy 6 sauirdegi № 482-V KRZ. Law of the Republic of Kazakhstan» on employment of the population « dated April 6, 2016 No. 482-V Sam. Available at: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_\(Accessed: 20.04.21\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_(Accessed: 20.04.21)).
4. Nacional'naja palata predprinimatelej Respubliki Kazahstan «Atameken» [The National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken»]. Available at: <https://atameken.kz> (Accessed: 20.04.21).
5. Turgynbayeva B.A., Atabekova B.B. Rol' sotsial'nogo partnerstva v sisteme obrazovaniya [The role of social partnership in the education system], Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya «Psikhologiya» [Bulletin of Abay KazNPU. Psychology, 1 (58), 173-177 (2019).
6. Oleynikova O.N., Murav'yeva A.A. Sotsial'noye partnerstvo s sfere professional'nogo obrazovaniya v stranakh yevropeyskogo soyuza [Social partnership in the field of vocational education in the countries of the European Union], Vysshye obrazovaniye v Rossii [Higher education in Russia], 6, 111–120 (2006).
7. Ivanov S.A. Sotsial'noye partnerstvo kak fenomen tsivilizatsii [Social partnership as a phenomenon of civilization]. Available at: <http://ecsocman.hse.ru/data/196/762/1219/007-Ivanov.pdf> (Accessed: 20.04.21).
8. Remorenko I.M. Raznoye upravleniye dlya raznogo obrazovaniya [Different controls for different education] (Educational Cooperation Agency, SPb, 2005, 368 p.).
9. Chelovek i obshchestvo: na rubezhe tysyacheletiy: mezhdunarod. sbornik nauchnykh trudov [Man and Society: at the Turn of the Millennium: International. collection of scientific papers]. Is.1. Ed. O.I.Kirikova (Voronezh State University, Voronezh, 2004. p. 211–217).
10. Maralova Ye.A., Danilina T.A. Upravleniye sotsial'no-pedagogicheskimi partnerstvami v sovremennom obrazovanii [Management of social and pedagogical partnership in modern education], Chelovek i obrazovaniye [Man and education], 3 (24), 61–65 (2010).

Г.К. Шолпанкулова¹, Дж. Мак Элдоуни Дженсен², А.К. Садыкова¹, Ш.Ж. Колумбаева³

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Университет Кентукки, Лексингтон, США

³Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Сущность социального партнерства в профессиональном образовании

Аннотация. В современных условиях актуальным остается вопрос формирования продуктивной системы отношений образовательного учреждения с субъектами и институтами рынка труда, государственными и местными органами власти, общественными организациями. Такой системой отношений является система социального партнерства, призванная решать задачи совместной взаимовыгодной деятельности на основе максимального согласования и учета интересов всех его участников. В сфере общего образования социальное партнерство предполагает в первую очередь эффективность взаимодействия всех участников образовательного пространства (студент, преподаватель, администрация вуза, работодатели, ближайший социум). Таким образом, социальное партнерство представляет собой вид взаимодействия сторон участников социального партнерства (различные организации и их субъекты, общественные организации, отдельные лица), характеризующийся поиском и достижением консенсуса путем согласования целей всех его участников, установления взаимовыгодных диалоговых отношений за счет определения не только обоюдных интересов, но и точек их несовпадения. В зависимости от уровня его реализации социальное партнерство в образовании отличается определенной спецификой. В профессиональном образовании оно рассматривается как определенный тип идеологии, построенный на взаимных уступках, компромиссе, консенсусе для достижения соглашений по вопросам трудоустройства выпускников или согласования, защите интересов работников образования. Социальное партнерство в области профессионального образования объединяет академическое качество образовательной программы и возможность трудоустройства выпускника, способствует ее дальнейшему совершенствованию, повышению мобильности квалифицированных специалистов. Готовность социального педагога к партнерским отношениям как качественная характеристика его профессиональной компетентности закладывается в вузе на этапе профессионального становления и определяется единством ее личностных, когнитивных и деятельностных компонентов.

Ключевые слова: партнерство, социальное партнерство, социальное партнерство в образовании, принципы социального партнерства.

G.K. Sholpankulova¹, Jane Mc Eldowney Jensen², A.K. Sadykova¹, Sh.Zh. Kolumbayeva³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²University of Kentucky, Lexington, USA

³Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

The essence of social partnership in vocational education

Abstract. In modern conditions, the issue of forming a productive system of relationships between educational institutions and subjects and institutions of the labor market, government and local authorities, and public organizations remains relevant. Such a system of relations is a system of social partnership, designed to solve the problems of joint mutually beneficial activities based on maximum coordination and consideration of the interests of all its participants. In the field of general education, social partnership presupposes, first, the effectiveness of interaction between all participants in the educational space (student, teacher, university administration, employers, and the nearest society). Thus, a social partnership is a type of interaction between the parties of social partnership participants (various educational and public organizations and their subjects of an individual), characterized by the search and achievement of consensus by agreeing with the goals of all its participants, establishing mutually beneficial dialogue relations by defining not only mutual interests but also the points of their non-coincidence. Depending on the level of its implementation, social partnership in education has a certain specificity. In vocational education, it is viewed as a certain type of ideology, built on mutual concessions, compromise, and consensus to reach agreements on the issues of employment of graduates

or coordination, to protect the interests of educators. Social partnership in the field of vocational education combines the academic quality of the educational program and the employability of a graduate, contributing to its further improvement, and increasing the mobility of qualified specialists. The readiness of a social teacher for partnerships as a qualitative characteristic of his/her professional competence is laid down in the university at the stage of professional development and is determined by the unity of his/her personal, cognitive, and activity components.

Keywords: partnership, social partnership, social partnership in education, principles of social partnership.

Авторлар туралы мәліметтер:

Шолпанқұлова Г.К. – корреспонденция үшін автор, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессор м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Дж. Мак Элдоуни Дженсен – білім және бағалау саясаты, дипломнан кейінгі бөлім басшысы, адъюнкт-профессор, Кентукки университеті, Лексингтон, АҚШ.

Садықова А.К. – 8D01823 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасы бойынша 3 курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Колумбаева Ш.Ж. – педагогика кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғ.,13, Алматы, Қазақстан.

Sholpankulova G.K. – **Corresponding author**, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Jane Mc Eldowney Jensen – Director of Graduate Studies, Educational Policy Studies & Evaluation Associate Professor, University of Kentucky, Lexington, USA.

Sadykova A.K. – The 3rd year Ph.D. student in Social pedagogy and self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kolumbayeva Sh.Zh. – Professor, Department of Pedagogy, Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастырудың факторлары

Аңдатпа. Ең үздік әлемдік тәжірибелерге сүйенетін болсақ, цифрлық қоғамды қалыптастыру үшін, ең алдымен кәсіптік білім беру жүйесін жаңартудың қажеттілігі туындайды. Бүгінгі күнде, кәсіптік білім берудің бүкіл жүйесін еңбек нарығында сұранысқа ие құзыретті мамандар қалыптастыруға бағыттау маңызды. ХХІ ғасырда болашақ маманның бойынан талап етілетін кәсіби маңызды сапалар мен құзыреттіліктерге: жаһандық деңгейде ойлана алу, цифрлық сауаттылық пен цифрлық құзыреттілік, үздіксіз түрде білім алу, креативтік міндеттерді орындау және т.б. жатқызуға болады. Цифрлық құзыреттілік болашақ маманның ақпараттық-коммуникативтік технологияларды цифрлық ортада жайлы өмір сүру үшін, қоғаммен өзара әрекеттесу және кәсіби қызметте цифрлық міндеттерді орындау үшін пайдалана білу қабілеті. Жоғары оқу орны жағдайында болашақ мамандардың цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыруға бірқатар факторлар әсер етеді және цифрлық құзыреттіліктің тиімді қалыптасуы үшін осы факторлардың ескерілуі маңызды.

Мақала мазмұнында жоғары білім беру жүйесін цифрландыру бойынша мемлекеттік бағдарламалар негізінде іске асырылып келе жатқан жұмыстарға талдау жасалды. Цифрлық құзыреттілік түсінігінің мәні мен мазмұны нақтыланып, ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін сыртқы және ішкі факторлар айқындалды. Сауалнама және әңгімелесу әдістерінің көмегімен болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуына әсерін тигізетін сыртқы және ішкі факторлар бойынша зерттеу нәтижелері алынды. Педагогикалық мамандықтағы студенттерден алынған сауалнама нәтижелері цифрлық құзыреттілікті ЖОО-да қалыптастыру бойынша маңызды қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық білімдік орта, кәсіптік даярлау, цифрлық құралдар, құзыреттілік, цифрлық құзыреттілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-142-151>

Кіріспе

Жоғары білім беру жүйесін жаңарту мен оған инновацияларды ендіру – адами капитал сапасын арттырудың негізгі талаптарының бірі. Жоғары білім берудегі инновациялар кәсіби құзыретті болашақ мамандарды даярлауға мүмкіндік береді. Кәсіптік білім берудің тиімділігін оның интернационалдануы және

ЖОО-ның әлемдік рейтингтерден көрінуі арқылы бағалауға болады. Ал, әлемдік рейтингтен көріну кәсіптік білім беру жүйесінің цифрлық мүмкіндіктеріне, болашақ мамандардың цифрлық сауаттылығы мен құзыреттілік деңгейіне тікелей байланысты болады.

2015 жылы еліміз БҰҰ-ның 2030 жылға дейінгі тұрақты даму мақсаттарына, оның ішінде бәрін қамтитын және әділ сапалы білім беруді

және баршаға арналған өмір бойы оқу мүмкіндігін ынталандыруды қамтамасыз ететін міндеттемелерді қабылдады. Жыл сайын жоғары білім беруді және ғылымды дамыту және цифрландыру бойынша елімізде жүйелі іс-шаралар кешені іске асырылып келеді.

ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев 2020 жылы жариялаған «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында [1] цифрландыруға «сәнге айналған үрдіске ілесу емес, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі құралы», - деп баға берді. Мемлекет басшысы коронавирус індетінің салдарынан дүние жүзіндегі мектеп оқушылары мен студенттердің басым көпшілігі қашықтан оқуға көшкендігін және бұл жағдай жұмыстың тәсілі мен мазмұнын түбегейлі өзгерткендігін атап өтті. Сонымен қатар, алдағы уақытта толыққанды оқу үдерісі үшін қажетті барлық функциялары бар бірыңғай онлайн білім беру платформасын әзірлеуді тапсырды.

Елімізде 2017 жылдан бастап цифрлық технологияларды қолдану есебінен елдің әрбір азаматының тұрмыс деңгейін және цифрлық сауаттылығын арттыруды көздейтін кешенді «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы [2] іске асырылып келеді. Осы бағдарлама аясында жүзеге асып жатқан барлық іс-шаралар мен жобалар мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен ашықтығын арттыруға, халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етуге, білім және денсаулық сапасын, еңбек өнімділігін жақсартуға бағытталады.

Соңғы жылдары, ЖОО-дағы кәсіптік білім беру жүйесін цифрландыруға қатысты бірқатар маңызды жұмыстар орындалып келеді. Олардың қатарында АКТ білім беру бағдарламалары бойынша мемлекеттік гранттар санының артуы, қашықтан білім алуды дамыту, өндіріс базасындағы ЖОО-ларда АКТ-кафедраларын ашу және ЖОО-на жаңа мамандықтарды енгізудің (жасанды интеллект, деректер туралы ғылым, бұлттық есептеулер және т.б.) жоспарлануы және т.б. Білім беру және адами капиталды дамыту жүйесін өзгерту бойынша цифрлық академияны құру және ашық білім берудің ұлттық платформасын жасау жұмыстары қолға алынуда. Алдағы

жылы АКТ-ны ЖОО-дағы гуманитарлық мамандықтарға интеграциялау шаралары жүзеге асырылады деп жоспарланып отыр. Сондай-ақ, үздіксіз білім беру тұжырымдамасына сәйкес 100 мың кәсіби кадрды базалық және кәсіби цифрлық дағдылар бойынша оқыту және АКТ-дағдыларын талап ету есебімен саланың кәсіптік стандарттарын әзірлеу жұмыстарын орындау жоспарлануда.

Президенттің тікелей тапсырмасымен елімізде азаматтардың сауаттылығы мен цифрлық біліктілігін арттыру мақсатында үздіксіз білім беру тұжырымдамасын әзірлеу жұмыстары қолға алынуда. Тұжырымдамада бейресми білім берудің баламалы нұсқаларын көптеп енгізу, өз бетінше оқу нәтижелерін мойындау, кәсіби дағдыларды сертификаттау мәселелерін қарастыру көзделген.

Қазіргі уақытта, білім беру саласын цифрландыру шеңберінде қол жеткізген жетістіктердің бірі ретінде интернет желісін қолданушылардың үлесі 82%-ға артқандығын, ал алдағы уақытта халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін 83%-ға дейін арттыру жоспарланғанын атап өткен жөн.

Алайда, әлі де болса елімізде жоғары білім беру жүйесін цифрландыруға, болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруға қатысты шешілмеген өзекті мәселелер бар. Жоғары оқу орындарындағы кәсіби маман даярлау үдерісі инновациялық цифрлық өзгерістерді қажет етеді.

2019 жылы ел үкіметінің №988 қаулысы бойынша бекітілген білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында [3] отандық білім және ғылым жүйесінде шешімін табуы қажет ететін бірқатар мәселелердің бар екендігі айтылған. Солардың ішінде Қазақстан халқының сауаттылық пен құзыреттілік деңгейі әлемнің көптеген елдерінен елеулі артта қалғандығы, оның ішінде цифрлық сауаттылық деңгейінің төмендегені туралы деректер келтірілген. Нақтылап өтетін болсақ, Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (ЭЫДҰ) 16-65 жас аралығындағы ересектердің құзыреттілігін халықаралық бағалау бағдарламасының (PIAAC) нәтиже-

лері бойынша Қазақстан ақпараттық-коммуникативтік технологиялар саласындағы сауаттылық бойынша 36 елдің ішінен 32-орынды иеленеді. Білім беру саласындағы бұл жағдай өзгермейтін болса, таяу перспективада ұлттық адами капитал одан әрі нашарлап, кәсіби кадрлардың азаюы және еліміздің экономикалық әлеуетінің төмендеуі орын алуы мүмкін. Осы жағдайларды ескере келе, ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін факторларды анықтаудың қажеттілігі туындады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу бағыты бойынша тәжірибелік ізденістерді жүзеге асыру үдерісінде: теориялық зерттеу әдістері (әдебиеттерге талдау, мәліметтерді жинақтау, салыстыру, қайта өңдеу) және тәжірибелік әдіс ретінде әңгімелесу, сауалнама әдістері қолданылды. Сауалнама негізінде алынған нәтижелер математикалық тәсілмен өңделді.

Талқылау

Қарқынды дамып келе жатқан технологиялардың арқасында бүгінгі студенттер цифрлық әлеммен бірге жетілуде. Болашақ маманның цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыру үшін оқу үдерісі барысында заманауи білім беру технологияларын пайдалану міндеттеледі. Бұл, өз кезегінде студенттердің креативті ойлауы мен шығармашылық дамуына жол ашады. Техникалық дағдылардан бөлек цифрлық экономикада келесідей әмбебап қабілеттер жоғары бағаланады: сыни ойлау, адамдармен өзара іс-қимыл жасау, өзгерістерге жылдам бейімделу, өзін-өзі ұйымдастыру, деректердің үлкен көлемімен жұмыс істеу және т.б.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты бойынша [4] болашақ мамандардан өзіндік менеджментке жататын өмірде кездесетін мәселенің шешімін табу құзыреттілігі; білімді игерумен бірге жүретін коммуникативтік құзыреттіліктер және ақпараттық (цифрлық) құзыреттілік талап етіледі.

Осы аталғандардың ішінен, цифрлық дәуірде жаңа буын мамандарынан талап етілетін ең басты құзыреттілік, бұл – цифрлық құзыреттілік. Цифрлық құзыреттілік ұғымы цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы негізінде білім беру жүйесіне енді. Бұл түсініктің анықтамасын нақтылау үшін, алдымен құзыреттілік ұғымының мәнін анықтау қажет болады.

«Құзырет» термині (лат.«*compete*» білу, жасай алу) – жеке тұлғаның қандай да бір мәселелерді шешуге, іс-әрекетті орындауға, бір нәрсені істеуге құқықтылық мүмкіндігін білдіреді. Ал, құзыреттілік – жеке тұлғаның оқу үдерісінде алған білімді, шеберлік пен дағдыны кәсіби қызметте тәжірибелік тұрғыда пайдалана білу қабілеті.

Б.Т.Кенжебеков құзыреттілікті – кіріктірілген іргелі білімдер, адамның қабілеттері мен жинақталған біліктілігінің, оның кәсіби маңызды сапаларының, технологияны жоғары деңгейде меңгеруінің, мәдениеті мен шеберлігінің, ұйымдастырудағы шығармашылық әрекетінің, өзін-өзі дамытуға дайындығының бірігуі деп түсіндіреді [5].

Ш.Т.Таубаеваның зерттеулерінде құзыреттілік – білім, іскерлік пен қабілеттер, сондай-ақ кәсіби қызметтің өнімі ретінде қарастырылады. Құзыретті маманның оқу материалын білуі мен оны айтып беруі ғана емес, алған білімін іс-жүзінде өзбетімен қолдана алуы маңызды [6].

Ал, цифрлық құзыреттілік ұғымына келетін болсақ, көптеген әдебиеттерде студенттердің компьютерді, ұялы телефонды, планшетті, интерактивті тақтаны және т.б. құралдарды сенімді түрде пайдалана алуын цифрлық құзыреттілік деп түсіндіреді. Алайда, бұл ұғымның мәні одан әлдеқайда кеңірек.

Білім беруді тез өзгертетін сыртқы жағдайларға бейімдеу қажеттілігін сезіне отырып, Еуропалық одақ білім беруді цифрландырумен және оны түрлендірумен белсенді түрде айналысады. Еуропалық комиссияның бірлескен зерттеулер орталығы (Joint Research Centre (JRC) цифрлық дәуірге арналған оқыту және дағдылар жөніндегі зерттеулерді 2005 жылдан бастап жүргізіп келеді. Олардың мақсаты ЕО-қа мүше мемлекеттерге білім беру және оқы-

ту саласында инновацияларды енгізу, өмір бойы оқуға қолжетімділікті жақсарту және тұлғаны дамыту және әлеуметтік интеграция үшін қажетті жаңа (цифрлық) дағдылар мен құзыреттерді дамыту үшін цифрлық технологиялардың әлеуетін пайдалануға қолдау көрсету болып табылады. DigComp деп аталатын Еуропалық азаматтарға арналған цифрлық құзыреттілік жүйесі азаматтардың цифрлық құзыреттілігін арттыру құралын ұсынады. Ол алғаш рет 2013 жылы жарық көрді, ал 2016 жылы JRC DigComp 2.0 шығарды, онда терминология мен тұжырымдамалық модель жаңартылды.

DigComp 2.0 цифрлық құзыреттіліктің 5 көрсеткішін қамтиды:

1. Цифрлық сауаттылық (деректерді, ақпаратты және цифрлық мазмұнды қарау, іздеу және сараптау; деректерді, ақпаратты және цифрлық мазмұнды бағалау; деректерді, ақпаратты және цифрлық мазмұнды басқару).

2. Байланыс және ынтымақтастық (цифрлық технологиялар арқылы өзара әрекеттесу; цифрлық технологиялар арқылы ынтымақтасу; желілік этикет; цифрлық технологияларды басқару).

3. Цифрлық мазмұнды құру (цифрлық мазмұнды дамыту; цифрлық мазмұнды біріктіру және қайта өңдеу; авторлық құқық және лицензия; бағдарламалау).

4. Қауіпсіздік (құрылғыларды қорғау; жеке деректерді қорғау және құпиялылықты сақтау; денсаулықты, қоршаған ортаны қорғау).

5. Мәселелерді шешу (техникалық мәселелерді шешу; қажеттіліктерді айқындау; цифрлық технологияларды шығармашылықпен пайдалану; цифрлық құзыреттіліктегі кемшіліктерді анықтау) [7].

Демек, цифрлық құзыреттілік цифрлық техниканы игерудің жоғары дамыған шеберлігіне ғана емес, логикалық ойлауға, ақпаратты басқару біліктілігіне негізделеді. Болашақ маман цифрлық құзыреттілік деңгейіне жету үшін: цифрлық құралдардың жалпы құрылымын білуі; инновациялық қызметтегі цифрлық технологиялардың әлеуетін түсінуі;

алынған ақпараттың сенімділігі мен дұрыстығына мән беруі және ақпаратты сыни бағалауы және т.б. қажет.

Студенттердің цифрлық құзыреттілігі олардың академиялық үлгерімі үшін де маңызды. Студенттің оқу үлгерімін жақсарту үшін оқытушылар мен оқу бағдарламасын құрастырушылар цифрлық құзыреттілік мәселесіне тереңірек мән беру тиіс [8].

Цифрлық құзыреттілікті білімнен бөлек, цифрлық іскерліктер мен дағдылар құрайды. Цифрлық дағдыларға электрондық құрылғыларды пайдаланудағы функционалдық сауаттылықпен байланысты цифрлық құрылғылар мен қызметтерге қол жеткізу және қолдануға қажетті негізгі дағдыларды жатқызуға болады. Атап айтқанда, әртүрлі техникалық құрылғылармен, файлдармен, интернетпен, цифрлық сервистермен (әлеуметтік желілермен, мессенджер, ақпараттық порталдармен) жұмыс істеу қабілеті; цифрлық контент құру қабілеті; ақпаратпен жұмыс істеу қабілеті (деректерді жинау, құрылымдау, дұрыстығын тексеру, сақтау және қорғау); цифрлық ортада күрделі кәсіби міндеттерді шешумен байланысты іс-әрекеттер және т.б.

Цифрлық құзыреттілік ақпараттық қауіпсіздік пен цифрлық этиканы сақтауды қоса алғанда, цифрлық ортада жайлы өмір сүру үшін, кәсіби қызметтегі цифрлық міндеттерді оңтайлы шешу үшін ақпараттық-коммуникативтік технологияларды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Зерттеу жұмысы аясында біз сауалнама әдісінің көмегімен студенттердің цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтауға тырыстық. Зерттеу жұмыстарына Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Педагогика және психология», «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасының 2 және 3 курс студенттері (24 адам) қатысты. Сонымен қатар, ЖОО-ның оқытушылары арасында (10 адам) болашақ маманның цифрлық құзыреттілігіне қатысты әңгімелесу жүргіздік.

Студенттердің цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуына әсер ететін факторлар

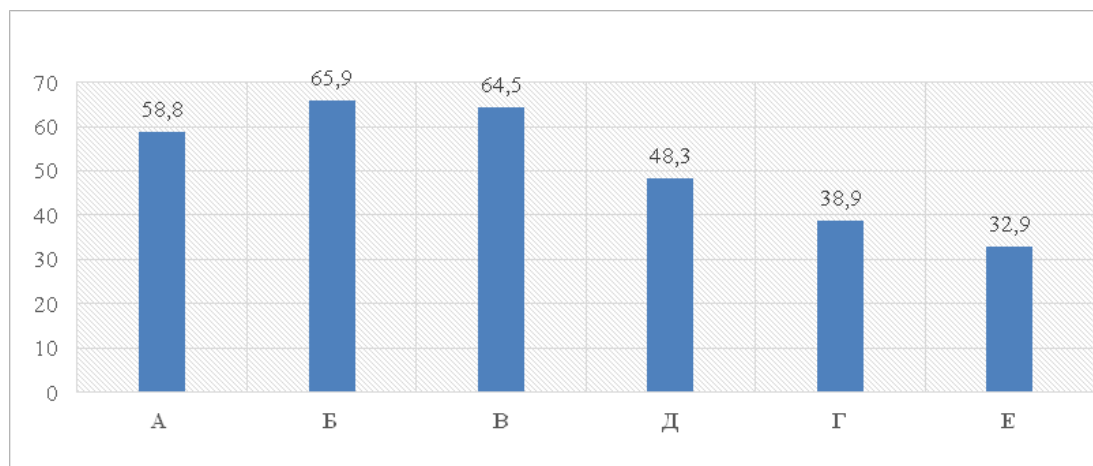
№ р/с	Сыртқы және ішкі факторлар	Нәтижелер (%)
1	А – Мемлекеттің цифрландыруға қатысты ұстанатын саясаты, «Цифрлық Қазақстан» жобасының іске асырылуы (мүмкіндіктердің кеңеюі немесе шектелуі)	58,8
2	Б – Жоғары оқу орнының материалдық-техникалық қамтамасыз етілу деңгейі (компьютерлік сыныптар, ғаламтор, медиатека және т.б.)	65,9
3	В – ЖОО-ның оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз етілу деңгейі (электронды оқу құралдары, библиофикалық базаларға қолжетімділігі және т.б.)	64,5
4	Д – Білім беру бағдарламасында студенттің цифрлық құзыреттілігін дамытуға бағытталған оқу курстарының (базалық және таңдау) болуы (немесе болмауы)	48,3
5	Г – ЖОО-ны оқытушысы мен қызметкерлердің цифрлық құзыреттілік деңгейі (жоғары немесе төмен болуы)	38,9
6	Е – Студенттердің цифрлық құзыреттілікті игеруге деген ішкі қажеттілігі, дайындығы мен мотивациясының болуы (немесе болмауы)	32,9

Зерттеу аясында алынған нәтижелерді талдай келе, біз ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуына әсер ететін факторларды сыртқы және ішкі деп ажыратуға мүмкіндік алдық. Сыртқы факторлар ЖОО-ның жұмыс істеу деңгейлерін, материалдық-техникалық тұрғыдан қамтамасыз етілуін және басқа да студенттердің цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуына сырттан әсер ететін жағдайларды қамтиды. Ал, ішкі факторлар – болашақ маманның білім беру-

дегі технологиялық прогрестің жетістіктерін қабылдау және оларды өз міндеттерін шешу үшін пайдалану қажеттілігін, дайындығы мен қабілетін айқындайды.

Сауалнама бойынша алынған нәтижелерді төмендегі 1-ші кестеден және арнайы диаграммдан көруге болады.

Сауалнама әдісі 26 ашық және жабық сұрақтардан құралды. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің жауаптарын ЖОО оқытушыларының пікірімен салыстыру және

Сурет 1 – Сауалнама бойынша алынған нәтижелердің диаграммасы

сәйкестендіру, сондай-ақ нәтиженің сенімділігін арттыру үшін қосымша әңгімелесу әдісін жүргіздік. Жүргізілген зерттеу жұмысы біздерге 1-ші кестеде көрсетілген сыртқы және ішкі факторларды анықтауға мүмкіндік берді. ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін басқа да факторлар бар екендігі анық. Алайда, негізгілері ретінде біз осы 6 факторды анықтадық.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруда ішкі факторларға қарағанда сыртқы факторлардың әсері жоғары бағаланады. ЖОО-да цифрлық сауаттылық пен құзыреттіліктерді тиімді қалыптастыру үшін мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуі маңызды, өйткені білім беру жүйесі қоғамның, мемлекеттің сұраныстарына сәйкес құрылады (58,8%). Сонымен қатар, жоғары оқу орнының материалдық-техникалық (65,9%) және оқу-әдістемелік (64,5%) жағынан қамтамасыз етілуі цифрлық құзыреттіліктерді қалыптастыруда шешуші рөлді атқарады.

Респонденттердің жауаптары бойынша көз жеткізген тағы бір маңызды жайт, олар үшін ЖОО оқытушысының цифрлық құзыреттілігінің жоғары болуы маңызды. Студенттердің цифрлық құзыреттілікті игеруге деген қажеттілігі, дайындығы мен мотивациясының болуы сияқты ішкі факторлар сыртқы факторлармен салыстырған әлдеқайда төменірек (32,9 %). Өйткені, ішкі факторлардың динамикасы сыртқы факторларға тәуелді болады және егер, ЖОО-да сыртқы факторлар толық ескеріліп, қажетті жағдайлар жасалса, студенттердің цифрлық құзыреттілікті меңгеруге деген қажеттіліктері мен мотивациясы да жоғарылайды.

Сыртқы факторлар білім беруді цифрландыру үдерісіне тікелей әсер етеді және оны оқытушылар мен студенттер басқара алмайды. Бұл факторлар ақпараттық индустрияның қол жеткізген даму деңгейімен, цифрлық технологиялардың қоғамның барлық салаларында пайдалануы және таралу деңгейімен байланысты. Сыртқы факторлар

арқылы болашақ маманның цифрлық құзыреттілігі бойынша талап етілетін дайындығы мен деңгейін; білім беру жүйесінде қолданылатын цифрлық технологиялар мен цифрлық білім беру ресурстарының қолжетімділігі мен сапасын; білім беруді цифрлық трансформациялау міндеттерін шешудің мүмкін болатын деңгейін т.б. анықтауға болады. Сыртқы факторлар инновацияларды ендіруге ықпал жасауы да және керісінше, оқу үдерісін цифрлық техника құралдарымен жабдықтаудың қарқыны мен сипатына, инновацияларды дамыту мен пайдалану мүмкіндігіне шектеулер қоюы да мүмкін. Сондай-ақ, олар жаңа білім беру стандарттарының қалыптасуына және оқу пәндерінің мазмұнына, оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа цифрлық технологияларын, тәсілдерін әзірлеуге, жаңа жоғары нәтижелі әдістемелік құралдар мен педагогикалық тәжірибенің туындауына ықпалын тигізеді.

Болашақ маманның цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуына әсер ететін сыртқы факторларды: саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени деп жіктеуге болады. Олардың қысқаша мазмұнын төмендегідей сипаттауға болады:

- Саяси факторлар. Еліміздегі білім беру жүйесін цифрландыру және болашақ мамандардың цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселесі арнайы заңдық құжаттар аясында іске асырылады. Атап өтетін болсақ, «Цифрлы Қазақстан» және білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары, Президенттің жолдаулары т.б. Саяси факторлар болашақ маманның цифрлық құзыреттілігін арттыру бойынша мемлекет тарапынан жоспарланған нақты межелерді айқындайды.

- Экономикалық факторлар. ЖОО-да оқыту үдерісін толық қамтамасыз ету үшін қанша және қандай компьютерлік технологиялар қажет екендігі туралы түсінік береді. Бір кездері білім беру ұйымының АКТ құралдарымен жабдықталуы компьютерлік сыныптардың санымен және бір компьютерді қолданатын студенттер санымен бағаланды. Бүгінгі күнде, әрбір студент пен оқытушы интернетке

қосылған жеке мобильді цифрлық құрылғыға ие.

- Әлеуметтік-мәдени факторлар. Қоғамда қабылданған идеялар бойынша цифрландыру үдерісі елдің экономикалық дамуына, жеке тұлғалардың күнделікті өміріне және әлеуметтік-мәдени мәселелердің шешілуіне ықпал етеді. Дамыған мемлекеттерде цифрландыру адами капиталды дамыту құралы ғана емес, сондай-ақ студенттер арасындағы әлеуметтік теңсіздік мәселелерін шешудің маңызды тетігі ретінде қарастырылады. Яғни, цифрландыру үдерісі студенттерге жоғары сапалы ашық цифрлық білім беру ресурстары мен оқу-әдістемелік материалдарға тең қолжетімділікті ұсынады; әлеуметтік жағдайына қарамай, қашықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып, өзбетімін, үздіксіз түрде дамуына жағдай жасайды [9].

Жоғарыда айтылғандай, цифрландыру үдерісінде ішкі факторлардың рөлі жиі бағаланбайды. Сөйте тұра, оқытушылар мен студенттердің белсенді қатысуынсыз білім берудің цифрлық жаңаруы жүзеге аспайды. Ішкі факторлар ықтимал өзгерістердің қалай болатынын, білім беру жүйесіндегі ресурстар қалай пайдаланылатынын, жасалған инвестициялар қаншалықты тиімді болатынын көрсетеді.

Ішкі факторлар білім беру жүйесіндегі өткір проблемалармен, жалпы білім беру жүйесінің қоғамның өзгеріп отыратын сұраныстарына жауап беру, білім беру міндеттерін шешу үшін ақпаратпен жұмыс істеудің жаңа құралдарын қабылдау және игеру қабілеттерімен түсіндіріледі.

ЖОО-да болашақ мамандардың цифрлық құзыреттіліктерінің тиімді қалыптасуына келесідей факторлар өз әсерін тигізеді:

- цифрлық білім беру ресурстарының (ақпарат көздері, құралдар), білім беру бағдарламалары мен әдістемелік материалдардың барлық түрлерінің дайындалу сапасы мен қолжетімділігі;

- ЖОО-ның оқытушылары мен қызметкерлерінің АКТ-құзыреттілігі, цифрлық технологияларды өзінің кәсіби қызметінде нәтижелі пайдалана алу қабілеті;

- басқару жүйесінің икемділігі, өзгеруге дайындығы, жаңаны тану және игеру қабілеті, оқу жұмысының тиімді ұйымдастырушылық формалары мен әдістері, цифрлық ақпараттық кеңістіктің құрылуы т.б.

Қорытынды

Цифрландыруды дамыту болашақ мамандардан кәсіби қызметтегі міндеттерді орындау үшін нақты білімдерден, мотивациялық аспектілерден, когнитивтік қабілеттер мен дағдылардан тұратын цифрлық құзыреттілікті талап етеді. Болашақ маманның цифрлық құзыреттілігін оның портал және цифрлық оқыту платформасы, интернет ресурстар, педагогикалық сайт, заманауи цифрлық оқу контенттері, электронды және мультимедиялық оқулықтармен, компьютерлік бағдарламалар, мультимедиялық құрылғылармен жұмыс жасау т.б. дағдысының қалыптасу деңгейі арқылы бағалауға болады.

ЖОО жағдайында болашақ мамандардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруға сыртқы және ішкі факторлар әсер етеді. Ішкі факторларды ескерудің маңыздылығына қарамастан, болашақ мамандардың цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастырудағы сыртқы факторлардың рөлі тұтастай алғанда шешуші болып қала береді.

Болашақ маманның цифрлық құзыреттілігін қалыптастырудың тиімділігін арттыру үшін ЖОО-да келесідей жұмыстардың орындалуы маңызды:

- ЖОО оқытушысы студенттердің цифрлық құзыреттілігін дамытуға барынша ықпал жасауы керек. Бірақ, кей жағдайда оқытушылардың цифрлық құзыреттілігі жеткіліксіз деңгейде болып жатады. Бұл мәселені тиімді шешу үшін университеттің білім беру кеңістігін жобалауды, оқытушылардың да, студенттердің де цифрлық құзыреттілігін қалыптастыратын арнайы кәсіби бағдарланған цифрлық органы құруды ойластырған жөн.

- Педагогикалық мамандықтардың білім беру бағдарламасына студенттердің цифрлық сауаттылығы мен құзыреттіліктерін қалыптастыратын міндетті және элективті оқу курстарын ендіру қажет.

- Болашақ маманның цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруда олардың техникалық әрекеттерді орындауына емес, ақпаратты іздеу, таңдау, саралау, сыни бағалау дағдыларының дамуына көбірек мән берілгені жөн. Мысалы, бір тақырып аясында іздену үшін библиографиялық цифрлық ресурстардың тізімін ұсынуға болады (e-library, Scopus, Web of Science және т.б.). Жинақталған материал-

дардың мазмұнын топтық немесе жекелік формада талдауға болады.

- Болашақ маманның цифрлық құзыреттілігі авторлық құқықтарды қорғау қабілетіне негізделгені дұрыс. Сондықтан да, ақпараттық қауіпсіздік пен жеке деректерді сақтау және қорғау студенттердің цифрлық құзыреттілігінің маңызды көрсеткіші ретінде қарастырылғаны жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс]. – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020> (қаралған күні: 7.08.2021).
2. Қазақстан Республикасының «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы [Электронды ресурс]. – 2017. – URL: <https://ailet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> (қаралған күні: 8.08.2021).
3. Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электронды ресурс]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988> (қаралған күні: 9.08.2021).
4. Қазақстан Республикасының Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары [Электронды ресурс]. – 2018. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669> (қаралған күні: 9.08.2021).
5. Кенжебеков Б.Т. Болашақ педагогтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері. – Алматы: ТОО «Стандарт». - 2006. – 260 б.
6. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя: методология, теория и практика формирования. – Алматы: Алем. – 2000. – 381 с.
7. Vuorikari R., Punie Y., Carretero Gomez S., Van den Brande, G. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: The Conceptual Reference Model. – Luxembourg Publication Office of the European Union. – 2016. – p. 44.
8. Mehrvarz M., Heidari E., Farrokhnia M., Noroozi O. The mediating role of digital informal learning in the relationship between students' digital competency and their academic performance [Electronic resource]. – 2021. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104184> (Accessed: 7.08.2021).
9. Уварова А.Ю., Фрумина И.Д. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. – Москва: Изд.дом Высшей школы экономики. – 2019. – 344 с.

References

1. Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti K.K.Tokaevtyñ «Zhana zhagdajdagy Kazakstan: is-kimyl kezeni» Kazakstan halkyna Zholdauy [«Kazakhstan in a new reality: time for action» President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address]. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020> (Accessed: 7.08.2021).
2. Kazakstan Respublikasynyn «Cifrlık Kazakstan» memlekettik bagdarlamasy [State program «Digital Kazakhstan» of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: <https://ailet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> (Accessed: 8.08.2021).
3. Kazakstan Respublikasynyn bilim berudi zhane gylymdy damytudyn 2020 – 2025 zhyldarga arналған memlekettik bagdarlamasy [State Program for the Development of Education and Science of the Republic of

Kazakhstan for 2020-2025]. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988> (Accessed: 9.08.2021).

4. Kazakstan Respublikasynyn Bilim berudin barlyk dengejinin memlekettik zhalpyga mindetti bilim beru standarttary [On approval of state compulsory educational standards for all levels of education of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669> (Accessed: 9.08.2021).

5. KENZHEBEKOV B.T. Bolashak pedagogtyn kasibi qyzyrettiligin kalypstastyrudyn teoriyalyk-adisnamalyk negizderi [Theoretical and methodological foundations of the formation of professional competencies of a future teacher] (Standard, Almaty, 2006, 260 p).

6. Taubaeva Sh. Issledovatel'skaya kul'tura uchitelya: metodologiya, teoriya i praktika formirovaniya [Teacher's research culture: methodology, theory and practice of formation] (Alem, Almaty, 2006, 381 p).

7. Vuorikari R., Punie Y., Carretero Gomez S., Van den Brande, G. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: The Conceptual Reference Model (Luxembourg Publication Office of the EU, 2016, 44 p).

8. Mehrvarz M., Heidari E., Farrokhnia M., Noroozi O. The mediating role of digital informal learning in the relationship between students' digital competency and their academic performance [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104184> (Accessed: 7.08.2021).

9. Uvarova A.Yu., Frumina I.D. Trudnosti i perspektivy cifrovoj transformacii obrazovaniya [Difficulties and prospects of digital transformation of education] (PH of the Higher School of Economics, Moscow, 2019, 344 p.).

П.Б. Сейтказы, Ж.Т. Сулейменова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Факторы формирования цифровой компетентности будущих специалистов в вузе

Аннотация. Исходя из лучших мировых практик для формирования цифрового общества, прежде всего, возникает необходимость модернизации системы профессионального образования. Сегодня важно направить всю систему профессионального образования на формирование компетентных специалистов, востребованных на рынке труда. К профессионально важным качествам и компетенциям, востребованным в XXI веке у будущего специалиста, можно отнести: умение мыслить глобально, цифровую грамотность и цифровую компетентность, непрерывное образование, выполнение креативных задач и др.

Цифровая компетентность способность будущего специалиста использовать информационно-коммуникативные технологии необходима для комфортной жизни в цифровой среде, для взаимодействия с обществом и выполнения цифровых задач в профессиональной деятельности. В условиях вуза на формирование цифровых компетенций будущих специалистов влияет ряд факторов, и для эффективного формирования цифровых компетенций важно учитывать эти факторы.

В содержании статьи проведен анализ работы, реализуемой на основе государственных программ по цифровизации системы высшего образования. Конкретизированы сущность и содержание понятия цифровой компетентности, определены внешние и внутренние факторы, способствующие формированию цифровой компетентности будущих специалистов в вузе. С помощью методов анкетирования и собеседования получены результаты исследований по внешним и внутренним факторам, влияющим на формирование цифровой компетентности будущих специалистов. Результаты анкетирования студентов педагогических специальностей позволили сделать важные выводы по формированию цифровой компетентности в вузе.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая образовательная среда, профессиональная подготовка, цифровые ресурсы, компетентность, цифровая компетентность.

P.B. Seiitkazy, Zh.T.Suleimenova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Factors of formation of digital competence of future specialists at the university

Abstract. Based on the best world practices, for the formation of a digital society, first of all, there is a need to modernize the system of vocational education. Today, it is important to direct the entire system of vocational education to the formation of competent specialists who are in demand in the labor market. The professionally important qualities and competencies that are in demand in the XXI century for a future specialist include the ability to think globally, digital literacy and digital competence, continuing education, performing creative tasks, etc.

Digital competence is the ability of a future specialist to use information and communication technologies for a comfortable life in a digital environment, for interacting with society, and for performing digital tasks in professional activities. In the conditions of a university, a number of factors affect the formation of digital competencies of future specialists, and it is important to consider these factors for the effective formation of digital competencies.

The article analyzes the work carried out on the basis of state programs for the digitalization of the higher education system. The essence and content of the concept of digital competence are concretized, and external and internal factors contributing to the formation of digital competence of future specialists at the university are determined. Using the methods of questionnaires and interviews, the results of research on external and internal factors affecting the formation of digital competence of future specialists were obtained. The results of the survey of students of pedagogical specialties allowed us to draw important conclusions on the formation of digital competence at the university.

Keywords: digitalization, digital educational environment, professional training, digital resources, competence, digital competence.

Авторлар туралы мәлімет:

Сейітқазы П.Б. – корреспонденция үшін автор, педагогика ғылымдарының докторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сүлейменова Ж.Т. – педагогика және психология білім беру бағдарламасының 2 курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А.Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Seiitkazy P.B. – **Corresponding author**, Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Suleimenova Zh.T. – The 2nd year Ph.D. student in Pedagogy And Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Личностно-акцентная система подготовки семьи к психолого-педагогической поддержке ребёнка раннего возраста с особыми потребностями

Аннотация. В статье раскрывается значимость организации ранней поддержки детей с имеющимися отклонениями в развитии и их родителей. Для родителей сотрудничество со специалистами расширяет представление о собственной компетентности, придаёт уверенность в своих силах, способствует пониманию своих возможностей и компенсаторных возможностей ребёнка, активному участию в процессе его обучения и воспитания, помогает родителю и ребёнку адекватно взаимодействовать друг с другом. Сотрудничество со специалистами необходимо для личностного роста родителей, которые становятся равноправными партнёрами по поддержке детей. Процесс подготовки родителей к психолого-педагогической коррекционной поддержке ребёнка раннего возраста с особыми потребностями на основе личностно-акцентной системы позволит обеспечить эффективность этого процесса.

Ключевые слова: личностно-акцентная система, семья, ранний возраст, особые потребности, психолого-педагогическая поддержка.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-152-159>

Введение

Решение проблемы организации своевременной комплексной помощи детям раннего возраста с особыми потребностями и их семьям является приоритетной задачей в стране. Раннему развитию детей серьёзное внимание уделено при разработке Модели развития дошкольного воспитания и обучения в стране, утверждённой постановлением Правительства Республики Казахстан 15 марта 2021 года. Модель призвана обеспечить, среди ряда других задач, целостность процесса раннего развития ребёнка на основе гармоничного сочетания современных теорий с

национальными особенностями [1]. Повышение внимания педагогического сообщества к проблемам раннего детства легко объяснимо. Ранний возраст является уникальным, а главное, стратегически важным для всего последующего умственного, физического, речевого и эмоционального развития ребёнка. Именно ранний возраст является наиболее благоприятным периодом для формирования многих психических функций.

Во всем мире образование детей с особыми образовательными потребностями развёрнуто в сторону раннего вмешательства как наиболее гуманной, экономически эффективной и ресурсосберегающей педагогической техно-

логии. С точки зрения психолого-педагогического коррекционного воздействия акценты должны быть перенесены на ранний возраст.

Постановка задачи: формирование компетенций, необходимых семье для осуществления психолого-педагогической поддержки ребёнка раннего возраста с особыми потребностями

Цель: определить компетенции подготовки семьи к психолого-педагогической поддержке ребёнка раннего возраста с особыми потребностями.

История

Ранняя поддержка – залог успешного формирования компенсаторных механизмов, коррекции первично нарушенных психических и моторных функций при обратимых дефектах, профилактики вторичных отклонений в развитии детей. Объяснением этого является пластичность мозга в раннем возрасте, его чрезвычайная восприимчивость к внешним воздействиям. Благоприятное сочетание компенсаторных возможностей организма в раннем возрасте с компетентно подобранными направлениями психолого-медико-педагогической работы могут в значительной мере нейтрализовать действие первичного нарушения на ход психофизического развития ребёнка [2].

Понимание роли и значимости организации ранней поддержки детей с имеющимися отклонениями в развитии и их родителей обуславливает внимание к этой проблеме учёных, практических работников системы образования, самих родителей. На наш взгляд, объединение усилий всех заинтересованных сторон способно создать прочную платформу, на которой возможно развитие системы ранней психолого-педагогической коррекционной помощи детям с ограниченными возможностями [3].

Наша точка зрения основывается на том факте, что семья, воспитывающая ребёнка, имеющего отклонения в развитии, представляет собой открытую педагогическую систе-

му, предоставляющую широкие возможности для его успешной социализации. Отсюда представляется возможным рассматривать взаимодействие организаций образования и семьи как источник и важный механизм развития ребёнка [4].

Методы исследования

Теоретический анализ психологической, педагогической, методической литературы в рамках изучаемой проблемы, собственное видение проблемы включения семьи в психолого-педагогическую поддержку ребёнка.

Результаты и обсуждения

Повышению качества психолого-педагогической поддержки детей раннего возраста с особыми потребностями способствует включение в этот процесс родителей. Взаимодействие специалистов и родителей позволяет решить многочисленные проблемы, которые, несомненно, возникают при воспитании ребёнка с нарушениями в развитии. Семьи, воспитывающие ребёнка с особыми потребностями, нуждаются в гармонизации жизненных установок и ценностей, в создании оптимальных микросоциальных условий, необходимых для воспитания и развития ребёнка, в нейтрализации неконструктивных форм поведения родителей в социуме, осуществлении их продуктивной занятости, формировании активной социальной позиции относительно будущего своего ребёнка и др. [5].

Обучение родителей умению планировать и выстраивать работу с ребёнком в повседневных жизненных ситуациях, использовать те или иные приёмы работы, создавать необходимые условия для развития ребёнка расширяет возможности для его эффективной реабилитации.

Процесс психолого-педагогической коррекционной поддержки ребёнка, в котором задействована семья, приобретает непрерывный характер, становится более эффективным [6].

Совершенно очевидно, что своевременно организованное и целенаправленное развитие, воспитание и обучение детей направлено на достижение результатов как для самого ребёнка и его семьи, так и общества в целом [7]. Сложность подготовки родителей к участию в ранней поддержке ребёнка обусловлена рядом объективных причин. Рождение ребёнка с нарушениями развития всегда является стрессовой ситуацией, приводящей, как правило, к существенному изменению сложившегося семейного уклада. В этот период семья остро нуждается в квалифицированной поддержке со стороны специалистов и ждёт от них действенной помощи в принятии и осознании качественно новой для них социальной роли участника поддержки ребёнка, активного субъекта этого процесса [8].

Для включения родителей в совместную работу специалистам предстоит решать многочисленные задачи:

- грамотное и доступное для понимания родителей информирование об имеющемся у ребёнка нарушении и возможных путях его преодоления, о возможных последствиях и перспективах развития ребёнка;
- семейное и индивидуальное консультирование, ориентированное на раскрытие жизненных перспектив семьи, проектирование будущего каждого из родителей (других заинтересованных лиц) в условиях оказания помощи ребёнку;
- формирование мотивационной готовности родителей к участию в психолого-педагогической коррекционной поддержке ребёнка, выявление и развитие их способностей к этой деятельности;
- согласование целей внутри команды специалистов и родителей;
- обучение родителей способам, методам, приёмам поддержки ребёнка, помощь в организации развивающей среды в домашних условиях;
- обеспечение равноправного участия родителей в планировании, организации и проведении занятий, мероприятий и др.

Каждая решаемая задача ориентирована на получение конкретного результата:

- достоверная информация о нарушении, имеющемся у ребёнка, позволит родителям выстраивать с ним адекватные отношения, обеспечивает формирование доверительных взаимоотношений, основывающихся на понимании особенностей и возможностей ребёнка, направляет к поиску дополнительных источников информации. Популяризация знаний об особенностях развития ребёнка создаёт благоприятный фон для гармонизации жизненных целей, установок и ценностей семьи;
- раскрытие жизненных перспектив семьи помогает родителям правильно определить запросы и потребности в отношении развития ребёнка, его потенциальные достижения. Для этого важно помочь родителям занять активную созидательную позицию относительно будущего своего ребёнка, сформировать потребность к принятию помощи, к саморазвитию;
- формирование положительной мотивации родителей на обучение и участие в психолого-педагогической коррекции нарушений развития у ребёнка станет стимулом к преодолению возникших в семье проблем, к активным действиям, направленным на минимизацию последствий стресса, к построению отношений между членами семьи на основе доверия и взаимоподдержки;
- восстановление в семье привычного жизненного ритма, нейтрализация неконструктивных форм поведения родителей как в самой семье, так и за её пределами нужно рассматривать как условие для принятия членами семьи правильных решений и стратегий развития ребёнка и семьи в целом;
- согласование общих целей внутри команды специалистов и родителей возможно на основе достигнутого понимания и деловых доверительных контактов между ними. Решение этой задачи потребует от специалиста внимания к запросам семьи в условиях психотравмирующей ситуации, обеспечения продуктивной занятости родителей и личностной заинтересованности в ней;
- обучение родителей рациональным и доступным приёмам работы, помощь в организации развивающей среды в домашних условиях раскрывают возможности для при-

влечения к работе всех членов семьи, их сплочения, раскрытия способностей, творческого потенциала. Это осуществимо в условиях преобразования психокоррекционного процесса, реализуемого по отношению к ребёнку.

- решение задачи по обеспечению равноправного участия родителей в организации процесса поддержки, в планировании и проведении этой деятельности (оценка психофизического состояния ребёнка, разработка индивидуальной развивающей программы, проведение занятий, мероприятий и др.) означает, что все участники выступают в роли её субъектов.

В ходе решения обозначенного круга задач у родителей формируется осознанная готовность к участию в поддержке ребёнка, ответственность за результаты, способность к саморефлексии и самосовершенствованию.

Обобщая описание основных положений личностно-акцентной системы подготовки родителей к психолого-педагогической коррекционной поддержке детей раннего возраста с особыми потребностями, обратим внимание на наиболее существенные и значимые её детали:

1. Личностно-акцентная система подготовки родителей к психолого-педагогической коррекционной поддержке детей раннего возраста с особыми потребностями ориентирована на выполнение социального заказа, предусматривающего совершенствование ранней поддержки детей с особыми потребностями;

2. в системе подготовки родителей акцент делается на запросы и потребности конкретной семьи;

3. цель системы подготовки родителей предусматривает достижение нового качества психолого-педагогической коррекционной поддержки детей раннего возраста с особыми потребностями;

4. конечная задача связана с включением семьи в процесс психолого-педагогической коррекционной поддержки детей раннего возраста с особыми потребностями;

5. компонентами достижения общей и локальных целей системы подготовки родителей являются: организационно-управленче-

ский, мотивационно-целевой, методический, технологический, оценочно-результативный компоненты;

6. дидактический аспект системы обеспечивает создание благоприятных условий для подготовки родителей к участию в поддержке ребёнка;

7. предметный аспект обеспечивает развитие у родителей устойчивой готовности и способности к новой деятельности;

8. дидактическим и предметным аспектами определяется развивающая стратегия, выражающаяся в обеспечении:

а) личностной готовности родителей к участию в поддержке своего ребёнка, что предполагает отсутствие адаптационных проблем, преодоление стрессовых ситуаций, сформированную мотивацию, саморегуляцию, планирование, рефлексию;

б) практической готовности родителей к поддержке ребёнка (владение специальными приёмами, методами, умение формировать развивающую среду); (рис.1).

9. ресурсами для реализации системы подготовки родителей к психолого-педагогической коррекционной поддержке детей раннего возраста с особыми потребностями являются:

а) кадровый потенциал;

б) формы, методы, приёмы организации психолого-педагогической поддержки семьи;

в) наглядные, дидактические материалы, информационно-коммуникативные технологии;

г) взаимодействие субъектов процесса психолого-педагогической коррекционной поддержки ребёнка раннего возраста с особыми потребностями (рис.2);

10. конечный результат выражается в сформированной у родителей готовности к участию в психолого-педагогической коррекционной поддержке ребёнка раннего возраста с особыми потребностями; в накоплении опыта работы; развитой потребности в саморазвитии, самосовершенствовании;

11. система подготовки родителей должна обеспечить повышение качества психолого-педагогической коррекционной под-

Рисунок 1. Стратегия включения семьи в процесс психолого-педагогической коррекционной поддержки ребёнка

держки детей раннего возраста с особыми потребностями, т.е. социальный заказ.

Результатом деятельности специалистов должны стать качественные преобразования в организационных и содержательных аспектах психолого-педагогической коррекционной поддержки детей раннего возраста с особыми потребностями посредством включения в эту деятельность семьи.

Рассмотренная личностно-акцентная система подготовки родителей к психолого-педагогической коррекционной поддержке ребёнка раннего возраста обеспечивает целостность и системность в формировании их личностных качеств, предусматривает связь со средой, последовательность в приобретении навыков взаимодействия с ребёнком и является необходимым ресурсом повышения каче-

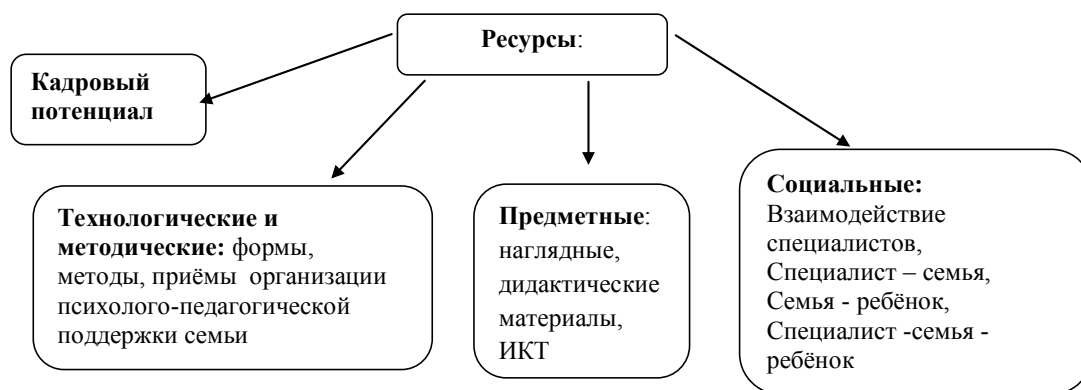

Рисунок 2. Ресурсы обеспечения включения семьи в процесс психолого-педагогической коррекционной поддержки ребёнка

ства образовательных и коррекционных услуг детям раннего возраста.

Заключение

Многочисленные исследования подчёркивают роль семьи в развитии и воспитании детей, важность установления с родителями партнерских отношений. Семья представляет собою ресурс, обладающий широкими возможностями в осуществлении поддержки детей с особыми потребностями на самых ранних этапах их развития (от 0 до 3-х лет). Работа с родителями рассматривается как неотъемлемая часть психолого-педагогического сопровождения детей.

Личностно-акцентная система обучения родителей может функционировать при условии адекватных способов управления ею, то есть она предполагает наличие административного (управленческого) компонента, что позволит придать работе с родителями планируемый и контролируемый характер.

Система подготовки родителей ориентирована на выполнение социального заказа, предусматривающего совершенствование ранней поддержки детей с особыми потребностями. Конечная задача связана с включением семьи в процесс психолого-педагогической коррекционной поддержки детей раннего возраста с особыми потребностями.

Список литературы

1. Модель развития дошкольного воспитания и обучения. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 марта 2021 года № 137. - Нур-Султан, 2021. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000137> (дата обращения: 22.05.2022).
2. Ерсарина. А.К., Айтжанова Р.К., Кенжеева А.К., Юлдабаева Д.Р., Токарева А.Н. Система комплексной оценки проблем психосоциального развития детей раннего возраста: методические рекомендации. – Алматы, 2016. - 53 с.
3. Программа сотрудничества педагогов дошкольной организации и родителей по созданию психолого-педагогических условий для раннего развития детей. Методические рекомендации. - Нур-Султан: Республиканский центр «Дошкольное детство».- 2019.- 15 с.
4. Самарина Л.В. Особенности вовлечения семьи в реализацию программ раннего вмешательства. // Специальное образование в Казахстане. 2014. - № 4 (49). - С.30-37.
5. Научно-методическое обеспечение коррекционно-педагогической работы с детьми раннего возраста с ограниченными возможностями: методические рекомендации. / Г.С. Оразаева и др.- Алматы, 2014.-50 с.
6. Гордон Т. Тренинг эффективного родителя (Parent Effective Training- PET).- URL: <http://www.muyword.ru> (дата обращения: 22.05.2022).
7. Ранняя помощь детям и их семьям: траектория профессионального роста. // Сборник статей II Международной науч.-практ. конференции. - Санкт-Петербург, 6-8 ноября 2019 г. – 96 с.
8. Оразаева Г.С. Включение в коррекционную работу родителей детей с особыми образовательными потребностями. Монография. -Алматы: Альманах, 2020.-102 с.

References

1. Model' razvitiya doshkol'nogo vospitaniya i obucheniya. Utverzhdena postanovleniyem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 15 marta 2021 goda № 137 g. [Model of development of preschool education and training. Approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2021 No. 137] (Nur-Sultan, 2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000137> (Accessed: 22.05.2022).
2. Ersarina A.K., Aitzhanova R.K., Kenzheeva A.K., Yuldabaeva D.R., Tokarev A.N. Sistema kompleksnoy otsenki problem psikhosotsial'nogo razvitiya detey rannego vozrasta: metodicheskiye rekomendatsii [The system of a comprehensive assessment of the problems of psychosocial development of young children: guidelines] (Almaty, 2016, 53 p.).

3. Programma sotrudnichestva pedagogov doshkol'noy organizatsii i roditeley po sozdaniyu psikhologo-pedagogicheskikh usloviy dlya rannego razvitiya detey: Metodicheskiye rekomendatsii/Respublikanskiy tsentr «Doshkol'noye detstvo» [The program of cooperation between teachers of a preschool organization and parents to create psychological and pedagogical conditions for the early development of children] Methodological recommendations (Republican Center «Preschool Childhood», Nur-Sultan, 2019, 15 p.).

4. Samarina L.V. Osobennosti вовлечeniya sem'i v realizatsiyu programm rannego vmeshatel'stva [Features of family involvement in the implementation of programs early intervention], Spetsial'noye obrazovaniye v Kazakhstane [Special education in Kazakhstan], 4 (49), 30-37 (2014).

5. G.S. Orazayeva and others. Nauchno-metodicheskoye obespecheniye korrektsionno-pedagogicheskoy raboty s det'mi rannego vozrasta s ogranichennymi vozmozhnostyami: metodicheskiye rekomendatsii [Scientific and methodological support of correctional and pedagogical work with young children with disabilities: guidelines] (Almaty, 2014, 50 p.).

6. Gordon T. Trening effektivnogo roditelya (Parent Effective Training- PET). URL: <http://www.myword.ru> (Accessed: 22.05.2022).

7. Rannyya pomoshch' detyam i ikh sem'yam: trayektoriya professional'nogo rosta [Early support for children and their families: a professional growth trajectory], Sbornik statey II Mezhdunarodnoy nauch.-prakt. Konferentsii [Collection of articles II International scientific and practical. Conference] St. Petersburg, November 6-8, 2019, 96 p.

8. Orazayeva G.S. Vklyucheniye v korrektsionnyu rabotu roditely detey s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami [Inclusion in correctional work of parents of children with special educational needs]. Monograph (Almanac, Almaty, 2020, 102 p.).

Г.С. Оразаева

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Ерекше қажеттіліктері бар жас баланы психологиялық-педагогикалық қолдауға отбасын дайындаудың тұлғалық-акценттік жүйесі

Аңдатпа. Мақалада дамуында ауытқуы бар балалар мен олардың ата-аналарына ерте бастан қолдау көрсетуді ұйымдастыру рөлінің маңыздылығы ашылады. Ата-аналар үшін мамандармен ынтымақтастық олардың өз құзыреті туралы түсінігін кеңейтеді, олардың қабілеттеріне сенімділік береді, олардың қабілеттері мен баланың өтемдік қабілеттерін түсінуге ықпал етеді, оның білім беру және тәрбиелеу процесіне белсенді қатысуға көмектеседі, ата-ана мен баланың барабар білім алуына көмектеседі. бір-бірімен әрекеттесу. Мамандармен ынтымақтастық балаларды қолдауда тең құқылы серіктеске айналған ата-аналардың тұлғалық өсуі үшін қажет. Ата-аналарды ерекше қажеттіліктері бар жас балаға тұлғалық-акценттік жүйе негізінде психологиялық-педагогикалық коррекциялық қолдау көрсетуге дайындау процесі бұл процестің тиімділігін қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: тұлға-акцент жүйесі, отбасы, ерте жас, ерекше қажеттіліктер, психологиялық-педагогикалық қолдау.

G.S. Orazayeva

Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Personal-accent system of family preparation for psychological and pedagogical support of a young child with special needs

Abstract. The article reveals the importance of the role of the organization of early support for children with developmental disabilities and their parents. For parents, cooperation with specialists expands their understanding of their own competence, gives confidence in their abilities, promotes understanding of their abilities and compensatory abilities of the child, active participation in the process of his education and upbringing, and helps the parent and child to adequately interact with each other. Cooperation with specialists is necessary for the personal growth of parents, who become equal partners in supporting children. The process

of preparing parents for psychological and pedagogical correctional support for a young child with special needs based on a personality-accent system will ensure the effectiveness of this process.

Keywords: personality-accent system, family, early age, special needs, psychological and pedagogical support.

Сведения об авторах:

Оразаева Г.С. – кандидат педагогических наук, доцент Института педагогики и психологии Казахского национального женского педагогического университета, Алматы, Казахстан.

Orazaeva G.S. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Institute of Pedagogy and Psychology, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Л.Т. Баяхметова¹, Л.Т. Баяхметова¹
Т.С. Саржанов², А.Т. Баяхметова¹, П.Б. Исахова¹

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Казахстан
²Казахский университет путей сообщения, Алматы, Казахстан
(E-mail: lyaska84@mail.ru, leila84-04@mail.ru, taizhan.s@mail.ru,
bay_aliya@mail.ru, p.isakhova@almatau.edu.kz)

Вопросы устойчивого развития образования

Аннотация. Первые годы становления независимости Казахстана знаменуются бифуркационной стадией для казахстанской науки и образования. Реформы оставили болезненный след, прервав преемственность, и способствовали исчезновению некоторых научных школ. Состояние науки идет к улучшению благодаря грамотной проводимой политике Министерства образования и науки Республики Казахстан. Вопрос повышения публикационной активности казахстанских исследователей в международных рейтинговых журналах зачастую рассматривается в увязке с заработной платой. Ответ на данный вопрос дан с помощью количественного метода исследования, и для подтверждения предмета исследования применен χ^2 – критерий независимости между качественными (категорийными переменными). Проведенное исследование показало, что на рассматриваемом промежутке времени повышение заработной платы не является панацеей решения проблемы. Практическая значимость статьи заключена в ее рекомендации. Особое внимание в статье уделено новой поведенческой экономике, доказавшей, что в поведенческой модели человека лежит не рациональность, а иррациональность. Обращено внимание на моральную составляющую, связанную с *principal-agent problem*. Немаловажный инструментарий – научное любопытство. Только научное любопытство может мотивировать заняться наукой, вызвать желание решить захватившую воображение проблему. Для этого необходимо создать условия, а именно: создать моральные условия, придать им чувство принадлежности. Одна из идей исследования сведена к тому, что ученая степень дисконтируется и теряет свою ценность со временем, если не заниматься ее поддержанием через научные исследования.

Ключевые слова: *Principal-agent problem*, проблемы устойчивого развития образования в Казахстане, индекс цитируемости, заработная плата, модель поведения человека, дисконтирование ученой степени.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-160-167>

Введение

Исследование на предмет взаимосвязи двух факторов: индекса цитируемости и заработной платы показало их отсутствие. В контексте данного вопроса рассмотрены известные в экономике теории, не нашедшие в прикладной области подтверждение в отношении казахстанской сферы науки и образования. Объяснение кроется во временном разры-

ве, которое образовалось в годы становления страны как независимого государства. Этот период разрушил фундамент казахстанской науки. Разрушение научно-методического в широком понимании науки подхода привело к низкому уровню цитируемости казахстанских научных статей.

В период первых реформ разрушена функционировавшая цепь взаимосвязи между наукой, реальным сектором и государством. В

настоящее время наблюдается постепенное восстановление взаимосвязи. Препятствием к быстрому восстановлению следует причислить в том числе агрессивно внедряющиеся технологические и социальные тренды. Образование сейчас находится в режиме «быстро и адекватно реагировать новым вызовам времени».

Повышение заработной платы не может быть рассмотрено как главный мотивирующий инструмент повышения роли науки в экономике в целом. Причина заключается в недостаточном уровне владения инструментарием исследования, отвечающим требованиям мирового корпуса науки. Безусловно, однозначного вынесения вердикта в отношении всех научных школ не верно.

По мнению казахстанских экспертов [1], в стране наблюдается «утечка мозгов». Одна из причин отъезда квалифицированных кадров из страны – создание привлекаемыми странами комфортной среды по привлечению талантливых людей, вторая причина – невозможность применения полученных за рубежом знаний в Казахстане из-за неспособности и неготовности экономики и среды их принять.

Существует множество причин, объясняющие отток квалифицированных людей, способных развить технологии, помочь государству развить имеющийся потенциал, к наиболее существенным причинам относят низкое качество жизни или недостаточно развитую инвестиционную среду. Имеющиеся научные разработки невозможно коммерчески использовать, поскольку уровень развития промышленности или не готов, или нет желания их принять, не отработаны и механизмы инвестиционного климата.

По данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан доля внутренних затрат на НИОКР от валового внутреннего продукта в 2003 и 2004 годах составила 0,25%, 2005 – 0,28%, 2017 – 0,13%, 2018 и 2019 годах – 0,12%, по предварительным данным в 2020 году – 0,12% [2].

В свете бурного развития технологий происходящие изменения в геополитическом

плане заставляют задуматься о будущем страны. Выход один – наука.

Постановка проблемы

Интересный аспект рассматриваемого вопроса лежит на плоскости поведения ученого. Взаимосвязаны ли два фактора – индекс цитируемости и заработная плата ученого?

Индекс цитируемости статей зависит от актуальности выбранной тематики, изложенной методологии. Что может послужить подталкивающим сигналом к повышению исследовательского интереса? По результатам проведенного опроса стимулом к проведению исследования служит заработная плата. Логика такова, что повышение заработной платы вызовет интерес к науке, приток к сфере науки молодых ученых, повысится не только количество опубликованных статей, но и произойдут положительные изменения в исследовательском процессе, повысится индекс цитируемости. В целом произойдет сдвиг в науке, в том числе и через взаимодействие реального сектора и науки. При этом не стоит забывать о *principal-agent problem*, о контексте, содержащем информацию о заработной плате, и о концепции внутреннего рынка труда, позволяющего оценить не место работы, а именно его компетенции, навыки.

Методология исследования

В основу изучения предмета заложен количественный метод исследования. Для подтверждения предположения применяется χ^2 – критерий независимости между качественными (категорийными) переменными. При проверке независимости рассматривались два фактора, каждый из которых имеет несколько уровней.

В критерии χ^2 – критерий независимости - гипотезы сформулированы следующим образом:

H0: две качественные переменные независимы (то есть между ними нет взаимосвязи),

H1: две качественные переменные зависят друг от друга (то есть между ними есть взаимосвязь).

Для проверки независимости применяется тестовая χ^2 -статистика. По таблице распределения χ^2 , учитывая, что уровень значимости равен 0,05, а число степеней свободы $\nu = (3-1)*(3-1)=2 - \chi_{0,05,2}=5,9$.

Вывод заключается в том, что заработная плата не влияет на индекс цитирования. Проверить гипотезу можно, определив вероятность p -value, которое в рассматриваемом кейсе обретает значение равное 0,19. Поскольку p -value > α , значит, принимается нулевая гипотеза: две качественные переменные (индекс цитируемости и заработная плата) независимы. С p -value = 0,19, что выше значения $\alpha = 0,05$. На уровне значимости 5% второй метод проверки привел к значению 0,19 p -value, что также подтверждает гипотезу независимости индекса цитируемости и заработной платы.

Анализ дисперсионной таблицы (ANOVA): результат двухфакторного дисперсионного анализа количества научных публикаций.

В целях анализа результатов первым шагом проверено существование взаимодействия между фактором А (средний уровень заработной платы автора) и фактором В (категория научной публикации). В случае значительного эффекта взаимодействия дальнейший анализ ограничивается только оценкой этого эффекта. Если эффект взаимодействия незначителен, следует сосредоточиться на основных эффектах – потенциальных различиях между уровнем средней заработной платы (фактор А) и категориями научных публикаций (фактор В).

Для определения наличия эффекта взаимодействия на уровне значимости 0,05 при-

Two-way analysis of variance with repetitions						
TOTAL	Citation (0; 0,51)	Citation >=0,90	Citation (0,51; 0,90)	Total		
<i>Wages 110000-189999</i>						
Count	5	5	5	15		
Amount	27	6	2	35		
Average	5.4	1.2	0.4	2.333333		
Dispersion	2.3	0.7	0.3	6.095238		
<i>Wages 190000-270000</i>						
Count	5	5	5	15		
Amount	22	10	6	38		
Average	4.4	2	1.2	2.533333		
Dispersion						
<i>Total</i>						
Count	10	10	10			
Amount	49	16	8			
Average	4.9	1.6	0.8			
Dispersion	3.655556	0.933333	0.622222			
Dispersion analysis						
<i>Source of variation</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>F-critical</i>
Sample	0.3	1	0.3	0.174757	0.679635	4.259677
Column	94.46667	2	47.23333	27.51456	6.15E-07	3.402826
Interaction	5.4	2	2.7	1.572816	0.228105	3.402826
Within	41.2	24	1.716667			
Total	141.3667	29				

меняется следующее решающее правило: нулевая гипотеза об отсутствии эффекта взаимодействия отклоняется, если вычисленное значение F-статистики больше 3,40 (ячейка G27), то есть больше верхнего критического значения F-распределения. Поскольку $F=1,57$ (ячейка E27) $< F_U=3,40$ (ячейка G27), а значение p равно 0,23 (ячейка F27), гипотеза H_0 не отвергается. Следовательно, нет достаточных оснований утверждать, что факторы «заработная плата» и «категории публикаций» взаимодействуют друг с другом.

При заданном уровне значимости, равном 0,05, основанием для проверки разницы между двумя уровнями средней заработной платы авторов публикаций (фактор А) является следующее решающее правило: нулевая гипотеза отклоняется, если рассчитанное значение F-статистики больше 4,25 (ячейка G25), то есть больше верхнего критического значения F-распределения. Поскольку $F = 0,17$ (ячейка E25) $< F_U = 4,25$ (ячейка G25), а значение $p = 0,68$ (ячейка F25) и превышает уровень значимости $\alpha = 0.05$, нулевая гипотеза не отвергается. Таким образом, нет достаточных оснований утверждать, что существует значительная разница между различной средней заработной платой и количеством научных публикаций с ненулевым индексом цитирования, опубликованных автором.

При заданном уровне значимости 0,05 основанием для проверки различия между категориями научных публикаций (фактор В) является следующее решающее правило: нулевая гипотеза отклоняется, если вычисленное значение F-статистики больше 3,40 (ячейка G26), то есть больше критического F-распределения. Поскольку $F=27,51$ (ячейка E26) $> F_U = 3,40$ (ячейка G26), а значение p почти равно нулю (ячейка F26) и меньше уровня значимости $\alpha = 0.05$, H_0 отвергается. Поэтому можно утверждать, что существует существенная разница между количеством научных публикаций, опубликованных в научных журналах с разным индексом цитирования. Проверка гипотезы двумя описанными выше способами привела к нулевой гипотезе: взаимосвязи между индексом цитирования и заработной платы нет.

Результаты исследования

Не всегда слабое владение исследовательским инструментарием позволяет иметь высокую цитируемость научных статей. Проблема заключается в том, что статьи должны быть интересны, актуальны, вызывать интерес, в том числе и методологией исследования.

Цитируемость характеризует уровень развития науки, и показатель цитируемости не зависит от размера заработной платы. Качество исследования не находится в тесной взаимосвязи с размером заработной платы по ряду причин. Повышение заработной платы не является панацеей решения острого вопроса. Зарубежные исследования, труды доказывают взаимосвязь между заработной платой и научной активностью ученых. Однако в Казахстане получен противоположный результат.

Обсуждение результатов

К барьеру можно отнести тяжелый период, постигший все страны бывшего Советского Союза. Ко второй причине – политику «проб и ошибок», которая проводилась в первые годы становления независимости страны. Известный ученый в области поведенческой экономики Ричард Талер в своей книге «Новая поведенческая наука» [3] пишет: «Владелец несет ответственность за создание проблемы в той же мере, что и его подчиненные». Теория отношений принципала и агента подтверждает выводы Р. Талера.

К утечке профессионалов приводят многие факторы. За последние четыре года отток квалифицированных кадров увеличился на 34 процента по данным ИА «NewTimes.kz» со ссылкой на Finprom. Около 90 процентов из отъезжающих из Казахстана – это молодые люди в возрасте 25-35 лет [4].

Третья причина – патернализм. Р.Талер придерживается позиции иррациональности в поведении человека. Иррациональность не случайна и не бессмысленна – напротив, она вполне систематична и предсказуема. Как изменить поведение работника сферы науки и образования?

Для разрешения поставленных вопросов министерство образования и науки целенаправленно и систематично подходит к разрешению вопроса, к примеру, прослеживается в проводимой политике регулятора модель глобального образования, посылаются сигналы о проведении изменений в сфере науки и образования, повышается заработная плата.

Рассматривая природу человеческого поведения, Р. Талер выделил три барьера: ограниченная рациональность, ограниченная сила воли и ограниченный личный интерес [5]. Во время экономического взаимодействия на выбор индивида влияют такие факторы, как альтруизм, стремление к справедливости, соблюдение общепринятых норм поведения, доверие, взаимность и многое другое.

В современной поведенческой экономике предлагается обратить внимание на эмерджентный институциональный порядок. По мнению С. Сандера [6], следует принять во внимание тот факт, что индивиды делают свой выбор в пределах определенной институциональной среды, а ее архитектура непосредственно влияет как на решения, которые принимаются индивидами, так и на последствия этих решений.

Социальная среда имеет огромное влияние на принятие решение индивидом. Понятие эмерджентности отражает ситуацию, при которой в результате стратегического взаимодействия эгоистично настроенных индивидов неожиданно возникает общий положительный эффект. Эффективность обязательно является результатом взаимодействия институциональных правил с действиями экономических субъектов [7].

Задача института сводится к созданию предпосылок индивидов к объединению для проведения совместных исследований, написанию качественных статей. Эффективность достигается только во взаимодействии государства, науки и реального сектора.

«Эффект наделенности» Р. Талера свидетельствует о том, что людям свойственно ценить вещи, которые у них уже есть, существенно выше точно таких же, но которыми они пока не обладают [8]. Высокая самоо-

ценка ученых страны доказывается наличием ученой степени. В Казахстане есть ученые, чьи статьи публикуются в журналах с высоким импакт-фактором или имеют высокие показатели цитируемости, однако не во всех казахстанских высших учебных заведениях предусматривается к ним надбавка. Что служит двигателем в таком случае? Такие факторы, как альтруизм, стремление к внутреннему удовлетворению, справедливости подталкивают ученых проводить качественные исследования, публиковать их результаты.

Поведение работников сферы науки и образования следует рассматривать не с позиции их рационального поведения, а с позиции учений поведенческой науки. Выводы проведенного исследования: люди часто не учитывают альтернативных издержек в своих действиях; люди не умеют мыслить в терминах предельных величин. Текущее решение должно определяться не прошлым, а будущим результатом; люди придают значение относительным, а не абсолютным величинам; люди задумываются о справедливости, и поэтому могут вести себя не рационально; люди являются очень близорукими, когда имеют дело с вероятными величинами; люди обращают внимание только на те факты, которые подтверждают их собственные взгляды. Об этой особенности человеческого поведения хорошо написано в книге «Черный лебедь» [9].

Выводы

Роль подталкивания выполняется министерством образования и науки страны и при этом стоит отметить ее мягкость, поскольку агрессивность не приведет к желаемым результатам. В этом нужно отдать должное министерству образования и науки. Не должны быть использованы механизмы прямого принуждения со стороны высших учебных заведений, такие как увольнение в случае отсутствия цитируемых статей. Следует создать условия, при которых человек сам принимает решения, которые, скорее всего, будут оптимальными с общественной точки зрения.

В качестве мотивационного инструментария следует рассмотреть следующее.

1. Экономическая составляющая. Несмотря на тот факт, что заработная плата воспринимается казахстанскими учеными как недостаточная, тем не менее нет гарантии, что повышение заработной платы приведет к повышению цитируемости. Сумма денег кажется большой или маленькой в зависимости от контекста. Главное – создание условий для занятия наукой.

2. Политическая мотивация. Под политической мотивацией авторы данной статьи рассматривают теорию сигналов [10]. Какие бы жесткие условия ни выдвигались, преподаватель, к примеру, не займется наукой по причине того, что будет всегда будет просчитывать издержки.

3. Новая поведенческая экономика доказала, что в основе поведенческой модели человека лежит не рациональность, а иррациональность в силу различных фактов, в том числе неспособности человека работать и обрабатывать большие данные, делать правильный выбор в силу определенных ограничений. Нужно принять за факт, что ученая степень дисконтируется и теряет свою ценность со

временем, поэтому нужно ее поддерживать активной деятельностью в науке.

4. Моральная мотивация. Здесь рассматривается principal-agent problem. Одна из проблем падения морального климата в университете сведена к проблеме принципала. Моральный климат играет немаловажную роль в коллективе университета.

5. Научное любопытство. Только научное любопытство может мотивировать заниматься наукой, желание решить захватившую воображение проблему. Для этого необходимо создать условия, а именно: создать моральные условия, придать им чувство принадлежности.

Как показал результат исследования, главная проблема казахстанской науки заключается не в заработной плате, а в социально-экономических условиях, в которой наука оказалась. Отголоски проведенных реформ еще имеют место быть. В данный отрезок времени образовался лаг, когда молодое поколение ученых еще не окрепло, а старшее поколение еще не воспитало их себе на замену. Соблюдение приведенных рекомендаций может поспособствовать устойчивому развитию образования в стране.

Список литературы

1. Покидаев Д. Глава Центра международных программ: Казахстану не следует опасаться «утечки мозгов» // Периодическое издание Курсивъ. – 2018. - № 28. – С. 8.
2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электрон.ресурс.]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/24/statistic/7> (дата обращения: 15.11.2021).
3. Thaler, R. Misbehaving. The Making of Behavioral Economics. - W. W. Norton & Company. 1 ed. – 2016.
4. Хабиирова З. «Утечка мозгов» нарастает в Казахстане. [Электрон.ресурс.]. – URL: <https://newtimes.kz/obshchestvo/62379-utechka-mozgov-narastaet-v-kazakhstan> (дата обращения: 3.09.2020).
5. Thaler, R. Toward a positive theory of consumer choice // Journal of Economic Behavior & Organization. – 1980. – Vol. 1. Issue 1. – P. 39-60.
6. Sunder, S. Markets as Artifacts: Aggregate Efficiency from Zero-Intelligence Traders // Yale ICF Working Paper. – 2002. – No. 02-16. – P. 25.
7. Smith, V. L. Constructivist and Ecological Rationality in Economics, Les Prix Nobel 2002. // Nobel Foundation. – 2002. – P. 502-561.
8. Thaler, R., & Shefrin, H. An Economic Theory of Self-Control // Journal of Political Economy. – 1981. – Vol. 89 (2). – P. 392-406.
9. Taleb, N.N. Black Swan and Domains of Statistics // The American Statistician. – 2007. - Vol. 61, No. 3.

10. Абакумова Н.Н. Эффективный контракт в высшем образовании: «за» и против» // Вестник НГУ-ЭУ. – 2014. – №3. – С.162 – 172.

References

1. Pokidayev D. Glava Centra mezhdunarodnyh programm: Kazahstanu ne sleduet opasat'sja «utechki mozgov» [Head of the Center for International Programs: Kazakhstan should not be afraid of «brain drain»], Periodicheskoe izdanie Kursiv#. [Periodical edition Kursiv], 28, 8 (2018).
2. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electron.resource]. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/24/statistic/7> (Accessed: 15.11.2021).
3. Thaler, R. Misbehaving. The Making of Behavioral Economics. 1 ed. (W. W. Norton & Company, 2016).
4. Habiirova Z. «Brain drain» is growing in Kazakhstan [«Utechka mozgov» narastaet v Kazahstane] [Electron.resource]. Available at: <https://newtimes.kz/obshchestvo/62379-utechka-mozgov-narastaet-v-kazahstane> (Accessed: 3.09.2020).
5. Thaler, R. Toward a positive theory of consumer choice, Journal of Economic Behavior & Organization, 1 (1), 39-60 (1980).
6. Sander S. Markets as artifacts: The cumulative effectiveness of traders with zero intelligence, Working paper of the Yale ICF, 02-16, 25 (2002).
7. Smith, V. L. Constructivist and Ecological Rationality in Economics, Les Prix Nobel 2002, Nobel Foundation. – 2002. – P. 502-561.
8. Thaler, R., & Shefrin, H. An Economic Theory of Self-Control, Journal of Political Economy, 89 (2), 392-406 (1981).
9. Taleb, N.N. Black Swan and Domains of Statistics, The American Statistician, 3 (61) (2007).
10. Abakumova N.N. Jeffektivnyj kontrakt v vysshem obrazovanii: «za» i protiv» [Effective contract in higher education: «for» and against»], Vestnik NGUEU [Bulletin of NSUEM], 3, 162-172 (2014).

Л.Т. Баяхметова¹, Л.Т. Баяхметова¹, Т.С. Саржанов², А.Т. Баяхметова¹, П.Б. Исахова¹

¹Алматы менеджмент университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ қатынас жолдары университеті, Алматы, Қазақстан

Білім беруді тұрақты дамыту мәселелері

Аңдатпа. Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасуының алғашқы жылдары қазақстандық ғылым мен білім беру үшін бифуркациялық кезеңмен ерекшеленеді. Реформалар ауыр із қалдырды, сабақтастықты үзді, кейбір ғылыми мектептердің жоғалуы. Ғылымның жай-күйі Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің сауатты жүргізіп отырған саясатының арқасында жақсарып келеді. Халықаралық рейтингтік журналдарда қазақстандық зерттеушілердің жарияланымдық белсенділігін арттыру мәселесі көбінесе жалақымен байланыстырылады. Бұл сұраққа жауап сандық зерттеу әдісі арқылы беріледі және зерттеу тақырыбын растау үшін сапалық (категориялық айнымалылар) арасындағы Тәуелсіздік критерийі χ^2 қолданылады. Зерттеу көрсеткендей, қарастырылып отырған уақыт аралығында жалақыны көтеру мәселені шешудің панаңеясы емес. Мақаланың практикалық маңыздылығы оның ұсыныстарында жатыр. Мақалада адамның мінез-құлық моделінде ұтымдылық емес, иррационалдылық бар екенін дәлелдеген жаңа мінез-құлық экономикасына ерекше назар аударылады. Principal-agent problem қарастыратын моральдық компонентке назар аударылды. Маңызды құралдар-бұл ғылыми қызығушылық. Тек ғылыми қызығушылық ғылыммен айналысуға, қиялға түскен мәселені шешуге деген ынтаны оята алады. Ол үшін жағдай жасау керек, атап айтқанда: моральдық жағдай жасау, оларға тиесілі сезім беру. Зерттеу идеяларының бірі, егер ғылыми зерттеулер арқылы қолдау көрсетілмесе, ғылыми дәреже уақыт өте келе жеңілдейді және құндылығын жоғалтады.

Түйін сөздер: Principal-agent мәселесі, Қазақстандағы білім берудің тұрақты даму мәселелері, дәй-ексөз индексі, жалақы, адамның мінез-құлық моделі, ғылыми дәрежені дисконттау.

L.T. Bayakhmetova¹, L.T. Bayakhmetova¹, T.S. Sarzhanov², A.T. Bayakhmetova¹, P.B. Isakhova¹

¹Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh University Ways of Communications, Almaty, Kazakhstan

Issues of sustainable development of education

Abstract. The first years of Kazakhstan's independence are marked by a bifurcation stage for Kazakh science and education. The reforms left a painful mark, interrupting the continuity, and the disappearance of some scientific schools. The state of science is improving due to the competent policy of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. The issue of increasing the publication activity of Kazakhstani researchers in international rating journals is often considered in conjunction with wages. The answer to this question is given using a quantitative research method and to confirm the subject of the study, the 2 – criterion of independence between qualitative (categorical variables) was applied. The conducted research has shown that in the period under consideration, an increase in wages is not a panacea for solving the problem. The practical significance of the article lies in its recommendations. The article focuses on the new behavioral economics, which proved that the human behavioral model is not rationality, but irrationality. The article focuses on the moral component, considering the principal-agent problem. An important tool is a scientific curiosity. Only scientific curiosity can motivate to do science, the desire to solve the problem that captured the imagination. To do this, it is necessary to create such conditions as to create moral conditions, to give them a sense of belonging. One of the ideas of the research is reduced to the fact that an academic degree is discounted and loses its value over time if it is not maintained through scientific research.

Keywords: Principal-agent problem, problems of sustainable development of education in Kazakhstan, citation index, wages, human behavior model, discounting of an academic degree.

Сведения об авторах:

Баяхметова Л.Т. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, Алматы Менеджмент университет, ул. Розыбакиева, 227, Алматы, Казахстан.

Баяхметова Л.Т. – кандидат экономических наук, Алматы Менеджмент университет, ул. Розыбакиева, 227, Алматы, Казахстан.

Саржанов Т.С. – доктор технических наук, профессор, Казахский университет путей сообщения, мкр. Жетысу-1, 32 А, Алматы, Казахстан.

Баяхметова А.Т. – доктор экономических наук, профессор, Алматы Менеджмент университет, ул. Розыбакиева, 227, Алматы, Казахстан.

Исахова П.Б. – доктор экономических наук, профессор, Алматы Менеджмент университет, ул. Розыбакиева, 227, Алматы, Казахстан.

Bayakhmetova L.T. – **Corresponding author**, Candidate of Economic Sciences, Almaty Management University, 227 Rozybakiev Str., Almaty, Kazakhstan.

Bayakhmetova L.T. – Candidate of Economic Sciences, Almaty Management University, 227 Rozybakiev str., Almaty, Kazakhstan.

Sarzhanov T.S. – Doctor of Technical Sciences, Professor, Kazakh University Ways of Communications, 32A Zhetysu-1 mic., Almaty, Kazakhstan.

Bayakhmetova A.T. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Almaty Management University, 227 Rozybakiev str., Almaty, Kazakhstan.

Isakhova P.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Almaty Management University, 227 Rozybakiev str., Almaty, Kazakhstan.

А.Қ. Қозыбай
Г.М. Нысан

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: n_gulshat@list.ru)

Метаметодикалық тәсіл негізінде болашақ физика мұғалімдерін инновациялық қызметке әдістемелік даярлауды жетілдіру

Аңдатпа. Мақала білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында болашақ физика мұғалімінің инновациялық қызметтегі кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне арналған. Мұғалімдердің жаңа кәсібилігінің моделін құруға, сондай-ақ инновациялық қызметте оның құзыреттілігін қалыптастыру тұрғысынан болашақ физика мұғалімінің кәсіби дайындығын жаңарту бағдарларына ерекше назар аударылды.

Сонымен қатар, жаңа кәсіпқойлық үлгісі негізінде болашақ физика мұғалімінің инновациялық іс-әрекеттегі құзыреттілігін қалыптастыру тұрғысынан оның кәсіби дайындығын жаңартудың әдістемелік нұсқаулары көрсетілген.

Мақалада болашақ физика мұғалімінің инновациялық іс-әрекетке кәсіби дайындығы құрылатын принциптерді анықтауға мүмкіндік беретін нұсқаулар берілген. Сондай-ақ жұмыста болашақ физика мұғалімінің инновациялық іс-әрекеттегі интегративті тұлғалық сапасы қарастырылады, оның негізгі құрамдас бөліктері кәсіби міндеттерді шешу процесінде инновациялық әрекетте көрінетін психикалық әрекеттің интеллектуалдық және мотивациялық факторлары болып табылатындығы айтылып кетті.

Түйін сөздер: инновациялық қызмет, метаметодикалық тәсіл, білім беру мазмұнын жаңарту, интеграция, педагогикалық технологиялар, әдіс, тәсіл.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-168-177>

Кіріспе

Өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласындағы заманауи талаптар студенттердің бойында дербестік, бастамашылдық, өзін-өзі дамытуға дайын болу, әлеуметтік және жеке маңызды іс-әрекеттің бағыттары мен әдістерін саналы түрде таңдау сияқты жеке қасиеттердің басымдылығының дамуын білдіреді. Мұндай міндеттерді шешу көп жағдайда педагогикалық ұжымның дайындығына, бүкіл білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында олардың кәсіби қызметін жүзеге асыру қабілетіне байланысты [1].

Білім беруде болып жатқан өзгерістер әлеуметтік-қоғамдық аспектілермен ғана емес, сонымен бірге өзінің педагогикалық миссиясын инновациялар мен қолайлы педагогикалық технологиялар аясында жүзеге асыруға дайын ХХІ ғасырдың болашақ мамандарын даярлауға қойылатын жаңа талаптармен де байланысты [2]. Білім беру мазмұнын жаңартуға көшу білімге деген құзыреттілік тәсіл шеңберіндегі жұмысқа, педагогтарды денсаулық сақтау технологияларымен қамтамасыз етуге, білім беру процесін дараландырудың өсуі жағдайында жұмыс істеуге дайындықты қалыптастыруға жаңа талаптар қояды. Білім

беру құрылымын жаңарту оқытудың дәстүрлі репродуктивті стилін жеңуден және оқушылардың танымдық белсенділігі мен ойлау дербестігін қамтамасыз ететін білім берудің жаңа дамушы, сындарлы моделіне көшуден тұрады.

Қазіргі Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне бағытталған жаңа білім беру жүйесінің қалыптасуы жүріп жатыр. Бұл процесс педагогикалық теория мен практикадағы елеулі өзгерістермен қатар жүреді.

Қазіргі педагогикалық зерттеулерде қарастырылған физика мұғалімін оқыту процесін жетілдіру мәселелері педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерін оқытудың қазіргі процесіне айтарлықтай өзгерістер мен толықтырулар енгізуді көздейді, өйткені қоғамның жалпы білім беретін оқу орындарының мұғалімдерінің кәсіби-әдістемелік дайындығына белгілі бір қанағаттанбауы байқалады. Қазіргі заманғы талаптарды ескере отырып, осы саладағы көптеген зерттеулер білім беруді модернизациялау жағдайында мұғалімнің қызмет моделін жасауға, кәсіби маңызды функцияларды және оқытудың өзекті ұйымдастырушылық формаларын анықтауға бағытталған. Қазіргі уақытта жеке мәселелерді түсіну көбінесе пікірталас тудырады, олардың практикалық шешімінде ситуациялық-ұйымдастырушылық бағыт, кейде ғылыми негізділік жеткіліксіз, бұл нақтылау мен толықтыруды қажет етеді. Олардың қатарына метаметодикалық тәсіл негізінде болашақ физика мұғалімдерін инновациялық қызметке әдістемелік даярлауды жетілдіру мәселесі жатады.

Зерттеу әдістері

Болашақ физика мұғалімінің инновациядағы кәсіби құзыреттілігі деп біз интегративті жеке сапаны айта аламыз, оның негізгі компоненттері ақыл-ой әрекетінің зияткерлік және мотивациялық факторлары болып табылады, ол келесі инновациялық кәсіби мәселелерді шешу процесінде байқалады:

- заманауи дене тәрбиесі мақсаттарына сай келетін жаңа мақсат қоюды жүзеге асыру

(оқушылардың пәндік, метапәндік және жеке білім беру нәтижелерінің тұтас жиынтығына қол жеткізуіне жәрдемдесу; оқушылардың инновациялық белсенділігін қалыптастыру);

- білім беру мазмұнының өзгеруінің заманауи үрдістеріне сәйкес физика бойынша жаңа оқу материалдарын және оларды ұсыну формаларын жобалау;

- физикалық мәтіндермен (ақпараттық, баяндау және пікірталас) және әртүрлі мәліметтер базасымен жұмыс істеудің білім беру технологияларын қолдану;

- арнайы құрастырылған бағалау құралдарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесінің пәндік, метапәндік нәтижелерінің қалыптасу диагностикасын жүргізу (құзыреттілікке-бағытталған тесттер, ситуациялық есептер, кейстер және т.б.).

Кейбір ғалымдардың идеялары бойынша «...методология дидактикамен және әдіснамамен бірге барлық жеке әдістер, процедуралар мен формалар үшін зерттеу мен оқытудың әдістемелік принциптерін, жалпы ғылыми-әдістемелік әдістерін қалыптастырады» [3].

Т.Т.Черкашина зерттеуінің жетекші идеясы болашақ кәсіби менеджерлерде қажетті білім, білік және дағдыларды қалыптастыруға ықпал ететін оқытудың мета-моделін ғылыми негіздеу, әзірлеу және оқыту тәжірибесіне енгізу болып табылады. Сонымен қатар интегративті диалогтық құзыреттілікке ие болу және тұлғаның көшбасшылық қасиеттерін дамыту [4].

Өзіндік ерекшеліктерімен сипатталатын инновациялық іс-әрекет практикада оқу қызметінің басқа түрлерімен тығыз байланысты. Мектептегі педагогикалық іс-әрекеттің мазмұнын талдау [5] оның көптеген түрлерінің инновациялық аспектілерін қамтитынын көрсетеді: білім беру мекемесін дамытудың тұжырымдамасы мен бағдарламасын әзірлеу, оның нормативтік құжаттамасы, мұғалімдердің ғылыми-зерттеу жұмыстары, оқу үдерісін бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз ету, озық педагогикалық тәжірибені пайдалану, жаңа технологияларды енгізу, авторлық бағдарламаларды әзірлеу, эксперименттік бағдарламаларды тестілеу,

білім мазмұнын жаңарту, инновацияларды құру мен сынауды басқару және т.б. Кез келген кешенді түрде бірнеше әрекеттен тұратын ұйымдасқан әрекет, біреу әрқашан негіз ретінде әрекет ете алады, ал басқалары негізінде құрылады. Бұл тұрғыда мұғалімнің инновациялық іс-әрекетін метабелсенділік ретінде анықтауға болады. «Метаметодология» терминінің анықтамасын болашақ физика мұғалімдерін инновациялық іс-әрекетке дайындау аспектісінде өзгерте отырып, біз мынаны тұжырымдаймыз: метаәдістеме – гуманитарлық, әлеуметтік, экономикалық, математикалық, жаратылыстану және кәсіптік оқу пәндерінің әдістемелерінің интеграциясы. әрқайсысының ерекшеліктерін және студенттердің субъективті тәжірибесін ескере отырып, циклдар. Метаметодологиялық тәсілдің жаңалығы мазмұндық-мақсаттық және ұйымдастырушылық-қызметтік аспектілерде қарастырылатын интеграциялық принципті (бұрынғыдай сыртқы емес, ішкі) түсіну мен жүзеге асыруда жатыр. Кәсіптік білім беруде метаметодологиялық тәсілді қалыптастыру дамушы мәдениет пен студенттерге бұрынғы тәжірибені «берудің» қазіргі басым дәстүрлі тәсілі арасындағы бірқатар негізгі қарама-қайшылықтарды теория мен тәжірибеде еңсеруді болжайды. Келесі қарама-қайшылықтар көзге түседі [6]:

- Оқу ақпаратында объективтіленген жалпы және кәсіптік мәдениеттің өткен үлгілеріне студенттің бағыт-бағдары, «мәдени консервілер» және оқу пәнін болашақ өмірі мен қызметінің мазмұнына, жалпы және кәсіптік мәдениетке бағдарлау қажеттілігі арасындағы қайшылық. Классикалық парадигмада болашақ студентке толық белгісіздікте, нақты және жасанды оқыту жағдайында ақпаратты қолданудың мотивациясыз перспективасы түрінде көрінеді. Сондықтан ол

үшін мұғалімдіктің жеке мәні жоқ, емтихан тапсыру басты мақсатқа айналады.

- Мәдениет тұтастығы мен оның пәнді көптеген пәндік салалар – оқу пәндері арқылы меңгеруі арасындағы қайшылық. Жас маманның білімі мен дағдысы әр ұяшықта өте маңызды бөлшектерден тұратын балалар дизайнерін еске түсіреді. Ол оларды кәсіби қызметтің біртұтас жүйесіне «бұрандауға» мәжбүр болады. Бұл бәріне бірдей мүмкін емес және бірден емес.

- Мәдениеттің процесс ретінде өмір сүру режимі мен оның білім берудегі статикалық белгілер жүйесі түрінде бейнеленуі арасындағы қайшылық. Нәтижесінде жеке адам ғана емес, мәдениет те даму процестерінен тыс қалады.

- Студентке деген тарихи қалыптасқан технократиялық көзқарас, оның қалауы мен еркіне қарамастан, таңдалған ынталандыру жүйесінің көмегімен мінез-құлқын өзгертуге болатын және қазіргі қоғамның гуманистік құндылықтар мен мұраттарға бағдарлануы арасындағы қайшылық. әркімнің өзін-өзі анықтау және өзін-өзі жүзеге асыру шарттары.

Кез келген инновациялық жүйенің негізгі құрамдас бөлігі инновацияларды тиімді құру, тарату және дамыту үшін қажетті белгілі бір сапалары бар адамдар болып табылады. Инновациялық зерттеулер олардың процессуалдық және өнімді аспектілерін белсенді түрде зерттейтініне қарамастан, осы саладағы ғылыми қызығушылықтың негізгі бағыттарының бірі инновациялық қызмет субъектісінің «инновация» ұғымымен сипатталатын [7] және қандай сипаттамалар болып табылады. оның жаңа идеялар мен технологияларды жүзеге асыруды қабылдау, бағалау және жүзеге асыру қабілетіне тікелей байланысты. Әдебиеттерде субъектінің инновацияны қабылдау

Кесте 1. Субъектінің инновациясын анықтауға қатысты үш көзқарас

Инновациялық		
- біріншіден субъектінің инновациялармен өзара іс-қимылда бірінші болу қабілеті;	- екіншіден субъектінің инноватор болу ықтималдығын арттыратын фактор;	- үшіншіден субъектінің жаңа технологияларды қабылдауын жеделдететін фактор.

дәрежесіне байланысты оның жаңашылдығын анықтаудың 3 негізгі тәсілі бар:

Инновациялық процесс аясында өнімді қызметті жүзеге асыру жағдайында әр түрлі салалардың, ішкі жүйелердің және субъектінің жеке бөліктерінің стилі мен мазмұнын анықтайтын инновацияның әртүрлі түрлері бар. Сонымен қатар, субъектінің осы сипаттамасының жұмыс істеу ерекшелігі мен көрінісі көбінесе оның қызметін жүзеге асыратын саламен анықталады. Инновациялық процестердің сәттілігі көбінесе субъектінің жаңа идеялар мен технологиялармен өзара әрекеттесудегі құзыреттілігімен байланысты психологиялық параметрлерімен анықталады. Бұл құзыреттіліктің екі негізгі жағы бар. Олардың бірі осындай идеяларды шығару қабілетімен (шығармашылықпен), екіншісі оларды қабылдау, аяқтау, тарату және енгізу қабілетімен (инновациямен) байланысты. Сонымен, жалпы жағдайда субъектінің жаңашылдығын оның танымдық қабілеті ретінде қарастыруға болады, егер қажет болса, мінез-құлық деңгейінде жаңа және түпнұсқа идеялардың пайда болуын, қабылдауын, сондай-ақ мүмкін болатын жетілдірілуін және іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Егер кеше бұл әрекет есте сақтау-көбейту үшін жұмыс істесе, бүгінде ол түсінуге бағытталған. Бұл ауысуды жүзеге асыру екі маңызды алғышартты жүзеге асырмай мүмкін емес.

Олардың біріншісі мұғалімдердің жеке тұлғаның дамуы үшін білім берудің маңыздылығын түсіну, бірнеше интеллект тұжырымдамасын жүзеге асыру, инвариантты

білім беру нәтижесіне қол жеткізу кезінде мүмкіндіктердің кеңдігін түсіну сияқты жаңа жеке көзқарастарымен байланысты.

Екіншісі қазіргі білім берудің келесі маңызды ұғымдарын ғылыми, теориялық және әдістемелік тұрғыдан дамыту қажеттілігімен байланысты: «метаметодика», «белсенді тәсіл», «белсенді танымдық іс-әрекет». Жеке дидактиканың қазіргі жағдайы (яғни пәндік әдістер) мұғалімді оның еңбек қызметінде аспаптық түрде толық қамтамасыз етпейтін сияқты.

Қазіргі жасөспірімдердің ерекшеліктерін ескеру қажет: физиологиялық және психологиялық нормалар туралы ұғымдар өзгеруде, мұғалімдер үшін күрделі жағдайлардың әртүрлілігі артып келеді. Мұның бәрі мұғалімнің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін дидактикалық маңыздылығы жағынан бір қатарға қояды.

Осылайша, оқыту нәтижелеріндегі өзгерістер, білім беру процесінің сипаты және қазіргі оқушының портреті кәсіби-педагогикалық ойлау аксиологиясының өзгеруіне әкеледі: біз «білім — күш» ұғымынан «білім — құрал» заманауи тәсіліне көшудің куәсі боламыз. Бүгінгі таңда мұғалім оқушы үшін маңызды ересек адам болып көрінеді, ол оған өзекті мәселелердің шешімін табуға көмектеседі (осы Тұжырымдаманың психологиялық және педагогикалық мағынасында).

Талқылау

Сонымен, білім беру мақсаттарының әлеуметтік-тарихи тұрғыдан өзгеруі мұғалімнің

Кесте 2. Мұғалімнің жаңа кәсібилігінің моделі

Жеке ұстаным	Кәсіби ұстаным	Кәсіптік шеберлік
Өзін-өзі дамыту құндылық ретінде Өзін-өзі басқару кәсіби жағдайда Кәсіби қызметтегі хабардарлық пен жауапкершілік Гуманистік парадигма-жеке әлеуетті дамыту факторы ретінде	Ұжымдағы ынтымақтастық және нәтижелі өзара іс-қимыл Креативті Кретикалық ойлау Жүйелі ойлау Мәселелерді шешу	Мотивациялық қызмет Оқушылардың белсенді танымдық қызметін ұйымдастыру және басқару Әлеуметтік ортаны білім беру процесіне тарту Цифрлық контентпен және технологиялармен жұмыс істей білу

құзыреттілік моделін түсіну қажеттілігіне әкеледі. Жоғарыда баяндалған тұжырымдамалық идеялар негізінде мен мұғалімнің жаңа кәсібилігінің моделін әзірледім.

Мұғалімнің жаңа кәсібилігі моделінің құрылымы келесі компоненттерден тұрады: жеке және кәсіби ұстаным, сонымен қатар кәсіби шеберлік.

Мұғалімнің жеке ұстанымы бойынша біз оның жеке басының қасиеттері мен қасиеттерінің жиынтығын, оның кәсіби қызметін жүзеге асырудағы мотивтер мен құндылықтарды түсінеміз.

Мұғалімнің кәсіби ұстанымы-бұл тиісті кәсіби мінез-құлықта көрінетін шындықтың белгілі бір жақтарына тұрақты қарым-қатынас жүйесі [8]. Басқаша айтқанда, кәсіби ұстаным ретінде біз мұғалімнің кәсіби қызметіндегі білім беру басымдықтарын түсінеміз [9]. Бұл көп жағдайда әмбебап құзыреттілік пен жаңа сауаттылық шеңберімен байланысты.

Жаңа кәсіпқойлық моделінің негізінде болашақ физика мұғалімінің кәсіби дайындығын инновациялық қызметте оның құзыреттілігін қалыптастыру тұрғысынан жаңарту бағыттарын бөліп көрсетеміз:

- зерттеу, жобалау және менеджмент сияқты қызмет түрлерін интеграциялау негізінде осы құзыреттілікті қалыптастыру және дамыту-ақпараттық қоғамның инновациялық мәдениетіне сәйкес;

- педагогты даярлау практикасына метаметодиканы енгізу және метаметодикалық тәсіл негізінде әдістемелік міндеттердің жаңа түрін құрастыру.

- оқу-кәсіби қызметті әдіснамалау принципі-болашақ мұғалімнің инновациялық мәдениетін қалыптастыруға кәсіби дайындықты бағдарлауды қамтиды;

- оқыту мазмұнының интегративтілігі принципі-болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығының мазмұнын оның санасында әлемнің кәсіби бейнесінің интегративті бейнесін қалыптастыру мақсатында тұтас ұсынуға бағытталған.

Мемлекет саясатының басыңқы бағыты – үздіксіз білім беру жүйесін жаңарту және дамыту. Сонымен қатар, білім беру жүйесін

модернизациялау жоғары оқу орнындағы педагогикалық бағыттағы бакалаврларды кәсіби даярлаудың сапасын жетілдіруді талап етуде.

Соңғы жылдары педагогикалық ғылым және практика біздің еліміздің жаңа әлеуметтік – экономикалық жағдайларына сай педагогикалық кадрларды даярлауды жетілдірудің жолдарын іздестіруде.

Қазіргі кездегі педагогикалық практиканың даму кезеңі жаңа типтегі педагогты – зерттеуші – педагогты, жобалаушы, білім берудің және тәрбиелеудің жаңа технологияларын жасаушы педагогты қалыптастырудың қажет екенін талап етуде.

Бүгінгі күні педагогикалық тұрғыдан сауатты маман деп қандай мұғалімді айта аламыз? Әрине, альтернативті педагогикалық жобаларда және жүйелерде жұмыс істей алатын, мектеп білім беру ісіндегі инновациялық қозғалыстың ерекшеліктерін зеттеп үйренген, білім беру саласындағы инновациялық іс-әрекеттің мәнін түсінетін, инновациялық білім беру технологияларының ауқымды арсеналын меңгерген, педагогикалық шеберлігі қалыптасқан мұғалімді айта аламыз. Мұғалімнің инновациялық іс – әрекетін дамыту, педагогикалық шеберлігін қалыптастыру – бұл білім берудің стратегиялық бағыттарының бірі.

Дүние жүзілік педагогика ғылымында білім беру жүйесіндегі педагогикалық шеберлікті қалыптастырудың мәндік қасиеттері, компоненттері, құрылымы және функциялары анықталған. Бірақ бұл тәжірибе жоғары оқу орындарында онша қолданылмайды. Сондықтан жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру ерекше көкейкесті мәселе болып есептеледі. Педагогикалық шеберлік білім беруді модернизациялау жағдайында мұғалімдерді кәсіби даярлаудың тиімділігін айқындайды.

Педагогикалық шеберлік-мұғалімнің кәсіби қызметін жаңартушы және жоспарланған нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін іс-әрекеттер жиынтығы. Оның басты міндеттері мыналар:

- студенттің білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;

Кесте 3. Негізгі қарама – қайшылықтар

1	жоғары білікті педагогикалық кадр даярлауға қоғамның тапсырысы мен оны жүзеге асырудың мүмкіндіктерінің арасындағы қарама – қайшылық;
2	педагогикалық кадрларды даярлаудың қалыптасқан жүйесі мен олардың даярлығының деңгейіне қойылатын талаптардың арасындағы қарама – қайшылық;
3	болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін жетілдірудің қажеттілігі мен бұл үдерісті ұйымдастырудың әдіснамалық негіздерінің жеткіліксіз жасалуының арасындағы қарама – қайшылық.

- білімі мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;

- өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру;

Педагогикалық шеберліктің бір белгісі-жаңа педагогикалық технологиялармен жұмыс істей алу. Жаңа педагогикалық технологиялармен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғы шарттар қажет:

- оқу үдерісін интенсифтендіруді жаппай қолға алу;

- білімді деңгеймен беру технологиясын игеру арқылы студенттерге білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу;

Қазіргі оқытушы педагогикалық шеберлікті инновациялық білім кеңістігінде қалыптастыруы тиіс.

Ал, инновациялық білім кеңістігінің педагогикалық негізгі қағидалары төмендегідей:

- студентке ізгілік тұрғысынан қарау;

- оқыту мен тәрбиенің бірлігі;

- студенттің танымдық күшін қалыптастыру және дамыту;

- студенттің өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгеру;

Инновациялық білім кеңістігінде педагогикалық шеберлікті меңгеру барысында оқыту міндеттері жаңаша сипат алады. Олар мыналар:

- педагогикалық қызметтің өзекті мәселелерін білу;

- оқу жобаларының мазмұнын анықтау, әр студентке арналған тапсырмалар құрастыру;

- студенттердің жаңа материалды меңгеуі бойынша деңгейленген жаттығулар жүйесін жасау;

- оқу әрекетінің бағалау көрсеткіштерін анықтау;

Болашақ мұғалімнің шеберлігін қалыптастыру проблемасы – көпаспектілі проблема. Бұл проблеманы шешу, бірінші кезекте, негізгі қарама – қайшылықты шешумен байланысты.

Жоғарыда көрсетілген қарама – қайшылықтарды шешу оқыту үдерісінде болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары мен құралдарын зерттеуді, мұғалім іс – әрекетінің құрылымын жасауды қажет етеді.

Нәтижелер

Мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің қалыптасуына оның кәсіби мамандығына қойылатын төмендегідей негізгі талаптарды орындауда ықпал етеді [10]:

- қоғамның алдыңғы қатарлы идеяларын игеру;

- жан-жақты білімдарлық, өмірдің әртүрлі саласынан хабардар болу;

- педагогикамен байланысты пәндерді-психологияны, физиологияны, анатомияны мектеп гигиенасын, мектептануды жақсы білу;

- оқылатын пәннің, соған байланысты ғылымды, оның жетістіктерін, ағымын жақсы білу;

- оқушыны, студентті жақсы білу, олардың жандүниесін түсіну;

- оқушыға, студентке деген құрмет пен әділдік т.б.

Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберліктерін қалыптастыру үдерісін қамта-

Кесте 4. Мәселелер

Біріншіден	- жоғары оқу орнының оқу – тәрбие үдерісінде болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруға теориялық және практикалық даярлығы аспектісін жасау және жүзеге асыру.
Екіншіден	- педагог даярлаудың қазіргі заманғы әдіснамалық ұстанымдарына қазіргі заманғы әдіснамалық ұстанымдарына негізделген болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың моделін құру және оны практикаға ендіру.
Үшіншіден	- кезең-кезеңімен болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру үшін оларды даярлаудың технологиясын жасау.
Төртіншіден	- болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруға даярлық деңгейін диагностикалайтын жүйе қалыптастыру.

масыз ету үшін төмендегі кестедегі төрт мәселені қарастыру қажет:

Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың маңызды құралы оқу – зерттеу міндеттері мен тапсырмалар болып табылады. Бұл міндеттерді шешу оқыту үдерісіне оқытудың белсенді әдістерін енгізу арқылы қамтамасыз етіледі (эвристикалық әдіс, проблемалы баяндау әдісі, жобалау әдісі, зерттеу әдісі т.б.).

Студенттерді педагогикалық шеберлікке үйрету төмендегі мәселелерге бағытталған болу керек:

- оқу тәрбие үдерісін ұйымдастырудың инновациялық әдіс – тәсілдерін, формаларын, технологияларын, құралдарын меңгеруге;
- кәсіби міндеттерді орындауға (дүниетанымды, этикалық, жалпы мәдени нормаларды қалыптастыруға, мамандықты игеруге).

Бұл міндеттерді шешу болашақ мұғалімдерге алған білімдерін кәсіби салада қолда-

нуға мүмкіндік береді. Сондықтан болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруды қамтамасыз ететін психологиялық – педагогикалық шарттарды ұсынамын.

Жоғарыда айтылғандарды былай қорытындылауға болады: болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру кәсіби білім берудің негізінде жатқан жалпы әдіснамалық ұстанымдарды және педагогикалық шеберліктің мазмұнын, формасын, әдістерін, құралдарын анықтайтын арнайы әдіснамалық ұстанымдарды талап етеді.

Қорытынды

Осылайша, соңғы онжылдықтарда жаңа білім беру парадигмасының қалыптасуының қарқынды процестері жүруде. Инновация кезінде білім беру жүйесі түбегейлі жаңа қасиеттерге немесе жаңа мақсатқа ие болады. Инновацияның пайда болуы және одан

Кесте 5. Психологиялық – педагогикалық шарттар

мотивациялық шарттар	болашақ мұғалімдердің кәсіби өзін – өзі тануы, олардың педагогикалық қабілеттерінің даму деңгейін психологиялық – педагогикалық диагностикалауды жүйелі түрде өткізу, студенттердің өзінің жетістіктерін презентациялау;
мазмұндық аспектілер	пәндік даярлау бойынша кәсіби – педагогикалық қабілеттерді дамыту үшін оқу – әдістемелік кешен арқылы ақпараттық – әдістемелік және дидактикалық жағынан қамтамасыз ету;
ұйымдастыру мәселелері	оқыту үдерісін проблемалық әдіс, ойын, дискуссия сынды оқытудың белсенді формалары мен әдістері негізінде ұйымдастыру.

әрі тағдыры, ең алдымен, олардың негізінде жатқан жаңа идеялар мен технологиялардың пайда болуымен байланысты. Физика дамып келе жатқан ғылым ретінде ғалым-педагогтардың инновациялық қызметінің жарқын мысалы болып табылады. Бұл жағдай жалпы білім беру жүйесіндегі жүйелік пән ретінде физика бойынша қазіргі заманғы оқу процесін ұйымдастыруға жаңа талаптар қояды және сәйкесінше осы процесті модернизациялауды қажет етеді.

Дене тәрбиесіндегі жүйелі өзгерістер оқыту процесіне жаңа педагогикалық тәсілдерді, оқытудың әдістері мен әдістерін дамытуды, жаңа білім беру ортасын құруды, оқытушылар жұмысының жаңа стилін болжайтын инновациялық педагогикалық технологияларды енгізу арқылы көрінеді. Білім беру бағдарламаларына тек пәндік білім ғана емес, сонымен қатар жеке даму мақсаттарына сәйкес келетін, осы білім жұмыс істейтін әр түрлі қызмет түрлері кіруі керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. –Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2015. -152 б.
2. Российская педагогическая энциклопедия. В.2-х томах / Гл.ред. В.В.Давыдов. –М.: Большая Российская энциклопедия, 1998.- 672 с.
3. Сәтбекова А. Болашақ мұғалімдердің технологиялық мәдениеті және оны қалыптастыру мәселелері. //Қазақстан жоғары мектебі. – №4. – 2006. – 46-50 б.
4. Rao Zh. (2010). Chinese students' perceptions of native English-speaking teachers in EFL teaching / Zh. Rao. Journal of Multilingual and Multicultural Development, - Is. 31(1), 55-68.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: в 2-х кн. – Кн.1. – М.: Владос, 2000. – 521 с.
6. Крылова О.Н., Муштавинская И.В. Новая дидактика современного урока в условиях введения ФГОС ООО. Методическое пособие. – СПб.: КАРО, 2015. – 144 с.
7. Жайлауова Г.М. Оценивание для обучения: формативное обучение в практике учителя. // Педагогический диалог. ЦПМ АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» – 2017. - №1 (19). – С. 99.
8. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М. Издат. центр «Академия», 2008.
9. Дьяченко В.К., Кусаинов Г.М. Проблема дидактической подготовки будущих педагогов. // Высшая школа Казахстана. – 1996. - №3.
10. Беспалько В.П. Природосообразная педагогика. - М.: Народное образование, 2018. - 512 с.

References

1. Kazakstan Respublikasynda inkluzivti bilim berudi damytudyn tyzhyrymdamalyk tasilderi [Conceptual approaches to the development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan] (Y. Altynsarin National Academy of Education, Astana, 2015, 152 p.).
2. Rossijskaja pedagogicheskaja jenciklopedija [Russian pedagogical encyclopedia]. In 2 volumes. Ed. V.V. Davydov (Great Russian Encyclopedia, Moscow, 1998, 672 p.).
3. Satbekova A. Bolashak mugalimderdin tehnologijalyk madenieti zhane ony kalyptastyru maseleleri [Technological culture of future teachers and the problems of its formation], Kazakstan zhogary mektebi [Higher School of Kazakhstan], 4, 46–50 (2006).
4. Rao Zh. Chinese students' perceptions of native English-speaking teachers in EFL teaching / Zh. Rao. Journal of Multilingual and Multicultural Development, - Is. 31(1), 55-68 (2010).
5. Podlasyi I.P. Pedagogika. Novyi kurs: v 2-h kn. [Pedagogy. New Course: in 2 books]. Book 1 (Vladov, Moscow, 2000, p. 521).

6. Krylova O.N., Mushtavinskaya I. V. Novaya didaktika sovremennogo uroka v usloviyah vvedeniya FGOS OOO [New didactics of the modern lesson in the conditions of the introduction of the Federal State Educational Standard LLC. Methodological guide (KARO, St. Petersburg, 2015, p. 144).
7. Zhajlauova G.M. Ocenivanie dlja obuchenija: formativnoe obuchenie v praktike uchitelja [Assessment for learning: formative learning in teacher practice], Pedagogicheskij dialog [Pedagogical dialogue], CPE AOE «Nazarbayev Intellectual 1 (19), 99 (2017).
8. Polat E.S., Buharkina M.Yu. Sovremennye pedagogicheskie informacionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya [Modern pedagogical and information technologies in the education system] (Publishing Center «Akademiya», Moscow, 2008).
9. D'yachenko V.K., Kussainov G.M. Problema didakticheskoy podgotovki budushhikh pedagogov [The problem of didactic training of future teachers], Vysshaja shkola Kazahstana [Higher School of Kazakhstan], 3, 1996.
10. Bespalko, V.P. Prirosoobraznaya pedagogika [Nature-based pedagogy] (Narodnoe obrazovanie, Moscow, 2018, 512 p.).

A.K. Kozybai, G.M. Nyssan

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Improvement of the methodological training of future teachers of physics for innovative activities based on the methodical approach

Abstract. The article is devoted to the problem of forming the professional competence of a future physics teacher in innovative activity in the context of updating the content of education. The article focuses on the creation of a model of new professionalism for teachers, as well as guidelines for updating the professional training of a future physics teacher in terms of the formation of his competence in innovation.

Based on the model of new professionalism, the article highlights the guidelines for updating the professional training of a future physics teacher from the point of view of the formation of his competence in innovation.

The article outlines guidelines that allow us to identify the principles on the basis of which the professional training of a future physics teacher for innovation is designed. The integrative personal quality of a future physics teacher in innovative activity is considered, the main components of which are intellectual and motivational factors of mental activity, manifested in innovative activity in the process of solving professional tasks.

Keywords: innovative activity, metamethodic approach, updating of the content of education, integration, pedagogical technologies, method, approach.

А.К. Козыбай, Г.М. Нысан

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Совершенствование методической подготовки будущих учителей физики к инновационной деятельности на основе метаметодического подхода

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования профессиональной компетентности будущего учителя физики в инновационной деятельности в условиях обновления содержания образования. Особое внимание уделяется созданию модели нового профессионализма учителей, а также ориентирам обновления профессиональной подготовки будущего учителя физики с точки зрения формирования его компетентности в инновационной деятельности.

На основе модели нового профессионализма выделены ориентиры обновления профессиональной подготовки будущего учителя физики с точки зрения формирования его компетентности в инновационной деятельности.

В статье обозначены ориентиры, позволяющие выявить принципы, на основе которых проектируется профессиональная подготовка будущего учителя физики к инновационной деятельности. Рассмотрены

ны интегративные личностные качества будущего учителя физики в инновационной деятельности, основными компонентами которого являются интеллектуальные и мотивационные факторы умственной деятельности, проявляющиеся в инновационной деятельности в процессе решения профессиональных задач.

Ключевые слова: инновационная деятельность, метаметодический подход, обновление содержания образования, интеграция, педагогические технологии, метод, подход.

Авторлар туралы мәлімет:

Нысан Г.М. – корреспонденция үшін автор, «6D011000 - Физика» мамандығының 3 курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Қозыбай А.К. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Nyissan G.M. – **Corresponding author**, the 3rd - year Ph.D. student in Physics, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Kozybai A.K. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

М.Қ. Жазықова
У.Ж. Туякова

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
(E-mail: makash_k@mail.ru, ulbosun70@mail.ru)

Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында мұғалімнің кәсіби креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы

Аңдатпа. Мақалада қазіргі оқытудың жаңа парадигмасы жағдайындағы педагогтың кәсіби креативтік құзыреттілігі мәселесі қарастырылған. Автор өз зерттеуінде «парадигма», «білім беру парадигмасы», «құзыреттілік», «педагогтың кәсіби құзыреттілігі», «шығармашылық», «креативтік», «креативтік құзыреттілік» терминдеріне отандық және шетелдік ғалымдар тарапынан берілген анықтамаларды талдай отырып, бүгінгі білім беруді модернизациялау жағдайында педагогтың креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесін жасаудың өзектілігін атап көрсетеді.

Оқытудың жаңа парадигмасы оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға бағытталатынын ескерте отырып, автор оны жүзеге асыру кәсіби тұрғыдан жетілген, оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын терең меңгерген креативтік мұғалімге жүктеледі деп есептейді. Сөйтіп, өз жұмысының соңында зерттеуші оқушының тұлға ретінде өмірлік маңызды сапалық қасиеттерінің қалыптасуы мұғалімнің креативтік құзыреттілігіне тікелей байланысты деген қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: парадигма, білім берудің жаңа парадигмасы, құзыреттілік, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі, шығармашылық, креативтік, креативтік құзыреттілік, мұғалімге арналған модульдер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-178-185>

Кіріспе

Елімізде білім берудің жаңа парадигмасын қалыптастыру кезеңінде әлемдік дидактика ғылымының алдыңғы қатарлы идеялары кең қолданылып, білім мазмұнын жаңарту, оқытуды модернизациялау бағытында жаңа концепциялар мен технологиялар енгізілуде. Ондағы мақсат еліміздің интеллектуалдық және рухани жағынан жетілген тұлғасын қалыптастыру, оның бәсекелестік заманында білім алуға деген қажеттіліктерін қанағаттандыру

және қоғам сұранысына бейімделуіне көмектесу болып табылады.

Оқытудың жаңа парадигмасы оқушылардың шығармашылық ізденістерін дамытуды да басты назарға алады. Бұл өз кезегінде мұғалімнің инновацияға ұмтылуын қажет етеді. Басқа сөзбен айтқанда, білім берудің жаңа парадигмасын жүзеге асыру кәсіби тұрғыда жетілген, қазіргі заман талаптарына сай ақпараттық және оқыту технологияларын жан-жақты меңгеріп, шығармашылықпен жұмыс істейтін, креативті ойлайтын ұстазға

жүктелмек. Оқытудың жаңа моделінің қалыптасуы, бір жағынан, тұлғалық-бағдарлы оқытумен тікелей байланысты жүзеге асырылса, екінші жағынан, маман-ұстаздың кәсіби және креативті құзыреттілігіне байланысты.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізін танымның философиялық теориясы, жүйелілік, тұлғалық-әрекеттестік, аксеологиялық тәсілдер, гуманистік идеясы, тұлғаға бағдарланған оқыту құрайды. Зерттеу барысында теориялық, логикалық әдістер қолданылды: ғылыми дереккөздерді зерттеу, талдау, синтездеу, абстракциялау, нақтылау, жалпылау, салыстыру, бақылау, сауалнама, тестілеу, педагогикалық эксперимент, эксперттік бағалау.

Талқылау

Грек тілінен аударғанда «үлгі», «модель» дегенді білдіретін «парадигма» сөзі әлеуметтану ғылымында: «...индивидтің айналадағы шындықты қабылдауына ықпал етуі мен соған орай әрекет ету тәсілдерінің когнитивтік концепциялары, болжамдары, құндылықтары мен тәжірибелерінің когеренттілігі (байланысы)», - деп түсіндіріледі [1, 262].

Жалпы, әлемдік ғылыми практика парадигмаларды жалпы ғылыми, жеке және локальдық деп бөледі. Олар қоғамның, ғылым мен техниканың дамуына, мәдени және адамгершілік құндылықтардың қалыптасуына өзіндік әсер етеді. Әсіресе, өткен ғасырдың аяғында жаңа ғылым – синергетиканың белсенді дамуына байланысты аталған парадигмалардың байланысы арта түсті.

Ал «педагогикадағы парадигма (педагогикалық парадигма) – бұл тұрақтанған, әдетке айналған көзқарас, белгілі бір стандарт, білім беру үлгісі» [2, 36]. Педагогика тарихы когнитивтік және тұлғалық парадигмалардың өзара әрекеттесіп отыратынын көрсетті. Педагогикадағы классикалық парадигманың негізі тұңғыш педагог Я.А. Коменскийдің «Ұлы дидактикасынан» бастау алады. Кейін оның тұжырымын басқа ғалымдар одан әрі дамытты. Сөйтіп, 19-20-ғасырларда аталмыш пара-

дигмалардың арасындағы қайшылық одан әрі өрістей түсті.

Е.А.Ямбургтың пікірі бойынша, қазіргі уақытта батыс елдері мен Ресейде педагогикалық ізденіс векторы тұлғалық парадигмаға бағытталып отыр. Тұлғалық парадигма негізгі құндылық ретінде оқушының білім ала отырып дамуын таниды, баланың табиғи, ішкі себептерден пайда болған дамуына ерекше назар аударады. Тұлғалық педагогика парадигмасы оқушыны мұғалімнің көмегімен жоғары жетістіктерге қол жеткізуіне мүмкіндік беретін білім жолын өз бетімен таңдай білетін тұлға деп қарайды. Мұндай жағдайда оқушыларға қойылатын талаптар қатты нормаланбаған. Е.А.Ямберг оқытудың когнитивті парадигмасын да, тұлғалық парадигманы да «таза күйінде» сөзсіз қабылдау мүмкін емес деп есептейді. Ол плюрализмді, әртүрлі көзқарастардың үйлесімділігін, парадигмааралық кооперацияны, ашықтық пен қарым-қатынасты, бір уақытта бала мен қоғам қажеттіліктеріне бағытталуды мойындап, оларға ерекше назар аударды.

Ш.А.Амонашвили ХХ ғасырдың 80-шы жылдарының ортасында екі парадигманы атап көрсетеді: авторитарлы-императивтік және гуманистік. Авторитарлы-императивтік парадигма мұғалімнің оқушыға сенім білдірмей, оның белсенділігі мен шығармашылық дербестігін тежеп, табиғи ортасын шектеп, тек ыждағаттылық пен орындағыштыққа баулуға болатын қажетті және маңызды құралдарды ғана алдыңғы орынға қояды. Мұндай жағдайда педагогикалық үдеріс бір бағытта ғана ықпал етеді. Оқыту үдерісінің өзегі, бір жағынан талап қоюшылық пен қаталдық, екінші жағынан, бағыныштылық пен бойұсынуды болжайтын педагогикалық өзара қарым-қатынас типі болып табылады. Әміршіл педагог үшін маңыздысы оқушының өзі емес, оқытудың сыртқы мақсаты. Бала дербес білім алуға қатысудан алыстатылады. Ол педагогикалық мақсаттарға қол жеткізудің құралына айналып, біртұтас, әмбебап, қайталанбас тұлға ретінде емес, шығармашыл-мұғалімнің ойларын жүзеге асыруға кедергі келтіруге қабілетті немесе, керісінше, белгілі бір сапалар мен қасиеттерге ие материалға айнала-

ды. Ш.А. Амонашвили ресми кеңес педагогикасының және бұқаралық кеңес мектебінің авторитарлы-императивтік болғаны туралы қорытынды жасап, әр адамның табиғи мүмкіндіктерін жүзеге асыруға жағдай жасайтын гуманистік парадигманың негізін қалады.

Оқыту парадигмасы педагогикалық үдерістің негізгі бағыттарын анықтайтын құндылықтардан тұрады. Олардың қатарына білімнің мемлекеттің және жеке тұлғаның мүддесіне бағытталуы, субъектілердің бір-бірімен әрекеттесуі, мазмұндылығы мен технологиялығы жатады. Олай болса, оқытудағы жаңа парадигма дәстүрлі педагогикадағы оқушылардың білім, білік, дағдысын қалыптастырумен ғана шектелетін жүйенің орнына құзырлылық тұғырды алдыңғы орынға қоятын атап айтамыз.

Осы ретте шетелдік және отандық ғалымдардың «құзырет» «құзыреттілік», «шығармашылық», «креативтілік», «креативті құзыреттілік» ұғымдарына берген анықтамаларын саралау қажеттілігі туып отыр.

Алдымен шетел ғалымдарының еңбектерінде «құзыреттілік» термині дара психологиялық ұғым деп түсіндірілетінін және жекелік, қарым-қатынастық, тәртіп, өзіндік даму сияқты қасиеттермен ерекшеленетінін байқадық. Бұған ағылшын психологы Джон Равеннің «құзыреттілікті» «специфическая способность, необходимая для эффективного выполнения конкретного действия в конкретной предметной области и включающая узкоспециальные знания, особый род предметных навыков, способов мышления», - деп түсіндіргені дәлел болады [3, 38].

«Орыс тілінің түсіндірме сөздігі» «компетентность» терминін: 1) круг полномочий, предоставленный законом, уставом или иным актом конкретному органу или должностному лицу; 2) знания и опыт в той или иной области», - деп түсіндіреді [4, 557]. Ал қазақ тілінде «құзырет» сөзінің бір нәрсеге лайықтылық, сәйкестілік деген мағынаны білдіретіні, осыдан келіп, жеке тұлғаның нақты бір сферадағы теориялық ақпараттар мен практиканы жетік меңгеруі екенін көпшілік жақсы түсінетіні анық.

Ал педагогика ғылымы құзыреттілікті маманның белгілі бір кәсіп саласында жинақтаған білімі мен біліктілігі ретінде түсіндіреді. Өзінің өмірлік тәжірибесі мен білімін жинақтай отырып, маман тұлғалық жағынан да, кәсіби құзыреттілігі жағынан да өседі. Бұл пікірді академик В.Д.Шадриков ұсынған төмендегі анықтама нақтылай түседі: «Компетентность – это новообразование субъекта деятельности, представляющее собой системное проявление знаний, умений, способностей и личностных качеств, позволяющее решать функциональные задачи, составляющие сущность профессиональной деятельности» [5, 5]. Ал А.В.Хуторской: «Компетентность – владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности», - деп, атап көрсетеді [6, 60]. Бұдан ғылыми әдебиеттерде «құзыреттілік» ұғымына берілген анықтамаларда маманның табысты еңбек етуі үшін жан-жақты білімінің болуы; сол білімді практикада қолдана білуі және кәсіби қызметке шығармашылықпен қарауы сияқты қасиеттердің болуы осы ұғымды ашатын белгілер қатарында екенін атап айтамыз.

Ал «кәсіби құзыреттілік» терминіне қатысты пікірлерді қарастыратын болсақ, Э.Ф.Зеер кәсіби құзыреттілік деп: «...кәсіби білімдер мен біліктер жиынтығын, сондай-ақ оларды өздерінің кәсіби қызметінде жүзеге асыру тәсілдерін» атайды [7, 25]. В.Г.Горб кәсіби құзыреттілікті «адамның мемлекеттік, әлеуметтік және тұлғалық өкілеттілігін жүзеге асырудағы кәсіби-мәртебелік мүмкіндіктері» ретінде қарастырады [8, 34].

Енді «педагогтың кәсіби құзыреттілігі» терминіне қатысты тұжырымдарды қарастырайық. Осы ретте біз орыс ғалымдары А.П.Тряпицына мен Маркованың анықтамаларына тоқталамыз. А.К.Маркова өз еңбегінде кәсіби құзыретті мұғалім өзінің педагогикалық қызметін аса жоғары деңгейде жүзеге асырып, оқушыларға білім беру мен тәрбиелеуде жақсы нәтижелерге қол жеткізетін ескертіп, бұл кәсіби құзыреттіліктің бес блогын құрайтынын атап көрсетсе, А.П.Тряпицына педагогтың кәсіби құзыреттілігі шынайы жағдаяттарда пайда болатын кәсіби проблемалар

мен міндеттерді білімі, кәсіби және өмірлік тәжірибесін пайдаланып, құндылықтар мен мүмкіндіктер негізінде шеше білуі деп түсіндіреді. Қазақ ғалымы К.С.Құдайбергенованың пікірі бойынша: «Педагогика саласындағы мұғалімнің құзыреті – нені білуін, нені түсінуін, меңгеруін немесе неге қабілетті екендігін көрсетуі, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығаруы» [9, 24].

Қазіргі кезде шығармашылық әрекет педагогтың кәсіби қызметінің бөлінбес бір компоненті болып табылады. Осы мәселені толық зерттеу үшін және «шығармашылық» ұғымының мәнін ашу үшін аталмыш терминге қатысты әртүрлі ғылыми еңбектерге шолу жасадық.

Шығармашылықтың табиғаты туралы алғашқы пайымдаулар ежелгі философтар еңбектерінде кездеседі. Философия тарихында шығармашылық субъектілеріне Құдайды, Табиғатты, Адамды жатқызған. XX ғасырдың аяғы – XXI ғасырдың басында өмір сүрген ғалымдар «шығармашылық» мәселесіне әртүрлі көзқарастар танытқан. Экзистенциалистер «шығармашылықты» мазмұнын бөлуге келмейтін субъектінің дүниеге және өз өзіне деген ерекше көзқарасы ретінде қарастырса, философ Г.С.Батищев шығармашылықтың тек жаңаны жасауға бағытталған әрекет еместігін атап көрсетеді. Ал С.Ю.Гуревич шығармашылықты адамның өмірлік әрекетінің тәсілі, оның дүниені белсенді меңгеруі және өзін өзі өзгертуі деп есептесе, Н.И.Пилюгина оны тұлға дамуының басты факторы деп атайды. Бұл пікірлер «шығармашылық» терминіне берілген түсіндірмелердің әртүрлілігін көрсетеді. Сондықтан біз аталған ұғымға қазіргі заманғы педагогикалық сөздікте берілген анықтаманы басшылыққа аламыз: «Шығармашылық – әлеуметтік маңызға ие жаңа материалдық және рухани құндылықтарды жасау әрекеті. Тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерімен – интеллектісінің оралымдылығымен, шығармашылық қиялы мен интуициясының дамығандығымен, шаблондық стереотиптерді жеңе білулерімен, жаңаны іздеуге жоғары мотивациясымен, өзін-өзі белсендіруге тұлғалық қажеттілігімен анықталады (ауд. – автор М.Ж.)» [10, 93].

Сөйтіп, шығармашылық адам белсенділігінің өнімді формасы болып табылады. Оның нәтижесі қоршаған орта мен тұлғаның конструктивті өзгерістеріне алып келеді. Бұл жағдайда шығармашылық адам әрекетінің мәнін, оның ішінде кәсіби әрекетінің мәнін құрайды. Біздің ойымызша, шығармашылық мұғалім қызметінде ерекше орын алады, себебі оның өнімі оқушы мен педагогтың өзіндік тұлғалық дамуы болып табылады. Бұл фактінің дәлелдемесін біз «Атамекен» кәсіпкерлік палатасы бекіткен «Педагогтың Кәсіби стандартынан» көре аламыз [11].

Мұғалім еңбегінің шығармашылық сипаты және өзектілігі туралы әр заманда танымал педагогтар өз еңбектерінде айтып кеткен. Мысалы, Н.И.Пилюгина: «Педагогикалық шығармашылық тұлғалық салада педагогтың өзін-өзі жүзеге асыруы мен өзін шығармашыл адам ретінде қабылдай білуі ретінде де көрініс табады», - дейді [12, 35]. Сондықтан мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі мәселесіне қатысты ғылыми ортада «шығармашылық» терминінің орнына онымен мәндес «креативтік» терминін қолдану орынды деп есептейміз.

«Креативтік» терминін алғаш Д.Симпсон 1922 жылы «тұлғаның санадағы стереотиптерден бас тартуға қабілеттілігі» ретінде қолданды. Осы бағыттағы шетелдік зерттеулерге Р.Стернберг, А.Танненбаум, Д.Фельдхьюзен және т.б. еңбектерін жатқызуға болады. 1974 жылы креативтілікке қатысты кең көлемді анықтаманы американдық психолог Элис Пол Торренс берді. Оның пікірінше, «Креативтік – индивидтің стандартты емес, шығармашылық ойлауға қабілеттілігі, проблема қоюға сезімталдығы және оны шешудің жолдарын іздеуі, оралымды ойлауға мен жаңа идеяларды ұсынуға қабілеттілігі; білімнің жеткіліксіздігін сезінуі» [13, 57]. Бұл анықтаманы психологиялық сөздікте берілген «шығармашылық» ұғымының анықтамасымен салыстыра отырып, оларға берілген анықтамалардың кейбір пункттерінің (ойлаудың оралымдылығы, жаңаны іздеуге талпыныс, шаблондарды жеңе білуі) сәйкес келетінін байқауға болады, бұл аталмыш құбылыстардың табиғатының бір екенін көрсетеді.

Осы ретте «креативтік», «креатив» сөздерінің қазақ тіліне XX ғасырдың 80-90 жж. ағылшынның «creativity», «creative» сөздерінен калька түрінде қабылданып, «шығармашылыққа қабілеттілік, шығармашыл» деген мағынада басында бизнес-қауымдастықта қолданылып, бірте-бірте қоғам өмірінің басқа салаларына ауысқанын атап айту керек. Кейін «креативтік құзыреттілік» тіркесін американдық ғалым Джозеф Чилтон Пирс алғаш пайдаланғанымен, аталмыш терминнің ғылыми ортаға енуіне Р.Эпстайннің еңбектері себеп болды. Оның ойынша, креативтік құзыреттілік маманның өз бойындағы білімін тиімді қолдануымен бірге, өзін-өзі жетілдіруге, әртүрлі стандартты емес жағдаяттарда жаңаша ойлап, шешім қабылдауға деген талпынысын білдіреді. Осыған орай оқытудың жаңа парадигмасы жағдайында оқушыға сапалы білім беру үшін ұстаз өз бойындағы креативтік құзыреттілікті оқушының креативтік құзыреттілігімен ұштастыра жүзеге асыра алады.

Нәтижелер

Білім парадигмасын жаңарту жағдайында мектеп алдына негізгі үш бағыт басшылыққа алынады: оқушының жеке қабілетін, әлеуеттік мүмкіндіктерін, ішкі қажеттіліктерін ескере отырып, жеке-даралық бағытта оқыту. Оларды жүзеге асыру үшін мұғалім негізгі үш компонентпен таныс болуы тиіс:

- инварианттық – мемлекеттің базалық оқу стандарты жүйесіндегі талаптарына жауап беретін жалпы міндетті оқу жоспарын меңгеру;
- бейіндік - оқу стандарты талаптарының мазмұнында көрсетілгендей оқу курстарының тереңдігін, оқылатын пәндердің өзара байланыстылығын меңгеру;
- тұлғалық – оқушылардың өзіндік зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға байланысты арнаулы курстар мен бағдарламаларды меңгеру.

Мұғалімнің дидактикалық даярлығы оның кәсіби шеберлігінің маңызды және бөлінбес саласы екені анық. Екіншіден, ол білім негіздерін жаңа меңгере бастаған оқушының

тұлғалық өсуіне де жауапты, яғни оқушыны өздері өмір сүріп отырған қоғамның қажеттілігіне қарай оқытып-тәрбиелейді. Сонымен бірге мұғалім – оқу үдерісінде ұлттық тәрбиенің негізгі қағидаларын басшылыққа алып, кейінгі ұрпаққа жеткізуші.

Олай болса, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің маңызды сипаты оның кәсіби интегративтік білім мен дағдыға негізделуі, оқушы тұлғасын дамытуға бағытталуы болып табылады. Осы ретте педагогтың креативтік құзыреттілігін қалыптастыруда мұғалімдердің біліктіліктерін арттыру, мұғалімдерге арналған модульдер түрінде жүзеге асырылатын тренингтер, әдістемелік семинарлар мен курстар өткізудің маңызы зор. Олардың бағдарламаларында пәндік, тренингтік, аудиториядан тыс, курстық-тақырыптық модульдер қарастырылуы тиіс. Мысалы, педагогтарға «Педагогикадағы жобалау жұмыстары», «Дидактикалық тапсырмаларды беру жолдары», «Әдістемелік зерттеулердің эмпирикалық әдістері», «Оқытудың жаңа технологиялары», т.б. тақырыптар ұсынылады. Пәндік модуль шеңберінде бірнеше тақырыптан тұратын сабақ жоспарлары ұсынылады, бұл тақырыптар курс мазмұнымен тікелей байланысты. Тренингтік модуль педагогтың креативтік құзыреттілігін дамыту мақсатын көздейді, оларға креативтік, коммуникативтік, командалық тренингтерді жатқызуға болады. Аудиториядан тыс модуль мұғалімнің креативтік құзыреттілігін қалыптастыру процесін басқарады. Бұл модуль педагогтардың әртүрлі конкурстарға, гранттарға, педагогикалық олимпиадаларға, конференцияларға, т.б. қатысуларын қамтамасыз етеді. Курстық модуль мұғалімнің қосымша білім беру курсынан өтуіне мүмкіндік береді. Аталмыш модульдерді өзара бірлікте де, жеке де меңгеруге болады. Оларды таңдау мен өткізу мұғалімдердің тәжірибесіне, мониторинг қорытындысына, мотивациясына, мақсатына, жеке білім беру траекториясына, т.б. байланысты болады. Мұғалім белгілі бір модульдерді меңгеру нәтижесінде креативтік құзыреттілікке қол жеткізеді.

Сонымен, креативтік құзыреті жоғары ұстаз білім беруде жаңа нәтижеге жетудің басым бағыттарының бірі ретінде білімділік бағыт-

тан оқушылардың бойында шығармашылық құзыреттерді қалыптастыру бағытына өту мәселесін алдыңғы орынға қояды. Ол мақсатқа жетуде оқушының ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді пайдалануын көздейді. Дәстүрлі оқытуда білім оқушыға тек мағлұмат беру қажеттілігінен ғана беріліп, оның кейін оқушыға керек-керек еместігі ескерілмеді. Бұл жағдайда оқушы түсініктерді, мәліметтерді, ережелерді, заңдылықтарды, біліктіліктеді тек меңгеруі тиіс болса, мұғалім сол білімді меңгертуі тиіс болды. Ал бүгінгі креативті педагог пәнді меңгерудің нәтижелері оқушының өмірлік дағдыларымен сабақтасуы керек деп есептейді.

Қорытынды

Қазіргі Қазақстан модернизациялаудың белсенділігімен ерекшеленетін қоғам ретінде өзін-өзі дамытуға, шығармашылықпен жұмыс істеуге қабілетті, креативті мамандардың табыстылығын алдыңғы орынға қойып отыр.

Креативтілікті адамның рухани және тұлғалық шығармашылық даму шартының ажырамас бөлігі болып табылатын бағалы, тұлғалық категория дей отырып, біз мұғалімнің креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесін жасаудың өзектілігін атап айтамыз.

Кәсіби міндетті жүзеге асыруда стандартты емес жұмыс түрлерін пайдалану идеясының өзі белгілі бір креативтілікті қажет етеді және мұғалімді шығармашылық әрекетке ұмтылдырады. Олай болса, креативті, кәсіби тұрғыдан құзыретті педагог кәсіби қызметті жүзеге асыруда өзінің терең білімі мен шығармашылық мүмкіндіктерін жан-жақты пайдаланып, өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беруде ерекше ізденістерін таныта отырып, оқушылардың жүрегіне жол таба білген ұстаз деп ойлаймыз. Ұстаз бойынан осы бір ерекше қасиеттерді көре алсақ, мұндай мұғалімді кәсіби маман деп тануға болады. Бұдан шығатын қорытынды: жаңа парадигма бүгінгі таңда мұғалімнің креативтік құзыреттілігін алдыңғы орынға қойып отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Ғабитов Т., Құлсариева А., т.б. Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік. – А.: Раритет. - 2017.
2. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. - М.: Академия, 2001.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. – М.: КОГИТО – ЦЕНТР, 2012.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М.: АСТ, 2011.
5. Шадриков В.Д. Базовые компетенции педагогической деятельности / Сибирский учитель. – 2017. - №6. - с. 5-15.
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования. // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55–61.
7. Зеер Э.Ф. Психолого-дидактические конструкты качества профессионального образования // Образование и наука. – 2012. - №2 (14). – С. 31-50.
8. Горб В.Г. Основная образовательная программа вуза: проблемы и решения. - Стандарты и мониторинг в образовании. – 2014. – №1.
9. Құдайбергенова К.С. Құзырлылық тұлға дамуының сапалық критерийі // Білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі: Халықаралық ғыл.-практ. конф. материалдары. - Алматы: БЖ КБАРИ, 2018. — 30–36 б.
10. Современный словарь по педагогике / Е.С.Рапацевич. – Минск: Современное слово. - 2001.
11. Педагог кәсіби стандарты / «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасының Басқарма төрағасының 2017 жылғы 8 маусымдағы № 133 бұйрығына қосымша. – URL: https://atameken.kz/uploads/content/files/%D0%9F%D0%A1%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (қаралған күні: 20.11.2021).

12. Пилигина Н.И. Становление творческой индивидуальности учителя в условиях обучения в вузе: дисс. ...кандидата пед. наук. – СПб., 2014.
13. Torrance, E.P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service, Inc. University of Warwick, 2004, Course Specifications: Glossary of Terms relating to Course Specifications.

References

1. Gabitov T., Kulsariyeva A., t.b. Madeni-filosofiyalyk enciklopediyalyk sozdik [Cultural and philosophical encyclopedic dictionary] (Raritet, Almaty, 2017).
2. Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.Yu. Pedagogicheskij slovar': dlya stud. vyssh. i sred. ped. ucheb. zavedenij [Pedagogical dictionary: for students of higher pedagogical educational institutions] (Akademiya, Moscow, 2001).
3. Raven Dzh. Kompetentnost' v sovremennom obshchestve [Competence in modern society] (KOGITO – CENTR, Moscow, 2012).
4. Ozhegov S.I. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language] (AST, Moscow, 2011).
5. Shadrikov V.D. Bazovye kompetencii pedagogicheskoy deyatel'nosti [Basic competencies of pedagogical activity]. Sibirskij uchitel' [Siberian teacher], 6, 5-15 (2017).
6. Khutorskoy A.V. Klyuchevye kompetencii. Tekhnologiya konstruirovaniya. [Key competencies. Design technology]. Narodnoe obrazovanie [Public education], 5, 55–61 (2003).
7. Zeer E.F. Psihologo-didakticheskie konstrukty kachestva professional'nogo obrazovaniya [Psychological and didactic constructs of professional education quality]. Obrazovanie i nauka [Education and science], 2 (14), 31-50 (2012).
8. Gorb V.G. Osnovnaya obrazovatel'naya programma vuza: problemy i resheniya [The main educational program of the university: problems and solutions]. Standarty i monitoring v obrazovanii [Standards and monitoring in education], 1 (2014).
9. Kudajbergenova K.S. Kuzyrlylyk tulga damuynyn sapalyk kriteriji [Competence is a qualitative criterion for the development of personality]. Bilim sapasyn bagalaudyn maseleleri: adisnamalyk negizi zhane praktikalik natizhesi: Halykaralyk gyl.-prakt. konf. Materialdary [Problems of education assessment: methodological basis and practical results: International scientific-practical. conf.materials] (BBZH KBARI, Almaty, 2018, p. 30–36).
10. Rapacevich E.S., Sovremennyj slovar' po pedagogike [Modern Dictionary of Pedagogy] (Sovremennoe slovo, Minsk, 2001).
11. Pedagog kasibi standarty [Teacher professional standard]. «Atameken» Kazakstan Respublikasy Ulttyk kasipkerler palatasynyn Baskarma toragasynyn 2017 zhylygy 8 mausymdagy № 133 bujrygyna kosymsha [Appendix to the Order of the Chairman of the Board of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» dated June 8, 2017 № 133]. Available at: https://atameken.kz/uploads/content/files/%D0%9F%D0%A1%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Accessed: 20.11.2021).
12. Pilyugina N.I. Stanovlenie tvorcheskoj individual'nosti uchitelya v usloviyah obucheniya v vuze: diss.kandidata ped. nauk. [Becoming a creative individual teacher at the university: thesis. candidate of ped. science.] (SPb, 2014).
13. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service, Inc. University of Warwick, 2004, Course Specifications: Glossary of Terms relating to Course Specifications (1974).

М.К. Жазыкова, У.Ж. Туякова

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актюбе, Казахстан

Значение формирования профессиональных креативных компетенций учителя в условиях новой парадигмы образования

Аннотация. В статье рассматривается проблема профессиональной креативной компетентности учителя в условиях новой парадигмы образования. Автор анализирует определения терминов «парадиг-

ма», «образовательная парадигма», «компетентность», «профессиональная компетентность педагога», «творчество», «креативность», «креативная компетентность», данные отечественными и зарубежными учеными и подчеркивает актуальность разработки методик формирования креативных компетенций педагога в условиях современной модернизации образования.

Так как новая парадигма образования направлена на развитие творческих исканий учащихся, автор полагает, что ее реализация возлагается на профессионально зрелого педагога, который владеет всесторонними знаниями современных педагогических технологий, работает творчески и креативно. Таким образом, в заключении исследования автор отмечает: есть все основания полагать, что формирование жизненно важных качеств учащихся как личности напрямую зависит от креативной компетентности учителя.

Ключевые слова: парадигма, новая парадигма образования, компетентность, профессиональная компетентность учителя, творчество, креативность, креативная компетентность, модули для учителей.

M.K. Zhazykova, U.Zh. Tuyakova

K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

The significance of teacher's creative skills formation in the new paradigm of education

Abstract. The article deals with the problem of teachers' professional creative skills in the new paradigm of education. The author analyzes the definitions such as «paradigm», «educational paradigm», «competence», «teacher's professional competencies», «creativity», and «creative skills» given by domestic and international scientists and emphasizes the relevance of developing a methodology for teacher's creative skills formation in the conditions of education modernization.

Since the new paradigm of education is aimed at the development of students' creative quests, the author believes that its implementation is entrusted to a highly experienced teacher who has comprehensive knowledge of modern pedagogical technologies and works creatively. Thus, in the conclusion, the author notes that there is every reason to believe that students' vital qualities formation as individuals directly depends on the teachers' creative skills.

Keywords: paradigm, a new paradigm of education, competence, teacher's professional competence, creativity, creative skills, modules for teachers.

Авторлар туралы мәлімет:

Жазықова М.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика, психология және бастауыш кафедрасының доценті, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә.Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Туякова У.Ж. – корреспондентия үшін автор, педагогика және психология ғылымдарының магистрі, педагогика, психология және бастауыш кафедрасының аға оқытушысы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә.Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Zhazykova M.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Primary Education, K.Zhubanov Aktobe Regional University, 34 A. Moldagulova ave., Aktobe, Kazakhstan.

Tuyakova U.Zh. – **Corresponding author**, Master of Pedagogical and Psychological Sciences, Senior lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology and Primary Education, K.Zhubanov Aktobe Regional University, 34 A. Moldagulova ave., Aktobe, Kazakhstan.

Г.С. Майлыбаева, Г.Н. Жолтаева, Д.А. Калдияров
Ә.М. Мейрамбек, Д.М. Сарсекулова

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail: gulmirasabyr@mail.ru)

Педагогтерді қашықтықтан білім беруге даярлауда ресурстық қамтамасыз ету мәселелері

Аңдатпа. Мақалада біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру арқылы мектептің оқу үдерісінде цифрлық білім беру технологияларын пайдаланумен байланысты мұғалімдердің құзыреттілік деңгейін арттыру мәселесі қарастырылады. Сонымен бірге қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың тиімді цифрлық білім беру технологиялары баяндалады.

Цифрлық құзыреттілікті қалыптастыру жоғары оқу орындарында білім беру бағдарламаларын, сондай-ақ біліктілікті арттыру және кәсіптік даярлау бағдарламаларын жүзеге асыру үдерісінде мүмкін болады. Авторлар оқу үдерісінде қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалану мәселелері бойынша педагогикалық бағыттағы қазіргі педагогтар мен болашақ педагог-студенттерге сауалнама жүргізу барысында алынған эмпирикалық деректерді талдау негізінде цифрлық технологияларды пайдалану кезіндегі проблемалар мен қиындықтарды, қашықтықтан оқытуды табысты іске асыру үшін құзыреттілікті арттыру түрлерін анықтайды.

Білім беру саласындағы АКТ-құзыреттілікті талдау негізінде авторлар «Қашықтықтан оқудағы цифрлық білім беру технологиялары» тақырыбында біліктілікті арттыру курсының бағдарламасын әзірлеп мұғалімдерді оқытуда алынған нәтижелерді көрсетеді. Сауалнама жүргізу арқылы мұғалімдердің оқу үдерісінде цифрлық құралдар мен сервистерді қолдануға дайындығы мен ұмтылысы анықталып, білім беру үдерісіне қатысушылардың тиімді онлайн-коммуникациясын ұйымдастыру, цифрлық құралдар мен сервистердің әлеуетін пайдалану сияқты мәселелерді одан әрі дамыту қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, цифрлық білім беру технологиялары, мұғалімдердің біліктілігін арттыру.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-186-197>

Кіріспе

Қазіргі кезде әлемде болып жатқан пандемияға байланысты білім беру саласында оқу үдерісі электрондық оқыту технологияларын кеңінен қолданып қашықтықтан ұйымдастырылуда. Сондықтан мұғалімдердің қашықтықтан сапалы білім беру құзырет-

тіліктерін қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қашықтықтан білім беруді дамытуды қамтамасыз ететін құқықтық негіздер осы саладағы нормативтік-құқықтық актілермен регламенттелген [1, 2].

Білім беру қызметінде цифрлық технологияларды пайдалану нақты тәжірибеге айналуы тиіс. Мұндай көзқарас, негізінен,

Кесте 1 - Респонденттердің сандық құрамы

Барлығы	Мектеп мұғалімдері	Колледж педагогтары	ЖОО педагогтары	Білім алушылар (магистранттар мен докторанттар)
213	55	103	32	23

халықтың көпшілігі үшін цифрлық технологиялардың қазіргі заманғы қол жетімділік деңгейіне сәйкес келеді. Сонымен қатар, оқу орындарының көпшілігі талаптарға сәйкес Интернетке қосылуға міндетті, бұл мектептің цифрлық технологияларды қолдана отырып, қашықтықтан жұмыс істеу мүмкіндігін бағалаудың негізгі өлшемі болып табылады. Мектептердің жабдықтармен қамтамасыз етілуі артып келеді, әр мектепте интерактивті тақталар, планшеттер, жақсы компьютерлер, виртуалды шындық көзілдіріктері және басқалары бар. Қазіргі уақытта электрондық білім беру ортасы құрылған, онда цифрлық технологияларды қолдануға болады. Цифрлық технологиялар – бұл тек құрал ғана емес, сонымен бірге адамның өмір сүруінің жаңа ортасы. Цифрлық білім беру ортасы түбегейлі жаңа мүмкіндіктер береді: сыныптағы оқудан кез-келген жерде және кез-келген уақытта оқуға көшу; жеке білім беру бағытын жобалау, сол арқылы білім алушы тұлғасының білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру; оқушыларды тек электронды ресурстарды белсенді тұтынушыларға ғана емес, сонымен қатар жаңа ресурстарды жасаушыларға айналдыру және т.б. Цифрлық технологиялар мұғалімге шексіз жаңа мүмкіндіктер ашады. Қашықтықтан білім беруде цифрлық технологияларды пайдалану арқылы көрнекіліктерді тиімді қолданып сабақты қызықты әрі нәтижелі өткізу мүмкіндігі зор болмақ [3].

Зерттеу әдіснамасы

Осыған байланысты педагогтердің қашықтықтан оқыту жағдайында жұмысқа дайындығының жай-күйін зерделеу үшін білім беру мекемелерінің педагогтары мен жоғары оқу орындары (ЖОО) педагогикалық

мамандықтарының білім алушыларына сауалнама жүргізілді. Сауалнама міндеттерінің бірі қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану кезіндегі проблемалар мен қиындықтарды, педагогтардың қашықтықтан оқытуды сәтті жүзеге асыру үшін құзыреттіліктерін арттыру түрлерін анықтау болды.

Сауалнамаға 213 адам қатысты, оның ішінде 32 - ЖОО оқытушылары, 103 - колледж оқытушылары, 55 - жалпы орта білім беру мектептерінің мұғалімдері, 23 - магистрант пен докторанттар.

Сауалнама қашықтықтан оқыту процесіне тікелей қатысқан педагогтер арасында жүргізілді (кесте 1).

Сауалнама қашықтықтан оқытуға көшумен байланысты респонденттердің 68,8%-ы білім беру процесінде өздерінің білім беру мекемесінің электрондық оқыту жүйесін пайдаланатынын; әлеуметтік желілерді – 31,9%; интеграцияланған жүйені - 5,5%; басқа ұйымдардың білім беру онлайн – ресурстарын – 8,3%; бейнеконференциялар, вебинарлар өткізуге арналған сервистерді – 21,5%; Viber, WhatsApp, Skype мессенджерлері немесе басқалары – 36%; электрондық поштаны - 38,0%-ы пайдаланатынын көрсетті.

Алынған жауаптарды талдау, негізінен, білім беру мекемелері қашықтықтан оқыту үшін қажетті ресурстармен қамтамасыз етілгенін көрсетті: педагогтар олар үшін ең қолайлы және ыңғайлы интернет-ресурстарды пайдалану мүмкіндігіне ие болды; цифрлық білім беру ресурстарымен, онлайн режимінде сабақтарды ұйымдастырудың ерекшеліктері мен айырмашылықтарымен таныстырылды. Алайда, сұралған педагогтердің 67,6%-ы қиындықтарды, қашықтықтан сабақтарды дайындау мен өткізуде құзыреттіліктері жеткіліксіз және қашықтан оқыту жағдайында

жұмыс істеу кезінде көмек алу қажеттілігін сезінетінін (оның ішінде 13,4% - жиі, 54,2% - жекелеген мәселелер бойынша) атап өтті.

Сұралған педагогтар қашықтықтан оқытуды тиімді іске асыру үшін қажетті көмек түрлерін көрсетті және бірінші орынға электрондық оқыту жүйесін пайдалану бойынша әдістемелік көмекті (64,6%) және қашықтықтан оқыту мәселелері бойынша арнайы білім алу қажеттілігін (40,1%) көрсетті.

Бұдан әрі қашықтықтан білім беру технологияларын оқу үдерісінде қолдану бойынша біліктілікті арттыру контексінде педагогтердің қосымша оқуға қажеттілігі зерделенді. Сауалнамаға қатысқан барлық мұғалімдер біліктілікті арттырудың бір немесе бірнеше түрінің қажеттілігін айтып өтті.

Алынған мәліметтер біліктілікті арттырудың әртүрлі түрлеріне қажеттілік (19,4% - дан 48,4% - ға дейін) бейнеледі. Респонденттердің басым бөлігі практикаға бағытталған семинарлар нысанында қашықтықтан оқыту саласындағы құзыреттілікті арттыруды қажет етеді (48,4%).

Осылайша, қашықтықтан оқыту мәселелері бойынша қосымша оқыту педагогтар үшін өзекті мәселе екені айқындалды. Яғни, егер бұл міндет шешілмейтін болса, онда қашықтықтан оқытудың тиімділігінің, сондай-ақ қашықтықтан оқыту кезінде білім сапасының деңгейінің төмендеу ықтималдығы жоғары болады.

Электрондық оқытуды жетілдіруге цифрлық білім беру технологияларының жаңа мүмкіндіктерін дамыту ықпал етеді. Цифрлық білім беру оқу процесін неғұрлым тиімді, жылдам етуге, сондай-ақ білім алушылармен кері байланысты орнатуға мүмкіндік береді. Және де білім беру мекемелері кез келген цифрлық технологияларды еркін пайдалана алатын түлектер шығарады, бұл қоғамды ақпараттандыру дәуірінде өте маңызды болып табылады, өйткені жұмыс орындарын цифрландыру және автоматтандыру үнемі жаңа, неғұрлым жетілдірілген дағдыларды талап етеді.

Біз, сондай-ақ, мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстарының дидактикалық мүм-

кіндіктеріне қатысты теориялық материалды қазіргі мектепте қашықтықтан білім беру технологияларын жүзеге асыру үшін қажетті педагогтің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту бойынша әлеуетін анықтау тұрғысынан зерделедік. Біздің зерттеуіміздің мақсаты қазіргі мектепте қашықтықтан білім беру технологияларын жүзеге асыру саласындағы мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстарының мақсатын, міндеттерін, құрылымы мен мазмұнын анықтау болды.

Ғылыми зерттеулерге сәйкес, біліктілікті арттыру курстарының шеңберінде педагогтарды қашықтықтан оқыту жағдайында жұмысқа даярлау олардың дидактикалық және технологиялық жақтарынан дамуын қамтамасыз етуі тиіс. Бұл жағдайда мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі жеке-дара оқытуды және оқушылардың танымдық белсенділігін қашықтықтан білім беру технологиялары арқылы дамытуды ескере отырып, білім алушылардың өздік жұмысын жоспарлау, ұйымдастыру және бақылау қабілетімен толықтырылады [4].

Заманауи технологиялардың дамуы нәтижесінде адамға үйрену, жаңа білім алу оңайырақ болады [5]. Заманауи мұғалім бүгінде АКТ-құзыреттіліктерін игеруі керек, өзінің педагогикалық қызметіне АКТ-ны белсенді және тиімді пайдалануға бағытталған өзгерістер енгізуі керек, жаңа АКТ-ны пайдалану мүмкіндіктерін өз бетінше талдап, сыни бағалауы керек, қазіргі ақпараттық қоғамның дамуындағы ақпараттың мәні мен маңыздылығын түсінуі керек, осы үдерісте туындайтын қауіптер мен қиыншылықтарды білуі керек, ақпараттық қауіпсіздіктің негізгі талаптарын сақтауы керек, кәсіби қызметте қазіргі заманғы мәліметтер базасының тілдерін, операциялық жүйелерді және электрондық кітапханалар және бағдарламалар пакеттері, желілік технологиялардан хабардар болуы керек [6]. Цифрландыруды енгізуге мүмкіндік беретін тиімді шешімдердің бірі білім беру үдерісінде қашықтықтан оқытуда заманауи цифрлық технологияларды пайдалану болып табылады [7]. Цифрлық технологияларды белсенді пайдалану оқушыға білім беру ақпаратын құрылымдауға мүмкіндік беретін белгілі бір

білік пен дағдыларды алуға мүмкіндік береді. Цифрлық оқыту құралдарын дұрыс қолдану тек коммуникативті, бағытталған ақпараттық технологияларды белсендіріп қана қоймай, сонымен қатар оқу үдерісіне шығармашылық, белсенділік элементтерін қосады [8].

Қашықтықтан оқытуды ұйымдастыратын әр мұғалімнің алдында келесідей негізгі мәселелер тұр:

1. Онлайн-кеңістікте білім беру процесін ұйымдастыру;
2. Қажетті әдістемелік әзірлемелерді дайындау;
3. Жаңа педагогикалық идеяларды енгізу үшін қажетті техникамен жабдықтау, т.б.

Нәтижелері және талқылануы

Қойылған мәселелерді шешу мақсатында ҚР Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыруы бойынша «Оқушыларды қашықтықтан оқытуға педагогтердің дайындығын қалыптастыру» тақырыбында орындалатын ғылыми жоба аясында І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің ғылыми қызметкерлері «Қашықтықтан оқытудағы цифрлық білім беру технологиялары» тақырыбында мектеп мұғалімдеріне арналған курс ұйымдастырып, өткізді. Курс online форматта Zoom платформасында 2021 жылдың 24-мамыры мен 4-маусымы аралығында өтті.

Мақсатты аудитория: Жоғары және орта техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінің профессорлық-оқытушылық құрамы, жалпы орта білім беретін мектептер мұғалімдері, оқу-көмекші персонал.

Курстың мақсаты: білім беруді ақпараттандырудың заманауи стратегиялары аспектісінде оқу үдерісінің сапасын арттыратын цифрлық білім беру ресурстарын мұғалімдердің игеруіне ықпал ету.

Курстың міндеттері:

- тыңдаушыларда АКТ-құралдары және оларды білім алушылармен жұмыста қолдану туралы түсінік қалыптастыру;
- оқытылатын пәндердің тиімділігін арттыруға ықпал ететін түрлі технологиялармен таныстыру;

- интерактивті оқыту қағидаттарына сәйкес келетін бағдарламалық қамтамасыз етулерді тиімді қолдану дағдыларын қалыптастыру.

Сағат саны: 72 сағат.

Курстың мазмұны төрт модульды қамтыды:

1. Білімді бағалауға арналған онлайн қызметтер;
2. Оқу процесі үшін цифрлық контент құру. Оқу контентін (тапсырмалар, презентациялар, т.б.) құруға және жеткізуге арналған құралдар;
3. Ресурстар ұйымдастыру үшін онлайн оқыту (электронды оқулық, онлайн курстар, т.б.);
4. Білім берудегі геймификация технологиялары.

Күтілетін нәтижелер: Цифрлық білім беру технологиялары, графикалық бағдарламалар негізінде модельдеу саласындағы құзыреттер, білім беру платформалары мен заманауи электрондық ресурстар ортасында практикалық дағдыларды игеру, интерактивті тапсырмаларды құру дағдылары және білімді тексеру үшін білім беру қызметтерін пайдалану дағдылары; өз онлайн курсын әзірлеуге шығармашылық көзқарас, педагогикалық қызметте цифрлық технологияларды пайдалану.

Яғни, «Қашықтықтан оқытудағы цифрлық білім беру технологиялары» тақырыбындағы курсын оқыту барысында мектеп мұғалімдеріне білім берудегі цифрлық технологиялармен, платформа, сервис түрлерімен жұмыс жасау әдістемесі көрсетілді.

Осы орайда курс барысында қарастырылған білім беру платформаларына тоқталайық. Google компаниясы ұсынған мынадай қызмет түрлері бар, олар: Google Docs, Google Sheets [9] (Таблица құруға арналған бағдарлама) және Google Slides (Презентация жасауға арналған бағдарлама) [10], Google аккаунт құру, бейнесабак немесе бейнелекциялар түсіруге арналған OBS, Movavi Video Editor Plus бағдарламаларын орнату, Movavi Video Editor Plus [11] бағдарламасымен жұмыс жасау, бейне контент жасау. Google Form және

MS Form платформаларының көмегімен тест құру, Google sites арқылы сайт құру жолдары көрсетілді. Сонымен қатар, презентация жасау әдістемесі, интербелсенді презентация құру, GitMind арқылы интеллект карта немесе mindmap құру, Flip PDF Professional бағдарламасымен жұмыс, электронды оқулық жасау, Canva [12] веб-қызметінде жасалған жұмыс, Miro.com, Jamboard онлайн тақталары, Padlet [13] сервисі, тест, сауалнама, кросворд құру веб-қызметі, Coreapp білім беру материалдарын құрастырудың және білімді тексерудің бейімделген онлайн-платформасы, Nearpod [14] сервисі және т.б. қашықтықтан білім беруді ұйымдастыруға арналған қажетті платформалар мен сервис түрлерімен таныстырылып, жұмыс жасау жолдары меңгерілді.

Қашықтықтан білім беруді ұйымдастыруға арналған әртүрлі платформалар мен сервис түрлері бар. Солардың бірі, виртуалды тақта (онлайн-тақта) – бұл әр оқушыға өз жұмысын тақтаға орналастыруға, ал мұғалімге әрқайсысына түсініктеме беруге және бағалауға мүмкіндік беретін қызмет. Мұғалім тақтаны оқу-әдістемелік, бақылау жұмыстарына және басқа да материалдарды орналастыру үшін пайдалана алады. Тақтаға кез-келген материалды (оқу материалдарының презентациялары, суреттер, аудио- және бейнематериалдарды) электронды түрде орналастыруға болады. Білім алушыларға электронды түрде оқу материалдарын онлайн-тақтаға орналастырып, виртуалды кеңістікте жұмыс істеген тиімді.

Padlet сервисі – бүгінде виртуалды тақталарды құрудың ең танымал онлайн құралдарының бірі болып табылады. Оқушылардың меңгерген білімін тексеру үшін осы контентке кіріктірілген ашық және жабық тест сұрақтары орналастырылады. Тестті бір немесе бірнеше дұрыс жауапты сұрақтар, «дұрыс, дұрыс емес» сұрағы, мәтіндік және сандық жауапты енгізу сұрақтарымен құрастыруға болады.

Оқушылардың теориялық білімін практикамен ұштастыру мақсатында әртүрлі тапсырмалар енгізуге болады. Мысалы: дұрыс жауапты ретімен орналастыру, пазлдарды дұрыс жауаптарға сәйкес құрастыру, жасырын сөздерді енгізу, тізімде берілген дұрыс жауаптар-

ды таңдау, сөздерді сүйреп тиісті орындарына қою, объектіні белгілеу және т.б.

Сонымен қатар, Nearpod, Canva сервистері де көптеген қызмет түрлерін ұсынады. Мысалы, презентацияларды импорттау, қатысуды бақылау, слайдтар жасау, студент экранында хабар тарату, тесттер, сауалнамалар, пікірталастар, PDF форматындағы егжей-тегжейлі есеп, бейне сілтемелер және басқа ресурстарды беру.

Google Form және MS Form - кері байланыс, онлайн тесттер мен сауалнамаларды құруға арналған онлайн-қызмет.

GitMind – бұл миға шабуыл жасау, жобаларды жоспарлау, әзірлеу, іс-қимыл және басқа да шығармашылық тапсырмалар үшін ақысыз онлайн-ақылды карта жасаушы сервис түрі.

Қашықтықтан оқыту жағдайында білім алушылардың оқуға деген ынтасының жоғары деңгейін сақтай отырып, оқу процесін қисынды, жүйелі, кешенді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін ең тиімді құралдардың бірі бейнесабақтар болып табылады. Оқытуда бейнероликтер мен бейнесабақтарды пайдалану сияқты әдістемелік тәсіл зерттелетін материалды көрнекі етуге мүмкіндік береді және білім алушылардың өзіндік дайындығының жетекші құралы бола алады [15]. Бейне контент жасауға арналған бағдарламалардың бірі - Movavi Video Editor бағдарламасы. Movavi Video Editor – бұл бейнесабақтар түсіруге, арнайы эффектілер мен кадрлық анимациялары бар жарқын бейнелер жасауға арналған бағдарлама түрі.

Қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудағы маңызды мәселелердің бірі оқушылардың білім сапасын, материалды игеру дәрежесін бақылау болып табылады. Осы мақсатта жұмысқа ыңғайлы және шартты түрде тегін онлайн қызметтерді пайдалануға болады. Осыған орай, оқушылардың білім сапасын, материалды игеру дәрежесін бақылау үшін тиімді сервис түрі – LearningApps.org сервисі. Сонымен қатар, LearningApps.org бағдарламасы арқылы әр түрлі деңгейдегі интерактивті тапсырмаларды құруға арналған, игеру өте қарапайым қосымша. Ол арқылы викториналар, кроссвордтар, жұмбақтар мен ойындар

Сурет 1. Сауалнамаға қатысушылардың жас құрамы

дайындауға болады. LearningApps.org бағдарламасында оқушылар өз бетінше жұмыс жасап, мұғалімнің дайындаған тапсырмаларын орындайды, тапсырмалардың нәтижелері мұғалімнің жеке аккаунтында көрінеді [16].

Бүгінгі таңда оқу үдерісінің толық болуы үшін әр мұғалім түрлі электронды білім беру ресурстарын қолдана отырып сабақ дайындап, өткізуі керек, өйткені ақпараттық технологияларды, цифрлық технологияларды енгізу оқу үдерісін жандандыруға, сабақтың қарқынын арттыруға, оқушылардың өзіндік және жеке жұмыстарының көлемін арттыруға мүмкіндік береді. Кез-келген сабақтарда цифрлық технологияларды қолдану диаграммаларды, кестелерді, презентацияларды құру уақытын үнемдеуге, материалды эстетикалық тұрғыдан безендіруге де мүмкіндік береді.

Біліктілікті арттыру курсына 55 тыңдаушы қатысты. Жүргізген курстың тиімділігін

анықтау мақсатында қатысқан тыңдаушы-педагогтар арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға сұрақтарына 31 мұғалім толық жауап берді. Сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігін, яғни 45%-ын 31-40 жас аралығында мұғалімдер құрады, 32%-ын - 30 және одан төмен жастағы мұғалімдер құрады. Сауалнамаға қатысушы мұғалімдердің 41-50 жас және 51-60 жас аралығындағы саны бірдей болып, сәйкесінше 10%-ды құрады. Ал 60-тан жоғарғы жас шамасындағы мұғалімдер 3%-ды құрады (сурет 1).

Мұғалімдер арасында жұмыс өтілі

- 5 жыл және 5 жылдан төмен - 29%;
- 6-10 жыл - 23%;
- 11-15 жыл - 19%;
- 16-20 жыл - 13%;
- 21-25 жыл - 10%;
- 26-30 және 30-дан жоғары жылдарды - 3% -ды құрады (сурет 2).

Сурет 2. Сауалнамаға қатысушылардың жұмыс өтілі

Сурет 3. Сауалнамаға қатысушылардың негізгі лауазымы

Сауалнамаға қатысқан педагогтар ішінде IT мамандары - 16%; бастауыш сынып мұғалімдері - 7% және жеке пәндер мұғалімдері - 77% -ды құрады (сурет 3).

Өткізілген курс мазмұнының мұғалімдердің сұраныстарына сәйкес келу деңгейін анықтау үшін мынадай сұрақ қойылды: «Оқу мазмұны сіздің қажеттіліктеріңізге және сұраныстарыңызға қаншалықты сәйкес келді?»

Осы сұрақтарға келесідей жауаптар алдық: «Барлық талаптар сәйкес келді», «Қашықтықта оқуда керекті көптеген бағдарламалармен жұмыс жасаудың жолдарымен таныстым және өзіме керекті мағлұматтармен таныстым. Өте керемет болды», «Өте қажет, күнделікті жұмысымызға көп мағлұмат берді», «Сұраныстарыма толыққанды жауап ала алдым», «Курс мазмұны қазіргі уақыттағы білім беру форматындағы өзекті мәселе болып отырған қашықтан білім берудің сапасын арттыруға тиімді болатын платформаларды танысу біз үшін қуантарлық болды», «Толықтай сәйкес келді, өте пайдалы ақпараттар» және т.с.с. пікірлерін білдірді.

Курстан алған білім мен дағды, алынған ақпараттың қаншалықты тиімді болғандығын айқындау мақсатында мынадай сұрақтар қойылды: «Сіз қаншалықты жаңа ақпарат алдыңыз? Курс сіз үшін қаншалықты тиімді болды, жаңа білім, дағдылар қалыптасты ма?» Осы сұрақтарға берілген жауаптар: «Өте көп ауқымды ақпарат алдым», «Электрондық кітап жасау, онлайн тақтамен жұмыс және сайт құру, интеллектуалды карта жасау, тапсырмаларды түрлендіруді жаңа әді-

сте жасау жолдарымен таныстым», «Қазіргі цифрлық технологиялар заманында керекті құралдар мен әдістерді қолдануға пайдалы сабақтар жиналған», «Алған мәліметіміз көп, соның ішінде, бұрындары біз естімеген жаңа ақпараттар көп болды», «Әр сабақ мен үшін жаңалық болды» және т.б.

Келесі сұрақ мынадай болды: «Осы оқу курсты оқу барысында алған біліміңіздің пайдасын қалай бағалайсыз?». Алынған жауаптар: «Ақпаратты жеткілікті алдым. Педагогикалық іс-тәжірибеде қолдану өте тиімді болады. Үнемі қайталап отыру керек!», «Өте жақсы», «Жоғары деңгейде бағаладым», «Мектепте қашықтықтан оқытуда осы дағдыларды қолданамын», «Келешекте пайдаланатыным сенемін», «Әрине үнемі пайдаланамын», «Алған білім мен дағдыны математика сабағында қолдана алатыным - осы курстан алған мүмкіндігім», «Көп мүмкіндік береді», «Сабаққа пайдалануға болатын көп технологиялар алдым», «Әр сабағымда пайдалануға тырысамын» және т.б.

«Сіз өз жұмысыңызда курстан қандай білімді қолданасыз?» деген сұраққа «Видео жасау, онлайн-тақта, электронды кітап, онлайн тесттер мен тапсырмалар құрастыратын бағдарламаларды қолданамын», «Әрбір платформаны ыңғайлы жағынан қолдануға мүмкіндік жасаймын», «Барлық алған білімді қажеттілігіне қарай қолданамын», «Үйренгенімді түгел қолданамын, мен үшін өте пайдалы» деген жауаптар берілді.

«Болашақта қандай білім/дағды алғыңыз келеді?» деген сұраққа келесідей жауаптар

алынды: «Робототехника мен пайтон курсын оқысам», «3D сабақтар жасау», «Осы алғанды ары қарай қолдану», «Тағы да мен білмейтін бағдарламалар үйренгім келеді», «Осы тақырып бойынша жалғастырғым келеді. Компьютермен еркін жұмыс істеу. Сабақта білімімізді еркін қолдану», «Көптеген білім алғым келеді», «Осы курста үйренгенімді ары қарай тереңдету», «Жаңа платформаларда жұмыс жасауды игергім келеді», «Қазіргі заманға сай, ғаламтор мүмкіндігін жан-жақты пайдалану» және т.б.

Курс соңында қатысушылар жоба дайындап қорғады және арнайы дайындалған тест сұрақтарына жауап берді. Тестілеудің нәтижесі тыңдаушы-педагогтардың бағдарлама бойынша білім, біліктері жақсы деңгейде қалыптасқанын көрсетті.

Өткізілген курсқа қатысушылардың қалдырған пікірлері мен ұсыныстары арасында жиі кездескен: «Осындай курстар оқу жылы басында өткізілсе деген ұсынысым бар», «Осылай курстар көптеп болса деймін», «Оқушылардың цифрлық білім беру ортасында оқу іс-әрекеттерін ұйымдастыру бойынша курстар көбірек өткізілсе екен!».

Сауалнама барысында алынған мәліметтерден курстың құндылығын, тиімділігін, әрі қазіргі қоғамның сұраныстарын толықтай қанағаттандыратынын байқайдық.

Қорытынды

Бүгінгі әлем дамуының жаңа ұстанымдары білім беру жүйесінен күн сайынғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзгерістерге бейімделуді талап етеді. Осыған байланысты сапалы терең білімді меңгеруге талпынған өскелең ұрпақтың жеткілікті дәрежеде цифрлық сауаттылығын қалыптастыру өзекті мәселе, себебі олар өмір жағдайлары барысында жаңа технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдаланады. Сондықтан қазіргі кезде мұғалім пәндік білім беруге, оқыту, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін шешуге ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың цифрлық сауаттылығын қалыптастыру сияқты жаңа функцияларды орындауға да жауапты тәлімгер

ретінде қарастырылады [17]. Яғни мұғалімнің цифрлық дағдылары – цифрлық дәуірдегі педагог құзыреттілігінің маңызды құрамдас бөлігі. Сондықтан мұғалім мектептің заманауи ақпараттық-телекоммуникациялық және технологиялық инфрақұрылымы жағдайында цифрлық білім беру контентімен жұмыс істеу үшін сервистерді пайдалана білуі, біліктілікті арттыру бағдарламаларын электрондық түрде (онлайн) меңгеруі, цифрлық білім беру контентін пайдалана отырып сабақтар, сондай-ақ интерактивті электрондық білім беру материалдарын, оның ішінде виртуалды зертханаларды, симуляторларды және т. б. пайдалана отырып зертханалық және практикалық жұмыстар жүргізе білуі тиіс. Осының барлығы мұғалімнің дидактикалық цифрлық құралдарын жаңартуды, педагогикалық тәжірибеге цифрлық технологияларды енгізу есебінен цифрлық білім беру ортасын жобалауды көздейді. Сондықтан педагог қызметкерлердің үздіксіз, мақсатты және озық дамуының маңызды шарты оларда цифрлық дағдылар қалыптастыру, сауатты әдістемелік сүйемелдеу болып табылады.

Зерттеу барысында педагогтардың цифрлық технологиялар саласында өз білім, біліктерін кеңейтуге мүдделілігін және цифрлық дағдыларды дамытуға ұмтылысын анықтадық. Бұл ретте, әлі де пысықтауды талап ететін: білім беру процесіне қатысушылардың тиімді онлайн-коммуникациясын ұйымдастыру шарттары, цифрлық технологиялар құралдары арқылы білім алушылармен нәтижелі кері байланыс орнату; оқушылардың цифрлық білім беру ортасында жұмыс істеу кезіндегі іс-әрекеттерін түзету, мінез-құлқын сыни бағалау, оқушылардың оқу тапсырмаларын орындау дербестігін бақылау білігін қалыптастыру; оқушылардың топтық жұмысын және жобалық іс-әрекетін ұйымдастыруда цифрлық құралдар мен сервистердің әлеуетін пайдалану, коммуникацияларды және білім алушыларды тарту сияқты көптеген мәселелер бар екенін айтып өту керек.

Зерттеу нәтижелері педагогикалық білім беру бағыты бойынша жоғары оқу орында-

рында білім беру бағдарламаларын жобалау кезінде, мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру бойынша педагогтердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау бағдарламаларын әзірлеу үшін негіз бола алады.

Мақала ҚР Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыруы бойынша АР08856314 «Оқушыларды қашықтықтан оқытуға педагогтердің дайындығын қалыптастыру» тақырыбында орындалатын ғылыми жоба аясында дайындалған.

Әдебиеттер тізімі

1. Приказ Министра образования и науки РК «О дополнительных мерах по обеспечению качества образования при переходе на дистанционное образовательные технологии на период пандемии коронавирусной инфекции COVID-19». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39442167 (дата обращения: 31.07.2021).
2. Movkebayeva Z., Khamitova D., Kabdyrova A., Akhmetova A., Zholtayeva G., Duzelbayeva A. An exploratory analysis of socio-legal factors related to the distance education learning environment: the case of disabled learners in Kazakhstan // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues 1, Volume 23, Special Issue, 2020 Law, Politics, Economics and Human Rights: Global and National Perspectives 1 1544-0044-23-SI-531
3. Шефер Е.А. Использование цифровых технологий в образовательном процессе // Молодой ученый. – 2021. – № 16 (358). – С. 22-25.
4. Скибицкий Э.Г., Фадейкина Н.В. Профессионализм педагога — неперемное условие повышения качества дистанционного обучения. Развитие инновационных технологий обучения в научной школе доктора педагогических наук профессора Э.Г. Скибицкого. Межвуз. сб. науч. тр. - Новосибирск: Сиб. ин-т финансов и банк. дела, 2006.
5. Алексеева У.И. Эффективность цифровых технологий в дистанционном обучении. - URL: <https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2020/06/04/effektivnost-tsifrovyyh-tehnologiy-v-distantsionnom-obuchenii> (дата обращения: 02.08.2021).
6. Андрюхина Л.М., Ломовцева Н.В., Садовникова Н.О., Коновалов А.А., Чебыкина И.В. Готовность педагогов профессионального образования к работе в условиях цифровой образовательной среды // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – № 2. - URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30563> (дата обращения: 02.08.2021).
7. Сулейменова Т.И. Эффективность цифровых технологий в дистанционном обучении. - URL: <https://ru.bilimainasy.kz/21-15-02-05/> (дата обращения: 30.07.2021).
8. Кувырталова М.А. Цифровые технологии в деятельности педагогов современной школы: возможности, риски и их предупреждение // Цифровизация образования: вызовы современности: материалы Всерос. науч. конф. с международным участием (Чебоксары, 13 нояб. 2020 г.). Редкол.: Р.И. Кириллова и др. – Чебоксары: ИД «Среда», 2020. – С. 133-136.
9. URL: <https://www.google.kz/intl/ru/sheets/about/> (дата обращения: 30.07.2021).
10. URL: <https://www.google.kz/intl/en/slides/about/> (дата обращения: 30.07.2021).
11. URL: <https://www.movavi.ru/video-editor-plus> (дата обращения: 30.07.2021).
12. URL: https://www.canva.com/ru_ru/ (дата обращения: 30.07.2021).
13. URL: <https://padlet.com/dashboard> (дата обращения: 30.07.2021).
14. URL: <https://nearpod.com/>(дата обращения: 30.07.2021).
15. Сергеева А.А. Потенциал использования цифровых образовательных ресурсов в условиях дистанционного обучения технологии в школе // Цифровое образование: новая реальность: материалы Всерос. науч. конф. с международным участием (Чебоксары, 16 нояб. 2020 г.) Редкол.: Н.А. Чернова и др. – Чебоксары: ИД «Среда», 2020. – С. 156-158.
16. URL: <https://learningapps.org/>(дата обращения: 30.07.2021).
17. Бороненко Т.А., Кайсина А.В., Пальчикова И.Н., Федотова В.С. Развитие профессиональных компетенций учителя в эпоху цифровизации образования // Перспективы и приоритеты педагогического образования в эпоху трансформаций, выбора и вызовов: сборник научных трудов. - Казань, 2020. - С. 45-60.

References

1. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki RK O dopolnitel'nyh merah po obespecheniu kachestva obrazovaniya pri perehode na distantsionnoe obrazovatel'nye tehnologii na period pandemii koronavirusnoi infekcii COVID-19 [The Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan «On additional measures to ensure the quality of education during the transition to distance learning technologies for the period of the COVID-19 coronavirus pandemic»]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39442167 (Accessed: 31.07.2021).
2. Movkebayeva Z., Khamitova D., Kabdyrova A., Akhmetova A., Zholtayeva G., Duzelbayeva A. An exploratory analysis of socio-legal factors related to the distance education learning environment: the case of disabled learners in Kazakhstan // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues 1, Volume 23, Special Issue, 2020 Law, Politics, Economics and Human Rights: Global and National Perspectives 1 1544-0044-23-SI-531
3. Shefer E.A. Ispol'zovanie tsifrovyyh tehnologii v obrazovatel'nom protsesse [The use of digital technologies in the educational process], Molodoi ucheny [Young scientist], 16 (358), 22-25 (2021).
4. Skibitsky E.G., Fadeikina N.V. Professionalizm pedagoga – nepremennoe uslovie povysheniya kachestva distantsionnogo obucheniya. Razvitie innovatsionnyh tehnologii obucheniya v nauchnoi shkole doctora pedagogicheskikh nauk professora E.G. Skibitskogo [The professionalism of the teacher is an indispensable condition for improving the quality of distance learning. Development of innovative teaching technologies at the scientific school of the Doctor of Pedagogical Sciences, Professor E.G. Skibitsky], Mezhevuz. sb. nauch. tr. [Interuniversity collection of scientific papers] (Siberian Institute of Finance and Banking, Novosibirsk, 2006).
5. Alekseeva U. I. Effektivnost' tsifrovyyh tehnologii v distantsionnom obuchenii [The effectiveness of digital technologies in distance learning]. Available at: <https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2020/06/04/effektivnost-tsifrovyyh-tehnologiy-v-distantsionnom-obuchenii> (Accessed: 02.08.2021).
6. Andriukhina L.M., Lomovtseva N.V., Sadovnikova N.O., Konovalov A.A., Chebykina I.V. Gotovnost pedagogov professionalnogo obrazovaniya k rabote v usloviyah tsifrovoi obrazovatelnoi sredy [Readiness of teachers of professional education to work in a digital educational environment], Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya [Modern problems of science and education], 2 (2021). Available at: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30563> (Accessed: 02.08.2021).
7. Suleimenova T.I. Effektivnost' tsifrovyyh tehnologii v distantsionnom obuchenii [The effectiveness of digital technologies in distance learning]. Available at: <https://ru.bilimainasy.kz/21-15-02-05/> (Accessed: 30.07.2021).
8. Kuvyrtalova M.A. Tsifrovyye tehnologii v dejatel'nosti pedagogov sovremennoi shkoly: vozmozhnosti, riski i ih preduprezhdenie [Digital technologies in the activities of modern school teachers: opportunities, risks and their prevention], Tsifrovizatsiya obrazovaniya: vyzovy sovremennosti: materialy Vseros. nauch. konf. s mezhdunarodnym uchastiem [Digitalization of education: Challenges of modernity: materials of the All-Russian Scientific Conference with international participation] (Cheboksary, November 13, 2020). Ed.: R.I. Kirillova et al. («Sreda», Cheboksary, 2020, p.133-136).
9. Available at: <https://www.google.kz/intl/ru/sheets/about/> (Accessed: 30.07.2021).
10. Available at: <https://www.google.kz/intl/en/slides/about/> (Accessed: 30.07.2021).
11. Available at: <https://www.movavi.ru/video-editor-plus> (Accessed: 30.07.2021).
12. Available at: https://www.canva.com/ru_ru/ (Accessed: 30.07.2021).
13. Available at: <https://padlet.com/dashboard> (Accessed: 30.07.2021).
14. Available at: <https://nearpod.com/> (Accessed: 30.07.2021).
15. Sergeeva A.A. Potentsial ispol'zovaniya tsifrovyyh obrazovatel'nyh resursov v usloviyah distantsionnogo obucheniya tehnologii v shkole [The potential of using digital educational resources in the context of distance learning technology at school], Tsifrovoe obrazovanie: novaya real'nost': materialy Vseros. nauchno-metodicheskoi konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem [Digital education: a new reality: materials of the All-Russian Scientific Conference with international participation] (Cheboksary, November 16, 2020). Ed.: N.A. Chernova et al. («Sreda», Cheboksary, 2020, p.156-158).
16. Available at: <https://learningapps.org/> (Accessed: 30.07.2021).
17. Boronenko T.A., Kaisina A.V., Palchikova I.N., Fedotova V.S. Razvitie professionalnykh kompetentsi uchitel'ya v epohu tsifrovizatsii obrazovaniya [Development of professional competencies of teachers in the era of

digitalization of education], Perspektivy b priopitety pedagogicheskogo obrazovanija v epochu transformatsii, vybora I vezovov: sbornik nauchyh trudov [Prospects and priorities of pedagogical education in the era of transformations, choices and challenges: a collection of scientific papers] (Kazan, 2020, p. 45-60).

Г.С. Майлыбаева, Г.Н. Жолтаева, Д.А. Калдияров, Ә.М. Мейрамбек, Д.М. Сарсекулова
Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдықорган, Казахстан

Проблемы ресурсного обеспечения подготовки педагогов для дистанционного обучения

Аннотация. В статье рассматривается проблема повышения уровня компетенции учителей, связанной с использованием цифровых образовательных технологий в учебном процессе школы путем организации курсов повышения квалификации. Также изложены эффективные цифровые образовательные технологии организации дистанционного обучения.

Формирование цифровой компетентности возможно в процессе реализации образовательных программ высшего образования, а также программ повышения квалификации и профессиональной подготовки. Авторы на основе анализа эмпирических данных, полученных в ходе анкетирования действующих педагогов и будущих педагогов - студентов педагогического направления - выявляют проблемы и трудности при использовании цифровых технологий, виды повышения компетентности для успешной реализации дистанционного обучения.

На основе анализа ИКТ-компетентности в области образования авторами разработана программа курса повышения квалификации на тему «Қашықтықтан оқытудағы цифрлық білім беру технологиялары» и проведено обучение учителей. Путем анкетирования выявлены степень готовности и стремление учителей к использованию цифровых инструментов и сервисов в учебном процессе. Это позволяет говорить о необходимости дальнейшего развития вопросов организации эффективной онлайн-коммуникации участников образовательного процесса, продуктивной обратной связи с обучающимися средствами цифровых технологий; формирования критической оценки поведения обучающихся и корректировки их действий при работе в цифровой образовательной среде, контроля за самостоятельностью выполнения школьниками учебных заданий; использования потенциала цифровых инструментов и сервисов в организации групповой работы и проектной деятельности школьников и др.

Ключевые слова: дистанционное обучение, цифровые образовательные технологии, повышение квалификации учителей.

G. Mailybayeva, G. Zholtayeva, D. Kaldiyarov, A.Meirambek, D. Sarsekulova
I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

Resource provision issues in teacher training for distance learning

Abstract. The article deals with the problem of increasing the level of competence of teachers associated with the use of digital educational technologies in the educational process of the school by organizing advanced training courses. Effective digital educational technologies for organizing distance learning are also described.

The formation of digital competence is possible in the process of implementing educational programs of higher education, as well as professional development and professional training programs. The authors, based on the analysis of empirical data obtained during the survey of current teachers and future teachers - students of the pedagogical direction on the use of distance educational technologies in the educational process, identify problems and difficulties in using digital technologies, types of competence improvement for the successful implementation of distance learning.

Based on the analysis of ICT competence in the field of education, the authors developed a program of a professional development course on the topic «Kashyktyktan okytudagi tsifirlyk bilim беру technologyalary» and conducted teacher training. The survey revealed the degree of readiness and desire of teachers to use digital tools and services in the educational process. This suggests the need for further development of the organization

of effective online communication of participants in the educational process, productive feedback with students using digital technologies; forming a critical assessment of students' behavior and correcting their actions when working in a digital educational environment, monitoring the independence of students' performance of educational tasks; using the potential of digital tools and services in organizing group work and project activities of schoolchildren, and others.

Keywords: distance learning, digital educational technologies, teacher training.

Авторлар туралы мәлімет:

Майлыбаева Г.С. – корреспондентия үшін автор, PhD, оқыту және тәрбиелеу әдістемесі кафедрасының қауымдастырылған профессоры (доцент) м.а., І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Жолтаева Г.Н. – п.ғ.к., доцент, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Калдияров Д.А. – э.ғ.д., профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Мейрамбек Ә.М. – «Математика» мамандығының 2-курс докторанты, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Сарсекулова Д.М. – педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Mailybayeva G. – **Corresponding author**, Ph.D., Acting Associate Professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan.

Zholtayeva G. – Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

Kaldiyarov D. – Doctor of Economics, Professor, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

Meirambek A. – The 2nd year Ph.D. student in Mathematics, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

Sarsekulova D. – Master of Pedagogical Sciences, teacher, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

M. Seitova¹
Z. Zhumatayeva²

¹Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan
²Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: meruyert.seitova@ayu.edu.kz, zzhumatayeva@nu.edu.kz)

The effectiveness of using Instagram to build writing skills in language classes

Abstract. *One of the most important components of language learning is students' involvement. The ability to engage students in the classroom can be a difficult task or responsibility for foreign language teachers. Engaging students in writing programs is a challenge and a major responsibility of teachers. The technology era has brought with it a lot of conveniences. The rise in popularity of social media and social networking sites has opened new avenues for people to communicate in more genuine ways. Thanks to technological progress, it is easier for language learners to find methods to improve language acquisition and increase the level of engagement. Social media platforms are also used for educational purposes, because of their importance. The purpose of this study was to determine the effectiveness of using social media platforms to improve students' writing skills. The study employs a qualitative research method design. As a data collection instrument, there were used semi-structured face-to-face interviews. The study was conducted in a total of 4 Instagram writing implementations throughout the 8-week writing course period in the academic year of 2020-2021 (spring term) at the Foreign Languages Teaching Department of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. At the end of the study, all participants were interviewed. The findings of the study state the positive attitudes toward the usage of Instagram in writing classes.*

Keywords: *Instagram, Writing, Language Learning, Technology, social media, SNS (Social Network Service/Site).*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-198-205>

Introduction

When we use technology effectively, in education it may benefit and empower both language learners and instructors. It can lead to an emancipatory learning experience when used to increase student involvement. There have been numerous approaches for incorporating technology into and out of the classroom to engage students. The widespread use of technology and the large array of information available on the Internet has laid the framework for significant changes in language

teaching and learning environments, as well as instructional techniques and devices. Choosing the appropriate strategy for engaging learners in learning settings is regarded as one of the most difficult tasks. Some social networking sites [SNSs] in particular, such as Facebook and Instagram give language instructors extra options for motivating students and improving the classroom experience [1]. Many researchers have been drawn to the use of social media in writing workshops. For example, Fithriani, Dewi, Daulay, Salmiah, and Fransiska [2]. According to the findings of the study, participants found

using Facebook for their writing classes to be an effective and practical way to improve their writing skills by increasing their confidence in using the target language as a communicative tool to learn a language and improve themselves completely. The study found that using Facebook in writing classes had a favorable impact on students. Writing courses appear to be difficult for students to engage in because writing is regarded as a passive and difficult-to-improve skill [3]. To address this issue, the current research examines whether incorporating Instagram, one of the most popular and widely used social networking sites, as a pedagogical learning tool in writing classes for Kazakh EFL students has any positive effects on students' engagement in writing classes and overall performance using Instagram. Even though the impact of Instagram integration in particular writing classes has been thoroughly investigated with university-level EFL learners [4] and private high school students [5], little research has been done on student perceptions and the effects of Instagram integration on learners' writing performance in foreign languages.

The study's primary goals are to determine the influence of Instagram on students' writing achievement, changes in involvement, and attitudes on incorporating Instagram into writing programs. The research questions addressed to evaluate and measure the mentioned purposes of this study and this question is:

What are students' perspectives on the use of Instagram in writing classes?

Literature Review

For the last few years, Instagram has reached a younger and more diverse audience than other social networking sites. The young population started to spend less time on Facebook, which is the other most popular social networking site, and Twitter and more time on Instagram. Since Instagram users are much younger than other popular social media platforms, Instagram has also become a fun learning tool for learners, which is a fundamental contribution to students' learning processes. Instagram provides learners

opportunities to write in multiple modes. Multimodality is a way of writing being implied in many different modes. Posting a text with a picture or photo attached may create multimodality in the writing process since it enables two modes such as text and image. This way of multimodality in writing assists students to deliver the correct message and express the real meaning of the writing. On Instagram, students may write captions as text, and they may use these captions to describe pictures or photos which they also may upload on the same platform. This way, students may write texts on Instagram, and it is beneficial for especially visual learners. This type of writing provides students to avoid blank page syndrome. Since the integration of SNSs in the language learning environment provides opportunities for language learners to be able to share their stories both in and outside the classroom, helps them to be able to discover the power of their personal voice, it is a great tool in the educational context.

Many studies imply that language learners acquire the target language in novel ways by incorporating social media platforms into their learning processes and that instructors may include these new platforms in their teaching processes [6-7]. According to the research done, the potential benefits and prospects of SNSs in L2 learning and teaching environments are growing and developing. In a similar vein, Halvorsen [8] sought to show that SNSs improve language learners' motivation, identity development, critical thinking ability, autonomy, and teamwork in a study conducted in Japan.

Microblogs on Twitter were utilized in another study by Antenos-Conforti [9] to aid language acquisition by offering input from university students enrolled. The researcher routinely monitored students' tweets on Twitter and provided feedback based on the substance of their tweets as well as the accuracy of their language use. SNSs aided learners in reducing their «affective filter» while talking with people, improving their enthusiasm to use the target language in their communications, and developing their vocabulary and grammatical use in the target language, according to the results of the survey.

SNSs have several drawbacks for learners as a pedagogical tool in the language learning setting, in addition to their advantages in language learning. The research study by Prasojo, Habibi, Mukminin, Taridi, and Saudagar [10] aims to look into the benefits and drawbacks of using social networking tools into English writing classes. It can be difficult to get signals or connections for learners to connect since some internet providers may cause problems with signals and connections, and learners must have a good quality operator to be able to type and transmit their work from wherever they are.

According to Leis [11], using Twitter in a language classroom can be successful and even beneficial in fostering learning autonomy for students who have a high level of self-confidence in the target language. On the other hand, for those who are less confident and lack the drive to use Twitter as a language learning tool, it may induce anxiety. Sani and Bature [12] found fewer positive results of SNSs in language classrooms in their study, stressing the highly poor effect of unguided SNSs use in L2 learners' writing lessons in Nigeria. They discovered that students in the research study struggled with grammar, lexis, and punctuation marks in their writing.

Anderson [13] investigated the hurdles of SNSs in a language learning context, including adoption issues, cultural opposition, pedagogical variables, privacy concerns, and institutional constraints. Anderson also points out that social media platforms are not conducive to teaching because they may involve explicit debates on homogeneity and may lack the necessary resources. Farr and Murray [14] list a number of popular and free social media sites that could be utilized in language lessons to aid the learning process and encourage learners to participate more actively in the language learning environment.

Instagram has attracted a younger and more varied readership than the other social networking platforms in recent years. Young people began to spend less time on Facebook and Twitter and more time on Instagram, the other most popular social networking site. Instagram has become a fun learning tool for learners, which is a crucial addition to students' learning processes, because

Instagram users are significantly younger than other major social networking platforms.

Additionally, Instagram allows students to utilize hashtags to share their work with others for cooperation and to learn from one another through communicating socially [15]. Instagram is a social media site where learners spend hours accessing material [16], and it is also available on a variety of mobile devices, making it more appealing for usage as a pedagogical tool in language learning and teaching processes [17]. As a result, students' writing becomes more transparent and engaging because they can share postings and interact with one another on Instagram [Shafie & Mahadi, 2019].

The above-mentioned studies aimed to determine students' engagement and overall perceptions toward the use of social networking sites in certain activities in the language learning process. The results of these studies indicate that integrating SNSs into language learning activities had a positive effect on learners' engagement. Additionally, it was revealed that the application of social media played an increasing role in learners' motivation and willingness to language learning, and it was also concluded that the use of SNSs in the language learning and teaching environment assisted both language learners and instructors by providing them socially, collaborative and interactive ways of learning and teaching. In all, the body of the studies in the literature shows that the integration of SNSs helps learners become more encouraged and engaged in the process of language learning and Web 2.0 language learning activities have a positive impact on the level of student engagement in the language learning environments consisting of motivation, collaboration, and interaction.

Methodology

The study employs a qualitative research method design. As a data collection instrument semi-structured face-to-face interviews were used. The study was conducted in a total of 4 Instagram writing implementations throughout the 8-week writing course period in the academic year of 2020-2021 (Spring term) at the Foreign Languages Teaching department of Khoja

Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. At the end of the study, 7 participants were interviewed. Participants were asked eight open-ended questions during the semi-structured face-to-face interviews. Questions for the face-to-face interviews were derived from a prior study on the impact of Facebook on EFL students' English writing performance [Kamnoetsin, T., 2014]. Thematic analyses were used to analyze the data.

Findings and Discussion

The following themes were revealed from the results of the findings:

Learning with SNSs. The usage of technology in the classroom today plays a significant part in the learning process. Because today's students can use a variety of electronic gadgets to aid their learning, incorporating technology into the teaching and learning environment should not be overlooked. In the interviews, participants were invited to share their thoughts on the usage of technology. Some of the extracts from the interviews are below:

"...Having the ability to use technology was one of the main benefits of using Instagram in our writing classes. I use technology frequently in my daily life, particularly on social media platforms such as Facebook, Instagram, and Twitter. We must live with them. So why not incorporate them into our classrooms as well? I enjoy writing in general, but with this technique, I began to appreciate it much more" (Participant 3).

"This was my first-time using Instagram to study a language, and I like it. Because I use Instagram daily. When I first started posting my articles on Instagram throughout this approach, I didn't feel obligated or compelled to do so. However, every time I am in a writing class where we practice the usual style of writing, I am bored and even unwilling to write" (Participant 6).

The semi-structured interviews revealed that all of the participants were enthusiastic about using the Instagram strategy in writing workshops. They all said that incorporating Instagram into their writing was good and

effective in the learning process. During the interviews, students discussed the significance and impact of including images or photos in their writing pieces. It was discovered that, when compared to the traditional way of writing, the feature of posting a picture or photo related to the students' writing tasks on Instagram, sharing their opinions, and being able to give feedback on each other's work, had an impact on stimulating their motivation in writing.

Joy. According to the interviewers' responses, all of the participants had a good time during the Instagram writing classes. The students' statements revealed that they all had a good time integrating Instagram into their writing lessons, despite the fact that they normally found writing classes uninteresting and were not always willing to participate. As said by one of the students:

"Integrating Instagram into the learning process really made it more enjoyable. I'm not a big fan of writing classes, but the Instagram writing assignments were a lot of fun. Even Instagram piqued my curiosity in learning how to write. The photographs we posted were also quite useful in expressing my thoughts in writing..." (Participant 1).

"... The best part of using Instagram into our writing workshops was making it more authentic, entertaining, and fun. I found it amusing and thought to myself, «Why not write like this instead of using a paper and a pen?» because I despise writing in both my original language and English" (Participant 2).

"...Instagram makes learning more enjoyable. I was no longer bored, and Instagram was attacking my desire to learn to write. The illustration is quite helpful in expressing my thoughts in writing" (Participant 4).

Proficiency. The respondents stated that, as a result of the Instagram strategy, they learned to write more effectively and correctly, resulting in greater grades on their writing examinations between mid-track and final writing exams.

"...I believe it aided my improvement in English writing because I now feel more secure in writing than

I did previously. When I write something in English, I am accustomed to thinking in English" (Participant 7).

"When I compare my mid-track writing score to the one I received on the final writing exam, I can clearly see the improvement. Apart from the usual in-class writings I had during this track, I believe Instagram writings helped me enhance my writing. I began to write better, and I became more inspired and excited to write" (Participant 5).

Practicality. During the interviews, the respondents were asked to express their thoughts on using the Instagram technique versus the traditional way of writing in terms of the differences and impacts that they provide to learners, and the responses revealed that the Instagram technique was more practical for their writing classes than the traditional way of writing. Some of the responses are:

"...It allowed me to save time by allowing me to do my writing assignment anywhere and at any time." (Participant 1).

"...It was more efficient than writing with a pen. There is no need for paper, a pen, or an eraser. All I have are my fingers. It took me around thirty-five to forty minutes to write on Instagram instead of the thirty-five to forty minutes it took me to write on paper. This demonstrates the instrument's utility as a writing tool for me" (Participant 3).

"...It was easy that we could utilize online dictionaries instead of a regular dictionary while writing on Instagram. Because we are not permitted to use dictionaries in our regular writing classes. However, I believe that not being able to utilize a dictionary while writing limits our ability to write well" (Participant 5).

All the interview participants expressed positive attitudes toward the usage of Instagram in writing classes and the benefits of including Instagram as a learning tool in the language learning process, based on their responses to the interview questions.

The findings of the current study are comparable to those of Handayani [2017],

who found that students had a highly good attitude toward using Instagram as a teaching writing activity in the classroom. Students who were interviewed believed that incorporating Instagram into their writing helped them improve their overall performance. They indicated that the Instagram strategy gave them opportunities to practice their writing skills, and that it was the useful pedagogical tool for them to improve and reinforce their writing abilities. These findings support those of Akhlar et al., 2017; Anggraeni, 2010; Rinda et al. 2018; Shazali et al. 2019, namely that the Instagram strategy motivated students in producing better writing.

Conclusion

This research study aimed to investigate whether the integration of Instagram assisted to promote student engagement in writing classes and how this integration helped to enhance the engagement of the students. The study found out the dimensions of student engagement performed in the writing classes with the use of Instagram.

Firstly, the use of Instagram in writing classes promoted student engagement to a great extent. It was found that it assisted learners to have more fun in writing classes, enhanced learners' motivation for writing tasks, presented higher effectiveness in students' writing success and provided practicality majorly. Besides, the writing activities on Instagram were perceived as positive and engaging by the participants since these activities were easy to complete anytime and anywhere.

Secondly, the learners in the study performed social engagement, cognitive engagement, behavioral engagement, and emotional engagement in the integration of Instagram in writing classes. According to the mean scores of the findings of the study, it indicated that the overall feedback received from the students was mostly positive. Additionally, the students mostly considered Instagram as a motivating and enjoyable mobile language learning tool in classroom learning.

Thirdly, according to the results of students' academic writing achievement scores in their

final writing exams compared to their mid-term exams, it was concluded that the quality of the students' writings improved. Mistakes such as missing topic sentences and irrelevant sentences or insufficient supporting statements in a paragraph decreased bit by bit.

Additionally, the students found it easier to give feedback on their peer's writing outlines by using Instagram. It is easy to integrate the technology to provide and receive feedback because today's language learners have already adapted to it.

References

1. Joseph P. Mazer, Richard E. Murphy & Cheri J. Simonds. I'll See You On "Facebook": The Effects of Computer-Mediated Teacher Self-Disclosure on Student Motivation, Affective Learning, and Classroom Climate. *Journal Communication Education*. - 2007. - Volume 56:1. P. 1-17
2. Fithriani, R., Dewi, U., Daulay, S. H., Salmiah, M., & Fransiska, W. Using facebook in EFL writing class: Its effectiveness from students' perspective. - 2019. - *KnE Social Sciences / The 2nd Annual International Conference on Language and Literature*. P 634- 645.
3. Shafie, L. A., & Mahadi, R. Instagram as a Digital Tool to Enhance Students' Writing Skills. – 2019. - *Journal of Communication in Scientific Inquiry*. Volume 1, No.1. P 35-42.
4. Handayani, A., Cahyono, B., & Widiati, U. The Use of Instagram in the Teaching of EFL Writing: Effect on Writing Ability and Students' Perceptions. - 2018. *Journal: Studies in English Language Teaching*. Volume 6, No. 2. P 112.
5. Soviyah, S., & Etikaningsih, D. R. Instagram use to enhance ability in writing descriptive texts. - 2018. *Indonesian EFL Journal*, Volume 4, No. 2. P 32-38.
6. Ito, M., Baumer, S., Bittanti, M., Boyd, D., Cody, R., & Herr-Stephenson, B. Hanging out, messing around, and geeking out: Kids living and earning with new media. - Cambridge: MA: MIT Press.- 2009. P. 441.
7. Jenkins, H. Fans, bloggers, and gamers: Exploring participatory culture. - NYU Press. – 2006. P. 279.
8. Halvorsen, A. Social networking sites and critical language learning. In M. Thomas (Ed.), *Handbook of Research on Web 2.0 and Second Language Learning*. - 2009 Hershey, New York: Information Science Reference. – No. 2, p. 237–258.
9. Antenos-Conforti, E. Microblogging on twitter: Social networking in intermediate Italian classes. In L. Lomicka & G. Lord (Eds.). *The next generation: Social networking and online collaboration in foreign language learning*. - 2009. - San Marcos, TX: CALICO Publications. P. 59–90.
10. Prasajo, L. D., Habibi, A., & Mukminin, A. Managing Digital Learning Environments: Student Teachers' Perception on the Social Networking Services Use in Writing Courses in Teacher Education. – 2017. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, Volume 16, No. 4. P. 42-55.
11. Leis, A. Encouraging autonomy through the use of a social networking system. - 2014. *Jalt Call Journal*, Volume 10, No 1. P. 69–80.
12. Sani, I., & Bature, M. S. The Impact of Social Networks on ESL Undergraduate Students' Writing in Nigeria. - 2014. *Arts Social Science Journal*, Volume 5, No. 2. P. 485–501.
13. Anderson, T. Challenges and Opportunities for use of Social Media in Higher Education. - 2019. *Journal of Learning for Development*, Volume 6, No. 1. P. 6-19.
14. Farr, F., & Murray, L. (Eds.). *The Routledge handbook of language learning and technology*. - Routledge. -2016. -P. 570.
15. Lao, T., & Gonzales, C. Understanding Online Learning through a Qualitative Description of Professors and Students' Experiences. -2005. - *Journal of Technology and Teacher Education*, Vol 13, No. 3. P. 459-474.
16. Salomon, D. Moving on from facebook using instagram to connect with undergraduates and engage in teaching and learning. - 2013. *College & Research Libraries News*, Volume 74, No. 8. P. 408-412.
17. Al-Ali, S. Embracing the selfie craze: Exploring the possible use of instagram as a language mlearning tool. -2014. *Issues and Trends in Educational Technology*, Volume 2, No. 2. P. 1-16.
18. Handayani, A., Cahyono, B., & Widiati, U. The Use of Instagram in the Teaching of EFL Writing: Effect on Writing Ability and Students' Perceptions. -2018. *Journal Studies in English Language Teaching*, Volume 6, No. 2. P. 112 – 126.

19. Kamnoetsin, T. Social media use: A critical analysis of facebook's impact on collegiate EFL students' English writing in Thailand. - 2014. Diss. – P 174. Available at: <https://scholarship.shu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3075&context=dissertations> (Accessed: 12.05.21).
20. Handayani, F. Students' Attitudes Toward Using Instagram in Teaching Writing. -2017. Journal Educative: Journal of Educational Studies. Volume 2, No. 1. P. 22-28.
21. Akhlar A., Mydin A., & Kasuma A. Students' perceptions and attitudes towards the use of Instagram in English language writing. -2017. Malaysian Journal of Learning and Instruction, Special Issue on "Graduate Students Research on Education". P. 47-72.
22. Anggraeni, C. W. Students' perspectives toward the use of Instagram in writing class. -25th International Symposium on Ballistics, ISB 2010. P. 68 – 74.
23. Rinda, R. K., Novawan, A., & Miqawati, A. H. Students' perspectives on social media-based learning of writing through Instagram. -2018. Journal of English in Academic and Professional Communication. Volume 5, No. 1. P. 23-33.
24. Shazali, S. S., Shamsudin, Z. H., & Yunus, M. M. Instagram: A Platform to Develop Student's writing Ability. -2019. International. Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. Volume 9, No 1. P. 88-98.

М.Сеитова¹, З.Жуматаева²

¹Жожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²Назарбаев университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тіл дәрістерінде жазылым дағдысын қалыптастыруда Инстаграмды қолданудың тиімділігі

Аңдатпа. Тіл үйренудің маңызды компоненттерінің бірі - студенттердің белсенділігі. Тіл мұғалімдері үшін студенттерді сабаққа тарта білу күрделі, әрі жауапты міндет. Атап айтқанда, студенттердің жазылым дағдыларын жетілдіруді қамтамасыз ету - бұл көп жағдайда мұғалімдердің негізгі жауапкершілігі. Технология дәуірі көптеген жаңалықтар енгізді. Әлеуметтік желілер мен олардың танымалдығының артуы адамдардың шынайы қарым-қатынас жасауына мүмкіндіктер ашты. Бүгінгі технологиялық прогрестің арқасында тіл үйренушілерге тіл үйренуді жақсарту және қарым-қатынас деңгейін жоғарылату әдістерін табу оңайырақ. Әлеуметтік медиа платформалары да маңыздылығын ескере отырып, білім беру мақсатында пайдаланылды. Бұл зерттеудің мақсаты оқушылардың жазу дағдыларын жақсарту үшін әлеуметтік медиа платформаларын қолданудың тиімділігін анықтау болды. Зерттеу жұмысында сапалы зерттеу әдісі қолданылады. Деректерді жинау құралы ретінде жартылай құрылымдық бетпе-бет сұхбаттар қолданылды. Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің шет тілдерін оқыту факультетінде 2020-2021 оқу жылында (көктемгі семестрде) 8 апталық жазылым курсы кезеңінде Инстаграмда хат жазудың 4 түрлі тәсілі қолданылған тәжірибе жүргізілді. Зерттеу соңында барлық қатысушылардан сауалнама алынды. Сараптама нәтижелері жазылым сабақтарында инстаграмды қолданудың тиімді әсері бар екендігін көрсетті.

Түйін сөздер: Instagram, жазылым, тіл үйрену, технологиялар, әлеуметтік медиа, SNS (әлеуметтік желі қызметі/ сайт).

М.Сеитова¹, З.Жуматаева²

¹Международный казахско-турецкий университет им. Ходжа Ахмета Ясауи, Туркестан, Казахстан

²Назарбаев университет, Нур-Султан, Казахстан

Эффективность использования Instagram в формировании навыков письма на языковых занятиях

Аннотация. Одним из наиболее важных компонентов изучения языка является участие студентов. Для преподавателей языка возможность вовлечь студентов в занятия может быть сложной задачей или обязанностью. В частности, обеспечение участия студентов в письменных заданиях является проблемой

и, по большей части, основной обязанностью преподавателей. Эра технологий принесла много удобств. Рост популярности социальных сетей и сайтов социальных сетей открыл новые возможности для общения людей. Благодаря сегодняшнему технологическому прогрессу изучающим язык легче найти методы, позволяющие улучшить усвоение языка и повысить уровень вовлеченности. Платформы социальных сетей также использовались в образовательных целях, учитывая их важность. Целью этого исследования было определение эффективности использования платформ социальных сетей для улучшения навыков письма учащихся. В исследовании используется качественный метод исследования. В качестве инструмента сбора данных использовались полуструктурированные личные интервью. Исследование было проведено в 4 случаях реализации письма в Instagram в течение 8-недельного периода курса письма в 2020-2021 учебном году (весенний семестр) на факультете преподавания иностранных языков Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясауи. По окончании исследования все участники были опрошены. Результаты исследования говорят о положительном отношении к использованию Instagram на уроках письма.

Ключевые слова: Instagram, письмо, изучение языков, технологии, социальные сети, SNS (социальная сеть/сайт).

Information about authors:

Seitova M. – **Corresponding author**, Associate professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

Zhumatayeva Z. – Associate professor, Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Сеитова М. – **корреспонденция үшін автор**, қауымдастырылған профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Жуматаева З. – қауымдастырылған профессор, Назарбаев университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Z.N. Utegulova
F.Sh. Orazbaeva
S. Tleubay

Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, Kazakhstan
(E-mail: ziko_lady@mail.ru, f.orazbarva@mail.ru, sandugash.tleubai@mail.ru)

Effectiveness of using exercises in teaching writing

Abstract. *In the modern educational system, linguistics, which opened a new channel for the processes of exchange of thoughts, conversations and opinions of mankind, turned to a comprehensive study of linguistic communication under the influence of extralinguistic and intralinguistic factors. The phenomenon of language communication is not only a means of understanding and discussion of humanity, but also a tool of the social environment and worldview of a person. Such a complex process is expressed through language. The study's findings suggest the effectiveness of using exercises in teaching writing.*

Keywords: *linguistic communication, handwriting, typing, written language, written speech, writing exercises, speech activity.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-206-214>

Introduction

Linguistic communication is communication through language, communication between people through spoken language; understanding through public, national language; that is, human communication through language means linguistic communication» [1, p. 3].

Language communication is very important for all mankind, because with its help you can communicate, establish contacts with representatives of other nationalities, express your thoughts and opinions.

In the modern era of globalization, along with updating the content of education, the transformation of the Kazakh language into an instrument of interethnic communication is one of the urgent problems. Head of State Kassym-Jomart Tokayev stated to the people of Kazakhstan (2 September 2019): «I believe that the role of the Kazakh language as the state language

will increase, and it will become the language of interethnic relations. But to reach that level, we all need to work hard without making a fuss. It should also be remembered that language is an instrument of big politics» in his 189th Address entitled «Critical public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan» [1, p.5].

Methodology

How writers turn their ideas into text depends on their cognitive resources, such as attention and working memory and the mechanics of handwriting and typing. For all language learners, working memory is particularly relevant. Writing is a very complex and effortful cognitive task. Writers have to juggle ideas, content, language norms (spelling, grammar etc.), genre, the reader, motor skills like holding the pen or navigating the keyboard, etc. while simultaneously writing a text. As working

memory is limited, a strong focus on one of these aspects with result in less focus on other things. Language learners, for example, may not have automatized spelling and grammar, which means that a large amount of their working memory will be occupied with those aspects, at the expense of, for example, content or adaptation to the reader. Similarly, learners who have not yet automatized the mechanics of writing, like holding the pen, forming the letters or finding their way around the keyboard, are likely to use a substantial amount of their working memory resources for their mechanics. As a consequence, they would not be able to focus as much on form or content [3, p.17].

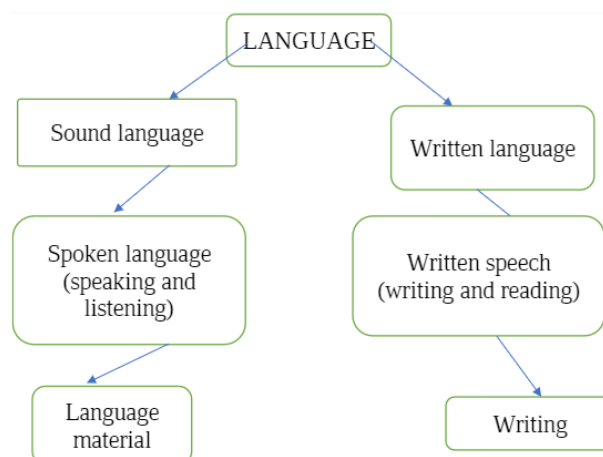
Literature review

The Russian scientist N. A. Pavlenko also emphasized in his work the role of writing in society. He wrote: "Writing plays an extremely important role in human society, it is a powerful engine of human culture," [4].

Russian and foreign methodologists mention the function of writing in communication and its significance in human life in many scientific studies. One of them, O. Lukotka, said about writing: «We wouldn't have culture without writing». We can not imagine civilization without writing at all. Man's thoughts and achievement are preserved for the future only through the writing» [5]. And L.R. Zinder in his work "Essays on the General Theory of Writing" said: "Writing arose from the need of a person to communicate something and a situation which can not be done using sounds and gestures," he said that writing appeared from a vital need, indicated the place of writing in the following table.

At the same time, it is necessary to define and delineate the relationship between the term «write» and the term «writing». Because these two words (write and writing) are closely related, but they don't always mean the same concept. Each of them has its own characteristics and differences. So, as the scientist A. Baitursynov said, «writing is a set of letters» [6, б.362], writing is a systematized set of letters that have their own symbolic character and interconnected by

certain laws. And writing is a way for people to record their views and opinions and get feedback on them. Writing - requires the ability to fully, clearly and competently express your thoughts on paper from beginning to end in order to be understood by another person. Writing allows people to communicate widely in all areas of life, without being tied to time.

Picture 1 – The function of writing

There are many innovations in the modern economy and cultural life of our country, which is undergoing rapid development. Every reasonable person receives the daily news by reading the written things. In addition, with the acquisition of the state status by the Kazakh language, the entire system of documents in our republic is filled in the Kazakh language. That is, it refers to the place of writing in society. The use of writing as the main way of understanding teaching in the lessons of the Kazakh language forms the interest of the language learner in the Kazakh language. Because the language learner has the opportunity to read the written message, recognizing it through graphic symbols in the Kazakh language. Reading makes a person educated. Conversation teaches intelligence, and the habit of taking notes makes a person accurate.

Of course, exercises are considered the most basic work for teaching the Kazakh language through writing.

The exercise is a systematic repetition of the goal of mastering or improving the quality of certain actions, developing the skills of language learner's independent work, the

correct application of rules and facts in language communication, that is, the practical application of theoretical knowledge [7].

Exercise is a type of learning activity that creates cognitive activity of the student. With the help of exercises, the language learner confirms the acquired knowledge, carries out a search, and also performs a mental operation. Exercises contribute to the consolidation and development of acquired knowledge. Therefore, it is better to tell and explain the goals and objectives to the student before doing the exercise.

For effective language learning in the educational process, the teacher should pay attention to the practical orientation of teaching. This is due to the fact that the exercises conducted in the classroom should create complex communication and form competent writing skills. Exercises at different levels in the educational system develop the cognitive abilities and curiosity of primary school pupils.

According to the linguist-methodologist Shubina E.A., it is effective to teach speaking through a system of written exercises. He notes that many situations in the methodology of language teaching can be solved on the basis of the organization of educational work. «Systems of exercise and the development of the most effective technique for their application is the key to solving the whole problem of learning and writing, a problem that is still far from being solved by the method of teaching languages» [8, c.17]. The scientist groups the exercises according to their oral and written performance. «“Training and synthetic exercises are equally important components of teaching oral and written speech,” says the methodologist, emphasizing that training and synthetic exercises have a special function in the formation of speech activity, speaking and writing. The scientist-methodologist groups the exercises related to communicative activity as follows:

- 1) repeating
- 2) translating
- 3) pre-prepared exercise
- 4) distributed exercises [8, c.15].

The scientist grouped the above exercises and noted their effectiveness in mastering writing.

That is, the student practices literacy by doing these exercises.

I.A. Gruzinskaya was the first who conduct large-scale research on the theory of exercises in methodological science. According to her, the most important and most difficult thing in the process of learning a language is the formation of the ability to use the acquired knowledge in practice. According to the scientist, this goal can be realized with the help of a system of exercises. The scientist classifies exercises related to the formation of skills as: 1) supporting, 2) confirming, 3) imitation [9, c.30]. These exercises are effective for grouping linguistic material in accordance with the needs of the topic, for the conscious assimilation of communicative personalities, for consolidating linguistic personalities associated with the formation of speaking skills, for teaching grammatical material. The exercises should be based on the formation of spelling and oral skills, so basic exercises are important, repeated in each lesson or after several lessons.

The predominance of a practical, communicative orientation in the process of teaching a language increases the significance and function of exercises. The scientist B.A. Lapidus fully revealed the theoretical side of this idea. His work on the function of exercises is one of the main studies in the field of language teaching methodology. He points out that in language teaching, exercises are related to the learning goal, have a natural connection and continuation with language material and language skills. The scientist distinguishes exercises based on speech activity according to the linguistic aspect into phonetic, grammatical, lexical. At the same time, it is concluded that performing exercises using auxiliary tables in language learning improves language skills [10, c.55]. According to the scientist, one of the methods that contribute to the comprehensive development of the student, especially in mastering of writing, is the rational use of exercises. So, from the opinions of scientists it is clear that the activity of the system of exercises in mastering writing is enormous. He proved that it is necessary to divide the system of exercises into two groups when teaching pupils the Kazakh language through writing. They are:

- preparatory exercises related to the development of writing;
- exercises when learning writing.

These two large branches of exercises contribute to a comprehensive mastery of writing and are accompanied by speech exercises that contribute to the correct and competent expression of the pupil's thoughts both orally and in writing.

Results

Preparatory exercises related to mastery of writing may include sound writing, copywriting, slow writing, phonetic, lexical, imitative, expanding, compositional exercises. Writing exercises are easy at first and gradually become more difficult.

1. Preparatory exercises related to the development of writing:

Exercise-1. Put the desired sounds in the multipoint.

Ad...l, a...ash, zha...sy, to...ai, tab...at, zhem...s, m...nai, ar...p, k...na, om...r.

Exercise-2. Find a couple to the word and write it down.

Men - ...,	... - uki	kaz - ...,	... - tis
Ken- ...,	... - egu	tok - ...,	... - ush
Shyn- ...,	... - tigu	sok - ...,	... - sur

Exercise-3. Add plural endings to the words and read.

Emshi. Akku. Koi. Adam. Shyny. Kagaz. Zhemis. Zhuk. Oryndyk. Kense. Duken.

Aim of the exercise – Competent study of the native sounds of the Kazakh language, the correct understanding of the meaning of words, mastering the types of writing.

Effectiveness of the exercise – pupils learn to write words correctly, learn to pronounce them.

Importance of the exercise – helps to distinguish between types of writing.

Lexical exercises:

Exercise-1: Text «Tugan kun».

Find synonyms in the text.

Bugin menin tugan kunim. Menin tugan kunime tuystarym, dostarym keldi. Men olardy kiana karsy alamyn. Auyldagy dosym erten

keledi. Kelgen konaktarym konildi otyrды. Ozim de zhaksy demaldym. Zhakyndarym menin konilimmen shygatyn syilyktar azirleidi. Olardy ak peilmen, zhaksy ykylaspen kutemin. Olar magan en zkasy tilekterin tiledi.

Exercise-2. Find different meanings of the following homonyms and write sentences.

Үлгі: 1. Men ak at kordim. 2. Senin atyn kim? 3. Olar bir-birin karmen atty. 4. Bul Konaevatyndagy koshede turady

(Ana, zhas, aryk, zhaz, tus).

Exercise-3. Replace the pronoun with a noun.

Syrğa meniki, asker bizdiki, audarma sizdiki, korme memlekettiki, kitap mugalimdiki

Aim of the exercise – to expand students' lexical vocabulary, to be able to use it in language communication.

Effectiveness of the exercise – teaching to be able to express the content of the text, to be able to clearly express their thoughts.

Importance of the exercise – good for expanding students' vocabulary.

Simulation exercises.

As experience shows, the lack of simulation exercises in the process of teaching students to write will lead to a decrease in the quality of work on the formation of oral and written speech skills.

Common types of simulation exercises include such language situations as: answering a question (taking into account the general question), agree with what you are told, confirm if it is true, confirm or refute the content of the sentence.

Exercise-1. Be able to clearly express your thoughts with the help of these words: ia, zhok, duris, duris emes, katelesesin, etc.

- Sizge kirige bolady ma?
- Ia, kiruge bolady.
- Zhok, kiruge bolmaidy.
- Menin aitkanym duris pa?
- Ia, aitkanym duris.
- Zhok, aitkany duryz emes

Exercise-2. Ask a question about the given sentence.

- ?
- Menin atym Akzhan.
-?
- Is, menin uiim bar.
-?

- Menin paterim ush bolmeli.
-?
- Magan konak bolme unaidy.

Exercise-3. Answer these questions

Kazaksha

a) Siz soileseziz be?

Oryssha

Men uide soilei

ә) Siz mektepte soileseziz be?

agylishinsha

Men

б) Siz koshede kazaksha soileseziz ba?

Men koshede (ostissha, turikshe, kytaisha)

Aim of the exercise – teach the student to speak fluently during a conversation.

Effectiveness of the exercise– the student learns to behave in front of an audience, clearly express his thoughts.

Importance of the exercise – helps students communicate with each other.

A big conclusion is made about the process of teaching the writing of the Kazakh language and its types to primary school pupils studying in a comprehensive school.

Aim of the experiment – todetermine the effectiveness of the proposed system of exercises related to the study of writing in the Kazakh language and its types for pupils studying in secondary schools.

The experiments were carried out in the 2020-2021 academic year with 4th grade pupils of 178 secondary schools in Almaty.

The experiment consisted of 3 stages. These are an experiment to determine the level of a student’s knowledge, a learning experiment, and a control experiment to see if the students have mastered writing after the learning experiment.

At the first stage, exercises were given to master the letter. Because primary school students had difficulty doing the preparatory exercises. Therefore, during the experiment, for the first time, students were offered light exercises. Some students could not understand the purpose of the letter. For example, easy exercises and tasks for understanding were given, such as putting the right letters instead of a dot, writing words with understanding, adding plural endings to words, writing examples of native sounds of the Kazakh language, finding homonyms, synonyms and antonyms of words.

Exercise-1. Find the homonyms of the underlined words and write them according to the example.

Example: Alma- zhemis turi, adam aty, bir narseni alma (don’t take).

Men bazardan alma satyp aldym. Dosyn yige zhai kelip pe? Men zooparkten ak at kordim. Zhaz aiy magan unaidy. Onyn dosy aryk, ademi.

Exercise-2. Write a new sentence with synonyms.

a) ademi, sulu, asem, aibat, korkem.

ә) katal, meirimsiz, tas bauyr, kairymsyz.

б) semis, tolyk.

Table 1

The indicator of the degree of experiment group pupils’ mastery of writing preparatory exercises

№	Primary school pupils	Preparatory exercises related to mastering writing				
		3	4	5	6	7
	Experiment group	жоғары	жақсы	орташа	қанағат-лық	төмен
1	Pupil 1	-	4			
2	Pupil 2	-				1
3	Pupil 3	-		3		
4	Pupil 4	-	4			
5	Pupil 5	-		3		
6	Pupil 6	-			2	

Table 2

The indicator of the degree of control group pupils' mastery of writing exercises

№	Primary school pupils	Preparatory exercises related to mastering writing				
		3	4	5	6	7
	Control group	high	good	middle	satisfactorily	low
1	Pupil 1	-		3		
2	Pupil 2	-		3		
3	Pupil 3	-	4			
4	Pupil 4	-				1
5	Pupil 5	-		3		
6	Pupil 6	-			2	

в) moldir, taza, tunik.

г) tuzu, tura.

Exercise-3. Write the antonyms in pairs.

Uzyn, tun, zhaksy, ulken, kun, zhaman, kyska, zhigit, kishi, kyz, aryk, ata, onai, kiyn, azhe, semiz, kiyn.pupils

The level of writing proficiency of primary school pupils in the identification experiment can be seen in the following table.

At the second stage of the experiment, in order not to repeat the shortcomings of the experiment on teaching writing and its types, special and thorough work was carried out with younger students through systematic exercises. Emphasis was placed on the written literacy of students, and it is also planned to comprehensively master other types of speech activity.

In the pedagogical experiment, exercises are given on a comprehensive, meaningful and cognitive basis, organized to increase the interest and cognitive activity of primary school pupils in the Kazakh language by mastering the letter and its types. The pedagogical experiment showed the importance of writing and its types in teaching pupils the Kazakh language.

Discussion

According to the results of the above experiment, at the second stage of the experiment, when mastering writing and its types, in order to increase the ability of pupils to speak the Kazakh language, complex organized work was carried

out at various levels. Therefore, in the training experiment, the system of exercises offered to pupils was given in a complicated form from simple to complex according to their abilities. They are: work with proverbs; expand the meaning of the word; game training; related to the endings; related to part of speech, crossword puzzles; build sentences correctly, etc.

Exercise-1. Continue the dialogue adding the ending.

- Ok kimnin balasy?
- Ok Serik... balasy.
- Balasynyn aty kim?
- Balasy... aty Berik.
- Berik kazir dosy... uinde turady.
- Berik kaidan keldi.
- Berik Taraz kalasy... keldi.

Exercise-2. Complete the sentences adding the appropriate endings to nouns.

Ol Umit... inisi bolatyn. Уміт ауыл... kaity. Ol ata-anasy... katty sagyndy. Ata-anasy mektep... zhumys isteidi. Inisi mektep... okidy. Umit... otbasy onsha ulken emes.

Exercise-3. Write sentences adding the appropriate ending.

- A. Murat mashinasy ... ----- otyrды.
- Ә. Agasy divan ... ----- zhatyr.
- Б. Ata-anasy ... ----- hat keldi.
- В. Parkte tuie ... ----- minip kydyrды.

Table 3

The indicator of the degree of primary school pupils' mastery of writing exercises in the teaching experiment

№	Primary school pupils	Preparatory exercises related to mastering writing				
		3	4	5	6	7
		high	good	middle	satisfactorily	low
1	Experiment group 4a class pupils	43%	49%	27%	13%	10,5%
2	Control group 4b class pupils	40%	39%	25%	11,3%	9,8%

The degree of primary school pupils' mastery of the exercises when learning writing can be seen in the following table.

The pedagogical experiment showed the importance of writing and its types in teaching the Kazakh language. At the same time, it was noted that texts of different levels, which have a high educational value, are effective for improving the mental abilities and knowledge of foreign students when mastering other types of writing and speaking.

Conclusion

In conclusion, writing is a type of speech activity that ensures the reception and disclosure of certain information messages, being associated with the external form and internal content of linguistic and communicative personalities. A language learner who has mastered writing can clearly express his words, thoughts and wishes in written form. The student can receive and use various messages through writing. The news and information needed by all mankind is distributed through writing.

In connection with teaching pupils to writing, the following conclusion can be drawn:

- type of speech activity - teaching writing is a source of high-quality teaching of pupils the Kazakh language;
- writing opens the written literacy of pupils, allows them to clearly express their thoughts to someone else, that is, to the addressee in writing;
- every language learner can receive news and information necessary for him in life through writing, and accordingly replenish his knowledge;
- writing and its types help pupils to work independently, increase their interest in learning the Kazakh language;
- a system of exercises for teaching writing to pupils in research work increases their activity, helps them understand the content of the material they need, helps them get a quality education;
- the use of exercises based on learning writing in language communication increases the cognitive activity of pupils;
- the structure of exercises for mastering writing affects the correct use by pupils of the learned words in life and language communication.

Список литературы

1. Қасым-Жомарт Тоқаев. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі». – URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy (қаралған күні: 20.01.22).
2. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы: Аң-Арыс, 2019.
3. Storch N. (2018). Learning Writing. The Cambridge Guide to Learning English as a Second language. P.222-230.
4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1985 -.285 с.

5. Павленко Н.А. Краткий очерк истории письма. Минск, 1965. - 177 с.
6. Лоукотка Ч. Развитие письма. Москва, 1950. - 320 с.
7. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. / Ұлттық рухтың ұлы тіні. // Ғылыми мақалалар жинағы. Алматы: Ана тілі; -1992-. 448 б.
8. Қазақ Совет энциклопедиясы. Алматы, 1974 -. 640 б.
9. Шубин Э.П. Типология тренировочных упражнений. // Ин.яз. в школах. – 1965. - №1.
10. Грузинская И.А. Упражнения в V, VI, VII, VII классах. // Ин.яз. в школах. – 1940. - №4.
11. Лapidус Б.А. К теории упражнений по иностранному языку. // Ин.яз. в школах. -1975-. Вып.10.

References

1. Kasym-Zhomart Tokaev. «Syndarly qogamdyk dialog – Kazakstannyn turaktylygy men orkendeuinin negizi» [Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan] Available at: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdauy (Accessed: 20.01.22).
2. Orazbaeva F. Tildik katynas: teoriyasy zhane adistemesi [Language communication - theory and methodology] (An-Arys, Almaty, 2019, 584 p.).
3. Storch N. Learning Writing. The Cambridge Guide to Learning English as a Second language, P.222-230 (2018).
4. Passov E.I. Kommunikativnyi metod obucheniya inoyazychnomu govoreniyu (Prosveshhenie, Moscow, 1985, 285 p.).
5. Pavlenko N.A. Kratkiy ocherk istorii pisma [A brief outline of the history of writing] (Minsk, 1965, 177 p.).
6. Loukotka Ch. Razvitie pisma [Development of writing] (Moscow, 1950, 320 p.).
7. Baitursynov A. Til tagylymy. Ultyk ruhtyn uly tini, Gylymi makalalar zhinagy (Ana tili, Almaty, 1992, 448 p.).
8. Kazak Sovet Entsiklopediyasy (Almaty, 1974, 640 p.).
9. Shubin E.P. Tipologiya trenirovochnyh uprazhneniy [Typology of training exercises], In.yaz. v shk. [Foreign language at school], 1 (1965).
10. Gruzinskaya I.A. Uprazhneniya v V, VI, VII, VII klassah. In.yaz. v shk. [Foreign language at school], 4 (1940).
11. Lapidus B.A. K teorii uprazhnenij po inostrannomu jazyku [On the theory of exercises in a foreign language], In.yaz. v shk. [Foreign language at school] In.1az v vys.shk., 10 (1975).

З.Н. Утегулова, Ф.Ш. Оразбаева, С. Тлеубай

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Жазылым әрекетін меңгеруде жаттығу жұмыстарын қолданудың тиімділігі

Аңдатпа. Қазіргі білім жүйесінде адамзаттың ой бөлісу, сөйлесу, пікір алмасу процестерін жаңа арнаға салған лингвистика тілдік коммуникацияны экстралингвистикалық және интралингвистикалық факторлардың әсерінен жан-жақты зерттеп-тануға бет бұрды. Тілдік коммуникация құбылысы адамзаттың түсінісу, пікірлесу амалы ғана емес, қоғамдық-әлеуметтік ортаның, адамның дүниетанымының да құралы болып табылады. Мұндай күрделі үдеріс тіл арқылы көрініс табады. Мақалада жазылым әрекетін меңгеруде жаттығу жұмыстарын қолданудың тиімділігі қарастырылады.

Түйін сөздер: тілдік қатынас, қолжазба, теру сауаттылығы, жазбаша тіл, жазылым, жазу жаттығулары, тіл белсенділіктері.

З.Н. Утегулова, Ф.Ш. Оразбаева, С. Тлеубай

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

**Эффективность использования упражнений
в изучении навыков письма**

Аннотация. В современной системе образования лингвистика, заложившая новое русло в процессах обмена мыслями, разговорами и мнениями человечества, обратилась к комплексному изучению языкового общения под влиянием экстралингвистических и внутриязыковых факторов. Феномен языкового общения является не только средством понимания и обсуждения человечества, но и инструментом социальной и общественной среды, мировоззрения человека. Такой сложный процесс выражается посредством языка. В статье рассматривается эффективность использования упражнений в освоении навыков письма.

Ключевые слова: языковое общение, почерк, печатная грамотность, письменная речь, письмо, письменные упражнения, языковая деятельность.

Information about authors:

Utegulova Z.N. – Ph.D., Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Orazbaeva F.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Tleubay S. – **Corresponding author**, Ph.D, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Утегулова З.Н. – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Оразбаева Ф.Ш. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Тлеубай С. – **корреспонденция үшін автор**, PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

А.М. Егорычев¹
Г.А. Болсынбекова²

¹Ресей мемлекеттік әлеуметтік университеті, Мәскеу, Ресей

²Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан
(E-mail: chelovekcap@mail.ru¹, bolsynbekovag@mail.ru²)

Болашақ педагог-психологтарды инновациялық іс-әрекетті басқаруға даярлығын қалыптастырудың теориясы мен практикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада болашақ педагог-психологтарды инновациялық іс-әрекетті басқаруға даярлығын қалыптастырудың теориясы мен практикасы қарастырылады. Инновациялық іс-әрекет – жинақталған білімді, технологиялар мен жабдықтарды коммерцияландыруға бағытталған ғылыми, технологиялық, ұйымдастырушылық, қаржылық және коммерциялық қызметтің кешені. Басқарудың жеке бағыты инновациялық іс-әрекетті басқаруға арналған – инновациялық менеджмент.

Инновациялық іс-әрекетті басқаруға даярлық болашақ педагог-психологтардың кәсіби қызметінің бір бөлігі ретінде тәжірибелік эксперименттен өтіп, нәтиже бергені мақалада дәлелденеді.

Түйін сөздер: инновациялық іс-әрекет, инновациялық іс-әрекетті басқару, инновациялық менеджмент, басқарудың бағыты.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-215-225>

Кіріспе

Қазақстан үшін ең негізгі басымдықтардың бірі – білім. Білім – ғылымның іргетасы мен мемлекет дамуының алтын арқауы. Қазақстанның білім беру саласында әлемдік трендтерге сай келетін жаңа міндеттер қоюы білім саласына тың да сапалық өзгерістер әкеледі деген сенімді арттырады. Білім беру саласының қойылып отырған міндеттердің бірі – оқытудың әдіс тәсілдерін ұдайы жетілдіріп отыру мен қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру.

Бүгінгі күні елімізде болып жатқан жағдайлар білім беру саласында инновациялық іс-әрекетті басқару мәселелеріне ерекше көңіл бөлінуде. Қазіргі білім берудегі инноваци-

ялық процестер, ең алдымен, адам қызметінің барлық салаларында ақпараттық технологияларды белсенді қолданумен байланысты және ең алдымен білім сапасын жақсартуға бағытталған. Осыған байланысты педагог-психологтың инновациялық қызметі түбегейлі өзгеше мәнге ие болады, оның мәні білім беру саласындағы кез-келген инновацияны болашақ педагог-психологтар түсінген және іс жүзінде қолданған кезде ғана жүзеге асыруға болатындығында.

ҚР Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында келесі міндеттер айқындалған: қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру; ғылымның ел экономикасына қосатын үлесін

ұлғайту және тұлғаны оқыту мен тәрбиелеу барысында жалпы адамзаттық құндылықтарға мән беру [1]. Осы міндеттерді орындау барысында ЖОО іргелі зерттеулер мен жаңа бағытта оқу-тәрбие процесін жандандыру жұмыстары, әсіресе, болашақ мамандардың кәсіби құзыреттіліктерін дамыту жұмыстары жаңа қарқынмен жүргізілуде.

Кәсіби маман даярлау мәселелерімен айналысып жүрген отандық және шетелдік ғалымдар еңбектерінде студенттердің инновациялық іс-әрекетін басқару мәселелерін оның құзыреттіліктері туралы пікірлер айтылуда. Қазақстанда инновациялық іс-әрекетін басқаруды қалыптастырудың теориялық және практикалық қырларын Г.Ж.Меңдібекова (болашақ мұғалімнің әлеуметтік құзыреттілігі)[2], Б.Қасқатаева (болашақ математика мұғалімінің әдістемелік құзырлығы)[3], Ш.Х.Құрманалина (колледж жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби даярлау)[4], С.И.Ферхо (мұғалімдердің оқу үдерісінде электронды оқу құралдарын пайдалана білу құзыреттілігі)[5] Б.Т.Кенжебеков (жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігі)[6] және т.б. ғалымдар зерттеген. Маманның кәсіби құзыреттілік мәселесі күрделі әрі көп қырлы. Ол ғылыми педагогикада, әлеуметтануда, психологияда, кәсіби білім берудің теориясы мен әдістерінде, гуманитарлық ғылымда әр қырынан қарастырылуда.

Білімді басқару тұрғысынан қарағанда қазіргі ғылымның жаңалықтары мен инновацияларды нақты тәжірибеде қолдану үшін болашақ педагог-психологтардың арнайы кәсіби білім мен дағдыларына, сондай-ақ кәсіби деңгейлеріне ие болуы керек.

Қазақстан Республикасындағы білім беру қызметінің алға қойып отырған **мақсаты** – білім алушылардың арнайы білім, білік, дағдыларды толық меңгеруіне негізделген іс-әрекеттерді жүзеге асыру. Қазіргі кездегі күнделікті өмір жағдайындағы мәселелерді дер кезінде шеше алатын, білім алушыларды оқыту және тәрбиелеу үрдісін басқара алатын, нақты тәжірибеге бағытталған педагог-психолог мамандар қажет. Сондықтан, қоғам

дамуының қазіргі жағдайында негізгі мақсат болашақ адам капиталының негізін құраушы саналы педагог-психологтарды оқыту және тәрбиелеуге бағытталған инновациялық іс-әрекетін басқару мәселелерінің өзектілігін айқындайды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері: болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетін басқару даярлығын қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін анықтау, оны жүзеге асыратын әдістемесін тәжірибелік-эксперимент арқылы дәлелдеу. Болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетін басқару даярлығын қалыптастырудың әдіснамалық-теориялық негіздерін айқындау. «Инновация», «инновациялық іс-әрекет», «болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқару даярлығы» ұғымдарын нақтылау. Болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетін басқару даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасау. Инновациялық іс-әрекетті басқару даярлығын қалыптастырудың мазмұны мен әдістемесін даярлап тәжірибелік-эксперименттен өткізу, ғылыми негізделген ұсыныстар беру.

Зерттеу әдістері

Қойылған міндеттерді шешу үшін педагогикалық зерттеулерге бағытталған теориялық және эмпирикалық зерттеулердің жалпы ғылыми әдістері және зерттеу нәтижелерінің статистикалық негіздемелері қолданылды.

Теориялық зерттеулер әдістеріне жіктеме, салыстыру, түсіндіру, индукция және дедукция, ғылыми дәлелдеме, абстракция, т.б. енді.

Эмпирикалық зерттеулерге бақылау, эксперимент, моделдеу, өлшеу енді.

Тарихы

Зерттеудің түйінді ұғымдары ғылыми негізделген және нақтыланған: «инновациялық процесс», «инновациялық іс-әрекет», «болашақ мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетке дайындығы», «болашақ мұғалімдердің

инновациялық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру технологиясы», сондай-ақ болашақ мұғалімдердің тұтас педагогикалық жүйе ретінде инновациялық іс-әрекетке дайындығының құрылымы мен мазмұны айқындалған. Болашақ мұғалімнің жалпы білім беретін мектептегі инновациялық іс-әрекетке дайындығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі жасалған. Болашақ мұғалімнің жалпы білім беретін мектептегі инновациялық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру процесін жүйелі ұйымдастыруды қамтамасыз ететін университеттің әлеуетті мүмкіндіктері анықталған. Болашақ мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетке дайындығын қалыптастырудың үздіксіз басқару процесінің бағдарламасы негізделген.

Ал, жалпы инновациялық іс-әрекет түрлерін анықтау және педагогикалық-психологиялық зерттеу аспектілерін бірқатар отандық ғалымдар еңбектерінде сараптаған.

Мәселен, А.А.Кирхмаердің зерттеу жұмысында басқарушылық білім берудің теориялық және әдіснамалық тәсілдері жүйеленген. «Басқарудағы инновациялық іс-әрекет» ұғымының мәні мен мазмұны анықталған. Менеджерлерді басқарудағы инновациялық іс-әрекетке кәсіби даярлаудың моделі мен технологиясы жасалған [7].

Қ.Ж.Ажибеков өзінің ғылыми зерттеулерінде болашақ мұғалімнің инновациялық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру процесінің теориялық және әдіснамалық негіздерін айқындап, осы дайындықтың мәні мен мазмұны анықтаған. Педагогикалық ЖОО түлегінің тұжырымдамалық моделі құрылған, онда инновациялық іс-әрекеттің құрылымдық компоненттері, критерийлері мен функциялары анықталған. Сонымен қатар, болашақ мұғалімнің дайындығын қалыптастырудың педагогикалық шарттары мен жолдары анықталған.

Зерттеу жұмысының тәжірибелік бөлімінде болашақ мұғалімдердің ЖОО-да инновациялық іс-әрекетті жүзеге асыруға дайындығын қалыптастыруға бағытталған педагогикалық тапсырмалар жүйесін әзірлеп, оқу-тәрбие процесіне енгізуге тапсырған. Педагогикалық мамандықтар студенттеріне арналған «Жоға-

ры мектеп оқытушысының инновациялық қызметі» элективті курсы, «Педагогикалық инновация» пәнінің оқу-әдістемелік кешені әзірленген [8].

Нарықтық экономика жағдайында инновацияны жүйелі сипаттау әдістемесі халықаралық стандарттарға негізделген. Оларға сәйкес инновация практикалық қызметте қолданылатын жаңа немесе жетілдірілген өнім, жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процесс түрінде жүзеге асырылған инновациялық қызметтің соңғы нәтижесі ретінде анықталады.

Зерттелетін объектінің аталған ерекшеліктеріне сүйене отырып, оның мәнін толық білдіретін келесі тұжырымдаманы басшылыққа алуға болады: «Инновация – білім мекемелерінің тиімділік көрсеткіштерінің сапалы өсуі мақсатында практикалық қажеттіліктер үшін қолданылатын жаңа немесе жетілдірілген өнім, қызмет, процесс немесе басқа қызмет түрі түрінде жүзеге асырылған кәсіпорынның инновациялық қызметінің нәтижесі».

Инновацияны түсінуде, сондай-ақ терминді түсінуде «инновация» бірнеше тәсілдерді бөліп көрсетуге болады.

1. Инновациялық процеске жеке тұлғалардың қосылуымен сипатталатын тәсіл – өнімді тұтынушыларға сатумен байланысты коммерциялық қызмет. Инновациялық іс-әрекет дегеніміз – «жаңа өнімді құру, оның идеясын қалыптастырудан бастап өндірісті игеруге, шығаруға, сатуға және коммерциялық нәтиже алуға дейінгі процесс» (І.Курнышева, Д.Сүлейменов);

2. Шығармашылық және функционалды тәсіл, оның өкілдеріне Н.И.Лапин, А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой және т.б. инновациялық қызметті бұл зерттеушілер өнімді шығармашылық қызмет түрлерінің бірі ретінде қарастырады, олар өз кезегінде жаңа мақсаттар мен тиісті құралдарды жасаумен немесе жаңа құралдарды қолдана отырып белгілі мақсаттарға қол жеткізумен байланысты қызметті түсінеді [9];

3. Инновациялық қызмет деп «ғылымды, техниканы, экономиканы, кәсіпкерлікті және басқаруды біріктіретін процесс» (В.П.Логинов, А.С.Кулагин) түсінілетін философиялық тәсіл [10].

Инновациялық іс-әрекет инновациялық процесс ұғымымен тығыз байланысты, өйткені бір жағынан инновациялық процесс инновацияны «толтыру», оның ішкі құрылымы болып табылады. Екінші жағынан, инновациялық процесс инновациялық іс-әрекет ұғымына қарағанда кеңірек тұжырымдама болып табылады, өйткені оны жүзеге асыру кезінде инновациялық іс-әрекетарқылы жүзеге асырылады. Сондықтан инновациялық процесті зерттеу инновациялық іс-әрекет саласындағы түсіндірмелі аппаратпен жұмыс жасау кезінде ерекше орын алуы керек.

Педагогикалық шындықта инновациялық процестердің екі түрі ерекшеленеді.

Бірінші түрі – жағдай жүйесі мен оларды жүзеге асыру жолдары туралы толық білместен пайда болатын стихиялық инновациялар. Бұл инновациялар жағдайлық талаптардың әсерінен эмпирикалық негізде жүреді. Осы типтегі инновацияларға жаңашыл мұғалімдердің, ата-аналардың, тәрбиешілердің және т.б.

Инновацияның екінші түрі – саналы, мақсатты, ғылыми тұрғыдан дамытылатын қызметтің өнімі болып табылатын *білім беру жүйесіндегі инновациялар*. Дәл осындай инновациялар педагогикалық процестің барлық компоненттеріне, оның құрылымына және бүкіл педагогикалық қоғамдастықтың қызметіне үлкен жүйелік әсер етеді.

Инновациялық процестердің әрқашан өз тасымалдаушылары болады, ал инновацияларды енгізу жалпы педагогикалық қоғамдастықтың санасындағы маңызды өзгерістермен байланысты. Мұғалімдердің жүйелі инновацияны қабылдауға психологиялық дайындығы – ең маңызды шарт. Бұл біздің мектебіміз бен жоғары оқу орнымыз біздің педагогиканың теориялық мұрасын қайта қарастыруға, оның гуманистік негіздеріне оралуға әкелген түбегейлі қайта құру кезеңінен өтіп жатқан кезде өте маңызды.

Болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетін басқару даярлығын қалыптастыруға қатысты біздің құрастырған мазмұндық-құрылымдық моделіміз тұлғаға бағдарланған, әрекеттік, жүйелік-әрекеттік

тұғырларға негізделіп, бір-бірімен өзара байланысты келесі блоктардан тұрады:

- педагогикалық неология;
- педагогикалық аксиология;
- педагогикалық праксиология.

Болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетін басқару даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі инновациялық іс-әрекет ерекшеліктерін зерттеу материалдары негізінде, қоғамның бүгінгі инновациялық біліктілігі қалыптасқан, ізденімпаз маманды дайындауға деген талабына байланысты, педагогикалық білім беру мазмұнына талдау жасай отырып, жаңалауды қажет етуіне байланысты құрастырылды [11].

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін тұлғаның инновациялық іс-әрекетті басқаруы туралы философиялық, психологиялық, педагогикалық ілімдер, тұжырымдамалар, жеке тұлға теориясы, шығармашылық теориясы; өзін өзі дамыту туралы тұжырымдамалар; тұлғалық-бағдарлы оқыту тұжырымдамасы, инновациялық технологиялар туралы педагогика мен психологиядағы теориялық қағидалар, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру туралы ғылыми тұжырымдамалар, оқытудың дидактикалық заңдары мен принциптері құрайды.

Зерттеудің нәтижелері және талқылануы

Жаңа технологиялармен білім алған қоғамның негізгі талабы – білім алушыға ақпараттық білім негіздерін беріп, логикалық-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту арқылы жаңа қоғамға бейімдеу мен интеллектуалды дамуын қалыптастыру болып табылады. Білімдегі инновация ол еліміздің болашағы, ал болашақ – жас ұрпақтың қолында. Сол ұрпаққа жаңаша білім беріп, ертең білімді ұрпақ білім көкжиегінде алда болуы керек. Кез-келген мемлекет пен қоғамның қалыптасуы, жан-жақты дамуы, өркендеуі, әлемдік аренада өзіндік орын алып, өркениетті елдердің қатарына қосылу үшін білім мен ғылымның алатын ролі ерекше.

Білім саласындағы ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне инноваци-

Кесте 1 - Анықтау экспериментінің көрсеткіші (% есебімен)

Топтар	Топтағы студент саны	Деңгейлері		
		жоғары	орта	төмен
Эксперименттік топ	87	23 (26,4 %)	30 (34,5 %)	34 (39,1 %)
Бақылау тобы	85	22 (25,8 %)	33 (38,8 %)	30 (35,4 %)

ялық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандағы білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты болып табылады.

Біз жоғарыда айтылған пайымдауларға сүйене отырып, болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетін басқаруға даярлығының бастапқы деңгейін анықтау үшін қадамдар жасауға талпындық. Біздің зерттеу жұмысымыздың нысаны жоғары оқу орнының педагогикалық процесі болғандықтан эксперименталдық база ретінде Семей қаласының Шәкәрім атындағы университетінің «6В01101 – Педагогика және психология» мамандығының 3-курстың студенттері алынды.

Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу жұмысы әр қайсысының алдына қойылған мақсаты мен міндеттері бойынша теориялық қорытындылары тәжірибелік тұрғыдан тексеріліп отырылатын үш кезеңде жүргізілді: *анықтау, қалыптастыру және бақылау* эксперименттері. Бұл кезеңдерде зерттеушінің зерттеу логикасының дұрыстығы үздіксіз дәлелденіп тұрды және алынған нәтижелерді салыстыру, талдау және қорытындылау мәліметтері болашақ болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетін басқаруға даярлығын қалыптастыру деңгейінің көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік берді.

Анықтаушы эксперимент бойынша біз 301, 302, 303, 305 топтары студенттерін алдық. Сонымен қатар зерттеу мәселесі бойынша бастапқы деңгейлерін анықтау мақсатында әдістемелер кешені қолданылды:

1. Т.С.Совольевтің «Педагог-психологтың жаңашылдықты қабылдауы» анықтау сауалнамасы [12];

2. М.Н.Афанасьеваның «Каков Ваш творческий потенциал?» атты сауалнама [13];

3. «*Қашықтан оқытудың технологиясы мен әдіснамасы*» атты тест [14].

Бұл сауалнамаларға берілген жауаптардан алған қорытындымыз:

- болашақ педагог-психологтардың озық тәжірибелерді оқып-үйренуде біліктері таяз;
- ғылыми жетекшілер мен кеңесшілермен бірігіп, стартап жобаларын жүзеге асыру мәселелерін қолға алу;
- инновациялық іс-әрекетті басқаруға даярлық жасаудың әдіс-тәсілдерін меңгерту;
- жаңашылдықты қабылдау үшін көшбасшылық қабілеттерінің болуын қамтамасыз ету.

Экспериментке қатысқан студенттердің нәтижелерін келесі кесте арқылы бердік (Кесте 1).

Эксперименттің барысында болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетін басқару даярлығын қалыптастыру мақсатында зерттеу әдістерін қолдана отырып, психологиялық тренинг, практикалық сабақтар, он-лайн сабақтар, психологиялық кеңес, т.б. жүзеге асырдық.

Қалыптастыру экспериментінде Семей қаласының Шәкәрім атындағы университетінің «6В01101 – Педагогика және психология» мамандығының 3-курс студенттерінің 5-семестрде «Заманауи оқыту технологиялары» пәні бойынша студенттермен өздік жұмыс (СӨЖ) тапсырларын инновациялық әдістермен ұйымдастыруда басқару дағдыларын қалыптастыру үшін бағдарлама құрастырдық (Кесте 2).

«Заманауи оқыту технологиялары» пәні бойынша бағалау критерийлері:

Кесте 2 – «Заманауи оқыту технологиялары» пәні бойынша студенттермен өздік жұмыс (СӨЖ) тапсырларын инновациялық әдістермен ұйымдастыру жолдары

№	СӨЖ тақырыптары	Тапсырма	Инновациялық технологиялар	Бағалау критерийлері	Нәтиже балл
1	Қазақстан Республикасындағы ғылым мен білім беруді дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы білім беру жүйесін жаңартудың басым бағыттары	1. Жаңартылған бағдарламаның негізгі қағидалары. 2. Бағдарламаны іске асыруда педагогикалық технологиялардың рөлі	СТОД стратегияларын қолдануды меңгерту. Фазалардың сәйкестігін сақтау.	1. Өзінің идеясының болуы – 5 балл. 2. Креативті қадамдар жасау (сыни ойлау, логикалық әрекеттер, теориялық білімінің жоғары деңгейі, шығармашылық, т.б.) – 10 балл	15 балл (5). ... 5 балл – (3).
2	Заманауи трендтер: теориясы мен практикасы	Студент өзі таңдаған мәтінді СТО тұрғысынан талдау, жинақтау, жалпылау, құрылымдау, тікелей және жанама дәлелдеу, аналогия бойынша моделдеу, материалдарды жүйелеу	Интертеймент технологияларын пайдалануды меңгерту.	АКТ меңгерген, тез шешім қабылдай алады – 15 балл.	13-15 балл – (5). 10-12 балл – (4). 7-9 балл – (3)
3	Студентке бағдарланған тәсіл: ерекшеліктері мен мазмұны	Ы.Алтынсаринның «Бай баласы мен кедей баласы» әңгімесіндегі Асан мен Үсен іс-әрекеттерін Венн диаграммасы арқылы салыстырыңыз. Өзіңіз таңдаған тағы бір-екі технологияға мысал келтіріңіз.	Сыни тұрғыдан ойлау стратегияларын пайдаланып, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтау.	Заманауи инновациялық технологияларға қатысты білімдерінің болуы – 15 балл	13-15 балл – (5). 10-12 балл – (4). 7-9 балл – (3)
4	Педагог мәртебесін көтерудің ерекше жолдары	ФИШ технологиясы арқылы зерттеңіз. Проблема қойып, «егерде, онда» жүйесі бойынша себептері мен салдарын анықтап отырып, мәселенің шешу жолын ұсыныңыз.	Сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қолдану білім алушылардың ақпараттық-коммуникативті құзыреттілігін дамытуда басты құрал болып табылатынын дәлелдеу	СТОД стратегияларын тапсырма орындауда қолдануды үйренуі - 15	13-15 балл – (5). 10-12 балл – (4). 7-9 балл – (3)

Кесте 3 – Бақылау экспериментінің көрсеткіші (% есебімен)

Топтар	Топтағы студент саны	Деңгейлері		
		жоғары	орта	төмен
Эксперименттік топ	87	45 (51,7%)	27 (31,1 %)	15 (17,2 %)
Бақылау тобы	85	21 (24,7 %)	34 (40 %)	30 (35,3 %)

Дәрістерге қатысуы – 15 аптада 15 балл;
Практикалық сабақтағы белсенділігі мен қатысуы – 15 аптада 75 балл.

СӨЖ – 60 балл.

ОБСӨЖ – 30 балл.

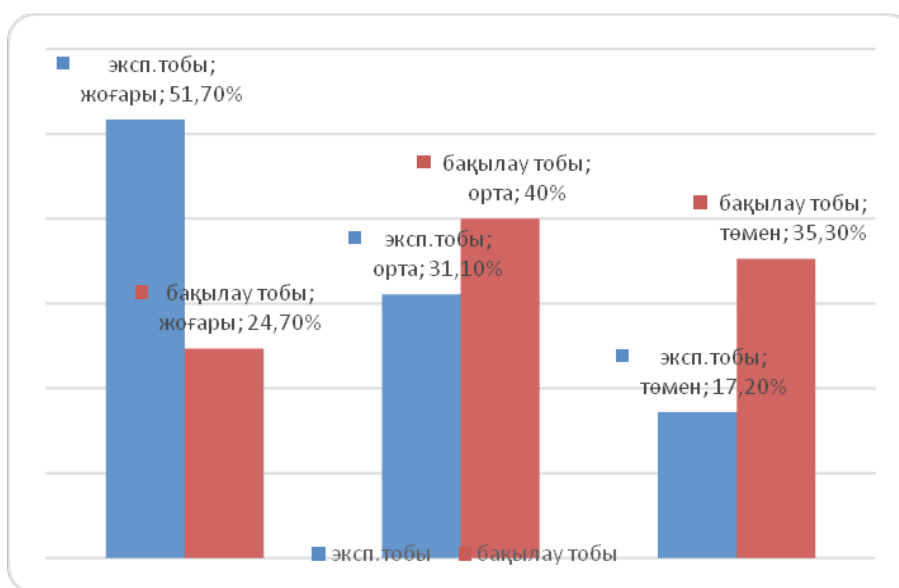
Аралық бақылау тапсырмалары – 20 балл.

Қорытынды балл – 200 балл болғандықтан А, В,С,Д,Е және F баллдары жоғарыда көрсетілген критерийлермен есептеледі.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты болашақ педагог-психологтың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын зерделеу өзекті болып табылады. Осылайша зерттеу жұмысымыздың үшінші кезеңінде біз 301, 302, 303, 304 топтары студенттерін қайта сауалнамалар Google Forma платформасында алдық. Сонымен қатар зерттеу мәселесі бойынша қорытынды деңгейлерін анықтау мақсатында әдістемелер кешені қолданылды.

Барлық топтағы эксперименттің ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын тексеру тапсырмаларының бірдей мазмұндағы жиынтығы мен оларды орындаудағы табыстылығын есептеудің бірдей әдістемесі пайдаланылды. Бақылау экспериментінде алға қойылған міндеттің шешімін табу үшін алдын айқындау экспериментінде қолданған салыстырмалы-талдамалы тапсырмалар мен таңдау әдісі, сауалнама, психологиялық тест, педагогикалық тапсырмалар, әңгімелесу, бақылау әдісін және т.б. диагностикалық әдістемелерді қайта қолдандық.

Анықтау эксперименті кезінде болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын тексеруге алынған қорытынды бойынша бақылау экспе-

Сурет 1 – Болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыру диаграммасы

рименті кезіндегі нәтижелер салыстырылды (Кесте 3).

Болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыру диаграммасын келесі суреттен көре аламыз (Сурет 1).

Бақылау эксперименті кезінде, болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыру негізінде қойылған басқа заңдылықтар біздің ұйымдастырған әдістемелік ұсыныстар бойынша оқу процесін ұйымдастыруға тән. Оларға мыналар жатты: жүйелілік, дәйектілік, болашақ педагог-психологтардың тапсырмаларға қол жетімділігі, инновациялық іс-әрекеттің байланысын қамтамасыз ету. Эксперимент барасында аталған барлық тапсырмалардың орындалуы нәтижесінде болашақ педагог-психологтар арасында бағалау дағдылары дамиды. Әрбір практикалық сабақтың, СӨЖ-дің құрылымы педагогикалық процестің негізгі компоненттері тұрғысынан толығымен дамиды. Оларға мыналар жатады:

- болашақ педагог-психологтар жұмысының мақсатын қою;
- теориялық ақпараттар беру (болашақ педагог-психологтарды ақпараттық қамтамасыз ету);
- болашақ педагог-психологтардың (СӨЖ) студенттермен өзіндік жұмысының жоспарлары мен тапсырмалар тізімі;
- болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыруға арналған әдістемелік нұсқау;
- бақылау сынақтары мен ұсынылған әдебиеттер.

Әрбір СӨЖ-дің мазмұнын талдау курстағы теориялық білімдерді нығайтуға және операциялық-технологиялық дағдыларды игеруге бағытталғанын көрсетеді. СӨЖ жүйесі басқару дағдыларымен қатар болашақ педагог-психологтардың өздерінің кәсіби қызметінде басқару міндеттеріне дербес көшу үшін индикативтік негізге ие болады.

Анықтау және бақылау эксперименті кезіндегі болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайын-

дығын қалыптастыру деңгейлерін салыстырдық. Эксперимент тобы зеттеудің бастапқы кезеңінде жоғары деңгейде 26,4 %-ды көрсетсе, тәжірибелік эксперименттен 51,7 %-ға дейін өсті, орта деңгейдегі бастапқы кезеңде 34,5 % болса, соңғы кезеңде 31,1 %-ға төмендеді, ал төменгі деңгей бастапқы кезеңде 39,1%-дан 17,2 %-ға дейін төмендеді. Бақылау тобында бастапқы кезеңінде жоғары деңгейде 25,8 %-ды көрсетсе, тәжірибелік эксперименттен 24,8% болды, бастапқы орта деңгейде (38,8% және 40%) және төменгі деңгейде (35,4% және 35,3%) айтарлықтай өзгеріс болмады.

Біздің жағдайымызда, болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындықтарының қалыптасқандығын жоғары, орта, төмен деңгейлерінің салыстырмалы көрсеткіштері үшін де, жеке эксперименттік топ үшін де, жеке бақылау тобы үшін Стьюденттің Т-критерийінің көмегімен бастапқы деңгеймен эксперименттен кейінгі деңгейдің арасындағы айырмашылықтың дәл екендігі жайлы болжамды тексердік.

Стьюдент әдісі тәуелді және тәуелсіз таңдаулар үшін айырмасы болады. Тәуелсіз таңдаулар сыналушылардың екі түрлі топтарын зерттеуде алынады (біздің экспериментте ол бақылау тобы мен эксперименттік топ).

Қорытынды

Қорытындылау кезінде алынған кесінді көрсеткендей, эксперимент топтарындағы болашақ педагог-психологтардың бастапқы күйге қарағанда барлық көрсеткіштер бойынша тұрақты дамуы байқалады. Сонымен, эксперименттік диагностиканың соңғы мәліметіне сәйкес эксперимент тобының динамикалық өзгерісі барлық өлшемдерге сай келеді. Тәжірибелік-эксперимент нәтижелері растағандай біз ұсынған әдістеме болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыру процесінде өзінің тиімділігін дәлелдеді.

Зерттеу нәтижесі бойынша бірқатар ұсыныстар жасауға болады.

1. Біздің «Болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайын-

ындығын қалыптастыру» атты ғылыми-зерттеуіміздің негізінде дайындалған «Болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын зерттеу» атты әдістемелік нұсқаулықты студенттерге, магистранттарға дәріс оқуда, семинар сабақтарын өтуде пайдалануға болады.

2. «Болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын зерттеу» атты әдістемелік нұсқаулықтың негізінде «Инновациялық іс-әрекетті басқарудың технологиясы» атты оқу құралын жарыққа шығару жоспарланды.

3. Зерттеу нәтижелері болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыруға және осы бағыттағы жаңа зерттеулер жүргізуге негіз бола алады.

Зерттеу мәселесі күрделі болғандықтан, оның барлық салаларын жеткілікті дәрежеде қамту мүмкін емес, сондықтан қарастырылып отырған мәселе толығымен шешімін тапты деуге болмайды. Болашақ педагог-психологтардың инновациялық іс-әрекетті басқаруға дайындығын қалыптастыру мәселесін озат педагогикалық тәжірибемен тығыз байланыста қарастыру керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының білім беру мен ғылымды дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы (2020.12.08 берілген өзгерістер мен толықтырулармен). – URL: <https://online.zakon.kz>. (қаралған күні: 20.06.2021).
2. Меңлібекова Г.Ж. Жоғары педагогикалық білім мазмұны сапасын жетілдірудің кейбір аспектілері. // Білім беру менеджменті журналы. – 2009. - №1. - 23-26 б.
3. Қасқатаева Б.Р. Болашақ математика мұғалімдерінің әдістемелік құзырлығын қалыптастыру. - Алматы, 2009.
4. Құрманалина Ш.Х. Педагогика. Оқу құралы. – Атырау, 2009.
5. Ферхо С.И. Формирование профессиональной компетентности учителей по использованию электронных учебных изданий в процессе обучения: автореф. ... канд. пед. наук. – Алматы, 2004.
6. Кенжебеков Б.Т. Педагогикалық жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзырлығын қалыптастыру: пед. ғыл. канд. ... дис.:13.00.08. – Караганды, 2005.
7. Кирхмаер А.А. Профессиональная подготовка менеджеров к инновационной деятельности в управлении. Дисс ... на соискание ученой степени к.п.н. – Алматы, 2005.
8. Ажибеков К.Ж. Теоретико-методологические основы подготовки будущих учителей к инновационной деятельности в вузе. Дисс ...на соискание ученой степени д.п.н. – Алматы, 2010.
9. Лопота В.А., Кондратьева А.С. Инновации в сфере бизнеса. - М., 2007,
10. Логинов В.П., Кулагин А.С. Секреты менеджмента. - М., 2008.
11. Томич М. Маркетинг в спорте. Рынок и спортивные продукты. - М.: МАФСИ, 2002.
12. Воропаева В.Э. Структура и критерии готовности педагога к инновационной деятельности. // Современные проблемы науки и образования. -2014. Вып. 4.
13. Дистанционные курсы повышения квалификации и профессиональной переподготовки [Электронный ресурс]. – URL: <https://infourok.ru/> (дата обращения: 20. 06.21).
- 14.Образовательная социальная сеть. – URL: <http://nsportal.ru> (дата обращения: 20. 06.21).

References

1. Kazastan Respublikasynyn bilim беру мен gylymды damytudyn 2021-2025 zhyldarga arналған Memlekettik bagdarlamасыn bekitu туралы (2020.12.08 berilgen ozgerister мен tolyktyrularmen [On approval of the State Program of Education and Science Development of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 (as amended and supplemented on December 8, 2020)]. - Available at: <https://online.zakon.kz> (Accessed: 20.06.2021).

2. Menlibekova G.Zh. Zhogary pedagogikalyk bilim mazmuny sapasyn zhetildirudin кейбір аспектілері [Some aspects of improving the quality of the content of higher pedagogical education], Bilim беру menedzhmenti zhurnaly [Journal of Educational Management], 1, 23-26 (2009).
3. Kaskatayeva B.R. Bolashak matematika mugalimderinin adistemelik kuzyrlygyn қалыптастыру [Formation of methodical competence of future mathematics teachers] (Almaty, 2009).
4. Kurmanalina Sh.Kh. Pedagogika [Pedagogy]. Textbook (Atyrau, 2009).
5. Ferho S.I. Formirovanie professional'noj kompetentnosti uchitelej po ispol'zovaniju jelektronnyh uchebnyh izdaniy v processe obuchenija: avto-ref. ... kand. ped. nauk [Formation of professional competence of teachers on the use of electronic textbooks in the process of training: author's ref. ... cand. ped. science] (Almaty, 2004).
6. Kenzhebekov B.T. Formation of professional competence of future specialists in the system of pedagogical higher education: ped. science candid. ... dis.: 13.00.08 [Pedagogikalyk zhogary oku orny zhujesinde bolashak mamandardyn kasibi kuzyrlygyn kalyptastyru: ped. gyl. kand. ... dis.:13.00.08] (Karaganda, 2005).
7. Kirchmaer A.A. Professional'naja podgotovka menedzherov k innovacionnoj dejatel'nosti v upravlenii. Diss ... na soiskanie uchenoj stepeni k.p.n. [Professional training of managers for innovation activity in management. Diss ... on the search for a scientific degree: c.p.n.] (Almaty, 2005).
8. Azhibekov K.Zh. Teoretiko-metodologicheskie osnovy podgotovki budushhih uchitelej k innovacionnoj dejatel'nosti v vuze. Diss ...na soiskanie uchenoj stepeni d.p.n. [Theoretical and methodological bases of preparation of future teachers for innovative activity in higher education. Diss ... on the search for a scientific degree: d.p.n.] (Almaty, 2010).
9. Lopota V.A., Kondratyeva A.S. Innovacii v sfere biznesa [Innovation in the field of business] (Moscow, 2007).
10. Loginov V.P., Kulagin A.S. Sekrety menedzhmenta [Secrets of management] (Moscow, 2008).
11. Tomich M. Marketing v sporte. Rynok i sportivnye produkty [Marketing in sports. Market and sports products] (MAFSI, Moscow, 2002).
12. Voropaeva V.E. Struktura i kriterii gotovnosti pedagoga k innovacionnoj dejatel'nosti [Structure and criteria of teacher training for innovation activity], Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya [Modern problems of science and education], 4 (2014).
13. Distancionnye kursy povysheniya kvalifikacii i professional'noj perepodgotovki Distance training and professional retraining courses. Available at: infourok.ru (Accessed: 20.06.2021).
14. Obrazovatel'naja social'naja set' [Educational social network]. Available at: <http://nsportal.ru> (Accessed: 20.06.2021).

А.М. Егорычев¹, Г.А. Болсынбекова²

¹Российский государственный социальный университет, Москва, Россия

²Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

Теория и практика формирования готовности будущих педагогов-психологов к управлению инновационной деятельностью

Аннотация. В данной статье рассматриваются теория и практика формирования готовности будущих педагогов-психологов к управлению инновационной деятельностью. Инновационная деятельность - комплекс научных, технологических, организационных, финансовых и коммерческих мероприятий, направленных на коммерциализацию накопленных знаний, технологий и оборудования. Вопросам управления инновационной деятельностью посвящено отдельное направление менеджмента - инновационный менеджмент.

Подготовка к управлению инновационной деятельностью как часть профессиональной деятельности будущих педагогов-психологов проходила в виде практического эксперимента, результаты которого описаны в статье.

Ключевые слова: инновационная деятельность, управление инновационной деятельностью, инновационный менеджмент, направление управления.

A.M. Yegorychev¹, G.A. Bolsynbekova²

¹*Russian State Social University, Moscow, Russia*

²*Kazakh Humanitarian Law Innovation University, Semey, Kazakhstan*

Theory and practice of forming the readiness of future educational psychologists to manage innovative activities

Abstract. This article discusses the theory and practice of forming the readiness of future teachers-psychologists to manage innovative activities. The innovative activity is a complex of scientific, technological, organizational, financial, and commercial activities aimed at commercializing the accumulated knowledge, technologies, and equipment. A separate direction of management is devoted to the management of innovative activities-innovation management.

It is proved in the article that the preparation for the management of innovative activities as part of the professional activity of future teachers-psychologists has passed a practical experiment and yielded results.

Keywords: innovation activity, innovation activity management, innovation management, management direction.

Авторлар туралы мәлімет:

Егорычев А.М. – философия ғылымдарының докторы, әлеуметтік педагогика және жастар ұйымдары кафедрасының профессоры, Ресей мемлекеттік әлеуметтік университеті, Лосиноостровская көш., 24, Мәскеу, Ресей.

Болсынбекова Г.А. – **корреспонденция үшін автор**, педагогика және психология кафедрасының PhD докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Шмидт көшесі, 44, Семей қ., Қазақстан.

Yegorychev A.M. – Doctor of Philosophy, Professor of Department of Social Pedagogy and Youth Organizations, Russian State Social University, 24 Losinoostrovskaya str., Moscow, Russia.

Bolsynbekova G.A. – **Corresponding author**, Ph.D. student, Department of Pedagogy and Psychology, Kazakh Innovative University of Humanities and Law, 44 Schmidt str., Semey, Kazakhstan.

Zh.E. Imanchiyev¹
M.M. Knissarina²
A.D. Syzdykbayeva³

¹K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

²West Kazakhstan Marat Ospanov Medical University, Aktobe, Kazakhstan

³Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: imanchiev_je@mail.ru, uku_malika@mail.ru, sizdikbaeva-aya@mail.ru)

The conditioning of students' subjective well-being on the level of social responsibility in a professional training environment

АННОТАЦИЯ. *Abstract. The relevance of the problem of this study is due to transformational changes in the personality of modern man, as a natural response to everything that is happening around in the conditions of pandemic Covid-19 and other emergency phenomena. Expression of social responsibility is one of the fundamental conditions of protective behavior of a personality in various emergency situations, which is why it is so important to study it in interrelation with subjective well-being in conditions of professional formation of future specialists at the university. As young students are an important vulnerable stratum of any state's society and represent the future color of the nation, the elite.*

The purpose of our work is to determine the relationship between the subjective well-being of university students and their level of social responsibility during the COVID-19 pandemic in Western Kazakhstan.

Keywords: *socially responsible behavior, personal social responsibility, university student, subjective well-being, interconnection, educational content.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-226-234>

Introduction

Socially responsible behavior is relevant and of vital importance to the maintenance of public well-being in the education and health systems in the context of the COVID-19 pandemic, highlighting the crucial role of people's personal values. Anxiety, stress, and depression can interfere with an individual's ability to adequately act on their socially responsible behavior. Since an indicator of mental health is the subjective well-being of the individual, there is also no doubt about the positive impact

of the well-being of the learner on his or her socially responsible behavior under pandemic conditions. Thus, during isolation during the first wave of the COVID-19 pandemic, DHL was identified as a mediating factor reinforcing the positive influence of the importance of information seeking on psychological well-being. For us, however, the problem of examining the social responsibility of the individual about the relationship to subjective well-being is of scientific value. According to the WHO definition, well-being exists in two dimensions, subjective and objective, and includes the totality

of an individual's life experiences as well as a comparison of his or her circumstances with social norms and values. This definition speaks to the relationship between well-being and health, which have common determinants - the health care system and social systems. Thus, health affects overall well-being, which in turn affects future health. It is generally accepted that human well-being consists of basic components such as health, education, work, social connections, the built and natural environment, security, civic participation and social responsibility, housing, etc. Therefore, it is so important to determine how social responsibility incorporates a person's overall sense of well-being, as their level of psychological health and quality of life directly depends on it.

This research was conducted within the scientific project «Social responsibility of students in the conditions of professional training in universities of Western Kazakhstan» (Grant № AP09058126) between 4 regions of Western Kazakhstan (Aktobe, Atyrau, Aktau, Uralsk) through a cross online survey based on one of the universities.

Purpose and objectives of the study

The aim of the study is to determine the relationship between the subjective well-being of university students and their level of social responsibility during the COVID-19 pandemic in Western Kazakhstan.

In accordance with the set goal the tasks of the study were formulated:

1. To determine the degree of study of the problems of subjective well-being of students by the method of scientific search of foreign research materials in information databases disserCat, Google Scholar, PubMed, and journals «American Psychological Association Logo» and others. The search of materials was conducted by combining possible variants of the keyword «subjective well-being of university students»;
2. Diagnosis of the level of subjective well-being of students;
3. Revealing the relationship between the level of subjective well-being of university

students and the level of social responsibility by correlation method.

Literature review

The uneasy and prolonged character of the COVID-19 pandemic and its consequences led to the actualization of many socio-economic, medical, psychological, and educational problems in the life of all countries of the world. Thus, the need to study the mechanisms and peculiarities of increasing the social responsibility of citizens has appeared, since the socially responsible behavior of an individual nowadays has a global value for the whole society and mankind in general. Because of recent global phenomena and events, questions about the quality of human life have become particularly important, as it has become an important issue in various fields of research, such as psychology, economics, medicine, sociology, and so on. A review of the literature on the social responsibility of universities from 2000 to 2015 was previously done by foreign scholars who collected data from 15 specialized academic journals devoted to higher education. Our task of the review, on the other hand, is to quantify the method of scientific search of foreign research materials in the information databases Scopus, disserCat, Google Scholar, PubMed, etc. Materials were searched by combining possible variants of such keywords as «responsibility», «social responsibility of the individual», and «social responsibility of the learner». The search areas were title, abstract, topic, and identifiers.

A search in the Journal of the American Psychological Association Logo revealed the presence of 95 papers on the subjective well-being of students in the journal system. The database disserCat, which is a scientific electronic library of theses and dissertation abstracts of Russia from 2009 to the present and the largest catalog of scientific papers in the Russian Internet space, revealed only 159 dissertation documents. The base nauka.kz is the National Scientific Portal of the Republic of Kazakhstan, a multifunctional web portal, which provides the necessary information about the state of Kazakhstan science, the latest events, achievements and upcoming scientific

events, information about world scientific publications, about getting access to them, etc. A search in this database in the departments «Abstract Journals» and «Dissertations» showed the absence of research papers on these keywords «subjective well-being of university students», and «subjective well-being». In the Pubmed database, a search for the keyword «subjective well-being of university students» from 2000 to 18.04.2022 revealed 16,417 documents (articles and chapters). Google Scholar for the keyword «subjective well-being of university students» from 2000-2022, 990,000 documents were found, including 18,000 review articles. Refining the keyword to «subjective well-being of university students» yielded unexpected results, with 1,130,000 papers examining subjective well-being from a variety of scholarly perspectives.

The impact of the COVID-19 pandemic on the psychological well-being of students has been universally noted and scientifically proven, e.g. Italian researchers Villani L, Pastorino R, Molinari E, Anelli F, Ricciardi W, Graffigna G, Boccia S. have concluded that university students are at risk for psychological distress in case of traumatic events. The evolution of the pandemic is unclear and may have long-term implications for mental health, so it is critical to explore the most effective interventions to identify vulnerable subgroups and plan for urgent and long-term psychological services to control and reduce the burden of psychological problems [1]. In unison with them, other scholars Khan A.H., Sultana M.S., Hossain S., Hasan M.T., Ahmed H.U., and Sikder M.T. also note the impact of the COVID-19 pandemic on the mental health and well-being of Bangladeshi students under home quarantine (Khan, 2020). Perceived stress plays an important role in the subjective well-being of nursing students according to Turkish researchers Senocak S.U., Demirkiran F.[2-3].

We studied the works of Chinese scholars Dong R., Ni S.G., who studied the mediating role of dispositional awe between openness to experience, extraversion, and subjective well-being [4]; scholars Kwon C., Choi E, who scientifically tested the moderating effect of adult attachment, in a student example, on

the relationship between extraversion and subjective well-being in Korea [5]; researchers on the psychological well-being and academic experiences of university students in Australia during COVID-19 [6].

As we know, numerous studies have identified critical factors that contribute to the well-being and thus help children and adolescents succeed both academically and socially. For example, these critical factors include personal goal setting, structured mentoring or life coaching, increased gratitude, problem-solving, and interpersonal skills. In this paper, however, we present a discussion of the relationship between the level of subjective well-being of university learners and their level of social responsibility to ensure that the best practices we have learned are used in the school environment and for a positive development of our learning youth in the future. The presented theoretical proposal for the evaluation of social responsibility and subjective well-being of the individual, as well as those or other interventions that encompass the key components, are related to improving the well-being of children and youth based on their social responsibility.

This attitude is most likely due to the prevalence of social orientation of interests and the importance of the values of stability and security. At the same time, people with high scores on the distant social responsibility scale are characterized by disbelief in the positive dynamics of issues related to culture, youth policy, business, and the economy. It was found that personal social responsibility correlates with people's ideas about the structure of society, and the indicators, and predictors of its well-being. Those respondents who strive to improve their self-esteem and create a positive opinion of themselves in the eyes of others, consider economic and political indicators as indicators of the well-being of Russian society through the implementation of social responsibility. Respondents with a predominance of internal social responsibility, based on a sense of duty, consider each person's feelings and internal state to be indicators of society's well-being. For respondents with pragmatic social responsibility,

indicators of society's well-being are external, precisely measurable characteristics - life expectancy and income. Respondents with a predominance of distant social responsibility also highlight precisely measurable social and economic indicators, but they also note the importance of such subjective feelings, such as trust in the current system.

Consequently, one would expect that a sufficient ability to seek and evaluate health-related information would have a positive impact on health behavior in terms of disease prevention and mental health outcomes such as well-being.

The health-related consequences have been varied, and the pandemic has caused mental health and health communication problems with adverse effects on mental health in the population. A recent study in the United States found that 31% of adults had symptoms of anxiety or depression during the pandemic. These growing problems are related to the prevalence of myths and misinformation about the epidemic and the fear and stress associated with it.

COVID-19 control measures such as measures of social distancing, school closures or reduced physical activity, fewer visits, and increased use of smartphones appeared to have a direct negative impact on the emotional well-being of university students, characterized by increased anxiety and depression. In addition, there were many social factors related to the subjective well-being of university students affected by the pandemic, including family income, which may have become more unstable due to job loss during the pandemic, having a relative or acquaintance infected with COVID -19, and delayed academic performance. Health literacy has been identified as one of the factors related to the subjective well-being of adults and even more so to their socially responsible behavior.

Methodology

In our study, we attempted to establish the relationship between subjective well-being as an aspect of a person's psychological health and personal social responsibility as an indicator of a person's social orientation. The subjects were 188

people between the ages of 16 and 21. Among them there were 134 women and 54 men. To research the social responsibility of the respondents a complex of diagnostic methods was used (the method of diagnostics of the level of subjective control by J. Rotter adapted by E.F. Bazhin, S.A. Golynskaya, A.M. Etkind; questionnaire «The ideas about social responsibility», the method by V.E. Milman «Motivational structure of personality»; the method by N.M. Peisakhov «Ability to self-government»; method by A. Mehrabien, N. Epstein «The ability to empathy»). To measure subjective well-being, we used the «Index of general (good) well-being/WBE» (1999 version). Statistical processing of the results was performed using SPSS Statistics 21.

The WHO General (Good) Well-Being Index (WHO-5) was developed by the World Health Organization to assess the subjective psychological well-being of an individual according to the following parameters: a) a sense of joy and good mood, b) a sense of calm and relaxation, c) a sense of one's own activity and energy, d) a feeling of freshness and cheerfulness upon awakening, e) a sense of interest in everyday affairs. The evaluation period is the previous two weeks. The Russian version of the questionnaire was developed by WHO and is freely available.

Spearman's rank correlation coefficient is used by us to identify and assess the closeness of the relationship between two sets of comparable quantitative indicators – subjective well-being with the level of social responsibility of university students.

Results

The general sample consisted of 515 people studying in the first year of the specialty «General Medicine» at the Marat Ospanov West Kazakhstan Medical University (Marat Ospanov WKMU). The representative sample is 188 persons, including 88 students from the Russian department and 100 students from the Kazakh department.

Socio-demographic data of the sample consisted in the following:

The prevailing number of respondents were students aged 16-18 years (86%, - 162 people), 19-

Table 1 – Descriptive statistics

Name	N nab.	Average	Trust- 95,000%	Trust- 95,000%	Trust- 95,000%	Median	Minimum	Maxim.	Bottom - Quartile	Upper - Quartile	St.off
J. Rotter's Subjective control	163	22,06748	21,42145	22,71352	23,00000	11,00000	11,00000	32,00000	19,00000	26,00000	4,176845
J. Rotter's Subjective control	7	20,47059	18,32652	22,61465	21,00000	10,00000	10,00000	26,00000	18,00000	23,00000	4,170097
J. Rotter's subjective control	8	20,00000	16,12998	23,87002	22,00000	11,00000	11,00000	24,00000	17,50000	23,00000	4,629100
Questionnaire	63	22,06748	21,42145	22,71352	19,61465	11,00000	11,00000	32,00000	19,00000	26,00000	4,176845
Questionnaire	7	20,47059	18,32652	22,61465	21,00000	10,00000	10,00000	26,00000	18,00000	20,47059	4,870097
Questionnaire	8	19,61465	16,12998	23,87002	22,00000	11,00000	11,00000	24,00000	17,50000	19,61465	4,629100
V.E. Milman Methodology	63	22,06748	21,42145	22,71352	23,00000	11,00000	11,00000	32,00000	19,00000	26,00000	4,176845
V.E. Milman Methodology	7	20,47059	18,32652	22,61465	29,00000	10,00000	10,00000	26,00000	18,32652	23,00000	4,085097
V.E. Milman Methodology	8	18,32652	16,12998	23,87002	22,00000	11,00000	11,00000	24,00000	17,50000	23,00000	4,629100
N.M. Peisakhov Method	63	22,06748	21,42145	27,63352	23,00000	11,00000	11,00000	32,00000	19,00000	26,00000	4,176845
Peisakhov Method	7	20,47059	20,47059	19,61465	21,00000	10,00000	10,00000	26,00000	19,61465	19,9665	4,360097
Peisakhov Methodology	8	20,00000	16,12998	23,87002	22,00000	11,00000	11,00000	24,00000	17,50000	23,00000	4,929100
Empathy	163	22,06748	21,42145	19,61465	23,00000	11,00000	11,00000	32,00000	19,00000	26,00000	4,176845
Empathy	17	19,61465	18,32652	22,61465	21,00000	10,00000	10,00000	26,00000	18,00000	23,00000	4,170097
Empathy	8	20,00000	16,12998	23,87002	22,00000	11,00000	11,00000	24,00000	17,50000	19,61465	4,629100

Table 2 – Spearman rank correlations of the level of subjective well-being with the level of social responsibility

Pair of variables	PDs are pairwise removed The observed correlations are significant at the p<,05000 level			
	Numberpeop.	Spearman R	t(N-2)	p- level.
Test-questionnaire BO3-5 & Social Responsibility Test Questionnaire	188	- 2,321	-3,229	10,392

21 years (9%, - 17 people), and 22-... years (4%, 8 people);

- 71.2% (134 individuals) of the respondents were female and the remaining 28.7% (54 individuals) were male.

Author's results without interpretation

Table 1. - Results according to the age of the methods of diagnostics of the level of subjective control by J. Rotter, the questionnaire «Perceptions of social responsibility», the method of V.E. Milman «Motivational structure of personality», the method of N.M. Peisakhov «Ability to self-government», the method «Ability to empathy» by A. Mehrabien and N. Epstein.

Discussion

University students, already recognized as a vulnerable population, are at increased risk for mental health problems due to disruptions in higher education related to the COVID-19 pandemic and its aftermath. To help universities effectively allocate their resources to improve the quality of their offerings and increase the social responsibility of their graduates, the current study sought to identify the relationship between the psychological subjective well-being of university students during a pandemic and their level of social responsibility.

If we compare our results with the existing scientific results on this problem, it should be noted that there is a consistency of opinion on some positions. For example, Liu C., McCabe M., Dawson A., Cyrzon C., Shankar S., Gerges N., and others identified six negative predictors of psychological well-being in university students: white/European ethnicity, limiting stress,

perceived mental health anxiety, dietary changes, perceived sufficiency of distant communication, and social isolation. Physical health status, emotional support, and resilience were positively related to students' psychological well-being. Social isolation had the greatest impact on students' psychological well-being. Notably, age, gender, international status, and level of education were not predictors of well-being [7].

Positive correlations of students' emotional intelligence with perceived social support and well-being are found at different points in time. Negative relationships are found between perceived stress and well-being at a certain point in time. That is, scientists Malinauskas R., Malinauskiene V. have proven that perceived social support partially mediates the longitudinal relationship between emotional intelligence and well-being [8]. Another group of researchers (Schnettler B., Miranda H., Lobos G., Orellana L., Sepúlveda J., Denegri M., Etchebarne S., Mora M., Grunert K.G.) studied the relationship between eating habits and subjective well-being among students at Chilean public universities [9]. Haga M., Takano K., Hanyu K., Nishikawa M., Sakamoto S. studied the relationship of social capital (scholarship, classmates, and professors) with the subjective well-being of the 1st year students [10]. In contrast to the above studies of foreign scholars, our research is aimed at improving the psychological state of society through increasing the socially responsible attitude of learning youth, which in turn depends on their subjective well-being. Our research idea coincides with the opinion of the WHO that «measuring well-being in this way provides important insights into the problems that exist

in each country and the assistance needed to overcome them outside the health sector». Therefore, this kind of identification of the relationship between subjective well-being and the social responsibility of learners is valuable and relevant right now.

The number of points on the scales of subjective well-being and social responsibility of the respondents was taken as numerical indicators of the results of the study. The obtained correlation coefficient coincided with the critical value for the significance level of 1% (Table 2). Consequently, we can say that the indicators of the ability of subjective well-being and social responsibility of students are connected by positive correlation dependence - in other words, the higher the indicator of subjective well-being, the higher the level of personal social responsibility.

Conclusion

Supporting the health, subjective well-being, and successful learning of all learners should be a priority now, especially after the pandemic. Strategies specifically designed for learners with low levels of subjective well-being are urgently needed, as this will directly translate into socially responsible behavior in both their personal and professional lives, to avoid exacerbating the existing negative effects of quarantine, pandemics, and other emergencies and events.

Data were collected from 188 students from four randomly selected universities. Conclusions

and Recommendations. Trainees' social responsibility is at optimal (61%), and average levels, which is an excellent indicator of the socially responsible behavior expected of young people by society and the university. Regarding subjective well-being, 87.2% of the participants showed sufficient well-being (50 points), while nearly 13% reported low or very low well-being. The subjective well-being scale achieved excellent reliability ($\alpha = 0.93$). A correlation was made between the level of subjective well-being and the level of social responsibility among today's learners, thus revealing a high level of dependence between these two variables. Direct influence on social responsibility (95% CI = 2.321-9.495) increased with the level of subjective well-being to 6.81 (97% CI = 3.229-10.392). Going forward, this study will continue to integrate with medico-preventive issues related to the effects of the COVID-19 pandemic.

Based on the results of our study, we conclude that it is pedagogically effective to support the subjective well-being of students from 2020 and beyond because its level depends on the level of social responsibility, which in our time is very important and timely.

Acknowledgments

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP09058126).

References

- 1 . Villani, L., Pastorino, R., Molinari, E., Anelli, F., Ricciardi, W., Graffigna, G., Boccia, S. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on psychological well-being of students in an Italian university: a web-based cross-sectional survey. *Global Health*. 6;17(1):39.
- 2 . Khan, A. H., Sultana, M. S., Hossain, S., Hasan, M. T., Ahmed, H. U., Sikder, M. T. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on mental health & wellbeing among home-quarantined Bangladeshi students: A cross-sectional pilot study. *J Affect Disord*. 1;277:121-128.
- 3 . Senocak, S. U., Demirkiran, F. (2020). Subjective well-being and influencing factors in Turkish nursing students: A cross-sectional study. *J Pak Med Assoc*. 70(4):630-635.
- 4 . Dong, R., Ni, S. G. (2020). Openness to Experience, Extraversion, and Subjective Well-Being Among Chinese College Students: The Mediating Role of Dispositional Awe. *Psychol Rep*. 123(3):903-928.

5 . Kwon, C., Choi, E. (2022). Extroversion and Subjective Well-Being Among Korean University Students: The Moderating Role of Attachment. *Psychol Rep*125(2):1068-1085.

6 . Dodd, R. H., Dadaczynski, K., Okan, O., McCaffery, K. J., Pickles, K. (2021). Psychological Wellbeing and Academic Experience of University Students in Australia during COVID-19. *Int J Environ Res Public Health*. 20;18(3):866.

7 . Liu, C., McCabe, M., Dawson, A., Cyrzon, C., Shankar, S., Gerges, N., Kellett-Renzella, S., Chye, Y., Cornish, K. (2021). Identifying Predictors of University Students' Wellbeing during the COVID-19 Pandemic-A Data-Driven Approach. *Int J Environ Res Public Health*. 22;18(13):6730.

8 . Malinauskas, R., Malinauskiene, V. (2020) The Relationship between Emotional Intelligence and Psychological Well-Being among Male University Students: The Mediating Role of Perceived Social Support and Perceived Stress. *Int J Environ Res Public Health*. 2;17(5):1605.

9 . Schnettler, B., Miranda, H., Lobos, G., Orellana, L., Sepúlveda, J., Denegri, M., Etchebarne, S., Mora, M., Grunert, K.G. (2015). Eating habits and subjective well-being. A typology of students in Chilean state universities. *Appetite*. 89:203-14.

10 Haga, M., Takano, K., Hanyu, K., Nishikawa, M., Sakamoto, S. (2016). Social capital is associated with students' subjective well-being in 1st year university life. *Shinrigaku Kenkyu*. Aug;87(3):273-83. Japanese.

Ж.Е. Иманчиев¹, М.М. Книсарина², А.Д. Сыздыкбаева³

¹К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

²М. Осанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Кәсіби даярлық барысында әлеуметтік жауапкершілігі бар студенттердің субъективті әлеуқатының шарттылығы

Аңдатпа. Бұл зерттеу мәселесінің өзектілігі Covid-19 пандемиясы және басқа да төтенше жағдайлар кезінде болып жатқан барлық жағдайларға табиғи жауап ретінде қазіргі адамның жеке басының өзгеруіне байланысты. Өзінің әлеуметтік жауапкершілігін білдіру әр түрлі төтенше жағдайларда жеке тұлғаның қорғаныш мінез-құлқының негізгі шарттарының бірі болып табылады, сондықтан оны университетте болашақ мамандардың кәсіби қалыптасуы жағдайында субъективті әлеуқатпен өзара байланыста зерттеу өте маңызды. Себебі білім алған жастар кез келген мемлекеттің қоғамының маңызды осал тобы болып табылады және ұлттың болашақ түсі, элита болып табылады. Біздің жұмысымыздың мақсаты - университет студенттерінің кәсіби дайындық барысында әлеуметтік жауапкершілік деңгейімен олардың субъективті әлеуқатының шарттылығын анықтау.

Түйін сөздер: субъективті әлеуқат, әлеуметтік жауапкершілік, ЖОО студенттері, кәсіптік оқыту, өзара байланыс, білім мазмұны

Ж.Е. Иманчиев¹, М.М. Книсарина², А.Д. Сыздыкбаева³

¹Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актөбе, Казахстан

²Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Осанова, Актөбе, Казахстан

³Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Обусловленность субъективного благополучия студентов уровнем социальной ответственности в условиях профессиональной подготовки

Аннотация. Актуальность проблемы данного исследования обусловлена трансформационными изменениями личности современного человека как естественным откликом на все происходящее вокруг в условиях пандемии COVID-19 и других чрезвычайных явлений. Выражение своей социальной ответственности является одним из основополагающих условий защитного поведения личности в различных чрезвычайных ситуациях, поэтому так важно ее изучение во взаимосвязи с субъективным благополучием.

чием в условиях профессионального становления будущих специалистов в университете. Обучающаяся молодежь является важной и в то же время уязвимой прослойкой общества любого государства и представляет собой будущий цвет нации, элиту. Целью исследования является определение взаимосвязи субъективного благополучия обучающихся университетов с их уровнем социальной ответственности во время пандемии COVID-19 в Западном Казахстане.

Ключевые слова: социально ответственное поведение, социальная ответственность личности, обучающийся университета, субъективное благополучие, взаимосвязь, содержание образования.

Information about authors:

Иманчиев Ж.Е. – PhD, «Психологиялық-педагогикалық және арнайы білім беру» кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан.

Книсарина М.М. – PhD, М. Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, психология кафедрасының доценті, Ақтөбе, Қазақстан.

Сыздықбаева А.Д. – **корреспонденция үшін автор**, PhD, қауымдастырылған профессор, постдокторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Imanchiyev Zh.E. – Ph.D., Senior lecturer of the Department of «Psychological, Pedagogical and Special Education, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan.

Knissarina M.M. – Ph.D., Associate Professor of the Department of Psychology, M. Ospanov West Kazakhstan Medical University, Aktobe, Kazakhstan.

Syzdykbaeva A.D. – **Corresponding author**, Ph.D., Associate professor, Post-doctorate, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

G.U. Koishygulova
K.Zh. Turebayeva

K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan
(E-mail: gulshok85@mail.ru, turebaeva_kj@mail.ru)

Formation of the digital culture of students at the university (from work experience)

Abstract. *The article examines the individual components of the digital culture of a teacher and future specialists. Definitions of the concepts of the digital culture of a teacher, information culture, digital competencies, and digital literacy are given. A survey of students was conducted to obtain empirical data confirming the effectiveness of a theoretically sound pedagogical system for the formation of digital culture. The author argues that it is necessary to provide students with the opportunity to actively use the digital environment, including for organizing communication and for solving problems in educational and research activities. Data from work experience on the formation of digital culture of undergraduate students at a higher educational institution and the opinion of future specialists on digital culture are presented.*

Keywords: *digitalization, digital culture, pedagogical technology, digital literacy, questionnaire.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-235-242>

Introduction

The modern education system and its development are influenced by transformations taking place in society. At the end of the XX and the beginning of the XXI century, as experience shows, the information environment is the dominant object in the structure of education. Today, a large number of professional tasks are solved using information technologies and require basic skills to work with them. The ability to quickly master new emerging technologies becomes a criterion for success in life.

When training specialists in the field of pedagogical education, the issues of the formation of the digital culture of future teachers become relevant. The issues of using digital culture are reflected in the materials of scientific conferences, and publications in professional-pedagogical

literature. And, of course, it becomes natural for modern society to use digital technologies.

Currently, digital technologies are beginning to be used as a means of communication and as a means of learning, while the pace of digitalization often outstrips the skills of users to master them. Future specialists at the university need to be taught not just the skills of working in a digital environment but also based on a value-based approach to form digital competencies, and the digital culture necessary for life in a digital society. Graduates of universities with a digital culture will be able to become competitively capable specialists.

When forming the digital culture of the future teacher at the university, the student must master the basics of the information worldview. It should become a cultural reference point for its students because digital culture contributes to the process

Table 1

Interrelation of the concepts of «digital literacy», «digital competencies», «Digital culture»

The level of information training	The meaning of the concept
Digital literacy	A basic set of knowledge and skills necessary for working with information and communication in a digital environment
Digital competencies	Digital literacy is complemented by the ability and willingness to use critical assessment of information, means of communication, the ability to create digital resources, and comply with information security
Digital culture	Digital competencies are complemented by a worldview aspect, focused on the values of interaction in the digital environment, and new ethical principles.

of cognition of reality as a whole and helps to synthesize the information received [1].

Information training of students is based on the concept of «information literacy», which is currently becoming the basis of the concept of «digital culture». This is because the economy and education are shifting to a digital environment [2].

Table 1 shows the relationship between the concepts of «digital literacy», «digital competencies», and «digital culture».

Digital culture is, first, an understanding of modern information transfer technologies, their functions, and their proper use in work or everyday life. A similar definition characterizing the digital culture of the future teacher is given by Gnatyshina E.V. According to the definition of Doctor of Pedagogical Sciences Gnatyshina E.V. digital culture is a complex systemic quality of personality, manifested in the construction of an information picture of the world and the actualization of the value-semantic sphere in information activities, a set of knowledge, skills of independent search, selection and analysis of necessary information, skills and practical experience of its organization, transformation, preservation, and transfer [3].

Students' digital skills may vary depending on the field of future activity: education, economics, healthcare, etc. At the same time, digital culture should become the basic, integral quality of the future competitive specialist.

In the theory of vocational education, the issues of digital literacy and humanitarian culture are considered in the works of L.N. Ruliene, who argues that digital literacy is a key functional literacy that allows expressing information needs, creating new information products using digital devices, digital resources, digital technologies and willingness to participate in information and educational interaction.

According to the scientist, the teacher needs to combine digital literacy with a culture of influence and communication. This statement allows us to consider the digital culture of a teacher as a system of values of a modern specialist based on digital coding and manifested in technical systems and communication mechanisms; as a system of changes in human activity and its products related to the culture of the digital era; as a set of socio-psychological traits and personality traits, acceptance (or non-acceptance) the formation of stereotypes of behavior in a certain digital environment, the consolidation of certain habits of networking and working with information [4].

The main part

Computers, smartphones, consumer electronics, and information systems have become an integral part of the work and life of modern man.

A modern child whose life relates to the use of mobile phones, computers, and smartphones leads to the fact that he knows how to use the Internet since childhood. A junior student

easily masters the technologies offered by the information world, compared to adults. Our life makes him constantly in touch. And this multitasking, on the one hand, contributes to the fact that the child can quickly switch his attention to different sources of information, and he can get involved in various activities in a short period. But on the other hand, multitasking becomes superficial for the perception of information, and concentration of attention when solving one specific task is problematic, information overload and information fatigue appear. In our opinion, the digital activity of a child is associated with such sublevels of digital culture as digital means of communication and information, digital culture in the field of education, and, to a lesser extent, artistic and legal digital cultypa [5].

To obtain empirical data confirming the effectiveness of a theoretically sound pedagogical system for the formation of the digital culture of undergraduate students, we conducted experimental work in the form of a questionnaire. The author's questionnaire compiled by R.A.Shaukhalova was used for this work [6].

The author's questionnaire by R.A.Shaukhalov for studying the possibilities of the digital educational environment for the formation of digital culture among undergraduate students University: K. Zhubanov Aktobe Regional University.

In total, 41 respondents of K. Zhubanov Aktobe Regional University took part in the study, educational program: 6B01301 Pedagogy and methods of primary education, year of study: 2.

Table 2

№	Can you assess how significantly digitalization affects human life, the functioning of society, and the state?	% interviewee
1	the appeal to the digital environment and information and communication technologies facilitates the life of a particular person and is carried out mainly for information processing and entertainment	17%
2	the digital environment and information and communication technologies are most actively implemented in the field of production and distribution of goods and services, as a direction of scientific and technological development	49%
3	digitalization is an essential trend of social development, digital technologies are in demand in the industrial and social spheres, having a significant impact on the life of every person	34%

Table 3

№	Is interaction with the digital environment a mandatory attribute of professional activity and a professional graphic characteristic of a person?	% interviewee
1	no, currently digitalization affects a limited range of high-tech professions	7%
2	partly, the digital environment provides a small part of the employee's information operations	24%
3	yes, interaction with the digital environment is an attribute of most modern professions and is part of the professional functions performed	69%

Table 4

№	Can the possession of digital literacy, digital competence, and digital culture be considered a significant competitive advantage for a professional?	% interviewee
1	no, for the training of the future specialist is more important characteristics such as professional knowledge and skills	12%
2	not quite, the presence of digital literacy is necessary for a good summary, but the employer is only interested in the engineering aspect of proficiency in digital technologies	7%
3	not quite, the presence of digital competence is taken into account in hiring, however, does not affect the development and career advancement	10%
4	Yes, digital literacy, digital competence, and digital culture are «speaking» the characteristics that distinguish a professional in any sphere of professional activity	71%

Table 5

№	Do you consider mastering digital literacy, digital competence, and digital culture as a means of personal and professional development?	% interviewee
1	no, digital technologies help to solve everyday and educational tasks, they need to be partially mastered to a minimum	2%
2	partly, digital technologies offer separate solutions for training and mastering the means of professional activity	15%
3	yes, digital technologies and the digital environment are the spheres of self-realization of the individual, which has great potential for self-development	83%

Table 6

№	Express your attitude to the possibility of studying and professionally-oriented digital technologies in the educational space of the university.	% interviewee
1	haven't thought about it: digital technology can be mastered later in the production process, in special courses if need be	10%
2	experience limited interest if it is sufficient to read the General information on the professionally-oriented digital technologies and their capabilities	17%
3	experiencing considerable interest: you need to be aware of the current trends of technological development, including in the field of vocational-oriented digital technologies	73%

Table 7

№	What forms of educational work implemented with the support of digital technologies would you prefer?	% interviewee
1	preparation for lectures and seminars, the performance of educational tasks using digital means of information search and presentation	44%
2	The distance learning, webinars	24%
3	implementation of joint Internet projects	10%
4	development of material of increased complexity, special courses, professionally-oriented online webinars to support educational research activities	12%
5	implementation of extracurricular Internet projects	10%

Table 8

№	What elements of the university's digital educational environment could contribute more to the interest in the digitalization of future professional activities and the development of digital culture?	% interviewee
1	information resources about the life of the university	59%
2	The educational resources and portals	12%
3	available to the student accounting and monitoring systems of academic performance	2%
4	means of communication and interaction of participants in the educational process	5%
5	means of designing distance learning courses	10%
6	information portal about scientific and professionally-oriented social networks	12%

Table 9

№	Evaluate your own experience in the application of digital technologies in the educational process?	% interviewee
1	in general, I have digital literacy, but the use of digital technologies can be difficult, the development of new digital tools causes discomfort	29%
2	I have digital literacy, and the use of digital technologies does not cause significant difficulties, this is a familiar process, and I can master new digital tools based on the samples provided	41%
3	Simply, the use of digital technologies greatly facilitates the educational process, and the independent development of new digital tools increases interest in studying program material and mastering digital competence	20%
4	I have a good command of digital literacy and competence, I am ready to help in the development of digital competencies, and I can give recommendations for improvement or participate in the development of digital tools used	10%

Conclusion

Analyzing the results of the questionnaire, we draw the following conclusions:

- Students, as future specialists, are generally familiar with the digital environment and have faced the need to use digital technologies in the process of training and professional activity.

- They find it difficult to characterize essential knowledge and skills that may indicate the formation of digital culture.

- They are aware of the spheres and directions of digitalization of professional activity, but they tend to use information and communication technologies for processing and searching for information.

- use digital technologies to provide digital information processing operations.

- are ready to engage in active and creative interaction with digital elements of the educational environment of the university.

Therefore, it is worth raising students' awareness and interest in a professionally-oriented digital environment, including this information and methods of activity in the content of education. It is worth allowing students to actively use the digital environment, including for organizing communication to solve problems of educational and research activities. To expand their experience in creative understanding and application of elements of the digital environment of the university. This area of work can be implemented at the level of creating pedagogical conditions conducive to students acquiring knowledge, skills, and experience of interaction in the digital environment.

References

1. Гнатышина Е.В. Социокультурный подход как общенаучная основа формирования цифровой культуры будущего педагога. // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. - 2018. - № 1. - С. 50-58.
2. Шаухалова Р.А. Организационно-педагогические условия формирования цифровой культуры студентов университета. // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2020. – Т. 12. – № 2. - С. 63-69.
3. Гнатышина Е.В. Формирование культуры будущего педагога. Монография. - Челябинск: Изд-во Южно-Урал. гос. гуманитар.-пед. ун-та, 2019 - 294 с.
4. Рулиене Л.Н. Цифровая грамотность и гуманитарная культура педагога в инновационной образовательной практике. // Открытое и дистанционное образование. – 2016 – № 4 (64). – С. 53–58.
5. Мешкова Л.Н. Цифровая культура и цифровое поколение: основные направления взаимодействия. // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. – 2020. - № 3А. - Т. 9. - С. 178-188.
6. Шаухалова Р.А. Педагогическая система формирования цифровой культуры студентов бакалавриата в информационно-образовательной среде университета: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук: 13.00.08. - Грозный, 2021. -216 с.

References

1. Gnatyshina E.V. Sociokul'turnyj podhod kak obshhenauchnaja osnova formirovanija cifrovoj kul'tury budushhego pedagoga [Socio-cultural approach as a general scientific basis for the formation of the digital culture of the future teacher], Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [Bulletin of the Chelyabinsk State Pedagogical University], 1, 50-58 (2018).
2. Shauhalova R.A. Organizacionno-pedagogicheskie uslovija formirovanija cifrovoj kul'tury studentov universiteta [Organizational and pedagogical conditions for the formation of digital culture of university students], Sovremennaja vysshaja shkola: innovacionnyj aspekt [Modern Higher school: Innovative aspect], 2 (12), 63-69 (2020).

3. Gnatyshina E.V. Formirovanie kul'tury budushhego pedagoga [Formation of the culture of the future teacher]. Monograph (Publishing House of the South Ural State Humanitarian and Pedagogical University, Chelyabinsk, 2019, 294 p.).

4. Rulienė L.N. Cifrovaja gramotnost' i gumanitarnaja kul'tura pedagoga v innovacionnoj obrazovatel'noj praktike [Digital literacy and humanitarian culture of a teacher in innovative educational practice], Otkrytoe i distancionnoe obrazovanie [Open and distance education]. 4 (64), 53-58 (2016).

5. Meshkova L.N. Cifrovaja kul'tura i cifrovoe pokolenie: osnovnye napravlenija vzaimodejstvija [Digital culture and digital generation: the main directions of interaction], Kontekst i refleksija: filosofija o mire i cheloveke [Context and reflection: philosophy about the world and man], 3A (9), 178-188 (2020).

6. Shauhalova R.A. Pedagogicheskaja sistema formirovanija cifrovoj kul'tury studentov bakalavriata v informacionno-obrazovatel'noj srede universiteta: dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk [Pedagogical system of formation of digital culture of undergraduate students in the information and educational environment of the University: Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.08] (Grozny, 2021, 216 p.).

Г.У. Койшыгулова, К.Ж. Туребаева

К.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

ЖОО-да студенттердің цифрлық мәдениетін қалыптастыру (жұмыс тәжірибесінен)

Аңдатпа. Мақалада педагог пен болашақ маманның цифрлық мәдениетінің жеке компоненттері қарастырылған. Педагогтың ақпараттық мәдениеті, цифрлық мәдениеті, цифрлық құзырет, цифрлық сауаттылық ұғымдарына анықтамалар берілген. Цифрлық мәдениетті қалыптастырудың теориялық негізделген педагогикалық жүйесінің тиімділігін растайтын эмпирикалық мәліметтерді алу үшін студенттерге сауалнама жүргізілді. Автор студенттерге цифрлық ортаны, соның ішінде қарым-қатынасты ұйымдастыру және оқу мен ғылыми-зерттеу қызметінің міндеттерін шешу үшін белсенді пайдалану мүмкіндігін беру қажеттігін алға тартады. Жоғары оқу орнындағы бакалавриат студенттерінің цифрлық мәдениетін қалыптастыру бойынша жұмыс тәжірибесінен алынған мәліметтер және болашақ мамандардың цифрлық мәдениет туралы пікірлері келтірілген.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық мәдениет, педагогикалық технология, цифрлық сауаттылық, сауалнама.

Г.У. Койшыгулова, К.Ж. Туребаева

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актөбе, Казахстан

Формирование цифровой культуры студентов в вузе (из опыта работы)

Аннотация. В статье рассмотрены отдельные компоненты цифровой культуры педагога и будущего специалиста. Даны определения таким понятиям, как цифровая культура педагога, информационная культура, цифровые компетенции, цифровая грамотность. Проведено анкетирование студентов с целью получения эмпирических данных, подтверждающих эффективность теоретически обоснованной педагогической системы формирования цифровой культуры. Автор утверждает, что необходимо предоставить студентам возможность активно использовать цифровую среду, в том числе для организации общения и для решения задач учебной и научно-исследовательской деятельности. Приведены данные из опыта работы о формировании цифровой культуры студентов бакалавриата в высшем учебном заведении и мнения будущих специалистов о цифровой культуре.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая культура, педагогическая технология, цифровая грамотность, анкетирование.

Information about authors:

Койшыгулова Г.У. – корреспондентия үшін автор, «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім бағдарламасының 2 курс докторанты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, А.Молдағұлов даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Туребаева К.Ж. – профессор, педагогика ғылымдарының докторы, психологиялық-педагогикалық және арнайы білім беру кафедрасының меңгерушісі, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, А.Молдағұлов даңғ. 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Koishygulova G.U. – **Corresponding author**, The 2nd year Ph.D. in Pedagogy and methods of primary education, K.Zhubanov Aktobe Regional University, 34 A.Moldagulova ave., Aktobe, Kazakhstan.

Turebayeva K.Zh. – Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Psychological, Pedagogical and Special Education Department, K.Zhubanov Aktobe Regional University, 34 A.Moldagulova ave., Aktobe, Kazakhstan.

M.S. Isaev¹
A.M. Rysbekova²
T.A. Daniyarov¹

¹Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
²Ataturk School-gymnasium No. 17, Turkistan, Kazakhstan
(E-mail: talgat.daniyarov@ayu.edu.kz)

Personal appearance of the future specialist, formed on the basis of national values

Abstract. *The national value is that for centuries every nation has been creating spiritual wealth together with humanity. In accordance with modern requirements, mentors have pedagogical and psychological in the context of young professionals, and young people in general, it is necessary to show a direct, clear, solid path to culture. Instruction through increasing the attitude of recipients to national values and national self-awareness, the development of qualities of compassion and love for the nation in future young people. The purpose of this research work is to preserve the continuity of the society where should the value of education that serves be transferred, and why on the spot, due to the fact that the transfer will be more useful, an analysis is put into scientific circulation. To this end, in the 2019-2020 academic year in 30 different schools of the Republic of Kazakhstan, «semi-structured interview» and «future specialist» for 257 working teachers, the formation of a personal image on a national basis». Scientific the work uses a phenomenological approach, one of the methods of qualitative research. Scientific the reliability of the study is determined by the formula of Mill and Haberman (reliability = approaches set/set of views + diversity of views). This indicator of the reliability of research work was 0.87. Released results the majority of school teachers (n=166) have a valuable education in the family and the school expressed confidence that more should be given. Also, school teachers are given in the family. Value education should be supported at school and in the social environment. As a result of the recognition of the value, students form patriotism, patriotism, civic realities are improved.*

Keywords: *national values, specialist, ethnos, school, spiritual education, future youth, person.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-243-253>

Introduction

The future of universities in all countries in the conditions of today's globalization, in the training of specialists, great importance is attached to the development of world technologies and scientific information in their personal development, instilling national values in them has begun to attract attention. After all, the process of

globalization must meet the requirements of the competition and any citizen in need of formation can absorb the national being danger, obviously. In modern universities, we train specialists for their professional training, we pay great attention to the formation of moral qualities, and we will not take into account the importance. Therefore, future specialists, that is, today's student youth of education, upbringing, and

personal development within the framework, we must focus on enriching our values. Its content is from our ancestors in the impending national and ethnic pedagogic heritages. On the path of rebirth, first of all, we must revive and revive those virtues that were laid in us by our ancestors' need. In any environment, in the knowledge and understanding of people, in thinking, in paid and depending on the spiritual soul, the system of education and analysis of people, two large groups of divides can be distinguished. They are mentally whole, the spiritual soul is pure and mentally defective. Teaching values is very important in recent years, and a topic that is being considered to a greater extent has emerged as a problem. Because one society's values play a very important role in preserving peace and continuity. In society, the protection of personal values in order for people to live together and safely, one there are such services as providing something. They are assigned to people as members of society if such tasks are not performed at the proper level, then the tension and unrest in society are different. The assimilation of values in a person begins in the family, although his school is very important from the point of view of further continuation. Value education in the family what knowledge does he have, since there is one process that begins and continues until the end of a person's life at the level of transmission, in which class and in which dimension it is important to transmit? In addition, what values the child carries from the family, school, and social environment, there is a need to determine mastery.

The child learns the basic knowledge from his parents, who are his environment before reaching a certain age. The family absorbs confidence and responsibility for the child from an early age. Also, the family is in harmony with the child's society and is confident in itself necessary for existence [1, p. 12;]. Therefore, values are the basis of stability and they are very important in maintaining regularity.

According to Kazakhs, the spiritual world is whole, smart people good-bad, right and wicked, wicked and honest, who can clearly distinguish between awesome and literacy, act accordingly and criticize a person with a broad disposition,

one word, responsive, fair to protect a person can make the right decision. Thoughts about life that are able to restrain their feelings and feelings without worrying about fame, fame, or career a soul that can see with its eyes. Let a person not lie, firmly believe in promises, respect parents, and adults and respect the holders of knowledge, take care of his country, rejoice, and forgive. In value education, the next question that should come from the family is parental due to the fact that children determine the measure of their love in their relationships. Drawing conclusions in connection with a misunderstanding on the part of the child, the parent should not deny every action. In no case do not measure in this matter it is necessary to be taken out. A certain level has been formed between feelings and thinking should. After all, this is very important for the development of the child as a person and the assimilation of values occurs [2, p.76;].

Methods

In the research work, the method of analysis is applied phenomenological in accordance with the model of qualitative research. Such studies are related to situations faced by individuals depending on what they understand and what their thoughts are [10, p. 343]. This is where valuable knowledge depends on the views of the class teachers in the research work of the idea of what should be given and why the transfer on the spot can be useful a phenomenological method was chosen for the determination. Therefore, the object of the study took into account such features as ambiguity, their relationship, and internal dependence. Studies that complement knowledge in traditional historical cognition formulate certain historiographical analyses and pedagogical science that refute or confirm it according to the teaching methodology, and the approach of theoretical propositions is applied.

Historiography

«Nationality», «nation» of changes in the country's education system you probably noticed that it is being replenished. Yes, this means that the importance of our national value increases

In the conditions of the prosperity of our culture and civilization, the future young clearly form a horizon, love for the nation, the country. That is why our youth create conditions for awareness, awareness is an urgent matter. Whatever nation it is, the greatest achievement for itself is the past, glorifying its history with values other than centuries. Customs, traditions, and customs have survived to this day, for good reason.

At the same time, one of the questions is: «questions of national education should be aimed at how to absorb?». The great writer M. Auezov said: «Be a nation, fix the cradle. «As they say, first of all if we join the ranks of a civilized country, we will be able to establish our upbringing very well. The teacher is always educated, we know that you need to be honest and responsible. According to a scientist, a good word, a good deed, or a good desire makes a person more perfect, and contributes to self-education, self-improvement of the individual will be the main source. With public activity, it is necessary to choose the path of politics, this is not a concept. Now, for our society, first of all, an intellectual, that is, an objective person to the situation needs a person who can look, evaluate, and analyze. For the manager, every act, spoken word, action, and behavior is of great importance in society [3, p. 116;].

Values are not subject to certain actions and circumstances. For example, the language of the value of gratitude and honesty in the workplace, at school, in business or politics, with friends, and may also have meaning among outsiders. The values standard or criterion serves as. The main goal of the transformations in higher education institutions is the education and humanization of relations between students and teachers. To characterize it as a downer will be. Obtaining knowledge based on national values by all university students' observation: the content of the disciplines is aimed at the formation of students' national identity in order to maximize the activation of the intellectual and spiritual potential of the individual through the introduction of special materials (national component); ethno pedagogical, cult urological, axiological, archeological, ethnocultural,

provision of multicultural, health-saving and competence-based directions; organization of a process aimed at improving the quality of our national values; implementation of the interaction between a teacher and a student on a national basis; training of specialists based on universal values [4 p.26;]. Historical circle on spiritual and moral education, popularization of national values is important local history work with students. This is together with deep enthusiasm, perseverance, hard work, and patriotism for students in their search work, which allows them to increase their feeling. Students of the region should emphasize the development of interest in studying. In addition, it is mandatory to present the content of each lecture in relation to the educational work of the school and parents, in municipal, and providing particularly important activities. The school is the most important educational organization after the family. The school is a family as a natural, as opposed to a structure, a social entity created for the realization of certain goals. Despite the fact that the child has mastered several tasks and skills in the family, his further general development cannot be carried out in this environment. Because the child after the family environment is different participates in groups, i.e. in such environments as school, play, profession, and further development of this it can be carried out in groups. It follows from this that the structure of preschool turns out that the task is to prepare the child for school. The physical development of the child, his thinking, and normalization of sensual, and moral development takes place in the family. At the present stage, the whole world is one of the most dangerous changed thoughts about the fact that everyone has different moral principles that elevate from the count. According to these principles, each person has their own norms and values in the definition. This circumstance contributes to the formation of social unity in society and survival within one organization [5, p. 5]. It is in connection with these circumstances that scientific research has been conducted in different countries of the world to show why value education is necessary. Thus, in a scientific study conducted by Licone [6, p. 45], it was shown

that the average. He spent 30 hours in front of the TV and committed about 200,000 violent crimes before the age of 16 and was motivated by about 40,000 sexual passions before the age of 18 he says that he will witness the incident. In order to prevent the consequences of this issue what value knowledge should be given to children and what values are necessary to determine whether it will be useful if it is introduced on earth? in responsibility. However, the family and the school fulfill their responsibilities on this issue of the environment, society, traditions, religious beliefs, and social norms in the course of always having to remember. People live in an environment shaped by their values and the values society makes attempts to. People themselves have values in their relationships with others that can be changed under the influence. School life is very important in the process. Because people an important part of the process of learning values is school life. And also, the school is a platform for living and learning based on values. It follows from these considerations that the purpose of this research work is where value knowledge depends on what should be given and why it would be useful to define points of view there. Therefore, scientific work is based on evidence-based evidence in the planning of education, which directs the information of the society on this issue and increases its availability.

Spiritual and moral values provide the context of our life. They are mandatory, it does not have to be associated with a particular belief system or religious cult. Conversely, they depend on ourselves, on our contacts with other people, and on the development of a system of personal values arises. We can say that this points the way to understanding the essence, the meaning of our life. A spiritually hungry person cannot feel it while maintaining balance in his life. He can make various negative decisions maybe. Such a person feels lonely and loses himself at the bottom. The meaning of one's own life, the direction of development, and purposeful actions are also excluded. Not only through education, path, enrichment of spiritual value, but also through deep morals, we would have given education. Spirituality is the true human essence.

Outcomes

Learning is the most important process. The training is purposefully organized and aimed at achieving a certain result. We prove that learning also depends on the laws on which nature and man depend. Therefore, the most important principle of learning is conformity to nature. Axiological in the country, almost all works were reflected on the basis of philosophical sciences. For the same reason and it follows from the works of Russian scientists that compassion for the nation will continue in the literary heritage, justifying the qualities that our youth wants to see, it is known that [7; p. 10].

We refer to national values, the main values in family education, and first of all, common values. Value – good tricks, justice, which most people know how to approve and have a common opinion, a social unit of public importance to the individual, assessed as patriotism, social objects. Then the person himself is a value. And the integral parts of this value are family, native land, health, education, work, friendship, language, cultural heritage, etc. National values are one ethnic group, it is necessary to act as social and normative-cultural axioms of people's behavior.

National values have a very active influence on the nature of interethnic relations, nationalism often finds expression. In this regard, the understanding of them, and their specific ethnic reflected in the actions and behavior of individual representatives of the Association it is important to determine how much they coincide with the interests of the whole nation. In our opinion, there is a common value for people who connect the community of a certain way of life as a system of ideas about life. Mastering students' national values, and consciousness, I know that working in the right direction of the game is huge. However, as it seems, it is necessary to clarify what needs to be explained.

Spiritual and pedagogical education of students in the learning process, created by outstanding thinkers of the past heritage, their ideals, and attitudes to the education of a perfect personality is necessary to submit. As a result, students become aware of their daily activities

and can plan their daily life in their own way. In their plans, pedagogical and educational efforts to master the heritage should be manifested, since national spiritual values have a high level of formation of the worldview, thinking, interests, and needs of young people there are goals. As a result of the knowledge of beauty, students acquire artistic taste, aesthetics forms a worldview, and develop emotional sphere and creative skills.

All of them are connected by national-spiritual and educational values. The method of phenomenological analysis in accordance with the model of qualitative research was used in the research work. That such a study is related to the situations that individuals face, depending on what they understand and what their thoughts are [10, p. 343]. This is a study where valuable knowledge should be presented in the work, depending on the views of the teachers of the class, the definition of concepts about what is needed, and why it is useful to give there, a phenomenological method was chosen for this.

The object in question is defined in its own way, in the same state. They are somehow not allowed to be replaced by a method, an impact. The method of scientific research of such appointment consisting of a large number of persons with a common goal to come to a single conclusion is carried out as a model for the whole group or part of it. Full disclosure of the problem analysis, comparison, juxtaposition, generalization of philosophical, social, psychological, and pedagogical literature, conducting interviews, questionnaires, statistical processing, generalization methods of generalization, and generalization of results were used [8, p. 105].

This research work is carried out in the 2019-2020 academic year in 30 schools in Kazakhstan in the primary school was carried out with the participation of 257 teachers who taught in the classrooms. The study was conducted at the request of the participants; their personal data was kept secret.

The gender of the participants, the length of service, and the type of class in which they teach were different. Sufficient recognition by

the researcher of persons who are sources in the study increases external reliability. The personal data belonging to the participants are presented in Table 1.

Table 1. Personal data belonging to the participants

Gender	Male		Female	
	118		139	
Work	0-5 year	6-10 year	11-15 year	Over 16 year
	41	67	80	69
Teaching a class	1-class	2-class	3-class	4-class
	63	47	84	63

All the data in the research paper are compiled by researchers and «Value Education (on earth), I think it should be given. Because if it is done here..... I think it will be very useful from the point of view. «consists of 1 question supplementing the sentence Implemented through a «form of semi-structural approach». Semi – structure approach method is based on a certain degree of standardization and flexibility of education, a very effective method in research in the field. When developing this form, the literature related to this is most first studied, and the application through the knowledge results obtained, the questions of the previous interview were asked. Expert opinion of specialists for the form as a result of interviews with 20 people, after the feedback was received and conducted, most of the questions were deleted, and a form consisting of 1 questionnaire was prepared. In order to clearly show how the method was used to improve reliability and thus, it is assumed that other researchers can use this method in a similar way [9, p. 184]. To present in a visual form the approaches considered by the researchers, the desire to convince the reader of external reliability, in their own views on the results of the study also helps to increase the internal reliability of the study. In addition, an important place was occupied by the accurate transmission of data to increase the internal reliability of the study [9,

p. 185]. During scientific research, consultations were received from 3 specialists in order to ensure reliability. Relation to comparisons the difference between similarity and attitude is revealed, the reliability of the study is determined Mill and Haberman [10, p.28] formula (reliability = similarity of point of view / point of view of similarity + differences in views). This is unique for the study of the verification (reliability) value of 0.87 on the basis of the applied reliability work, the result was obtained. Where, according to the participants, should be given valuable knowledge and scientific research conducted in order to find out why the answers collected in the study from the interview form filled out by school teachers can be useful on the spot having studied, the following conclusions were made:

Table 2. Where the value knowledge according to the views of the participant's results related to what needs to be given

Where to give	The frequency
Family	166
Family and school	37
Everywhere	15
School	11
Family School Social environment	10
Social environment	9
Family and social environment	8
Family School and Media	1

Table 2 shows where the value knowledge of school teachers should be presented and shows the number of response frequencies accumulated from related views. School teachers believe that the greatest amount of valuable knowledge should be given in the family (n=166). Others trust the family more, even when they pay attention to the places where values should be transferred. In addition, the answers given indicate that the main place where value education is given is the family, he was shown that the school and the social environment should be a support. The best foundations are in the family, but, nevertheless,

in the future it was not supported in school and the social environment values are not sufficiently stored. The instability of the properties of this path for discovery complicates the assimilation of values. At the moment of education, universal values and national solutions to the problem of values: with the updating of teaching methods; value orientations; everything aimed at strengthening the sense of patriotism, strengthening work; maximum familiarity of students with the surrounding political, national conditions education; humanization of education; filling the content of education related to the introduction of changes on a national basis. After gaining independence and the formation of the state, the cultural and spiritual situation of the country has weakened, and the issues of education of generations and the unity of the country, and the language remain in the spotlight. The problem of language worries us all. Youth is the core of our society. The preservation of our language also, and, of course, this year, this year, this year, this year. Language is the history of our people, chronicles, dreams and hopes, sorrows and joys, and the tone of all spiritual life. First of all, the language one must be respected and be a great patriot [9, p. 185].

In relation to the analysis of the family in modern family psychology and family psychotherapy, two theoretical positions can be distinguished. In the first position, the family is a different and common group with interests. According to the second position, the family is an integral system in activity [11, p. 208]. The national customs and traditions of the Kazakh people are rich in culture and education, we can say that. All the age-old wisdom of our ancestors from our national tradition, you can see the commandments concerning all aspects and stages of our life. Kazakh family values and customs of the people are carefully passed down from generation to generation. Each procedure along with the deep meaning of education is unique. Therefore, saving our precious treasure, and further, we believe that it is very important to convey to future generations, to popularize. If we look at the progenitor of our Kazakh national upbringing, we will see, and read, in a new

way everything that is in culture. For example, inseparability in the teachings of the Veda, Kazakh family since our long-standing virtue is our main value, then legality is comprehended by every family today. Whatever foreign culture, when we see something good, it seems to us that everything is taken from our culture. «A person is neither a devil, nor good, nor evil, everything comes to a person through addiction. Even work skills. Therefore, our teacher will also teach the presence of the cost of the contract [3, 114 p.]. Taking into account the fact that tomorrow there are young people in the country, recently «universal labor 20 steps to society», as well as various programs aimed at making the country flourish, in the minds of young people «what am I doing ? How can I benefit my country?! «we know that the question should stand. The younger generation has a love for their country, land, native environment, and the course of the formation of national culture in the person of the great enlighteners Sh. Ualikhanov, from the works of Y. Altynsarin, A. Kunanbayev, teachers of the 1st half of the XX century M. Zhumabayev, Zh. Aimautov, Sh. Kudaiberdiyev, M. Dulatov, A. Baitursynov will not be superfluous if we talk about spiritual values. It is from this point of view that the formation of the student's personal appearance takes place causes a serious need.

At whatever stage of society, there is no humanization of youth, the issue of education

is not removed from the agenda. In particular, on the basis of the traditions of our nation, the problem of the absorption of human qualities by young people is investigated in the ethnic pedagogic aspect.

There is merit in our domestic scientists. Great scientists and the Kazakh intelligence have in their heritage various personality traits to associate with properties, to associate with their mental and bodily actions shows. The national heritage of these individuals continued in the studies of subsequent generations. Thus, the national analysis of the problems of personal appearance formation on a value basis studied by domestic scientists is important.

The formation of the personal appearance of future specialists on the basis of national values is different. Nevertheless, the centuries-old traditions and the national heritage of our people, the education of young people with the formation of a personal image based on the national heritage tool gives very effectively. As well as «national values», «universal values of the national spirit of values» and «consciousness focused on national values». Inclinations, ideas, and relationships with other people make him accepting of ways of life. This applies to certain cultures and values and what he has allows him to achieve adequate satisfaction and stability. National values are a set of psyche, needs, interests, views, value orientations, beliefs, and ideals, ultimately, the

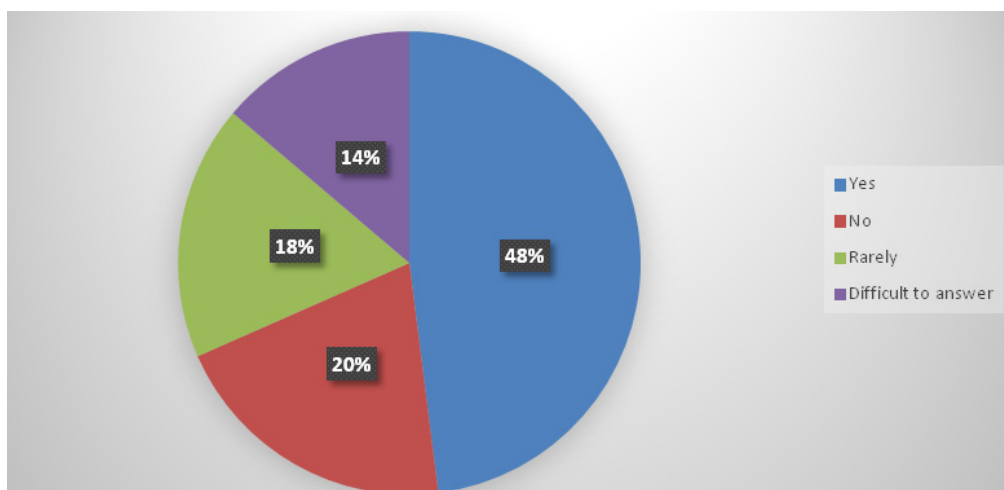

Fig.1. «Formation of the personal appearance of the future specialist on a national basis» results of the survey conducted within the framework of the project

orientation of the hero himself is not only a set of defining features, but also a system, and often depends on the temperament and moral principles of the people. Ethnic group history of development, psychology of the nation, human abilities, collective proven. The national behavior begins with the family, and after like aliens lots of people doing ancestral upbringing, rude acts, i.e., the father who gave birth to himself now, who raised his mother, currently lives in a nursing home, drug addiction and would not have heard stories about those who were drunk, not they would have seen such a horror!

On account of the understanding and attitude of future specialists to national values, a special survey of high school students and students for the purpose of the competition was taken. The survey was conducted anonymously. Questionnaire questions and results are fully indicated in the appendix (Appendix-1).

According to the results of the survey, 48% of the participants took well about «national values». However, this indicator still remains a problem in this matter because 20% of them are not satisfied that they do not exist, and 18% of the activity under irritation, 14%-found it difficult to give an answer. The percentage of the result is shown in the figure below (Fig. 1)

Changes in the social structure, market relations, and spiritual life that has developed in society such as «you must freely express your thoughts», and «everything can be done». An ideological vacuum arises under the influence of means of anti-human ideas views, and phenomena (drug addiction, alcoholism, sexual promiscuity, personal boss pragmatism, dishonor, etc.) it is clear that they have a negative impact on our youth clearly.

It is necessary to make changes in the educational process, to create a personal image of the future specialist of the need for formation. Because based on universal values one of the ways to solve the problem of forming the personal appearance of a future specialist is in connection with the joint educational work of the school with parents.

Every future specialist should be highly moral, creatively active, and socially educating a

mature personality -this remains the main goal of teachers. To be a person means to feel useful to society, with centuries-old folk experience, instilling eternal values of the formed spiritual culture. These values work as a creative force, socially significant activity, social life, people that are, to use, that is, to spend on relationships with each other, on everyday life. The element of education with the love and enthusiasm of the teacher for his profession, we can say that this is the attitude of the teacher to the student. There is no personality outside of memory, outside of traditions and culture. Memory is the spiritual fortress of a person.

Currently, the child is taught from the moment of moving through the threshold of the school in the educational hours, deeply touching the history of our country, the works of the Kazakh intelligentsia were presented, thanks to the undeniable explanation of the huge contribution of students to the development of the society we can form human values.

As well as the manifestations of the national ritual used in life: rituals, symbols, superstitions, prohibitions, rituals, religious sermons, beliefs, rites of courage, parenting duty, moral duty, hereditary duty, etc. are realized through virtues, personal undoubtedly will become properties.

Conclusion

Personal appearance of the future specialist based on national values. We consider it necessary to form the foundations of national education and to master ethnic traditions in education in accordance with the requirements of the time. In teaching youth national culture in connection with technologies, national values, national values, control of the social and normative-cultural axioms of the behavior of people belonging to the group and this is a guarantee that young people bring up competitive patriots.

It is desirable that the future specialist be competent in all respects. Whether it's a national value, whether it's knowledge without failures. The school, university, and environment play an important role in the preparation of the national values of the future specialist. Therefore, where

the word «nation» is used, so as not to surprise the youth of the country, we must reach such an extent that there are no problems.

The development of society, the development of modern ideas and views, the development of human qualities and deeply aware of life, which does not deviate from the great idea, (sooner or later) realizes that in the depths of the black earth he knew clearly, did not harm his child, enjoyed the song, cleanliness, decency of clothes We must understand that this is the turning point of the Great Steppe generation. The honor of all is to bring up a generation that will put higher, think about its future, the future of its generation, the fate of its country, the problem should be

legalized not by law, but by the conscience of every young person.

The external appearance and inner world of a person, facial recognition and soul, each of them according to the feeling, understanding that indicates the importance of knowing their individual characteristics. This obviously, the qualities that are determined when entering into a relationship, with respect. It must be remembered that the specifics of personality development in different ways, the formation depends on the environment of its existence, depends on both economic and political relations. The human psyche is changing as the human environment is constantly changing.

References

1. Saygin A.G. Seeking a Better Future in Education: International symposium on education of skills, morals and values in Turkey from the past to the present. - Stambul: Serhat. - 2016. – 258 p.
2. Yilmaz M., Ömer F. Y. Opinions of Primary School and Pre-School Teachers about Value Education // *Bartın University Journal of Faculty of Education*, - 2017. - 6(2), - 737–748 p.
3. Қасымова Р.С. Махмұт Қашқаридың «Құтты білік» дастаны – түркі халықтарының рухани өзегі // *Қазақстанның ғылымы мен білімі*. - Алматы, 2015. - 115-121 б.
4. Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе. - Алматы, - 2005. – 174 б.
5. Ерофеева Л. Творческие задания как средство воспитания интеллектуальных мотивов учения у будущих учителей: автореф.дисс.канд.пед.наук. -2004. - 22 с.
6. Atemova K., Kabekeyeva K., Iskakova P., Zhumadullaeva A., Belgibayeva G. Application of national values in family training of Kazakh people // *Journal of Advanced Pharmacy Education & Research*. - 2018. - P.413-418.
7. Zhumadullaeva A.A., Konyrbaeva S.S., Duanbaeva B.C., Kasymbekov Z.A., Daniyarov T.A., & Isaev, M.S. Applying the findings of scientific and pedagogical research in values education. // *Mathematics Education*, - 2016. - 11(5). - P.21-34.
8. Lovat, T. Values education and quality teaching: Two sides of the learning coin. In T. Lovat and R. Toomey (Eds.), *Values education and quality teaching*. Callaghan: Springer Science. - 2009. - 225 p.
9. Исаев М.С., Данияров Т.Ә. Құндылықтық білім қай жерде берілуі керектігіне байланысты ғылыми-педагогикалық зерттеу. // *Қазақстанның ғылымы мен өмірі*. - 2020. - № 6. - 183-189 б.
10. Kirschenbaum, H. 100 ways to enhance values and morality in schools and youthsettings. Boston: Allynand Bacon. - 1995. – 361 p.
11. Исаев М.С., Данияров Т.Ә. Ұлттық құндылықтар негізінде жастарды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі. // *Қазақстанның ғылымы мен өмірі*. - 2020. - №11/1 (144) - 206-209 б.

References

1. Saygin A.G. Seeking a Better Future in Education: International symposium on education of skills, morals and values in Turkey from the past to the present (Serhat Stambul, 2016, 258 p.).
2. Yilmaz M., Ömer F.Y. Opinions of Primary School and Pre-School Teachers about Value Education, *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 6(2), 737–748 (2017).

3. Kasymova R.S. Mahmut Kashkaridin «Kutty Bilik» dastany – turki halyktarynyn ruhani ozegi [Mahmut Kashkari's epic «Kutty Bilik» is the spiritual core of the Turkic peoples], Kazakstannyn gilimi men omiri [Science an life of Kazakhstan] (Almaty, 2015, 115 p.).
4. Turganbaeva B.A. Mugalimnin shygarmashylyk aleuetin biliktilikti arttyru zhagdayinda damyту: teoriya zhane tazhiribe [Development of creative potential of the teacher in the conditions of professional development: Theory and practice] (Almaty, 2005, 174 p.).
5. Erofeeva L. Tvorcheskiye zadaniya kak sredstvo vospitaniya intellektualnyh motiviv ucheniya u budushih uchiteley [Creative tasks as a means of educating intellectual motives of teaching in future teachers]. Abstract of the dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences, 2004. - 22 p.
6. Atemova K., Kabekeyeva K., Iskakova P., Zhumadullaeva A., Belgibayeva G. Application of national values in family training of Kazakh people, Journal of Advanced Pharmacy Education & Research. - 2018. - P.413-418.
7. Zhumadullaeva A.A., Konyrbaeva S.S., Duanbaeva B.C., Kasymbekov Z.A., Daniyarov T.A., & Isaev, M.S. Applying the findings of scientific and pedagogical research in values education, Mathematics Education, 11(5),21-34 (2016).
8. Lovat, T. Values education and quality teaching: Two sides of the learning coin. In T. Lovat and R. Toomey (Eds.), Values education and quality teaching. Callaghan: Springer Science. - 2009. - 225 p.
9. Isaev M.S., Daniyarov T.A.. Kundylyktyk bilim kai zherde berilui kerektingine bailanysti gilimi-pedagogikalik zertteu [Scientific and pedagogical research on where value education should be provided], Kazakstannyn gilimi men omiri [Science an life of Kazakhstan], 6, 183-189 (2020).
10. Kirschenbaum, H. 100 ways to enhance values and morality in schools and youthsettings. Boston: Allynand Bacon. - 1995. – 361 p.
11. Isaev M.S., Daniyarov T.A. Ulttyk kundylyktar negizinde zhastardy ruhani-adamgershillikke tarbieleu maselesi [The issue of spiritual and moral education of youth on the basis of national values], Kazakstannyn gilimi men omiri [Science an life of Kazakhstan], 11/1 (144) 206-209 (2020).

М.С. Исаев¹, М.А. Рысбекова², Т.А. Данияров¹

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²№17 Ата-түрік атындағы мектеп-гимназия, Түркістан, Қазақстан

Ұлттық құндылық негізінде қалыптасқан болашақ маманның тұлғалық келбеті

Аңдатпа. Ұлттық құндылық – әр ұлттың ғасырлар бойы адамзатпен бірге жасасып келе жатқан рухани байлығы. Қазіргі заман талабына сай, тәлімгерлер педагогикалық-психологиялық тұрғыда жас мамандарға, жалпы жастарға түзу, анық, мәдениеті берік жол көрсетуі қажет. Тәлім алушылардың ұлттық құндылықтарға деген көзқарасы мен ұлттық сана-сезімін көтеру арқылы болашақ жастардың ұлтымызға деген жанашырлық, сүйіспеншілік қасиетін одан әрі дамыта аламыз. Бұл ғылыми зерттеу жұмысының мақсаты қоғамның сабақтастығын сақтауда өте маңызды қызмет атқаратын құндылықтық білімнің қай жерде берілуі керектігіне және неліктен сол жерде берілуі көп пайдалы болатындығына байланысты көзқарастарды ғылыми айналымға шығарып талдау. Осы мақсатта 2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының түрлі 30 мектебінде қызмет атқаратын 257 мұғаліміне «Жартылай құрылымды сұхбат» және «Болашақ маманның тұлғалық келбетін ұлттық негізде қалыптастыру» жобасы аясында сауалнама жүргізілді. Ғылыми жұмыста сапалы зерттеу әдістерінің бірі феноменологиялық тәсіл қолданылды. Ғылыми зерттеудің сенімділігі Милль және Хаберманның формуласын (сенімділік=көзқарастар жиынтығы/көзқарастар жиынтығы + көзқарастар әртүрлілігі) қолдана отырып шығарылды. Бұл ғылыми зерттеу жұмысының сенімділік көрсеткіші 0,87 болып есептелді. Шығарылған нәтижелер бойынша мектеп мұғалімдерінің көпшілігі (n=166) құндылықтық білімнің отбасы мен мектепте көбірек берілуі керектігіне сенім білдірді. Сондай-ақ, мектеп мұғалімдері отбасыда берілген құндылықтық білім мектепте және әлеуметтік ортада қолдау табуы тиістігін дұрыс деп тапты. Құндылықты тану нәтижесінде студенттер отан сүйгіштікті, ұлтжандылықты қалыптастырады, азаматтық болмысы жетіледі.

Түйін сөздер: ұлттық құндылықтар, маман, этнос, мектеп, рухани тәрбие, болашақ жастар, тұлға.

М.С. Исаев¹, М.А. Рысбекова², Т.А. Данияров¹

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

²Школа-гимназия №17 им. Ататюрка, Туркестан, Казахстан

**Личностный облик будущего специалиста,
сформированный на основе национальных ценностей**

Аннотация. Национальная ценность - духовное богатство каждой нации, создаваемое человечеством на протяжении веков. В соответствии с современными требованиями наставники в педагогико-психологическом плане должны показать молодым специалистам, молодежи прямой, четкий и прочный путь к культуре. Формируя отношение наставников к национальным ценностям и национальному самосознанию, мы можем и дальше развивать у будущих молодых людей способность сопереживать, любить нашу нацию. Цель данной научно-исследовательской работы – способствовать сохранению преемственности общества в том, где должны быть приобретены ценностные знания, служащие основой, и показать, почему они должны быть созданы именно там. С этой целью в 2019-2020 учебном году было проведено анкетирование 257 учителей, работающих в 30-ти различных школах Республики Казахстан в рамках проекта «полуструктурированное интервью» и «формирование личностного облика будущего специалиста на национальной основе». В научной работе использован феноменологический подход, один из методов качественного исследования. Достоверность научного исследования была выведена с использованием формулы Милля и Хабермана (надежность=набор взглядов/набор взглядов+разнообразие взглядов). Показатель надежности данной научно-исследовательской работы составил 0,87. По подведенным результатам большинство школьных учителей (n=166) выразили уверенность в том, что ценностное образование должно в большей степени передаваться семье и школе. Также учителя школы посчитали правильным, что ценностные знания, переданные в семье, должны находить свое отражение в школе и социальной среде. В результате признания ценности у студентов формируются патриотизм, национальность, совершенствуется гражданская идентичность.

Ключевые слова: национальные ценности, специалист, этнос, школа, духовное воспитание, будущая молодежь, личность.

Information about authors:

Isaev M.S. – Ph.D., Acting Associate Professor, Khoja Ahmed Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

Rysbekova A.M. – Teacher, Ataturk school-gymnasium No. 17, Turkistan, Kazakhstan.

Daniyarov T.A. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Khoja Ahmed Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

Исаев М.С. – Ph.D. қауымдастырылған профессор м.а., Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

Рысбекова А.М. – оқытушы, №17 Ататүрк атындағы мектеп-гимназиясы, Түркістан, Қазақстан.

Данияров Т.Ә. – **корреспонденция үшін автор**, п.ғ.к., профессор, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Ш.К. Жаркынбекова¹
Ф. Гювен²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Назарбаев Университет, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com, funda.guven@nu.edu.kz)

Оценка студентами онлайн-обучения в условиях цифровых трансформаций (на примере ЕНУ им. Л.Н. Гумилева)¹

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы адаптации студентов к обучению в дистанционном формате. С этой целью в конце сентября–середине октября 2021 года мы провели экспериментальное исследование среди студентов, обучающихся в одном из ведущих казахстанских вузов – Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева. Результаты исследования позволили выявить отношение студентов к переходу на онлайн-обучение, выяснить их предпочтения в формате образования, провести анализ сильных и слабых сторон онлайн-обучения, сделать вывод о необходимости разработки новых подходов к его применению. Подобные исследования крайне актуальны сегодня, так как они могут послужить в будущем для разработки качественно новой среды обучения для студентов. Это дает возможность скоординировать образовательную политику вуза, сделать выводы и принять соответствующие решения для совершенствования системы образования с целью повышения ее качества.

Ключевые слова: онлайн-обучение, цифровые ресурсы, образовательный процесс, удовлетворенность обучающихся

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-140-3-254-265>

Введение

Актуальность исследования обусловлена необходимостью детального, более глубокого осмысления тех изменений, которые произошли в условиях новых требований, вызванных пандемией COVID 19.

Как известно, как дистанционное образование, так и онлайн-обучение не являются но-

выми подходами в педагогике, тем не менее в новых условиях пандемии COVID 19 жизнью были внесены свои существенные коррективы.

Переход на онлайн-форматы образования, дистанционные формы преподавания выявил целый ряд сложностей, с которыми столкнулись преподаватели и студенты. Непосредственное взаимодействие между преподавателем и студентом,

¹ This research was funded by Nazarbayev University under the Funder Project (Reference# 280720FD1903).

осуществляющееся до локдауна, понималось как аудиторное обучение в конкретное время в конкретном месте. Начавшаяся пандемия потребовала срочной трансформации традиционных методов обучения, когда «face to face» заменяется на виртуальный формат, одними из важных составляющих которого являются цифровые технологии.

Возникшая чрезвычайная ситуация – локдаун – потребовала от всех участников системы образования решения многих вопросов в кратчайшие сроки, что, конечно же, повлияло на качество образования, получаемого в дистанционном формате. Все это вызвало большую озабоченность в обществе, поскольку в этот процесс были вовлечены не только те, кто обучает и обучается, но и все, кто сопровождает этот процесс (руководители, администраторы, родители и т.д.). Все они оказались перед необходимостью по-иному взглянуть на используемые технологии, изменить методы и подходы к обучению. Тем не менее вопрос об эффективности онлайн системы обучения остается открытым.

Сегодня настало время оценки произошедших изменений, определения результативности применяемых усилий и перспективности разрабатываемых программ. Очевидна необходимость новых исследований, которые внесут ясность в произошедшие изменения не только в пересмотре методики обучения, но и в сознании обучающихся и преподавателей, во взглядах на систему образования в целом, в подходах к управлению образованием и его организации. Данная статья является обобщением результатов проведенного экспериментального исследования рефлексии студентов на те изменения, свидетелями и участниками которых они явились в период локдауна и в последующее время. Полученные результаты вносят определенный вклад в эмпирическую базу проводимых исследований, способствуя объективному пониманию возникающих противоречий, тех трансформационных процессов, которые произошли за этот период в системе обучения. Кроме того, полученные результаты будут способствовать разработке дальнейшей организации онлайн обучения в его сочетании с традиционным форматом.

Цель исследования заключалась в выявлении отношения студентов к формату онлайн обучения на примере одного из ведущих казахстанских университетов – Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Выявлены субъективные и объективные факторы возникших в период онлайн обучения трудностей, проанализированы положительные и негативные стороны этой формы обучения, даны рекомендации по возможным форматам обучения с применением цифровых образовательных технологий.

Обсуждение

Последствия пандемии, безусловно, внесли серьезные изменения во многие сферы человеческой деятельности, в том числе и в систему образования. О масштабах ее влияния на академическую среду свидетельствуют многочисленные обсуждения возникающих проблем и их последствий в средствах массовой информации, в социальных сетях. Существующая допандемийная литература, посвященная проблемам дистанционного обучения, поднимала разные вопросы о методах и приемах этого вида обучения в эпоху происходящих глобализационных процессов. Многочисленные авторы проводят в своих исследованиях критический обзор современных взглядов и подходов к различным формам и методам организации учебного процесса, аргументируя их перспективы. По данным [Bozkurt, 2020], наиболее обсуждаемыми темами за почти три десятилетия были: мультимедийное обучение и учебный дизайн (1993–1999 гг.); конвергенция образовательных технологий, дистанционного образования и среды онлайн-обучения, а также интеграция образовательных технологий в традиционные условия обучения (2000–2004 гг.); пересмотр учебных программ по образовательным технологиям, включая образовательные технологии в высшем образовании и дистанционном образовании, устранение значительных различий в исследованиях образовательных технологий (2005–2009 гг.); онлайн-обучение и высшее образование, интеграция ИКТ и педа-

гогического потенциала образовательных технологий (2010–2014 гг.); интеллектуальные образовательные технологии, большие данные и аналитика обучения (2015–2019 гг.) [Bozkurt, 2020]. Безусловно, большая часть публикаций посвящена новым возможностям, которые предоставляют технологии дистанционного обучения в сфере образования. Однако, как отмечает A.Bozkurt, такая абсолютная вера в эффективность образовательных технологий является «ахиллесовой пятой» этой области [Bozkurt, 2020].

Пандемия COVID-19 ускорила и активизировала процесс масштабного использования цифровых технологий, их влияния на качество образования. Традиционная система обучения, когда и преподаватель и студент находятся в конкретное время в конкретной аудитории, вынуждена была трансформироваться в кратчайшие сроки и потребовала нового взгляда на систему обучения с учетом его национальной специфики. Такая возникшая в форс-мажорных условиях ситуация обусловила для многих университетов необходимость решения многих появившихся в этот период вопросов.

Обзор литературы по исследуемой проблеме определил круг вопросов, которые более всего привлекли внимание исследователей. К примеру, развернулась дискуссия относительно используемой терминологии: дистанционное обучение, e-learning (электронное обучение), онлайн обучение, hybrid learning (гибридное обучение), blended learning (смешанное обучение), TEL (technology enhanced learning – обучение с использованием технических средств), WSCL (web-supported collaborative learning – обучение с сетевой поддержкой), WBT (web-based training – обучение, в основе которого лежит глобальная сеть Интернет), виртуальное обучение и др.

Исследователи сходятся во мнении, что онлайн-обучение является разновидностью дистанционного обучения, реализуемого с помощью дистанционных технологий. При этом «дистанционное обучение в современном понимании, – это целенаправленный процесс интерактивного взаимодействия обучающихся

и обучающихся между собой и со средствами обучения, инвариантный (индифферентный) к их расположению в пространстве и времени, который реализуется в специфической дидактической системе [Андреев, 1996]. В таком формате отражаются все процессы, присущие традиционной форме обучения. А онлайн-занятие – это «включенное в учебный план и расписание учебное занятие, проводимое в виртуальной аудитории и основанное на аудиовидеообъяснении и комментариях преподавателя, которые базируются на использовании визуальных учебных материалов, продуктивных способов взаимодействия субъектов образовательного процесса, учете соотношения учебных материалов и практических заданий в режиме реального времени» [Рыбичева, 2018: 20]. Другими словами, онлайн образование дополняет дистанционное образование.

И все же большая часть многочисленных исследований в области образовательных технологий посвящена вопросу качества e-learning по сравнению с традиционным образованием. Единого мнения здесь нет. К примеру, по данным исследования, посвященного использованию электронных технологий в обучении европейскими вузами, которое было проведено Европейской университетской ассоциацией, около половины опрошенных (в анкетировании приняло участие 38 образовательных организаций Европы, а это примерно 1/3 общего европейского вузовского образовательного пространства), считают, что e-learning не повышает качество образования или не уверены в этом [Исследование, 2019].

Важным фактором для более глубокого и объективного понимания степени влияния произошедших изменений на непосредственных участников обучения (студентов и преподавателей) стали исследования по изучению удовлетворенности студентов и преподавателей новым форматом обучения. Были проведены широкомасштабные (с привлечением вузов нескольких стран) [World Bank, 2020] и локальные (на уровне нескольких вузов одной страны или одного университета) [Karadag et al., 2021; Gil, 2021; Nikou, 2022; Szopiński et al,

2021; Danchikov, 2021] социологические исследования.

Так, в 2020 году в анкетировании, проведенном мировым рейтинговым агентством QS, приняли участие более 11 000 студентов и 400 специалистов в области образования. Результаты исследования выявили уровень негативного влияния пандемии на образовательные системы по всему миру [World Bank, 2020]. Согласно этому исследованию, изменилось отношение студентов и к дистанционному образованию. По состоянию на 26 марта 2020 года, 58 % опрошенных иностранных студентов выразили заинтересованность в дистанционном обучении из-за ограничений, вызванных коронавирусом, в то время как только 42 % заявили, что они не заинтересованы в обучении онлайн. Кроме того, 51 % опрошенных студентов заявили, что они ожидают переноса университетами их занятий в онлайн-среду в качестве вынужденной меры на период борьбы с коронавирусной инфекцией [World Bank, 2020].

Изучая степень удовлетворенности студентов и преподавателей онлайн обучением, ученые обращают внимание на степень подготовленности преподавателей, техническую оснащенность университета той или иной страны с учетом ее национальной специфики. К примеру, Турции [Karadag et al., 2021],

Китая [Bao, 2020]; России [Danchikov et al., 2021], Испании [Gil, 2022], Польши [Szopiński et al., 2021], Индии [Gopal et al., 2021] и др. Практически во всех работах речь идет о схожих во многом проблемах, связанных с адаптацией студентов и преподавателей к работе в режиме он-лайн; несоответствием дистанционной формы обучения образовательным стандартам; низким уровнем удовлетворенности студентов стоимостью обучения; изменением роли преподавателя в учебном процессе; невысоким уровнем цифровой грамотности преподавателей; выбором вузами дистанционных образовательных платформ; демотивацией студентов к обучению; неудовлетворенностью ими выбранной специальностью и страхом перед будущим трудоустройством [Грунт и др., 2021].

Проведение оценки уровня удовлетворенности студентов и преподавателей на регулярной основе позволит увидеть объективную картину и понять степень эффективности онлайн-образования по сравнению с очным или смешанным (гибридным).

Материалы и методы исследования

В ходе исследования авторами статьи были применены анализ и обобщение научной литературы по теме исследования, обработка и интерпретация полученной информации и анкетирование. Рассмотрены казахстанский и зарубежный опыт организации учебных занятий и определены сложности, с которыми столкнулись вузы в разных странах.

Основным инструментарием исследования был анкетный онлайн-опрос студентов, проведенный на базе Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. В ходе эксперимента использована стихийная выборка респондентов, обучающихся по различным программам бакалавриата и магистратуры гуманитарных, экономических, естественно-технических профилей. Репрезентативная выборка составила 229 человек: 105 студентов 3-го (45.85%) и 101 – 4-го курсов (44.10%), а также 23 магистрантов (10.04%), в обучении которых использовалось дистанционное обучение.

Вопросы анкеты составлены на трех языках – казахском, русском и английском, поэтому у студентов было право выбора языка анкеты.

Для качественного анализа данных были разработаны и предложены вопросы закрытого типа, когда ответ заключается в выборе одного или нескольких предлагаемых в анкете утверждений (71), и открытого типа, предполагающего свободный ответ (23). Обработка результатов была осуществлена в программе Excel, которая представила их виде процентного распределения данных. Полученные данные были также обработаны с помощью статистической программы Statistical Package for the Social Sciences/SPSS 20.0. Анкета была создана при помощи Microsoft forms, распространялась посредством корпоративной элек-

тронной почты, социальных сетей. Участие в опросе было добровольным, а ответы на вопросы носили анонимный характер.

В целях достижения поставленной цели анкеты условно были разделены на 3 части. Первый блок вопросов был направлен на получение общей информации и связан с социально-демографической характеристикой студентов: возраст, пол, национальность, материальное положение, семейный статус и др. Так, возраст респондентов представлен диапазоном от 18 до 24 лет: 88.20% от 18 до 21 года и 11, 80% от 22-х лет до 24-х. Гендерное распределение студентов выглядит следующим образом: 37,11% – юноши, 62,89% – девушки. Описание студентов свидетельствует о том, что выборка данного исследования достаточно репрезентативна и отдельные полученные выводы применимы не только по отношению ко всему университету ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, но и к ситуации в Казахстане в целом.

Ряд вопросов был направлен на выявление эмоционального состояния студентов в условиях онлайн обучения. Вопросы третьей группы вопросов были нацелены на оценку студентами эффективности онлайн обучения и касались различных аспектов образовательной ситуации (учебной нагрузки, организации обратной связи с преподавателем, возможностей самообучения и др.).

Результаты исследования

Первый блок вопросов, помимо данных, представленных в разделе «Методология и методы исследования», включал вопросы, направленные на выявление технических возможностей имеющихся обучающих устройств, а также качества интернет-соединения. Отметим, что студенты чувствуют себя достаточно уверенно с технической точ-

ки зрения и не испытывают значительных неудобств. Доступ к Интернету имеют абсолютное большинство респондентов – 95.63%, а 82.095% вполне удовлетворены скоростью интернет-связи. Для выполнения заданий, которые даются для самостоятельной проработки, студенты в основном пользуются смартфонами и ноутбуками (48.47% и 44.10% соответственно). 7.42% используют планшет и компьютер. У подавляющего большинства (92.13%) (211) имеются необходимые для использования в учебном процессе камера, микрофон и наушники, 87.32% респондентов не имеют проблем с загрузкой требуемого программного обеспечения, у 78.60% студентов технические устройства достаточно новые (от 1 до 3-х лет). Только 2.62% респондентов указали на отсутствие технических устройств. Однако заметим, что каждый третий респондент (34.49%) делится своим устройством с другими. Вполне очевидно, что не каждая семья может обеспечить детей (и себя) несколькими ноутбуками или компьютерами.

Ответы респондентов относительно используемых для обучения технологических инструментов показали, что студенты, в первую очередь, высоко оценили образовательные возможности провайдеров Microsoft Teams (41.04%) и Zoom (32.75%), которые уже зарекомендовали себя как доступные и действенные образовательные технологии: они дают широкие возможности для представления лекционного и практического материала, позволяют вести диалог в условиях реального времени с включенной камерой, аудиосвязью, демонстрацией своего экрана (или отдельного окна, части экрана и т.п.), есть возможность контролировать подключение и отключение микрофонов слушателей, общаться в чате². Тем самым они обеспечивают эффективное взаимодействие преподавателей и студентов

² В Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева, как, впрочем, и во многих казахстанских университетах, в период пандемии использовались разные образовательные платформы: вначале была запущена платформа Zoom, затем было принято решение о необходимости организации онлайн обучения на платформах Microsoft Teams и Вебекс. Еще до пандемии для работы со студентами в университете были внедрены такие известные программные продукты, как Moodle, которые вполне успешно приспособлены ими для проведения занятий со студентами в дистанционном формате.

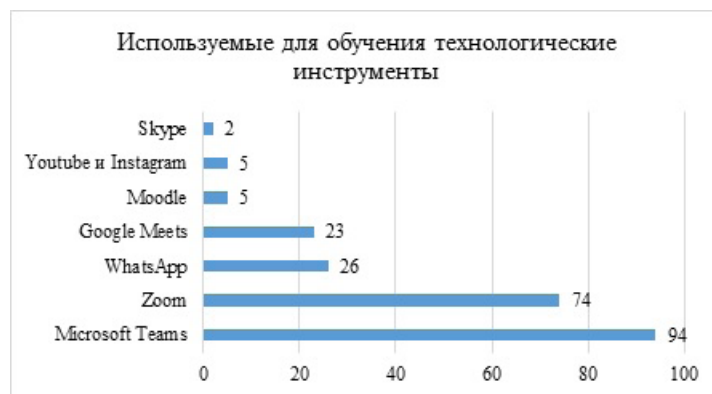

Рисунок 1. Используемые для обучения технологические инструменты

в виртуальных аудиториях. Остальные приложения распределены следующим образом: 11.35% – WhatsApp, 10.04% – Google Meets, 2.18% – Moodle, 2.18% – Youtube и Instagram, Skype – 0.87% (См. Рис. 1).

Обращаясь к анализу психоэмоционального состояния студентов, надо прежде всего отметить, что абсолютное большинство студентов социально активны. 89.5% активно общаются со своими однокурсниками, 72.05% участников опроса чувствуют себя членами университетского сообщества, заводят новые знакомства (69.86%).

Тем не менее 25.73% респондентов переживали определенные стрессовые ситуации дома, 9.13% отметили давление со стороны членов семьи, объяснив это несовпадением взглядов на жизнь, усталостью от домашних дел, постоянным контролем со стороны род-

ных и проблемами внутреннего душевного дискомфорта. На вопрос «Имеете ли вы комнату для занятий» 39.42% ответили, что не имеют (вполне возможно, что это связано с проживанием определенной части студентов в общежитии), поэтому им приходится заниматься на кухне, в зале, и даже на балконе, 10.18% могут готовиться к занятиям только в библиотеке. Среди факторов, отвлекающих студентов от учебы, названы: домашние дела (приготовление еды, уборка, походы по магазинам, время еды), это отметили 46.46%; 13.33% отметили гостей, 9.89% шум детей, 9.25% указали на шум от телевизора, радио). Это свидетельствует о том, что домашняя обстановка не всегда способствует концентрации внимания на важных вопросах, связанных с получением важной информации, усвоением новых знаний и навыков (см. Рис.2).

Рисунок 2. Факторы, отвлекающие от учебы.

Негативные эмоции связаны и с проблемами, возникающими в процессе онлайн занятий: 63.45% респондентов испытывали определенные переживания, вызванные техническими неполадками во время занятий, причинами которых были слабый интернет, недостаточная скорость, у некоторых не работали видео и микрофон, перегревался ноутбук из-за нагрузки. Отмечается и низкое качество звука на записанных лекциях – 3.73%. Практически каждый третий опрошенный (36.99%) нуждался в дополнительной технической помощи. При этом значительное большинство респондентов получают поддержку от семьи (родителей (31.51% и братьев/сестер (15.07%) и друзей (37.44%), а потом уже от IT-персонала (14.61%).

Блок вопросов, направленный на выявление оценки эффективности онлайн-обучения, показал следующие результаты.

Уровень удовлетворенности участников исследования онлайн обучением оказался довольно неоднозначным. Онлайн обучение, по мнению респондентов, имеет ряд очевидных преимуществ. Исследование показало, что, по мнению студентов режим онлайн обучения удобен (20.99%), гибок, поскольку позволяет заниматься ночью или рано утром (19.30%), экономичен (16.20%), легок для участия (12.82%), дает возможность узнать свой темп (5.92%), возможность получения мгновенной обратной связи – 6.20%, соответствует стилю обучения (7.61%). (См. Рис.3).

Тем не менее, согласно полученным данным, каждый второй опрошенный (50.65%), считает, что онлайн-обучение менее информативно, чем офлайн. Примерно такое же количество респондентов (48.03%) придерживаются противоположного мнения. При этом значительная часть опрошенных (60.69%) отмечает, что продуктивность учебной деятельности не снизилась, более того 55.02% респондентов указали, что она повысилась. Несомненно, важное значение для организации работы в дистанционном режиме имеет процесс взаимодействия участников онлайн-обучения – преподавателей и студентов. Так, количество респондентов, общающихся с преподавателем во внеучебное время, составило 43.39%, чуть больше половины опрошенных (56.61%) ответили на этот вопрос отрицательно. Причем у трети респондентов (29.26%) возникают определенные трудности в общении с преподавателями во время онлайн-обучения, 7.45% респондентов не устраивает обратная связь. Безусловно, подобные ответы свидетельствуют о необходимости уделять особое внимание совершенствованию процесса организации обратной связи с преподавателем, чтобы дать возможность студентам получить ответы на интересующие их вопросы.

Результаты распределения ответов о недостатках онлайн обучения распределены следующим образом:

На первом месте проблемы технического характера (24.23%), на втором – нестабиль-

Рисунок 3. Преимущества онлайн обучения

ная интернет-связь и уменьшение социального взаимодействия (по 15.78%), на третьем – сложности с обратной связью (задать вопрос/получить ответ) – 10.51% и мотивацией (10.46%). 6.88% студентов отметили, что им трудно сосредоточиться на лекции, удерживать информацию – 6.14%. Некоторых не удовлетворяют качество предоставляемого в электронной форме материала: большие по объему записанные лекции (4.85%), недоброкачественность записей (4.70%), им трудно не отвлекаться (4.56%). Кроме этого, (4.26%) непонятна информация на записанной лекции. На последнем месте ответы «отсутствие технических источников» (2.81%), «академическая нечестность» (2.37%), «отнимает много времени» (2.22%).

В целом респонденты положительно относятся к онлайн обучению: на вопрос «Нравятся ли вам онлайн курсы?» большинство участников опроса (74.68%) ответили утвердительно, 25.32% дали отрицательный ответ. Однако позитивно оценивают эффективность такого обучения только 49.78% респондентов, более половины опрошенных (50.22%) противоположного мнения. Отсюда, как следствие, такое же примерно соотношение между теми, кто желает продолжить онлайн обучение в дальнейшем, и теми, кто предпочитает традиционный формат обучения – 51.98% и 48.02%.

Как видим, позитивная и негативная оценка онлайн-занятий распределена практически в равных долях. Можно предположить, что несмотря на их стремительно растущую популярность по всему миру, у многих студентов

на момент проведения опроса был небольшой опыт онлайн обучения, и с введением этой формы им пришлось адаптироваться к новым условиям получения знаний. К примеру, только чуть больше половины опрошенных (56.62%) организовывали ранее онлайн встречи с членами семьи/ друзьями. В устных обсуждениях этих вопросов респонденты отмечали, что им важно видеть реакцию преподавателя на их высказывания, ощущать его заинтересованность, живую энергетику; возможность прямого обращения к преподавателю дает быструю обратную связь. Такое живое общение влияет на уровень вовлеченности студента в образовательный процесс и тем самым ведет к увеличению объема полученных знаний. С другой стороны, нельзя не принимать во внимание, что отрицательное отношение к таким переменам может быть связано и с недостаточным качеством используемых преподавателями в онлайн обучении методик.

Заключение

По результатам проведенного анкетирования среди студентов одного из ведущих казахстанских вузов – Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева – авторами статьи были сформулированы определенные выводы.

Онлайн обучение представляет собой серьезную альтернативу традиционному обучению. Опыт работы в период пандемии стал импульсом для разработки и применения но-

вых более качественных форм и методов обучения. Существенным для обучающихся вуза является фактор гибкости, поскольку онлайн обучение дает возможность учиться в удобное время и в удобном месте. Оперативность обратной связи посредством компьютерных технологий дает более быстрый и продуктивный результат в получении необходимых знаний. Наличие у ЕНУ удобной онлайн-платформы для взаимодействия преподавателей делает такое взаимодействие более успешным.

Среди проблем, на которые указывали студенты, надо назвать, в первую очередь, проблемы технического характера, связанные с низкой скоростью интернета и качеством связи и отсутствие необходимых технических инструментов (наушников, микрофонов, камеры хорошего разрешения). Следующим барьером для более успешной работы является, на наш взгляд, низкая самоорганизация, когда многое зависит от установок и личностного развития самого обучающегося. И еще один немаловажный фактор – это, конечно же, уровень подготовки преподавателей: в их владении цифровыми инструментами, в умении пользоваться инновационными методами обучения, четком понимании того, как формируются заявленные в курсах

компетенции, в их стремлении к постоянно-му самосовершенствованию и многое другое. Для современного преподавателя важно не просто уметь пользоваться технологиями, а делать это творчески и методически осмысленно, осознавая их возможности и ограничения [Назаренко, 2005]. Так же, как и многие другие казахстанские университеты, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева нуждается в современных продуманных программах и методиках, которые направлены на формирование необходимых для профессии умений и навыков, создают

предпосылки для психологической готовности внедрять в реальную практику освоенные умения и навыки. Не секрет, что система казахстанского образования (как и многих стран постсоветского пространства), построенная в основном на принципе аудиторного обучения, недостаточно адаптирована для самостоятельных форм обучения.

Нет сомнения в том, что рынок дистанционных образовательных услуг будет расширяться вне зависимости от того, закончится пандемия COVID -19 или нет. В современных условиях целесообразен постепенный переход на смешанное обучение, в котором реализуется разумное сочетание разных форм обучения (онлайн и оффлайн).

Литература

1. Bozkurt, A. (2020). Educational Technology Research Patterns in the Realm of the Digital Knowledge Age // *Journal of Interactive Media in Education*. – 2020. – №1.
2. Андреев А. А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация /А. А. Андреев, В. И. Солдаткин. – М.: Издательство МЭСИ. – 1999. – 196 с.
3. Рыбичева О. Ю. Новые формы организации учебного процесса в современном онлайн-образовании (на примере Экономической интернет-школы) // *Информатизация образования и методика электронного обучения: материалы II Международной научной конференции*. – Красноярск, 2018. – С. 241–245.
4. Исследование: электронное обучение в вузах Европы [Электрон. ресурс]. – URL: <https://newtonew.com/tech/issledovanie-elektronnoe-obuchenie-v-vuzah-evropy> (дата обращения: 23.10.2021)
5. The Impact of the COVID-19 Pandemic on Education Financing. Washington D.C., World Bank:/Users/ENU/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.746/CovidandEd Financefinal – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/479041589318526060/the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-education-financing> (дата обращения: 2.09.2021).
6. Karadag E., Su A., Ergin-Kocaturk H. Multi-level analyses of distance education capacity, faculty members' adaptation, and indicators of student satisfaction in Higher Education during COVID-19 pandemic // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. – 2021– 18 (1).– № 57. - URL:

[https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116892611&doi=10.1186 % 2fs41239-021-00291-w&partnerID=40&md](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116892611&doi=10.1186%202fs41239-021-00291-w&partnerID=40&md) (Accessed: 25.08.2021).

7. Gil I. National Survey on Educommunication in Spanish Universities During the COVID-19 Pandemic: Methodology and Results // *Smart Innovation, Systems and Technologies/* – 2022. 259 SIST. – P. 314-324. - URL: [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116860251&doi=10.1007 %2f978-981-16-5792-4_31&partnerID=40&md](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116860251&doi=10.1007%202f978-981-16-5792-4_31&partnerID=40&md) DOI: 10.1007/978-981-16-5792-4_31 (дата обращения: 18.07.2021).

8. Nikou S. A. (2022) Snapshot of University Students' Perceptions About Online Learning During the Covid-19 Pandemic // *Smart Innovation, Systems and Technologies.*– 2022. – 249. – P. 123-134. - URL: [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85115211310&doi=10.1007 %2f 978-981-6-3930-2_10&partnerID=40&md](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85115211310&doi=10.1007%202f978-981-6-3930-2_10&partnerID=40&md) (дата обращения: 6.10.2021).

9. Szopiński, T., Bachnik, K. (2022). Student evaluation of online learning during the COVID-19 pandemic // *Technological Forecasting and Social Change*, 174. – URL: [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85114926960&doi=10.1016%2fj.techfore.2021.121203&partnerID=40&md](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85114926960&doi=10.1016%202fj.techfore.2021.121203&partnerID=40&md) (Accessed: 5.10.2021).

10. Danchikov, E.A., Prodanova, N.A., Kovalenko, Y.N., Bondarenko, T.G. The potential of online learning in modern conditions and its use at different levels of education // *Linguistics and Culture Review*, 5, pp. 578-586. - URL: [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116905236&doi=10.37028%2fingcure.v5nS1.1442&partnerID=40&md](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116905236&doi=10.37028%202fingcure.v5nS1.1442&partnerID=40&md) DOI: 10.37028/lingcure.v5nS1.1442 (Accessed: 25.10.2021).

11. Bao W. COVID -19 and online teaching in higher education: A case study of Peking university // *Human Behavior and Emerging Technologies.* – 2020. – №2(2). –P.113–115.

12. Gopal R., Singh V., Aggarwal A. Impact of online classes on the satisfaction and performance of students during the pandemic period of COVID 19 // *Education and Information Technologies.* – 2021. – Vol.26. – P. 6923–6947.

13. Грунт Е. В., Беляева Е. А., Лисситса С. Дистанционное образование в условиях пандемии: новые вызовы российскому высшему образованию // *Перспективы науки и образования.* – 2020. – № 5 (47). – С. 45-58.

14. Назаренко А. Л., Дугарцыренова В. А. Дистанционное обучение иностранным языкам: принципы, преимущества проблемы // *Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* – 2005. – № 1. – С. 71–76.

15. Gu J., Reeves S., Stephen A, Wang J. Definition and History of Distance Education // *Distance Education Theory and Practice. An Open Educational Resource for the Educational Technology Community.* - URL: http://www.aritzhaupt.com/distance_education/definition-and-history/ (Accessed: 12.10.2021).

References

1. Bozkurt A. Educational Technology Research Patterns in the Realm of the Digital Knowledge Age // *Journal of Interactive Media in Education*, 1 (2020).

2. Andreev A. A., Soldatkin V. I. Distancionnoe obuchenie: sushchnost', tekhnologiya, organizaciya [Distance learning: essence, technology, organization] (Publishing House MESI, Moscow, 1999).

3. Rybicheva O. U. Novye formy organizacii uchebnogo processa v sovremennom onlajnobrazovanii (na primere Ekonomicheskoy internet-shkoly) [New forms of organization of the educational process in modern online education (on the example of an Economic Internet School)], *Informatizaciya obrazovaniya i metodika elektronnoho obucheniya: materialy II Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii* [Informatization of education and methods of e-learning: materials of the II International Scientific Conference] (Krasnoyarsk, 2018).

4. Issledovanie: elektronnoe obuchenie v vuzah Evropy [Research: e-learning in European universities] [Elektron. resours]. Available at: <https://newtonew.com/tech/issledovanie-elektronnoe-obuchenie-v-vuzah-evropy> (Accessed: 23.10.2021).

5. The Impact of the COVID-19 Pandemic on Education Financing. Washington D.C., World Bank:/Users/ENU/AppData/Local/Temp/Rar\$DIA0.746/CovidandEd Financefinal. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/479041589318526060/the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-education-financing> (дата обращения: 2.09.2021).

6. Karadag E., Su A., Ergin-Kocaturk H. Multi-level analyses of distance education capacity, faculty members' adaptation, and indicators of student satisfaction in Higher Education during COVID-19 pandemic,

International Journal of Educational Technology in Higher Education (2021). Available at: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116892611&doi=10.1186%202fs41239-021-00291-w&partnerID=40&md> (Accessed: 25.08.2021).

7. Gil I. National Survey on Educommunication in Spanish Universities During the COVID-19 Pandemic: Methodology and Results, *Smart Innovation, Systems and Technologies/* (2022). 259 SIST. – P. 314-324. Available at: https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116860251&doi=10.1007%2f978-981-16-5792-4_31&partnerID=40&m (Accessed: 18.07.2021).

8. Nikou S. A. Snapshot of University Students' Perceptions About Online Learning During the Covid-19 Pandemic // *Smart Innovation, Systems and Technologies*. (2022) 249. Available at: https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85115211310&doi=10.1007%2f978-981-6-3930-2_10&partnerID=40&m (Accessed: 6.10.2021).

9. Szopiński, T., Bachnik, K. Student evaluation of online learning during the COVID-19 pandemic // *Technological Forecasting and Social Change* (2022). Available at: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85114926960&doi=10.1016%2fj.techfore.2021.121203&partnerID=40&m> (Accessed: 5.10.2021).

10. Danchikov, E.A., Prodanova, N.A., Kovalenko, Y.N., Bondarenko, T.G. The potential of online learning in modern conditions and its use at different levels of education, *Linguistics and Culture Review*, 5, pp. 578-586. Available at <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116905236&doi=10.37028%2flingculture.v5nS1.1442&partnerID=40&md DOI: 10.37028/lingculture.v5nS1.1442> (Accessed: 25.10.2021).

11. Bao W. COVID -19 and online teaching in higher education: A case study of Peking university, *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2 (2) (2020).

12. Gopal R., Singh V., Aggarwal A. Impact of online classes on the satisfaction and performance of students during the pandemic period of COVID 19, *Education and Information Technologies*, 26 (2021).

13. Grunt E. V., Belyaeva E. A., Lissitsa S. Distancionnoe obrazovanie v usloviyah pandemii: novye vyzovy rossijskomu vysshemu obrazovaniyu [Distance education in a pandemic: new challenges to Russian higher education], *Perspektivy nauki i obrazovaniya [Prospects of science and education]*, 5 (47) (2020).

14. Nazarenko A. L., Dugarcyrenova V. A. Distancionnoe obuchenie inostrannym yazykam: principy, preimushchestva problemy [Distance learning of foreign languages: principles, advantages of the problem], *Vestnik Moskovskogo universiteta* (2005). Seriya 19: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikaciya [Bulletin of MU. Series 19: Linguistics and Intercultural Communication], 1, 71-76 (2005).

15. Gu J., Reeves S., Stephen A, Wang J. Definition and History of Distance Education // *Distance Education Theory and Practice. An Open Educational Resource for the Educational Technology Community*. Available at: http://www.aritzhaupt.com/distance_education/definition-and-history/(Accessed: 12.10.2021).

Ш.К. Жаркынбекова¹, Ф. Гювен²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Назарбаев Университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Цифрлық трансформация жағдайында студенттердің онлайн оқуды бағалауы (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ үлгісінде)

Аңдатпа. Мақалада студенттердің қашықтан оқытуға бейімделу мәселесі қарастырылады. Осы мақсатта біз 2021 жылдың қыркүйек айының аяғы мен қазан айының ортасында жетекші қазақстандық жоғары оқу орындарының бірі – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті студенттерінің арасында эксперименттік зерттеу жүргіздік. Зерттеу нәтижелері студенттердің онлайн оқытуға көшуге деген көзқарасын анықтауға, олардың білім беру форматында өзіне қажетін анықтауға, онлайн оқытудың күшті және әлсіз жақтарын талдауға, және оны қолдануда жаңа тәсілдерді дамытудың қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Мұндай зерттеулер қазіргі кезде аса өзекті, себебі олар болашақта студент үшін сапалы жаңа оқу ортасын дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар бұл университеттің білім беру саясатын үйлестіруге, оның сапасын арттыру мақсатында білім беру жүйесін жетілдіруге сай қорытынды жасауға және тиісті шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: онлайн оқыту, цифрлық ресурстар, білім беру үдерісі, студенттердің қанағаттанушылығы

Sh. Zharkynbekova¹, F. Guven²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**Student evaluation of online learning under the conditions of digital transformations
(by the example of L.N. Gumilyov ENU)**

Abstract. The article deals with the problems of students' adaptation to learning in a distance format. For this purpose, at the end of September - middle of October 2021 we conducted an experimental study among students studying at one of the leading universities of Kazakhstan - Gumilev Eurasian National University. L.N. Gumilyov Eurasian National University. The results of the study helped to identify the students' attitude to the transition to online learning, find out their preferences in the education format, analyze the strengths and weaknesses of online learning, to conclude on the need to develop new approaches to its application. Such research is highly relevant today, as it can serve to develop a qualitatively new learning environment for students in the future. This provides an opportunity to coordinate the educational policy of a university, draw conclusions and make appropriate decisions to improve the education system in order to improve its quality.

Keywords: online learning, digital resources, educational process, learner satisfaction.

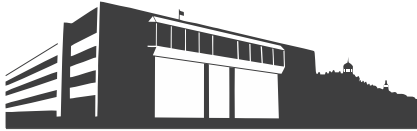
Сведения об авторах:

Жаркынбекова Ш.К. – автор для корреспонденции, доктор филологических наук, профессор кафедры теоретической и прикладной лингвистики, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасова, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Фунда Гювен – доктор PhD, профессор кафедры казахского языка и тюркологии, Назарбаев Университет, пр. Р. Кошкарбаева, 26, Нур-Султан, Казахстан.

Zharkynbekova Sh.K. – **Corresponding author**, Doctor of Philology, Prof. of Department of Theoretical and Applied Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 K. Munaytpasov str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Funda Guven – Ph.D., Prof. of Department of Kazakh Language and Turkic studies, Nazarbayev University, 26 Koshkarbayev Ave., Nur-Sultan, Kazakhstan.

ХҒТАР 15.81.29

Ж.С. Отарбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: otarbaeva_zhansaya@mail.ru)

Кәсіби психологиялық денсаулық ұғымының теориялық негізі

Аңдатпа. Мақала кәсіби психологиялық денсаулық ұғымының теориялық негізін ашуға арналады. Кәсіби психологиялық денсаулық ұғымын кәсіби іс-әрекет пен еңбек әрекетінің психологиялық аспектісінде түсіндірген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалады. Әртүрлі авторлардың осы ұғымға берген анықтамалары мен түсініктері кестеде жүйелі келтіріледі. Кәсіби психологиялық денсаулық ұғымының тарихи аспектісі де қарастырылады. Мақалада кәсіби психологиялық денсаулық ұғымының көпжақты, күрделі феномен екендігі сипаттала келе, оның адамның жалпы тұлғалық психологиялық денсаулықтың индикаторы болатындығын негізге алады. Автордың көзқарасы бойынша кәсіби психологиялық денсаулық түсінігі кәсіби іс-әрекеттің когнитивтік, эмоциялық және тұлғалық аспектісі негізінде еңбек субъектісінің өз ісінен қанағат алуы, үйлесімділікті сезінуі, кәсіби іс-әрекетті меңгеруде тепе-теңдіктің сақталуы, ұжымда көпшіл болуы, іс-әрекетте позитивтіліктің болуы сияқты факторлар тұжырымдалады.

Түйін сөздер: кәсіби іс-әрекет, еңбек субъектісі, кәсіби денсаулық, кәсіби психологиялық денсаулық, іс-әрекетке қанағаттану, жалпы психологиялық күй.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-266-273>

Кіріспе

Зерттеу өзектілігі. Әрбір адам өмір сүру барысында жақсы өмір сүруге, өзінің сүйікті ісімен айналысуға, балалы-шағалы болуға талаптанады. Адамның өміріндегі жетістіктер оңай келмейтіні белгілі. Оған қоса адам өмірінің көп уақытын еңбекпен өткізеді. Жастайынан белгілі бір маман иесі болуға, белгілі бір кәсіпті меңгеруге әрекеттенеді. Мектеп жасына дейінгі кезеңде-ақ, ойын

арқылы өзінің қандай іс-әрекетке бейімі бар екендігін көрсете бастайды. Мектеп қабырғасында мамандық саласын меңгеруге қажетті білімді меңгеріп, жоғары сыныптарда арнайы мамандықты таңдау мәселесін алдыңғы қатарға қояды. Сол 14-15 жаста басталған кәсіби мамандықты таңдау арқылы анықталған кәсібімен кейде адам өмірінің соңына дейін айналысатындар да кездеседі.

Олай болса, адамның кәсіби іс-әрекетпен айналысуы өмірінің 80пайызын қамтиды де-

сек болады. Осы орайда өмірінің көпшілігін қамтитын кәсіби іс-әрекеттегі психологиялық ахуал адамның жалпы психологиялық ахуалына да көрініс беретіні анық. Егер еңбек етіп жатқан ісімізден ләззат алатын болсақ, еңбекті сүйіп орындайтын болсақ, айналысып отырған еңбек әрекетімізден табысқа жетіп жатсақ, жұмыс орнында әріптестермен жағымды қатынас құрып, өзара үйлесімділікте болып жатсақ, онда бір тәуліктің жарты уақытын бақытты етіп өткізер едік. Егер бір тәулікте 24 сағат бар десек, оның 9-12 сағатын ұйқымен өткіземіз, 6-8 сағат жұмыс орнында өткізсек, ал жұмысқа бару-келу 1-2 сағат уақытты алса, қалған аз уақыттағы психологиялық ахуал, әлбетте жұмыстағы психологиялық ахуалдың салдары болуы мүмкін. Сондықтан адамның кәсіби іс-әрекеттегі психологиялық саулық мәселесі аса маңызды болып табылады. Олай болса, қандай жағдайда адам өзінің кәсіби іс-әрекетіне қанағаттанып, жалпы өмірде бақытты бола алады?

Біз өз мақаламызда кәсіби іс-әрекетте психологиялық денсаулықты қамтамасыз ететін бірқатар заңдылықтарды көрсеткіміз келеді. Ол ең әуелі өзінің кәсіби таңдауына адекватты қатынаста болатын, жұмыстағы қызметтік орнына қанағаттана отырып, өзінің кәсіби мәнсаптық өсу мүмкіндігін көре алатын, өзінің орындаушылық кәсіби іс-әрекетіне психологиялық қанағаттанушылық, өз ісін сүйіп орындайтын, еңбек ұжымындағы қарым-қатынаста көпшіл, позитивтілікті ұстанатын өлшемдермен сипатталады.

Теориялық негізі

Жұмысшылардың саулығы туралы сұрақтарға көңіл бөлудің алғашқы белгілері ХХ-ғасырдың басында пайда болды десек болады. Бұл осы кездегі өнеркәсіп аймағында еңбек етіп жүрген жұмысшыларды қорғауға қатысты еңбекті ғылыми ұйымдастыру қозғалысы рәсімделумен байланысты болды. Еңбекті ғылыми ұйымдастыру қозғалысының негізін салушылардың бірі – америкалық инженер Ф. Тейлор еді. Шындығына келгенде, Тейлордың ғылыми шығармашылық еңбек-

терінде бұл тақырып қандай да бір дамуды көрсетпеді. Ол өз еңбектерінде жұмысшыны жай ғана жекеленген бірлік, өнеркәсіп процесінің элементі ретінде қарастырып, «экономикалық адам» концепциясы негізінде нәтиже шығарғаны белгілі. Тейлорды еңбек іс-әрекетінің субъектісі ретінде индивидтің әлеуметтік болмысы мен психикалық және физикалық ахуалдарынан гөрі еңбек өнімділігі қызықтырып, басты назарға алды.

Еңбекті ғылыми ұйымдастыру қозғалысының екінші бастамашысы, Тейлордың серіктесі Ф. Джилбрет «адами факторға» бағытталған мәселелерді қарастырады. Ол еңбекті ғылыми ұйымдастыру қозғалысы әрбір адамның еңбек іс-әрекеті кезіндегі физикалық (тәндік) және психикалық қабілеттерін ескере отырып, соған сәйкес іспен айналысулары керек деген негізгі идеяны ұстанады. Оған қоса, кәсіби іс-әрекеттің психологиялық аспектісі жұмысшының өз кәсіби іс-әрекетіне қатынасы, оған дұрыс көңіл бөлуі негізінде сипатталады деген идеяны алға тартты. Әрбір жұмысшы өзінің орындап жатқан іс-әрекетінен қуанышты сезіну білуі керек, сонда еңбек тиімді ұйымдастырылады, сонда еңбекте жетістікке жетеді, деп көрсетеді.

Джилбреттің пікірінше, егер жұмысшылардың саулығы қамтамасыз етілсе, еңбек қуанышы байқалады, еңбек өнімділігі артады. Жұмысшылардың саулығы үшін олардың жұмыс орындарын кәсіби іс-әрекет мақсатына сай ұйымдастыруы және тиісті құрал-саймандармен қамтамасыз етілуі керек. Оған қоса, ең бастысы, жұмысшыға оның денсаулығына қажетті демалыспен қамту және оның шаршауына жол бермеу, шаршауына әсер ететін факторлардың әсерін төмендету керек. Джилбрет алғаш рет Америкада «шаршаумен күрес күнін» ұйымдастыруға бастамашы болды. Ол өнеркәсіптегі қызметкерлердің мәселесін шешу үшін психологтарды тартуды талап етті. Джилбреттің айтуынша психологиялық фактордың мәні мәселені шешудің ең «бастысы», оны бағаламауға болмайды.

Джилбреттің гуманистикалық дүниетанымдық көзқарасына елеулі септігін тигізген оның жұбайы, Америкада психология док-

торы біліктілігін ең алғаш алған әйел Лилиан Джилбрет екеніне негіз бар. Л. Джилбретті де еңбекті ғылыми ұйымдастырудағы психологиялық көзқарас аса қызықтырды. Оның тұжырымы бойынша кәсіби іс-әрекетті ғылыми басқару жұмысшылардың әділеттілік сезімін, өзін бақылауда ұстауға қабілеттілігін, кәсіби мақтаныш сезімін, өзі және басқалар үшін жауапкершілік сезімдерін тудыратын жұмысшылардың адамгершілігінің дамуын қарастырады. Табысты басқарудың негізі – адам, адамның психологиясы, ал жұмыс «ұлы тәрбиелеуші» болып табылады. Л. Джилбрет еңбекті жақсы ұйымдастыру жан мен тәнді бөлек қарастыру ғана емес, олардың өзара тығыз қатынасына да мән беріп, жұмысшының ақыл-ой және адами, кәсіби дамуына, сондай-ақ, салауатты өмір салтына ұмтылысын қалыптастыру керек деп санайды.

Кәсіби денсаулық туралы осындай және басқа да ойлар ХХ-ғасырдың басында Англияда да қарқынды талқылана бастады. Кембридж университетінің профессоры Б. Мессіо кәсіби психологияның басты талабы ретінде еңбекті қорғау ережелерін ұстануды алға қойды. Өнеркәсіп орындарындағы оқыс жағдайларға басты себеп, жұмысшының қабылдауының, есте сақтауының және зейінінің төмендеуіне алып келетін олардың шаршауы, қажуынан көреді. Егер адамға оның табиғатына жақын жұмысты атқаруына мүмкіндік берсе, оның соған сай қабілетін ескерсе, онда ол жұмыста оңай игереді, тез шаршамайды, зор ынтасымен жұмыс істейді. Өнеркәсіптегі тапсырманы орындаудағы жұмысшының күш-қуат жұмсауы оның денсаулығының үнемі жақсы жағдайына сай болу керек.

Кембридждің психологиялық зертханасының директоры Ч. Мейерстің пікірі бойынша Англия мен Американың өндіріс орындарында етек алған «өнеркәсіптік дөрекілік», «шектен тыс қаталдық», «арсыз қызғаншақтық», «жұмысшыларды орынсыз қанаушылық» кәсіби ұйымның психологиялық ахуалына кері әсер етеді, сондықтан, өнеркәсіп болашағы үшін кәсіби іс-әрекеттің психологиялық факторлары негізгі және маңызды фактор болып саналады деп көрсетеді. Автордың басты

ұстанымы жұмысшылардың адами тұлғалық қадір-қасиетін сыйлау. Еңбек ұжымындағы әрбір жұмысшылардың мотивациялық сферасына жағдай жасалу керек, кәсіби іс-әрекетті толыққанды орындауға қызығушылықтарын ескере отырып, зияткерлік дамуына да жағдай жасалыну керек. Мейерстің пікірінше, өндірістік еңбектің жоғарылауына маңызды жағдай өнеркәсіп қауіпсіздігіндегі жұмысшылардың сенімділігін қалыптастыру мен оған қажетті алғышарттарды қалыптастыру қажет.

Витте деген ғалым жалпы денсаулығында ақауы бар адам немесе отбасында қандай да бір проблемамен толғаныста, уайымда жүрген адам, өзіндік проблемаға мазасы кеткен жұмысшы жұмысқа қабілетсіз болады деген рационалды ойдың бар екенін растайды. Виттенің айтуы бойынша Америкалық кәсіпкерлер өзінің қол астында қызмет ететін тек қана тәртіпті жұмысшыларды ғана есепке алмай, сондай-ақ тәндік, эмоциялық, тұлғалық психологиялық дені сау жұмыс күшінің болуы кәсіпкерлердің оң шешімдері мен әрекеттеріне едәуір еркіндік беретінін жақсы түсінді. Жалпы алғанда, Витте қызметкерлердің рухани құндылықтарын, жұмысшылардың дербестігін, этикасын негізге алған жағдайда, еңбектегі өзгерістердің перспективасын көруге болады.

Кеңестік замандағы Ресейде кәсіби денсаулық мәселесіне қатысты В.М. Бехтеревтің ғылыми еңбектерін атап кетуге болады. Ол еңбек процесін танып білуге көп көңіл бөлді, өзінің тәжірибелік қызметтерін соған арнады. 1918 жылы Петроградта оның басшылығымен Институт ашылды. Институттың лабораториясында адамның бас миы қызметі мен еңбек құрамына қатысты психиканың функциялық қызметін зерттеді. Зертхананың басты міндеті еңбек етуші қызметкерлердің тұлғалық дамуы мен денсаулығын сақтау үшін негізгі іс-шаралар құрастыру болды.

Психологиялық әдебиеттерге сүйенсек, кәсіби денсаулық ұғымы көбінесе кәсіби іс-әрекет барысында қауіпсіздікті сақтау, іс-әрекеттің нәтижесіне қол жеткізетін кәсіби маманның денсаулығы, кәсіби бейімділік пен еңбекқорлық ұғымдарымен түсіндіріледі. Со- лардың бірқатарына тоқталып кетейік.

П. Мучински [1] өзінің зерттеулерінде кәсіби денсаулық дегеніміз – маманның кәсіби іс-әрекетін орындау барысында ақыл-ой, эмоциялық және тәндік қанағаттанушылығының бірлігі, деп анықтама берсе, В.И. Шостак және Л.А. Яньшин [2] бұл ұғымға кәсіби іс-әрекеттің барлық жағдайында еңбекке қабілеттілігін қамтамасыз ететін қажетті ағзаның қорғаныс және компенсаторлық механизмдерін сақтау қасиеті деп түсіндіреді.

А.Н. Разумов, В.А. Пономаренко, В.А. Пискунов [3] ағзаның реттеушілік қасиетінің сақталуы мен даму процесі, оның тәндік, психикалық және әлеуметтік қанағаттанушылығы – кәсіби денсаулық мағынасын білдіреді деп көрсетеді.

В.А. Пономаренко, Н.Д. Завалова [4], Л.М. Митина [5] кәсіби денсаулық бұл – адамның компенсаторлық функцияларға қабілеттілігі деп көрсетеді.

С.Ф. Гончаров, А.Ф. Бобров, В.Ю. Щебланов [6] сынды ғалымдардың тұжырымдамасы

бойынша кәсіби денсаулық – ағзаның өмірлік іс-әрекет жағдайларына бейімделу процесінің эффективтілігін көрсететін динамикалық жағдай.

В.И. Шостак [2] бойынша кәсіби денсаулық адам ағзасының функциялық күйінің интегралды сипаттамасы.

Л.И. Воронин, Р.Р. Каспранский, В.В. Моргун [7] бойынша кәсіби денсаулық – тұлғаның эмоциялық, когнитивтілік және мінез-құлықтық аспектілерін қамтитын көпдеңгейлі, жүйелі, комплексті ұғым.

Г.С. Никифоров [8] кәсіби денсаулық – тек қана кәсіби аурулар мен кәсіби жарақаттардың болмауы ғана емес, сонымен қатар, адамның орындап жатқан іс-әрекеті жағдайындағы тәндік, психикалық және әлеуметтік қанағаттанушылығы деп сипаттайды.

Тұлғалық ұтқырлық – кәсіби денсаулықтың негізгі предикторы деп көрсеткен ғалымдарды да (Т. Б. Сергеева, А. А. Печеркина, Н. С. Глуханюк, Г. И. Борисов) [9] айтып кетуге болады.

қ/с	Авторлар	Кәсіби денсаулық ұғымының тұжырымдамалары
1.	П. Мучински	Маманның кәсіби іс-әрекетін орындау барысында ақыл-ой, эмоциялық және тәндік қанағаттанушылығының бірлігі.
2.	В.И. Шостак, Л.А. Яньшин	Кәсіби іс-әрекеттің барлық жағдайында еңбекке қабілеттілігін қамтамасыз ететін қажетті ағзаның қорғаныс және компенсаторлық механизмдерін сақтау қасиеті.
3.	А.Н. Разумов, В.А. Пономаренко, В.А. Пискунов	Ағзаның реттеушілік қасиетінің сақталуы мен даму процесі, оның тәндік, психикалық және әлеуметтік қанағаттанушылығы.
4.	В.А. Пономаренко, Н.Д. Завалова, Л.М. Митина	Адамның компенсаторлық функцияларға қабілеттілігі.
5.	С.Ф. Гончаров, А.Ф. Бобров, В.Ю. Щебланов	Ағзаның өмірлік іс-әрекет жағдайларына бейімделу процесінің эффективтілігін көрсететін динамикалық жағдай.
6.	В.И. Шостак	Адам ағзасының функциялық күйінің интегралды сипаттамасы.
7.	Л.И. Воронин, Р.Р. Каспранский, В.В. Моргун	Тұлғаның эмоциялық, когнитивтілік және мінез-құлықтық аспектілерін қамтитын көпдеңгейлі, жүйелі, комплексті ұғым.
8.	Г.С. Никифоров	Тек қана кәсіби аурулар мен кәсіби жарақаттардың болмауы ғана емес, сонымен қатар, адамның орындап жатқан іс-әрекеті жағдайындағы тәндік, психикалық және әлеуметтік қанағаттанушылығы.
9.	Т. Б. Сергеева, А.А. Печеркина, Н.С. Глуханюк, Г.И. Борисов	Кәсіби денсаулықтың негізгі предикторы – тұлғалық ұтқырлық.

Кестеде көріп отырғанымыздай, бірқатар авторлар кәсіби денсаулық ұғымын кәсіби іс-әрекет нәтижесін қамтамасыз ететін адам ағзасының функциялық, реттеушілік күйінің ерекшеліктері мен оның компенсаторлық, қорғаныс механизмдері арқылы түсіндіреді (С.Ф. Гончаров, А.Ф. Бобров, В.Ю. Щебланов, В.И. Шостак, А.Н. Разумов, В.А. Пономаренко, В.А. Пискунов, В.И. Шостак, Л.А. Яньшин)

Дегенмен де, психологиялық ахуал мен қанағаттанушылық деңгейіне орай тұжырымдама жасаған ғалымдар да бар. Тұлғаның кәсіби іс-әрекетке бейімділігі, кәсіби іс-әрекет жағдайындағы ақыл-ой, эмоциялық және тәндік қанағаттанушылығы, психикалық және әлеуметтік қанағаттанушылығы, когнитивтілік және мінез-құлықтық аспектілері, тұлғалық ұтқырлығы – кәсіби психологиялық денсаулықтың маңызды құрамды бөліктері ретінде қарастырады (Т. Б. Сергеева, А.А. Печеркина, Н.С. Глуханюк, Г.И. Борисов, Г.С. Никифоров, А.Н. Разумов, В.А. Пономаренко, В.А. Пискунов, П. Мучински).

Кәсіби психологиялық денсаулық заңдылықтары еңбек субъектісінің кәсіби іс-әрекетке қатынасы мен кәсіби іс-әрекетте психологиялық жетілуден анықталады. Басқаша айтқанда, кәсіби маман иесінің өзінің орындап жатқан кәсіби іс-әрекетіне адекватты қатынас құруы немесе оған қарама қарсы теріс қатынаста болуы, сондай-ақ, өзінің айналысып жүрген кәсіби іс-әрекеті барысында тұлғалық, психологиялық жағынан жетіліп, өзін-өзі өзектендірілуі немесе оған қарама қарсы өзінің айналысып жүрген кәсіби іс-әрекеті жағдайында эмоциялық, тұлғалық құлдырауы мен регрессивтілігі тұлғаның кәсіби денсаулық механизмдерін көрсетеді. Нақтырақ айтсақ, оның негізгі көрсеткіштері:

- Өз ісінен қанағат алу, үйлесімділікті сезіну немесе, керісінше өз ісіне қанағаттанбау, дисгармония;
- Кәсіби іс-әрекетті меңгеру механизмдері тепе-теңдікте сақталу, немесе керісінше / тепе-теңдіктің сақталмауы;
- Ұжымдағы қарым-қатынаста көпшіл болу, немесе керісінше эгоцентрлік;
- Кәсіби іс-әрекетте позитивтіліктің болуы, немесе керісінше негативтілікте болуы.

С.В. Масловская, М.В. Фомина [10], А.И. Ковалева [11] еңбектерінде кәсіби денсаулықты қызмет субъектісінің кәсіби ұзақ өмір сүруін қамтамасыз ететін қасиеттердің, күйлер мен процестердің бірлігі деп түсіндіреді. Авторлардың тұжырымы бойынша кәсіби денсаулықтың өзара байланысты үш деңгейі бар – физикалық (тәндік), психологиялық және әлеуметтік деңгей. Әр деңгейде кәсіби психологиялық денсаулықтың көріну ерекшеліктеріне қарай нақты формалары мен ресурстары айқындалады. Кәсіби психологиялық денсаулық феномені еңбек субъектісінің белгілі бір кәсіби іс-әрекетті орындау кезінде сол іс-әрекетті тиімді, сапалы орындауға деген өзіндік сенімділігінің болуымен қоса, осы қызметті орындау кезінде кездесетін қиыншылықтар мен қолайсыз факторларға немесе жағдайларға қарсы тұра алу қабілеттілігінің болуы басты фактор болып табылады.

Қазіргі уақытта кәсіби денсаулық мәселесі психологиялық мамандардың назарын өзіне аудартып отыр. Заманауи еңбек адамға жағымды да жағымсыз да әсерін тигізуі мүмкін. Соңғысына тұлғаға кәсіби деформацияға ғана емес, сонымен қатар, қажет болған жағдайда мүлде тоқтатуға немесе кәсібін ауыстыруға тура келетін кәсіби бұзылыстарға алып келетін еңбектің жағымсыз жағдайлары жатады.

Кәсіби денсаулық мәселесіне қатысты сұрақтарды кешенді түрде талдау жасауға негіз болған Никифоровтың [12] кәсіби іс-әрекетті психологиялық қамтамасыз ету концепциясын ерекше атап кетуге болады. Бұл концепцияның негізгі идеясы маманның кәсіби іс-әрекетті орындауы түбегейлі психологиялық қамтамасыз етілу қажеттілігін көздейді. Маманның кәсіби қалыптасуына, оның кәсіби іс-әрекетті сапалы орындауына міндетті түрде жағдай жасау арқылы еңбек әрекетін үздіксіз психологиялық қолдау қажеттілігі бірінші орынға ие. Осы тұрғыда, бұл концепция субъектінің бүкіл кәсіби өмір жолын психологиялық қамтамасыз ету негізін басшылыққа алады.

«Кәсіби денсаулық психологиясы» термині 1986 жылғы Джордж Эверлидің [Barling,

Griffiths, 2010] еңбек гигиенасы мен психологиясы салаларын интеграциялауға арналған еңбектерінде кездеседі. Кейін 1990 жылдары Гавай университеті зерттеушілері Рэймонд, Вуд, Патрик (J.Raymond, D.Wood, W.Patrick) еңбектерінде кәсіби ортаның саулығын қамтамасыз етудің маңыздылығын ерекше көрсетті. Осындай көзқарастар кәсіби денсаулық психологиясының өз бетінше жеке дара ғылым саласы ретінде дамуына негіз болды [13].

Кәсіби іс-әрекеттің психологиялық механизмдерінің тепе-теңдікте сақталуы маманның өз ісін сүйіп орындауының, орындаған ісінен қанағат алуының, жалпы психологиялық үйлесімділікте болуды қамтамасыз етеді.

Сонымен, кәсіби психологиялық денсаулық түсінігі еңбек субъектісінің кәсіби іс-әрекетке қатынасы мен кәсіби іс-әрекетте психологиялық жетілумен анықталады. Оның негізгі көрсеткіштері:

- Өз ісінен қанағат алу, үйлесімділікті сезіну немесе, керісінше өз ісіне қанағаттанбау, дисгармония;
- Кәсіби іс-әрекетті меңгеру механизмдері тепе-теңдікте сақталу, немесе керісінше / тепе-теңдіктің сақталмауы;
- Ұжымдағы қарым-қатынаста көпшіл болу, немесе керісінше эгоцентрлік;
- Кәсіби іс-әрекетте позитивтіліктің болуы, немесе керісінше негативтілікте болуы.

Әдебиеттер

1. Мучински П. Психология, профессия, карьера: учебник. – СПб.: Питер, 2004. – 539 с.
2. Шостак В.И., Яньшин Л.А. Военно-профессиональная работоспособность как критерий здоровья. // Военно-медицинский журнал. – 1993. – № 1. – С. 61–62.
3. Разумов А.Н., Пономаренко В.А., Пискунов В.А. Здоровье здорового человека (Основы восстановительной медицины). – М.: Медицина, 1996. – 413 с.
4. Пономаренко В.А., Завалова Н.Д. Практическая психология: проблема безопасности летного труда. – М.: Наука, 1994. – 204 с.
5. Митина Л.М. Профессиональное здоровье учителя: стратегия, концепция, технология. // Нар. образование. – 1998. – № 9–10. – С. 166–170.
6. Гончаров С.Ф., Бобров А.Ф., Щербанов В.Ю. Профессиональное здоровье и методы его количественной оценки // Международная конференция «Бизнес и здоровье». – М., 1994. – Т. 1. – С. 17–18.
7. Шингаев С.М., Никифоров Г.С. Профессиональное здоровье руководителя: монография. – СПб.: СПбАППО, 2017. – 188 с.
8. Психология профессионального здоровья. Учеб. пособие. / Под ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Речь, 2006. – 480 с.
9. Сергеева Т.Б., Печеркина А.А., Глуханюк Н.С., Борисов Г.И. Личностная мобильность как предиктор профессионального здоровья и благополучия в пожилом возрасте. // Перспективы науки и образования. -2019. - № 6 (42). - С. 397-408.
10. Масловская С.В., Фомина М.В. Здоровье как фактор развития профессиональной компетентности. // Вестник ОГУ. - 2009. - №1. - С. 81-86.
11. Ковалева А.И., Пышнов Г.Ю. Проблема хронического утомления // Медицина труда и промышленная экология. - 2001. - №11. - С. 15.
12. Исаев А.А. Никифоров Г.С. Психология профессионального здоровья: обзор концепции. - Ученые записки СПбГИПСР. - 2019. - Выпуск 2. – Т. 32.
13. Березовская Р.А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5. – № 26. – URL: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2012v5n26/761-berezovskaya> (дата обращения: 15.04.2021).

References

1. Muchinsky P. Psihologija, professija, kar'era [Psychology, profession, career]. Textbook (Piter, St. Petersburg, 2004, 539 p.).
2. Shostak V.I., Yanshin L.A. Voenno-professional'naja rabotosposobnost' kak kriterij zdorov'ja [Military-professional work as a criterion of health], Voenno-medicinskij zhurnal [Military-medical journal], 1, 61–62 (1993).
3. Razumov A.N., Ponomarenko V.A., Piskunov V.A. Zdorov'e zdorovogo cheloveka (Osnovy vosstanovitel'noj mediciny) [Health of a healthy person (Basics of restorative medicine)] (Medicina, Moscow, 1996, 413 p.).
4. Ponomarenko V.A., Zavalova N.D. Practical psychology: the problem of safety of summer labor (Nauka, Moscow, 1994, 204 p.).
5. Mitina L.M. Professional'noe zdorov'e uchitelja: strategija, koncepcija, tehnologija [Professional health of the teacher: strategy, concept, technology], Nar. education [Public education], 9–10, 166–170 (1998).
6. Goncharov S.F., Bobrov A.F., Shcheblanov V.Yu. Professional'noe zdorov'e i metody ego kolichestvennoj ocenki [Professional health and methods of its quantitative assessment], Mezhdunarodnaja konferencija «Biznes i zdorov'e» [International Conference «Business and Health»]. (Moscow, 1994, Vol. 1, P. 17–18).
7. Shingaev S.M., Nikiforov G.S. Professional health of the leader: monograph (SPbAPPO, SPb, 2017, 188 p.).
8. Psihologija professional'nogo zdorov'ja [Psychology of professional health]. Textbook. Ed. G. S. Nikiforov (Rech', SPb, 2006, 480 p.).
9. Sergeeva T.B., Pecherkina A.A., Glukhanyuk N.S., Borisov G.I. Lichnostnaja mobil'nost' kak prediktor professional'nogo zdorov'ja i blagopoluchija v pozhilom vozraste [Personal mobility as a predictor of professional health and well-being in old age], Perspectives of science and education [Perspektivy nauki i obrazovanija], 6 (42), 397-408 (2019).
10. Maslovskaya S.V., Fomina M.V. Zdorov'e kak faktor razvitija professional'noj kompetentnosti [Health as a factor in the development of professional competence], Vestnik OGU [Bulletin of OGU], 1, 81-86 (2009).
11. Kovaleva A.I., Pyshnov G.Yu. Problema hronicheskogo utomlenija [Problems of chronic fatigue], Medicina truda i promyshlennaja jekologija [Medicine of labor and industrial ecology], 11, 15 (2001).
12. Isaev A.A., Nikiforov G.S. Psihologija professional'nogo zdorov'ja: obzor koncepcii [Psychology of professional health: a concept review], Uchenye zapiski SPbGIPSR [Scientific notes of SPbGIPSR], 2 (32) (2019).
13. Berezovskaya R.A. Psihologija professional'nogo zdorov'ja za rubezhom: sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitija [Psychology of professional health at the border: modern state and prospects for development], Psihologicheskie issledovanija [Psychological research], 26 (5) (2012). Available at: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2012v5n26/761-berezovskaya> (Accessed: 15.04.2021).

Ж.С. Отарбаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Теоретические основы понятия профессионального психологического здоровья

Аннотация. Статья посвящена теоретическим основам концепции профессионального психологического здоровья. Проведен анализ работ ученых, разъяснивших понятие профессионального психологического здоровья в психологическом аспекте профессиональной деятельности и труда. Определения и концепции этого понятия разными авторами систематизированы в таблице. Также рассмотрен исторический аспект концепции профессионального психологического здоровья. В статье раскрывается понятие профессионального психологического здоровья как многогранного сложного явления, исходя из того, что оно является показателем общего психологического здоровья человека. По мнению автора, кон

цепция профессионального психологического здоровья основывается на когнитивной, эмоциональной и личностной сторонах профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, субъект труда, профессиональное здоровье, профессиональное психологическое здоровье, удовлетворенность деятельностью, общее психологическое состояние.

Zh.S. Otarbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Theoretical basis of the concept of professional psychological health

Abstract. The article is devoted to the theoretical basis of the concept of occupational psychological health. The author analyzed the works of scientists who explained the concept of occupational psychological health in the psychological aspect of professional activity and work. The article presents definitions of this concept by different authors. The article considers a historical aspect of the concept of occupational psychological health. The article describes the concept of occupational psychological health as a multifaceted, complex phenomenon, based on the fact that it is an indicator of a person's overall psychological health. According to the author, the concept of occupational psychological health is based on the cognitive, emotional, and personal aspects of professional activity.

Keywords: professional activity, subject of labor, professional health, professional psychological health, activity satisfaction, general psychological state.

Автор туралы мәлімет:

Отарбаева Ж.С. – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Otarbayeva Zh.S. – Ph.D. student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

A.R. Ermentaeva¹
G.T. Ayupova²
Zh.K. Aubakirova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Features of personal development of a high school teacher

Abstract. *The article considers the work of both domestic and foreign psychological and pedagogical research, which considered the peculiarities of the personal development of a high school teacher. The scientific and practical significance of research and typological classification of personality traits of high school teachers and their theoretical and methodological basis in pedagogical and psychological sciences are shown.*

The importance of students' perception of the personality traits of high school teachers and its theoretical and experimental aspects were studied. There was analyzed a need for the development of personal qualities of high school teachers and various pedagogical and psychological ways to influence it. The experimental study revealed some generalized, i.e. typological features in the personal development of higher school teachers, and their description is given in the work.

Keywords: *person, subject, teacher, pedagogical activity, creativity, diagnostics, typology, experiment.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-274-286>

Introduction

The teaching profession is one of the «auxiliary professions» in all levels of education. In this regard, in all institutions, from kindergarten to university, the teacher pays special attention to others. N.B. Shmeleva [1] believes that the main value for a profession in the «human-human» environment is the need for selfless service to the social environment. Therefore, all professional and personal activities of the specialist should be aimed at humane goals. And a special «helper» attitude according to K. Rogers [2], it is the influence of one person on the formation of others as a person. The solution to this problem depends primarily on the teacher's personal development.

In addition, I.Ya. Lerner defines the activity of the teacher as a guide to mastering the content of

knowledge and the formation of personal qualities [3]. The peculiarity of professional pedagogical activity is the solution to many problems of teaching, education, and development associated with the self-realization of teachers and students.

In this case, the formation and development of students as modern specialists and personalities will depend on the personal qualities of the teacher at the high school. That is, the recognition of a high school teacher as a mature person depends on the content of his professional activity and the peculiarities of its organization and implementation.

The generalized reference of the high school teacher is given by formulated by Z.F. Yesareva. In this definition, a high school teacher is defined based on professional activity: «Teacher - a researcher who has mastered the scientific

methods of teaching and education, can use technical means of education, constantly improve their skills, actively participate in research and public life» [4 p.].

In this regard, the theoretical study and substantiation of the features of personal development of a high school teacher is possible by solving two major problems:

1) Analysis of psychological and pedagogical theories of professional activity of the teacher.

2) To consider the theoretical basis of the features of his personal development, which are directly related to the professional formation and development of the teacher.

To study and justify the personal development of a high school teacher, it is first necessary to analyze his professional pedagogical activity. *Therefore, this section considers and analyzes the theoretical foundations of the professional-pedagogical activity of high school teachers.* That is, we focus on the essence and basis of the nature and content of the professional activity of a high school teacher, without losing sight of the goal of studying and justifying the features of personal development of a high school teacher.

The main part

Domestic and foreign scientific directions prove that the personal development of a teacher can be confirmed by action. It is known that the concept of «leading action» introduced by A.N. Leontiev [5] determines the mental and personal development of a person at a certain stage of ontogeny. In this case, the established personality traits of a high school teacher can be understood through his professional activity. In addition, the implementation and development of scientific and pedagogical activities of the teacher is determined by his personal qualities. Then the action becomes a mechanism for the formation of the teacher as a specialist and a person. The interdependence of the professional and personal characteristics of the teacher is proved only by actions. Because the action as V.N. Myasishchev said, is important in public relations [6]. This is the main condition for the formation of personality.

And the professional activity of a real high school teacher, his personal development S.

M. Zhakypov [7], A. R. Ermentaeva [8], N.V. Kuzmina [9], and others specially considered in scientific research.

In the literature, the professional activity of a teacher is considered in the same sense as the concept of «pedagogical activity». And in many works, the definition of pedagogical activity in higher education has a general character. That is, there are two areas of pedagogical activity of a high school teacher. One such specific reference is given by A.K. Mynbayeva's work «Pedagogy of high school» which states that «Pedagogical activity is an activity aimed at the formation of the personality of the future specialist, his professional training» [10, pp. 61-62]. In this dissertation research, we also base this view.

The analysis of the literature also revealed differences in the professional activity of high school teachers. In this regard, the professional activity of the teacher is considered as a complex form of organized activity. Because a teacher's professional activity consists of several aspects:

- learning activities;
- bring up;
- the organizer of the;
- methodical;
- research activities;
- innovative;
- designer-orienter; etc.

Each aspect differs in content, methods, and functional areas. Sometimes, depending on the orientation of the high school teacher as a specialist, one of these aspects may prevail over the other. That is, the professional activity of one teacher is research, in another - teaching, methodology, etc. remains important.

However, their combination is aimed at training professionals, socializing young people, and creating and transmitting knowledge. Therefore, the professional activity of a teacher is sometimes used in the literature as a synonym for the concept of «educational activity» or «scientific and pedagogical activity.» In any case, a high school teacher is responsible for the professional training of future professionals. In this regard, the teacher, as in other areas of education, fully organizes and implements educational activities. The teacher uses all the opportunities of professional education. For

example, modern high school teachers must have their own professional training in such areas as new areas of pedagogy, such as media education (P. B. Seitkazy), and knowledge of the genesis of pedagogical education and research (K. R. Kalkeeva). All this implies the formation of specialists and personalities of university students who professionally train modern youth. Therefore, in our study, the concept of the «professional pedagogical activity» of a high school teacher covers all the above aspects, starting from the educational activity.

The study also revealed that a teacher's professional activity is associated with any type of activity. That is, the professional activity of a high school teacher reflects all the following types of activities:

- cognitive activity;
- regenerative activity;
- value-oriented actions;
- creative activities;
- communicative activity; etc.

In fact, the research activity of a high school teacher is a necessary condition. In this regard, various aspects of the research activities of high school teachers are discussed by domestic and foreign teachers and scientists - M.N. Skatkin [11], V.V. Kraevsky [12], V. I. Zagvyazinsky and R. Atakhanov [13] and others considered in the works of.

Whatever the role of the teacher in the professional activity, its content should be in accordance with scientific principles. The teacher improves the quality of teaching and learning, pedagogical communication and self-expression through the implementation of research activities. In addition, research activities ensure the development of high school teachers as scientists. Research activity reveals the creative potential of the teacher, allowing him to meet the needs of creativity. Research activity is the basis for the development and stabilization of personal qualities of the teacher, satisfying the need for autonomy and independence in action, respect, and dignity in the social environment. The reason is that according to A. K. Mynbayeva, «teaching, education, research is interrelated in the whole pedagogical process of the university.»

In this case, there will be important the harmonization of scientific and pedagogical work in the professional activity of a high school teacher. Excessive pedagogical work reduces the teacher's involvement in research activities. At the same time, if a teacher spends a lot of time on research activities, the quality of his teaching and educational activities may decrease. For the first time in pedagogical and psychological sciences, Z.F. Yesareva [4] analyzed this aspect.

We consider and analyze the results of experimental research.

1. First, V.V. Stolin and S.R. Pantileev's «self-assessment» test was conducted on a voluntary basis with the test teachers and undergraduates who participated in the control group.

The purpose of using this method was to determine the content and direction of the teacher's attitude to himself as a person through his self-assessment.

Subjects of the experimental group - Teachers of the Eurasian National University named after L. N. Gumilyov (Astana) and the Kazakh University of Humanitarian Innovation Law (Semey) with an average age of 29.4 years.

The total number of subjects in the experimental group who responded to the methodology was 36. However, the results of the methodology for 34 subjects were processed as quantitative and qualitative indicators, depending on the requirements for filling in the answer sheets on the methods conducted by teachers.

The work experience of the subjects in the university was from 1 to 5 years.

The subjects were 34 women and 2 men. Therefore, the gender differences in the content and direction of the teacher's attitude to himself as a person through his self-assessment were not checked.

34 people out of 48 first-year pedagogical students who responded to this methodology were randomly selected for the control group. None of the undergraduates in the control group were teachers at the university. Their average age is 27.6 years.

All subjects in the experimental and control groups were representatives of the Kazakh nation. The ratio of women to men is 21 women and 13 men.

Table 1 - Relative mean values of the attitude of teachers and undergraduates in the control group as individuals

To be studied settings	Raw points		Frequency distribution (in %)		Levels of significance
	control group	exp. group	control group	exp. group	
1	2	3	4	5	6
Global relations	14	19.3	62.67%	88%	0.001074802 *
Self-esteem	6.1	8.5	44.67%	58%	0.013090557 *
Autosympathy	7.2	7.9	47%	58%	0.340688114
Expecting others to treat you	6.5	9	17.67%	39.67%	0.005367033 *
Self-interest	4.6	6.4	49.67%	71.33%	0.012962275 *
Self-confidence	3.9	4.9	47.67%	65.67%	0.078320133
Attitude of others	4.3	4.9	15.00%	32%	0.278713961
Self-perception	4.3	4.4	50.67%	50.67%	0.466086611
Self-management	3.4	3.7	38.33%	60.33%	0.587728890
Self-blame	4.9	4	60.67%	43.33%	0.122921521
Self-interest	3.7	5.7	34.33%	80.00%	0.003652318 *
Self-understanding	1.67	3	43.33%	68.67%	0.014564961 *

* - p < 0.05 reliability level connection

So let's analyze the results of this diagnostic method.

The attitude of the subjects was calculated on each scale. Then the arithmetic mean was calculated for each scale, which describes

the attitude of the subjects. The results of the diagnostic study are shown in Table 1.

The comparative table shows the empirical data for each scale with raw scores and percentages.

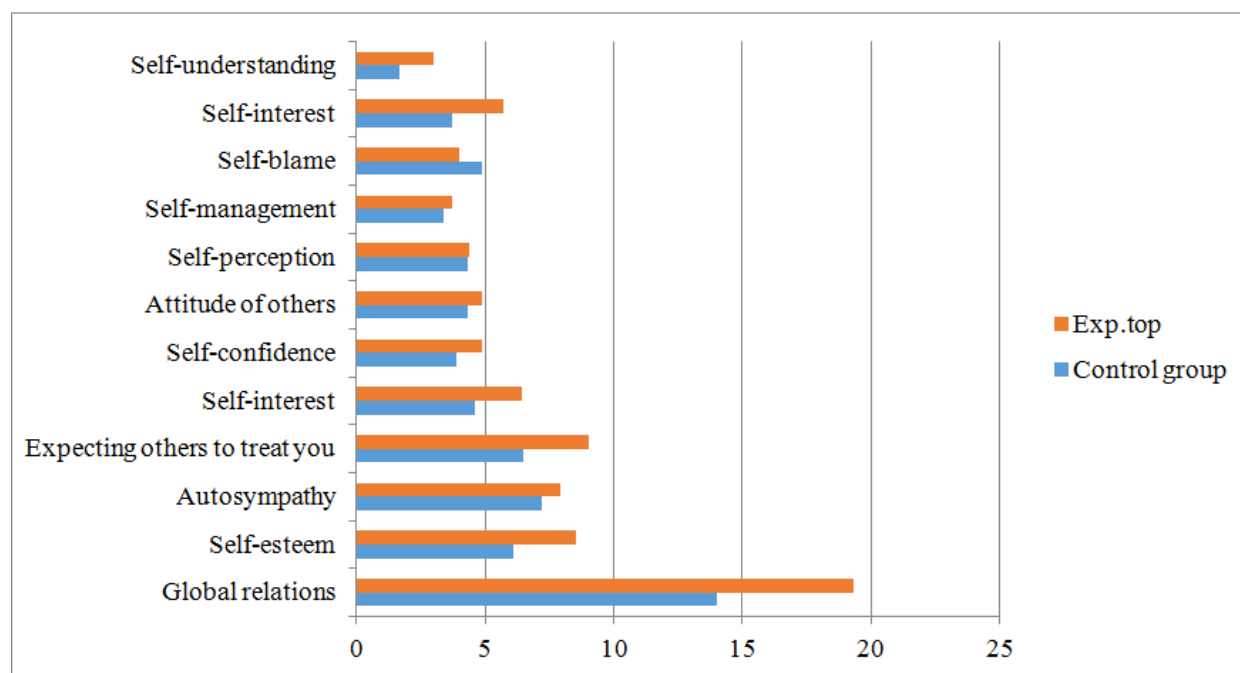
Figure 1 - Attitudes of teachers and undergraduates in the control group as individuals

Figure 1 shows a diagram to clearly show the difference between the average values obtained on each scale between the attitudes of teachers and undergraduates as individuals.

The figure and the table clearly show that the average value of all indicators of the experimental group in relation to itself is higher than the parameters of the control group.

However, it is necessary to check the statistics to clearly show this difference and draw conclusions.

Students' t-test for independent variables was used to verify the reliability of the difference between the mean values obtained on each scale between the attitudes of teachers and undergraduates as individuals.

The difference between teachers and undergraduates was determined at the confidence level $p < 0.05$ on the following main scales:

- «global relations»;
- «self-esteem»;
- «expecting communication from others»;
- «to be self-interested»..

In addition, the statistically significant difference in the level of confidence $p < 0.1$ between teachers and undergraduates who participated in the diagnostic study was determined by the orientation of the «I». That is, the statistically significant difference between the experimental group and the control group was determined on the following scales:

- «self-confidence»;
- «self-interest»;
- «self-understanding».

Here, the scales of “self-confidence”, “self-interest” and “self-awareness” ($p < 0.05$) are included in the main scales, such as “self-esteem” and “self-interest”.

There was no reliable distinction between the scales of «autosympathy», «attitude of others», «self-perception», «self-government» and «self-blame». That is, there is no difference between teachers and undergraduates who participated in the study on these scales.

At the same time, compared to undergraduates, the test teachers showed a higher rate of integration. That is, the subjects in the experimental group are much more

confident in themselves, their strengths, and their abilities than in the control group. And teachers have a higher level of responsibility and self-discipline than undergraduates. Also, compared to undergraduates, probationary teachers have much more sophisticated control mechanisms over their lives, actions, and relationships. This determines the difference between teachers and students in their attitude to themselves.

The results of the diagnostic study showed that teachers expect positive feedback from people around them.

It was also found that teachers are interested in themselves, that is, have a high level of self-awareness, self-awareness, and self-awareness.

Now let's look at the peculiarities of teachers' attitudes toward themselves as individuals.

According to the results of the test, the subject shows that the content of attitudes of all teachers corresponds to the age of adulthood.

However, the quantitative indicators show that teachers are too demanding of themselves and there is a risk that they will not be able to use their opportunities and potential properly and adequately.

At the same time, it became clear that teachers do not always have an adequate understanding of themselves and their surroundings. Experimental teachers in the experimental group have problems based on the categories «for myself» and «for the title/position», «for others».

Thus, it was found that teachers have different attitudes towards themselves.

Thus, through this diagnostic method, teachers' attitudes towards themselves as individuals are not homogeneous. Even if teachers of the same age, the effectiveness of their individual socialization and activities, i.e. the peculiarities of personal development, determine their attitude to it.

2. In the second place check the content of the teacher's interpersonal relationship, to determine whether this relationship is determined by personal qualities. We used Leary's «Study of Interpersonal Relationships.»

The purpose of using this method was to determine the content and direction of the teacher's attitude to others as a person through his self-assessment.

According to this diagnostic method, teachers who responded to the previous method assessed their interpersonal relationships.

So, let's analyze the results of this diagnostic method.

On average, test teacher T. Leary's «Study of Interpersonal Relationships» took 14 minutes. This time corresponds to the standard response time. Therefore, it is valid for the subject teachers to assess their interpersonal relationships.

Subjects paid attention and evaluated the methodology according to the methodology.

Table 2 shows the quantitative indicators of interpersonal relationships of the tested teachers based on «I-Real» based on the average of the obtained results. This is a self-assessment of the subjects' personal relationships.

Table 2 - Mean values of interpersonal relationships of test subjects based on «I-real»

The order of octants	Name of octants	Average value
I	<i>Dominant leader type</i>	8.7
II	Independent-dominant type	6.4
III	direct-aggressive type	3.9
IV	Uncertain-skeptical type	9.8
V	<i>Shy type</i>	6.3
VI	Dependent-obedient type	7.1
VII	Collaborative-conventional type	10.2
VIII	<i>Responsible-friendly type</i>	11.5

The average of the numerical indicators in the table is T. Leary's let's draw a diagram in accordance with the standard requirements of the method of «Study of interpersonal relationships» (Figure 1).

From the numerical and visual data in tables and diagrams (VIII=11.5), the average value of the tested teachers was equal to the highest, unusual indicator of responsibility and generosity. This shows that the subjects are overly responsible, always use their interests and opportunities for others, and are very active in helping others. This means that the highest score on the octant

is sometimes recognized by the test teachers as overly flexible, and sometimes sticky. This indicates that the test teachers are willing to take full responsibility for others. But it is also possible that sometimes it is a «mask» that hides his true inner self. However, this indicator characterizes the test teachers with personal qualities such as softness, hypersocial orientation, clear altruism, and compassion.

According to the high value of the average (VII = 10.2), the second place was taken by the clear picture of the conventional type of cooperation of teachers. It shows that teachers are ready to cooperate. At the same time, they are polite and considerate in their dealings with other people and seek to provide social support and acceptance. Examiners are in tune with everyone and try to look good to everyone. They seem ready to help others achieve their goals. These subjects show compromise behavior, stickiness to others, excessive compromise and attentiveness, and glorification of the interests of others. These subjects also showed a high level of emotional flexibility.

On average, the test teachers had a high level of mistrust and skepticism (IV = 9.8). This characterizes the type of subjects who are critical, critical, distrustful, closed-minded, secretive, very resentful, skeptical, especially prone to criticism, dissatisfied with others, and skeptical. Disillusioned with others, such teachers often feel that they have failed miserably. In interpersonal relationships, they show distrust and negativity through verbal aggression.

At the same time, a slightly above average value (I = 8.7) showed highly developed qualities of the test teachers by the type of dominant leader. This indicator characterizes the subjects as very confident, strong, and persistent. Such a quantitative indicator shows that the subjects are perceived as good teachers, leaders, and organizers in interpersonal communication. They belong to the type of highly developed ability to manage a group, a team. But they are also intolerant of criticism and overestimate their potential.

The indicator of the average values of the test teachers on the 6th octant (VI = 7.1) determines

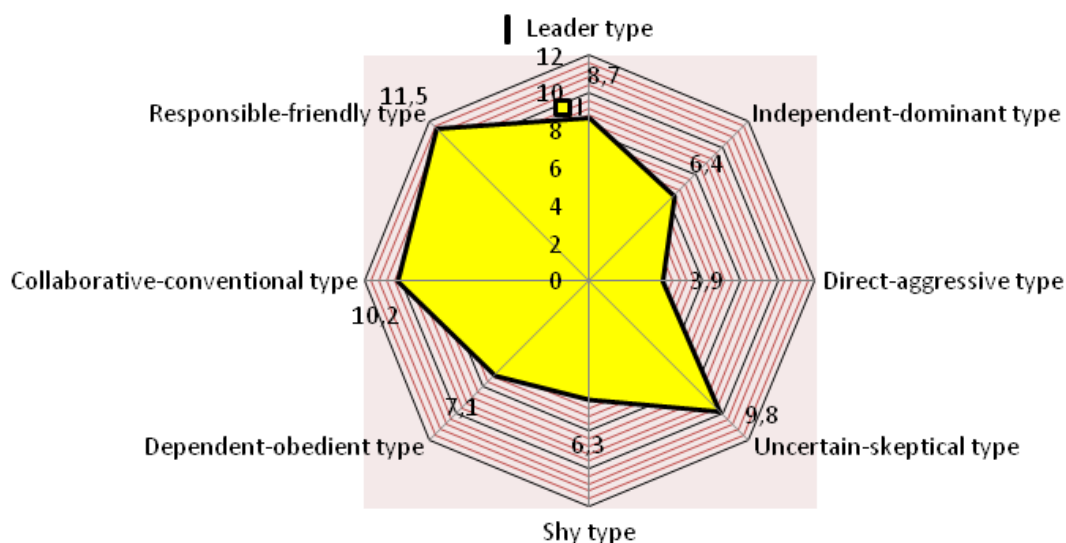

Figure 1 - Based on the test subject «I-Real» interpersonal communication (T. Leary’s «Study of interpersonal communication») according to the methodology

their typical features, expecting help, advice, support from others, conformist, gentle nature, expecting support and advice from others.

It was found that the development of personal qualities of the test teachers in the type of independent-dominant qualities (II = 6.4) and submissive-shy type (V = 6.3). Then, on the one hand, they are characterized by typological features of interpersonal relationships - trust, independence, and competition, on the other hand, they expect the support of others, modest, humble, always responsible, emotionally restrained, non-judgmental, obedient, loyal to their work. observed.

The indicator of the personality of the subject teachers, corresponding to the vertical-aggressive type, was within the lower limit of normal (III = 3.9). This characterizes the tendency of young teachers who participated in the experiment, to a certain extent, to be honest, independent, «steadfast» and persistent in achieving their goals. But on the other hand, there is certain introversion among teachers.

Leadership index of test subjects (vector L): $L = I - V + 0, (II + VIII - VI + IV) = 16.8$, their aspiration to leadership was determined.

At the same time, the index of compassion and kindness of the tested teachers (D vector): $D = VII - III + 0.7 (VIII + VII - IV + II) = 19.1$ exceeded

the leadership and the predominance of the benevolent position of young teachers in relation to others.

In conclusion, the diagnostic study revealed a tendency of teachers to be more dependent on personal relationships, and a lack of self-confidence. At the same time, there seems to be conformity in the attitude of teachers towards others. Compromise, congruence, and responsibility in the attitude of young teachers to others are clearly visible.

3. An essay was written to study the teacher’s attitude to professional activity or the image of the teacher as a specialist. The topic was «Teacher and his professional activity.»

During the study, the content of the essays written by 138 undergraduates was analyzed, and the professional competence and professionally important personal abilities of the teacher were determined by expert assessment.

In our study, the semantic categories of analysis included the types of professional activities of teachers.

The unit of content analysis in an essay is either an adjective whose indicators indicate a personality trait in a negative or positive form.

The unit of calculation was the frequency of qualities of teachers observed in professional activity.

Through content analysis, it became clear that the image of teachers as professionals is determined by their main activities. These types of activities are defined in the content of the essays, both directly and indirectly. The generalized 6 types of this activity are described in the essays of the tested undergraduates as follows:

- 1) Communication.
- 2) Self-improvement, and self-development as a professional.
- 3) Learning activities.
- 4) Research activities.
- 5) Management activities.
- 6) Educational activities.
- 7) Social activity.

Through content analysis, we were able to identify a set of content analysis units with 71 manifestations of the qualities that characterize the teacher as a specialist.

These units of analysis were repeated several times. We have grouped and considered some synonymous units.

Based on these positions, we filled in the code matrix for 138 essays on content analysis. This is a classification of characteristics that summarize the important qualities of teachers in their professional activities and describe them as professionals.

It is necessary to determine the relationship between the data for each category. Here, according to the tested undergraduates, teachers as professionals are recognized for their positive and negative qualities in educational activity in a ratio of 32:21.

In the field of communication, the most important professional qualities of a teacher as a specialist identified positive and negative trends with a ratio of 27: 7.

The teaching activity reflects the positive and negative characteristics of teachers as specialists in the ratio of 20:12.

Features of self-improvement and self-development of teachers as professionals are also in the focus of attention of students. They describe the positive and negative qualities of teachers in the process of self-improvement, and self-development with a ratio of 15: 8.

According to the expert assessment, the pros, and cons of the most important professional

qualities of teachers in management are the ratio of 15: 9.

Through research activities, teachers are characterized only by positive qualities. The frequency of professionally important qualities here is 8.

Teachers, as professionals, do not seem to be sufficiently characterized by their socially important qualities through social activism. Here are the positive and negative qualities in a 4: 4 ratios.

We show the indicators of expert assessment of teachers in their specialty, and professional activity through a diagram (Figure 2).

The diagram shows that the positive trend of professionally important qualities of teachers as a specialist is much higher than the negative trend.

Thus, based on content analysis, it became clear that their attitude to the profession of teachers, and their professional activities are more pronounced through educational activities and insufficiently recognized through social activity and research.

4. The modified version of the Budassi method of studying personality traits determines the attitude of others to the teacher or the teacher's perception of the person.

42 first-year undergraduates in the scientific and pedagogical direction took part in this experimental study.

They are given 48 words denoting the personality traits listed in Appendix C. From these 48 words, it was suggested to choose 20 words that describe the standard, unique ideal teacher. Of the 20 personality traits selected, d1 was included in the reference number in the study protocol. Here it was necessary to list in order the most important personal qualities of the teacher, the qualities that are not so pleasant for the lower places, and sometimes look negative, and evaluate them according to the rank. Next, the subjective series d2 is filled. Here the test undergraduates were instructed to place these qualities in a high school teacher whom they knew well. Then the difference in ranks d1 - d2 was calculated and recorded. Then it was necessary to square the difference in ranks (d1 - d2) and write result 2 in the last column d2 of the protocol. Finally, the

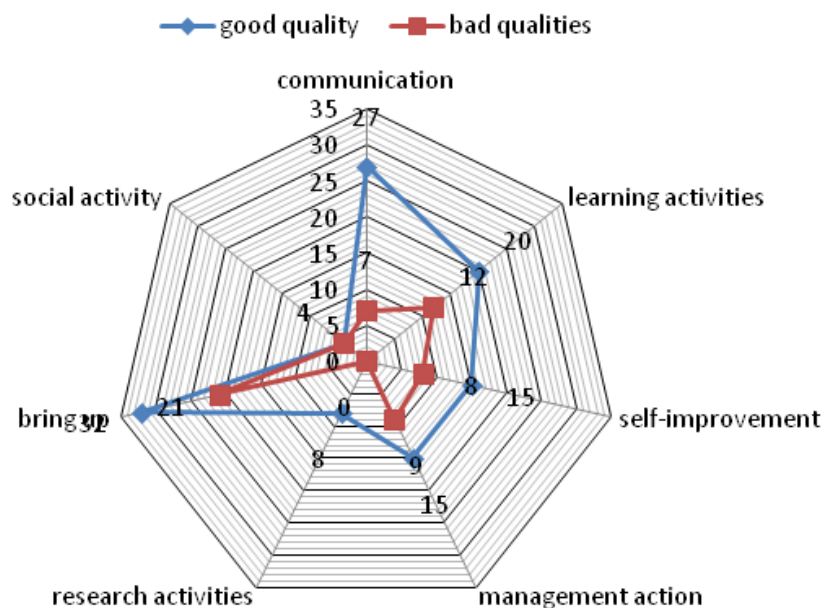

Figure 2 - Expert assessment of teachers' attitudes to their profession, professional activity based on content analysis

Table 3 - Expert assessments of teachers' personal qualities (according to the modified version of the Budassi method)

Rank number of the standard d 1	Personality traits	Rank number of the subject d 2	Rank difference D	The square of the rank difference d 2
5	active	9	-4	16
6	sedate	2	4	16
9	discipline	11	-3	9
4	tactful	3	1	1
7	liable	17	-10	100
1	hardworking	4	-3	9
8	faithful	12	-4	16
2	moderate	5	-3	9
3	reliable	10	-7	49
10	humane	1	9	81
11	ignorant	14	-3	9
15	restrained	13	2	4
20	rough	6	14	196
14	resentful	7	7	49
12	guilty	16	-4	16
16	passive	19	-3	9
18	pedant	18	0	0
19	timid	20	-1	1
17	envious	8	-9	81
13	doubtful	15	-2	4
				$\Sigma d^2 = 675$

sum of the squares of the rank differences was calculated - Σd^2 .

The correlation coefficient of the ideal and real personality traits was calculated by putting the obtained value in the formula.

Summarizing the answers of the subjects, according to their views, the following general list of personal qualities of the reference teachers was identified. The results obtained based on their rankings and calculations made in accordance with the requirements of the Budassi method are shown in Table 9.

According to Spearman's formula, the correlation coefficient was $g = 0.50$. This value means that at the level of confidence $p \leq 0,05$ there is no connection between the ideal personality traits of teachers and real personality traits.

At the same time, the coefficient $g = 0.50$ shows that almost all the tested undergraduates as experts do not have the same level of real personal development as the level of development of ideal personal qualities of teachers.

However, the development of modern teachers as individuals is characterized by a tendency to approach the ideal image.

The results of the diagnosis are shown in Figure 2 to see the difference between the ideal and real personal qualities of teachers.

According to the analysis of the subjects, the positive trends in the personal development of real teachers, such as humanity, patience, decency, and diligence, have high ranks. At the forefront of the negative qualities is the lack of restraint, carelessness, and guilt in the personal development of real teachers.

Also, according to the analysis of the subjects, the positive trends in the personal development of ideal teachers, such as diligence, restraint, confidence, and decency, have high ranks. At the forefront of negative qualities are indifference, guilt, and restraint in the personal development of ideal teachers.

Then, according to the analysis of the subjects, it can be said that the negative qualities in the

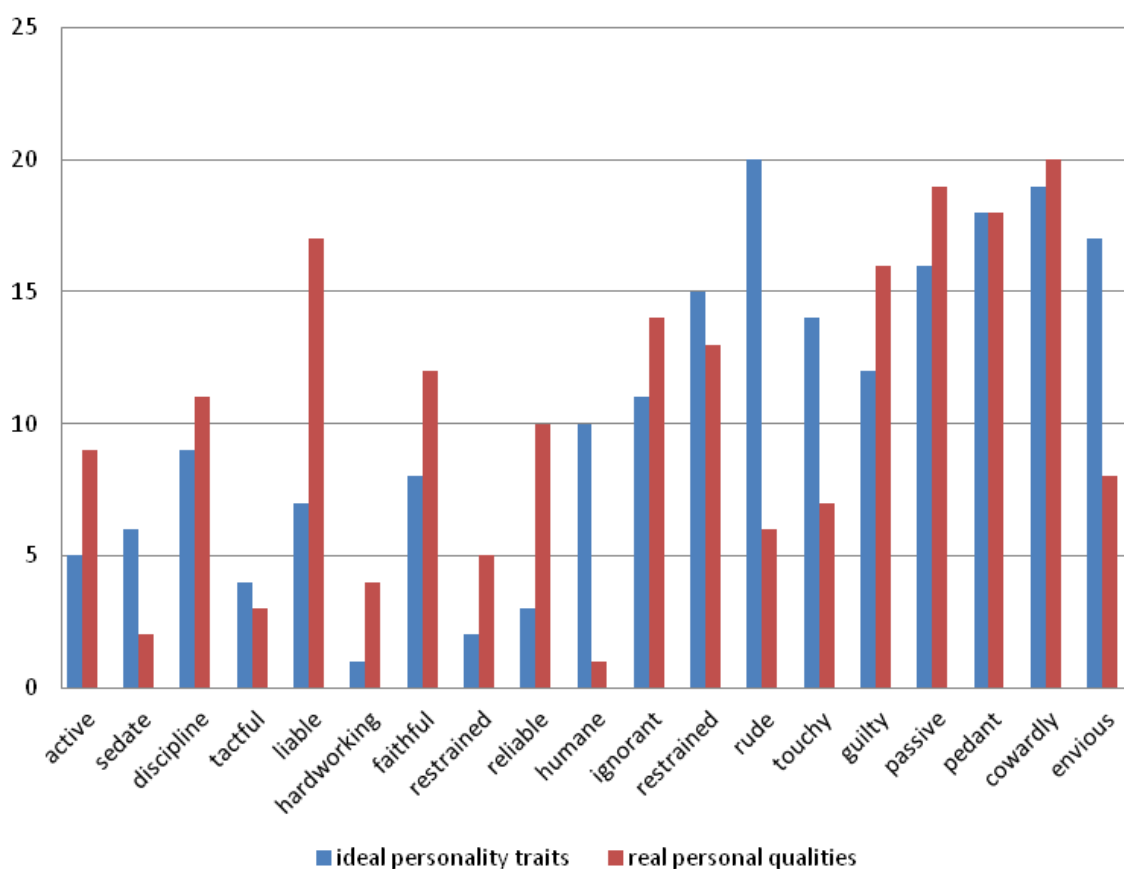

Figure 2 - Ideal and real personality of teachers expert ranks of properties

personal development of real and ideal teachers are in a balanced position.

This diagnostic method revealed that students want to see their teachers as businesslike and hardworking people who understand their responsibilities. At the same time, this expert rank shows that students appreciate the development of spiritual and moral qualities of high school teachers.

Conclusion

Thus, the experimental study revealed certain generalized features in the personal development of high school teachers, ie typological features. Considering that these typological features are dynamic, varying depending on the situation,

we summarize the results of each diagnostic method. Then the modern high school teacher as a person, depending on the social situation, «humane teacher - a personality deformed teacher»; «Professional teacher - a teacher with insufficient professionalism»; It became known that the communicative teacher is defined as a complex combination of personality traits in the range of dichotomous qualities: «teacher capable of communication - professionally destructive teacher» and «successful teacher - teacher unable to express himself.»

Thus, the experimental study identified the features of the personal development of a high school teacher and described their typological features.

Список литературы

1. Шмелева Н.Б. Введение в профессию «Социальная работа». – М.: Дашков и К, 2017. – 222 с.
2. Роджерс К. Личные соображения относительно преподавания и учения. – URL: http://eurekanet.ru/ewww/promo_print/21016.html (дата обращения: 20.04.2022).
3. Лернер И. Я. К вопросу о категориальном аппарате теории процесса обучения // Методологические проблемы современной педагогической науки и практики: межвузовский сб. научн.тр. – Челябинск: ЧГПИ, 1988. – 136 с.
4. Есарева З.Ф. Особенности деятельности преподавателя высшей школы. – Л., 1993. – 111 с.
5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. – М.: МГУ, 1971. – 40 с.
6. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды. – М. – Воронеж, 1995. – 284 с.
7. Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. – Алма-Ата: Изд-во КазГУ, 1992. – 194 с.
8. Ерментаева А.Р. Профессионально-педагогический тренинг как средство подготовки учителей национальных школ к педагогическому общению: дисс. ... к.п.н: 13.00.04. – М., 1995. – 179 с.
9. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1990. – 117 с.
10. Мынбаева А.К. Основы педагогики высшей школы. – Алматы, 2013. – 183 с.
11. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. – М., 1986. – 152 с.
12. Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап. – М., 2006. – 394 с.
13. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: «Академия», 2005. – 208 с.

References

1. Shmeleva N.B. Vvedenie v professiyu «Social'naya rabota» [Introduction to the profession «Social work»] (Dashkov i K, Moscow, 2017, 222 p.).
2. Rodzhers K. Lichnye soobrazheniya otnositel'no prepodavaniya i ucheniya. [Personal considerations regarding teaching and learning]. Available at: http://eurekanet.ru/ewww/promo_print/21016.html (дата обращения: 20.04.2022).

3. Lerner I.Ya. K voprosu o kategorial'nom apparate teorii processa obucheniya [On the question of the categorical apparatus of the theory of the learning process], Metodologicheskie problemy sovremennoj pedagogicheskoy nauki i praktiki: mezhvuzovskiy sb. nauchn.tr. [Methodological problems of modern pedagogical science and practice: interuniversity collection of scientific papers] (ChSPI, Chelyabinsk, 1988, 136 p.).
4. Esareva Z.F. Osobennosti deyatel'nosti prepodavatelya vysshej shkoly. [Features of the activity of a high school teacher] (Leningrad, 1993, 111 p.).
5. Leont'ev A.N. Potrebnosti, motivy i emocii. [Needs, motives and emotions] (MSU, Moscow, 1971, 40 p.).
6. Myasishchev V.N. Psihologiya otnoshenij: Izbrannye psihologicheskie trudy. [Psychology of relations: Selected psychological works] (Moscow, Voronezh, 1995, 284 p.).
7. Dzhakupov S.M. Psihologiya poznavatel'noj deyatel'nosti. [Psychology of cognitive activity] (KazSU, Alma-Ata, 1992, 194 p.).
8. Ermentaeva A.R. Professional'no-pedagogicheskij trening kak sredstvo podgotovki uchitelej nacional'nyh shkol k pedagogicheskomu obshcheniyu: diss. ... k.p.n: 13.00.04. [Professional pedagogical training as a means of preparing teachers of national schools for pedagogical communication: dissertation ... c.p.s: 13.00.04] (Moscow, 1995, 179 p.).
9. Kuz'mina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya. [Professionalism of the personality of the teacher and the master of industrial training] (Vysshaya shkola, Moscow 1990, 117 p.).
10. Mynbaeva A.K. Osnovy pedagogiki vysshej shkoly [Fundamentals of higher school pedagogy] (Almaty, 2013, 183 p.).
11. Skatkin M.N. Metodologiya i metodika pedagogicheskikh issledovanij. [Methodology and methodology of pedagogical research] (Moscow, 1986, 152 p.).
12. Kraevskiy V.V., Berezhnova E.V. Metodologiya pedagogiki: novyj etap. [Methodology of pedagogy: a new stage] (Moscow, 2006, 394 p.).
13. Zagvyazinsky V.I., Atahanov R. Metodologiya i metody psihologo-pedagogicheskogo issledovaniya [Methodology and methods of psychological and pedagogical research] («Akademiya», Moscow, 2005, 208 p.).

А.Р. Ерментаева¹, Г.Т. Аюпова², Ж.К. Аубакирова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Әлихан Бөкейханов университеті, Семей, Қазақстан

Жоғары мектеп оқытушысының тұлғалық даму ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада жоғары мектеп оқытушысының тұлғалық дамуындағы ерекшеліктерді қарастырған отандық та, шетелдік те психологиялық-педагогикалық зерттеу жұмыстары қарастырылды. Жоғары мектепте болашақ мамандардың тұлғалық дамуына ықпал ету және зерттеу мәселелерінің өзектілігі мен оларға тұлға ретінде ықпал ететін жоғары мектеп оқытушыларының тұлғалық ерекшеліктері туралы зерттеулер және тұлғалық ерекшеліктері бойынша типологиялық жіктеудің ғылыми-практикалық тұрғыдан маңыздылығы мен олардың педагогика, психология ғылымдарында теориялық-әдіснамалық тұрғыдан негізделді.

Жоғары мектеп оқытушыларының тұлғалық қасиеттерінің білім алушылардың қабылдауының маңызы мен оның теориялық-эксперименттік тұрғыдан зерттелді. Жоғары мектеп оқытушыларының тұлғалық қасиеттерін дамытудың қажеттігі мен оған ықпал етудің түрлі педагогикалық, психологиялық жолдары талданды. Эксперименттік зерттеу кейбір жалпыланған, яғни жоғары мектеп мұғалімдерінің жеке дамуындағы типологиялық ерекшеліктерді анықтады, жұмыста олардың сипаттамасы берілген.

Түйін сөздер: тұлға, субъект, педагог, педагогикалық іс-әрекет, креативтілік, диагностика, типология, эксперимент.

А.Р. Ерментаева¹, Г.Т. Аюпова², Ж.К. Аубакирова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Университет Алихана Бокеейхана, Семей, Казахстан

Особенности личностного развития учителя высшей школы

Аннотация. В статье рассмотрены работы как отечественных, так и зарубежных психолого-педагогических исследований, в которых рассматриваются особенности личностного развития учителя высшей школы. Показаны научная и практическая значимость исследований и типологической классификации черт личности учителей высшей школы и их теоретико-методологическая основа в педагогической и психологической науках.

Изучены значимость восприятия учащимися особенностей личности педагогов высшей школы, ее теоретико-экспериментальные аспекты. Проанализирована необходимость развития личностных качеств педагогов высшей школы и различные педагогические и психологические способы воздействия на них. Экспериментальное исследование выявило некоторые обобщенные, т.е. типологические черты в личностном развитии учителей высшей школы, в работе дается их описание.

Ключевые слова: личность, субъект, педагог, педагогическая деятельность, творчество, диагностика, типология, эксперимент.

Information about the authors:

Ermentaeva A.R. – Doctor of Psychological Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ayupova G.T. – Ph.D., Department of Pedagogy and Psychology, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Aubakirova Zh.K. – **Corresponding author**, Candidate of Psychological Sciences, Associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ерментаева А.Р. – п.с.ғ.д., Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Қажымұқан көш., 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Аюпова Г.Т. – PhD, «Педагогика және психология» кафедрасы, Ә. Бөкейханов университеті, Мәңгілік Ел көш., 11, Семей, Қазақстан.

Аубакирова Ж.К. – **корреспонденция үшін автор**, п.с.ғ.к., доцент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш., 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

И.Б. Гайворонская
Е.Д. Любимова

Ленинградский государственный университет им. А.С.Пушкина, Санкт-Петербург, Россия
(E-mail: i.gaivoronskaya@lengu.ru)

Психология виртуальной самореализации личности

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы актуального в современном цифровом мире феномена - феномена «виртуальной личности», создаваемой человеком для взаимодействия в виртуальной среде. Авторы рассматривают несколько концептуальных оснований, на которых строится виртуальная идентификация человека. В основной части статьи представлены результаты экспериментального исследования, посвященного изучению психологических особенностей виртуальной личности и причин, по которым у состоявшихся, творческих людей возникает потребность самореализации в процессе виртуальной деятельности. В качестве респондентов выступили художники и поэты, систематически публикующие продукты своего творчества в Интернете. В группу виртуальных личностей вошли 30 человек мужчин и женщин в возрасте 25–36 лет. Контрольная группа также состояла из 30 человек. Для проведения исследования были использованы методики, направленные на изучение индивидуально-психологических и личностных особенностей, такие как: методика измерения уровня тревожности Тейлора, методика диагностики социальной фрустрированности Вассермана, методика измерения ригидности, методика диагностики самооценки психических состояний Айзенка, методика диагностики степени удовлетворенности основных потребностей (тест Маслоу). Представлен анализ полученных данных, сформулированы выводы проведенного исследования и определены ключевые вопросы дальнейшего экспериментального изучения «виртуальной личности». **Ключевые слова:** виртуальная личность, цифровая идентичность, личность, Я-образ, Интернет, виртуал.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-287-295>

Введение

Выражение «виртуальная личность» в широком смысле, как и его англоязычный аналог «virtual identity», многозначно и имеет целый ряд синонимов, значения которых пересекаются лишь отчасти. Рассмотрим основные из этих значений.

1. Идентификатор для входа в компьютерную систему (login, user name).

2. Прозвище или псевдоним (user name, nickname), использующийся для идентифика-

ции пользователя в коммуникативных электронных средах, таких как чат, многопользовательские ролевые игры, блоги и т.п.

3. Псевдоним или другой заменитель имени человека (например, номер или личный код), используемые для его гражданской, правовой и иной социальной репрезентации. Сюда относятся такие разнородные явления, как номер паспорта, идентификационной карты, карточки социального страхования или мобильного телефона, dna, отпечатки пальцев, псевдоним писателя или актера и

т.д. Компьютеризация общества привела к тому, что все большее количество способов социальной идентификации носят цифровой характер. Отсюда - частое понимание виртуальной (или цифровой) идентичности в терминах технологии и права.

4. Компьютерная программа, моделирующая разумное поведение (robot, bot). Разновидности этих программ варьируют от простых скриптов, порождающих псевдоосмысленные тексты путем рекомбинации элементов, заложенных в базу данных или выполняющих какие-то предзаданные действия, и текстовых роботов разной степени сложности, способных поддерживать беседу, реагируя на вопросы собеседника (примеры: Элиза, The John Lennon Artificial Intelligence project, Гельман-2), до сложных анимированных персонажей, наделенных способностью к движению, мимикой и искусственным интеллектом. Представители последней разновидности встречаются как в компьютерных играх, так и в других компьютерно-опосредованных средах (примеры: супермодель Киоко Дэйт (DK-96), диктор Ананова). Развитие самосознания у подобных «идору» (японское слово, обозначающее искусственно созданное существо; используется в названии романа У. Гибсона), наделяет их важнейшей характеристикой «реальной личности». Этот мотив не редко встречается в произведениях искусства: так некоторые персонажи романов Набокова «осознают свою вымышленность и сами проблематизируют вопрос о своем статусе» [1, с.79-100], подобно персонажу компьютерной игры в фильме Габриэле Сальватореса «Нирвана» (1997), который осознав иллюзорность себя и своего мира, просит создателя игры «стереть его».

5. Компьютерная программа, или комплекс программ в сочетании с механическими устройствами, внедренные в тело (андроид, киборг). Амбивалентные отношения между человеком, машиной и андроидом - одна из центральных тем американского фантаста Филипа К. Дика (1928-1982). Снятый по новелле Дика «Do Androids Dream of Electric Sheep» (1968) фильм Ридли Скотта «Бегущий

по лезвию бритвы» (Blade Runner) (1982) стал классикой киберпанка и ввел эту тему в массовую культуру. Аналогом андроида является киборг - человек-машина, в котором соединяются человеческие (органические) и механические (кибернетические) качества, что проблематизирует традиционные представления о личности и позволяет говорить о пост-человеческой фазе развития человечества [2, с.15-120]. Киборг является популярной темой современной культуры, породившей множество технологических, философских, культурных и эстетических интерпретаций [3, с.149-181; 4, с.111-180].

6. Вымышленная личность, создаваемая человеком или группой людей, порождающая семиотические артефакты и/или описываемая извне (virtual character, virtual persona). Виртуальная личность в этом смысле является (во всяком случае, потенциально) произведением искусства. Виртуальная личность как форма творчества представляет собой синтез двух понятий - персонаж и псевдоним. Необходимыми качествами виртуальной личности являются наличие имени и способность к автономному действию. Имя виртуальной личности может быть как оригинальным, так и заимствованным. В последнем случае оно может совпадать с именем исторического лица или ныне живущего человека, именем фольклорного, литературного, кинематографического и т.п. персонажа, а также с именем создателя виртуальной личности.

7. Любая личность, как она воспринимается или моделируется кем-либо; другими словами, образы или ипостаси личности как нечто отличное от ее сущности (например, «я» [ego] в его противопоставлении «самости» [self]). Разрыв между «маской» и сущностью может осознаваться либо создателем виртуальной личности, либо ее наблюдателями, при этом их трактовки могут кардинальным образом различаться.

Перечисленные значения виртуальной личности не являются взаимоисключающими и способны образовывать различные конфигурации и синтезы. В настоящей работе речь пойдет преимущественно о виртуальной лич-

ности в шестом из разобранных выше значений. В этом значении виртуальная личность характеризуется снятием оппозиции между истиной и ложью, фактичностью и фиктивностью, реальностью и нереальностью, материальностью и идеальностью, что сближает ее с произведением искусства. Амбивалентность онтологического статуса является ключевой характеристикой виртуальной личности [5, с.78-88].

Русское понятие «виртуальной личности», или «виртуала» не имеет точного аналога в англоязычном Интернете; его семантика лишь частично пересекается с семантикой таких терминов, как *virtual identity*, *virtual character* и *virtual persona*. В силу специфических культурных коннотаций оно не поддается прямому переводу и требует описательного истолкования.

В контексте западного интернета виртуальная личность, как правило, остается более или менее приватным опытом, ограниченными рамками конкретного виртуального сообщества (многоролевой игры, форума, чата и т.п.). В русском же интернете, особенно в его ранний период, виртуальные личности порождали формы и содержания, которые оказывались ценными для гораздо более широкой аудитории (в абсолютных цифрах весьма, впрочем, малочисленной). Понятие виртуальной личности в русском интернете связывалось обычно не столько с прозвищами пользователей в чатах и MUD'ах, сколько с творческими произведениями писателей и художников. Многие виртуалы, сами по себе являясь произведением искусства, обретали статус «знаменитостей русского интернета» наряду с «реальными лицами», и это никого не смущало.

Указанное различие может быть объяснено совокупным действием нескольких причин. Во-первых, сыграл роль социоэкономический фактор (низкий уровень дохода на душу населения, неразвитость платежных систем и т.д.), определивший особенности функционального использования интернет-технологий в России. Если в развитых странах Интернет быстро стал достоянием всего населения и превратил-

ся в повседневный инструмент, то в России он гораздо дольше оставался роскошью и «уделом элит» и использовался преимущественно как орудие профессиональной деятельности или для самовыражения [6].

Во-вторых, временной разрыв между распространением Интернета на Западе и в России, привет к несовпадению технологий, в рамках которых исходно осуществлялись эксперименты по моделированию виртуальной личности.

Так, если в США и Великобритании Интернет был доступен в академических учреждениях уже в 1970-х годах, то первый сеанс международной телекоммуникации через модем состоялся в России лишь в 1990 году, а о более или менее ощутимой доступности интернета для пользователей можно говорить лишь начиная с середины 1990-х - примерно в то время, когда появилась технология WWW, в значительной степени вытеснившая другие популярные ранее интернет-протоколы. Это, в свою очередь, привело к тому, что наиболее задействованной средой для развития виртуальной личности в русском Интернете явилась именно WWW, в то время как на Западе проблематика виртуальной идентичности исторически оказалась привязанной к более ранним, чисто текстовым средам (многопользовательские ролевые игры и онлайн-форумы).

Различие технологий наложило отпечаток на конструирование и бытование виртуальной личности. Открытое пространство WWW не требовало «членства»; средой обитания виртуальной личности становился «весь Интернет», а не полуприватные пространства игр и форумов. Кроме того, это позволяло выйти за рамки текста и выстраивать виртуальную личность как распределенный мультимедийный объект.

Примечательно, что классические западные работы, посвященные виртуальной идентичности, построены на материале текстовых сред и редко касаются WWW. Для России характерно обратное. Заметим, что многопользовательские ролевые игры (MUDs) - традиционная среда для концептуализирования ВЛ

в западной литературе - никогда не играли значительной роли в русской киберкультуре. Те русские пользователи, которые вышли в сеть до появления WWW (большую часть из них составляли те, кто учился или работал на Западе), отдавали явное предпочтение политическим и поэтическим дебатам в Юзнетовских группах, а вовсе не онлайн-приключениям в духе «Темниц и драконов». Вряд ли это можно объяснить языковыми причинами: русские студенты в Америке не испытывали проблем с английским; речь скорее должна идти о различии культурных ценностей. Свою роль здесь сыграла, очевидно, относительная приватность игрового опыта: для сознания, ориентированного на диалог и публичность, приватные занятия кажутся несущественными (Ср. по этому поводу анализ соотношения приватного и публичного в Живом Журнале [7]).

В-третьих, необходимо учитывать влияние, которое оказало на формирование виртуальной личности литературоцентричность русской культуры. Литературоцентризм объясняется необыкновенно высокой ролью, которую литература традиционно играла в российском обществе. В условиях авторитарной власти и слабости гражданских институтов общественное мнение формировалось преимущественно писателями. Литература в России приняла на себя многие функции, которые на Западе принадлежали церкви, парламенту, суду и средствам массовой информации. Одними из следствий этой ситуации явились приписывание высокой значимости письменному слову и принижение слова устного.

Эта тенденция нашла свое проявление и в русском Интернете. Многопользовательские игры, каналы IRC, чаты и форумы характеризуются преобладанием устной речи, хотя бы и в письменной форме. Юзнет, домашние страницы и блоги, напротив, ориентированы на риторику письменную. Именно поэтому, в полном соответствии с литературоцентризмом русской культуры, они обрели более высокий ценностный статус для русского человека онлайн. Это подтверждается исторической динамикой технологических сред,

использовавшихся для создания виртуалов в русском контексте. Они возникают в юзнетовских дискуссионных группах (SCS/SCR) и в рамках онлайн-литературных игр (Буриме, Гусарский клуб и т.п.), затем начинают создавать собственные домашние страницы, колонизируют гостевые книги и позже Живой Журнал и подобные системы сообщающихся блогов. Все это - среды ориентированные на письмо, на литературу. Разговорные среды и технологии (IRC, ICQ, веб-чаты и проч.), безусловно, тоже использовались как среда виртуальных забав, однако в порождении общественно значимых виртуальных личностей их роль всегда была вторичной. Таким образом, виртуальные личности в России имеют отчетливо литературный генезис.

В-четвертых, различаются и преобладающие истолковательные стратегии. В западной литературе виртуальная личность часто трактуется в рамках концепции социальных ролей [8, с.115-120] и предстает как частный случай рационального «управления идентичностями». Такой подход в целом чужд русскому Интернету, где виртуал - это, как правило, художественный проект, протуберанец творческой энергии, спонтанная театральная выходка, а не расчетливое предприятие по имиджмейкингу. Русский виртуал и западная virtual identity зачастую оказываются по разные стороны рампы. Ибо, как замечает российский исследователь, «само по себе функционирование в ролях не несет игрового начала, а означает лишь усвоение заданной роли-программы» [9, с.85-89].

Значительная часть западной исследовательской литературы посвящена техническим аспектам создания виртуальных персонажей, понимаемым в терминах программирования и робототехники. Виртуальная личность в этом понимании есть технологический объект, отчужденный от своего создателя и связанный с ним лишь причинно, но не духовно. В русском контексте ситуация противоположна: виртуальная личность понимается здесь, как правило, именно как репрезентация «я», его психологическое и экзистенциальное расширение, а не как отчужденный и самодоста-

точный механизм (за исключением случаев «моделирования», объектом которого является «чужое я»).

Вероятно, сказала и такая черта «русского характера», отмечавшаяся наблюдателями [10, с.37-45], как безразличие к внутреннему устройству вещей (т.е. технологии) при искреннем интересе к людям (личностям). Личность - одна из центральных категорий в русской культуре - связана с понятием уникальности: это то, что отличает одного субъекта от других и делает его неповторимым. В противоположность этому идентичность есть результат идентификации - отождествления субъекта с объективными структурами, внешними по отношению к нему; то что делает его похожим на других в тех или иных отношениях.

Личность мыслится как сущность, отличная от своих внешних проявлений и воспринимаемая скорее интуитивно; идентичность есть социальная и культурная конструкция, порождаемая социальной практикой и общими культурными кодами и постигаемая рационально. Личностью можно только быть (или не быть); идентичностью можно управлять (ср. понятие «identity management»). «Эссенциалистский» взгляд на личность укоренен в традиции русской культуры и проявляется как на уровне философско-религиозных репрезентаций (ср., например, идею триединства личности, личности и лика у П. Флоренского или персонологизм Н. Бердяева), так и на уровне обыденного мышления («пусть он вор и пьяница, а человек хороший»). Разумеется, в параллельной реальности киберпространства, «сконструированность» личности, ее условный и игровой характер гораздо более очевидны, нежели в «реальной жизни». Соответственно, стратегии построения и осмысления виртуальной личности разворачивались в пространстве между эссенциализмом и конструктивизмом. Колебание между двумя этими полюсами - важный аспект истории жанра.

Еще одно различие состоит в том, что дистанцирование от виртуальной личности по легальным или моральным соображениям,

нередко встречающееся в англоязычной сети, в русском Интернете не принято. «I'm an energetic hypothetic version of another person», честно предупреждает автор одного англоязычного журнала на LiveJournal. И на отдельной странице разъясняется: «The «celebrity» whose journal you read IS NOT THE ACTUAL CELEBRITY. The author/maintainer of that journal is a participant in a role playing game (RPG) where people portray actors, popstars and their families (and pets! :-))». На странице с собственно записями пользователя опять предупреждают: «Keep in mind this journal is completely Fake. All in fun. Don't h8!».

В русском интернете такие дисклеймеры практически отсутствуют. С одной стороны, это может быть проявлением тенденции к избеганию эксплицитных договоренностей и недоверия к контрактным отношениям в целом (жизнь «по правде» или «по понятиям» в противопоставление западному «формализму»). С другой стороны, это может также свидетельствовать о преобладании эстетического отношения к виртуальной личности. К художественному образу юридические ограничения неприменимы. Кроме того, какое удовольствие шутить или обманывать, всякий раз прежде предупреждая: «сейчас я тебя обману», «сейчас я буду шутить»?

Первые русские виртуалы появились еще в довебовский период: в начальный период Интернета возможность с легкостью создавать «персонажей, которых в природе не существует» [11] была в новинку, и эксперименты в этой области были особенно интенсивными. В русском Интернете появилась целая плеяда виртуальных личностей, которые завоевали известность и задали образцы для подражания.

Однако довольно скоро бум виртуализации пошел на спад. К концу 1990-х жизненный цикл популярных виртуальных личностей исчерпался и они в большинстве своем сошли со сцены; виртуалы, как и Интернет в целом, перестали восприниматься как нечто новое, надоели и банализировались. Интернет, по видимости, стал более серьезным; виртуалы, как энергозатратная забава для людей, «которым

нечего больше делать», были вытеснены на периферию в гостевые книги и форумы; быть виртуалом стало немодно и где-то даже стыдно. Однако история виртуальных личностей на этом не закончилась. Появление блоков ознаменовало дальнейшую демократизацию Интернета и дало пользователям простой и удобный инструмент самовыражения. Невероятная популярность в России Живого Журнала - сервера онлайн-дневников с возможностью регулировать свое окружение и выстраивать сообщества - дала толчок к новой волне виртуалов.

Основная часть

Мы провели работы по изучению психологических особенностей виртуальной личности и постарались выявить причины, по которым у состоявшихся, успешных, творческих людей возникает потребность самореализации личности в процессе виртуальной деятельности.

Гипотезой служило предположение, что основной причиной подобных опытов является отсутствие возможности самореализации, поиск новых путей самопознания, раскрытия (активизации) творческого потенциала.

Для проведения исследования были использованы надёжные и валидные методики, направленные на изучение индивидуально-психологических и личностных особенностей, такие как:

- методика измерения уровня тревожности Тейлора;
- методика диагностики социальной фрустрированности Вассермана;
- методика измерения ригидности;
- методика диагностики самооценки психических состояний Айзенка;
- методика диагностики степени удовлетворённости основных потребностей (тест Маслоу).

В качестве респондентов выступили художники и поэты, которые систематически публикуют продукты своего творчества в Интернете.

Экспериментальный этап включал в себя проведение исследования особенностей вир-

туальной личности: уровень тревожности, уровень социальной фрустрированности, самооценка психических состояний, удовлетворённость основных потребностей.

Были подобраны две группы респондентов со сходным социальным статусом, занимающиеся самореализацией в творческой деятельности, возрастная категория которых составляла 25-36 лет.

Первая группа - виртуальные личности. Вторая группа, контрольная, не виртуальные личности. В группу виртуальных личностей вошли 30 человек мужчин и женщин в возрасте 25-36 лет. Контрольная группа так же состояла из 30 человек.

Результаты исследования

По данным исследования были выявлены следующие психологические особенности самореализации личности в процессе виртуальной деятельности.

Измерение уровня тревожности не показало существенных различий в двух группах. Общий уровень тревожности - средний с тенденцией к низкому.

Степень неудовлетворённости своими социальными достижениями у не виртуалов значительно выше, что говорит о более высокой фрустрационной толерантности в группе виртуальных личностей. Неспособность изменить личную точку зрения, намеченную программу деятельности, в условиях, объективно требующих её перестройки, гораздо сильнее у людей, имевших опыт по изменению сознания. Измерение объективного и субъективного уровней тревожности подтвердило её низкий уровень в двух группах.

Ситуативная и личностная тревожность незначительно выше у группы виртуальных испытуемых. Самооценка уровня фрустрированности подтверждает данные методики Вассермана. Уровень фрустрированности выше у второй группы испытуемых. Субъективная оценка уровня ригидности показала более высокий её уровень у испытуемых первой группы. Данные измерения уровня ригидности по двум методикам практически совпадают, что говорит об адекватной оценке испытуемых.

У группы виртуальных личностей в зоне полной удовлетворённости находятся потребности признания и уважения и почти полностью удовлетворены материальные потребности. У контрольной группы полностью удовлетворены потребности общения. Наиболее сильно выражена потребность самореализации в группе испытуемых, склонных к опытам по изменению сознания.

По первой группе уровень тревожности напрямую связан с неудовлетворённостью своими социальными достижениями. Объективные показатели и субъективная оценка состояния тревожности и фрустрированности практически равны. Состояние тревожности также напрямую связано с определёнными сложностями в отношениях с людьми.

По контрольной группе уровень тревожности связан с высокой степенью неудовлетворённости своими социальными достижениями. Объективные и субъективные показатели уровня тревожности имеют прямую взаимосвязь, что говорит об адекватной оценке испытуемыми своего психического состояния.

В первой группе уровень фрустрированности напрямую связан с субъективным ощущением тревожности и неудовлетворённостью своими социальными достижениями. Прослеживается взаимосвязь с субъективной оценкой уровня агрессивности.

В контрольной группе неудовлетворённость своими социальными достижениями вызывает состояние повышенной тревожно-

сти. В первой группе самооценка состояния тревожности показывает прямую зависимость этой психологической особенности личности от уровня субъективной оценки фрустрированности и агрессивности. В контрольной группе субъективная оценка уровня тревожности напрямую связана с самооценкой уровня агрессивности. В первой группе субъективная оценка уровня фрустрированности связана с неспособностью изменить личную точку зрения, намеченную программу деятельности в условиях, объективно требующих её изменения.

В контрольной группе потребность в безопасности связана с субъективной оценкой уровня агрессивности и чем выше потребность в безопасности - тем ниже потребность в общении. Наиболее ярко выражена потребность в самореализации.

Вывод

Неудовлетворённость потребности самореализации подтверждает нашу гипотезу, что основными причинами виртуальной самореализации служат поиск новых путей самопознания, возможностей самореализации, потребность активизации творческого потенциала, поэтому практическим психологам в процессе консультативной и коррекционной работы необходимо учитывать мотивы личности, связанные с самореализацией в Интернете.

Список литературы

1. Медарич М. Владимир Набоков и роман XX столетия // Набоков В. В. Pro et contra. - СПб., 1997. - 320 с.
2. Hayles K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics. University of Chicago Press. 1999. - 346 с.
3. Haraway D. A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century. Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. New York: Routledge. 1984/1991.- 254 с.
4. Gray С.Н. The Cyborg Handbook. London: Routledge. 1995. - 270 с.
5. Горный Е. Онтология виртуальной личности. Бытие и язык. // Сборник статей по материалам международной конференции. Новосибирск: Новосибирский институт экономики, психологии и права. - 2004. - 350 с.
6. Чудова И.В. Особенности образа «Я» «Жителя Интернета» // Психологический журнал. - 2002. - Т. 22. - № 1. - С. 113-117.

7. Gray C.H. Cyborg Citizen: Politics in the Posthuman Age. London: Routledge. 2001. - 190 p.
8. Гуманитарные исследования в Интернете. - Под ред. А.Е. Войскунского. - М.: Терра-Можайск, 2000. - 431 с.
9. Войскунский А.Е. Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития.- Москва: Акрополь, 2009. - 279 с.
10. Miller W. W. Russians as people. London: Phoenix House. 1960. - 330 с.
11. Янг К. С. Диагноз - Интернет-зависимость // Мир Интернет. - 2000. - No 2.

References

1. Medarich M. Vladimir Nabokov i roman XX stoletiya [Vladimir Nabokov and the novel of the XX century]. Nabokov V.V. Pro et contra [Nabokov V.V. Pro et contra] (SPb,1997, 320 p.).
2. Hayles K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics. University of Chicago Press. 1999. - 346 p.
3. Haraway D. A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century. Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature (Routledge, New York, 1984/1991, 254 p.).
4. Gray C.H. The Cyborg Handbook (Routledge, London, 1995, 270 p.).
5. Gorny E. Ontologiya virtual'noj lichnosti. Bytie i yazyk [Ontology of the virtual personality. Being and language]. Sbornik statej po materialam mezhdunarodnoj konferencii [Collection of articles based on materials of the international conference] (Novosibirsk Institute of Economics, Psychology and Law, Novosibirsk, 2004, 350 p.).
6. Chudova I.V. Osobennosti obraza «Yf» «Zhitelya Interneta» [Features of the image of «I» «Inhabitant of the Internet»]. Psihologicheskij zhurnal [Psychological journal]. 1, 113-117 (2002).
7. Gray C.H. Cyborg Citizen: Politics in the Posthuman Age (Routledge, London 2001, 190 p.).
8. Gumanitarnye issledovaniya v Internetе [Humanitarian research on the Internet]. Ed. A.E. Voiskunsky (Terra-Mozhaysk, Moscow, 2000, 431 p.).
9. Vojskunsky A.E. Internet-zavisimost': psihologicheskaya priroda i dinamika razvitiya [Internet Addiction: Psychological Nature and Dynamics of Development] (Akropol', Moscow, 2009, 279 p.).
10. Miller W. W. Russians as people (Phoenix House, London, 1960, 330 p.).
11. Yang K. S. Diagnostoz - Internet-zavisimost' [Diagnosis - Internet addiction]. Mir Internet [Internet world], 2 (2000).

И.Б. Гайворонская, Е.Д. Любимова

А.С. Пушкин атындағы Ленинград мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей

Тұлғаның виртуалды өзін-өзі жүзеге асыру психологиясы

Аңдатпа. Мақалада қазіргі цифрлық әлемде өзекті болып табылатын құбылыс – адамның виртуалды ортада өзара әрекеттесу үшін жасаған «виртуалды тұлға» феномені мәселелері қарастырылған. Авторлар адамның виртуалды идентификациясы құрылатын бірнеше тұжырымдамалық негіздерді қарастырады. Мақаланың негізгі бөлімінде виртуалды тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге арналған эксперименталды зерттеу нәтижелері және қалыптасқан, шығармашылық адамдарға виртуалды әрекет процесінде өзін-өзі жүзеге асыру қажеттіліктерінің себептері көрсетілген. Респонденттер - Интернетте өз өнімдерін жүйелі түрде жариялайтын суретшілер мен ақындар. Виртуалды тұлғалар тобына 25-36 жас аралығындағы 30 ерлер мен әйелдер кірді. Бақылау тобы да 30 адамнан құралды. Зерттеу үшін жеке психологиялық және тұлғалық қасиеттерді зерттеуге бағытталған әдістер қолданылды, мысалы: Тейлордың мазасыздану деңгейін өлшеу әдісі, Вассерманның әлеуметтік фрустрациялығы деңгейін диагностикалау әдісі, қатаңдықты өлшеу әдісі, Айзенктің психикалық күйді өзін-өзі бағалаудың диагностикалау әдісі, негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру дәрежесін диагностикалау әдісі (Маслоу тесті). Алынған мәліметтердің талдауы ұсынылып, зерттеудің қорытындылары тұжырымдалып, «виртуалды тұлғаны» одан әрі эксперименттік зерттеудің негізгі мәселелері айқындалады.

Түйін сөздер: виртуалды тұлға, цифрлық сәйкестік, тұлға, Мен-бейне, Интернет, виртуал.

I.B. Gaivoronskaya, E.D. Lyubimova

A.S. Pushkin Leningrad State University, Saint Petersburg, Russia

Psychology of virtual self-realization of personality

Abstract. The article considers the issues of a phenomenon that is relevant in the modern digital world - the phenomenon of a «virtual personality» created by a person for interaction in a virtual environment. The authors consider several conceptual foundations on which the virtual identification of a person is built. The main part of the article presents the results of an experimental study devoted to the study of psychological features of a virtual personality and the reasons for the need for established, creative people to self-realization in the process of virtual activity. The respondents were artists and poets who systematically published the products of their creativity on the Internet. The group of virtual personalities included 30 men and women aged 25-36 years. The control group also consisted of 30 people. For the study, there were used such methods aimed at studying individual psychological and personal characteristics, as Taylor's anxiety level measurement method, Wasserman's social frustration diagnostic method, rigidity measurement method, Eysenck's method for diagnosing self-assessment of mental states, and method for diagnosing the degree of satisfaction of basic needs (Maslow test). The article presents an analysis of the data obtained, the conclusions of the study, and key issues for further experimental study of the "virtual personality".

Keywords: virtual personality, digital identity, personality, I-image, Internet, virtual.

Сведения об авторах:

Гайворонская И.Б. – автор для корреспонденции, директор Ломоносовского института (филиала), декан факультета психологии, доцент кафедры общей и прикладной психологии Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина, Санкт-Петербург, Россия

Любимова Е.Д. – ассистент кафедры общей и прикладной психологии Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина, Санкт-Петербург, Россия

Gaivoronskaya I.B. – **Corresponding author**, Director of the Lomonosov Institute (branch), Dean of the Faculty of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Applied Psychology, A.S. Pushkin Leningrad State University, Saint Petersburg, Russia.

Lyubimova E.D. – Assistant of the Department of General and Applied Psychology, A.S. Pushkin Leningrad State University, Saint Petersburg, Russia.

Zh.K. Kurmangaliyeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: shade82@mail.ru)

Psycho-emotional state of students from Spain, Russia, Israel, and Kazakhstan during the period of social isolation due to COVID-19

Abstract. *Students were very vulnerable to the risk of mental health deterioration during the coronavirus disease COVID-19. This study is aimed at identifying predictive factors of mental health among students. Social isolation has been introduced in all countries of the world with the aim of non-proliferation of the new SARS-CoV-2 virus, known as the COVID-19 coronavirus. Such prolonged social isolation had consequences in the form of significant psycho-emotional changes. The theoretical study was conducted to identify the impact of distance learning and the consequences of social isolation on the quality of life of students from different countries. The theoretical review includes studies describing the psycho-emotional state of students of different ages from Spain, Russia, and Israel during the period of social isolation.*

Keywords: *Pandemic, social isolation, COVID-19, psycho-emotional state, distance learning, students.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-296-308>

Introduction

Since December 2019, the world has been confronted with the severe respiratory virus COVID-19, which originated in Wuhan, Hubei Province, China. The spread has occurred throughout the world, causing great concern. The COVID-19 pandemic caused by Coronavirus Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS-CoV-2) has led to widespread infections with severe outcomes. There have been no impacts in terms of mortality and global economic impact since the Spanish flu of 1918-1919, which killed 675,000 people in the United States and 50 million worldwide. The damage caused by COVID-19 is incalculable, not only in terms of health but also in terms of economics and social context. The spread of the virus has led to the closure

of educational institutions, including [1]. The World Health Organization (WHO) has declared a health emergency amid rising numbers of cases in China and abroad to minimize the harmful effects. To control the situation of infection with COVID-19, the governments of various countries have introduced strict internal quarantine and social isolation policies. This measure has proven effective in reducing the spread of new infections in countries affected by COVID-19. However, recent research has shown that these measures can have adverse psychological effects on people who are socially isolated. After disastrous events, people can experience tremendous stress with long-term mental and physical health problems, including mental disorders, in addition to family conflicts. Social isolation is an unpleasant and difficult experience, and separation from loved

ones, a feeling of lack of freedom, and uncertainty in the future can lead to serious psychological consequences [2]. A consequence of social isolation is a psychological impact on students. Such stress factors as prolonged isolation, fear of getting sick, frustration and panic, inadequate information, lack of face-to-face contact with colleagues, friends, and teachers, lack of personal space at home, and financial losses for the family can have even more problematic and long-term consequences, especially for students without social stability [3]. The COVID-19 pandemic has given rise to new opportunities in education, including in universities around the world, and thus limited the activities of universities. Traditional onsite learning has been replaced by online learning and has suspended contact through recommended social distancing (WHO 2020a). These actions have been taken despite possible upheavals in mental health [4] caused by various nuances of social isolation [5] substance abuse [6] and other coping mechanisms [7]. The skills developed in the context of social isolation have increased interest in personality factors that can be a defense against fear, depression, and other negative effects of COVID-19. Psychoemotional stability, supposed as the ability to overcome a crisis psychologically or emotionally or quickly retreat to a pre-crisis state is considered a protective factor [8]. Among Israeli and Russian university students, the complex and disastrous consequences of social isolation on psychological and emotional well-being were observed [9].

Research methods

The article is based on scientific research over the last two years. The research is based on quantitative and qualitative methodology. We used the method of theoretical analysis of available research on lifestyle during a pandemic, self-isolation, which allows us to make comparisons about the degree of psycho-emotional state of students in different countries.

An overview of the psycho-emotional state of students from different countries during the period of social isolation associated with the COVID-19 pandemic.

Spain. The Spanish study included a total of 4615 participants. To participate, it was necessary to comply with the following conditions: (i) reside in Spain during the pandemic; (ii) be over 18 years of age; and (iii) acceptance of informed consent. A strict selection criterion was adopted, because of which all questionnaires with a response rate of less than 99% (435 questionnaires) were excluded, leaving 4,180 questionnaires in the final sample. The questionnaires were obtained from 50 Spanish provinces and 2 small autonomous cities located in North Africa [10]. According to the results of this study, university students showed a good level of knowledge about the COVID-19 pandemic and its preventive measures, especially among students taking courses in science, which helped them maintain a stable emotional background and not panic. [11] Knowledge of the COVID-19 pandemic was associated with a willingness to take preventive measures and less confidence in the success of the fight against the virus [12]. This research paper compared students and seniors and found that older people with low education, low income, and rural areas tend to be less aware of the COVID 19 pandemic and provide a positive emotional background but are dangerous because there is no knowledge. on the prevention of the fight against the virus [13]. A Spanish study revealed strong psychological changes in the population because of social isolation. Students who are looking for information about the coronavirus turn to various sources of information, the most popular source of information remains social networks [10] among the population because of social isolation. Students looking for information about the coronavirus turn to various sources of information, the most popular source of information being social media [10] approved by the university's ethics committee in accordance with the Brazilian guidelines for student research. In connection with the introduction of social isolation imposed by government agencies to prevent the spread of COVID-19, the online questionnaire was introduced using Google Forms. The survey was conducted among dental students from Unichristus through various social networks: Instagram, Facebook, and WhatsApp

[1]. Based on the results of various factors of life spent in social isolation, the following results were shown: the average quality of life of dental students after two weeks of social isolation was 70.66 ± 12.61 points with an average value of 71.90 points [1]. All university dentistry students attended distance learning, and virtual meetings using online platforms such as Zoom / Skype were the most used distance learning method, significantly impacting the quality of life. These technologies with advanced structures of interaction between students over long distances, enabling social communication, and reducing the distance between students and professors [14]. Distance learning is now used all over the world as the best tool for education. Despite student and teacher rejection of this technological innovation, distance learning adds value to those without access to information. Distance learning, especially with the use of devices for online interaction, plays a key role during this period of social isolation and becomes an important way to deal with stress ([15]. The psychological adaptation of students was measured using the General Health Questionnaire (GHQ-12), a tool used to assess mental health and psychological well-being. It consists of 12 questions with four possible answers; the first two are assigned a score of 0 and the last two are assigned a score of 1, so the overall score ranges from 0 to 12. The questionnaire was adapted and tested for Spanish students, with good internal consistency (Cronbach's alpha 0.86) and good psychometric properties. The threshold value for the general population constitutes psychological distress for those who scored more or equal to 3. Cronbach's alpha was 0.851 [16]. A suitable learning environment is critical to enhancing academic and professional development. The role of the home environment as a student is interdependent with many other, ongoing, changing, and often competing for functions that it fulfills, and the home environment strongly supports academic achievement. Use an appropriate approach for distance learning [17].

Russia. The study was carried out to identify the psychoemotional state, the characteristics of the perception of the world during the period of social isolation, as well as the factors influencing

the personality during the period of negative aspects in connection with the forced changes in everyday life. The study was built in the format of a social psychological survey to study the lifestyle and psychological state of students in self-isolation. It was held in mid-April 2020 [18]. The respondents to this study were 56 people, residents of Russia (8% of men, 92% of women) from 20 to 23 years old, university students of the 2nd (77%) and 5th (23%) courses in psychology. of respondents in self-isolation mode: 78% of respondents at the time of the survey were in apartments, and 22% - were in houses (the family either has a country house, dacha or rented at the time of transition to self-isolation). Most of the nonresident students left the hostel for their hometowns. Some of the respondents changed their place of residence for rented apartments (as a rule, together with their boyfriends or girls). 71% lived with their parents, 15% lived with a partner, and 14% lived alone. A change in their daily lifestyle during self-isolation was noted by 93% of participants (of which significant - 49%, partial - 32%, and 17.5% - regime shifts due to a pandemic. The first month of self-isolation and distance learning can be called a transitional, transitory situation [19], which entails the need to adapt to the new realities of existence, rearrange the way of life, and solve problems aimed at adapting to a full-fledged existence in the changed conditions. Students' discourses in such a context show, in most cases, direct emotional reflection on the difficult stage of the adaptation period. Therefore, socially stressful consequences, anxiety, stress, phobic manifestations, sleep disturbances, and signs of mental disorder were recorded, characteristic of psychological research in the first months of self-isolation [20], [21], [22], [23], [24]. According to the research, students' discourses focus more on the communication factors of the life situation. This is evidenced by the largest number of statements in the field of Communication and Study, which shows their significance in a specific life situation. Students especially note the activation of virtual communication, and the opportunity to make new acquaintances on the Internet. The attitude to the transition of communication to the Internet environment differs for some

students, it is compensation for the inability to satisfy the need for real contact with peers, for others it is not a pleasant, imposed aspect of forced communication [25]. A similar polarity in positions is highlighted in communication on educational issues, and remote contact with teachers and classmates. The theme of change in self-isolation relationships is clearly manifested, in which these changes are considered both positive and discourses that indicate negative aspects, burnout, and termination of relations. Answering questions related to the educational process, students should organize their lives in a certain way, the daily routine, combine classes and rest, and find optimal forms of interaction with family members (if they live with their parents) or partners, which can be a sure way to overcome the anxiety barrier and stressful situations during self-isolation [26], [27]. The analysis of discourses that were attributed to the body and mind shows that students put an emphasis on caring for self-preservation, and attention to experiences and needs, indicating life-centered motivation [19] and the desire to restore vitality and activities. Outweigh the urgency of physical health - fatigue, lethargy, decreased physical activity, changes in the usual rhythm of mobile and walking skills. According to the results of the study, it was revealed that students are focused on solving the problems of adaptation, restoring full-fledged vital activity, overcoming stress, or, in some cases, aggravating destructiveness, passivity, and apathy [28].

Results of content analysis of written discourses

Discourses are essays with elements of narratives, experiences, reflections, comparisons of behavior and pastime in everyday life in the

past, and self-isolation. The average length of discourses is 541 words, the minimum is 200, and the maximum is 1146 words ($SD = 238.9$), which indicates a wide variation in the data. According to the content of the statements, 5 categories were identified (Table 1).

1. The results of the study noted signs of stress, unstable emotional states, anxiety, irritation, fear of uncertainty, suppressed feelings, apathy, fatigue, sleep disturbances in a situation of social isolation due to the pandemic. The strategy of life «today and now» is revealed as an important sign of acute situational experience.

2. Self-isolation and distance learning, according to the authors of the study, are factors that can significantly affect a person in the formation of personality at this stage of life. Young people have not yet gained economic independence, they are to a high degree connected with their parental family financially, geographically, and psychologically. At the same time, we are talking about a significant stage of maturation and the formation of personal identity, which determines separation tendencies in terms of isolation from the parental home, a predominant focus on other social contacts, and the search and formation of close communications with partners [18].

Israel. An Israeli study involving students from Russia and Israel used a short six-item scale as a method for calculating resistance to stress. A short scale of six points of resilience was used to determine the level of psychological resilience of Israeli and Russian students. The tests measure respondents' ability to bounce back or recover from stress during a pandemic. The study helped to identify the impact of COVID-19 on student mental health (i.e. depression, exhaustion, loneliness, nervousness, and anger), as well as

Categories of student utterances

Category	Content units (n = 887)	% of the total number of statements	Category rating
Spheres of human activity	506	57	1
Space and time	213	24	2
Impact of the COVID-19 pandemic	67	7	4
Resources and coping efforts	49	6	5
Assessment of ongoing changes	168	19	3

on the use of psychoactive substances, including tobacco, alcohol, and cannabis. The universities participating in this study switched to distance learning due to the pandemic. The study was conducted in an online format in the form of testing. A total of 291 students from the Faculty of Social Sciences from Israel (n = 170; 151 women, 16 men, 3 others) and Russia (n = 121; 91 women, 30 men) completed an online questionnaire during the pandemic. The study found that during the first wave of COVID-19, the percentage of Israeli students who smoked cigarettes and drank alcohol was 23.6% and 32.6%. During the second wave of COVID-19, there was no significant increase in smoking associated with social isolation (20.2%) and alcohol use (26.1%). Among Russian students, the level of cigarette consumption during the pandemic remained stable (13.0% versus 13.3%) during the first and second waves of COVID-19; however, the percentage of Russian students reporting an increase in alcohol consumption decreased from 25.0% in the first wave of COVID-19 to 13.3% during the second wave of COVID-19 ($p < 0.01$). Over the entire period of the pandemic and social isolation, there was no significant increase in alcohol consumption among Israeli (10.8% versus 12.7%) and Russian (14.2% versus 9.6%) students [29]. Survey results for the first wave of COVID-19 show no significant difference in the values of fear and anxiety associated with substance use among Israeli and Russian students. However, the results of the second wave of COVID-19 indicate a change in the values of fear and alcohol consumption. Students who said they had not drunk alcohol in the past month showed lower levels of fear compared to those who drank alcohol. Russian students who drink alcohol have lower levels of fear than those who do not drink alcohol. Research shows that fear of COVID-19 is associated with levels of depression, exhaustion, loneliness, nervousness, and anger. In most cases, students from both countries reported a decrease in problematic psycho-emotional states, especially in Russia. For the students, most psycho-emotional problem states were stable with some minor improvements.

Kazakhstan. Several studies have been carried out in Kazakhstan. One of them is the

work of students at a Medical University in the city of Astana. It considers "Online-Learning due to COVID-19 Improved Mental Health Among Medical Students" for the Medical Science Educator journal.

The aim of their study was to examine the mental state of medical students moving to online education, in comparison with the mental state of students who studied in the traditional way. Students at Astana Medical University from the 1st to the 5th year in the 2019 and 2020 academic years took part as respondents. The study was conducted in two phases, the first phase in October 2019 and the second phase in April 2020. Burnout syndrome, depression, anxiety, somatic symptoms, and satisfaction with academic performance were studied. The findings showed that the prevalence of burnout, depression, anxiety, and somatic symptoms decreased after the transition from the traditional teaching method to online learning. However, during the period of online learning, the process of burnout associated with isolation from colleagues and face-to-face communication increased, which tells us about the negative impact of online learning on the communication and interpersonal relationships of students. The most frequent symptoms of depression and anxiety and dissatisfaction with academic performance were observed in students, who indicated a decline in academic performance during the pandemic. Students who lived alone during the quarantine were more prone to depression during quarantine. In conclusion, it should be noted that during the quarantine period after the transition from the traditional method of teaching to online education, the mental state of medical students stabilized, despite the difficult conditions of the pandemic [32]. It is also noted that one of the global services significantly affected by the coronavirus disease (COVID-19) pandemic is the medical education sector [33].

The spread of the virus had long-lasting consequences, and the closure of universities had a positive impact, which led to the emergence of innovative methods in the form of online education, providing continuous education for students [34]. The implications of these changes in the development of medical students and their

mental health remain to be elucidated [35]. Fear of the new coronavirus, social exclusion, job loss, and increased information flow, in contrast to the lack of information and knowledge about the pandemic, created and exacerbated feelings of insecurity, depression, and anxiety [37]. By order of the rector of the Medical University of Astana (No. 30 dated 03/13/2020), from March 16, 2020, training was transferred to online training [32]. Online learning is the use of electronic technology and media to support and improve both learning and teaching, which includes communication between learners and teachers using online content [38]. At the University, the online learning process was organized using a modular object-oriented dynamic learning environment (Moodle), an online learning management system, and various platforms such as Zoom, Skype, and WebEx for video conferencing.

The authors of the article note that the study of medicine, in which the development of practical skills is a significant part of the course, was not previously provided for through online training. However, the COVID-19 pandemic has forced the medical education system to temporarily switch to online education. Before quarantine with COVID-19, students at the Astana Medical University (AMU) were trained in the system of the traditional teaching method, and the forced measure to switch to online learning became a new challenge for students. In the context of the data presented, the authors sought to compare the indicators of the mental state of medical students (burnout syndrome, depression, anxiety) during traditional and online education. The authors of the study concluded that a study conducted among Kazakhstani medical students showed significant changes in the mental state of students in the form of burnout, depression, and anxiety after switching to online education because of social isolation from COVID-19. Thus, it was found that burnout and the prevalence of depression, anxiety, and somatic symptoms among students were lower during the online learning period compared with the same rates during the traditional learning method. Academic satisfaction was higher during the online learning period compared to the traditional learning

method. However, negative changes in academic performance during the online learning period were associated with symptoms of depression and anxiety, as well as academic dissatisfaction. The study provides evidence that online learning has not only contributed to the fight against the spread of the virus during the pandemic but also positively influenced the mental health of students [32].

In the article «Distance Learning in Kazakhstan: Assessing Parents' Satisfaction with the Quality of Education during the Coronavirus», the authors draw a parallel between the quality of online education and the social component of the whole family. The positive thing about online education was thought to be the idea that parents would be more aware of their children's learning habits and therefore be able to play a positive role in their learning.

For example, children hoping to be successful in online learning benefit from focus and resilience, and evidence shows that parents can significantly support their children in developing these habits [36]. This presupposes a home in which parents can contribute to the education of their children. Unfortunately, for many children, their home is not a supportive or safe environment. Globally, social exclusion has led to an increase in domestic violence [37]. In these circumstances, parental involvement may not have a beneficial effect.

Thus, the risk of moving to online education is further inequality between children of families who are emotionally capable and prepared and children of families who do not. One possible way to assess the likelihood of positive outcomes is to examine the educational level of the parents, as research has shown that this factor has a significant impact on the academic performance of children (UNESCO, 2000) [38]. Even with the best intentions, parents with lower levels of education face additional barriers to supporting the emotional well-being of their children, and online education environments, which may require more active parenting from parents, can exacerbate these inequalities. Another question remains whether the economic and social impact of the Covid-19 pandemic could impair the ability

of parents to adjust their level of participation appropriately to ensure positive outcomes and whether this ability will vary depending on the level of parenting balance.

The study used mixed methods to explore issues related to the transformation of the educational process in Kazakhstan and the satisfaction of the parent community with distance / online learning during the pandemic. A survey and in-depth interviews were conducted among the parents.

In April 2020, using the free online application Google Forms, a Kazakhstan-wide survey of parents (aged 18 and older) was conducted, in which 31,300 people took part.

The survey consisted of the following main components:

- (1) socio-demographic characteristics of the respondents;
- (2) assessment of the readiness of the education system for distance / online learning;
- (3) assessment of the quality of the educational process;
- (4) an assessment of individual barriers that parents noted as affecting the learning process.

Representatives of all regions of Kazakhstan took part in the survey [36].

As a result of the study, the authors of the article obtained results that social exclusion has a direct impact. According to Chart 3, over 43% of respondents agree or strongly agree that social isolation (duration of quarantine, homeschooling) has a strong impact on the motivation of their children to learn. According to the answers in the interview:

Children don't have normal communication. Lessons of 10–20 minutes, during which it is impossible even to talk and ask questions. There is no grading system. Because of this, the motivation of children is reduced. (Woman, 26 years old, Mangystau region)

Unwillingness to study without a teacher. (Woman, 36 years old, Kostanay region)

I believe that the pandemic has certainly affected all areas of people's lives. We were all not ready for this. It is difficult for children to move abruptly from a regular educational process to distance learning. Children do not want to

study in an apartment. (Woman, 42 years old, East Kazakhstan region) [36].

Based on the current state of quarantine in Kazakhstan, the latter note that families that follow the rules of social isolation more closely observe a greater negative effect because of social isolation. Families that continue to spend time in society and allow their children to socialize may be better able to maintain a positive emotional background but still benefit from all public health norms. Parents said in interviews that their decisions about how strictly to adhere to social isolation regimes depend on the extent to which their children can cope with social distancing.

Discussion

The study found that students from four countries appear to be a relatively homogeneous group in terms of predisposition to stress during the period of social isolation during the period of distance learning associated with the pandemic. High levels of perceived stress and anxiety can be interpreted as an adaptive response to the extremely volatile and unpredictable nature of the COVID-19 pandemic. The prevalence of the risk of depression seems to be the most worrying factor, as it is even higher than the prevalence of anxiety. Our results highlight the need for schools, universities, and other educational institutions to provide specialized programs and regular psychological support for students. The research shows that a pandemic like COVID-19 increases psychological stress; and the consequences of social isolation led to emotional distress, depression, irritability, insomnia, anger, and emotional exhaustion among other health and mental health conditions [30]. These results of various studies conducted among students from different countries showed that the level of fear and anxiety in general increased. This result is a negative factor that destroys a person because of social isolation. However, research has shown that social exclusion has improved distance learning, increased Internet communication, opened new opportunities in education, and improved the quality of life in general.

Conclusion

Since the emergence and recognition of the disease by WHO, the public health situation represented by the COVID-19 pandemic has worsened and begun to threaten the well-being of all humanity around the world. In addition to the fact that the disease affects physical health, there is evidence of the harmful psychological impact and multiple social consequences of the COVID-19 pandemic, which in the future will cut off human mental health. According to a UNESCO report, more than 1.6 billion students worldwide are out of school due to the COVID-19 pandemic, and more than 91% of students are transferred to distance learning, leading to a rapid transition to digitalization around the world, which could deliver to different consequences for students of different ages. Recent studies have shown that social isolation, being at home, and online learning affect the physical and mental health of young people [31]. PTSD, anger, fear, sadness, nervousness, and emotional distress have been identified among Chinese students in a recent study [32] that found that more than half of high school students suffered from depression, and nearly a third suffered from anxiety symptoms. Of course, the history of mankind will long remember the consequences of the coronavirus, and everything connected with it. From the younger to the older generation, they received an indelible psychological trauma during the period of social isolation. Some did not have enough communication with friends and family, and others were left alone in their homes, without the possibility of live communication. All that

was available was the Internet, thanks to social networks, society learned a lot of information and was at the epicenter of the events associated with the pandemic. Based on all the above studies, we can confidently say that in a short period of social isolation, students of different ages and nationalities, even though they had all the conditions for gaining knowledge and distance communication, fell into depression, experienced fear, and stress was dissatisfied with imprisonment with loved ones, consumed food and harmful substances (alcohol and smoking). All these factors have a destructive character on society. Today, the virus is still there, and we do not know when the end will come, so we, as researchers, will further investigate the subsequent psychological changes, adaptations, and changes in students.

An important role in the field of educational safety and the conduct of the educational process in optimal conditions is played by medical personnel in schools and psychological rooms, which can identify subjects at risk of psychoemotional disorders, depression, and anxiety and promote methods of adaptation to stress and, in general, good mental health. Online learning should integrate with psychologists and therapists to devote time to promoting mental health, reducing student anxiety, and reducing anxiety. It is recommended to develop and promote educational online packages of activities to help students cope with stress, anxiety, and depression associated with home quarantine and the academic demands of online education. Increased attention should be paid to students with pre-existing mental health problems.

References

1. Paulo Goberlânio de Barros Silva, Carlos Alysson Lima de Oliveira, Marcela Maria Fontes Borges, Danna Mota Moreira, Phillipe Nogueira Barbosa Alencar. Distance learning during social seclusion by COVID-19: Improving the quality of life of undergraduate dentistry students. - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com>. (Accessed: 23.06.2021).
2. Wang G., Zhang Y., Zhao J., Zhang J., Jiang F. Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *Lancet*. 2020; 365: p1.
3. Brooks S.K., Webster R.K., Smith L.E., et al. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*. 2020; 395 p.912-920.

4. Carson, J., Eyre, H., & Lavretsky, H. (2020). Dear mental health innovators: The COVID-19 honeymoon is almost over. *Psychiatric time*. - URL: <https://www.psychiatristimes.com/article/dear-mental-health-innovators-covid-19-honeymoon-almost-over> (Accessed: 23.06.2021).

5. Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., et al. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: A call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547–560. - URL: [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1) (Accessed: 23.06.2021).

6. Gritsenko, V., Skugarevsky, O., Konstantinov, V., Khamenka, N., Marinova, T., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2020). COVID 19 fear, stress, anxiety, and substance use among Russian and Belarusian university students. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1. - URL: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00330-z>. (Accessed: 23.06.2021).

7. Bender, S., Florentine, E., & Isralowitz, R. (2020). Medical students on the front line of COVID 19. *Journal of Loss and Trauma*, 1–3. – URL: [hyperlink https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1808362](https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1808362). (Accessed: 23.06.2021).

8. Barzilay, R., Moore, T. M., Greenberg, D. M., DiDomenico, G. E., Brown, L. A., White, L. K., & Gur, R. E. (2020). Resilience, COVID-19-related stress, anxiety and depression during the pandemic in a large population enriched for healthcare providers. *Translational Psychiatry*, 10(1), p.1–8.

9. McKay, D., & Asmundson, G. J. G. (2020). COVID-19 stress and substance use: current issues and future preparations. *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 102274. - URL: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102274> (Accessed: 23.06.2021)

10. Sara Domínguez-Salas, Juan Gómez-Salgado, Montserrat Andrés-Villas, Diego Díaz-Milanés, Macarena Romero-Martín and Carlos Ruiz-Frutos. *Psycho-Emotional Approach to the Psychological Distress Related to the COVID-19 Pandemic in Spain: A Cross-Sectional Observational Study*. - URL: https://scielo.isciii.es/scielo.php?pid=S157825492021000100006&script=sci_arttext (Accessed: 23.06.2021).

11. Gallè, F., Sabella, E.A., Da Molin, G., De Giglio, O., Caggiano, G., Di Onofrio, V., Ferracuti, S., Montagna, M.T., Liguori, G., Orsi, G.B. Understanding Knowledge and Behaviors Related to CoViD–19 Epidemic in Italian Undergraduate Students: The EPICO Study. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 3481, 2020, p17.

12. Zhong, B.L., Luo, W., Li, H.M., Zhang, Q.Q., Liu, X.G., Li, W.T., Li, Y. Knowledge, attitudes, and practices towards COVID-19 among Chinese residents during the rapid rise period of the COVID-19 outbreak: A quick online cross-sectional survey. *Int. J. Biol. Sci.* 1745–1752, 2020, p.16.

13. Abdelhafiz, A.S., Mohammed, Z., Ibrahim, M.E., Ziady, H.H., Alorabi, M., Ayyad, M., Sultan, E.A. Knowledge, Perceptions, and Attitude of Egyptians Towards the Novel Coronavirus Disease (COVID-19). *J. Community Health*, 2020.

14. Santos P.L., Graminha SSV. Comparative study of family environment characteristics of children with high and low academic performance. *Paidéia*. 2005; 15: p.217-226.

15. Kirschner P., Van Vilsteren P., Hummel H., Wigman M. The design of a study environment for acquiring academic and professional competence. *Stud Higher Educ*. 1997; 22: p.151-171.

16. Rocha, K.B., Pérez, K., Rodríguez-Sanz, M., Borrell, C., Obiols, J.E. Propiedades Psicométricas y Valores Normativos del General Health Questionnaire (GHQ-12) en Población General Española. *Int. J. Clin. Heal. Psychol.* 2011, 11, p.125–139.

17. Stone N.J. Designing effective study environments. *J. Environ Psychol.* 2001; 21: p. 179-190.

18. Баранова В.А. Опыт жизнедеятельности и ресурсы преодоления трудностей социальной изоляции в период пандемии COVID-19 и студентов. - URL: <https://orcid.org/0000-0003-0481-6501> (дата обращения: 23.06.21).

19. Магомедов-Эминов М.Ш. Феномен экстремальности. – М: «Психоаналитическая ассоциация», 2008.

20. Ениколопов С.Н., Казьмина О.Ю. Медведева Т.И., Бойко О.М. Динамика психологической реакции на начальном этапе пандемии COVID-19. URL: <https://www.psy.su/feed/8182/> (дата обращения: 23.06.21).

21. Луковцева З.В. Пандемия COVID-19 как социальный стрессор: факторы психолого-психиатрического риска (по материалам зарубежных исследований). // *Социальная психология и общество*. - 2020. - № 4. – С. 13-25.

22. Федоров В. Пандемия коронавируса. - URL: <https://www.rbc.ru/politics/18/11/2020/5fb3ce739a79478eb16a280f> (дата обращения: 23.06.2021).

23. Cacioppo J.T. The Lethality of Loneliness. Tedx Talk, Des Moines, retrieved 2013. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=_0hxl03JoA0 (Accessed: 23.06.2021).

24. Рюмин О.О. Вопросы психологического обеспечения пилотируемых межпланетных полетов. // *Авиакосмическая и экологическая медицина*. – 2017. - № 4. – Т.51. – С. 15-20.
25. Лебедев В. И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в психических и экологических замкнутых системах. Учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 431 с.
26. Юсупова А. Позаботьтесь о своем экипаже. Взгляд космического психолога на самоизоляцию. – URL: <https://psy.su/feed/8100/> (дата обращения: 23.06.2021).
27. Харламенкова Н. Е., Быховец Ю.В., Дан М. Б., Никитина Д.А. Переживание неопределенности, тревоги, беспокойства в изоляции COVID-19. – URL: Available at: www.ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/har-1.html# (Accessed: 23.06.2021).
28. Reznik A., Gritsenko V., Konstantinov V., Mor Yehudai Shmaya Bender, Shilina I., Isralowitz R. First and Second Wave COVID-19 Fear Impact: Israeli and Russian Social Work Student Fear, Mental Health and Substance Use", *International Journal of Mental Health and Addiction*. Available at: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00481-z> (Accessed: 23.06.2021).
29. Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), p. 912–920.
30. Alharbi R., Alsuhaibani K., Almarshad A., Alyahya A. Depression and anxiety among high school student at Qassim Region. *Journal of Family Medicine and Primary Care* 2019; 8(2): r 504.
31. Zhang Z., Zhai A., Yang M., Zhang J., Zhou H., Yang C., Duan S., Zhou C. Prevalence of Depression and Anxiety Symptoms of High School Students in Shandong Province During the COVID-19 Epidemic. *Front. Psychiatry* 2020;11: 570096.
32. Aidos K. Bolatov, Telman Z. Seisembekov, Altynay Zh. Askarova, Raushan K. Baikanova, Dariga S. Smailova, Elisa Fabbro. Online-Learning due to COVID-19 Improved Mental Health Among Medical Students. – URL: <https://doi.org/10.1007/s40670-020-01165-y> (Accessed: 23.06.2021).
33. Rose S. Medical student education in the time of COVID-19. *JAMA*. Published online March 31, 2020:2131–2. – URL: <https://doi.org/10.1001/jama.2020.5227> (Accessed: 23.06.2021).
34. Sandhu P, de Wolf M. The impact of COVID-19 on the undergraduate medical curriculum. *Med Educ Online*. 2020; 25(1):1764740. – URL: <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1764740> (Accessed: 23.06.2021).
35. Mahase E. Covid-19: mental health consequences of pandemic need urgent research, paper advises. *BMJ (Clinical research ed)*. 2020; 369:m1515. – URL: <https://doi.org/10.1136/bmj.m1515> (Accessed: 23.06.2021).
36. Bokayev B., Torebekova Z., Davletbayeva Z., Zhakypova F. Distance learning in Kazakhstan: estimating parents' satisfaction of educational quality during the coronavirus. *Technology, Pedagogy and Education*, 30:1, 27-39.
37. COVID-19 pandemic and mental health consequences: Systematic review of the current evidence. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.048> (Accessed: 23.06.2021).
38. UNESCO's support: Educational response to COVID-19. – URL: <https://ru.unesco.org/covid19/educationresponse> (Accessed: 23.06.2021).

References

1. Paulo Goberlânio de Barros Silva, Carlos Alysson Lima de Oliveira, Marcela Maria Fontes Borges, Danna Mota Moreira, Phillipe Nogueira Barbosa Alencar. Distance learning during social seclusion by COVID-19: Improving the quality of life of undergraduate dentistry students. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com>. (Accessed: 23.06.2021).
2. Wang G., Zhang Y., Zhao J., Zhang J., Jiang F. Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *Lancet*. 2020; 365: p1.
3. Brooks S.K., Webster R.K., Smith L.E., et al. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*. 2020; 395 p.912-920.
4. Carson, J., Eyre, H., & Lavretsky, H. Dear mental health innovators: The COVID-19 honeymoon is almost over. *Psychiatric time* (2020). Available at: <https://www.psychiatristtimes.com/article/dear-mental-health-innovators-covid-19-honeymoon-almost-over> (Accessed: 23.06.2021).

5. Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., et al. Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: A call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547–560 (2020). Available at: [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1) (Accessed: 23.06.2021).

6. Gritsenko, V., Skugarevsky, O., Konstantinov, V., Khamenka, N., Marinova, T., Reznik, A., & Isralowitz, R. COVID 19 fear, stress, anxiety, and substance use among Russian and Belarusian university students. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1 (2020). Available at: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00330-z>. (Accessed: 23.06.2021).

7. Bender, S., Florentine, E., & Isralowitz, R. Medical students on the front line of COVID 19. *Journal of Loss and Trauma*, 1–3 (2020). Available at: [hyperlink https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1808362](https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1808362). (Accessed: 23.06.2021).

8. Barzilay, R., Moore, T. M., Greenberg, D. M., DiDomenico, G. E., Brown, L. A., White, L. K., & Gur, R. E. Resilience, COVID-19-related stress, anxiety and depression during the pandemic in a large population enriched for healthcare providers. *Translational Psychiatry*, 10 (1), p.1–8 (2020).

9. McKay, D., & Asmundson, G. J. G. COVID-19 stress and substance use: current issues and future preparations. *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 102274 (2020). - Available at: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102274> (Accessed: 23.06.2021)

10. Sara Domínguez-Salas, Juan Gómez-Salgado, Montserrat Andrés-Villas, Diego Díaz-Milanés, Macarena Romero-Martín and Carlos Ruiz-Frutos. Psycho-Emotional Approach to the Psychological Distress Related to the COVID-19 Pandemic in Spain: A Cross-Sectional Observational Study. Available at: https://scielo.isciii.es/scielo.php?pid=S157825492021000100006&script=sci_arttext (Accessed: 23.06.2021).

11. Gallè, F., Sabella, E.A., Da Molin, G., De Giglio, O., Caggiano, G., Di Onofrio, V., Ferracuti, S., Montagna, M.T., Liguori, G., Orsi, G.B. Understanding Knowledge and Behaviors Related to CoViD–19 Epidemic in Italian Undergraduate Students: The EPICO Study. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 3481, 17 (2020).

12. Zhong, B.L., Luo, W., Li, H.M., Zhang, Q.Q., Liu, X.G., Li, W.T., Li, Y. Knowledge, attitudes, and practices towards COVID-19 among Chinese residents during the rapid rise period of the COVID-19 outbreak: A quick online cross-sectional survey. *Int. J. Biol. Sci.* 1745–1752, 16 (2020).

13. Abdelhafiz, A.S., Mohammed, Z., Ibrahim, M.E., Ziady, H.H., Alorabi, M., Ayyad, M., Sultan, E.A. Knowledge, Perceptions, and Attitude of Egyptians Towards the Novel Coronavirus Disease (COVID-19). *J. Community Health* (2020).

14. Santos P.L., Graminha SSV. Comparative study of family environment characteristics of children with high and low academic performance. *Paidéia*, 15: p.217-226 (2005).

15. Kirschner P., Van Vilsteren P., Hummel H., Wigman M. The design of a study environment for acquiring academic and professional competence. *Stud Higher Educ.*; 22: p.151-171 (1997).

16. Rocha, K.B., Pérez, K., Rodríguez-Sanz, M., Borrell, C., Obiols, J.E. Propiedades Psicométricas y Valores Normativos del General Health Questionnaire (GHQ-12) en Población General Española [Psychometric properties and normative values of the General Health Questionnaire (GHQ-12) among the Spanish population as a whole], *Int. J. Clin. Heal. Psychol.*, 11, 125–139 (2011) [In Spanish].

17. Stone N.J. Designing effective study environments. *J. Environ Psychol.*; 21: 179-190 (2001).

18. Baranova V.A. Opyt zhiznedeyatelnosti i resursy preodoleniya trudnostei sotcialnoi izolyatsii v pervyy period pandemii COVID-19 u studentov [Life experience and resources to overcome the difficulties of social isolation during the COVID-19 pandemic and students]. Available at: <https://orcid.org/0000-0003-0481-6501> (Accessed: 23.06.2021).

19. Magomedov-Eminov M.Sh. Fenomen ekstremalnosti [The phenomenon of extremity] (Psychoanalytic Association, Moscow, 2008, 218 p.)

20. Enikolopov S.N., Kazmina O.Y., Medvedeva T.I., Boiko O.M. Dinamika psihologicheskikh reakcii na nachal'nom etape pandemii COVID-19" [Dynamics of psychological reactions at the initial stage of the pandemic COVID-19]. Available at: <https://www.psy.su/feed/8182/> (Accessed: 23.06.2021).

21. Lukovtceva Z.V. Pandemiya COVID-19 kak socialnyi stressor: factory psihologo-psihiatricheskogo riska (po materialam zarubezhnyh issledovaniy) [Pandemic COVID-19 as a social stressor: factors of psychological and psychiatric risk (based on the materials of foreign studies), *Socialnaya psihologiya i obshestvo* [Social Psychology and Society], 11, 13-25 (2020).

22. Fedorov V. Pandemiya koronavirusa [COVID pandemic], Interview from 18/11/2020, 09:38 on RBC. Available at: <https://www.rbc.ru/politics/18/11/2020/5fb3ce739a79478eb16a280f> (Accessed: 23.06.2021).

23. Cacioppo J.T. The Lethality of Loneliness. Tedx Talk, Des Moines, retrieved 2013. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=_0hxl03JoA0 (Accessed: 23.06.2021).
24. Ryumin O.O. Voprosy psichologicheskogo obespecheniya pilotiruemykh mezhplanetnykh poletov [Questions of psychological support of manned interplanetary flights], *Aviakosmicheskaya i ekologicheskaya meditsina* [Aerospace and environmental medicine], 4 (51) (2017).
25. Lebedev V.I. Extremalnaya psihologiya. Psihicheskaya deyatelnost' v tehnicheskikh i ekologicheskikh zamknutykh sistemah [Extreme psychology. Mental activity in technical and environmentally closed systems]. Textbook (YUNITI-DANA, Moscow, 2001, 431 p.).
26. Yusupova A. Pozabot'tes' o svoem ekipazhe. Vzglyad kosmicheskogo psihologa na samoizolyatsiyu [Take care of your crew.» The space psychologist's view of self-isolation]. Available at: <https://psy.su/feed/8100/> accessed 23.06.2021) – journal article
27. Kharlamenkova N.E., Bykhovets Y.V., Dan M.B., Nikitina D.A. Perezhivaniye neopredelennosti, trevogi, bespokoistva v usloviyah COVID-19 [Experiencing uncertainty, anxiety, and anxiety in the context of COVID-19]. Available at: www.ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/har-1.html# (Accessed: 23.06.2021).
28. Reznik A., Gritsenko V., Konstantinov V., Mor Yehudai Shmaya Bender, Shilina I., Isralowitz R. "First and Second Wave COVID-19 Fear Impact: Israeli and Russian Social Work Student Fear, Mental Health and Substance Use", *International Journal of Mental Health and Addiction*. Available at: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00481-z> p.4 (Accessed: 23.06.2021).
29. Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920 (2020).
30. Alharbi R., Alsuhaibani K., Almarshad A., Alyahya A. Depression and anxiety among high school student at Qassim Region. *Journal of Family Medicine and Primary Care* 2019;8(2): r 504.
31. Zhang Z., Zhai A., Yang M., Zhang J., Zhou H., Yang C., Duan S., Zhou C. Prevalence of Depression and Anxiety Symptoms of High School Students in Shandong Province During the COVID-19 Epidemic. *Front. Psychiatry* 2020;11: 570096.
32. Aidos K. Bolatov, Telman Z. Seisembekov, Altyнай Zh. Askarova, Raushan K. Baikanova, Dariga S. Smailova, Elisa Fabbro. Online-Learning due to COVID-19 Improved Mental Health Among Medical Students. Available at <https://doi.org/10.1007/s40670-020-01165-y> (Accessed: 23.06.2021).
33. Rose S. Medical student education in the time of COVID-19. *JAMA*. Published online March 31. 2020:2131–2. Available at: <https://doi.org/10.1001/jama.2020.5227> (Accessed: 23.06.2021).
34. Sandhu P, de Wolf M. The impact of COVID-19 on the undergraduate medical curriculum. *Med Educ Online*. 2020; 25(1):1764740. Available at: <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1764740> (Accessed: 23.06.2021).
35. Mahase E. Covid-19: mental health consequences of pandemic need urgent research, paper advises. *BMJ* (Clinical research ed). 2020; 369: m1515. Available at: <https://doi.org/10.1136/bmj.m1515> (Accessed: 23.06.2021).
36. Bokayev B., Torebekova Z., Davletbayeva Z., Zhakypova F. Distance learning in Kazakhstan: estimating parents' satisfaction of educational quality during the coronavirus. *Technology, Pedagogy and Education*, 30:1, 27-39.
37. COVID-19 pandemic and mental health consequences: Systematic review of the current evidence (2020). Available at: <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.048> (Accessed: 23.06.2021).
38. UNESCO's support: Educational response to COVID-19. Available at: <https://ru.unesco.org/covid19/educationresponse> (Accessed: 23.06.2021).

Ж. К. Құрманғалиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

COVID-19-ға байланысты әлеуметтік оқшаудану кезеңіндегі Испания, Ресей, Израиль және Қазақстан студенттерінің психо-эмоционалды жағдайы

Аңдатпа. Студенттер коронавирустық ауру (COVID-19) пандемиясы кезінде психикалық денсаулықтың нашарлау қаупіне өте осал болды. Бұл зерттеу студенттер арасында психикалық денсаулықтың

таралуы мен болжаушыларын анықтауға бағытталған. Пандемия, соның ішінде әлеуметтік оқшаулану, әлемнің барлық елдерінде жаңа SARS-CoV-2 вирусының немесе COVID-19 атауымен танылған коронавирусы таралуын болдырмау мақсатында жалғасуда. Мұндай ұзақ мерзімді әлеуметтік оқшаулану елеулі психо-эмоционалдық өзгерістер мен түрлі салдарға әкеліп соқтырады. Бұл теориялық зерттеу әр түрлі елдердің студенттерінің өмір сапасына қашықтықтан оқыту, қарым-қатынас пен әлеуметтік оқшауландудың салдары туралы жалпы түсінік беруге бағытталған. Теориялық шолуда түрлі жастағы Қазақстан, Испания, Ресей және Израиль студенттерінің оқшаулану кезеңіндегі психо-эмоционалдық жағдайын сипаттайтын зерттеулер бар.

Түйін сөздер: пандемия, әлеуметтік оқшаулану, COVID-19, психо-эмоционалды жағдай, қашықтықтан оқыту, студенттер.

Ж.К. Курманғалиева

Евразийский национальный университет им Л.Н.Гумилева, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Психоэмоциональное состояние студентов из Испании, России, Израиля и Казахстана в период социальной изоляции в связи с COVID-19

Аннотация. Студенты были очень уязвимы к риску ухудшения психического здоровья во время пандемии коронавирусной болезни (COVID-19). Данное исследование направлено на выявление прогностических факторов психического здоровья среди студентов. Социальная изоляция была введена во всех странах мира с целью нераспространения нового вируса SARS-CoV-2, известного как коронавирус COVID-19. Такая длительная социальная изоляция имела последствия в виде значительных психоэмоциональных изменений. Теоретическое исследование проводилось с целью выявления влияния дистанционного обучения (ДО) и последствий социальной изоляции на качество жизни студентов из разных стран. В теоретический обзор включены исследования, описывающие психоэмоциональное состояние студентов разного возраста из Испании, России и Израиля в период социальной изоляции.

Ключевые слова: пандемия, социальная изоляция, COVID-19, психоэмоциональное состояние, дистанционное обучение, студенты.

Information about authors:

Kurmangaliyeva Zh.K. – The 2nd year Ph.D. student in «Psychology», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Курманғалиева Ж.К. – «Психология» мамандығының 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

The conceptual foundations of the category of «will» and the volitional qualities of a personality in psychology

Abstract. *An individual's volitional qualities are significant within the structure of personality. The manifestation of volitional qualities can be observed not only in the motives and attitudes of a person but also in congenital traits of how the nervous system manifests. The study and development of volitional qualities are of great importance for many activities. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the will and volitional qualities of an individual in modern psychology and provides a comprehensive analysis of its functions, structure, and division. The article describes the main factors of the development of volitional qualities of students in the process of educational activity, such as motivation, awareness of the situation of their actions, understanding of the social significance of their actions, individual psychological characteristics, value system, level of subjective control of personality, student collective, a system of education and upbringing at the university, the way of student life. The article presents the results of a comparative analysis of the dynamics of volitional qualities of students as subjects of the educational process.*

Keywords: *will, volitional qualities, volitional regulation, volitional character traits, volitional personality traits.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-309-320>

Introduction

The concept of will is one of the basic concepts in the field of general psychology, personality psychology, and developmental psychology. Although the designated concept is rightfully a basic psychological concept, its status today is considered to be very uncertain.

The concept of will in the history of science has a fairly long history since the first scientific ideas about will have been noted already in antiquity. Will by ancient philosophers (Aristotle) was understood as «a purposeful and conscious behavior of a person, which was considered from the standpoint of compliance with generally accepted norms» [1], [2], [3]. As such, Aristotle

considered the will as «a special instance, along with the desire, which can change the course of behavior, i.e., to initiate it, stop it, change direction» [1], [4], [5]. In other words, Aristotle saw it as the ability of the human psyche to control its behavior. Aristotle introduced the concept of will to explain the causes of changes in human behavior.

In general, we can agree with the statement of G.L. Tulchinsky that the first philosophical reflections were quite close to the modern psychological understanding of and reflections on this concept.

Reviewing the development of scientific ideas about the will, particularly the philosophical understanding of the will, it should be noted

that in the Middle Ages the topic under study was not considered much, since «a human was recognized as a passive principle, and the will was associated with some higher forces, a manifestation of some mind, who sets himself certain goals» [6]. Consequently, we can note the lack of scientific interest in the problem at that period. Consequently, we can note the lack of scientific interest in the problem at that period. In the Renaissance, a human again was recognized to have the right to Finally, at the present stage of the development of philosophical thought, the will is mainly analyzed as part of existentialism. For representatives of the existential direction will is inextricably linked with the concept of freedom where the latter is an absolute free will that is not conditioned by social circumstances. Analyzing the problem of will in the system of scientific knowledge, it should be noted that it was studied as part of natural sciences. Pavlov understood will as a kind of «instinct of freedom», manifested in the activity of a living organism when it encounters obstacles that limit its activity. The will as «the instinct of freedom,» according to Pavlov, «is the stimulus of behavior, like the instinct of hunger or thirst. He saw the essence of will as a certain activity of a living organism that allows him to overcome certain obstacles [2], [3], [7].

In a paper by Lee, John, Wong, and Joel, a life schema is understood as a cognitive representation of people's life events and past and future achievement of goals. They conceptualize belief in free will and determinism as two life patterns. The purpose of this study was to explore the relationship between free will beliefs and determinism, meaning-seeking, and depressive symptoms. While belief in free will was unambiguously and negatively predictive of depressive symptoms, the deterministic belief was unambiguously and positively associated with depressive symptoms. Moreover, the multiple mediation model showed that belief in free will and determinism was indirectly associated with increased depressive symptoms through their positive association with meaning-seeking [8].

Feldman and Chandrekar demonstrated new connections between the intuition-valuing

experimental philosophy paradigm and the social psychology paradigm exploring free will beliefs to offer new insights into how people think about free will and determinism. People intuitively perceive the world as allowing for human indeterminism (or incompatibilist free will), and they do so with confidence. They associate a realistic non-deterministic universe with greater meaning, well-being, pro-social, future-oriented, and morally responsible behavior regardless of their own free will beliefs, and their belief in free will serves to improve the perception of free will in the world and the happiness outcomes associated with it. and learning [9].

The impact on the productivity of belief in free will as an abstract philosophical belief is seen in an article by the authors Feldman, Chandrekar, and Wong, who views the individual as free from internal and external constraints and able to choose and direct his own path [10].

«The influence of free will beliefs on people around the world, along with the moderating influence of the institutional integrity of countries, suggests that the perception of one's own and others' actions as reflecting personal choice, responsibility, and self-determination can widely influence moral attitudes and judgments», - said in an article of Creationi, Baumeister, Ainsworth and Ent [11].

Other representatives of natural science in psychology (Kornilov, Bekhterev, and others) believed that the will has a reflex nature and manifests itself in the form of a response to an influencing stimulus [3]. This position was further clearly traced in a number of scientific schools of psychology - in behaviorism, reactology (Kornilov), and reflexology (Bekhterev).

Modern representatives of this trend (Bernshtein, Anokhin) note that the will is a conscious regulation by a person of his behavior [2], [3]. Regulation is expressed in the ability to see and overcome external and internal obstacles. Such a vision of the nature of the will is already quite close to its basic psychological matter.

Thus, the concept of will is the subject of scientific analysis not only in psychology but also in philosophy and natural sciences. Nevertheless, both directions discuss the concept of will in a general way. From the point of view of both

scientific directions, the will is a special ability of a person (skill/authority) that allows him to control or regulate (initiate, stop, change) behavior. This meaning can also be traced to psychology.

In current debates, while considering the concept of will in other aspects, scholars analyze its role in the development of the personality, its age-specific manifesting traits, and the dynamics of the development of the volitional qualities [12, 13, 14, 15].

Conceptualization of will

The concept of will is one of the basic and, at the same time, the most «ancient» concepts in psychology, which has not lost its significance and relevance concerning its status to this day. As Ivannikov states, «In recent decades, the future fate of the concept of will has been discussed in the way whether it will remain in psychology or die, and if it remains, then what content will it carry? [16]. As he rightly noted, the status and relevance of any scientific concept depend on the categorical structure of science. Accordingly, it should be assumed that interest in the problem of will is closely related to the general concept of psychological schools and trends. Here we note one of the reasons that contribute to the decline of interest in the study of the will. In the first instance, the reason was the discord in understanding the nature of human behavior, namely, «some directions posed and studied the problem of the subject's activity, while others gravitated towards «reactive» concepts of behavior» [17, p.261]. Secondly, there has been a loss of interest in the study of the will due to its more successful studies in other areas (educators, ethologists, and others). Despite this, the concept of will as a research category in psychology has not outlived itself today and requires further detailed scientific inquiry and understanding in various areas of modern human activity.

The will to live, a central concept in theories of well-being, is a component of a positive attitude towards life itself. It has been identified as a mediator between the self-perception of aging and longevity and health. The purpose of this study is to characterize older people with a high

level of will to live in the main dimensions of positive psychology.

The will to live and other aspects of well-being and health were assessed. Correlations between the various measured parameters were analyzed, comparisons were made between them based on different levels of the will to live, and which parameters were most conducive to the will to live were analyzed [18].

According to its internal matter, the will implement a number of functions, such as:

- choice of motives and goals;
- regulation of motivation to act in case of insufficient or excessive motivation;
- organization of mental processes into an adequate system of actions performed by a person;
- mobilization of mental and physical capabilities in overcoming obstacles when achieving goals [19, p. 208].

According to these functions, it is possible to define the fundamental function of will as the strengthening of motivation and the conscious improvement based on the regulation of actions, behavior, and human activity.

The problem of will received the greatest interest precisely in Soviet psychology in the context of the activity approach. With the concept of activity Rubinstein binds the content of the will. He noted that «any volitional action is a purposeful action». Moreover, he stated that:

«An action aimed at a certain goal is regulated in its course by compliance with this goal. The goal pursued by the acting subject must be accomplished as a result of his actions. Specific human actions are volitional in the broad sense, i.e. they are all conscious and purposeful actions, they all include purposefulness and regulation of the course of actions per the goal» [20].

Describing the constituent components of activity, Rubinstein correlates will with conscious and purposeful actions.

The understanding of the will as a type of action is also noted by Leontiev, the founder of the activity approach in Soviet psychology. Based on the conceptual views of the classical Marxist tradition, Leontiev noted that «volitional actions are the ones that are subordinate not only to a

conscious but, to a reasonable goal, i.e. one that is not only recognized but is set as necessary and reasonable ...» [21]. According to Leontiev, the will is a rational action subordinated to the goal set by a person. One of the significant signs of the will is the availability of choice. «Will exists there and only where a purposeful action takes place under conditions of choice between two or many possible actions». According to this idea, he considered an action carried out by choice as a volitional one. Having a choice implies the presence of an important sign of will in decision-making. In general, under the concept of will, Leontiev affirms the action under the conditions of choice, based on decision-making [22].

The same approach to understanding the will can be noted in the works of Ivannikov. The researcher defines will as «a volitional action, which is understood as a conscious, purposeful action of a person (broadly) to overcome external and internal obstacles, with the help of volitional efforts (will in the narrow sense)» [22, p.262].

Along with this, the essence of the will is correlated not only with the concept of activity but also with the concept of behavior. For example, Chudnovsky sees the will in precise connection with human behavior. According to him, «will is characterized as a feature, emancipated to a greater or lesser extent from the personality as a whole, as a kind of tool according to which an individual behaves» [6, p.27]. Will in the understanding of Chudnovsky is a specific, completely independent feature that allows an individual to behave.

The connection between will and behavior is noted in the works of Maklakov. «Behavior, like actions, can be voluntary or involuntary». The researcher refers to involuntary behavior as impulsive actions, unconscious actions, actions not subordinated to any common goal, and behavioral reactions of a person, manifested in situations of affect when a person is not able to exercise conscious control of his emotional state. Voluntary behavior as per Maklakov is conscious actions aimed at achieving a goal. The researcher considers the consciousness of actions as the main characteristic of volitional behavior [2, p. 374].

However, most often at the present stage, we can observe an integrated understanding

of the will. It is in a way a generalized concept that reflects both activity and behavior at once. Modern Russian psychology the will is discussed in this perspective by Ilyin. «Will, like many other psychological terms (perception, memory, thinking), is a generalized concept denoting a certain class of mental processes and actions, united by a single functional task, namely the conscious and deliberate control of human behavior and activities» [6], [24], [25]. This quote of the researcher reflects the whole essence of understanding the phenomenon under study. The will is the voluntary and conscious control of human behavior and activities.

As such, another relationship between the phenomenon of will and a mental phenomenon, such as «voluntary control», can be distinguished. Ilyin considered this aspect the most important in the study of the phenomenon of will.

The term «voluntary control» corresponds to the understanding of will in psychology in a broad sense [6, p.29]. A narrow and specific understanding of this psychological phenomenon by Ilyin and other researchers (Rubinstein, Puni, Kalin, Ivannikov, Shcherbakov, Rybchinsky, Samulkin, Rogov, Yatskov, Zhikharev, etc.) is associated with the term «regulation». Particularly, this implies considering specific volitional qualities of a person necessary for him to overcome the obstacles that arise in him on the way to achieving his goals. Ilyin believes that «will (arbitrariness) is the autonomy of one's behavior with the help of consciousness» [25, p. 42], [6, p. 29]. Furthermore, Ilyin argues that the main essence of the will is the «selfhood» of a person [25, p.42], [6, p.29]. This makes it possible to expand the meaningful understanding of the psychic phenomenon under study.

According to Ilyin, «the self is conscious intentional planning by a person of his actions per his desires and with a sense of duty experienced by him. This is giving himself a command to start to act, stimulating himself, exercising self-control over his actions and condition». Further he states that will is «a person's ability to self-determination and self-regulation of their activities, processes, and behavior». Accordingly, everything that is connected with «self» (self-regulation, self-determination, self-initiation, self-inhibition of

actions, self-control, self-mobilization, and self-stimulation) is arbitrary control and the matter of understanding the phenomenon of will [25, p.42].

Thus, the will as one of the important psychological phenomena is currently considered by researchers:

- as a set of purposeful actions, implemented based on a common choice of motives and decisions made on this basis. In this case, there is a traditional activity approach to understanding the will;

- as an arbitrary behavior of the individual, based on conscious actions, allowing the individual to achieve his/her goals;

- as an integrated phenomenon, reflecting the connection with both activity and behavior, providing conscious and deliberate control of human behavior and activity, aimed at overcoming external and internal obstacles on the way to achieving a common goal. This is the ability to self-determination and self-regulation of one's behavior, actions, activities, and all mental processes and conditions of the human psyche.

Within the framework of individual differences in the volitional sphere, a wide variety of volitional qualities can be distinguished. The very concept of volitional powers, as well as a specific set of these qualities, remain very uncertain in psychological science (Gurevich, 1956; Rudik, 1974; Ilyin and others). To date, there are great difficulties in breeding or identifying concepts denoting volitional activity [25], [26].

As such, in one of the works Ivannikov noted that all volitional qualities can have a different basis and are only phenomenologically combined into a single whole of will. He wrote that «all these qualities are derived from other sources and, at least, are associated not only with the will, and therefore cannot claim to be the hallmarks of the will» [26, p.49]. Depending on the situation, a person can show strong-willed qualities or their absence.

In their later work, Ivannikov and Eidman note two main varieties of volitional qualities, such as private (situational) characteristics of volitional behavior and volitional qualities as constant (invariant) characteristics of volitional behavior, i.e. personal traits [2], [3], [5], [25].

On this occasion, the researchers noted: «... if a person develops a stable (even if false) idea of his rightness in all matters and judgments, of his ability to resolve any situation and cope with any business, i.e. stable high self-esteem of their capabilities and a high level of claims, then such a person, regardless of the actual control of the situation, will often show perseverance and other volitional qualities in behavior. If these stable formations are supported by the real capabilities of a person, then one can speak of volitional qualities not just as particular characteristics of behavior, but as its invariants, i.e., personal traits» [2, p. 40].

In this regard, Ilyin raises the problem of differentiating situational volitional manifestations as a characteristic of a volitional act or volitional behavior (situational manifestation of willpower) and volitional qualities as personality traits (i.e., as a stable specific manifestation of willpower in similar situations) [5], [25].

In general, in psychology, there are significant disagreements about the essence of understanding, content, quantity, and a unified classification of volitional qualities. There is also a lack of meaningfully complete definitions of volitional qualities. Regarding the last concept, only two descriptive and explanatory definitions of this concept by Krutetsky and Smirnov have been singled out.

According to Krutetsky, «volitional traits of character are expressed in the willingness, ability, and habit to consciously direct one's behavior, one's activity following specific principles, overcoming obstacles on the way to achieving the goals» [6], [19], [20]. This definition of volitional character traits can refer both to will in the broad sense as arbitrariness and as volitional regulation and willpower in the narrow sense. However, according to Ilyin, the specificity of volitional qualities is not reflected in this formulation [19], [20].

Smirnov defined volitional qualities as «specific manifestations of the will, due to the nature of the obstacles to overcome» [27, p. 95], [25], [5]. We agree with Ilyin that this definition is "successful in a nutshell", but requires some adjustment since volitional qualities reflect volitional regulation associated with

intense volitional efforts. In addition, specific manifestations of will can reflect not only the quality but also the level of volitional efforts. The latter does not determine the essence of each volitional quality and its specific content [5], [25].

As per Ilyin «volitional qualities are the features of volitional regulation, manifested in specific conditions, due to the nature of the difficulty to overcome» [25], [26]. In other words, these are specific personality traits that manifest themselves in difficult conditions and allow a person to cope with the situation.

While studying volitional qualities, Puni believed that their structure corresponds to the structure of the will and includes intellectual and moral components, as well as the ability to overcome obstacles [28].

Ilyin considers volitional qualities as a phenotypic characteristic of a person's existing capabilities, as a mixture of innate and acquired [5], [25]. While innate here are innate inclinations (typological features of the properties of the nervous system), acquired is considered a human experience (i.e., skills and knowledge associated with self-stimulation), the formed motive for achieving, a formed volitional attitude, which becomes a habit when it is repeatedly successfully overcome. The manifestation of each volitional quality depends on both components, i.e. the ability of volitional effort and the ability to demonstrate it.

Thus, in modern psychological science, we see a different understanding of the essence of volitional qualities. In general, volitional qualities are features of will or volitional regulation, including intellectual and moral components, both innate and acquired by nature, that allow a person to successfully overcome obstacles that arise.

Findings and discussion

Let's analyze the most common classifications of volitional qualities of a person. In the classification of Gonobolin volitional qualities are divided into two groups according to the 'activity vs deceleration' criterion. The qualities of the first group according to the activity criterion include - determination, courage, perseverance, and

independence, while the qualities of the second group of deceleration criterion, the researcher attributed endurance (self-control), patience, discipline, and organization. This criterion was adhered to by the researcher Selivanov too. He separated volitional qualities that impose, enhance, or accelerate activity, and inhibit, weaken, or slow it down. He attributed initiative, determination, courage, energy, and courage to the first group, and endurance, persistence, and patience to the second group [28].

Another peculiar classification was developed by Assagioli, who singled out the following set of volitional qualities:

- energy - dynamic force - intensity (this quality is determined by the difficulty of achieving the goal);

- skill - control - discipline (emphasizes the regulation and control of other mental functions by the will);

- concentration - focus - attention (it is of particular importance when the object of influence and task are unattractive);

- decisiveness - speed - agility (manifested in decision-making);

- perseverance - endurance - patience;

- initiative - courage - determination to act (risk-taking);

- organization - integration - synthesis (the will act as an organizing link for combining the means necessary to solve the problem) [5], [25]. What is specific about the classification of volitional qualities proposed by Assagioli is their triplicity.

Another widespread classification of volitional qualities is the classification developed by Rubinshtein, which reflects the correspondence of volitional qualities to certain phases of the volitional process. In the initial stage of volitional action, Rubinshtein attributed the manifestation of initiative («as the ability to take on a task on one's own initiative»), after which autonomy and independence appear as a manifestation of free will. At the decision-making stage, decisiveness is manifested as the ability to quickly and confidently make a decision. At the stage of executing a volitional action, decisiveness is replaced by vigor and perseverance [15], [25].

Rubinstein's approach was further developed by Brikhtsin. He allocated 11 links of mental control and attributed to each of them the manifestation of certain volitional qualities.

One more peculiar classification that needs attention is the one proposed by Nikandrov. In his classification of volitional qualities, the author comes out from the idea of the availability of the parameters of space and time and information and energy in the manifestations of the will.

Spatial characteristics consist of the direction of volitional action on the subject. As such, he singles out such a volitional quality as independence (autonomy, purposefulness, and confidence).

The time parameter is process-based. Hence, it is related to perseverance (persistence, patience, stubbornness, steadfastness, firmness, adherence to principles, and consistency).

Energy is manifested in a volitional effort in which energy is consumed. This can be decisiveness and self-control (restraint, control, courage, bravery, and audacity).

Information parameters can be displayed in motives, goals, methods of action, and result. This is about being integrity [29].

Many classifications of volitional qualities have been proposed in sports psychology (e.g. Rudik, Shcherbakov, Genov, Puni, and others). The most common classification in this field is considered to be the division of volitional qualities into general and core. While Rudik and Shcherbakov considered purposefulness, discipline, and confidence as general volitional qualities, Puni and Smirnov treated only purposefulness as general [30], [31].

As the core qualities of the will, Rudik and Shcherbakov proposed perseverance, persistency, endurance and self-control, courage and determination, initiative and independence [32], [33].

Genov and Puni divided volitional qualities into three groups: leading in the specific sports; closest to the leading; and followers (supporters).

The classification developed by Kalin has also drawn the attention of researchers. Based on the functions of volitional regulation, he divided volitional qualities into basic (primary) and systemic (secondary). The primary qualities of

Kalin attributed to energy, patience, endurance, and courage. Secondary qualities accumulate basic qualities along with the knowledge and skills of volitional regulation. They include direct and indirect ways of regulating the intellectual and emotional spheres. Kalin refers to perseverance, discipline, independence, purposefulness, initiative, and organization as the systemic secondary volitional qualities. These also include volitional and other aspects of the psyche. Kalin argues that the highest and the most complex systemic volitional quality is self-management of the organization of mental functions, i.e. the ability to easily (quickly and at the lowest cost) create and maintain such a functional organization that is most adequate to the goals and conditions of substantive activity [34]. This quality is associated with the depth of a person's knowledge about the features and patterns of functioning of his own mental health.

Ilyin distinguishes two groups of volitional qualities of a person. First is mere volitional or simple where two other subgroups were singled out. One is purposefulness, duration of retention of motivation, and volitional effort which include patience, perseverance, and persistency. The other is self-control, which is maintained through courage, endurance, and persistency.

The second group is moral-volitional or complex where the author relates independence, initiative, discipline, organization, diligence, vigor, heroism, courage, selflessness, and integrity.

Analyzing the existing classifications of volitional qualities to date, Goethe-Borisova proposed a three-component model of personality's volitional qualities. Based on the analysis of the structure of the will and volitional qualities as a psychological phenomenon identified by a number of researchers (Sechenov, Rubinshtein, Selivanov, Rogov, Berdyaev, Apresyan, Bondarevskaya, Ilyin, and others) [6, P.33-53], she distinguishes three components of the volitional qualities of a personality:

- basic volitional qualities such as purposefulness, perseverance, endurance, determination, initiative, independence, organization, discipline, courage, and diligence;

- qualities that reflect the connection with the motivational area of the personality such as creative needs, leading motives, and personal meanings; and - moral qualities such as emotional and spiritual qualities and value orientations.

Summary of findings

Thus, based on the analysis of the theoretical and methodological foundations of the concepts of individual's will and volitional qualities in psychology, we made the following general conclusions.

Firstly, the will is a complex integrated phenomenon of an individual, which is a set of purposeful actions based on a general, conscious choice of motives and a decision made based on this choice.

Secondly, the will is a phenomenon that contributes to the conscious voluntary behavior of the individual through the implementation of a set of actions, thereby ensuring the achievement of goals.

Thirdly, the will is an integrated phenomenon that reflects the relationship between human behavior and activity, providing conscious and deliberate control of both processes, which ultimately contributes to the achievement of goals.

Accordingly, the will performs several basic functions: the choice of motives and goals; regulation of the impulse to act in case of insufficient or excessive motivation; organization of mental processes into a single system of actions; mobilization of mental and physical capabilities in overcoming obstacles and achieving goals.

Volitional qualities are features of will or volitional regulation, including intellectual and moral components, both innate and acquired by nature, that allow a person to successfully overcome obstacles that arise.

In this study, we have considered many classifications of volitional qualities of a person, specifically the works of Russian researchers. In our article, we relied on the classification of volitional qualities developed by the Russian researcher Ilyin. According to his classification, the first group is basic volitional or simple qualities where two other subgroups were singled out. One covers purposefulness, duration of retention of motivation, and volitional effort which include patience, perseverance, and persistency. The other comprises self-control, which is maintained through courage, endurance, and persistency. The second group includes moral-volitional or complex qualities where the author relates independence, initiative, discipline, organization, diligence, vigor, heroism, courage, selflessness, and integrity.

Conclusion

Thus, the will is a psychological category that reflects a person's ability to consciously choose activities and behavior, as well as the way they self-regulate to achieve personal goals. In this regard, the fundamental task of this psychological category can be noted as behavior control or conscious self-regulation by a person of his own activity.

Accordingly, the will performs a number of basic functions: the choice of motives and goals; regulation of the impulse to act in case of insufficient or excessive motivation; organization of mental processes into a single system of actions; mobilization of mental and physical capabilities in overcoming obstacles and achieving goals.

Volitional qualities are features of will or volitional regulation, including intellectual and moral components, both innate and acquired by nature, that allow a person to successfully overcome obstacles that arise.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аристотель. О душе / Аристотель. Соч в 4-х т. - Т1 – М., 1975. - 830с.
2. Маклаков А.Г. Общая психология: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2005. – 583 с.
3. Немов Р.С. Психология. Учебник для студентов высших пед. учебных заведений. В 3-х кн. Кн.2. Психология образования. – 2-е изд. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 496 с.

4. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. – М., 1998. – 186 с.
5. Иванников В.А. К сущности волевого поведения // Психологический журнал. – 1985. - №3. – С. 48 – 54.
6. Гетте-Борисова И.В. Психологические условия развития волевых качеств личности у студентов вуза: дис... канд. пед. наук. – Сочи, 2005. – 182 с.
7. Рогов Е.И. Эмоции и воля. – М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 2002. – 240 с.
8. Li, P. F. Jonah; Wong, Y. Joel. Beliefs in Free Will Versus Determinism: Search for Meaning Mediates the Life Scheme–Depressive Symptom Link. *Journal of Humanistic Psychology*: 1 – Jan 1, 2020.
9. Feldman, G., Chandrashekar, S. P. (2018). Laypersons' beliefs and intuitions about free will and determinism: New insights linking the social psychology and experimental philosophy paradigms. *Social Psychological and Personality Science*, 9(5), 539-549.
10. Feldman, G., Chandrashekar, S. P., Wong, K. F. E. (2016). The freedom to excel: Belief in free will predicts better academic performance. *Personality and Individual Differences*, 90, 377-383.
11. Crescioni, A.W., Baumeister, R.F., Ainsworth, S.E., Ent, M., Lambert, N.M. (2016). Subjective correlates and consequences of belief in free will. *Philosophical Psychology* 29 (1), P. 41-63.
12. Ражабова Ф. П. Роль волевых процессов в формировании личности // Актуальные вопросы современной психологии: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, февраль 2015 г.). - Челябинск: Два комсомольца, 2015. - С. 106-109.
13. Федосеенков А. В. Воля и возраст. Как в течение жизни меняется и развивается сила воли / А. В. Федосеенков, Д. В. Устинов. // Молодой ученый. - 2017. - № 48 (182). - С. 168-171.
14. Захарова И. Н. Волевые качества личности // Молодой ученый. - 2019. - № 29 (267). - С. 84-86.
15. Турарова Г.У. Результаты эмпирического исследования волевых качеств как субъектов образовательного процесса. // Вестник Академии педагогических наук Казахстана. – 2019. - № 5. – С.71-77
16. Иванников В.А., Эйдман Е.В. Структура волевых качеств по данным самооценки // Психологический журнал. – 1990. - №3. – С. 39 – 49.
17. Хрестоматия по психологии. Сост. В.В. Мироненко. Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – 447 с.
18. Izal, M., Bernabeu, S., Martinez, H., Bellot, A., Montorio, I. (2020). Las ganas de vivir como expresión del bienestar de las personas mayores. // *Revista Espanola de Geriatria y Gerontologia*, 55(2), p. 76-83
19. Айсмонтас Б.Б. Общая психология: схемы. – М.: ВЛАДОС, 2002. - 288 с.
20. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
21. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: МГУ, 1995. – 126 с.
22. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способностей человека. Учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 1996. - 320 с.
23. Шингаев С.М. Психодиагностика и формирование волевых качеств курсантов высшего военного учебного заведения: автореф. дис ... канд. психол. наук. – СПб, 2001. – 21 с.
24. Ильин Е.П. Психология воли. –2-е изд. – СПб., 2009.- 368 с.
25. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб.: Питер, 2002.- 288 с.
26. Смирнов Б.Н. Воля. – М., 1984.- 190 с.
27. Пуни А.Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте: учеб. пособие / А.Ц. Пуни. – Л.: ЛГИФК, 1977. – 48 с.
28. Селиванов В.И. Волевая регуляция активности личности // Психологический журнал. - 1982. - №4.- С. 54-59.
29. Никандров В.В. Систематизация волевых свойств человека // Вестник СПбУ. – 1995. - №3. – С. 12-18.
30. Смирнов Б.Н. К вопросу о психологических механизмах воли. – М., 1983. – 213 с.
31. Смирнов Б.Н. Воля. – М., 1984.- 190 с.
32. Щербаков А.И. Волевые процессы и свойства личности. – Л., 1963. – 210 с.
33. Щербаков Е.П. Теория воли и оперативная оценка волевых качеств спортсмена. – Омск, 1986. - 196 с.
34. Калинин В.К. Некоторые вопросы методики изучения волевой сферы личности. – Рязань, 1970. – 210 с.

References

1. Aristotel. O Dushe [About spirit]. In 4 vol., Vol.1 (Moscow, 1975, 830 p.)
2. Maklakov A.G. Obshaya psihologiya: uchebnik dlya vuzov [General psychology: textbook for universities] («Piter», Saint-Petersburg, 2005, 583 p.).
3. Nemov R.S. Psihologiya [Psychology]. Textbook for students of pedagogical universities] («Prosvcheenie: VLADOS», Moscow, 2005, 496 p.).
4. Ivannikov V.A. Psihologicheskie mehanizmy volevoi regulyatsii [Psychological mechanisms of volitional regulation] (Moscow, 1998, 186 p.).
5. Ivannikov V.A. K suchnosti volevogo povedeniya [To the essence of volitional behavior], Psihologicheskiy zhurnal [Psychological journal], 3, 48-54 (1985).
6. Gette-Borisova I.V. Psihologicheskie usloviya razvitiya volevikh kachestv lichnosti u studentov vuza: diss...kand.ped.nauk. [Psychological conditions for the development of volitional personality traits in university students: dis... Candidate of Pedagogical Sciences] (Sochi, 2005, 182 p.).
7. Rogov E.I. Emotsiya i volya [Emotion and volition] («VLADOS», Moscow, 2002, 240 p.).
8. Li, P. F. Jonah; Wong, Y. Joel. Beliefs in Free Will Versus Determinism: Search for Meaning Mediates the Life Scheme–Depressive Symptom Link. *Journal of Humanistic Psychology*: 1 – Jan 1, 2020
9. Feldman, G., Chandrashekar, S. P. (2018). Laypersons' beliefs and intuitions about free will and determinism: New insights linking the social psychology and experimental philosophy paradigms. *Social Psychological and Personality Science*, 9(5), 539-549.
10. Feldman, G., Chandrashekar, S. P., Wong, K. F. E. (2016). The freedom to excel: Belief in free will predicts better academic performance. *Personality and Individual Differences*, 90, 377-383.
11. Crescioni, A.W., Baumeister, R.F., Ainsworth, S.E., Ent, M., Lambert, N.M. Subjective correlates and consequences of belief in free will. *Philosophical Psychology* 29 (1), p. 41-63 (2016).
12. Razhabova F.P. Rol volevikh protsessov v formirovaniy lichnosti [The role of volitional processes in the formation of personality], Aktualnie voprosy sovremennoi psihologii: materialy III Mezhdunarodnoi nauchnoi konferencii [Topical issues of modern psychology: materials of the III International Scientific Conference] (Chelyabinsk, February, 2015), («Dva komsomoltsa», Chelyabinsk, p. 106-109).
13. Fedoseenkov A.V., Ustinov D. V. Volya i vozrast. Kak v techenie zhizni menyaetsya i razvivaetsya sila voli [Will and age. How willpower changes and develops over the course of life], *Molodoi ucheniy [Young scientist]* (48 (182), 168-171 (2017).
14. Zakharova I.N. Volevye kachestva lichnosti [Strong-willed personality qualities], *Molodoi ucheniy [Young scientist]* (29 (267), 84-86 (2019).
15. Turarova G.U. Rezultaty empericheskogo issledovaniya volevykh kachestv kak subyektov obrazovatel'nogo protsesssa [The results of an empirical study of volitional qualities as subjects of the educational process], *Vestnik Akademii pedagogicheskikh nauk Kazahstana. [Bulletin of the Academy of Pedagogical Sciences of Kazakhstan]*, 5, 71-77 (2019).
16. Ivannikov V.A., Eidman E.V. Struktura volevykh kachestv po dannym samootsenki [The structure of volitional qualities according to self-assessment data], *Psihologicheskiy zhurnal [Psychological Journal]*, 3, 39-49 (1990).
17. Mironenko V.V. Khrestomatiya po psihologii [Textbook on psychology] («Prosvcheeniye, Moscow, 1987, 447 p.).
18. Izal, M., Bernabeu, S., Martinez, H., Bellot, A., Montorio, I. Las ganas de vivir como expresi3n del bienestar de las personas mayores [Will to live as an expression of the well-being of older people], *Revista Espanola de Geriatria y Gerontologia*, 55(2), 76-83 (2020).
19. Aismontas B.B. Obschaya psihologiya: skhemy [General Psychology: schemes] («VLADOS», Moscow, 2002, 288 p.).
20. Rubinshtein S.L. Osnovy obschei psihologii [Fundamentals of general psychology] («Piter», Saint-Petersburg, 2002, 720 p.).
21. Leontyev A.N. Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost [Activity. Conscience. Personality] (Publishing house of MSU, Moscow, 1995, 126 p.).
22. Shadrikov V.D. Psihologiya deyatel'nosti i sposobnostei cheloveka [Psychology of human activity and abilities] («Logos», Moscow, 1996, 320 p.).

23. Shingaev S.M. Psihodiagnostika i formirovanie volevyh kachestv kursantov vysshego voennogo uchebnogo zavedeniya [Psychodiagnosics and the formation of strong-willed qualities of cadets of higher military educational institutions: abstract. dis... cand. psychological sciences] (Saint-Petersburg, 2001, 21 p.).
24. Ilyin E.P. Psihologiya voli [Psychology of will]. 2nd ed (Saint-Petersburg, 2009, 368 p.).
25. Ilyin E.P. Psihologiya voli [Psychology of will] (Saint-Petersburg, publishing house «Piter», 2002, 288 p.).
26. Smirnov B.N. Volya [Volition] (Moscow, 1984, 190 p.).
27. Puni A. C. Psihologicheskie osnovy volevoi podgotovki v sporte: ucheb. posobie [Psychological foundations of strong-willed training in sports: textbook] («LGIFK», Leningrad, 1977, 48 p.).
28. Selivanov V.I. Volevaya regulyatsiya aktivnosti lichnosti [Volitional regulation of personality activity], Psihologicheskiy zhurnal [Psychological journal], 4, 54-59, 1982).
29. Nikandrov V.V. Sistematizatsiya volevyh svoystv cheloveka [Systematization of human volitional properties], Vestnik SPbU [Bulletin of the SPU], 3, 12-18 (1995).
30. Smirnov B.N. K voprosu o psihologicheskikh mekhanizmah voli [On the question of the psychological mechanisms of the will] (Moscow, 1983, 213 p.).
31. Smirnov B.N. Volya [Volition] (Moscow, 1984, 190 p.).
32. Scherbakov A.I. Volevye protsessy i svoystva lichnosti [Volitional processes and personality traits] (Leningrad, 1963, 210 p.).
33. Scherbakov E.P. Teoriya voli i operativnaya otsenka volevyh kachestv sportsmena [Theory of will and operational assessment of strong-willed qualities of an athlete] (Omsk, 1986, 196 p.).
34. Kalin V.K. Nekotorye voprosy metodiki izucheniya volevoi sfery lichnosti [Some questions of the methodology of studying the volitional sphere of personality] (Ryazan, 1970, 210 p.).

Г.У. Турарова, А.С. Мамбеталина

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Психологиядағы «ерік» категориясының және тұлғаның ерік сапаларының тұжырымдамалық негіздері

Аңдатпа. Тұлға құрылымында адамның ерік сапалары маңызды орын алады. Адамның ерік сапаларының көрінуі адамның түркілерімен, оның адамгершілік бағдарларымен ғана емес, сонымен бірге жоғары жүйке жүйесінің туа берілген қасиеттерінің ерекшеліктерімен де байланысты. Ерік сапаларының дамуы және оны зерттеу іс-әрекеттің көптеген түрлері үшін үлкен мәнділікке ие. Мақалада қазіргі психологияда «ерік» категориясын және тұлғаның ерік сапаларының теориялық және әдіснамалық негіздеріне талдау жүргізіліп, оның қызметтері, құрылымы, жіктемелері сипатталады. Оқу іс-әрекеті процесінде студенттердің ерік-жігерінің дамуының негізгі факторлары сипатталған, олар: мотивация; өз іс-әрекетінің жағдайын түсіну; өз іс-әрекетінің қоғамдық маңыздылығын түсіну; жеке психологиялық ерекшеліктер; құндылықтар жүйесі; жеке тұлғаны субъективті бақылау деңгейі; студенттік ұжым; ЖОО-да оқыту және тәрбиелеу жүйесі; студенттік өмір салты. Білім беру процесінің субъектілері ретінде студенттердің ерік-жігерінің динамикасын салыстырмалы талдау нәтижелері берілген.

Түйін сөздер: ерік, ерік сапалары, ерікті реттелу, мінез-құлықтың еріктік сипаттары, тұлғаның ерік сапалары.

Г.У. Турарова, А.С. Мамбеталина

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Концептуальные основы категории «воли» и волевых качеств личности в психологии

Аннотация. В структуре личности важное место занимают волевые качества человека. Проявление волевых качеств определяется не только мотивами человека, его нравственными установками, но и врожденными особенностями проявления свойств нервной системы. Изучение и развитие волевых ка-

честв имеет большое значение для многих видов деятельности. В статье проведен анализ теоретических и методологических основ исследования категории «воля» и волевых качеств личности в современной психологии, всесторонне проанализированы ее функции, структура, классификации. Описаны основные факторы развития волевых качеств студентов в процессе учебной деятельности, такие как мотивация; осознание ситуации своего действия; понимание общественной значимости своих действий; индивидуально-психологические особенности; система ценностей; уровень субъективного контроля личности; студенческий коллектив; система обучения и воспитания в вузе; уклад студенческой жизни. Даны результаты сравнительного анализа динамики волевых качеств студентов как субъектов образовательного процесса.

Ключевые слова: воля, волевые качества, волевая регуляция, волевые черты характера, волевые качества личности.

Information about the authors:

Turarova G.U. – The 1st year Ph.D. student in Psychology, Department of Psychology, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mambetalina A.S. – **Corresponding author**, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Туарова Г.У. – психология кафедрасының психология білім бағдарламасының 1 курс докторанты, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мамбеталина А.С. – **корреспонденция үшін автор**, психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының доценті, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Қолданбалы мінез-құлықты талдау (АВА) аутизм спектрі бұзылысын түзету әдістемесі ретінде

Аңдатпа. Мақалада аутизм спектрі бұзылған балалармен жасалатын қолданбалы мінез-құлықты талдау (АВА) түзету әдістемесі жайлы, аутизм спектрі бұзылысы бар балаларды диагностикалауда қолданылатын әдістемелер талданады, VB MAPP бағдарламасы арқылы аутист балалардың даму деңгейі зерттеледі. Сондай-ақ мақалада қолданбалы мінез-құлықты талдау әдістемесінің тиімділігі зерттеліп көрсетіледі, аутист балалардың даму деңгейіндегі кемшіліктер талданады. Сонымен қатар VB MAPP бағдарламасы арқылы жүргізілген тестілеу нәтижелерінің көрсеткіштері талданады, олардың дамыту-түзету жұмыстарынан кейінгі нәтижелерімен салыстырмалы талдау жүргізіледі. Аутист балалардың дамуындағы ата-аналар үшін маңызды дағдылар анықталады.

Түйін сөздер: аутизм спектрі бұзылысы; аутист балалар; АВА әдістемесі; қолданбалы мінез-құлықты талдау; даму дағдылары; даму аймағы; VB MAPP бағдарламасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-321-329>

Кіріспе

1966-2019 жылдардағы аутизмнің таралуын көрсететін мәліметтер аутизмі бар адамдар мен дені сау халық арасындағы шекараның тарылуын көрсетеді. Бұл аурудың таралуын көрсететін сандардың көбеюінен туындайды [1]. Американдық ауруларды бақылау және алдын-алу орталықтары 2020 жылы жаңартуды жариялады, оған сәйкес әр 54 баланың аутизм спектрінің бұзылуы бар, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 10%-ға көп. Аутизм қыздарда ер балаларға қарағанда 4 есе аз диагноз қойылады. Сондай-ақ, 3 жасқа дейінгі африкалық американдық ұлдар бұл ауруға өте сезімтал екенін атап өткен жөн, бірақ аутизм спектрінің бұзылуы барлық этникалық, нәсілдік және әлеуметтік-экономикалық топтарда кездеседі [2]. Қазақстанда психоло-

гиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру қызметінің (ПМПК) деректері бойынша 3820 балада аутизм диагнозық ойылған, алайда халықаралық сарапшылардың бағалауы бойынша аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың нақты саны бұл саннан едәуір асып түседі. Аутизм–бұл қарым-қатынастағы, әлеуметтік өзара әрекеттесудегі және стереотиптік мінез-құлыққа бейімділіктегі сапалы бұзылулармен көрінетін дамудың бұзылуы. Аутизм спектрінің бұзылуы балалық шақта көрінеді және адамның өмір бойыс ақталады [3].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) қабылдаған критерийлерге сәйкес аутистік спектрдің бұзылуы кезінде мыналар белгіленеді:

- әлеуметтік дамудағы бұзылулар;
- қарым-қатынасқа білетінің сапалы бұзылуы;

- шектеулі мүдделер, қайталанатын және стереотиптік мінез-құлық пен белсенділік [4].

Оқшаулану, агрессивтілік және сыртқы әлеммен байланыстың терең бұзылуына байланысты аутизм спектрінің бұзылуы бар балалар бейімделу қиын топтардың бірі болып табылады. Осы айқын көріністердің салдары-балалардың нақты өмірге бейімделу мүмкіндігі өте төмен. Аутизм спектрінің бұзылуы бар баланы тәрбиелеп отырған отбасы көптеген қиындықтарға тап болады және олардың мүмкіндіктері өте шектеулі. Ата-аналарға оқу орнын таңдау қиын, өйткені барлық балабақшалар мен мектептер аутизм спектрі бұзылған балалармен жұмыс істеуге бейімделмеген. Сондай-ақ, оқу орындарында арнайы дайындалған және тәжірибелі мамандар жетіспейді, топтар мен сыныптардағы балалардың көпшілігі мұғалімдерге “ерекше” балаларға тиісті назар аударуға мүмкіндік бермейді. Отбасына қоғамдық орындарға бару қиын, өйткені баланың мінез-құлқы өзгеруі мүмкін және олар келген уақытта агрессивті болады. Мәселелердің бүкіл кешені отбасының микро қауымдастығына және баланың психикасына үлкен әсер етеді, сонымен қатар оны белгілі бір дәрежеде сыртқы әлемнен оқшаулайды [5].

Негізгі бөлім

Аутист балалардың барлық осы кемшіліктерін түзету үшін, олардың қоғамға бейімделуі мен дағдыларын дамыту үшін мектептер мен түзету мекемелері арнайы түзету әдістемелерін қолданады. Көптеген түзету әдістемелерінің арасында ең көп кездесетіндері ТЕАССН, АВА, Son-rise, Томатисәдісі. Осы әдістемелердің арасында жиі қолданылатын және де тиімділігі жоғары болып АВА әдістемесі саналады. Бұл әдістеме ыңғайлы, балалардың дамуындағы прогрессті және мінез-құлқындағы өзгерістерді қадағалап, уақытылы дұрыс жұмыс жасап, түзетуіне мүмкіндік береді.

АВА (мінез-құлықты өзгерту техникасы).

Доктор Ивар Ловаас және Лос-Анджелестегі Калифорния университетінің әріптестері

1963 жылдан бері балалармен жұмыс жасау үшін мінез-құлық әдістерін қолданып келеді.

Бұл терапия әдісінің мақсаты екі түрлі: баланың оқуға деген құштарлығын дамыту және оған оқудың мүмкін екенін түсінуге көмектесу. Әдістеме қоғамда қызмет етудің дәйекті мінез-құлық перспективасымен жеке сабақтар өткізуді қарастырады.

Классикалық ынталандыру-жауап-нәтиже моделі қажетті дағдыларды кішігірім кезеңді шағын блоктар мен кезеңдерге бөлуді қамтиды. Бұл кезеңдердің әрқайсысын келесі кезең енгізілгенге дейін бала үйренуі керек. Қажетті мінез-құлыққа жету үшін оң және теріс кеңестер мен ынталандырулар қолданылады.

Бұл әдіс кез келген мінез-құлық белгілі бір салдарға әкеп соғады деген ойға негізделген, ал егер балаға салдары ұнайтын болса, ол бұл әрекетті қайталайды, ал егер ол ұнамаса, олай болмайды. Осы тәсілмен барлық күрделі дағдылар, соның ішінде сөйлеу, шығармашылық ойын, көзге қарау қабілеті және т.б., кішігірім блоктар - әрекеттерге бөлінеді [6].

АВА әдісінің артықшылықтары

Техника тез және айқын нәтиже береді. Сонымен қатар бала кез келген жағдайда және кез келген адамдарға нәтиже көрсете алады. Бұл әдістің негізін қалаушы Ивар Ловаастың нәтижелері бойынша АВА түзету алған балалардың жартысына жуығы қарапайым мектепке бара алады. АВА әдісі бойынша түзету алған балалардың жалпы санының 90% дейін олардың жағдайы жақсарады.

Әдістеме нақты құрылымдалған, дағдыларды жалпылау және автоматтандыру жүйесі бар.

Техника кешенді, яғни ол барлық білім салаларын қамтиды: түсіншілік аппараттың дамуынан күнделікті өзіне-өзі қызмет ету дағдыларын қалыптастыруға дейін.

Зерттеу әдістемелері. Мақаланың міндеті АВА әдістемесінің тиімділігін көрсету мақсатында аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың дағдыларын диагностикалау, оларды салыстырмалы түрде бағалау. Осыдан шығатын мынадай сұрақтарға жауап іздеу: расымен де АВА әдістемесінің тиімділігі бар ма? Аутист балалар дамуында қаншалықты өзгерістер

болады? Аутист балалар дамуындағы дағдылардың деңгейі қандай?

Жоғарыда атап өтілген зерттеу үшін келесі аспектілер қарастырылды:

1. аутист балаларды АВА әдістемесімен жұмыс жасалмасқа дейінгі диагностикалау нәтижелерінің көрсеткіштері;
2. аутист балалардың дамуындағы дағдылар деңгейіндегі күрделі бөліктері;
3. аутист балалардың АВА әдістемімен 3 ай жұмысынан кейінгі көрсеткіштері;
4. ата-аналар үшін маңызды болып табылатын дағдылар типі.

Зерттеу таңдамалылары ретінде Нұр-Сұлтан қаласындағы «Алуа» түзету мекемесіндегі 3 жастан 5 жасқа дейінгі аутизм спектрі бұзылған 20 бала алынды. Дағдылар деңгейінің көрсеткіштерін анықтау мақсатында АВА әдістемесінде қолданылатын VB MAPR диагностикалау бағдарламасы таңдап алынды.

VB MAPR диагностикалау бағдарламасы бойынша даму кезеңдері мынадай аймақтардан тұрады: өтініш/сұраныс, атау, тыңдаушы әрекеті, көзбен қабылдау дағдылары, ойын,

әлеуметтік дағдылар, еліктеу, эхо(вербалды қайталау), өздігінен дауыстық әрекет. 20 баланы осы аймақтар бойынша түзету-дамыту жұмысына дейінгі бірінші тестілеуден өткіздік. Екінші тестілеу үш ай түзету-дамыту жұмысынан кейін өткізілді. Әр аймақ бойынша 1-ші тестілеу нәтижелері Кесте 1 көрсетілген.

Нәтижелер мен талқылау

1-ші тестілеу нәтижелерінің көрсеткіштерінен дамудың қандай дағдыларында қиыншылықтар бар екені көрінеді. Өтініш/сұраныс аймағы бойынша ең төмен көрсеткіш балалардың 75%-ында 0 балл, яғни балалардың көпшілігінде сұраныс аймағы дамымаған. Аутист балалар өздеріне қажет нәрсені сұрай алмайды, қандай да бір өтінішін білдіре алмайды. Ең жоғары көрсеткіш 3 балл балалардың 10%-ында, яғни екі адамға 6 өтінішін білдіре алады.

Атау аймағы бойынша ең төменгі 0 балл балалардың 45% үлесін алады, ең жоғары балл 16,5 балалардың 5%-ында, қалған 50%-ы

Кесте 1

Өтініш/сұраныс		Атау		Тыңдаушы әрекеті		Көзбен қабылдау		Ойын		Әлеуметтік дағдылар		Еліктеу		Эхо		Өздігінен дауыстық әрекет	
Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар	Пайыздық үлес	Баллдар
75%	0	45%	0	5%	0	15%	1,5	30%	2	10%	1,5	30%					
	0	40%	0	15%	0												
5%	0,5	25%	1,5	25%	0,5	10%	2	30%	2,5	35%	3	10%	1	5%	1,5	30%	0,5
5%	2	5%	2,5	10%	1	15%	3,5	25%	3	25%	3,5	25%	2	10%	2	5%	1
5%	2,5	5%	3	15%	1,5	20%	5	5%	4	20%	4	15%	3	5%	2,5	15%	1,5
10%	3	10%	7,5	5%	3	5%	5,5	10%	4,5	5%	4,5	5%	5	10%	4,5	5%	2
		5%	11,5	5%	3,5	10%	6,5			5%	5	10%	6	15%	5	10%	2,5
		5%	16,5	5%	4,5	5%	8					5%	8,5	5%	8,5	10%	3
				15%	5,5	5%	9							10%	15	10%	3,5
				15%	6,5≤x	10%	11										
						5%	14										

орта баллдарды жинаған. Бұл даму аймағы балалардың заттарды танып атымен атай білу қабілеті, яғни көрсеткіштерге қарап балалардың жартысында атау аймағы бойынша қиыншылықтар бар екенін айтуға болады. Дегенмен бұл жерде тікелей ескеретін жағдай, ол балалардың сөйлей білу қабілетімен байланыстығы.

Келесі аймақ тыңдаушы әрекеті маңызды даму аймағы болып табылады, себебі ол баланың басқа адамдардың айтқан сөзін түсене алу, басқа адамдардың айтқан нұсқауларын орындай білу қабілеті. Ең төменгі балл 0 балалардың 5%-ында, мұнда бала өз атына да қарамайды, басқа адамдардың сөзіне назар аудармайды. Ең жоғары балл 6,5тен жоғары(-11баллға дейін) балалардың 15%-ында, осыдан жиырма баланың тек үшеуі ғана тыңдаушы аймағының екінші деңгейлі бөлігі бойынша нәтижелер көрсете алған. Бұл балалар басқа заттардың арасынан керегін көрсете алады, әртүрлі моторлық қозғалыстар нұсқауын орындай алады, түстер мен формаларды ажырата біледі және заттарды айтқан орнына қоя алады. 25%-ы қасындағы адамдардың сөзіне назар аударады; 10%-ы өз атына қарайды; 15%-ы 1 сағат ішінде атын атап шағырғанда кем дегенде 5 рет міндетті түрде назар аударады; 15%-ы 3-тен 4,5-ке дейінгі балл жинады, олар 5 нұсқауға дейін түсініп, орындай алады.

Көзбен қабылдау аймағы қозғалыстағы объектілерді көзқараспен сүйемелдеу; қоршаған әлем объектілері мен олардың сипаттамалары мен қызметтерінің ұқсастықтарын табудан бастап қоршаған әлем объектілерінің функцияларының айырмашылығын бөліп көрсету; белгілі бір критерийлер негізінде заттар мен объектілерді белгілі бір категорияларға жатқызу дағдыларына жауап береді. Көрсеткіштер бойынша ең төменгі балл 1,5 балалардың 15%-ында, олар қозғалыстағы объектілерді көзқараспен сүйемелдей алады; 25%-ында 2 мен 3,5 балл аралығында, олар заттарға назар салып, көзқараспен сүйемелдей алады; 35%-ында 5 пен 6,5 балл аралығында, олар бірдей заттар мен суреттерді сұрыптай алады және пирамида мен шаршы-

лардан мұнара жинау дағдысы қалыптасқан; 25%-ында 8 бен 14 балл аралығында, бұл ең жоғарғы көрсеткіштер, олар ұқсас заттарды, түстер мен формаларды сұрыптай алады. Осы аймақтағы маңызды дағды болып көзқараспен сүйемелдеу дағдысы болып саналады, себебі бұл дағдының қалыптасуы басқа дағдылардың дамуына тікелей әсер етеді.

Ойын аймағы бойынша ең төменгі балл 2 мен 2,5 аралығы балалардың 60%-ында, яғни ойыншықтарға назар аударып ойнау және де олардың әртүрлі болуы; ең жоғары балл 4 пен 4,5 аралығында 15%-ында, оларда жаңа ортада жаңа ойыншықпен ойнай алу қабілеті қалыптасқан.

Әлеуметтік дағдылар аймағы басқа адамдарға назар аудару, олармен жақындасу ынтасын көрсете алу, бірге ойнау, оларға өтініш жасай алу дағдыларына жауап береді. Тестілеудегі көрсеткіштер бойынша 10%-ында ең төменгі балл 1,5 яғни басқа адамдарға назар аударып, оларды көзқараспен сүйемелдейді; 30%-ында 4 пен 5 аралығында, басқа балалармен бір мезгілде ойнай алады; көпшілік үлесті 60%-ды 3 пен 3,5 балл аралығы құрайды, өздігінен басқа балаларға назар аударады.

Еліктеу аймағы басқа адамдардың қимыл-қозғалыстарын қайталай білу қабілеті. Бұл аймақта төменгі балл 0 балалардың 30%-ында, бұл дағды мүлдем қалыптаспаған, 50%-ы 1,2 және 3 деген баллды еншіледі, оларды бірнеше қарапайым моторлы қимыл-қозғалыстарды қайталай алады; 15%-ы 5 және 6 баллды көрсетті, кез-келген қарапайым моторлы қимыл қозғалыстарды; ал 5% -ы 8,5 балл жинап, қарапайым моторлы қозғалыстардан бөлек ұсақ моторика қозғалыстарын қайталай алуының қалыптасқанын көрсетті.

Эхо аймағы сөйлеу дыбыстарын қайталау шеберлігі баланың тіл байлығын дамытудағы маңыздыларының бірі болып табылады. Ол жеке сөйлеу дағдысы ретінде ғана емес, сонымен қатар оқуға қажетті дағды ретінде де маңызды. Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға арналған логопедиялық жұмыстың көп бөлігі осы дағдыға негізделген. Мұғалімнен кейін қайталауды білмейтін баланың сөйлеу дағды-

сын түзету мен қалыптастыру қиын. Тестілеу нәтижелерінің көрсеткіштері бойынша 40%-ында 0 балл, дағды қалыптаспаған; 20%-ында 1,5 мен 2,5 балл аралығы, кейбір дыбыстар мен ашық дыбыстарды қайталайды; 25%-ында 4,5 мен 5 балл аралығы, 3 әріпті сөздерді және басқа жеңіл сөздерді ұқсастырып қайталайды; 5%-ында 8,5 балл, 2 сөзден тұратын сөз тіркесін қайталай алады.

Өздігінен дауыстық әрекет аймағы сөйлеу дыбыстарын қайталауды дамытуға алып келетін негізгі қабілет. Ол балалардың сөйлеуге деген құлшынысын көрсетеді. Балалардың 15%-ында 0 балл, демек мүлдем өздігінен ешқандай дыбыстар шығармайды, сөйлеуге қызықпайды; 30%-ында 0,5 пен 1,5 балл аралығы, бірнеше дыбыстар шығарады; 25%-ында 2 мен 3 балл аралығы, өздігінен бірнеше әртүрлі дыбыстар шығарады, дыбыс ырғағы өзгереді, сөздерге ұқсас дыбыстар шығарады; 10%-ында 3,5 балл, олар өздігінен 15 сөзді немесе сөз тіркесін керек дауыс ырғағымен айтады.

Бұл тестілеу бойынша балалардың көпшілігі даму аймақтарының бірінші деңгейлі нәтижелерін ғана көрсетті. Дегенмен арасында 3 бала(15%) жоғары функционалды, олардың даму дағдыларының арасында екінші деңгейіндегі қосымша даму аймағының кейбір дағдылары, ауызша жауап қайтару, шартты айырмашылықтарды байқау, лингвистика(сөздердің басқаларға түсінікті дұрыс айтылуы) қалыптасқан.

Дағдыларды анықтау мақсатында жүргізілген бірінші тестілеу нәтижелері бойынша әрбір балаға 3 айлық жеке даму бағдарламасы құрастырылды. Бұл даму бағдарламасы бойынша балалармен мамандар 3 ай бойы жұмыс жүргізді, кейбір дағдылардың уақытынан бұрын меңгерілуімен бағдарлама жаңартылып отырды. 3 айдан кейін олардың даму деңгейіндегі прогрессті анықтау мақсатында екінші тестілеу (Кесте 2) өткізді.

Екінші тестілеу нәтижелерінің көрсеткіштері бойынша өтініш/сұраныс аймағындағы 0 балл жинағандардың саны 60%-ға азай-

Кесте 2

Өтініш/сұраныс		Атау		Тыңдаушы әрекеті		Көзбен қабылдау		Ойын		Әлеуметтік дағдылар		Еліктеу		Эхо		Өздігінен дауыстық әрекет	
Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар	Пайыздық үлес	баллдар
15%	0	20%	0	5%	2	5%	2,5	15%	2,5	20%	3,5	5%	2	5%	0,5	5%	0,5
35%	0,5	5%	0,5	20%	3,5	15%	5	10%	3	15%	4	10%	5	5%	2	15%	1,5
5%	1	5%	1,5	5%	4,5	5%	6,5	15%	3,5	15%	4,5	10%	7	5%	3	20%	2
10%	1,5	5%	2	10%	6	5%	7,5	10%	4	25%	5	10%	8,5	5%	4	10%	2,5
5%	3	5%	3,5	5%	7	10%	10,5	10%	4,5	15%	6,5	45%	9	25%	5,5	15%	3
15%	4	5%	4,5	10%	8,5	10%	11	5%	5	5%	8	5%	10	15%	6,5	10%	3,5
5%	4,5	15%	5	10%	9	15%	12,5	10%	6			5%	11,5	10%	7,5	5%	4
5%	5	10%	9	10%	11	10%	14	5%	6,5			10%	15м	5%	10,5	10%	4,5
5%	10,5	10%	11	10%	13,5	10%	17	15%	7,5					10%	13	10%	7,5м
		5%	13,5	5%	14	10%	18	10%	8,5					10%	15м		
		5%	16,5	5%	15,5	5%	19										
		10%	20	5%	16												

ған, орташа баллдар 3 пен 5 аралығындағы баллдарды 30%-ы жинады, жоғары балл 5-тен 10,5-ке дейін жетті. Жоғары баллдарды жинағандар 10%.

Атау аймағында дағдыларды меңгермегендер үлесі 25%-ға азайды, бұл дағдының қалыптаспауының негізгі себебі ретінде сөйлеу дағдысының болмауы үлкен рөл ойнады. Бірінші тестілеуде 16,5 балл жоғары балл деңгейі ретінде анықталса, екінші тестілеуде жоғары балл 13,5-тен бастау алып 20 баллға дейін жетті, яғни заттардың атын атауымен қатар түстер мен формаларды, категорияларды танып атау дағдысы қалыптасты. Жоғары баллдарды жинағандар 20%.

Тыңдаушы әрекеті аймағы бойынша төменгі балл 0-ден 2-ге ауысты, яғни өз атына назар аудару дағдысы барлық балаларда қалыптасты. Алдыңғы тестілеуде 6,5-тен бастап жоғары балл болған, ол орта балл көрсеткіші болып, жоғары балл екінші тестілеуде 11 баллдан бастап 16-ға дейін жетті. Балалар 1000-ға жуық заттарды таниды, екі-үш құрамды нұсқауларды орындай алады. Жоғары балл жинағандар 35%

Көзбен қабылдау аймағындағы жоғары балл 19-ды құрады, 1-ші тестілеуде 10-нан жоғары балл жинағандар үлесі 15% болды, 2-ші тестілеу бойынша бұл көрсеткіш 55%-ға артып, 70%-ды құрады. Заттарды қолдану функцияларына, сипаттамаларына байланысты сұрыптау, белгілі бір ретпен орналасты-

ру, 10 бөліктен тұратын суреттер мен конструкторларды құру дағдылары қалыптасты.

Ойын аймағы бойынша 1-ші тестілеуде жоғары балл(4-4,5) 15% үлесін қамтыса, 2-ші тестілеуде жоғары балл(6,5-8,5) 30%-ды құрады. Себеп-салдарлық байланысы бар ойыншықтармен ойнау дағдысы қалыптасты.

Әлеуметтік дағдылар аймағы бойынша 1-ші тестілеуге қарағанда, төменгі балл 1,5-тен 3,5-ке ауысты. Өзінің құрдастарының артынан қайталау, олармен қатынасқа түсуге деген ынтасы қалыптасты. Жоғары балл (6,5-8) жинағандар үлесі 20%.

Еліктеу аймағы бойынша 1-ші тестілеуде ешқандай дағдылары жоқ балалар үлесі 30% құраса, 2-ші тестілеуде 0%-ды құрады, яғни барлық балалардың бұл аймақ бойынша қандай да бір дағдылары бар. Жалпы моторлық қимыл-қозғалыстар мен ұсақ моторика қозғалыстары және нұсқаусыз өздігінен басқалардың қимыл-қозғалысын қайталау дағдылары дамытылды. 1-ші тестілеуде жоғары балл(8,5-15) жинағандар үлесі 15%, 2-ші тестілеуде жоғары балл(8,5-15) жинағандар үлесі 75%-ды құрады.

Өздігінен дауыстық әрекет аймағы бойынша 1-ші тестілеуде балалардың 60%-ы төменгі балл(0-1) жинаса, 2-ші тестілеуде төменгі балл(0,5-1,5) жинағандар үлесі 20%-ды құрап, 40%-ға азайған.

Сонымен қатар ауызша жауап қайтару аймағы бойынша кейбір дағдыларды дамытқан-

ата-аналардың қалауындағы маңызды дағдылар

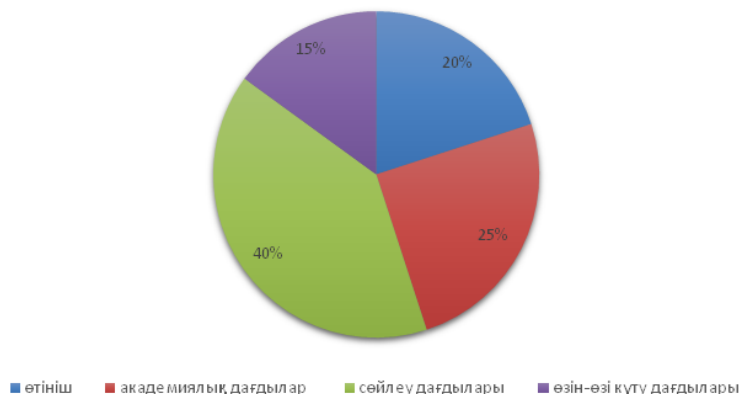

Диаграмма 1

дар үлесі 1-ші тестілеумен салыстырғанда 50%-ды құрады, яғни 35%-ға артты.

Екі тестілеу нәтижелерін салыстыра келе АВА әдістемесі арқылы жасалған жұмыс аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың даму дағдыларын қалыптастыруда орта көрсеткіштерді көрсетті. Балалардың көпшілігінде 1-ші тестілеумен салыстырғанда жоғары баллдар кем дегенде 2 баллға артып отырды. Дегенмен де бұл жерде ескеретін жағдай балалардың интеллект дамуы мен сөйлеу дағдысы. Сонымен қатар, таңдамалылар жасы мектепке дейінгі жас болғандықтан, олардың кейбіреулері бұрын ешқандай дамыту-түзету мекемелеріне бармағандықтан, 1-ші тестілеу барысында мамандарда басқарушылық бақылауы мен әрекеті болмай, аутист балалармен серіктестік орната алмады, бұл әрине балалардың толығымен дағдыларын нақты анықтауда кедергі жасайды.

Даму дағдыларының маңыздылығы бойынша осы балалардың ата-аналарының пікірлері әртүрлі болды. Ата-аналардың 20%-ы өтініш дағдыларын, 25%-ы жалпы академиялық дағдыларды, 40%-ы сөйлеу дағдыларын, 15%-ы тұрмыстық дағдылардағы өзін-өзі күту дағдыларын маңызды санап, дамытылғанын қалайды (Диаграмма 1).

Қорытынды

Қорытындылай келе тестілеу барысында сөйлеу дағдысы қалыптаспағандықтан дамуы күрделі болып өтініш және атау, эхо аймағының дағдылары анықталды. Тыңдаушы әрекеті

аймағы бойынша 30%-ы басқа адамдардың сөзіне назар аудару, өз атына қараумен шектелген. Сондай-ақ күрделі мінез-құлық, мамандармен серіктестікке түсуден бас тарту дамудағы кедергілер ретінде анықталды. Жалпы АВА әдістемесінің тиімділігі көрсетілгенімен, ескеру ретінде балалардың даму интеллектісінің деңгейі. Аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың жастары бірдей болғанымен, олардың даму интеллектісі әртүрлі, соған байланысты АВА әдістемесімен жұмыс жасап, нәтиже көрсетуі үшін көп уақытты қажет етуі мүмкін. АВА әдістемесі жұмысының көмегімен бұл балалар кемінде қарапайым нұсқауларды, көзбен қабылдау және еліктеу аймағының кейбір дағдыларын меңгерген. Сонымен қатар, 3 пен 5 жас аралығындағы балалар үшін ата-аналар сұранысы мен қалауына сәйкес бірінші орында академиялық дағдыларға көп көңіл бөледі. Келесі болып сөйлеу дағдыларының және өзін-өзі күту дағдыларының қалыптасуы мен дамуы. Бұл көп жағдайда осы балалардың жас шамасына қарай мектепке дайындығы үшін қажет болу себебімен байланысты. Және де ата-аналар үшін кіші жас балаларының өзіне қажет затты сұрай алуы да маңызды болып саналады. Сондай-ақ күрделі мінез-құлық кедергілер қатарында болуы әлеуметтік ортаға бейімделуге және дағдылардың қалыптасуында қиыншылықтар туғызуы мүмкін. Келесіде күрделі мінез-құлық, дамудағы кедергілер және әлеуметтік бейімделу аяларында толықтырылған зерттеу жүргізілуі ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Rodgaard E., Jensen K., Vergnes J. et al. Journal of the American Medical Association // Psychiatry. - 2019. - № 76(11). - 1124-1132 б.
2. Autism and Developmental Disorders Monitoring Network (ADDM). Available at: <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/addm.html> (Accessed: 16.09.2021).
3. Лебединская К.С. Ранний детский аутизм. Нарушения эмоционального развития как клинико-дефектологическая проблема // НИИ дефектологии РАО. - 1992. - № 992. – С. 170-175.
4. Әбдікерова Г.О., Әмірбекова Г.Е. Аутизм синдромды балалармен жұмыс жасаудың ерекшеліктері // ҚазҰУ Хабаршысы. «Психология и социология» сериясы. - 2018. - № 64(1). - 72-78 б.
5. Мнухин С.С., Зеленецкая А.Е., Исаев Д.Н. О синдроме «раннего детского аутизма», или синдроме Каннера у детей // Журнал невропатологии и психиатрии. - 1967. - № 10. - 1501-1506 б.

6. Основные методики коррекции детей с нарушениями в развитии. – URL: <https://osobnosti.net.by/metodicheskaya-kopilka/mo-problemy-autizma/140-osnovnye-metodiki-korreksii-detej-s-narusheniyami-v-razviti.html> (дата обращения 28.09.21).

References

1. Rodgaard E., Jensen K., Vergnes J. et al. Journal of the American Medical Association, Psychiatry, 76(11), 1124-1132 (2019).
2. Autism and Developmental Disorders Monitoring Network (ADDM). Available at: <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/addm.html> (Accessed: 16.09.2021).
3. Lebedinskaya K.S. Rannij detski jautizm. Narusheniya emocional'nogo razvitiya kak kliniko-defektologicheskaya problema [Early childhood autism. Disorders of emotional development as a clinical and defectological problem], NII defektologii RAO [Bulletin of KazNU], 992, 170-175 (1992).
4. Abdikerova G.O., Amirbekova G.E. Autizm sindromdy balalarmen zhumys zhasaudyn erekshelikteri, Vestnik KazNU. Seriya psichologii i sociologii, 64 (1), 72-78 (2018).
5. Mnuhin S.S., Zeleneckaya A.E., Isaev D.N. O sindrome «rannego detskogo autizma», ili syndrome Kannera u detej [About the syndrome of «early childhood autism», or Kanner syndrome in children], Zhurnal nevropatologii i psichiatrii [Journal of Neuropathology and Psychiatry], 10, 1501-1506 (1967).
6. Osnovnye metodiki korrekci idetej s narusheniyami v razviti [Basic methods of correction of children with developmental disabilities]. Available at: <https://osobnosti.net.by/metodicheskaya-kopilka/mo-problemy-autizma/140-osnovnye-metodiki-korreksii-detej-s-narusheniyami-v-razviti.html> (Accessed: 28.09.21).

Г.М.Карибаева, Ж.А.Сағындықова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Прикладной поведенческий анализ (АВА) как метод коррекции расстройств аутистического спектра

Аннотация. В статье рассматриваются методы коррекции прикладного поведенческого анализа (АВА) у детей с расстройствами аутистического спектра, методы, используемые в диагностике детей с расстройствами аутистического спектра, уровень развития детей с аутизмом с помощью программы VB MAPP. Также исследуется эффективность применяемых методик поведенческого анализа, анализируются недостатки в уровне развития детей с аутизмом. Кроме того, анализируются результаты тестирования, проведенного программой VB MAPP, проводится сравнительный анализ результатов после коррекционно-развивающих работ. Выявлены важные навыки для родителей для развития аутичных детей.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, дети-аутисты, методология АВА, прикладной анализ поведения, развивающие навыки, зона развития, программа VB MAPP.

G.M.Karibaeva, Zh.A.Sagyndykova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Applied Behavioral Analysis (ABA) for the Treatment of Autism Spectrum Disorders

Abstract. The article analyzes methods for correcting applied behavioral analysis (ABA) in children with autism spectrum disorders, methods used in the diagnosis of children with autism spectrum disorders, and the level of development of children with autism using the VB MAPP program. The article also examines the effectiveness of the applied methods of behavioral analysis. It considers the shortcomings in the level of

development of children with autism. In addition, there are analyzed results of the testing carried out by the VB MAPF program. The authors carried out a comparative analysis of their results after developmental and corrective work. The article reveals important skills for parents in the development of autistic children.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, Autistic Children, ABA Methodology, Applied Behavior Analysis, Developmental Skills, Development Zone, VB MAPF Program.

Авторлар туралы мәлімет:

Қарибаева Г.М. – корреспонденция үшін автор, психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының доценті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сағындықова Ж.А. – Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 2 курс магистранты, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Karibaeva G.M. – **Corresponding author**, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Sagyndykova Zh.A. – The 2nd year Master's student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Эмоциональный интеллект и эффективность работы переводчика

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме эмоционального интеллекта переводчика как фактора эффективности его работы. Высокий уровень развития эмоционального интеллекта связан с управлением своими эмоциями, уверенностью в себе и адекватной самооценкой. Теоретический анализ показал, что процесс перевода осуществляется не только на интеллектуальном, но и на эмоциональном уровне. Нами проведено эмпирическое исследование эффективности работы переводчиков, включающее измерение уровня их эмоционального интеллекта. В исследовании участвовали переводчики 7 канала и переводческих агентств, а также студенты-переводчики. Выборка составила 55 переводчиков в возрасте от 20 до 34 лет.

Для выявления взаимосвязи между эмоциональной компетентностью и эффективностью работы переводчиков были использованы следующие методики: «Тест на эмоциональный интеллект с самоотчетом» Н. Шутте в адаптации А.Ю. Варицкого, «Опросник индивидуальной производительности труда», разработанный Л. Купман. Для установления взаимосвязи производился расчёт коэффициента корреляции Пирсона. Полученные результаты позволяют сделать вывод о роли эмоционального интеллекта как фактора эффективного перевода.

Ключевые слова: эмоциональная компетентность, эмоциональный интеллект, эффективность работы, переводчики.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-330-339>

Введение

В последние годы внимание ученых все больше привлекает связь между переводом и психологией. Например, в 1990-х годах когнитивные теории использовались для объяснения феноменологии перевода. Теоретический анализ проблемы успешного перевода привел к феномену понимания как главному общепсихологическому компоненту в деятельности переводчика [1]. Сейчас исследования доказывают, что некогнитивные навыки важны наравне с когнитивными навыками, поскольку процесс перевода происходит в

коммуникативной среде. Поэтому есть необходимость развивать некогнитивные навыки, которые включают в себя навыки межличностного общения, уверенность в себе, самооценку, эмоциональное самосознание, самоэффективность, устойчивость к стрессу и т.д. Доктор Северина Хюбнер-Дэвидсон говорила, что переводчик - это не только эксперт в переводческом процессе, он также является мультикультурным экспертом, которому необходимо общаться с обеими сторонами.

Если раньше весь акцент был на IQ, и в ореоле данного феномена важны были умение скрыть застенчивость и вспыльчивость, то сей-

час на первое место вышли умения справляться со своими эмоциями, способность справляться со стрессом, улаживать конфликты. Данные качества ценны как никогда прежде. В рабочих процессах главная роль отводится взаимодействию между людьми, в сфере межличностных отношений на первый план выступает компетентность сотрудников. При этом основным моментом в рабочих отношениях является эмоциональный интеллект, который позволяет управлять своими эмоциями и является движущей силой работы сотрудника. Уровень эмоционального самосознания, обуздание эмоций, воля к победе, уверенность в себе, точность самооценки формируют эмоциональный микроклимат и влияют на эффективность работы. Человек может увидеть мир под разным углом и более эффективно работать, управляя эмоциями.

Эмоциональный интеллект изучали и определяли известные зарубежные ученые, такие как Д.Гоулман, Беттине-Даву, Деннис Шиллер Больц, Роберт Б. Зайонц, Дюрье. Эмоциональный интеллект, по словам Д. Гоулмана - это приобретаемая способность [1]. Наряду с Голуманом Э.Мерлевед, Ван Дамм и Бриду утверждали, что эмоциональный интеллект - это общий термин, охватывающий целый ряд навыков, которые люди усваивают более или менее интуитивно [2].

О важности эмоционального интеллекта в 1995 году писал Дэниел Гоулман, популяризовавший концепцию эмоционального интеллекта. Эмоциональный интеллект состоит из различных базовых навыков, таких как способность человека регулировать свои собственные эмоции, понимать чувства других, мотивацию, продвинутые социальные навыки. Эмоции влияют как на эффективность работы, так и на удовлетворенность работой.

В исследованиях по переводу изучались эмоции переводчиков на конференциях, особенно в контексте эмоционального стресса. Однако количество таких исследований о роли эмоций в процессе перевода невелико. Одно из таких исследований было проведено Кринг [3].

Кринг в свою факторную модель включил эмоции как фактор влияния на процесс пе-

ревода. По его словам, на процесс перевода влияют эмоциональные факторы, такие как профессия переводчика, его/ее область знаний или его/ее самоидентификация с типами текстов, которые он или она переводит. Даже тот факт, что переводчик чувствует себя напряженным или расслабленным в процессе перевода, может повлиять на процесс перевода, потому что эмоциональные особенности в субъективном измерении участвуют в процессе перевода. Хотя Крингс полагает, что эмоциональные факторы могут быть эффективными в процессах перевода, он не упоминает о том, что трудно исследовать эмоции в процессе перевода.

Однако, согласно Беттине Даву, в деятельности, требующей продвинутой когнитивной обработки, такой как понимание и перевод текстов, сначала создается эмоциональное воздействие на читателя, а затем начинается умственная обработка. Теоретический анализ проблемы успешного перевода приводит нас к феномену понимания как главному общепсихологическому компоненту в деятельности переводчика (Ким А. 2013). Исследования, проведенные до настоящего времени, показали, что негативные эмоции существенно и бессознательно увеличивают усилия и временной интервал, необходимые для умственной обработки, и снижают уровень когнитивных способностей. С другой стороны, положительные эмоции обычно увеличивают когнитивные ресурсы и положительно влияют на такие факторы, как внимание и креативность [4].

Деннис Шеллер-Больц в своем исследовании также упоминает понятие эмоциональной компетентности среди навыков, необходимых письменным и устным переводчикам. Переводчикам важно осознавать свои чувства как в письменном, так и в устном общении. Согласно Деннису Шелл-Больц, переводчикам приходится справляться со своими эмоциями, поскольку письменный и устный переводы взаимодействуют друг с другом. В процессе перевода Больц сосредоточился на определении эмоций, связанных с конкретными выражениями, которые должны переда-

вать переводчики, а не на влиянии эмоций, и рассмотрел эмоциональную компетентность, которой должны обладать переводчики, в контексте сотрудничества между переводчиками и работодателем, а также их коллегами по команде. И данное исследование показало, что эмоции имеют очень сильное влияние на наши мысли и действия. То есть под влиянием неконтролируемых эмоций можно получить некачественный конечный результат перевода, что в свою очередь определяет эффективность работы переводчика [5].

Роберт Б. Зайонц в своем исследовании «Чувства и мышление: Предпочтения не нуждаются в выводах» вел дискуссию о том, что стоит на первом месте при обработке информации: когниция или эмоция? Он утверждает, что именно эмоции занимают основное место. Эмоции проистекают из когнитивной природы опыта и находятся в тесной связи с сущностью объектов. Это кажется особенно логичным для опытных переводчиков и важно для понимания эмоционального настроения и сути текста при первом чтении любого исходного текста [6].

Аналогичные взгляды также отстаивает Дюрье. По словам Дюрье, в процессе перевода используются различные решения. В процессе перевода переводчики не придают одинаковое значение всем строкам в исходном тексте, а решают, какие строки являются наиболее важными. Затем переводчик формулирует эти строки на языке перевода. Согласно Дюрье, эмоции влияют на решения переводчика. Эмоции показывают, как действовать, а не реагировать на какое-либо событие [7].

Значимость данного исследования заключается в его новизне и научном вкладе в понимание представлений об эмоциональном интеллекте переводчиков в качестве того навыка, который представляет из себя профессиональную ценность, так как он имеет влияние на профессиональные способности сотрудника и его психологическое здоровье. Подтверждение взаимосвязи между эффективностью работы переводчиков и показателями их эмоционального интеллекта дает возможность использовать это как теоретиче-

скую основу для последующих исследований на темы, касающиеся эмоционального интеллекта и эффективности работы. Кроме того это расширит диагностический материал для выявления эмоционально слабых переводчиков, что впоследствии может повлиять на повышение внимания к созданию новых методик по развитию навыков и способностей распознавать эмоции, а также управлять ими.

Целью данного исследования является раскрытие закономерности влияния эмоционального интеллекта на эффективность работы письменных переводчиков, для чего необходимо изучить особенности эмоционального интеллекта, способы оценивания эффективности работы, а также изучить их на предмет взаимосвязи.

По выдвинутой нами гипотезе: существует взаимосвязь между общими показателями эффективности работы и уровнем эмоционального интеллекта. Частную гипотезу нашего исследования представляет вопрос о том, в какой степени эмоциональный интеллект переводчика проявляется как фактор эффективной работы при переводе эмоционально-насыщенных и эмоционально-нейтральных текстов. Можно предположить, что при переводе художественной литературы эмоциональный интеллект переводчика не просто способствует, а является критическим фактором успешного перевода.

Теоретико-методологическую основу данной работы составляет исследование А.М. Кима, а также зарубежных ученых, таких как Шутте, Д. Гоулман, Л. Купман, Беттине-Даву, Деннис Шиллер Больц, Роберт Б. Зайонц, Дюрье и др.

В исследовании принимали участие 55 письменных переводчиков, из них половину составляли сотрудники телекомпании «7 Канала», а также переводчики-выпускники, работающие в различных переводческих агентствах. Из 55 испытуемых - 30 женщин и 15 мужчин в возрасте от 20 до 34 лет. У большинства исследуемых работа в офлайн режиме, только у 2 человек - полностью дистанционный режим работы.

Материалы и методы

Для проверки сформулированных нами гипотез были использованы следующие психологические диагностические методы:

1. Тест эмоционального интеллекта самоотчета (SREIT), разработанный Х. Шутте и ее коллегами Малуфф, Дж. М., Симунек, М., Холландер, С. и Маккинли, Дж. на основе ранней модели Дж. Майера, П. Саловея. Состоит из 33 утверждений, которые разделены на 4 шкалы:

- 1) Управление эмоциями других;
- 2) Управление своих эмоций;
- 3) Осознание эмоций;
- 4) Использование эмоций.

Ответы даются по 5-балльной шкале от 1 - «Это абсолютно не про меня» до 5 - «Это определенно про меня». Баллы по шкалам получаются путем суммирования баллов, полученных по ключам. Этот опросник показал довольно хорошие показатели психометрического дизайна: внутренняя надежность (Кронбах = 0,90), надежность повторного тестирования на уровне 0,78 и очевидная дискриминационная валидность.

Шкала оценки эмоций представляет собой перечень самоотчетов из 33 пунктов, в которых основное внимание уделяется типичному эмоциональному интеллекту. Испытуемые оценивают себя по этим пунктам по пятибалльной шкале. Им требуется в среднем пять минут, чтобы заполнить шкалу. В таблице 1 показаны пункты, включающие меры и инструкции для респондентов. Общие баллы по шкале рассчитываются путем обратного кодирования пунктов 5, 28 и 33, а затем суммирования всех пунктов. Баллы могут варьироваться от 33 до 165, причем более высокие баллы указывают на более характерный эмоциональный интеллект (Шутте Н. 2002: 510).

2. Опросник индивидуальной производительности труда (IWPQ) был разработан Линдой Купман и ее коллегами Бернаардс СМ, Хильдебрандт В.Х., Ван Бюрен С., Ван дер Бик А.Дж., де Вет ХСВ. Он основан на концептуальной основе, состоящей из трех измерений, а именно: выполнение задач, контекстуальная

производительность и контрпродуктивное поведение на работе. Анкета подходит для общего использования (работники всех видов профессий, а также работники с проблемами со здоровьем и без них) и состоит всего из 18 пунктов. Внутренняя согласованность IWPQ была хорошей, а валидность конструкции была приемлемой (Купман Л. 2013: 22).

Все субшкалы имеют 5-балльную шкалу оценки (от «редко» до «всегда» для выполнения задач и контекстуальной производительности, от «никогда» до «часто» для контрпродуктивного поведения на работе). Средний балл по каждой шкале IWPQ можно рассчитать, сложив баллы по предметам и разделив их сумму на количество предметов в шкале. Следовательно, IWPQ дает три балла по шкале, которые варьируются от 0 до 4, причем более высокие баллы отражают более высокую производительность задач и контекста, а также более контрпродуктивное поведение на работе.

3. Корреляционный анализ (Корреляция Пирсона). В качестве метода корреляции был выбран статистический метод Пирсона, так как есть возможность вычислить путем обнаружения наличие или отсутствие значимой связи между двумя массивами переменных, относящимися к одной выборке.

Обсуждения и результаты

Для начала рассмотрим результаты, полученные по методике «Тест на эмоциональный интеллект с самоотчетом» Никола Шутте в адаптации А.Ю. Варицкого. Изучена выборка по четырем шкалам: осознание эмоций (объекты 5, 9, 15, 18, 19, 22, 25, 29, 32, 33), управление своими собственными эмоциями (объекты 2, 3, 10, 12, 14, 21, 23, 28, 31), управление эмоциями других людей (предметы 1, 4, 11, 13, 16, 24, 26, 30), и использование эмоций (объекты 6, 7, 8, 17, 20, 27) (Варицкий А. 2016: 17).

Испытуемые оценивали себя по этим пунктам по пятибалльной шкале, в среднем требовалось пять минут, чтобы заполнить шкалу. Общие баллы по шкале рассчитывались путем обратного кодирования пунктов 5, 28 и 33,

Таблица 1. Описательные статистические данные переменных

	Опыт работы	Возраст 1	Возраст 2
N	55	25	30
Среднее значение	5,15	27,78	21,03
Стандартное отклонение	2,48	2,03	0,67

а затем суммирования всех пунктов. Баллы, полученные от испытуемых, варьируются от 33 до 165, причем более высокие баллы указывают на более характерный эмоциональный интеллект.

В общей сложности в исследовании приняли участие 55 переводчиков. Выборка состояла из 25 профессиональных переводчиков. Помимо профессиональных переводчиков в исследовании приняли участие 30 студентов-переводчиков 4 курса. Эта группа составит контрольную группу, которая позволит нам сравнить уровни эмоционального интеллекта и эффективности работы.

В таблице 1 описан средний возраст выборки, состоящей из профессиональных переводчиков, который составил 27,78 года (СО 2,03). Средний возраст студентов-переводчиков составил 21,03 лет (СО 0,67). Опыт работы профессиональных переводчиков в показателе средних значений составляет 5,15 лет (СО

2,48). Опыт работы студентов не был учтен из-за незавершенного образования.

В соответствии с уровнем образования 84,6 процента профессиональных переводчиков имеют высшее образование по специальности «Переводческое дело». Остальные профессиональные переводчики окончили университет по специальности «Два иностранных языка», «Филология».

Таблица 2 показывает результат проведенного теста по методике «Тест на эмоциональный интеллект с самоотчетом» Н. Шутте у всех участников исследования, включая профессиональных переводчиков и студентов-переводчиков. Среднее значение эмоционального интеллекта всех участников составляет 116,9 (СО 22,22), что является средним показателем.

В рисунке 1 отображены данные в процентном соотношении: 12% выборки имеет низкий показатель эмоционального интеллекта, 67% респондентов показали средний уровень

Таблица 2. Описательная статистика переменных (Общие данные ЭИ)

	Общее количество	Среднее значение	Стандартное отклонение
Общий ЭИ	55	116,9	16,9283

Рисунок 1. Тест на эмоциональный интеллект с самоотчетом

Таблица 3. SREIT, профессиональные переводчики

	Управление эмоциями других	Управление своими эмоциями	Восприятие эмоций	Использование эмоций	Общий ЭИ
Среднее значение	28,57	32,35	36,14	22,57	129,54
Стандартное отклонение	4,0896	6,6749	8,1510	5,3739	45,3906

Таблица 4. SREIT, переводчики-студенты

	Управление эмоциями других	Управление своими эмоциями	Восприятие эмоций	Использование эмоций	Общий ЭИ
Среднее значение	22,99	26,04	29,09	18,16	104,26
Стандартное отклонение	4,8870	7,9765	9,7404	6,4218	54,2417

Таблица 5. Общая эффективность работы переменных

	Общее количество	Среднее значение	Стандартное отклонение
Общая эффективность работы	55	51,23	12,9858

ЭИ, и только 21% испытуемых показали высокий уровень.

Рассмотрим данные профессиональных переводчиков, представленные в таблице 3. Профессиональные переводчики по отдельным субшкалам демонстрируют высокие показатели по сравнению со студентами-переводчиками. Тем не менее показатели не доходят до высокой отметки по используемой нами методике.

Группа студентов-переводчиков продемонстрировала более низкий уровень эмоционального интеллекта по всем субшкалам. При этом субшкала «Управление эмоциями других» характеризуется одинаково высокими показателями так же, как и у профессиональных переводчиков.

Таблица 5 демонстрирует общую эффективность работы всех испытуемых в исследовании. Среднее значение по методике «Опро-

сник индивидуальной производительности труда» составляет 51,23 (СО 12,9858).

Если смотреть на результаты по эффективности работе, то в общем показателе эффективности работы низкий уровень преобладает, показывая 45%, в то время как высокая эффективность равна всего 25%, и средние значения показывают 30%.

Далее, в таблицах 6 и 7, эффективность работы оценена по отдельности у профессиональных переводчиков и у студентов переводчиков. Профессиональные переводчики на этот раз продемонстрировали низкие показатели по сравнению со студентами-переводчиками, что характеризуется значениями 41,1 и 61,36 соответственно. В данном исследовании выявилось, что «контрпродуктивное поведение на работе» у студентов-переводчиков выше, чем у профессионалов. Но вместо этого профессиональные переводчики показали более высокий результат по выполнению задач.

Таблица 6. Эффективность работы, профессиональные переводчики

	Выполнение задач	Контекстуальная производительность	Контрпродуктивное поведение на работе	Общая эффективность работы
Среднее значение	14,7	19,4	7	41,1
Стандартное отклонение	3,2676	6,5353	5,2915	9,08

Таблица 7. Эффективность работы, студенты-переводчики

	Выполнение задач	Контекстуальная производительность	Контрпродуктивное поведение на работе	Общая эффективность работы
Среднее значение	9,31	25,80	19,55	61,36
Стандартное отклонение	3,5442	4,3773	2,0186	7,2425

После получения результатов психологических методик «Тест на эмоциональный интеллект по самоотчету» и «Опросник индивидуальной производительности труда» были произведены расчеты корреляции (корреляционный анализ по Пирсону) с целью обнаружить взаимосвязь между исследуемыми переменными. Данные представлены в таблице 8.

В результате корреляционной статистической обработки данных, которая была проведена для анализа взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и эффективностью работы переводчиков, установлено, что коэффициент корреляции равен 0,241 при критическом значении 0,45 со значимостью $p=0,05$. Статистические показатели указывают на наличие очень слабой обратной связи между

показателями эмоционального интеллекта и эффективности работы.

Очень слабая взаимосвязь не отрицает наличие взаимосвязи, даже если этот уровень оказался ниже ожидаемого результата. Тем не менее статистически существенной взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и эффективностью работы, а также между какими-либо субшкалами не выявлено (значим. двустор. = 0,45).

В итоге в процессе исследования было выявлено, что респонденты обладают различными показателями эмоционального интеллекта, что позволило нам рассмотреть две группы переводчиков по отдельности. Также было обнаружено, что представители выборки имеют различную степень эффективности

Таблица 8. Коэффициент корреляции Пирсон

		Общий ЭИ	Общая ЭР
Общий ЭИ	Pearson Correlation	1	0,241
	Значим. (двустор.)		0,455
	Выборка	55	55
Общая ЭР	Pearson Correlation	0,241	1
	Значим. (двустор.)	0,455	
	Выборка	55	55

работы, при этом стоит обратить внимание, что по большей части средние показатели находятся на невысоких уровнях.

В ходе анализа полученных результатов была установлена очень слабая корреляционная связь, что свидетельствует о возможности взаимосвязи между особенностями эмоционального интеллекта и эффективности работы.

Заключение

Нами было проведено исследование, включающее в себя теоретический анализ, а также эмпирическое исследование, состоявшее из двух опросников и корреляционного анализа переменных. В результате исследования мы пришли к выводу:

Профессиональные переводчики поколения 90-х более усидчивы, по данным субшкалы «Выполнение задач», и более ответственны по отношению к работе, о чем свидетельствуют низкие показатели «Контрпродуктивного поведения на работе».

Также выяснилось, что большинство как профессиональных переводчиков, так и студентов-переводчиков имеют средний уровень эмоционального интеллекта. Стоит отметить, что наиболее высокие показатели среди всех субшкал составили «Управление эмоциями других» и «Использование эмоций», что свидетельствует о способности изученных переводчиков влиять на других и правильно

применять эмоции, но без умения понимать и управлять ими. Возможно, именно поэтому наличие слабая взаимосвязь двух переменных.

Результаты, полученные по двум психологическим методикам, могут быть связаны со спецификой работы письменных переводчиков, а именно: с тем, что они целый день работают за компьютером. Возможно, в таком формате работы переводчики получают мало человеческого общения, соответственно, это может влиять на пониженный уровень эмоционального интеллекта.

Корреляционный анализ показал наличие очень слабой связи между общими баллами эмоционального интеллекта и эффективности работы. Следовательно, можно предположить, что человек с более развитой эмоциональной компетентностью может быть более эффективен в выполнении переводов.

Тем самым, выдвинутая нами гипотеза о существовании взаимосвязи между показателями эмоционального интеллекта и показателями эффективности работы письменных переводчиков оказалась частично подтвержденной. Следует отметить, что вышеперечисленные предположения могут лечь в основу дальнейшего исследования на эту тему. Последующее исследование должно быть более глубоким и включать экспериментальную часть с выполнением переводов в режиме онлайн, которые будут проверяться экспертами для полной оценки эффективности работы.

Литература

1. Ким А.М. Понимание как общепсихологический феномен. - Алматы, 2013. - 300 с.
2. Goleman D. Duygusal Zekâ EQ neden IQ'dan daha önemlidir? Varlık Yayinlari, Istanbul. 2014. - p. 227.
3. E. Merlevede, Patrick, Vandamme, Rudy, Brudoux, Denis. 7 Adimda Duysal Zekâ Omega: Istanbul. 2003.
4. Kring, A. M., & Werner, K. H. (2004). Emotion Regulation and Psychopathology. In P. Philippot & R. S. Feldman (Eds.). The regulation of emotion Lawrence Erlbaum Associates Publishers.- p. 359–385.
5. Davou B. Interaction of Emotion and Cognition in the Processing of Textual Material. Meta 521, 2007, p. 37–47.
6. Fadime Ç. The Relationship between Professional Translators's Emotional Intelligence and their Translator Satisfaction // IJCLTS. AIAC. - 2019, Vol 7, No 3, p. 50-64.
7. Zajonc, R. B. Feeling and thinking: Preferences need no inferences // American Psychologist. – 1980. 35, pp. 151-171.

8. Durieux C. L'operation traduisante entre raison et emotion // In Meta, 2007, 52, 1. p. 48-55.
9. Schutte, N.S., Malouff, J. M., Simunek, M., Hollander, S., & McKenley, J. Characteristic emotional intelligence and emotional well-being // Cognition and Emotion. - 2002, 16, p.769.
10. Koopmans L., Bernaards C.M., Hildebrandt V.H., Van Buuren S., Van der Beek A.J., De Vet H.C.W. Development of an Individual Work Performance Questionnaire. International Journal of Productivity and Performance Management. - 2013;62(1): p. 6-28.
11. Вარიцкий А.Ю. Особенности психодиагностики эмоционального интеллекта личности с помощью опросника Шутте // Современные проблемы психологии и образования, М.: МФЮА, 2016.

References

1. Kim A.M. Ponimanie kak obshhepsihologicheskij fenomen [Understanding as a general psychological phenomenon] (Almaty, 2013, 300 p.).
2. Goleman D. Duygusal Zekâ EQ neden IQ'dan daha önemlidir? [Why is EQ more important than IQ?] (Varlik Yayinlari, Istanbul, 2014).
3. E. Merlevede, Patrick, Vandamme, Rudy, Brudoux, Denis. 7 Adimda Duysal Zekâ [7 Steps to Emotional Intelligence] (Omega, Istanbul, 2003).
4. Kring, A. M., & Werner, K. H. Emotion Regulation and Psychopathology. In P. Philippot & R. S. Feldman (Eds.). The regulation of emotion Lawrence Erlbaum Associates Publishers.- p. 359–385 (2004).
5. Davou B. Interaction of Emotion and Cognition in the Processing of Textual Material. Meta 521, 2007, p. 37–47.
6. Fadime Ç. The Relationship between Professional Translators's Emotional Intelligence and their Translator Satisfaction, IJCLTS. AIAC, 3 (7), 50-64 (2019).
7. Zajonc, R. B. Feeling and thinking: Preferences need no inferences, American Psychologist, 35, 151-171 (1980).
7. Durieux C. L'operation traduisante entre raison et emotion // In Meta, 52, 1. 48-55 (2007).
8. Schutte, N.S., Malouff, J. M., Simunek, M., Hollander, S., & McKenley, J. Characteristic emotional intelligence and emotional well-being, Cognition and Emotion, 16, 769 (2002).
9. Koopmans L., Bernaards C.M., Hildebrandt V.H., Van Buuren S., Van der Beek A.J., De Vet H.C.W. Development of an Individual Work Performance Questionnaire. International Journal of Productivity and Performance Management. 62(1), 6-28 (2013).
10. Varitsky A.Yu. Osobennosti psihodiagnostiki jemocional'nogo intellekta lichnosti s pomoshh'ju oprosnika Shutte [Features of psychodiagnosics of emotional intelligence of a person using the Schutte questionnaire, Sovremennye problemy psihologii i obrazovaniya [Modern problems of psychology and education] (MFUA Moscow, 2016).

A.B. Borantay, A.M. Kim

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Emotional intelligence and translator's work effectivity

Abstract. This article is devoted to the problem of emotional intelligence of the translator as a factor of the effectiveness of his work. A high level of emotional intelligence development is associated with managing your emotions, self-confidence and adequate self-esteem. Theoretical analysis has shown that the translation process is carried out not only on an intellectual, but also on an emotional level. We conducted an empirical study of the effectiveness of translators, including measuring the level of their emotional intelligence. The study involved translators of Channel 7 and translation agencies, as well as translation students. The sample consisted of 55 translators aged 20 to 34 years.

The following methods were used to identify the relationship between emotional competence and the effectiveness of translators' work: «Emotional intelligence test with self-report» by Nicola Schutte, adapted by A.Y. Varitsky, «Questionnaire of individual labor productivity», developed by Linda Koopman. To establish the

relationship, the Pearson correlation coefficient was calculated. The results obtained allow us to conclude about the role of emotional intelligence as a factor of effective translation.

Keywords: emotional competence, emotional intelligence, work efficiency, translators.

А.Б. Борантай, А.М. Ким

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Эмоционалды интеллект пен аудармашы жұмыс тиімділігі

Аңдатпа. Бұл мақала аудармашының эмоционалды интеллект проблемасына оның жұмысының тиімділік факторы ретінде арналған. Эмоционалды интеллекттің дамуының жоғары деңгейі сіздің эмоцияларыңызды басқарумен, өзіне деген сенімділікпен және өзін-өзі бағалаумен байланысты. Теориялық талдау аударма процесі тек интеллектуалды ғана емес, эмоционалды деңгейде де жүзеге асырылатындығын көрсетті. Біз аудармашылардың тиімділігін эмпирикалық зерттеу жүргіздік, оның ішінде олардың эмоционалды интеллект деңгейін өлшедік. Зерттеуге 7 арнаның және аударма агенттіктерінің аудармашылары, сондай-ақ аудармашы студенттер қатысты. Іріктеме 20-34 жас аралығындағы 55 аудармашыны құрады.

Эмоционалды күзіреттілік пен аудармашылардың жұмысының тиімділігі арасындағы байланысты анықтау үшін келесі әдістер қолданылды: Н. Шутте А.ю. Варицкийдің бейімделуінде, Л. Купман жасаған «жеке еңбек өнімділігінің сауалнамасы». Өзара байланысты орнату үшін Пирсонның корреляция коэффициентін есептеу жүргізілді. Алынған нәтижелер эмоционалды интеллекттің тиімді аударма факторы ретіндегі рөлі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: эмоционалды күзіреттілік, эмоционалды интеллект, жұмыс тиімділігі, аудармашылар.

Сведения об авторах:

Борантай А.Б. – автор для корреспонденции, магистрант факультета философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, ул. Массанчи, 39, Алматы, Казахстан.

Ким А.М. – доктор психологических наук, профессор факультета философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, ул. Массанчи, 39, Алматы, Казахстан.

Borantay A.B. – Corresponding author, Master's student of the Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, 39 Massanchi Str., Almaty, Kazakhstan.

Kim A.M. – Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, 39 Massanchi Str., Almaty, Kazakhstan.

Т.М. Кравцова¹
А.Б. Касанова²

¹Инновационный Евразийский университет г. Павлодар, Республика Казахстан
²НАО «Горайгыров университет» г. Павлодар, Республика Казахстан
(E-mail: irresistible_t@mail.ru, jz012@mail.ru)

Психологические аспекты семейного сценария как причина виктимности личности юношеского возраста

Аннотация. В статье рассмотрены явления, характерные для современной практической психологии – «семейный сценарий» и «виктимность личности», которые оказываются достаточным основанием для формирования психологических уязвимостей у людей, в том числе: позиции жертвы, ошибочных когнитивных убеждений и искажения ценностных ориентаций.

Декларирование убеждений, ориентированных на создание эмоционального климата и достижение психологического равновесия в дисгармоничных семьях, не является формой адаптации к решению внешних и внутренних задач. Оно используется как манипулятивный инструмент для достижения эмоциональной выгоды инфантильного родителя («Вот другие дети..., нужно всегда заботиться о ближнем, папа не виноват, что пьет...»). Оно используется как средство манипуляции для избежания изменений, развития и появляющихся в связи с этим потерь и тревог, препятствует развитию взаимоотношений членов семьи и личности. Дети, воспитанные в дисфункциональных семьях, характеризуются психологическими особенностями, способствующими нарушениям в межличностных взаимодействиях, они копируют поведение родителей, их убеждения и лишены навыка распознавания контекста восприятия. Это обычно приводит к расстройству социальной адаптации, проблемам с доверием, низкой самооценке, формированию невротических расстройств, зависимостям и пр.

В статье представлены результаты исследования виктимности личности юношеского возраста, в котором приняли участие 55 человек (16 юношей и 39 девушек).

Ключевые слова: виктимность личности, виктимизация, дисфункциональные семейные сценарии, треугольник Карпмана, выученная беспомощность.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-340-353>

Введение

По данным официальной статистики в мире ежегодно до 4 миллионов человек становятся жертвами преступлений. По сравнению с данными 2019 г. в 2020 г. число убийств увеличилось на 26,1%. Даже в отношении традиционно защищенных слоев населения вероятность стать жертвой преступления су-

щественно выросла. Возрастает число детей, имеющих нарушенные личные границы, искаженные убеждения, образ себя из-за откровенно деструктивных или паталогических семейных сценариев и воспитательных мер, реализуемых родителями. В условиях современной экономической и социальной ситуации в Республике Казахстан изучение причин виктимности личности является актуальным,

т.к. позволяет изучить данное явление и разработать адекватные превентивные меры.

Объектом исследования являются личности юношеского возраста с виктимностью. Предметом - психологические аспекты семейного сценария.

По мнению ведущего исследователя в области психологии поведения жертв М. Селигмана, на данный момент психология становится виктимологией. Она рассматривает человека как малоинициативное, инертное существо с внешним локусом контроля и «выученной беспомощностью», который убежден, что всегда будет жертвой других людей или обстоятельств. Современные теории виктимологии пытаются объяснить, почему одни люди чаще других становятся жертвами преступлений, афер и обстоятельств. Роли родителя в этой концепции отводится существенное место.

Многие из родительских требований, на самом деле, родительские указания, т.е. они сформулированы в ущерб логике, здоровья и социальной ситуации развития конкретного ребенка, но при этом основаны на нравственных или моральных законах общества, личном мнении родителя, когнитивных искажениях и ошибках мышления. Даже неприемлемые с точки зрения конкретной ситуации развития родительские указания ребенок будет выполнять для снижения внутриличностной и семейной конфликтности, для проживания ощущения принадлежности к семье и для создания приемлемых условий выживания (с минимальными эмоциональными затратами). Повзрослев, человек продолжает выполнять родительские требования, т.к. способность критически их оценивать не сформирована в силу наличия раннего детского опыта – «слушаться и не протестовать», т.е. родительские требования из внешних превращаются в интериоризированные убеждения и установки, становятся основой выученной беспомощности.

В данной работе авторы опираются на концепции и теории: Мартина Селигмана (выученная беспомощность), Стивена Карпмана (дисфункциональные отношения по модели треугольника - Спасатель, Жертва и Агрессор), Эрика Берна (семейный сценарий).

Для подтверждения гипотезы исследования, состоящей в предположении, что психологические аспекты семейного сценария (дисфункциональные) приводят к виктимности личности, исследование было организовано в несколько этапов работы.

Цель

Определить психологические аспекты (дисфункциональные) семейного сценария, способствующие развитию виктимности личности.

Задачи

1. Изучить научно-методическую литературу (статьи, диссертации, книги) по теме исследования «Психологические аспекты семейного сценария как причина виктимности личности».
2. Разработать научный аппарат по теме исследования.
3. Подобрать методы и методики для изучения предмета исследования.
4. Провести диагностический замер при помощи подобранных методик.
5. Интерпретировать полученные в ходе исследования данные и вычислить коэффициент корреляции по критерию (r) Спирмена между дисфункциональными аспектами семейного сценария и виктимностью личности.

Методы исследования

1. теоретические (анализ психолого-педагогической литературы);
2. эмпирические (эксперимент) с использованием ряда методик. «Анкета невротизации» Т.М. Кравцовой и А.Б. Касановой, выявление распространенности наличия невротических проявлений у экспериментальной выборки; «Методика диагностики иррациональных установок» А. Эллиса, выявление наличия и выраженности иррациональных установок, перенятых у родителей; «Тест виктимной идентичности» О.О. Андронниковой, выявление уровня виктимной идентичности.

Кроме этого, были использованы количественные и качественные методы сбора и обработки и интерпретации информации (метод ранговой корреляции Спирмена).

Результаты

1. Проведено исследование по теме «Психологические аспекты семейного сценария как причина виктимности личности».

2. Выявлена тесная связь между показателем иррациональных установок (наличием и выраженным наличием) и уровнем виктимной идентичности личности (средним и высоким). Также было выявлено направление связи данных шкал – прямая связь, следовательно, чем выше показатели иррациональных установок, тем выше уровень виктимной идентичности, что подтверждает гипотезу нашего исследования.

3. Определены мишени воздействия для развивающей работы: локус контроля, семейные сценарии, сценарные игры, поисковая активность и выученная беспомощность, личные границы.

4. Предложена система практических рекомендаций по уменьшению влияния дисфункционального семейного сценария, что приводит к снижению уровня виктимной идентичности: «Изменение локуса контроля с экстернального на интернальный», «Разбор семейного сценария и его преодоление», «Выход из «Драматического треугольника» и «Освобождение от игр», «Активация поисковой активности и преодоление выученной беспомощности», «Выстраивание личных границ».

5. В процессе работы защищены несколько магистерских диссертаций, проектов, написаны научные статьи и осуществлен ряд выступлений на международных научно-практических конференциях.

Обсуждение

Дисфункциональные сценарии можно рассмотреть на примере фобических расстройств. В своей книге «Страх, паника, фо-

бия» Джорджио Нардонэ описывает следующую цепочку развития событий, приводящих к тяжелым формам фобических расстройств (агорафобию, социальные фобии, специфические (изолированные) фобии, неуточненные тревожно-фобические расстройства): первичный стимул (нерешенная детская травма/биологические нарушения/психологическая ранимость по причине депривации либо гиперопеки/опыт пугающего стимула в прошлом) → физически незначительные проявления страха → сомнения → самовнушаемое «накручивание» → первый приступ неуправляемого страха → страх повторения приступа → фобические навязчивые мысли → контроль физиологических реакций, избегание аналогичных ситуаций, постоянная потребность в помощи окружающих → понижение активации страха → усложнение и обострение симптомов → генерализация фобического восприятия и фобических реакций → выученная беспомощность → определенный тип защитного действия. Он акцентирует внимание на том, что основная причина сложности работы с фобическими расстройствами заключается в том, что после любого из вышеперечисленных первичных стимулов человек входит в круговую динамику, когда одно вызывает другое и так по кругу.

Если рассматривать данную цепочку развития событий с точки зрения выбранной нами темы, то можно проследить некую связь: первичный стимул (дисфункциональная семья) → выученная беспомощность, приводящая к виктимности (перенятие дисфункциональных семейных сценариев) → тревожные мысли, генерализация тревожных восприятия и реакций (перенятие роли жертвы). В данном случае возникает психологическая ранимость и восприимчивость, что повышает риски подверженности фобическим расстройствам. Одного незначительного события будет достаточно, чтобы запустить механизм, описанный Дж. Нардонэ. Также он утверждает, что для того чтобы разрушить круговую динамику фобического расстройства необходимо изменить поведенческие реакции и когнитивную организацию человека, что соответствует эле-

ментам семейного сценария. К дисфункциональным сценариям, вызывающим выученную беспомощность можно отнести сценарии «Происхождение», «Искалеченная Мать», «Розовая Шапочка» («Бесприданница»), «Сизиф» («Начни сначала»), «Старые бойцы не умирают» («Кому я нужен?»), «Зигмунд» («Если не выходит так, попробуем иначе»), «Флоренс» («Ясновидение») и многие другие сценарии неудачников и непобедителей по Эрику Берну [1].

Также при наличии нарушений внутрисемейных отношений создается неблагоприятная обстановка, наносящая вред эмоциональному развитию ребенка и способствующая формированию генерализованной неудовлетворенности. Все это наводит на мысль о том, что семья - один из главных факторов развития психологии жертвы.

Для полного понимания феномена виктимности немаловажное значение имеет изучение патологизирующих ролей в семье (оказывающие психотравмирующее воздействие на всю семью, в том числе и на исполнителя роли, виды межличностных семейных ролей). Предпосылками возникновения патологизирующих ролей являются существование неудовлетворённой потребности и роли с соответствующими свойствами для обоснованного удовлетворения неприемлемой потребности, наличие члена семьи, имеющего большое влияние на семью и желающего по разным причинам перехода к комплексу патологизирующих ролей [2]. В транзактном анализе схожее значение с патологизирующими ролями имеет понятие сценарной роли. Сценарные роли могут быть неосознанными или осознанными. В последнем случае это считается ношением маски и манипулятивным поведением.

Треугольник Карпмана («треугольник судьбы», «драматический треугольник») - это социальная модель человеческого взаимодействия, предложенная С.Б. Карпманом. Она используется в качестве инструмента в психотерапии, в частности в транзактном анализе. Треугольник отображает тип деструктивного взаимодействия, которое может происходить между людьми, находящимися в конфликтах

или драматически напряженных отношениях. Драматический треугольник Карпмана моделирует связь между личной ответственностью и властью в конфликтах, а также деструктивными и меняющимися ролями, которые играют люди. Треугольник действующих лиц драмы - преследователь (злодей, агрессор, забияка, бросающий вызов, утверждающий, настойчивый), жертва (трус, творец, наблюдатель, уязвимый) и спасатель (герой, активатор, посторонний наблюдатель, тренер, воспитатель, помогающий). Карпман поместил эти три роли на перевернутый треугольник и назвал их тремя аспектами, или гранями драмы. Обратите внимание, что человек не становится участником драматического треугольника, пока он не возьмет на себя одну из ролей: захочет помочь (спасатель), почувствует страдание (жертва) или не захочет помогать (преследователь). Жертва в этой модели представляет не реальную жертву, а скорее того, кто действует или чувствует себя таковой.

Главное правило игр, по мнению С.Б. Карпмана, состоит в том, что в нее приглашают те, кто играют одну из трех ролей, а входят в нее те, кто реагируют на эту роль. Из этого, можно сделать вывод, что человек, не имеющих сценарной роли не вовлекается в сценарные игры, а сценарные роли имеют лишь те, у кого есть определенный жизненный сценарий, сформированный под влиянием семейного сценария [3].

Основными нарушениями внутрисемейных отношений, формирующими виктимность, считаются депривация и симбиоз. Психологи Т.М. Кравцова и Е.М. Раклова в статье «Симптомы психологических травм у детей 5 – 11 лет», опираясь на данные ряда научных работ, а также собственный опыт работы с детьми, в списке наиболее частотных и основных психологических травм перечисляют ограничение свободы ребенка и длительное пребывание вдали от матери (больница, интернат, проживание у родственников), подчеркивая тот факт, что детские травмы в своем подавляющем большинстве возникают в семье, а их источником являются поступки родителей, выходящие за грань детского опыта [4].

Рисунок 1 - Схема исследования

Феномен «Выученной беспомощности», открытый Мартином Селигманом также является немаловажным аспектом, влияющим на формирование виктимности. Выученная беспомощность – это явление, при котором повторяющееся воздействие неконтролируемых стрессовых факторов приводит к тому, что люди не могут использовать какие-либо варианты контроля, которые впоследствии могут стать доступными. Рано или поздно это состояние генерализуется и на другие ситуации, так как даже очень непродолжительного явления неконтролируемости окружающего мира хватит, чтобы выученная беспомощ-

ность, взяв бразды правления, стала управлять поведением человека [5]. Выученная беспомощность закрепляет семейный сценарий, превращая его в жизненный сценарий и создает затруднения в его преодолении, так как является причиной инертности психики.

Подробная схема исследования отражена на рисунке 1.

Рассмотрим диагностические результаты, полученные в ходе опроса респондентов по анкете невротизации, состоящей из пяти вопросов и разработанной нами для выявления распространенности наличия невротических проявлений.

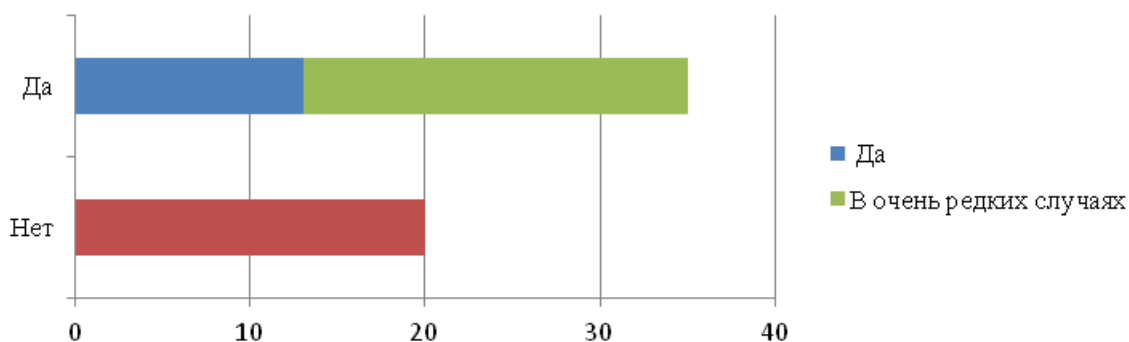

Рисунок 2 - Панические атаки

Вопрос 1 - наличие панических атак и их частота (рисунок 2). Опрос показал, что наибольшее количество респондентов выбрали ответ 3 («В очень редких случаях»), что составило 40% респондентов. Имеют панические атаки (ответы 1 и 3) – 64%, не имеют (ответ 2) – 36% респондентов.

Вопрос 2 - наличие чувства страха и вины перед родителями (рисунок 3). Большинство

респондентов (44%) выбрали ответ 3 («Да, в ситуациях, когда родитель считал меня виноватым»). Чувство страха перед своими родителями испытывают либо испытывали (ответы 1 и 3) - 69%, не испытывают и не испытывали (ответ 2) - 31% респондентов.

Вопрос 3 - наличие физического насилия в семье (рисунок 4). Наибольшее количество респондентов не подвергалось физическому

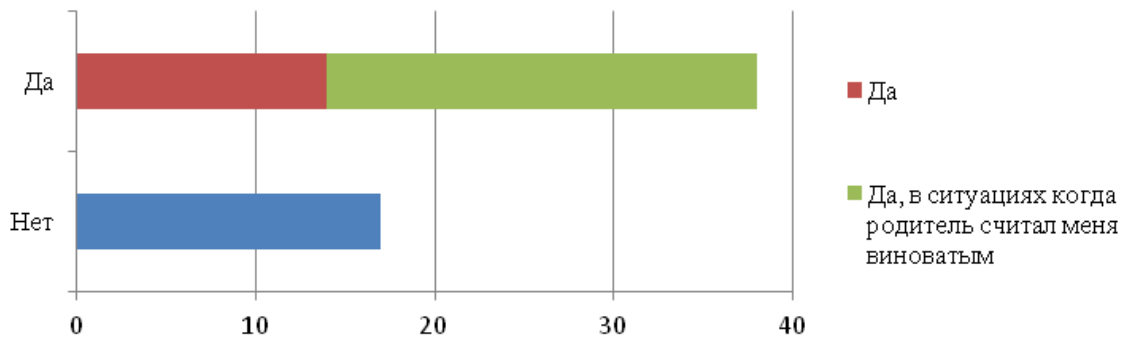

Рисунок 3 - Чувства страха и вины перед родителями

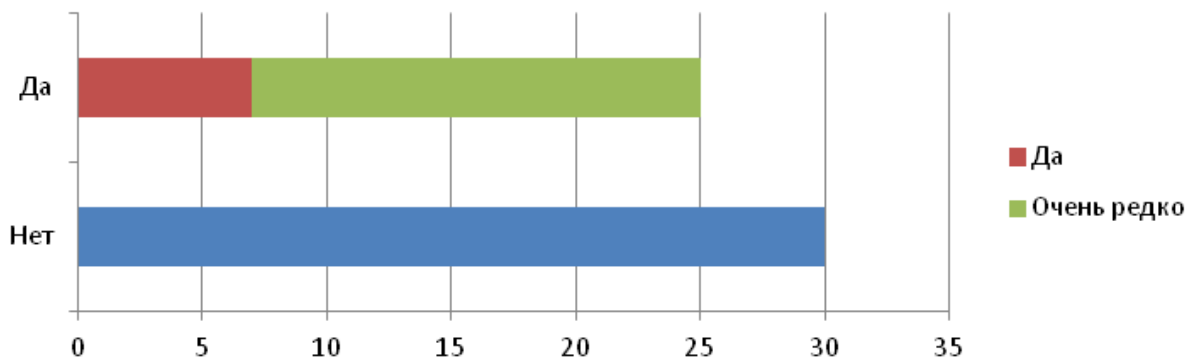

Рисунок 4 - Физическое насилие в семье

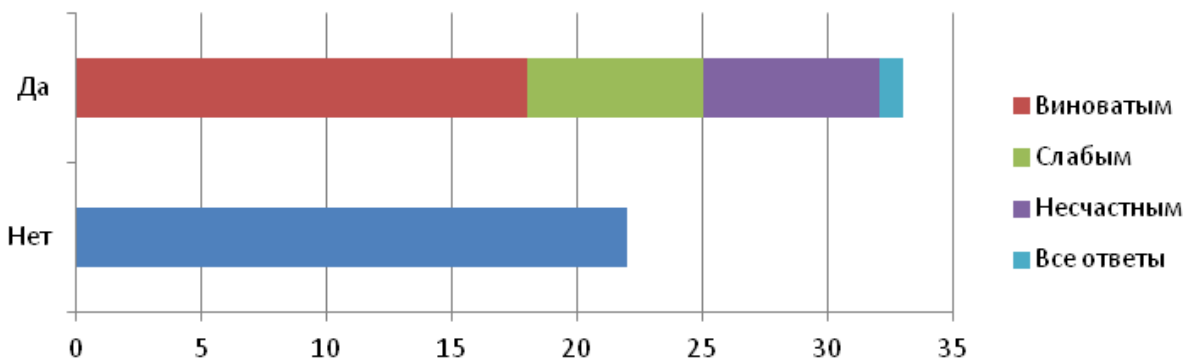

Рисунок 5 - Последствия родительских указаний

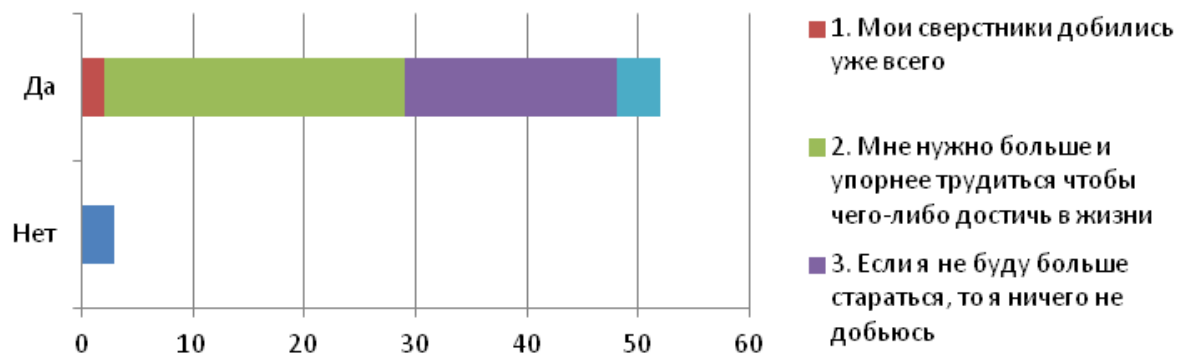

Рисунок 6 - Апатия

насилию вообще (ответ 2) - 55% либо очень редко (ответ 3) - 33%. Физически наказывали (ответы 1 и 3) - 45% респондентов.

Вопрос 4 - наличие психологии жертвы (чувство вины, бессилия, отчаяния) (рисунок 5). Психологию жертвы имеют 60% респондентов, которые ответили на тот вопрос, остальные 40% поставили прочерк, т.е. не испытывают такие чувства. Из 60% респондентов 33% часто чувствуют себя виноватыми, 13% чувствуют себя слабыми, 13% чувствуют себя несчастными, 2% считают себя одновременно виноватыми, слабыми и несчастными по причине требований родителей и их поведения.

Вопрос 5 - наличие апатии и низкой самооценки (рисунок 6). 95% респондентов ощущают, что не справляются с этой жизнью. Самыми часто выбираемыми были ответы (2 и 3) «Мне нужно больше и упорнее трудиться, чтобы чего-либо достичь в жизни» и «Если я не буду больше стараться, то я ничего не добьюсь», что составило 91%. Из них 49% выбрали ответ 2, 35% выбрали ответ 3 и 7% отметили

оба варианта. Ответ (1) «Мои сверстники добились уже всего» выбрали 4% респондентов.

Рассмотрим диагностические результаты, полученные в ходе диагностики респондентов по методике иррациональных установок А. Эллиса.

Шкала 1 отражает восприятие людьми различных неблагоприятных событий (рисунок 7). Низкий балл по этой шкале свидетельствует о том, что человеку свойственно оценивать каждое неблагоприятное событие как ужасное и невыносимое, в то время как высокий балл говорит об обратном.

Опрос показал, что у большинства респондентов (1) «Выраженное наличие иррациональной установки» катастрофизации, что составило 75%. У 25% респондентов (2) «Наличие иррациональной установки». (3) «Отсутствие иррациональной установки» не было выявлено.

Шкала 2 указывает на наличие либо отсутствие чрезмерно высоких требований к себе (рисунок 8). Большинство респондентов (67%)

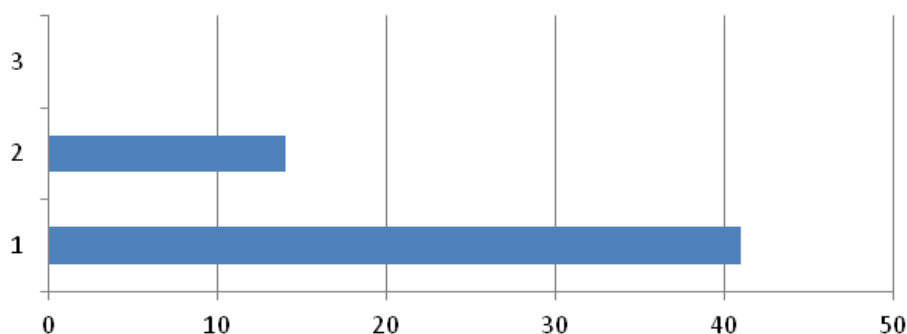

Рисунок 7 - Катастрофизация

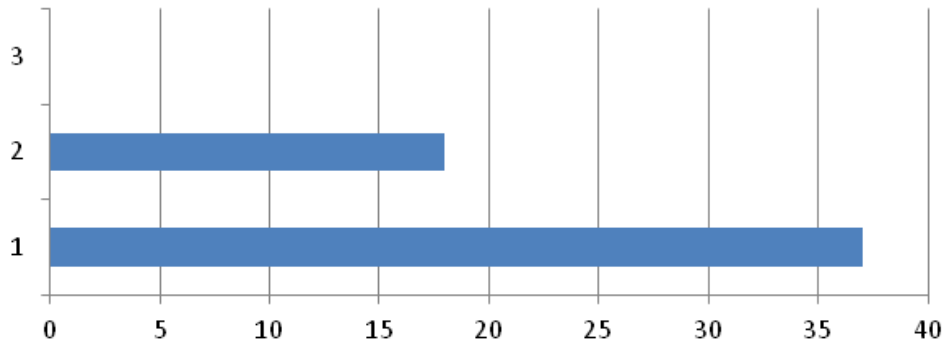

Рисунок 8 - Долженствование в отношении себя

показали (1) «Выраженное наличие иррациональной установки» долженствования в отношении себя. (2) «Наличие иррациональной установки» было выявлено у 33% респондентов. Не было выявлено «Отсутствие иррациональной установки».

Шкала 3 указывает на наличие либо отсутствие чрезмерно высоких требований к другим (рисунок 9). Опрос показал, что (2) «Наличие иррациональной установки» дол-

женствования в отношении других есть у наибольшего количества респондентов (69%). 29% респондентов показали результат (1) «Выраженное наличие иррациональной установки». (3) «Отсутствие иррациональной установки» у 2% респондентов.

«Оценочная установка» показывает то, как человек оценивает себя и других. Наличие такой установки может свидетельствовать о том, что человеку свойственно оценивать не

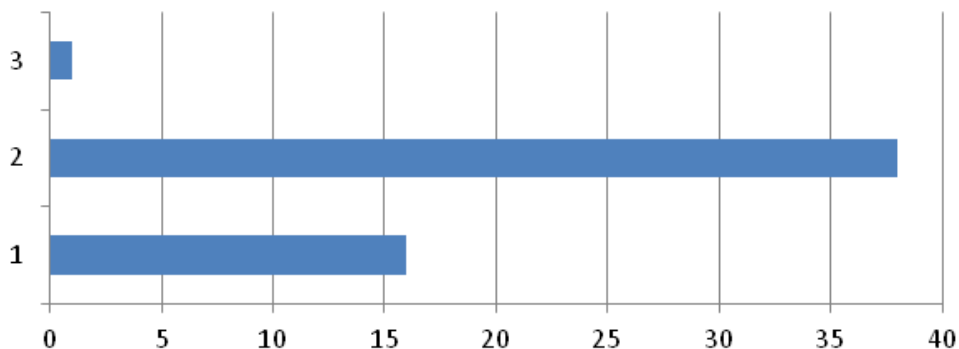

Рисунок 9 - Долженствование в отношении других

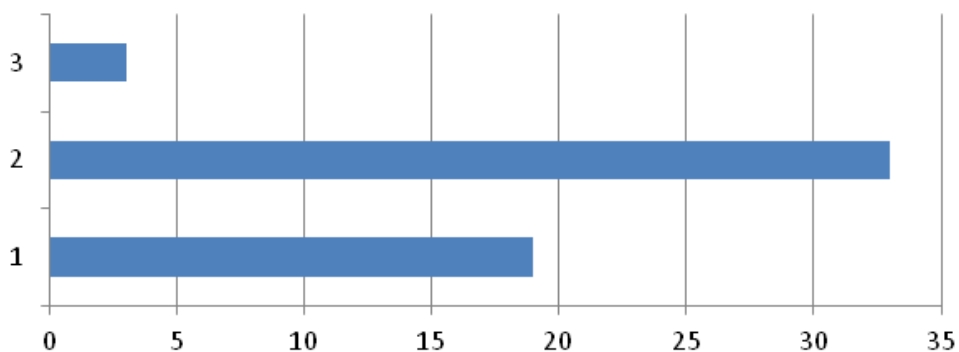

Рисунок 10 - Низкая фрустрационная толерантность

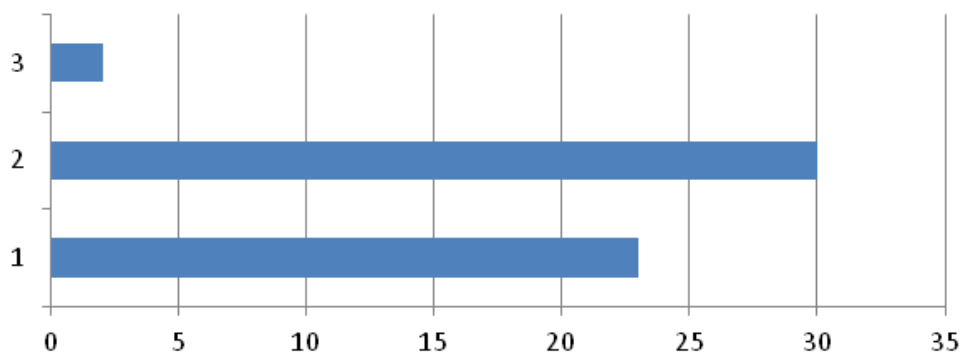

Рисунок 11 - Самооценка

отдельные черты или поступки людей, а личность в целом.

Шкала 4 отражает степень переносимости различных фрустраций (т.е. показывает уровень стрессоустойчивости) (рисунок 10). Опрос показал, что большинство респондентов соответствуют уровню (2) «Наличие иррациональной установки» низкой фрустрационной толерантности - 60%. 35% показали уровень (1) «Выраженное наличие иррациональной установки». У 5% респондентов отсутствует данная иррациональная установка.

Шкала 5 отражает общую оценку степени рациональности мышления (рисунок 11). 96% респондентов - степень иррациональности мышления выше нормы: 42% - (1) «Выраженное наличие иррациональной установки» и 55% - (2) «Наличие иррациональной установки». У остальных респондентов (4%) степень иррациональности мышления в пределах нормы.

Ниже приведены диагностические результаты, полученные в ходе диагностики респондентов по тесту виктимной идентичности О. О. Андронниковой, состоящей из 24 вопросов (рисунок 12).

Опрос показал, что у наибольшего количества респондентов (2) «Средний уровень виктимной идентичности», что составило 71%. У 27% респондентов «Низкий уровень виктимной идентичности» и только у 2% - «Высокий уровень виктимной идентичности».

Виктимная идентичность личности - это сложное образование, состоящее из компонентов виктимного содержания, проявляющихся в предпочитаемых способах реагирования, поведенческих паттернах и эмоциональных реакциях. Личность с виктимной идентичностью характеризуется непониманием своей значимости в своей социальной роли или системе социальных отношений, нарушенным самоуважением, неспособностью к самореф-

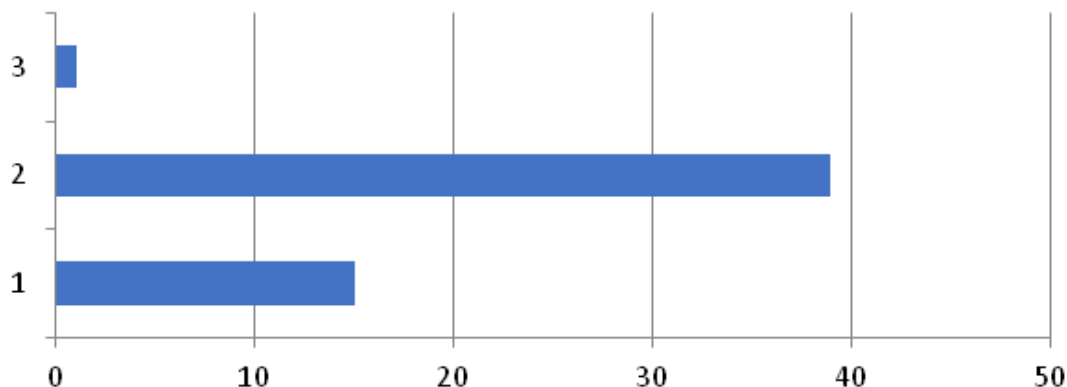

Рисунок 12 - Уровень виктимной идентичности

лекции и внутреннему диалогу, низкой самоощущенностью, отсутствием жизненных перспектив и уважения к себе, усвоением саморазрушающих ценностей, нарушенными идеалами и ценностями.

Ниже можно ознакомиться с результатами корреляционного исследования по Спирмену между иррациональными установками мышления и виктимной идентичностью личности. Гипотеза данного исследования соответствует варианту Н1: корреляция между показателями иррациональных установок и уровнем виктимной идентичности личности статистически значимо отличается от нуля.

Корреляционный анализ дал следующие результаты (см. таблица 1):

Статистически значимые результаты, отмеченные в таблице, показывают, что чем выше показатели иррациональных установок, тем выше уровень виктимной идентичности, что и подтверждает гипотезу нашего исследования

Заключение

Таким образом, в ходе экспериментального исследования было установлено, что существует тесная связь между показателем иррациональных установок и уровнем вик-

Таблица 1 - Согласованность выраженности иррациональных установок и уровня виктимной идентичности

Сопоставляемые признаки			Результаты корреляционного анализа	Теснота связи по «Шкале Чеддока»	Направление взаимосвязи
Установка		Уровень виктимной идентичности			
Название	Выраженность				
Катастрофизация	Наличие	Средний	rs = 0.355	умеренная	прямая зависимость
Катастрофизация	Выраженное наличие	Средний	rs = 0.456	умеренная	прямая зависимость
Катастрофизация	Наличие	Высокий	rs = 0.675	заметная	прямая зависимость
Катастрофизация	Выраженное наличие	Высокий	rs = 0.702	высокая	прямая зависимость
Долженствование в отношении себя	Наличие	Средний	rs = 0.373	умеренная	прямая зависимость
Долженствование в отношении себя	Выраженное наличие	Средний	rs = 0.347	умеренная	прямая зависимость
Долженствование в отношении себя	Наличие	Высокий	rs = 0.625	заметная	прямая зависимость
Долженствование в отношении себя	Выраженное наличие	Высокий	rs = 0.661	заметная	прямая зависимость
Долженствование в отношении других	Наличие	Средний	rs = 0.209	слабая	прямая зависимость
Долженствование в отношении других	Выраженное наличие	Средний	rs = 0.526	заметная	прямая зависимость
Долженствование в отношении других	Наличие	Высокий	rs = 0.67	заметная	прямая зависимость
Долженствование в отношении других	Выраженное наличие	Высокий	rs = 0.648	заметная	прямая зависимость

Низкая фрустрационная толерантность	Наличие	Средний	rs = 0.363	умеренная	прямая зависимость
Низкая фрустрационная толерантность	Выраженное наличие	Средний	rs = 0.38	умеренная	прямая зависимость
Низкая фрустрационная толерантность	Набличие	Высокий	rs = 0.58	заметная	прямая зависимость
Низкая фрустрационная толерантность	Выраженное наличие	Высокий	rs = 0.67	заметная	прямая зависимость
Наличие «самооценка»	Наличие	Средний	rs = 0.194	слабая	прямая зависимость
Наличие «самооценка»	Выраженное наличие	Средний идентичности	rs = 0.472	умеренная	прямая зависимость
Наличие «самооценка»	Наличие	Высокий	rs = 0.571	заметная	прямая зависимость
Наличие «самооценка»	Выраженное наличие	Высокий	rs = 0.64	заметная	прямая зависимость

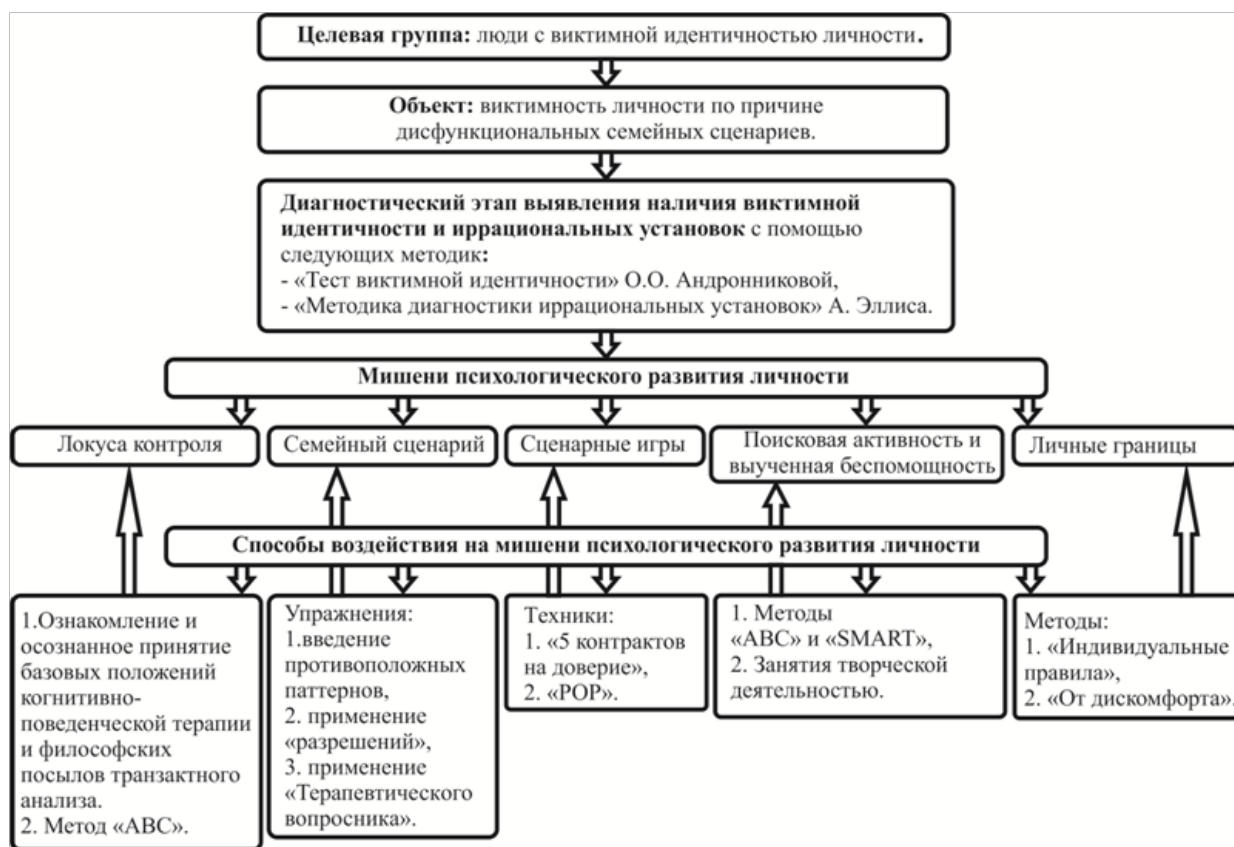

Рисунок 13 - Система практических рекомендаций по преодолению виктимной идентичности личности по причине дисфункциональных семейных сценариев

тимной идентичности личности. Также было выявлено направление связи данных шкал – прямая связь, следовательно, чем выше показатели иррациональных установок, тем выше уровень виктимной идентичности. Необходимо отметить, что по итогам диагностического исследования с целью улучшения качества жизни людей с виктимностью нами была разработана система рекомендаций в виде практического плана действий (См. Рисунок 13).

Выводы

1. Проведенное исследование определило мишени психологического воздействия и позволило разработать систему практических рекомендаций по преодолению виктимной идентичности личности.

2. Выявленная тесная связь между показателем иррациональных установок (наличием и выраженным наличием) и уровнем виктимной идентичности личности (средним и высоким) позволяет доказать, что люди с повышенной виктимностью обнаруживают типичную модель поведения, которая более характерна для периода детства, чем для взрослого человека. Характеризующими при-

знаками виктимности являются трудности в принятии решений, необходимость опереться на совет, поддержку других людей. Люди осознанно создают ситуации снятия с себя ответственности, когда решение за них примет кто-то другой. Они пускают свою жизнь на «самотек» и разрешают вмешиваться другим людям в свою жизнь, распоряжаться ею. Думая о том, что они становятся значимыми для других людей, они часто приносят себя в жертву, делая мучительные для себя, но комфортные для других людей вещи. При отсутствии контакта ощущают беспомощность и дискомфорт, даже если их контакт деструктивный.

3. Мишени воздействия для развивающей работы точно воздействуют на такие компоненты виктимности, как размытая граница «Я», беспокойство при проявлении любой инициативы, зависимость от оценки окружающих, страх одиночества, выражение чувств, принятие ответственности за чувства и состояния других людей.

4. Система разработанных практических рекомендаций снижает уровень виктимной идентичности за счет изменения восприятия и понимания элементов семейного сценария.

Список литературы

1. Нардонэ Дж. Страх, паника, фобия: краткосрочная психотерапия. - М.: Психотерапия, 2008. - 352 с.
2. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. - Ленинград, «Медицина», 1990. - 192 с.
3. Карпман С. Жизнь, свободная от игр. Пер. с англ. Д. Касьянова. - СПб.: «Метанойя», 2016. — 342 с.
4. Кравцова Т.М., Раклова Е.М. Симптомы психологических травм у детей 5-11 лет // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология. - № 3(132)/2020. -С.171-182.
5. American Psychological Association. Learned helplessness [Electronic resource]. – URL: <https://dictionary.apa.org/learned-helplessness> (дата обращения: 20.02.2022).

References

1. Nardone Dzh. Strah, panika, fobiya: kratkosrochnaya psihoterapiya [Fear, panic, phobia: short-term psychotherapy] (Psihoterapiya, Mocsow, 2008, 352 p.).
2. Ejdemiller E.G., Yusticky V.V. Semejnaya psihoterapiya [Family psychotherapy] («Medicina», Leningrad, 1990, 192 p.).
3. Karpman S. Zhizn', svobodnaya ot igr [A game free life]. Translated by D. Kas'yanov («Metanojya», Saint Petersburg, 2016, 342 p.).

4. Kravtsova T.M., Raklova E.M. Simptomy psihologicheskikh travm u detej 5 – 11 let [Symptoms of children psychological traumas in age 5-11 years], Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N.Gumileva. Seriya Pedagogika. Psihologiya. Sociologiya [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology series], 3(132), 171-182 (2020).

5. American Psychological Association. Learned helplessness: [Electronic resource]. Available at: <https://dictionary.apa.org/learned-helplessness> (Accessed: 20.02.2022).

Т.М. Кравцова¹, А.Б. Касанова²

¹Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

²Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

Отбасылық сценарийдің психологиялық аспектілері жасөспірім тұлғаның виктимділігінің себебі ретінде

Аңдатпа. Мақалада қазіргі практикалық психологияға тән құбылыстар – адамдарда психологиялық осалдықтарды қалыптастыруға жеткілікті негіз болатын «отбасылық сценарий» және «тұлғаның виктимділігі» қарастырылады, соның ішінде: жәбірленушінің позициясы, қате танымдық нанымдар және құндылық бағдарларын бұрмалау.

Эмоционалды климатты құруға және дисфункционалды отбасыларда психологиялық тепе-теңдікке қол жеткізуге бағытталған сенімдерді жариялау сыртқы және ішкі мәселелерді шешуге бейімделудің түрі болып табылмайды. Ол инфантилді ата-ананың эмоционалды пайдаға қол жеткізуі үшін манипуляциялық құрал ретінде қолданылады («басқа балалар болса..., әрқашан жақындарыңа қамқорлық жасау керек, әкең ішетіні үшін кінәлі емес...»). Ол өзгерістерді, дамуды және осыған байланысты пайда болатын шығындар мен уайымдарды болдырмау үшін манипуляция құралы ретінде қолданылады, отбасы мүшелері мен жеке тұлға арасындағы қатынастардың дамуына кедергі келтіреді. Дисфункционалды отбасыларда тәрбиеленген балалар тұлғааралық қарым-қатынастардың бұзылысына себеп болатын психологиялық ерекшеліктермен сипатталады, олар ата-аналардың мінез-құлқын, олардың нанымдарын көшіреді және қабылдау контексін тану қабілетінен айырылады. Бұл әдетте әлеуметтік бейімделудің бұзылуына, сенім проблемаларына, өзін-өзі бағалаудың төмендігіне, невротикалық бұзылулардың қалыптасуына, тәуелділіктерге және т. б. әкеледі.

Мақалада 55 адам (16 ұл және 39 қыз) қатысқан жасөспірім тұлғаның виктимділігін зерттеу нәтижелері келтірілген.

Түйін сөздер: тұлғаның виктимділігі, виктимизация, дисфункционалды отбасылық сценарийлер, Карпманның үшбұрышы, үйреншікті әлсіздік.

Т.М. Kravtsova¹, А.В. Kasanova²

¹Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

²Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

Psychological aspects of the family scenario as a cause of the adolescent personality's victimhood

Abstract. The article considers typical phenomena for modern psychology – “family scenario”, and “victimization of person”, these phenomena serve as sufficient grounds for the development of psychological vulnerabilities such as victimhood of personality, cognitive errors, and beliefs, and distortion of a values system.

Dysfunctional families use manipulative tools for reaching the personal gain of an infantile parent, but not for the goal of a good emotional climate in the family and healthy relationships for the whole family. The manipulative tool looks like verbal declaring of such positive beliefs about good family relationships, but in reality, infantile parents use blaming or justification of bad habits – (“Look what other kids do...you always have to serve for your parents... it's not touring father fault, that he is alcoholic). This manipulative tactic serves as a way to avoid changes in family dynamics related to these changes - fears, anxiety, losses, and grief. Children

who were brought up in dysfunctional families copy and repeat such family models in their interpersonal relationships, they have bad poor decision-making skills and problems in defining the context of situations. Such trait leads to adjustment disorders, low self-esteem, forming neurosis, and addictions.

In this article represented the results of research on victim personality in a group of adolescents – 55 persons (16- male, 39 -female).

Keywords: victimhood of the personality, victimization, dysfunctional family scenarios, Karpman's triangle, learned helplessness.

Сведения об авторах:

Кравцова Т.М. – автор для корреспонденции, кандидат психологических наук, доцент, кафедра «Социально-гуманитарное образование и Ассамблея народа Казахстана», Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан.

Касанова А.Б. – магистрант 1 курса кафедры «Личностное развитие и образование», Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан.

Kravtsova T.M. – **Corresponding author**, Candidate of Psychological Sciences, Associate professor of the Innovative Eurasian University, Department of Social and Humanitarian Education and the Assembly of the People of Kazakhstan, Pavlodar, Kazakhstan.

Kasanova A.B. – 1st year Master's student of the Department of «Personal Development and Education», Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

Б.Ж. Куандыкова¹, А.А. Давлетова²
А.К. Есимбекова³, О.С. Сангилбаев¹

¹Университет «ТҰРАН», Алматы, Казахстан

²«Казахское психологическое общество», Алматы, Казахстан

³«Центр поддержки семьи Жануя», Алматы, Казахстан
(E-mail: kuandykovabn@gmail.com)

Система мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним: комплексный подход

Аннотация. В данной статье описано исследование, в которой мы предоставили всю систему мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним, то есть комплексный подход. Основное преимущество данной программы состоит в том, что за 25-40 минут обучающийся может ответить на предоставленные вопросы, и система в автоматическом режиме рассчитывает результаты, по которым можно выявить психическое состояние учащегося и через него составить психологический портрет семьи. Тестирование прошло 10 279 человек, из них в «зоне повышенного риска» оказалось - 232 обучающихся, в «зоне скрытого риска» - 3 451 несовершеннолетних, показатель «норма» выявился у 6 551 человека. После проведения обучения и психокоррекционной помощи несовершеннолетним при контрольном тестировании в «зоне повышенного риска» оказалось - 48 человек, в «зоне скрытого риска» - 706 детей, а общая зона «норма» увеличилась на 1455 обучающихся. Стоит отметить, что после проведенных психокоррекционных мероприятий произошло общее снижение количества детей в зонах риска. Таким образом, разработанная нами Программа курса повышения квалификации педагогов-психологов «Подготовка к работе с системой диагностики психического состояния детей «Ресурс» удовлетворяет профессиональным и личностным запросам педагогов-психологов, обеспечивая достижение целей, содержания, форм, методов работы с обучающимися, оказавшимися в ТЖС.

Ключевые слова: комплексный подход, диагностика, несовершеннолетние, педагоги-психологи, аутодеструктивное поведение, психокоррекционная работа.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-354-367>

Введение

В настоящее время, когда идут масштабные перемены и быстрые процессы социально-экономических и политических изменений в обществе, труднее всего приходится подросткам с их еще не устоявшимся мировоззрением, подвижной системой ценностей. Весь мир переживает последствия COVID-19.

Условия пандемии отразились на жизнедеятельности большинства населения земного шара, все страны оказались в локдауне, что стало причиной обострения конфликтов в семьях и увеличения случаев аутодеструктивного поведения (АП) среди несовершеннолетних. Только в нашей стране, по данным следственного департамента МВД РК, за период с карантина по сравнению с этим же периодом

2019 года, количество случаев суицида среди несовершеннолетних увеличилось на более чем на 35%.

За последнее время в решении этой задачи наметились позитивные перемены. «Мы должны решить вопросы защиты прав детей. Необходимо усилить государственный контроль и найти действенные механизмы для профилактики суицида и буллинга среди детей», - сказал Президент Республики Казахстан К.К. Токаев. Однако, несмотря на принятые меры, данная проблема не нашла своего решения, так как аутодеструктивное поведение – только в последствиях правовая проблема, а в корне она сугубо психологическая и общечеловеческая.

В связи с этим для глубинного изучения причин аутодеструктивного поведения среди подростков, а также снижения его уровня отечественные ученые и специалисты разработали и внедрили «Систему мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним. Комплексный подход», которой посвящена данная работа.

Разработка проблемы АП личности до сих пор не получила должного развития на общепсихологическом уровне анализа, на что указывают А.Г. Амбрумова, А.Б. Холмогорова, Н.Г. Гаранян, Д. Мэттьюс, А.Т. Бек, З.Б. Мадалиева, З.М. Садуакасова, К.Г. Ельшибаева и другие авторы.

Цель исследования – организация и внедрение данной системы мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним в Алматинской области.

Для достижения указанной цели решались следующие задачи:

1. Раскрыть теоретико-методологические основы и сущность психологического подхода к исследованию АП как социально-психологического явления;
2. Изучить теоретические и практические аспекты подготовки психологических кадров к работе с аутодеструктивным поведением обучающихся;
3. Внедрить «Систему диагностики психического состояния детей «Ресурс»;

4. Провести психодиагностическое исследование причин АП у выявленных несовершеннолетних «группы риска»;

5. Выявить основные причины АП казахстанских подростков;

6. Провести курсы повышения квалификации педагогов-психологов школ и колледжей Алматинской области;

7. Провести психологическое сопровождение во время проведения психокоррекционной работы педагогами-психологами с обучающимися «группы риска».

8. Разработать рекомендации по превенции насилия, суицидального и девиантного поведения среди несовершеннолетних;

Гипотеза: если внедрить комплексную систему мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним, то это позволит выяснить причины и снизить уровень аутодеструктивного поведения в Республике Казахстан.

Характеристика испытуемых. Всего в исследовании приняли участие 108 882 обучающихся средних школ и колледжей Алматинской области в возрасте от 11 до 18 лет. Все мероприятия проводились в онлайн режиме. Также были задействованы 524 педагога-психолога Алматинской области с высшим психологическим образованием со стажем работы от 3 месяцев до 22 лет. КПК проводились в режиме оффлайн, в каждой группе по 20-25 человек.

Таблица 1. Общее количество педагогов-психологов, посетивших КПК по Алматинской области

Район	Кол-во
Талгарский	54
Панфиловский	42
Жамбылский	47
Илийский	39
Карасайский	25
Қараталский, Ескельдинский, Көксу-суйский, г. Текелі	71
Алакольский район	23
Кегенский район	25

Райымбекский район	14
Балхашский район	20
Уйгуский район	27
г. Талдыкурган	31
Енбекшиказахский	66
Итого:	484

Чтобы подробнее представить данную систему мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним мы решили описать проделанную работу в Илийском районе Алматинской области. В данном исследовании приняло участие 48 школ и 2 колледжа Илийского района. Тестирование прошли 10 279 обучающихся школ и колледжей, курсы повышения квалификации (КПК) прошли 42 педагога-психолога.

Методики и этапы проведения исследования

1. Автоматизированная программа «Система диагностики психического состояния детей «Ресурс» (авторское свидетельство № 2174 от 28 сентября 2017г.); авторы - Перленбетов М.А., Давлетова А.А. и Есимбекова А.К. Психологические тесты, используемые в данной программе:

Цели: Психодиагностика для выявления психического состояния несовершеннолетних в условиях пандемии; раннее выявление различных форм семейного неблагополучия; профилактика АП несовершеннолетних; осуществление первичного сбора и последующей обработки информации для применения психокоррекционных мероприятий и индивидуальной работы с несовершеннолетними и их семьями.

Основное преимущество данной программы состоит в том, что за 25-40 минут обучающийся может ответить на предоставленные вопросы, и система в автоматическом режиме рассчитывает результаты, по которым можно выявить психическое состояние учащегося и через него составить психологический портрет семьи. В процессе ответов на вопросы по каждому тесту программа рассчитывает результаты и дифференцирует по 3 цветам:

- зеленый цвет – психическая норма;

- желтый цвет – «зона скрытого риска», подросток и семья нуждаются в психосоциальной помощи;

- красный цвет – «зона повышенного риска», необходима срочная психосоциальная помощь подростку и семье;

2. «Анкета для педагога-психолога» (Еркинбековой М.А.).

Цель: определить личное отношение педагога-психолога к своей профессиональной деятельности.

3. Анкета оценки нервно-психической устойчивости «Прогноз-2» Р.Ю. Рыбникова.

4. «Диагностика профессионального выгорания» (К. Маслач, С. Джексон, модификация Ельшибаевой К.Г.).

5. Анкета оценки курса повышения квалификации (КПК обратная связь).

Цель - оценка соответствия содержания КПК ожиданиям участников и оценивание работы обучающихся, а также определение основных тем для будущих КПК.

Этапы проведения исследования

1 этап. Проведение автоматизированной «Системы диагностики психического состояния детей «Ресурс» с обучающимися 7-11 классов и студентами колледжей Алматинской области.

2 этап. Обучение педагогов-психологов Алматинской области. Психологическая коррекция обучающихся, попавших в «зону риска».

3 этап. Повторная диагностика посредством автоматизированной «Системы диагностики психического состояния детей «Ресурс» для проверки эффективности психокоррекционных мероприятий.

Обработка и анализ результатов эксперимента

1. Автоматизированная программа «Система диагностики психического состояния детей «Ресурс».

Тестирование прошли 10 279 обучающихся школ и колледжей Илийского района Алматинской области. Программа позволяет осуществить первичный сбор информации с последующей обработкой для применения общих психокоррекционных программ и ин-

дивидуальной работы с детьми и их семьями. Тестирование проводится на нашем сайте www.pfzh.kz. Учащийся, после введения ПИН кода и регистрации, проходит тестирование. В процессе ответов на вопросы тестов, программа автоматически оценивает результаты и дифференцирует их по 3 категориям: психическая норма; зона «скрытого риска»; «зона повышенного риска».

Результат тестирования показал, что из 10279 прошедших тестирование, 6551 (63,7%) несовершеннолетних оказались в категории – «психическая норма», в «зону повышенного риска» попали 232 (2,26%) обучающихся и в «зоне скрытого риска» выявились 3451 (34%) детей.

Таким образом, для дальнейшей психокоррекционной работы были выявлены 3683 несовершеннолетних Илийского района Алматинской области. Хотелось отметить, что программа в автоматическом режиме выявила наибольшее количество несовершеннолетних по 1 тесту «Оценка отношений подростка с семьей» (Рогов Е.И., адаптированный Давлетовой А.А.) – 64 % опрошенных.

Таблица 1. Полученные данные по автоматизированной программе «Система диагностики психического состояния детей «Ресурс», обучающиеся из «Зоны повышенного риска»

1 тест	2 тест	3 тест	4 тест
64%	13%	19%	4%

Таким образом, программа в автоматизированном режиме выдает все статистические данные, необходимые для дальнейшей работы педагога-психолога и других специалистов организации образования.

2 этап. Обучение педагогов-психологов Алматинской области. Психологическая коррекция обучающихся, попавших в «зону риска».

Проведение КПК для подготовки педагогов-психологов к работе с «Системой диагностики психического состояния детей «Ресурс» (72 часа).

1. Программа курса повышения квалификации педагогов-психологов «Подготовка к работе с системой диагностики психического состояния детей «Ресурс» (далее Программа) предназначена для педагогов-психологов общеобразовательных школ и колледжей.

2. Данная программа направлена на применение инструментов, новых эффективных методов психодиагностики, психоконсультирования и психокоррекции детей и взрослых, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, использование современных технологий.

3. В ходе реализации Программы раскрываются основные проблемы суицидоопасного поведения в детском и подростковом возрасте, а также жестокого обращения с детьми, в том числе проблемы насилия в образовательной среде. В ней рассмотрены виды, формы и факторы риска суицидального поведения школьников и формы жестокого обращения с детьми.

Рисунок 1. Показатели автоматизированной системой диагностики психического состояния детей «Ресурс»

Цель программы:

В рамках программы «Подготовка к работе с системой диагностики психического состояния детей «Ресурс» дать возможность педагогам-психологам качественно и полноценно использовать новейшие технологии для профилактики и психокоррекции аутоагрессивного поведения обучающихся, используемые в мировой образовательной системе.

Задачи Программы:

1. Освоение принципов работы с системой диагностики психического состояния детей «Ресурс»;
2. Минимизация причин и условий, порождающих негативные изменения психики детей, попавших в различные трудные жизненные ситуации;
3. Знание особенностей суицидального поведения в детском и подростковом возрасте;
4. Применение мер профессионального характера по психокоррекции негативных изменений психики детей, попавших в различные трудные жизненные ситуации;
5. Применение полученных знаний при реализации прав, свобод и законных интересов детей;
6. Совершенствование собственной профессиональной культуры педагога-психолога и распространение полученных знаний, умений и навыков среди населения.

Ожидаемые результаты

1. Педагоги-психологи смогут овладеть практическими навыками работы с «Системой диагностики психического состояния детей «Ресурс»;
2. Педагоги-психологи смогут минимизировать причины и условия, порождающие негативные изменения психики детей, попавших в различные трудные жизненные ситуации;
3. Педагоги-психологи овладеют формами и методами работы по профилактике суицидальных тенденций у подростков;
4. Педагоги-психологи смогут умело применять меры профессионального характера по психокоррекции негативных изменений психики детей, попавших в различные трудные жизненные ситуации;

5. Педагоги-психологи смогут применять полученные знания при реализации прав, свобод и законных интересов детей;

6. Педагоги-психологи будут совершенствовать собственную профессиональную культуру и распространять полученные знания, умения и навыки среди населения.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ

1. **Применение Автоматизированной программы «Система диагностики психического состояния детей «Ресурс».** Из 100% тестируемых педагогов-психологов до проведения КПК 45% педагогов-психологов оказались в «желтой зоне» - зоне скрытого риска, когда испытуемые нуждаются в психологическом сопровождении, после – 15% слушателей. До проведения КПК 55% обследуемых оказались в «зеленой зоне» - норма, после курсов – 85% специалистов. Полученные данные свидетельствуют о необходимости оказания психологической помощи самим педагогам-психологам школ Илийского района Алматинской области.

Таблица 2. Полученные данные по «Системе диагностики психологического состояния детей «Ресурс» до и после проведения КПК

Кол-во испытуемых 100%	Зона риска	Скрытый риск	Норма
До	-	45	55
После	-	15	85

2. **«Анкета для педагога-психолога».** **Цель:** определить личное отношение педагога-психолога к своей профессиональной деятельности. Анализ полученных данных.

1. Как вы пришли к деятельности педагога-психолога?

- а) сердечный порыв – 80%; б) случайно-15%; в) от безысходности.

Ваш ответ: «была вакансия на эту работу, и я согласилась» - 5%.

2. Работа педагога-психолога для вас:

- а) отличная работа – 90%; б) работа для выживания – 2%; в) проблемная – 2%; Ваш ответ: - «интересная, но сложная работа» - 6%.

3. Вам нравится психологическая служба в Вашем образовательном учреждении?

А) да – 94%; б) нет – 0%; в) не совсем – 2%; Ваш ответ: «не очень нравится, так как сложно интерпретировать диагностические тесты» - 4%.

4. Чем занимается педагог-психолог?

а) объединение обучающихся в одну команду, создание условий для самосовершенствования и самореализации личности - 50%; б) организация условий для формирования жизнестойкости и мотивации к обучению у детей - 47%; Ваш ответ: «всем по запросу» - 3%;

5. Каковы ваши отношения с родителями учеников в качестве педагога-психолога?

А) хорошие - 65%; б) не очень - 20%; в) плохие – 0%. Ваш ответ: «хотелось бы чаще общаться с родителями учеников» – 15%.

6. Какие мероприятия вы организуете для налаживания сотрудничества между школой и семьей?

А) Родительское собрание, различные конференции, вечера - 85%; б) нет занятий - 0%; в) совместные уроки 0%; Ваш ответ: «психологические тренинги» – 15%.

7. Имеет ли значение сотрудничество между семьей и школой?

А) да - 100%; б) иногда – 0%; в) нет – 0%.

8. Родители учеников регулярно посещают родительское собрание?

А) да 40%; б) иногда 40%; в) нет -0%; Ваш ответ: «родители относятся равнодушно, желательнее утвердить закон, обязывающий родителей посещать родительские собрания» -20%.

9. Какая поддержка нужна родителям в воспитании детей? Ваш ответ: «1. Всячески оказывать помощь и психологическую поддержку ребенку» - 25%;

«2. Безусловная любовь между родителями и детьми» - 30%;

«3. Давать мотивацию на достижение целей детям и родителям» - 15%;

«4. Открыть «Университет родительства» – 25%.

10. Обсуждаете ли Вы с учителями-предметниками психологические аспекты воспитания подростков?

А) да - 80%; б) иногда – 20%. Ваш ответ

11. Проводите ли вы с классными руководителями совместные психокоррекционные мероприятия для обучающихся?

А) да - 80%; б) нет – 0%; в) иногда – 5%; Ваш ответ «1. по запросу» – 10%; «2. Классные руководители сами равнодушные» – 5%.

12. Какие меры принимаются для улучшения школьного и семейного сотрудничества? Каковы ваши рекомендации?

Ваш ответ: «1. Укрепить сотрудничество между школой и семьей» – 40%;

«2. Активизировать работу попечительского совета» – 20%;

«3. Побольше проводить совместных мероприятий между школой и семьей» – 20%;

«4. Меня устраивает выполняемая работа в этом направлении» – 20%.

13. Есть ли какие-либо конкурсы среди педагогов-психологов? Вы принимали участие? Ваш ответ «1. Да, участвовал (-а)» - 70%; «2. Нет, не участвовал (-а)» – 30%.

3 Автоматизированная методика «Прогноз-2» Р.Ю. Рыбникова - Анкета оценки нервно-психической устойчивости «Прогноз-2». Результаты тестирования выражаются количественным показателем (в баллах), на основании которого выносятся заключение об уровне нервно-психической устойчивости и вероятности нервно-психических срывов.

По результатам проведенного теста из 100% обследуемых до проведения КПК – 63% педагогов-психологов показали благоприятный прогноз, после курсов – 92% слушателей, что означает: «нервно-психические срывы вероятны, особенно в экстремальных условиях. До проведения курсов КПК у 37% обследуемых был выявлен неблагоприятный прогноз, после курсов этот показатель выявился у 8% специалистов, что означает «высокая вероятность нервно-психических срывов, необходимо дополнительное медицинское обследование у психиатра, невропатолога».

4. «Диагностики профессионального выгорания» (К. Маслач, С. Джексон, модификация Ельшибаевой К.Г.). Методика

Таблица 3. Полученные данные по автоматизированной методике «Прогноз-2» Р.Ю. Рыбникова до и после проведения КПК

Кол-во испытуемых в 100%	Благоприятный	Неблагоприятный
До проведения КПК	63	37
После проведения КПК	92	8

предназначена для измерения степени «выгорания» в профессиях типа «человек – человек».

Основной показатель «Профессиональное выгорание» низкого уровня проявился у 44% до проведения КПК, после курсов у 52% слушателей. До и после проведения КПК средний уровень выявился у 48% (норма) педагогов-психологов. До проведения КПК 8% обследуемых педагогов-психологов показали высокий уровень профессионального выгорания, а после курсов данный показатель не был выявлен.

5. Анкета оценки КПК (обратная связь). Цель - оценка соответствия содержания КПК ожиданиям участников и оценивание работы обучающихся, а также для определения основных тем для будущих КПК. Краткий обзор результатов анкетирования:

Пожалуйста, заполните эту анкету, Ваши ответы помогут нам лучше подготовить будущие КПК и другие мероприятия. Заранее Вам благодарны!

1. Что на КПК понравилось Вам больше всего остального (затронутые темы, ведение курсов, участники и т.д.)? «практический материал, которым делились тренеры» - 100%;

2. Что Вам не понравилось? «Условия проведения КПК» - 20%; «Все понравилось» - 80%;

3. Какая часть КПК была более удачной и почему? «Арт-терапия; песочная терапия; упражнения под музыку; все практические упражнения основы психоконсультирования» - 100%;

4. Получили ли Вы ответы на те вопросы, с которыми пришли на курсы? «Да» - 85%; «Частично» - 15%; «Нет» - 0%.

5. Как Вы будете использовать информацию, полученную на КПК? «Скорее, на работе, чтобы все начать применять» - 60%; «Сначала проведу в своей семье» - 10%; «Со своими коллегами и учениками» - 30%;

6. Кого из тренеров Вы хотели бы отметить? Давлетову А.А., Исхакову Э.В., Еликулову М.Ж., Нурымова Е., Алибаеву Р.Н., Еркимбекову М.Ж. и др.

Почему? «Доступная подача материала, очень приятные, грамотные специалисты своего дела, показали нам пример личности профессионального психолога» - 100%. Во время проведения КПК к нашим тренерам обращались педагоги-психологи с вопросами профессионального, психоэмоционального, личностного характера. Хотелось бы отметить, что

Таблица 4. Полученные данные в % по методике «Диагностика профессионального выгорания» (К. Маслач, С. Джексон, модификация К.Г. Ельшибаевой) до и после проведения КПК

Симптомы выгорания	Уровни до КПК			Уровни после КПК		
	низ.	сред.	выс.	низ.	сред.	выс.
1. Эмоциональное истощение	44	48	8	52	48	-
2. Деперсонализация	44	48	8	53	47	-
3. Личные достижения	44	48	8	54	46	-
Профессиональное выгорание	44	48	8	55	45	-

мы до сих пор поддерживаем связь с педагогами-психологами, детьми и родителями, оказывая им методическую и психологическую помощь посредством цифровых технологий. Подготовленные педагоги-психологи более дифференцированно и четко умеют ставить задачи, выбирать подходящий материал для диагностики и психологического сопровождения обучающихся, более эффективно помогают учащимся определять задачи личностного роста, развития творчества, самостоятельности, учебной мотивации и личностно-профессионального самоопределения, что напрямую поможет детям благополучно выйти из трудной жизненной ситуации.

Во время обучения был сделан акцент на эмоциональное и психологическое состояние педагога-психолога. Важна психоэмоциональная устойчивость личности самого специалиста. Только психологически благополучный педагог-психолог может соответствовать принципу «не навреди», усвоить навыки реализации самого процесса психотерапевтической интервенции и в должной степени развить эмпатию и личностную трансформацию, быть осознанным и ответственным в процессе терапии с учеником. В ходе данного подхода обучения психологи имели возможность сразу же освоить полученный теоретический материал и применить навыки в практической работе. Стоит отметить, что большая часть педагогов-психологов, преодолев стереотипное мышление, сделала мощный прорыв в освоении практических навыков с самого начала обучения.

Сопровождение в оказании психокоррекции и профилактики АП. С самого начала обучения велась работа по применению практических навыков на примере личной психокоррекции внутри группы, работы со взрослыми вне группы. Уже в процессе обучения педагоги-психологи приступили к работе с обучающимися, попавшими в зоны риска, и с другими желающими пройти психологическое консультирование.

По результатам тестирования в зонах риска оказалось 3683 несовершеннолетних, нуждающихся в оказании психологической помощи.

Педагогами-психологами Илийского района оказана психокоррекционная помощь взрослому населению, родителям детей, попавших в зоны риска, а также коллегам по работе, друзьям и близким родственникам.

В процессе психокоррекционной работы были выявлены негативные эмоции, которые влияют на общее психологическое состояние человека и могут быть причинами АП несовершеннолетних:

1. проблемы детско-родительских отношений;
2. пониженная мотивация, низкая самооценка;
3. чувство одиночества, ненужности, брошенности;
4. тревожность по различным причинам (за ЕНТ, за будущее и т.д.);
5. чувство обиды;
6. чувство стыда (ранние половые связи);
7. психологическое и физическое насилие, буллинг;
8. утрата, страх потерять родителя (связано в основном с пандемией COVID 19);
9. произведенные ранее суицидальные попытки;
10. чувство несправедливости.

3 этап. Повторная диагностика посредством автоматизированной «Системы диагностики психологического состояния детей «Ресурс» для проверки эффективности психокоррекционных мероприятий.

1. Автоматизированная «Система диагностики психологического состояния детей «Ресурс».

Тестирование прошли 10 279 обучающихся школ и колледжей, что позволило определить и выявить у подростков:

- комплексные данные об общем психическом состоянии подростков;
- склонности к неадекватным поступкам и действиям,
- психологическое давление (буллинг, моббинг);
- различные формы семейного неблагополучия;
- аутодеструктивное поведение;
- степень необходимости в оказании психологической помощи;

Результат тестирования показал, что из 10 279 прошедших тестирование 6 551 несовершеннолетних оказались в категории – «психическая норма», в «зону повышенного риска» попали 232 обучающихся и в «зоне скрытого риска» выявились 3 451 детей.

Таблица 5. Данные по обучающимся Илийского района Алматинской области до и после проведения программы

Результаты тестирования	До	После
общая зона риска	3683	754
зона скрытого риска	3451	706
зона повышенного риска	232	48
Не прошедшие тестирование	-	1 474
Норма	6 551	1455
Всего	10 279	2209

Повторное тестирование по программе «Ресурс» предусматривает тестирование только тех детей, которые ранее по результатам предварительного тестирования попали в зоны риска. Повторная диагностика проводилась с целью мониторинга динамики состояния детей после терапии. Контрольное тестирование должно было охватить 3683 человек, это общее количество учащихся, находящихся в зонах риска по результатам предварительного исследования. Однако по сведениям базы данных в контрольном тестировании приняло

участие 2209 учащихся. 1474 детей не прошли контрольное тестирование по разным причинам, основная из них - отказ родителей от тестирования и психологической поддержки.

Тестирование прошло 10 279 человек, из них в «зоне повышенного риска» оказалось - 232 обучающихся, в «зоне скрытого риска» - 3 451 несовершеннолетних, показатель «норма» выявился у 6 551 человек. После проведения обучения и психокоррекционной помощи несовершеннолетним при контрольном тестировании в «зоне повышенного риска» оказалось – 48 человек, в «зоне скрытого риска» - 706 детей, а общая зона «норма» увеличилась на 1455 обучающихся. Стоит отметить, что после проведенных психокоррекционных мероприятий произошло общее снижение количества детей в зонах риска.

Таким образом, разработанная нами Программа курса повышения квалификации педагогов-психологов «Подготовка к работе с системой диагностики психического состояния детей «Ресурс» удовлетворяет профессиональным и личностным запросам педагогов-психологов, обеспечивая достижение целей, содержания, форм, методов, работы с обучающимися, оказавшимися в ТЖС. Наличие такого механизма позволит государству проводить широкомасштабные психологические интервенции с целью повышения психологического здоровья населения и улучшит социальные индикаторы развития государства в целом.

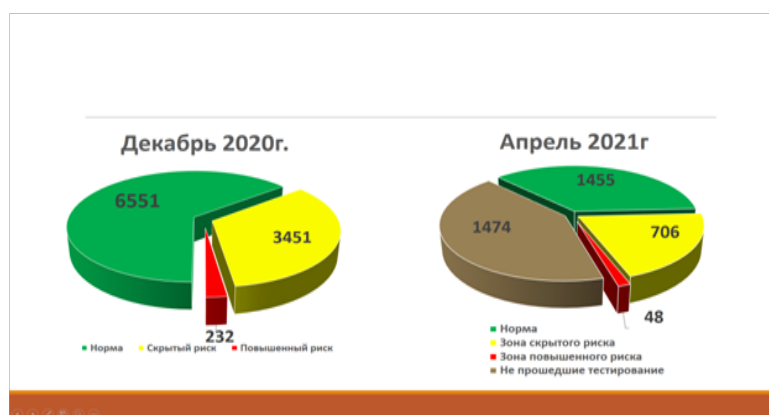

Рисунок 2. Данные по обучающимся Илийского района Алматинской области до и после проведения программы

Заключение

Основной характеристикой нашей системы является деятельность и создание условий для гармонизации интеллектуальной, творческой, аффективной и мотивационной сфер личности. Как отмечает Джакупов С.М.: «Творческий потенциал личности, понимаемый как единство способностей и смысловых образований, закладывается в условиях первичных форм совместной деятельности, в которую включается индивид, и продолжается далее при преобразовании ее в индивидуальную деятельность и развитии на той основе новых видов совместной деятельности» [15 с. 226].

Конечной целью нашей системы мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним является личность, которая может реализовать свою творческую активность, руководствуется своими внутренними мотивами жизнедеятельности и ориентируется, прежде всего, на собственный личностный рост и саморазвитие, с твердой антисуицидальной позицией.

По результатам индивидуальной психокоррекционной работы, в случаях, когда выявляются противоправные действия в отношении несовершеннолетних, предусмотрен порядок передачи информации в государственные органы и службы - образования, здравоохранения, ювенальной полиции, комиссии по делам несовершеннолетних и другие заинтересованные структуры. Отчет о проведенных мероприятиях от государственных специализированных структур направляется в органы образования в течение 30 рабочих дней.

Для педагогов психологов разработан Алгоритм информирования педагогами-психологами родителей, опекунов, попечителей обучающихся и всех субъектов профилактики в предупреждении фактов насилия и жестокого обращения в отношении несовершеннолетних (Ав. Право №16755 от 19.04.2021г.).

В случаях выявления психических нарушений у несовершеннолетнего при проведении психокоррекционных мероприятий педагогом-психологом необходимо направление на

консультацию психиатру.

1 Модуль - Контроль качества выполненных мероприятий - это повторное тестирование выявленных детей, прошедших терапию, что позволяет нам отследить динамику состояния детей после терапии и оценить эффективность принятых мер.

Контрольное тестирование планируется провести перед летними каникулами, поэтому предусмотрена передача детей, находящихся в «зоне риска», под ответственность их родителей и ювенальной полиции.

В своей работе мы используем отечественные авторские программы.

Применяемые инструменты, для обеспечения комплексного подхода:

1 Этап Комплексного подхода - Выявление осуществляется с использованием программы Ресурс. Программа «Ресурс» была разработана специалистами ОФ «Центр поддержки семьи «Жанұя» совместно с учеными и специалистами РОО «Казахское психологическое общество» при поддержке Комитета по охране прав детей МОН РК. Программа «Ресурс» и методические рекомендации на казахском и русском языках разработаны отечественными специалистами с учетом мирового опыта для применения в условиях Казахстана и имеют рецензии и рекомендации к использованию Национального научно-практического центра коррекционной педагогики, Национальной Академии образования им Ы. Алтынсарина, Международной Академии психологических наук, а также ведущих ученых-психологов Казахстана. Все методические рекомендации и пособия размещены на сайте www.pfzh.kz.

По завершении исследования и анализа полученных данных итоговые сведения централизованно передаются в соответствующие органы образования. Информацию о детях, нуждающихся в более детальном обследовании, школьные психологи получают через администрацию школы. Результаты теста являются служебной информацией и при необходимости должны быть доведены родителям педагогами-психологами только в лич-

ной беседе. Для более удобного прохождения тестирования было разработано мобильное приложение для сотового телефона на базе платформы Android. Мобильное приложение PFZH можно скачать с **Google play market**.

Рекомендации:

1. Систематизировать документацию педагогов-психологов по единому стандарту, разработанному специалистами РОО «Казахское психологическое общество» и Департамента образования Алматинской области (папки, портфолио, рабочие документы и т.д.);

2. Предоставить возможность предоставления психологической службы в школе с расчетом 1 педагог-психолог на 300 обучающихся;

3. Обеспечить педагогов-психологов специально оборудованным кабинетом в каждой школе;

4. Проходить личную психологическую терапию не менее 50 часов в год;

5. Ввести факультатив «Основы жизнестойкости. Я и мои границы»;

6. На базе акиматов и районов организовать «Университет для родителей», где будут проводиться тренинги, семинары, круглые столы с целью улучшения детско-родительских отношений;

7. Применять «АЛГОРИТМ информирования педагогами-психологами родителей, опекунов, попечителей обучающихся и всех

субъектов профилактики в предупреждении фактов насилия и жестокого обращения в отношении несовершеннолетних»;

8. Применять «Положение о деятельности мобильных групп экстренного реагирования в случае насилия, жестокого обращения, аутодеструктивного, в том числе суицидального и девиантного поведения среди несовершеннолетних»;

9. Повысить заработную плату педагогам-психологам организаций образования.

10. Широко применять систему мониторинга и психологической помощи несовершеннолетним во всех общеобразовательных учреждениях Республики Казахстан.

В перспективе нам видится огромный потенциал в комбинировании новейших технологических достижений с альтернативными психологическими тестами через создание новых диагностических, обучающих и психокоррекционных программ и их распространение.

Данные, полученные после проведения исследования, можно будет в дальнейшем использовать для выработки решений по принятию воспитательных, социально-психологических и педагогических мер для укрепления семьи и формирования гармоничной личности на благо человека и всего казахстанского общества.

Список литературы

1. Об утверждении Дорожной карты по усилению защиты прав ребенка, противодействию бытовому насилию и решению вопросов суицидальности среди подростков на 2020-2023 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2020 года № 156. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000156> (дата обращения: 12.09.2021).

2. Шерьязданова Х.Т., Исхакова Э.В. Статус педагога: ресурсы, рост и развитие личности. Учебное пособие. - Алматы, Нур-Принт, 2015.

3. Дружинина Е.А. Лучшие психологические тесты. - Харьков, 2004.

4. Боев Т.К. Мотивы и факторы девиантного поведения подростков. // Научно-педагогический журнал «Білім-Образование». - 2016.

5. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. - М.: Эксмо, 2007.

6. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. 2 изд. – Алматы: Қазақ университеті, 2009.

7. Выготский Л.С. Собр. соч. В 6 т. - М., 1982.

8. Вербийский А.А. Психолого-педагогические основы образования взрослых: контекстный подход. // Новое знание. - 2011.- № 2. - С. 15-19.

9. Зеер Э.Ф. Личностно-развивающее профессиональное образование. - Екатеринбург, 2006.
10. Щабельников В.К. Предметность и субъектность детерминирующего мира в концепциях психологии // *Методология и история психологии*. - 2006. - Вып. 1. - Т. 1.
11. Намазбаева Ж.И. Психологические проблемы современного непрерывного образования. - Павлодар, 2010.
12. Аймагамбетова А.Х. Образ жизни как этнопсихологическая проблема. // *Этнопсихология и этнопедагогика*. Вып. 1. – Алматы, 1995.
13. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование. - Самара, 2014.
14. Сагова А.К. Теоретико-методологические основы развития одаренных старшеклассников и студентов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук. – Алматы, 2008.
15. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва: Наука, 2000.
16. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности. 2-е изд. - М.: Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997.
17. Садуакасова З.М., Зиябекова Б.Т., Мадалиева З.Б. Тренинг в подготовке специалистов в вузе. - Алматы, 2006.
18. Maclure, Richard. Children, Youth and Environments. Vol. 31, No. 3, University of Cincinnati, 2021, p. 183–186. - - URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7721/chilyoutenvi.31.3.0183> (Accessed: 12.09.2021).
19. Catherine K. Ettman et al. Persistent depressive symptoms during COVID-19: a national, population-representative, longitudinal study of U.S. adults. // *The Lancet Regional Health Americas*. Vol. 5, 100091, January 1, 2022.

References

1. Mamin A.U. Ob utverzhdenii Dorozhnoy karty po usileniyu zashchity prav rebenka, protivodeystviyu bytovomu nasiliyu i resheniyu voprosov suitsidal'nosti sredi podrostkov na 2020 – 2023 gody. Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan [On the approval of the Roadmap for strengthening the protection of Children's Rights, countering domestic violence and addressing issues of suicidality among adolescents for 2020 - 2023. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 30, 2020, No. 156]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000156> (Accessed: 12.09.2021).
2. Sheryazdanova H.T., Iskhakova E.V. Status pedagoga: resursy, rost i razvitiye lichnosti [Teacher status: resources, personal growth and development]. Textbook (Nur-Print, Almaty, 2015).
3. Druzhinina E.A. Luchshiye psikhologicheskiye testy [The best psychological tests] (Kharkov, 2004).
4. Boleev T.K. Motivy i faktory deviantnogo povedeniya podrostkov [Motives and factors of deviant behavior of adolescents], *Nauchno-pedagogicheskij zhurnal «Bilim-Obrazovanie»* [Scientific and pedagogical journal «Bilim-Education»] (2016).
5. Karelin A. Bol'shaya entsiklopediya psikhologicheskikh testov [Big encyclopedia of psychological tests] (Eksmo, Moscow, 2007).
6. Dzhakupov S.M. Psikhologicheskaya struktura protsessa obucheniya [Psychological structure of the learning process]. 2nd ed. (Kazakh University, Almaty, 2009).
7. Vygotsky L.S. Sobr. Soch [Collected works]. In 6 vol. (Moscow, 1982).
8. Verbitsky A.A. Psikhologo-pedagogicheskiye osnovy, obrazovaniya-vzroslykh: kontekstnyy podkhod [Psychological and pedagogical foundations of adult education: a contextual approach], *Novoe znanie* [New knowledge], 2, 15-19 (2011).
9. Zeer E.F. Lichnostno-razvivayushcheye professional'noye obrazovaniye [Personality-developing professional education] (Yekaterinburg, 2006).
10. Shchabelnikov V.K. Predmetnost' i sub'yektnost' determiniruyushchego mira v kontseptsiyakh psikhologii [Subjectivity and subjectivity of the deterministic world in the concepts of psychology], *Metodologiya i istoriya psikhologii* [«Methodology and history of psychology»], 1 (1), 2006.
11. Namazbaeva Zh. I. Psikhologicheskiye problemy sovremennogo nepreryvnogo obrazovaniya [Psychological problems of modern continuing education] (Pavlodar, 2010).
12. Aimagambetova A.H. Obraz zhizni kak etnopsikhologicheskaya problema [Lifestyle as an ethnopsychological problem], *Jetnopsihologiya i jetnopedagogika* [Ethnopsychology and ethnopedagogy]. Issue 1 (Almaty, 1995).

13. Serikov V. V. Lichnostno oriyehtirovannoye obrazovaniye [Personality-oriented education] (Samara, 2014).
14. Satova A.K. Teoretiko-metodologicheskkiye osnovy razvitiya odarennykh starsheklassnikov i studentov [Theoretical and methodological foundations of the development of gifted high school students and students]. Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Psychological Sciences (Almaty, 2008).
15. Abulkhanova-Slavskaya K.A. Deyatel'nost' i psikhologiya lichnosti [Activity and personality psychology (Nauka, Moscow, 2000).
16. Bozhovich L.I. Problemy formirovaniya lichnosti [Problems of personality formation]. 2nd ed. (Publishing House «Institute of Practical Psychology», Moscow; «MODEK», Voronezh, 1997).
17. Sadvakasova Z.M., Ziyabekova B.T., Madalieva Z.B. Trening v podgotovke spetsialistov v vuze [Training in the training of specialists at the university] (Almaty, 2006).
18. Maclure, Richard. Children, Youth and Environments. Vol. 31, No. 3, University of Cincinnati, 2021, p. 183–186. Available at: <https://www.jstor.org/stable/10.7721/chilyoutenvi.31.3.0183> (Accessed: 12.09.2021).
19. Catherine K. Ettman et al. Persistent depressive symptoms during COVID-19: a national, population-representative, longitudinal study of U.S. adults. // The Lancet Regional Health Americas. Vol. 5, 100091, January 1, 2022.

Б.Ж. Куандыкова¹, А.А. Давлетова², А.К. Есимбекова³, О.С. Сангилбаев¹

¹ТҰРАН Университеті, Алматы, Қазақстан

²«Қазақ психологиялық қоғамы», Алматы, Қазақстан

³«Жануя отбасы қолдау орталығы», Алматы, Қазақстан

Кәмелет жасына толмағандарға мониторинг және психологиялық көмек көрсету жүйесі: кешенді тәсіл

Аннотация. Бұл мақалада біз кәмелетке толмағандарға мониторинг пен психологиялық көмектің барлық жүйесін, яғни кешенді тәсілді ұсынған зерттеу сипатталған. Бұл бағдарламаның басты артықшылығы - 25-40 минут ішінде студент берілген сұрақтарға жауап бере алады, ал жүйе оқушының психикалық жағдайын анықтауға және сол арқылы отбасының психологиялық портретін жасауға болатын нәтижелерді автоматты түрде есептейді. Тестілеуден 10 279 адам өтті, оның ішінде «жоғары тәуекел аймағында» - 232 оқушы, «жасырын тәуекел аймағында» - 3 451 кәмелетке толмаған бала, «норма» көрсеткіші 6 551 адамда анықталды. Кәмелетке толмағандарға оқыту және психокоррекциялық көмек көрсету жүргізілгеннен кейін «жоғары тәуекел аймағында» - 48 адам, «жасырын тәуекел аймағында» - 706 бала болды, ал «норма» жалпы аймағы 1455 оқушыға артты. Айта кету керек, жүргізілген психокоррекциялық іс-шаралардан кейін қауіп аймақтарында балалар санының жалпы төмендеуі орын алды. Осылайша, біз әзірлеген «Ресурс» педагог-психологтардың біліктілігін арттыру» курсының бағдарламасы КӨЖ-да қалған білім алушылармен жұмыстың мақсаттарына, мазмұнына, нысандарына, әдістеріне қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, педагог-психологтардың кәсіби және жеке қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Түйін сөздер: кешенді тәсіл, диагностика, кәмелетке толмағандар, педагог-психологтар, аутодеструктивті мінез-құлық, психокоррекциялық жұмыс.

B.Z. Kuandykova, A.K. Esimbekova, A.A. Davletova, O.S. Sangilbaev

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh Psychological Society, Almaty, Kazakhstan

³"Zhanuya Family Support Center", Almaty, Kazakhstan

A system of monitoring and psychological assistance to minors a comprehensive approach

Abstract. The article describes a study in which we have provided the whole system of monitoring and psychological assistance to minors, a comprehensive approach. The main advantage of this program is that in 25-40 minutes a trainee can answer the questions provided, and the system automatically calculates the results,

by which you can identify the mental state of the student and through him to make a psychological portrait of the family.

Thus, 10 279 people passed the testing, 232 students of which were in the «high-risk zone», 3 451 minors were in the «latent risk zone», and the «norm» indicator was found among 6 551 people.

After training and psychologically corrective help for minors in control testing, 48 children were in the «high risk zone» and 706 were in the «hidden risk zone,» while the total «normal» zone increased by 1,455 students.

It is worth noting that after psychologically corrective measures, there had been an overall decrease in the number of children in the risk zones

Thus, the developed program of the refresher course for teachers-psychologists «Preparation for work with the system of diagnostics of the mental state of children «Resource» satisfies professional and personal needs of teachers-psychologists, providing achievement of goals, content, forms, methods, work with students who find themselves in difficult life situation.

Keywords: An integrated approach, diagnostics, minors, teachers - psychologists, self-destructive behavior, psychocorrectional work

Сведения об авторах:

Куандыкова Б.Ж. – автор для корреспонденции, докторант PhD, университет Туран, Алматы, Казахстан.

Давлетова А.А. – доктор психологических наук, академик МАПН, вице-президент РОО «Казахское психологическое общество», Алматы, Казахстан.

Есимбекова А.К. – директор ОФ «Центр поддержки семьи Жануя», Алматы, Казахстан.

Сангилбаев О.С. – доктор психологических наук, академик МАПН университет Туран, Алматы, Казахстан.

Kuandykova B.Zh. – **Corresponding author**, Ph.D. student, Turan University, Almaty, Kazakhstan.

Davletova A.A. – Doctor of Psychological Sciences, MAPS academician, Vice-President of RPA “Kazakh Psychological Society”, Almaty, Kazakhstan.

Esimbekova A.K. – Director of PF «Zhanuya Family Support Center, Almaty, Kazakhstan.

Sangilbayev O.S. – Doctor of Psychological Sciences, MAPS academician, Turan University, Almaty, Kazakhstan

А.В. Лавров
Е.В. Нигай
И.В. Андреев

Центрально-Казахстанская Академия, Караганда, Казахстан
(E-mail: lavrov.12.12.96@mail.ru, Jemchug-89@mail.ru, 210251@mail.ru)

Применение кинотерапии в работе с аддикциями

Аннотация. В данной статье рассматривается использование кинотерапии в работе с аддикциями, а именно: наркотической зависимостью и созависимостью в юношеском и подростковом возрасте. В работе раскрываются: история развития кинотерапевтического метода, его специфика и характер проведения в группе. Целью данной статьи является теоретический обзор источников по применению данного метода на практике. Кинотерапия довольно молодой раздел арт-терапии, который нуждается в научном обосновании и имеет широкий диапазон в применении. Он не существует как отдельный метод, но является вспомогательным методом, который взаимодействует с такими направлениями как: транзактный анализ, логотерапия, психодрама, символдрама. Неотъемлемым достоинством кинотерапии является то, что она является проективной технологией, которая обладает мотивирующим эффектом в работе с мировосприятием. Кинотерапия довольно современный и доступный метод, применяемый в консультировании. Он направлен на изменение восприятия и формулировку новой объективной оценки реальности клиентом. Являясь разделом арт-терапии, кинотерапия необычайно схожа с библиотерапией, но это не отнимает у нее права занимать место в системе использования искусства в работе с клиентами. Способность избежать «цензуры сознания» и проявление защитных механизмов в процессе терапии способствуют четкой формулировке проблематики клиента и отражению его комплексов в понимании проблем и трудностей, с которыми сталкивается сам клиент.

Ключевые слова: аддикции, синемология, кинотерапия, созависимость, наркотическая зависимость.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-368-375>

Введение

Человеческая жизнь представлена в виде двух векторов. Первый направлен на себя, второй же в сторону зависимости. Выбирая, человек предпочитает либо истину, либо ложь. Главный критерий ложной цели есть выбор, а точнее его отсутствие, заключающееся в проявлении зависимости. Свобода выбора

отражается в том, что субъект предпочитает истинную цель вместо зависимой, которая является результатом ложного выбора. Когда реальность, создаваемая зависимостью, перестаёт удовлетворять человека, он способен сделать шаг к осознанной или неосознанной попытке освобождения себя от нее. В данном случае он не удовлетворён той целью, которая имеет навязчивый характер, в результате чего

он изменяет свой выбор. Но препятствием на пути к истинному выбору становится сама пагубная привычка. Она способствует ограничению выбора, при этом создает свои рамки и правила, насильственно заставляя угождать ей.

Постепенно человеческая жизнь под гнетом зависимости ухудшается и возникают все новые и новые препятствия на пути к личной цели. Несмотря на тот негативный опыт, человек все так же действует в этом направлении, что само собой и является признаком аддиктивного выбора, который, в свою очередь, создает ограничения зависимой реальности и отдаляет человека от поставленных целей.

Человек руководствуется шаблонами и стереотипами, которые были продиктованы самой зависимостью. Выбор, уводящий от своей личности, подводит к жизни, в которой существует своя реальность, отличающаяся от той, которая продиктована истинным выбором. Аддикция или зависимость является некой формой рабства, формой, которая ограничивает выбор человека. Это кандалы, которые, словно паутина, обездвиживают личность и не только ее, но и всех вокруг с кем человек непосредственно связан. И именно она является главным источником и причиной жизненной катастрофы [1, с. 4-5].

В наше время существует огромное количество аддикций, которым подвержены дети и подростки, молодежь, а также трудоспособное население страны. Одна из первых классификация зависимостей была предложена Ц.П. Короленко. Он выделял нехимические аддикции: трудоголизм, игровая, сексуальная, ургентная, шопоголизм, также промежуточные: булимия, анорексия. Помимо этого, были описаны другие виды зависимостей, связанные с развитием современных технологий: компьютерная, интернет-зависимость, зависимость от мобильных телефонов, телеаддикция. Также были включены такие виды аддикций, как: зависимость от упражнений, религиозный фанатизм, kleptomания, «зависимость от веселого вождения авто», «состояние постоянной войны» и др. [2, с. 1].

Все это в совокупности дает понять, что зависимость является не просто проблемой для современной медицины и психологии, но и двигателем в развитии новых методов лечения и технологий работы с субъектами, имеющих какую-либо из вышеперечисленных аддикций. Актуальным в данном направлении является использование различных методов психотерапии и консультирования, возвращающих в реальность и способствующих осознанию скрытых потребностей. К одному из таких методов можно отнести арт-терапию, которая представлена во всем своем многообразии – это библиотерапия, песочная терапия, маскотерапия, глинотерапия, музыкотерапия, а также медитативная живопись и прочее. Одним из разделов данного метода является кинотерапия, которая представлена в виде набора техник, используемых в комплексе с кинофильмами, мультфильмами, видеороликами и клипами. Она схожа с библиотерапией, так как обсуждение строится на анализе отобранных историй, которые апеллируют к проблеме клиента. Кинотерапия, как раздел арт-терапии, включает в себя просмотр фильмов в терапевтических целях под руководством психолога. Фильмы могут быть использованы как часть индивидуальной терапии, групповой терапии или семейной терапии, но особенно полезной кинотерапия оказалась в рамках консультирования пар.

Метафора, символизм и образы часто могут быть использованы терапевтами, так как они помогают тем, кто проходит лечение, исследовать мысли и чувства и обращаться к проблемным областям. Некоторые терапевты работают с людьми, находящимися на лечении, например, для изучения и анализа снов, а другие могут использовать направляемые образы в качестве терапевтического метода. Таким образом, многие могут счесть логичной интеграцию кинофильмов и других форм средств массовой информации, в которых эти и другие литературные элементы часто широко распространены. Фильмы не только содержат символы, но и могут порождать эмпатию, повышать коммуникативные навыки, а также

позволять людям, проходящим терапию, лучше осознавать свои собственные чувства и желания. Просмотр фильмов позволяет зрителям заниматься различными способами - лингвистически, визуально, межличностно и внутриспсихически. Сторонники кинотерапии считают, что это может быть полезно, потому что, как было показано, обучение происходит быстрее, когда информация обрабатывается более чем одним способом.

Кинотерапия развивается по линии библиотерапии, которая является терапевтическим использованием книг и чтения в клинической практике. Термин «кинотерапия» был впервые использован в 1990 году Л. Берг-Кроссом, П. Дженнингсом и Р. Барухом, которые определили эту методику как форму терапии, при которой терапевт подбирает фильмы, имеющие отношение к человеку в области лечения, которые человек может посмотреть самостоятельно или вместе с указанными другими людьми.

Терапевт и человек, проходящий лечение, как правило, сначала обсуждают, как сконцентрироваться на просмотре фильма и как распознать и изучить реакцию на фильм. Реакции на фильм обычно обсуждаются на более позднем сеансе терапии, где терапевт может попросить пациента, проходящего лечение, рассмотреть связь между фильмом и его собственной жизнью. Если пара проходит терапию вместе, ей может быть предоставлен список вопросов для совместного рассмотрения и обсуждения. Фильмы часто могут быть легко интегрированы в терапию, так как они широко доступны и доступны многим людям. Кроме того, большинство людей находят удовольствие от просмотра фильма, а некоторые, возможно, предпочитают эту форму терапевтической работы другим методам.

Преимуществом в использовании фильма является наличие разного рода модальностей: звука, голоса, музыки, света, персонажей, яркости изображений, динамики разворачивания процесса.

Фильм может привести людей к испытанию широкого спектра эмоций. Они потенциально могут открыть человеку глаза на

новые решения для любого количества трудностей и обеспечить много терапевтических преимуществ в дополнение к развлечениям. Они могут дать надежду, послужить примером для подражания и переосмысления проблем. Герои фильмов могут также служить примером различных проблем, с которыми сталкиваются люди. Человек, обращающийся к алкоголю, на терапии, может, например, посмотреть фильм, в котором персонаж достигает освобождения от такой же зависимости, что одновременно вдохновляюще и полезно.

Кроме того, фильмы могут предоставить людям безопасный способ обсуждения их мыслей и чувств. Прямые вопросы от терапевта могут быть пугающими для некоторых людей, особенно для тех, кому трудно открыто делиться своими чувствами. Использование фильма в терапии может обеспечить менее ошеломляющий способ разговора о чувствах, так как позволяет людям исследовать проблемы косвенным образом, связывая их с персонажами фильма. Некоторые люди могут также с большей вероятностью осознать присутствие определенных вопросов в их отношениях и личной жизни, когда они впервые сталкиваются с ними в фильме. Человек в эмоционально оскорбительных отношениях может не осознавать, что эти отношения являются оскорбительными, но вымышленное изображение отношений, которые считаются оскорбительными, может дать человеку более глубокое понимание того, что представляет собой злоупотребление.

Фильм может помочь укрепить связь между людьми. Это может быть отличным способом укрепления взаимопонимания между терапевтом и человеком, проходящим терапию, особенно, если на первый взгляд обсуждение проходит нелегко. Сеансы семейной терапии могут быть также усилены просмотром соответствующих фильмов: семьям может быть легче начать общение, когда они обсуждают вымышленные семьи, которые сталкиваются с проблемами, похожими на их собственные, прежде чем соединить то, что они обнаружили об этих проблемах, с их собственной жизнью. Фильмы составляют основную форму по-

пулярной культуры современности в немалой степени благодаря психофизиологическим свойствам киноносителя, к тому же не требуют умения читать - и это немаловажное преимущество. Хотя фильм справедливо называют «машиной эмоций», он является также мультисенсорным носителем. Больше, чем любое другое средство развлечения и общения, фильмы богато представляют собой вихрь посланий: плоть, разум, идеи, боль, гордость и смех, символы и образы, определяющие то, что мы называем «человеческим состоянием». Экранизация истории и задумка автора является в дальнейшем одним из инструментов психотерапии.

Конотерапия помогает зрителю взглянуть на свою субъективную точку зрения со стороны и определить для себя оптимальные пути разрешения трудной ситуации. В дополнение к этому клиент начинает осознавать происходящее с ним и формирует способность положительно направленной интерпретации его жизненного опыта и всех событий, происходящих как с ним, так и с другими [3; 4]. Мы предполагаем, что кино является достаточно эффективным методом в работе с субъектами, имеющими зависимость, так как он является экологичным, доступным, может использоваться в виде домашнего задания, а также способен обойти «цензуру» сознания.

Исследования о влиянии кино приобрели популярность в период, когда был снят первый кинофильм братьями Люмьер в 1895 году. И так как они были психиатрами, они первыми проявили интерес к использованию фильмов в терапии. Применяв кино, они наблюдали за реакциями пациентов до и после просмотра фильма, а также обратили внимание на работу таких защитных механизмов, как перенос и сопротивление. После этого в 50-х годах появились первые публикации об использовании фильма в терапии. Основоположителем методологии кинотерапевтической практики можно считать итальянского психолога, философа, основателя онтологической школы Антонио Манегетти. Впервые он публикует свою первую книгу «La cineterapia» в 1972 году и дает название своему подходу

«синемология», который представлен в виде аспекта онтопсихологического метода. По его словам, данный подход возник случайно. Это произошло во время просмотра фильма, когда клиенты, которых А. Манегетти знал достаточно хорошо, начали интерпретировать сюжет фильма, и в момент дискуссии он заметил, что то, что они трактуют есть некое отражение проекций их комплексов. В последующем его наблюдения подтвердились, и он открыл синемологию, главная цель которой заключалась не в обучении чему-либо новому или критическому разбору кинофильма, а в проживании клиентами чувств и образов посредством идентификации себя с героями фильмов. В дальнейшем А. Манегетти выделил два вида синемологии: дидактическую и терапевтическую, каждая из которых имеет собственные этапы проведения, подходы в работе с защитными механизмами и психотехники [5, с. 14-15].

Применение кинотерапии можно рассмотреть на примере работы с наркоманией и созависимостью. На сегодняшний день, на основе психологических концепций, наркомания воспринимается как расстройство психотического или невротического круга без выраженной симптоматики. Эффективной же терапевтической практикой в работе с наркотической зависимостью может быть только в случае использования положения теорий, которые не ориентированы на патологию, а значит, не имеют в себе подмены понятия наркотической зависимости каким-либо видом нарушения. Основой для такой практики может выступать теория эго-состояний Эрика Берна и концепция отраженной субъективности В.А. Петровского.

С точки зрения адаптации к окружающей среде, употребление наркотиков является парадоксальным поведением. Это проявляется в том, что данное поведение позволяет субъекту адаптироваться путем саморазрушения. В этом случае последствия наркотической зависимости являются условиями адаптации наркомана в жизни, но только как наркомана.

По данным клинических исследований, известно, что одной из причин наркомании в

юношеском или подростковом возрасте является семья, где человек чувствует генерализованную неудовлетворенность, что понимается как невосполнение дефицита базовых потребностей. Данный процесс не осознается индивидом, поэтому становится генерализованным. При употреблении наркотика у аддикта снижается уровень неудовлетворенности, после чего наркотик становится средством, расширяющим возможности: «все, могу, чувствую и понимаю». Нельзя также исключать среду и субкультуру, в которой человек способен получить удовольствие. Она становится неким инструментом приобщения к употреблению веществ. Поскольку подростковая и юношеская наркомания является семейной проблемой, вторичной профилактикой наркомании будет выступать работа с родными зависимого. Здесь целесообразно применение групповых форм работы с родителями. Ее можно проводить как вместе с реабилитационной программой, так и отдельно. Данный вид работы может повлиять на восприятие и поведение родственников в семье наркозависимого.

Клиническая практика подтверждает необходимость и эффективность проведения групповой работы. Единственный аспект, требующий внимания со стороны специалиста – это поведение созависимых, что выражается в следующем:

Поляризация суждений о том, как вести себя в семье. Например, «И что теперь, мне пылинки с него сдувать?», «Я хочу ему помочь, люблю его, но уже устала»;

Ориентация на советы и рекомендации ведущего: «А если он украдет, то что мне делать?», «Когда просит на дозу, как правильно поступить?»;

Фиксация только на своей проблеме в семье, что приводит к нарушению способности слышать и понимать друг друга: «У вас вон какой сын, а наш...», «Наша проблема не решаема в отличие от вашей»;

Непонимание собственного значения в изменении своего поведения: «Вряд ли я могу на что-то повлиять...», «Ну а я что сделаю?»;

Сосредоточенность на наркомании своего ребенка, что приводит к снижению понимания других проблем в семье («Проблема в наркотиках и только», «А причем тут мы?»);

Обвинение в сторону ведущего тогда, когда он не дает конкретных советов и рекомендаций («Мне нужен другой специалист», «Вы никак не хотите нам помочь»);

Делегация полномочий («Отправьте его уже куда-нибудь», «Помогите мне, сможете ли вы поговорить с ним?»);

Недоверие по отношению к ведущему и к другим участникам, проявляющееся в виде подозрений и закрытости («Вы не понимаете, что происходит», «Всегда виноваты родители, а как же общество, государство?»);

Избегания обсуждения ситуаций, касаемо самой личности участника и его семьи («Там точно такая же ситуация, что же им делать?», «В наше время не было такого, это началось недавно»)

В данной работе огромное значение имеет отслеживание защитных механизмов и помощь в понимании его влияния на сознание участников. Также важно направлять участников на логическое, рациональное разъяснение жизненных ситуаций и трудностей, с которыми они сталкиваются день изо дня. Ориентация на группу позволит психологу составить программу, которая может быть как реабилитационной, так и профилактической. Психолог в нее может внести следующие фильмы:

- «На глубине 6 футов»,
- «Вход в пустоту»,
- «Помутнение»,
- «Грязь»,
- «Реквием по мечте» [6, с. 71-76].

Кинотерапия содержит в себе множество техник и упражнений, одно из популярных – это упражнение «Кино», цель которого заключается в самовыражении, в принятии себя и в научении безоценочному отношению к окружающим. Данное упражнение может проводиться с подростками и юношами.

Инструкция звучит следующим образом: представь, что тебе тридцать лет, в этот пе-

риод про тебя сняли кино и сейчас ты его смотришь. Расскажи пожалуйста, кем ты являешься в данном фильме, опиши свою внешность, образ, деятельность, которой ты увлекаешься. Теперь на листе бумаге ты можешь изобразить основные кадры из фильма. Нравится ли тебе такой сюжет, что бы ты хотел изменить, дополнить или убрать? Какой жанр фильма ты бы предпочел в истории своего фильма? Кого из героев ты бы хотел видеть рядом с собой? Данное упражнение имеет не только терапевтический характер, но и диагностический, где психолог может включить момент обсуждения для поддержки участников, имеющих наркотическую или другие виды зависимостей [7, с. 258].

Заключение

Применение кинотерапии в работе с аддикциями может выступать как дополнительный метод, позволяющий снизить уровень влияния защитных механизмов, сформировать терапевтический альянс, создать благоприятную атмосферу для взаимодействия участников в группе, а также вывести на обсуждение проблему, которая отражена в кинокартине. Эффективность кинотерапии заключается в том, что она позволяет понять свои искажения в восприятии проблемы с помощью обсуждения в группе, а также помогает в формировании трезвой оценки своих возможностей в изменении паттернов поведения.

Список литературы

1. «Другие наркотики, или Homo Addictus». - Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2006.
2. Егоров А. Ю., Голенков А. В. Поведенческие аддикции. // Вестник ЧГУ. - 2005. - №2. - 14 с.
3. Захарова Е.И., Карабанова О.А. Кинотерапия: современный взгляд на возможности применения. – М., 2018.
4. Берг-Кросс Л., Дженнингс П. и Барух, Р. Кинотерапия: Теория и применение. Психотерапия в частной практике. - 1990.
5. Красин С.А. Введение в режиссируемую фильмотерапию - Харьков: ФЛП «Рубашкин», 2018.
6. Березин С. В. Кинотерапия и кинотренинг. Практическое пособие для психологов и социальных работников. – Самара, 2003.
7. Брюн Е.А., Цветков А.В. Практическая психология зависимости. - М.: Наука, 2014.

References

1. «Drugie narkotiki, ili Homo Addictus» [Other drugs, or Homo Addictus] (Publishing house of the Institute of Psychotherapy, Moscow; 2006).
2. Egorov A. Yu., Golenkov A.V. Povedencheskie addikcii [Behavioral addictions], Vestnik ChGU [Bulletin of ChSU], 2, 14 (2005).
3. Zakharova E.I., Karabanova O.A. Kinoterapija: sovremennyj vzgljad na vozmozhnosti primenenija [Film therapy: a modern view on the possibilities of application] (Moscow, 2018).
4. Berg-Cross, L., Jennings, P. and Baruch, R. (1990). Kinoterapija: Teorija i primenenie. Psihoterapija v chastnoj praktike [Film therapy: Theory and application. Psychotherapy in private practice], 1990.
5. Krasin S.A. Vvedenie v rezhissiruemuju fil'moterapiju [Introduction to directed film therapy] ("Rubashkin", Kharkov, 2018).
6. Berezin S. V. Kinoterapija i kinotrening [Film therapy and film training]. Practical guide for psychologists and social workers (Samara, 2003).
7. Brun E.A., Tsvetkov A.V. Prakticheskaja psihologija zavisimosti Practical psychology of addiction (Nauka, Moscow, 2014).

А.В. Лавров, Е.В. Нигай, И.В. Андреев

Орталық-Қазақстан Академиясы, Қарағанды, Қазақстан

Тәуелділермен жұмыста кинотерапияны қолдану

Аңдатпа. Бұл мақалада нашақорлыққа қарсы, атап айтқанда, жасөспірімдер арасындағы есірткіге тәуелділікпен жұмыс жасауда кинотерапияны қолдану қарастырылады. Аталмыш жұмыста мына мағыналар ашылады: терапия әдісінің даму тарихы, оның ерекшелігі және терапия әдісін топта жүргізудің сипаты. Мақаланың мақсаты-осы әдісті тәжірибеде қолдану бойынша шығу тегіне теориялық шолу.

Кино терапиясы-бұл ғылыми негіздемені қажет ететін және қолданудың кең ауқымы бар арт-терапияның өте жас тармағы. Ол жеке әдіс ретінде емес, транзакциялық талдау, логотерапия, психодрама, символизм сияқты бағыттармен өзара әрекеттесетін көмекші әдіс. Кинотерапияның ажырамас артықшылығы-бұл әлемді қабылдаумен жұмыс жасауда ынталандырушы әсері бар проективтік технология. Кино терапиясы кеңес беруде қолданылатын өте заманауи және қол жетімді әдіс. Ол клиентке шындықты қабылдауда және тұжырымдауда жаңаша объективті бағалауға бағытталған. Арт-терапияның бір бөлімі бола отырып, кино терапиясы библиотерапияға өте ұқсас, бірақ бұл оған клиенттермен жұмыс жасауда өнерді пайдалануға кедергі болмайды. «Сана цензурасынан» қашпақтау және терапия процесінде қорғаныс механизмдерінің көрінуі клиенттің проблематикасын нақты тұжырымдауға және оның комплекстерін клиенттің өзі кездесетін проблемалар мен қиындықтарды түсінуде көрсетуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: тәуелділіктер, синемалогия, кинотерапия, бірлескен тәуелділік, есірткіге тәуелділік.

A.V. Lavrov, E.V. Nigay, I.V. Andreev

Central-Kazakhstan Academy, Karagandy, Kazakhstan

The use of film therapy in work with addiction

Abstract. The article discusses the use of film therapy in working with addictions, including drug addiction and co-dependency in adolescence. The article reveals the history of the development of the film therapy method, its specificity, and the nature of its conduct in a group. The purpose of this article is to provide a theoretical review of the sources on the application of this method in practice. Film therapy is a rather young branch of art therapy that needs to be scientifically substantiated and has a wide range of applications. It does not exist as a separate method, but it is an auxiliary method that interacts with such areas as transactional analysis, logotherapy, psychodrama, and symbolic drama. An integral advantage of film therapy is a projective technology that has a motivating effect in working with the worldview. Film therapy is a fairly modern and affordable method used in counseling. It is aimed at changing the perception and formulation of a new objective assessment of reality by the client. Being a section of art therapy, film therapy is unusually similar to bibliotherapy. But this does not give it the right not to take its place in the system of using art in work with clients.

The ability to avoid «censoring the mind» and the manifestation of defense mechanisms in the process of therapy contributes to a clear articulation of the client's problems and a reflection of his complexes in understanding his own problems and difficulties faced by the client.

Keywords: addictions, cinemology, cinemotherapy, codependency, drug addiction.

Сведения об авторах:

Лавров А.В. – автор для корреспонденции, магистр социальных наук, преподаватель кафедры педагогики и психологии, Центрально-Казakhstanская Академия, пр. Бухар жырау, 20, Қарағанда, Қазақстан.

Нигай Е.В. – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии, Центрально-Казakhstanская Академия, пр. Бухар жырау, 20, Қарағанда, Қазақстан.

Андреев И.В. – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии, Центрально-Казakhstanская Академия, пр. Бухар жырау, 20, Қарағанда, Қазақстан.

Lavrov A.V. – **Corresponding author**, Master of Social Sciences, lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of the Central Kazakhstan Academy, 20 Bukhar-Zhyrau str., Karaganda, Kazakhstan.

Nigai E.V. – Master of Social Sciences, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology of the Central Kazakhstan Academy, 20 Bukhar-Zhyrau str., Karaganda, Kazakhstan.

Andreev I.V. – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology of the Central Kazakhstan Academy, 20 Bukhar-Zhyrau str., Karaganda, Kazakhstan.

С.А. Мустафаева
Г.Б. Ниетбаева
А.К. Сатова

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан
(E-mail: sitora555.87@mail.ru, mika-argin@mail.ru, satova57@mail.ru)

Художественное сюжетно-ролевое моделирование учебных ситуаций как средство развития гуманитарно одаренных старшеклассников

Аннотация. В данной статье представлены методика и анализ эксперимента, направленного на развитие гуманитарной одаренности старших школьников. Авторами предлагается новый подход к работе с учащимися гуманитарных школ, позволяющий использовать средства киноискусства для усовершенствования их социальной направленности. Ядром разрабатываемой методики является система учебных ситуаций, перенесенных в сюжетно-ролевое пространство, а также кинотерапия.

Базовым образовательным учреждением для проведения психологического эксперимента, о котором пойдет речь в данной статье, являлась гимназия «Лика» – негосударственное учреждение образования Республики Казахстан с общественно-гуманитарным направлением для учащихся 5-11 классов, ведущее образовательную деятельность в соответствии с государственной лицензией № 0001666 от 21 июля 1999 года. Содержание учебного процесса в данной гимназии базируется на государственном общеобразовательном стандарте Республики Казахстан.

В 2019 году ученики 8 класса вышеназванной гимназии приняли участие в съемках авторского художественного учебного фильма под названием «Маленькая большая история». В ходе нашего исследования картину представили ученикам гимназии «Лика». После просмотров проводился опрос для выявления психологического воздействия кинематографа на процесс социального развития. Результаты проведенного исследования позволили сделать важные для науки выводы.

Ключевые слова: одаренность, сюжетно-ролевое моделирование, кинотерапия, кино, гуманизация образования.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-376-381>

Введение

Демократизация жизни современного общества, утверждение отношения к человеку как высшей ценности социального бытия стали условиями выявления и развития его творческого потенциала, становления личности и гражданина. Это, в свою очередь, актуализи-

ровало проблему гуманизации образования. Его ориентация на личность и ее развитие приобретает в настоящее время характер ведущей тенденции, что отражено в основных нормативных документах. В Законе Республики Казахстан «Об образовании» отмечается: «Воспитательные программы в организациях образования являются составляющей частью

образовательного процесса и направлены на формирование патриотизма, гражданственности, интернационализма, высокой морали и нравственности, а также на развитие разносторонних интересов и способностей обучающихся, воспитанников» [2, ст. 28, п.3].

Идея гуманизации предполагает осуществление принципа всестороннего развития в образовании с непрерывным общим, социально-нравственным и профессиональным развитием личности.

Кроме того, в связи с информационной революцией и качественным скачком в развитии новых технологий возникла острая потребность общества в людях, способных нестандартно решать возникающие проблемы, вносить новое содержание во все сферы человеческой жизнедеятельности. Поэтому сохранение и преумножение национального интеллектуального и творческого потенциала превратилось в одну из ключевых задач образовательной политики разных стран мира [5, с. 21].

В ходе нашего исследования выявлены теоретические и методологические основы использования художественного фильма как средства гуманитарного развития подростков - способности «любить и ценить себе подобных» (URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/гуманитарность>). Определены критерии отбора художественных фильмов, обладающих соответствующим потенциалом. Подготовлен авторский художественный учебный фильм и разработано учебно-методическое сопровождение, позволяющее использовать средства киноискусства для формирования значимой социальной направленности ученика старших классов.

В 2019 году ученики гимназии «Лица» приняли участие в съемках авторского художественного учебного фильма под названием «Маленькая большая история» (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-Q3Wp1uFwFU>).

Режиссером короткометражной картины выступила автор данной статьи Ситора Мустафаева. Основной целью создания учебного фильма было выявление психологического воздействия киноискусства на формирование гуманитарного развития старших школьни-

ков. При этом некоторые школьники принимали непосредственное участие в процессе съемок, а именно: исполняли главные роли. По завершении кинопроизводственных работ фильм был показан широкой аудитории и экспертам кино в рамках кинофестиваля «Кинокимерия – 3», получил награду и положительные рецензии [4, с.103].

В ходе нашего исследования картину представили ученикам гимназии. После просмотров проводились опросы для выявления психологического воздействия кинематографа на формирование социального развития. Кроме того, учеников, исполнивших главные роли в картине, попросили поделиться своими переживаниями относительно того, как изменилось их отношение к людям в целом, к профессии актера и учителя. Проводились беседы и упражнения, позволившие сделать ряд выводов.

Художественное кино является эффективным средством гуманитарного развития школьников. Использование кинофильмов в процессе работы школьного психолога также способствует творческой направленности ученика, показателями которой является совокупность художественно-эстетических, интеллектуальных, коммуникативных, культурологических способностей, познавательных, художественно-эстетических потребностей и мотивов, наличие субъектного отношения к действительности и объективной картины мира в сознании.

Интеграция художественного кино в психологический процесс социального развития старших школьников создает условия для органического слияния чувственного и рационального познания. Формирующаяся личность становится субъектом этих двух видов деятельности, а совокупность способностей, выращиваемых в их единстве, является базой формирования духовно-нравственно потенциала.

Методология исследования

Психолого-педагогические исследования ученых (А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, А.В.Запорожец, В.П.Зинченко

А.М. Матюшкин и др.) убедительно доказывают, что искусство и познание - это особые виды деятельности, в которых творчество субъекта может выполняться в наибольшей степени. Л.С. Выготский утверждал, что «настоящая природа искусства всегда несет в себе нечто претворяющее, преодолевающее обыкновенное чувство, и тот же самый страх, и та же самая боль, и то же волнение, когда они вызываются искусством, заключают в себе еще нечто сверх того, что в них содержится» [1, с. 282]. Говоря о самом важном назначении искусства Л.С. Выготский, вероятно, имел в виду катарсис, очищение. В то время как прикладное значение искусства ученый, в конечном счете, сводит к его воспитывающему, нравственному действию.

Художественное сюжетно-ролевое моделирование учебных ситуаций – метод, предполагающий формирование эпизодов из жизни школьников изобразительными средствами. Метод направлен на развитие гуманитарных и творческих способностей учащихся. Эстетическое и нравственное обогащение заключается в предоставлении подростку возможности более глубоко заниматься самопознанием, выходя за рамки обычной школьной программы. В таких условиях подросток находится в ситуации активного взаимодействия со сверстниками, благодаря чему может самостоятельно оперировать культурными знаками, осваивать их как средство самовыражения. Ядром разрабатываемого метода являются система учебных ситуаций, перенесенных в сюжетно-ролевое пространство, а также кинотерапия.

Такой способ организации учебной работы позволяет каждому ребенку проявить себя с неожиданной стороны, попробовать себя в незнакомой роли или ситуации, активно применять фантазию и воображение, открывая тем самым возможности для творческой реализации каждого учащегося и для выявления сфер его интересов и способностей [6, с. 4].

По результатам обсуждения проведенного эксперимента отдельно отмечены особые возможности кинотерапии, а именно, подхода к кинотерапии, при котором используется

не готовое художественное произведение, а организуется съемка короткого сюжета, главным героем которого становится сам клиент. Возникнув как психотерапевтический метод, кинотерапия, в настоящее время широко используется как метод психологического воздействия в ходе развивающей работы и для решения образовательных задач [3, с.4].

Каким же образом киноискусство обеспечивает развитие гуманитарной одаренности? - Перейдем к анализу психологического воздействия кино на социальное развитие старших школьников на примере нашего фильма «Маленькая большая история».

Описание фильма предложено рецензентом Лебедевой Н. А. – д.ф.н., профессор, г. Киев, Украина. Автор сценария и режиссер – Ситора Мустафаева, продюсер и оператор-постановщик – Оскар Бахтеев.

В основе сюжета лежит реальная история из жизни школьников.

«Фильм начинается очень живописно: крупный план идущего снега за окном, снег на жёлтых листьях, что ещё не опали с деревьев; крупный план голубя, перья которого тоже запорошены снегом. Голос за кадром совпадает с изображением выглядывающего в окно подростка, медленно идущей пожилой женщины: «Давно, жил у нас на улице странный человек. Звали его Ефимом, но все люди называли его «Юшкой»», – и начало рассказа А.Платонова «Юшка» разворачивается перед зрителем уже мультипликационно.

После мультипликации видим старенькую учительницу, которая идёт по снегу на работу.... Приходят старшеклассницы: юные и модные, красивые и гордые, а может они воплотили гордыни? Они не учили домашнее задание, не читали рассказ «Юшка». Учительница всё понимает и поэтому продолжает чтение им рассказа сама, чтоб «не заметить», как девушка убивает книгой муху на подоконнике, как спит мальчик на парте, как ученица ест конфету, как шепотом выясняют отношения два подростка...

Кульминация заключена в том, что, желая подделать оценки в журнале, дети разливают на него чай, запачкав самую модную девушку. В гневе она выбрасывает сапоги учитель-

ницы в окно... Учительница ничего не сказала, лишь пошла домой практически босой...

Главный герой фильма догнал её со словами: «Нина Андреевна, Ваши сапоги». На что учительница ответила: «Не надо, хороший мой, я так дойду...» Естественно, что следующий урок литературы был отменен.

Результаты

А) Создание условий для формирования следующих ценностных приоритетов школьников: зрелость суждений; свобода, самостоятельность, независимость в суждениях и поступках; ответственность и чувство долга; твердая воля; честность; чуткость.

Б) Проработка личностных подсознательных паттернов в отношении людей разных возрастов и профессий.

Например, мы предлагаем ученикам прочитать отрывки из фильма в виде текста и обратить внимание на то, какие слова и выражения используют учитель и ученик. Затем мы просим их примерить на себя обе роли.

Далее мы рассматриваем эпизоды, в которых ученики выражают свое отношение в педагогу, и обсуждаем, какие чувства и эмоции побуждают ученика вести себя конструктивно/деструктивно. Затем разбираем пример проявленной агрессии учеников по отношению к учителю.

Формированию нравственных основ личности школьника, с нашей точки зрения, способствуют, к примеру, такие задания:

1) Ответьте на вопросы:

- Какими качествами должен обладать учитель, чтобы добиться успеха в своей профессии?

- Как эти качества соотносятся с нравственными законами?

- Что первично: нравственное или профессиональное, и стоит ли расчленять эти понятия?

- Что может заставить человека отказаться от больших денег?

2) Охарактеризуйте главного героя как учителя и как личность;

3) Поразмышляйте на тему: какие личностные качества необходимы человеку, чтобы добиться успеха в жизни и т.д.

Выводы

Художественное сюжетно-ролевое моделирование учебных ситуаций обладает психолого-педагогическим потенциалом в силу того, что может использоваться в качестве интерпретационного пространства для работы с сознанием студента по выработке собственного мнения, укрепления потребности иметь это мнение. Художественный фильм представляет собой контекст, из которого можно вычленивать личностные смыслы.

Критериями отбора художественных фильмов, обладающих личностноформирующим потенциалом являются:

- эстетический (отбираются фильмы, соответствующие категории художественной ценности);

- профессионально-этический (определяются воспитательный потенциал фильмов, возможность использовать их с целью формирования у студентов профессионально и личностно-релевантных качеств);

- природосообразный (отбор фильмов производится с учетом психологических и социальных особенностей школьного возраста);

- эмоциональный (учитываются интересы и жанровые предпочтения школьников).

Список литературы

1. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Изд-во «Директ-Медиа», 2014.
2. Закон Об образовании РК № 319-III от 27.07.2007 г. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> (дата обращения: 20.06.22).
3. Захарова Е.И., Карабанова О.А. Кинотерапия: современный взгляд на возможности применения. // Национальный психологический журнал. – 2018. - № 2 (30).

4. Лебедева Н. А. Фильм-победитель Казахстана на XIV Международном кинофестивале «Кинотерапия 2019» в контексте феномена аниматорского кино - URL: <http://ippo.selfip.com:85/izvestia/wp-content/uploads/2017/12/PSIKHOLOGIYA-ODARENnosti-ITVORCHESTVA-2.pdf> (дата обращения: 20.06.22).
5. Марголис А.А., Рубцов В.В. Государственная политика в сфере образования одаренных учащихся // Психологическая наука и образование. - 2011. - № 43.
6. Рубцова Н.А. Сюжетно-ролевое моделирование учебных ситуаций как средство выявления и развития гуманитарно одаренных детей. // «Психологическая наука и образование». - №3. – 2012.

References

1. Vygotsky L.S. Psihologija iskustva [Psychology of Art] (Publishing House «Direct-Media», Moscow, 2014).
2. Zakon Ob obrazovanii RK № 319-III ot 27.07.2007 g. [Law on Education of the Republic of Kazakhstan No 319-III dated July 2007] (Accessed: 20.06.22).
3. Zakharova E., Karabanova O. A. Kinoterapija: sovremennyy vzgljad na vozmozhnosti primeneniya [Film therapy: a modern look at possibility of application], Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal [National Psychological Journal], 2 (30) 2018.
4. Lebedeva N. A. Fil'm-pobeditel' Kazahstana na XIV Mezhdunarodnom kinofestivale «Kinokimmerija 2019» v kontekste fenomena animatorskogo kino [Film-winner of Kazakhstan at the XIV International Film Festival «Kinokimmeria 2019» in the context of the phenomenon of amateur cinema]. Accessed: <http://ippo.selfip.com:85/izvestia/wp-content/uploads/2017/12/PSIKHOLOGIYA-ODARENnosti-ITVORCHESTVA-2.pdf> (Accessed: 20.06.22).
5. Margolis A.A., Rubtsov V.V. Gosudarstvennaja politika v sfere obrazovanija odarennyh uchashhihsja [State policy in the education of gifted students], Psihologicheskaja nauka i obrazovani [Psychological science and education], 41 (2011).
6. Rubtsova N.A. Sjuzhetno-rolevoe modelirovanie uchebnyh situacij kak sredstvo vyjavlenija i razvitija gumanitarno odarennyh detej [Plot-role modeling of educational situations as a means of identifying and developing humanitarian gifted children]. Psihologicheskaja nauka i obrazovani [Psychological Science and Education], 3 (2012).

С.А. Мустафаева, Г.Б. Ниетбаева, А.Қ. Сатова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Білім жағдайындағы көркем сюжетті-рөлдік моделі жоғары сынып оқушыларының гуманитарлық дарындылығын дамыту құралы ретінде

Аңдатпа. Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының гуманитарлық дарындылығын дамытуға бағытталған эксперименттің әдістемесі мен талдауы келтірілген. Авторлар гуманитарлық мектептердің оқушыларымен жұмыс істеудің жаңа тәсілін ұсынады, бұл олардың әлеуметтік бағытын жақсарту үшін кино өнерінің құралдарын пайдалануға мүмкіндік береді. Өзірленіп жатқан Әдістеменің өзегі-рөлдік кеңістікке көшкен оқу жағдайларының жүйесі, сондай-ақ кинотерапия.

Осы мақалада талқыланып отырған психологиялық эксперимент жүргізуге арналған базалық білім беру мекемесі «Лица» гимназиясы – 1999 жылғы 21 шілдедегі № 0001666 мемлекеттік лицензиясына сәйкес білім беру қызметін жүргізетін, 5-11 сынып оқушыларына арналған қоғамдық-гуманитарлық бағыты бар Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес білім беру мекемесі болды. Осы гимназиядағы оқу процесінің мазмұны Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпы білім беру стандартына негізделді.

2019 жылы жоғарыда аталған гимназияның 8 сынып оқушылары «Кішкентай үлкен тарих» атты авторлық көркем оқу фильмінің түсіріліміне қатысты. Зерттеу барысында сурет «Лица» гимназиясының оқушыларына ұсынылды. Қаралғаннан кейін кинематографтың әлеуметтік даму процесіне психологи-

ялық әсерін анықтау үшін сауалнама жүргізілді. Жүргізілген зерттеу нәтижелері ғылым үшін маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: дарындылық; рөлдік модельдеу; фильм терапиясы; кино; білім беруді ізгілендіру.

S.A. Mustafayeva, G.B. Nietbaeva, A.K. Satova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**Artistic story-role modeling of educational situations as a means
of developing humanities gifted high school students**

Abstract. This article presents the methodology and analysis of an experiment aimed at the development of humanitarian giftedness of senior schoolchildren. The authors propose a new approach to working with students of humanities schools, which allows using the means of cinematography to improve their social orientation. The core of the developed methodology is a system of educational situations transferred to the plot-role space, as well as film therapy.

The basic educational institution for conducting a psychological experiment, which will be discussed in this article, was the gymnasium «Lika» – a non-governmental educational institution of the Republic of Kazakhstan with a social and humanitarian direction for students of grades 5-11, conducting educational activities in accordance with state license No. 0001666 dated July 21, 1999. The content of the educational process in this gymnasium is based on the state educational standard of the Republic of Kazakhstan.

In 2019, students of the 8th grade of the above-mentioned gymnasium took part in the filming of an author's art educational film called «Little Big Story». In the course of our research, the picture was presented to the students of the gymnasium «Lika». After the screenings, a survey was conducted to identify the psychological impact of cinema on the process of social development. The results of the study made it possible to draw important conclusions for science.

Keywords: professional and personal enhancement of senior schoolchildren, film therapy, movie, humanization of education.

Сведения об авторах:

Мустафаева С.А. – докторант кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан.

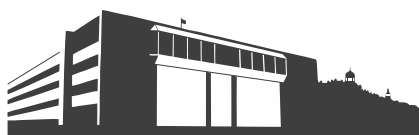
Ниетбаева Г.Б. – автор для корреспонденции, PhD, ассоциированный профессор кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан.

Сатова А.К. – д.п.н., профессор кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан.

Mustafayeva S.A. – Ph.D. student of the Department of General and Applied Psychology, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Nietbaeva G.B. – **Corresponding author**, Ph.D., Associate Professor of the Department of General and Applied Psychology, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Satova A.K. – Doctor of Psychology, Professor, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

IRSTI 05.11.61

H. Beshherli¹, M. Sanatkanuly²
M. Kudabekov², N. Baigabylov²

¹Ankara Haci Bayram Veli University, Ankara, Turkey

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: hayati.besirli@hbv.edu.tr, madi_01_15@mail.ru, k-medet@bk.ru, n.baigabylov@mail.ru)

Methadone use in opioid substitution therapy for drug dependence

Abstract. *Anti-methadone hysteria' has reached colossal proportions. It is raging today on the Internet sources specializing in combat drug addiction and popularizing public health. The topic of opioid substitution treatment has long gone beyond the level of scientific discussion. It has become a confrontation between two ideologies. No matter how controversial the assertion about OST may seem, it is necessary to get to the heart of the issue. The article describes the scheme for the use of opioid substitution therapy in Kazakhstan and contains criticism of the maintenance therapy opponents, as well as the arguments of its supporters.*

Keywords: *opioid substitution treatment, drug treatment, drug addiction, methadone.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-382-388>

Introduction

According to modern theories, opioid addiction is a disease of the central nervous system in which the biochemistry changes in the active centers (receptors) of the brain. And as a result of this, the need for opiates becomes biologically determined, and very often irresistible. The most competent point of view remains that opioid dependence is a chronic relapsing condition that is difficult to control. It manifests itself as an irresistible attraction (addiction) to drugs despite the negative social and health consequences. Not all cases of addiction are chronic, and that's true. Some people who meet the diagnostic criteria

of drug addiction stop using drugs completely without any medical treatment. However, most people with addiction disorders often relapse after treatment. Moreover, it is considered that such people remain vulnerable for many years or even perhaps the whole of their lives.

It is important to understand that:

- up to 50% of opioid users may suffer from other psychiatric disorders including anxiety, depression, and antisocial disorders;
- one in four opioid users who visit a healthcare organization has a risk of suicide and self-harm;
- almost one in ten people have persistent severe mental health problems which require close touch with psychiatric organizations' specialists.

Inclusion of opioid substitution treatment (hereinafter referred to as OST) in the program has a significant positive impact on the mental, physical, and social condition of such patients.

Problem statement

OST is a type of long-term combined treatment for opioid dependence. It involves the use of legal pharma drugs that help to prevent withdrawal symptoms (the sweats) and block cravings for illegal opioids. Besides patients receive psychological care and social support. Due to OST patients do not need to look for illicit drugs and do injections of them. And this fact sharply reduces the risk of being infected by HIV, overdose, criminalization, and other negative consequences of illicit drug use. Withdrawal from heroin and similar fast-acting opioids in favor of long-acting opioid medications (for example, methadone) normalizes metabolic processes in the brain over time and allows patients to stop OST in the future in case they are really willing to give it up.

Scientific evidence suggests that a combined approach to medication treatment (OST) and psychological support under constant monitoring works best to treat opioid dependence. Success requires that patients followed the treatment program for a long time (at least 2 years, and sometimes for even more years) receiving all the benefits that such therapy provides. The practice has shown that substitution maintenance therapy (hereinafter referred to as SMT) is the most effective form of treatment for the majority of people suffering from opioid dependence.

Results and discussion

In Kazakhstan, opioid (maintenance) substitution therapy has been implemented since 2008 with the support of the Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis, and Malaria. From 2008 to 2020, 1 331 patients in 10 regions of the country received treatment as part of the substitution maintenance treatment program (hereinafter referred to as SMT).

Psychological support for SMT patients includes motivational interviewing and cognitive-behavioral psychotherapy [1].

Medication care for the people taking part in the SMT program is provided by opioid agonists in the maintenance treatment rooms. SMT rooms operate in 15 cities around the country such as Almaty, Uralsk, Atyrau, Aktobe, Semey, Ust-Kamenogorsk, Pavlodar, Ekibastuz, Karaganda, Temirtau, Taraz, Kostanay, Rudny, Lisakovsk, and Kyzylorda. In accordance with the approved standard for the organization of medical and social assistance in the field of mental health to the population of the Republic of Kazakhstan, such rooms provide the following services:

- 1) services under the program of maintenance treatment with opioid agonists including the issuance of drugs, psychosocial counseling in accordance with an approved clinical protocol;
- 2) improving the life quality of and social adaptation of patients with opioid dependence;
- 3) reducing the risk and quantity of illegal drugs and psychotropic substances use;
- 4) reducing the risk of transmission of HIV and other concomitant diseases among people who use injection drug;

Table 1. Indications for SMT

Main criteria	Additional criteria
<ul style="list-style-type: none"> - diagnosis (F11.2) Mental and behavioral disorders due to use of opioids, dependence syndrome; - ability to give informed consent; - age over 18 years old. 	<ul style="list-style-type: none"> - established diagnosis of HIV; - established diagnosis of hepatitis B, C, D, G; - confirmed experience of injecting drug use for at least 3 years; - at least two hospitalizations in a hospital with a diagnosis of (F11.2) Mental and behavioral disorders due to use of opioids, dependence syndrome; - pregnancy.

5) increasing commitment to antiretroviral therapy among people infected with HIV and opioid dependency [1].

Indications for maintenance treatment with opioid agonists are the presence of all main criteria and one of the additional ones listed in Table 1.

Methadone, a long-acting opioid drug, approved for use and registered under the code RK-LS-No121922 is used to provide medical assistance to persons participating in the SMT program in Kazakhstan [2]. The daily dose of methadone hydrochloride is determined by the level of neuroadaptation to opioids with tolerance to opiates while the starting dose is 10 mg, and with established physical dependence – 20-30 mg. The duration of the patient's treatment at this stage is 6 months or more. An optimal dose of methadone hydrochloride is 60-120 mg/day. In case of planned completion/early refusal of treatment, the daily dose of the drug may be reduced on average by 2.5-5 mg per week without severe opioid withdrawal symptoms. During dose reduction, the patient should be regularly examined and there should be adjusted dosages, if clinically necessary. In case of exclusion of the patient, it is recommended to reduce the drug dose daily by 5 mg until reaching 30 mg/day. Further, the daily dose reduction of the drug should be 2 mg until complete cancellation.

In all these cases it is also possible to develop an individual dose reduction scheme for the drug by the attending physician together with the patient. For patients diagnosed with tuberculosis, the initial priority of the service is to treat active tuberculosis, i.e., while the patient is hospitalized, methadone is not available to him. Treatment for patients having viral hepatitis is carried out in combination with other pharmacotherapy without waiting for the onset of opioid withdrawal. Patients with HIV are primarily stabilized with the help of SMT after which they are given antiretroviral therapy. Opioid agonist maintenance treatment with methadone is recognized as the most appropriate for pregnant and breastfeeding patients [3].

According to official data, in early 2020, there were treated 296 people under the SMT program which is only 0.3% of the estimated number of

people who use opioid drugs (94 600 people) [4], 235 of which were men, and 61 women. In addition, the number of people living with HIV in the program is 109 people, and 92 (84%) of them are taking antiretroviral therapy. On July 2021, 326 people have taken part in the program, 117 of which are patients with HIV [5].

According to narcologists, methadone therapy does not cure drug addiction by 100%. At the same time, it makes patients' lives easier. It helps to return them to society, control the risks of contracting incurable diseases, and significantly reduce the crime rate [2]. According to the Mental Health Center, 330 participants completed the program with positive results on a scheduled basis; 127 participants found families; 560 people were employed. There is a decrease in the criminal behavior of program participants: 78% (1038 participants) had criminal experience before being included in the program, and 565 of them had multiple convictions. Over 12 years of the program implementation, 61 participants of the program were convicted [6].

However, opioid substitution treatment is often criticized. In 2010, the Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan, and then in 2015 the Prosecutor General's Office initiated checks on the legitimacy of the OST program implementation on behalf of the Security Council of the Republic of Kazakhstan. Then it was recommended to terminate the program ahead of schedule and withdraw patients from the program with a gradual reduction of methadone doses. The monograph Formation and Prospects for the Development of the Institute for Drug Use Level Assessment in Kazakhstan, a study by a group of researchers from the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, notes the following reasons why further implementation of the OST program is inexpedient:

- failed to reduce the incidence of HIV; the project does not provide for the resocialization of persons being treated;
- no motivation to give up drugs;
- strong aggressive behavior during methadone withdrawal (the sweats);
- no effect on law-abiding behavior education.

It also says that by the protocol decision of the IHS (the interdepartmental headquarters for

coordinating the activities of state bodies aimed at combating drug addiction and drug dealing) meeting in 2018, the Ministry of Healthcare was given a recommendation on the inappropriateness of using OST [5].

In June 2017, the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan demanded to stop the implementation of the program. Then was created an Intersectoral Working Group of 17 people. Their task of them was to evaluate the program's effectiveness. The working group prepared a resolution concluding that OST is effective in Kazakhstan and should be continued but some of its members initiated an alternative study with the cooperation of the police. The conclusions of the alternative examination turned out to be predictable. Therefore, in January 2018, the admission of new patients to the opioid substitution therapy centers was temporarily stopped. Meanwhile, the Kazakhstan Union of People Living with HIV appealed to the President not to close the project [2].

Parliamentarians also have repeatedly expressed their opinion against the implementation of the opioid substitution therapy program in Kazakhstan [7]. They believe that an analog of heroin and morphine could undermine national security in the country. In confirmation of this, the following fact was cited in the document 'Expanding the Availability of Opioid Substitution Therapy in the Republic of Kazakhstan in 2010-2014: Review of the Situation, Action Plan and Operational Implementation Plan', that a delay in methadone supply for at least of one day threatens the country with socio-political unrest [2].

Among the arguments of opponents of opioid agonists therapy were also the following:

- the imposition of 'harm reduction programs' by the West and the creation of a new type of drug business with Western money coming to Kazakhstan through non-governmental organizations [2];

- research and clinical trials of methadone in Kazakhstan were carried out in violation of the requirements stipulated by the legislation and in favor of OST [8];

- refusal of the neighboring countries – Russia and Uzbekistan – from the OST program [9];

- use of methadone is not a treatment for drug addicts, it only serves to transfer them to a harder drug that has more devastating consequences [10].

Supporters of maintenance therapy try another argument in favor of the further implementation of the OST program.

Obviously, methadone medicine is a drug. But it is far from the drug use which is threatening with corresponding negative consequences – from overdoses and abscesses to death behind bars or in a hospital. Methadone at an adequate dose does not cause euphoria in patients with chronic opioid dependence. Moreover, it is prescribed under strict supervision, and under controlled conditions, which, unlike street drugs makes this drug safer and more effective for opioid dependence treatment. Also, proper, and stable opioid substitution treatment of the patient usually does not even make him try to get illicit opioids, as methadone blocks the euphoric effect of these drugs. Patients getting supportive treatment do not have physiological or behavioral abnormalities, as happens with street opioids. Among other things, a patient who participates in the OST process learns life-saving skills, whereas a person who uses street opiates uncontrollably becomes indifferent to his or her own health and the health of his or her loved ones.

Conclusion

Indeed, methadone does not eliminate the addiction, but it allows them to take it under control and significantly improve the life of an addicted patient. Despite the fact that the patient is still dependent on drugs, he acquires the ability to stabilize his mental and physical state, significantly increases his social status, discover new opportunities for himself.

Like any other treatment method, OST is not perfect and, apart from the obvious benefits, also has certain consequences. The main ones have been specified in this article and are actively used by OST opponents to discuss the pros and cons of the therapy. Nevertheless, according to narcologists, the SMT program has demonstrated its effectiveness. The expansion of the program is considered [3].

References

1. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 30 ноября 2020 года «Об утверждении стандарта организации оказания медико-социальной помощи в области психического здоровья населению Республики Казахстан» [Электрон. ресурс]. – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021712> (дата обращения 15.07.2022).
2. «МК в Казахстане». Метадон для наркозависимых: благо или зло? [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: <https://mk-kz.kz/social/2019/07/12/metadon-dlya-narkozavisimykh-bлаго-ili-zlo.html> (дата обращения 12.07.2022).
3. Клинический протокол диагностики и лечения «Психические и поведенческие расстройства, вызванные употреблением опиоидов, поддерживающая заместительная терапия агонистами опиатов» от 30 сентября 2015 года, протокол № 10 [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <https://storages.medelement.com/uploads/co/92401378980547/documents/fa0dcaf2c1d2efae56d118cda703a7d1.pdf> (дата обращения 15.07.2022).
4. Страновой отчет о достигнутом прогрессе – Казахстан Глобальный мониторинг эпидемии СПИДа [Электрон. ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.kncdiz.kz/files/00007836.pdf> (дата обращения 15.07.2022).
5. Получено из Метадон: зло или благо? Что будет с заместительной терапией для наркозависимых [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-methadone-drug-addiction-treatment-project/31356654.html> 15/07/2021 (дата обращения 15.07.2022).
6. Наркологическая помощь населению Республики Казахстан за 2018-2019 годы (Статистический сборник) [Электрон. ресурс]. – 2020. – URL: <http://mentalcenter.kz/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80-> (дата обращения 15.07.2022).
7. Ответ на депутатский запрос Премьер-Министра РК от 16 октября 2014 года № 20-45/4577 «О принятии срочных мер по запрету применения наркотика «Метадон» в РК» [Электрон. ресурс]. – 2014. – URL: <https://www.zakon.kz/4664969-otvet-na-deputatskij-zapros-premer.html> (дата обращения 15.07.2022).
8. Иеромонах А. Б., Шевцова Ю. Б., Каклюгин Н. В. ОСТОРОЖНО – МЕТАДОН!!! [Электрон. ресурс]. – 2007. – URL: http://www.blavivus.org/UserFiles/blavi_karta/14.3.%20Pakaitinis%20gydymas%20metadonu/539atsargiai4.pdf (дата обращения 12.07.2022).
9. Граждане Казахстана выступают против продвижения наркотика «метадон» как средства для «лечения» наркозависимых [Электрон. ресурс]. – б.д. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30955906#pos=19;-12 (дата обращения 15.07.2022).
10. Почему наркотик «Метадон», запрещенный Конвенцией ООН к применению в медицинских целях, официально используется у нас в качестве препарата заместительной терапии? [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: https://akzhol.kz/ru/migrated_4694/ (дата обращения 10.07.2022).

References

1. Prikaz Ministra zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 30 nojabrja 2020 goda «Ob utverzhdenii standartov organizacii okazaniya mediko-social'noj pomoshhi v oblasti psihicheskogo zdorov'ja naseleniju Respubliki Kazahstan» [Order of the Minister of Healthcare and Social Development of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2020 On approval of the Standard for organization of medical and social assistance in the field of mental health to the population of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – 2020. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021712> (Accessed: 15.07. 2022).
2. «МК v Kazahstane». Metadon dlya narkozavisimykh: blago ili zlo? [Methadone for drug addicts: is it good or bad?] [Electronic resource]. – 2019. – Available at: <https://mk-kz.kz/social/2019/07/12/metadon-dlya-narkozavisimykh-bлаго-ili-zlo.html> (Accessed: 12.07. 2022).
3. Klinicheskij protokol diagnostiki i lechenija «Psihicheskie i povedencheskie rasstrojstva, vyzvannye upotrebleniem opioidov, podderzhivajushhaja zamestitel'naja terapija agonistami opiatov» ot 30 sentjabrja 2015 goda, protokol № 10 [Clinical protocol for the diagnosis and treatment 'Mental and behavioral disorders caused

by the use of opioids, substitution maintenance therapy with opiate agonists' of September 30, 2015, protocol No. 10] [Electronic resource]. – 2015. – Available at: <https://storages.medelement.com/uploads/co/92401378980547/documents/fa0dcaf2c1d2efae56d118cda703a7d1.pdf> (Accessed: 15.07. 2022).

4. Stranovoj otchet o dostignutom progresse – Kazakhstan Global'nyj monitoring jepidemii SPIDa [Stranovoy otchet o dostignutom progresse – Kazakhstan Globalnyy monitoring epidemii SPIDa] [Country Progress Report – Kazakhstan. Global monitoring of the AIDS epidemic] [Electronic resource]. – 2020. – Available at: <https://www.kncdiz.kz/files/00007836.pdf> (Accessed: 15.07. 2022).

5. Polucheno iz Metadon: zlo ili blago? Chto budet s zamestitel'noj terapij dlja narkozavisimyh [Derived from Methadone: Evil or Good? What will happen to substitution treatment for drug addicts] [Electronic resource]. – 2021. – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-methadone-drug-addiction-treatment-project/31356654.html> ((Accessed: 15.07. 2022).

6. NARKOLOGICHESKAJA POMOSHh'' NASELENIJu RESPUBLIKI KAZAHSTAN ZA 2018-2019 GODY (Statisticheskij sbornik) [Drug treatment assistance to the population of the Republic of Kazakhstan for 2018-2019 (Statistical collection)] [Electronic resource]. – 2020. – Available at: <http://mentalcenter.kz/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80> (Accessed: 15.07. 2022).

7. Otvet na deputatskiy zapros Premyer-Ministra RK ot 16 oktyabrya 2014 goda № 20-45/4577 'O prinyatii srochnykh mer po zapretu primeneniya narkotika Metadon v RK [Response to the deputy inquiry of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated October 16, 2014 No. 20-45/4577 On adoption of urgent measures to ban on the using of methadone drug in the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – 2014. – Available at: <https://www.zakon.kz/4664969-otvet-na-deputatskiy-zapros-premer.html> (Accessed: 15.07. 2022).

8. Yeromonakh A. B., Shevtsova, Yu. B., & Kaklyugin, N. V. OSTOROZHNO – METADON!!! [WARNING - METHADONE!!!] [Electronic resource]. – 2007. – Available at: http://www.blavivus.org/UserFiles/blavi_karta/14.3.%20Pakaitinis%20gydymas%20metadonu/539atsargiai4.pdf (Accessed: 12.07. 2022).

9. Grazhdane Kazakhstana vystupayut protiv prodvizheniya narkotika «metadon», kak sredstva dlya «lecheniya» narkozavisimyh [Kazakhstanis plead against the promotion of methadone drug as a "treatment" of drug addicts] [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30955906#pos=19;-12 (Accessed: 15.07. 2022).

10. Pochemu narkotik «Metadon», zapreshchenny Konventsiiyey OON k primeneniyu v meditsinskikh tselyakh, ofitsial'no ispol'zuyetsya u nas v kachestve preparata zamestitel'noy terapii? [Why Methadone drug, prohibited by the UN Convention for human use, is officially used in our country as a substitution treatment?] [Electronic resource]. – 2017. – Available at: https://akzhol.kz/ru/migrated_4694/ (Accessed: 10.07. 2022).

Х. Бешерли¹, М. Санатқанұлы², М. Құдабеков², Н. Байгабылов²

¹Ankara Hacı Bayram Veli университеті, Анкара, Түркия

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Есірткіге тәуелділікті емдеуге бағытталған опиоидты алмастыру емінің шеңберінде метадонды қолдану

Аңдатпа. «Нашақорлыққа қарсы күреске» мамандандырылған және қоғамдық денсаулықты насихаттайтын Интернет-ресурстардың кең ауқымында өршіп тұрған «метадонға қарсы истерия» үлкен ауқымға жетті. Опиоидты алмастыратын терапия тақырыбы екі идеологияның қарама-қайшылығы форматына өтіп, ғылыми талқылаудан тыс қалды. ОАТ туралы барлық мәлімдемелер қаншалықты даулы болып көрінсе де, мәселенің мәнін түсіну керек. Бұл мақалада Қазақстанда опиоидты алмастыру терапиясын қолдану сызбасы сипатталады, демеуші терапияның қарсыластарына сын, сондай-ақ оны қолдаушылардың дәлелдері келтіріледі.

Түйін сөздер: опиоидты алмастыратын терапия, нашақорлықты емдеу, нашақорлық, метадон.

Х. Бешерли¹, М. Санатқанұлы², М. Кудабеков², Н. Байгабылов²

¹*Университет Анкара Наси Баграм Вели, Анкара, Турция*

²*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Сұлтан, Қазақстан*

**Применение метадона в рамках опиоидной заместительной терапии,
направленной на лечение наркозависимости**

Аннотация. «Антиметадоновая истерия», бушующая сегодня на просторах интернет-ресурсов, специализирующихся на «борьбе с наркоманией» и популяризирующих общественное здоровье, достигла колоссальных масштабов. Тема опиоидной заместительной терапии уже давно вышла за пределы научной дискуссии, перейдя в формат противостояния двух идеологий. Какими бы спорными не казались всевозможные утверждения об ОЗТ, необходимо вникнуть в саму суть проблемы. В данной статье описывается схема применения опиоидной заместительной терапии в Казахстане, приводятся критика противников поддерживающей терапии, а также аргументы ее сторонников.

Ключевые слова: опиоидная заместительная терапия, лечение наркомании, наркозависимость, метадон.

Information about authors:

Sanatkanuly M. – Corresponding author, Ph.D. student, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Besherli H. – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Department of Sociology, Ankara Haci Bayram Veli University, Ankara, Turkey.

Kudabekov M. – Senior Lecturer of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Vaigabylov N. – Ph.D. in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Санатқанұлы М. – корреспонденция үшін авторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтану кафедрасының докторанты, А.Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бешерли Х. – әлеуметтану ғылымдарының докторы, Анкара Наси Баграм Вели университеті әлеуметтану кафедрасының профессоры, Анкара, Түркия.

Кудабеков М. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтану кафедрасының аға оқытушысы, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Байгабылов Н. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтану кафедрасының доценті м.а., А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Нарратив советской индустриализации в контексте для конструирования политических дискурсов: музейная коммеморация (кейсы Карагандинского краеведческого музея и Карлага)

Аннотация. Статья представляет результат исследования региональных музеев советского индустриального Казахстана как среды артикуляции советского нарратива индустриализации.

Научная и прикладная значимость работы заключается в создании инструментария, рассматривающего вопросы исследования идеологических дискурсов в контексте репрезентации его в музейных нарративах, внесших вклад как политические и моральные учреждения в конструирование «воспоминаний о прошлом», анализ субъективного аспекта процесса конструирования политических дискурсов.

В данной статье освещен опыт концептуализации институционального советского политического дискурса посредством артикуляции «смыслов» советской индустриализации, транслированный в мемориальной памяти в казахстанских региональных музеях. Данное исследование может быть интересно для специалистов в растущей области исследований памяти и постколониальной парадигмы.

Ключевые слова: советская индустриализация, институциональный дискурс, коллективная память, музейная коммеморация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-389-403>

Введение

Цель исследования - концептуализация институционального советского политического дискурса посредством артикуляции «смыслов» советской индустриализации, транслированный в мемориальной памяти в казахстанских региональных музеях.

Сегодня в исследовательской практике и общественном сознании тема изучения мемориальной памяти и политико-исторических нарративов актуальна в исследовательском поле и общественном сознании. Исторический нарратив как составная часть культуры

– это ресурс для конструирования политических дискурсов, реализуемых инструментально в тех или иных целях.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью расширения методологических инструментариев в исследовании проблематики мемориальной памяти и политико-исторических нарративов.

Новизна исследования заключается в применении дискурсивной исследовательской стратегии к объекту исследования на основе эмпирического визуального анализа музейных экспонатов, демонстрировавших нарратив советской индустриализации. Объект ис-

следования – музейные экспонаты нарратива советской индустриализации как трансляторы определенного идеологического текста.

Теоретическая основа

В конце 1920-х годов Сталин разработал плановую командную экономику с целью превратить Советский Союз в промышленно развитое государство, способное эффективно конкурировать с капиталистическим миром. Одной из стратегических мер для достижения этой цели была индустриализация «сверху». В этот период быстрой индустриализации в Советском Союзе (1927-1941 гг.) в Казахстане были созданы десятки заводов, построены индустриальные центры с опорой на крупнейшие исправительно-трудовые лагеря ГУЛАГа при сталинском режиме [1].

Региональные музеи советского индустриального Казахстана отражают исторический нарратив этих событий и на основе исследовательской концептуализации данного аспекта мы можем провести анализ артикуляции «смыслов» советской индустриализации, транслированный в мемориальной памяти в казахстанских региональных музеях города Караганды.

Метафоры, которые используются социологами для познания социальной памяти, и концептуальная оптика определяют, какие характеристики объекты станут видимы для исследователей. Методологической основой данного исследования стали работы авторов, в которой сформулированы концепты «коллективной памяти», ее формы, функции, социальные последствия. Они позволили концептуализировать музейно-мемориальный опыт как социальный текст и актуализировать его для изучения содержания советской индустриализации в региональных музеях страны.

Теоретическую основу исследования составили концепты «коллективной памяти» М. Хальбвакса, «мест памяти» П.Нора как конструкторов, формирующих актуальные маркеры коллективной идентичности, концепт социального пространства П. Бурдьё как поля борьбы за символический капитал.

Рассматривая вопросы создания и реконструкции памяти, Хальбвакс ориентирует исследовать рамки памяти как совокупность воспоминаний, связанных с ними мыслей, образует рамку, которые будучи вневременными, сообщают устойчивость и обобщенность образам и конкретным воспоминаниям, из которых они состоят [2, с.336].

Французский историк Пьера Нора разработал метод реконструкции, который позволяет изучать «память» в контексте природы коллективной памяти [3]. Концепт «места памяти» Пьера Нора позволил, осмысливая вопросы коллективной памяти, различить историю и память как различные практики [3, с.20].

Вопрос о необходимости построения исследователями новой взаимосвязи между прошлым и настоящим, о том, как воспоминания отражают культурный контекст самого вспоминающего был поставлен Алейдой Ассман на основе анализа страниц трагической истории XX века [4]. Музеи как среда повествования, пространство, в которых публика «узнает» о прошлом, и то, как оно продолжает влиять на настоящее, исследуются Ханной Терстон в работе «Музейная этнография: исследование музеев наказаний как среды повествования» [5].

Музейные нарративы формируются из объектов, текста, изображений и звука, которые вместе создают историю. Кевин Уолби и Джастин Пише предложили рассматривать музей как нарративную среду. Для нашего исследования важна идея авторов, о том, что музеи как создатели смысла, получают такой уровень авторитета, которого редко достигают другие культурные рассказчики [6]. Посетители могут воспринимать опыт как аутентичный, но музейный нарратив — это продукт процесса интерпретации и переговоров, это социально сконструированные истории.

Статья Розанны Кеннеди и Сюзанны Раддстон «Близкая память: исследование памяти в Австралии» подчеркивает маркировку социальной памяти в публичном пространстве, что актуально, поскольку государство отделяет события, являющиеся частью исторического нарратива, от забытых событий [7].

Актуальность идеи заключается в понятии памяти, связанном с понятием истории [7, с.243].

Концепт социального пространства П. Бурдьё направляет нас на исследование символической роли музеев как мемориальных комплексов, как части символического капитала поля политики: «Поле политики явным образом утверждает себя в качестве того, кто призван говорить что есть социальный мир» [8, с.126].

Исследования в области анализа памяти показывают, что на протяжении всей истории человечества сам факт события был мощным аттрактором. Как правило, фиксации в истории удостоивается события крупного масштаба или повлекшие серьезные последствия. Это то, что Джеффри Александер называет предельными историческими событиями, связывая их с понятием коллективной травмы [9].

Событие может быть квалифицировано обществом как травма вне зависимости от его изначальной значимости, события «не являются травмирующими по своей внутренней природе. Травма есть свойство, приписываемое событию при посредстве общества... нас занимает только то, как и при каких условиях делаются эти заявления и к каким они приводят результатам... Статус травмы придается реальным или воображаемым явлениям ... благодаря тому, что полагают, что эти явления резко и пагубно повлияли на коллективную идентичность» [10, с.16-17].

Такие предельные события становятся ключевыми точками господствующего исторического нарратива, под влиянием которых «коллективная идентичность подвергается значительному пересмотру.

Коллективная травма переживается спустя время и через воспоминания, и ключевая роль в этом процессе принадлежит репрезентации. То, как именно помнится событие, тесно переплетено с тем, как именно оно представлено. Поэтому так важны средства и способы репрезентации, поскольку они стирают границу между отдельными людьми и ликвидируют разрыв между происшествием и воспоминанием о нем, создавая социальную основу

для возникновения культурной травмы [9]. Культурная травма задает членство в группе, которая объединена событием или опытом, укрепляя индивидуальную и коллективную идентичность.

Культурная память - важный феномен, который предоставляет группе когнитивную карту, помогающую человеку понять свою идентичность, местонахождение, традиции, ценности, свою цель.

Основная часть

Метод. В исследовании региональных музейных практик мы ориентировались на выявление инструментально-дискурсивных средств, способствовавших легитимизации советской индустриализации посредством музейных текстов.

Дискурсивный метод был широко разработан и переработан представителями философии постмодернизма (М. Фуко и другие), которые трактовали дискурс как реальную форму социального взаимодействия [11, 12]. Ценность музейных практик определяется их ролью социального ресурса для установления определенного интерпретационного опыта. Этот принцип обеспечивает перспективу социологического исследования музейного опыта в области изучения практики индустриализации. Эмпирический инструментарий исследования - визуальный анализ фотодокументов и путеводителей Карагандинского краеведческого музея и музея Карлаг, глубинное интервью с девятью музейными сотрудниками музеев.

Постановка проблемы. Концептуализация проблемы нашего исследования нарратива индустриализации в региональных музеях демонстрирует идеи М. Хвальбакса и П.Бурдьё о том, что любой исторический факт – это символ и смысл, элемент системы общественных идей, которые по сути память, и все ее содержание образовано коллективными воспоминаниями, а его актор – политический актор, обладающий властью, которая транслирует определенные «воспоминания» и ценности.

Как мы должны изучать музеи как нарративную среду советского индустриального дискурса? «Нарратив» исследователи идентифицируют в рамках дискурсов, чтобы процесс основывался на трех функциях нарратива: значении, структуре и интерактивном контексте.

Музеи в данном исследовании - источник данных институционального дискурса советской индустриализации - объектов, изображений, текстовых описаний, рассказов гидов, музейных путеводителей и пространственной среды. Институциональный дискурс изучаемых музеев мы рассматриваем как поля дискурсивных практик, которые властно определили обществу определенную оценочную и когнитивную базу музейных текстов относительно «индустриализации», установили нормативные режимы коммуникации для посетителей, обозначили и структурировали музейные объекты посредством отделения идеологической нормы от не нормы. Идеологическая мобилизация, осуществляемая институциональными дискурсами исследуемых музеев, производила принципы веры и доверия к определенным идеям и ценностям, которые становились символическим капиталом.

Коллективную память закрепляют множество институций. Институциями являются социальные учреждения, то есть здания, организации, иерархические и бюрократические структуры с оплачиваемым персоналом, которые в области культуры принимают решения долгосрочного плана. Институции реализуют ценности, нормы и программы, которые имеют долгосрочный характер. Институциями можно называть как формы, обеспечивающие долговременность, так и формы, обеспечивающие повторяемость. Примерами институций, обеспечивающих материальную долговременность, служат памятники, музеи, библиотеки, архивы, мемориалы и памятные места [4, с.260].

Результаты исследования и обсуждение.

Главный исследовательский вопрос в контексте нашего исследования: Каково содер-

жание «мест памяти» в контексте дискурса индустриализации в фокусе региональной практики мемориального музея?

Предметом исследования стали смыслы нарратива советской индустриализации, реализованные в институциональных дискурсах региональных музеев (Карагандинский краеведческий музей, Карлаг). В качестве объекта исследования были выбраны экспонаты музея Карагандинского краеведческого музея и Карлага как институционально-дискурсивные средства, репрезентовавшие сконструированный нарратив советской индустриализации в регионе страны в эти годы.

Данные, собранные в музеях, состоят из фотографий, текстов музейных путеводителей, записей интервью с сотрудниками музея, фото помещений. Визуальные измерения - выставки с объектами, документы как «визуальные» данные - были включены в нарративный анализ. Также анализу были подвергнуты текст путеводителей залов, в которых рассмотрены средства, с помощью которых формировались смыслы, придаваемые событиям советской индустриализации, основным его акторам и практикам.

Все аспекты музеев были определены в качестве аналитических единиц институционального дискурса музеев на предмет репрезентации ими нарратива советской индустриализации:

1. Представление о социальной миссии советской индустриализации в музейном нарративе фотодокументов;
2. Язык нарратива советской индустриализации, представленный в музейном нарративе фотодокументов;
3. Система ценностей относительно нарратива советской индустриализации;
4. Формализованные конструкты стереотипных практик в музейном нарративе фотодокументов.

Исследование эмпирических данных Карагандинского краеведческого музея и Карлага, которые репрезентировали индустриальное советское прошлое шахтерского города, произведено на основе вышеуказанных аналитических единиц и представлены в таблицах №1 и №2.

Первая таблица представляет конструку-стриализации в Карагандинском краеведче-скую музейного нарратива о советской инду-ском музее.

Таблица 1

Институциональный дискурс музея. Карагандинский краеведческий музей

Аналитические единицы	Визуальные данные – фотодокументы, стенды, экспозиции
<p>1. Представление о социальной миссии советской индустриализации</p>	<div data-bbox="890 539 1214 913" data-label="Image"> </div> <p data-bbox="699 936 1305 969">Рисунок 1. Акт о почетной грамоте (зал №12)</p> <div data-bbox="874 981 1230 1223" data-label="Image"> </div> <p data-bbox="699 1234 1410 1305">Рисунок 2. Вырезка из газеты «Социологическая Караганда» (зал № 9)</p> <div data-bbox="890 1312 1230 1570" data-label="Image"> </div> <p data-bbox="699 1574 1410 1641">Рисунок 3. Почетная грамота работникам шахты (зал № 10)</p>
<p>2. Язык нарратива советской индустриализации</p>	<div data-bbox="786 1659 1326 1939" data-label="Image"> </div> <p data-bbox="699 1951 1334 1984">Рисунок 4. Навалоотбойщики шахты (зал №13)</p>

<p>3. Система ценностей относительно нарратива советской индустриализации</p>	 <p>Рисунок 5. Макет «Карагандинскими шахтерами добыта миллиардная тонна угля» (зал № 13)</p> <p>Рисунок 6. Экспозиция «Шахтеры» (зал № 13)</p>
<p>4. Формализованные конструкты стереотипных практик в музейном нарративе фотодокументов</p>	 <p>Рисунок 7. Экспозиция Шахтеры (зал № 10)</p>

Вторая таблица представляет конструкцию музейного нарратива о советской индустриализации в музее Карлаг в посёлке Долинка Карагандинской области Казахстана (<http://karlagmuseum.kz/ru/>).

В результате визуального анализа фотодокументов и путеводителей Карагандинского краеведческого музея и музея Карлаг, интервьюирования музейных сотрудников нами были выделены транслируемые в экспозициях основные акторы региональной советской индустриализации в Казахстане:

1. Сами шахты – их макеты на стендах;
2. Города как места индустриализации – Караганда;
3. Рабочие - шахтеры в процессе работы;
4. Премированные за производительность труда шахтеры;

5. Государственные акты о премировании и т.д.;

6. Рабочие инструменты – каски, ящики, угольный комбайн и др.

При анализе структуры нормативной модели типично-событийной и статусно-ролевой коммуникации в музейном нарративе советской индустриализации были выявлены такие структурные единицы. как:

- 1) советская индустриализация в регионе как типичное событие относительно индустриализации в дискурсе регионального краеведческого музея;
- 2) работники шахт и заводов как типичные участники советской индустриализации и политическая власть как агент, сформировавший идеологический нарратив советской индустриализации;

Институциональный дискурс музея, № 2 Карлаг

1. Представление о социальной миссии советской индустриализации

Рисунок 9. Стена с изображением И.В. Сталина, «Эркер», вышка военной охраны (зал №2)

Рисунок 10. Макет поезда. Народы 30-50-х годов, переселение (Зал № 27)

Рисунок 11. Голодающие дети (зал № 4)

Рисунок 12. Промышленность Карлага в годы Великой Отечественной войны (зал №28)

2. Язык нарратива советской индустриализации

Рисунок 13. Культурно-общественные работы в Карлаге (зал №23)

Рисунок 14. Карцер (зал №10)

Рисунок 15. Библиотека Карлага, книга И.Сталина (Зал № 25)

3. Система ценностей относительно нарратива советской индустриализации

Рисунок 16. Фигура заключенного, приговоренного к смертной казни (зал № 18)

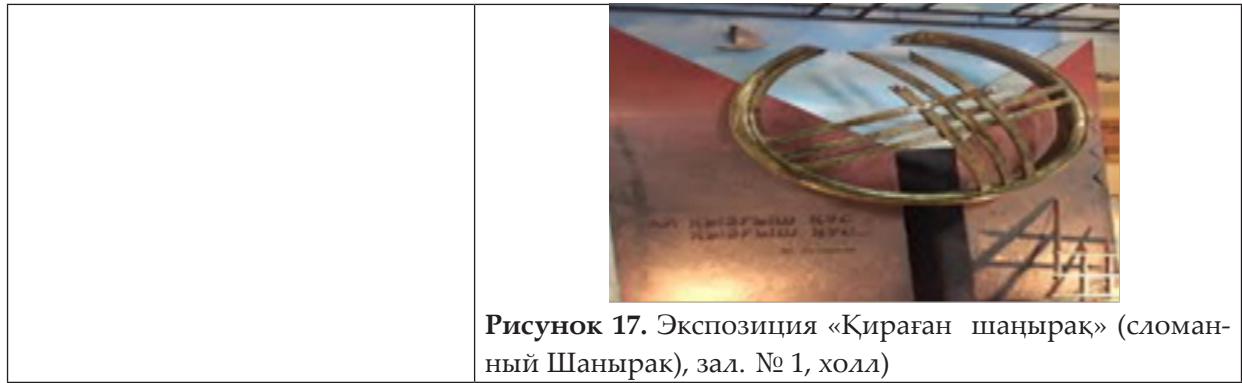

Рисунок 17. Экспозиция «Қираған шаңырақ» (сломанный Шанырақ), зал. № 1, холл)

4.Формализованные конструкты стереотипных практик

Рисунок 18. Дело узника Карлага Мягкого Ивана и учетно-регистрационная карточка Буртана Сергея Мироновича (холл)

Рисунок 19. Женская камера (зал № 17)

Рисунок 20. Комната фотосъемки и дактилоскопии, фотографии узников (зал № 15)

3) доминирующий статус политической системы, задававшей символические конструкты и интерпретации индустриализации и подчиненный статус работников, осуществлявших советскую индустриализацию в ре-

гионе как типичных участников индустриализации;

4) контент нарратива музейных экспозиций, охватывающих хронологически 20-80-е годы, которые отражают идеологический нар-

ратив советской индустриализации в мажорном тоне с демонстрацией успехов советской индустриализации, и дополнены нарративом посюветской эпохи, который показывает обратную сторону события – голод, репрессии и принудительный труд.

В качестве форм передачи информации об индустриализации посетителям в исследуемых музеях демонстрируются экспозиции со стендами, посвященными транслируемым дискурсам индустриализации, тексты к стендам, путеводители по залам как нарративные тексты об индустриализации. Экспонаты исследуемых музеев отражают институциональный дискурс советских музеев, чья функция – нарратив, репрезентирующий идеологические установки власти, раскрывая их «классовое содержание».

Визуальные средства, которые отражают в региональном краеведческом музее хронику советской индустриализации, как следует из ответов музейных сотрудников, это:

- «в первую очередь, какими инструментом пользовались, где делали...»;
- «фотографии и объемные экспозиции»;
- «есть экспозиции, личные вещи рабочих, первый макет паровоза, первые эскизы минералов и т.д.»;
- «мы показываем, как развиваются шахты и конкретные объекты труда»;
- «развитие нашего города, вокруг шахт»;
- уголь, шахта, сурок, индустриализация, шахтеры-стахановцы».
- «в нашем музее эта тема подается копиями архивных документов, фотографиями, художественным панно «Конфискация байского хозяйства».

Таким образом, фотодокументы в качестве нормативной модели типично-событийной (советской индустриализации) и статусно-ролевой коммуникации демонстрируют:

1) типичных акторов индустриализации - шахтеров за работой – рабочих шахты. Значительное количество экспозиций краеведческого музея посвящено шахтерам как основным акторам советской индустриализации в регионе;

- 2) процесс труда рабочего;
- 3) места производства и орудия труда – сами шахты.

Отвечая на главный вопрос нашего исследования, мы полагаем, что содержание «мест памяти» в контексте дискурса индустриализации в фокусе региональной практики мемориального музея» определялось и определяется большей частью политическим актором.

Идеологическая повестка индустриализации была задана властью в поле политики, и институциональный нарративам советских музеев отражает средства легитимации «советских идей и ценностей», символического капитала власти, о чем свидетельствуют фрагменты текста газет, повествующих о награждении рабочих:

- «ЦК партии и правительство Казахстана установило для нашей области задание – отсыпать 250 тысяч кубометров земляного полотна... При ударной работе всех районов мы в состоянии ежедневно вырабатывать по 10-12 тысяч и больше кубометров земли, то есть мы можем полностью выполнить задание к 23 августа. И мы это сделаем!»;

- «Хочется от всей души поблагодарить партию и правительство Казахстана за высокую награду. Мое звено...будет работать еще лучше, чтоб не позднее 24-25 августа закончить все работы и с Красным Знаменем поехать в колхозы убирать богатый урожай»;

- «Товарищи! Мы удостоены великой награды. Наш труд высоко оценен партией и правительством республики... Поддержим честное дело своей области – завершим задание к 24 августа» (рисунок №1).

Данные тексты отражают факт того, что актором, дающим рабочим задание по промышленному производству, является политический актор – партия и правительство, которые задают конкретные объемы работ рабочим и вознаграждает за труд символически - почетными грамотами и медалями, которые представлены как великая награда. Документ, который стал инструментом повествования хроники индустриализации – это газета «Социалистическая Караганда».

Нарратив индустриализации, смыслы и цели были заданы политическим актором - господствующим политическим аппаратом в государстве, который использовал риторику «соревновательности» как аналог рыночной конкуренции за обеспечение производительности труда со стороны рабочих, в обязанность которых входила публичная демонстрация реализации поставленных целей и задач партии и правительства. Язык индустриализации, который принято было использовать в рассказах об индустриализации в институциональном дискурсе музеев, был мажорный – на лицах рабочих демонстрируются радостные улыбки. Текст фотодокументов иллюстрируют методы, посредством которых пытались мотивировать рабочих на высокую производительность труда: «Передовики производства ломали старые технические нормы выработки и внедряли новые, более высокие. Как только стало известно о рекорде забойщика-новатора Донбасса А.Г. Стаханова, партийные организации стали широко пропагандировать его опыт. В 1935 году бригада под руководством Тусупа Кузембаева установила республиканский рекорд добычи угля за смену, добыв 820 вагонеток угля вместо 11 по норме» (Рис.1).

Фактически же репрессивными мерами для реализации целей индустриализации проводилась принудительная массовая коллективизация местного населения, в результате которого искусственно была создана ситуация голода и массовой гибели крестьянства.

С целью выявления динамики советского нарратива относительно советской индустриализации было проведено интервьюирование 9-ти музейных сотрудников (18-24.02.2022).

Фотодокументы путеводителей по залам музеев Карлага показывают обратную сторону мажорной индустриализации:

- В лагерях люди работали бесплатно, недостаточно ели. Кормили тогда по-особому. Каждый имел право на 800 граммов хлеба. В лагере никто не голодал... но было сложно. За работу не платили никаких денег (музейный сотрудник, 42 года, трудовой стаж - 11 лет и 5 месяцев.)

- Труд заключённых использовался везде, поэтому Центральный Казахстан поднялся быстро. Нигде так не использовали труд детей, как в Советском союзе. Детей репрессированных НКВД-шники отправляли в сортировочный пункт в п.Майкудук, по истечении 2 недель распределяли. Детей 14-16 лет обучали навыкам заводских рабочих, они должны были восполнить рабочую силу, их так воспитывали. Потому что работники часто умирали» (музейный сотрудник, 37 лет, 15 лет стажа работы).

Экспозиции музея Карлаг, посвященные жертвам политических репрессий, иллюстрируют в фотодокументах обратную сторону успехов индустриализации – голод, принудительное переселение народов, репрессивный режим, принудительный труд.

На вопрос «Как транслировался советский нарратив?» музейные сотрудники отвечали следующим образом:

- Лозунги в то время, как мы знаем: «Какой-то там съезд КПСС и Земли-крестьянам, фабрики - рабочим и т.д» Мы должны признать, что идеология тогда была на первом месте и она работала. Например, я себя помню октябрёнком и я свято верил, что Советская власть нерушима и товарищ Ленин, который его создал, он - великий... но идеология хорошо работала из садика в школу, из школы во взрослую жизнь, то есть все это было многоступенчатым: октябренок, пионер промывка мозгов была колоссальной, и люди в это свято верили, и в музее тоже идеология была на 1 месте (музейный сотрудник, возраст 39 лет, стаж работы - 18 лет).

- Для Казахстана трудный период, когда он из должен был превратиться из аграрного в промышленный регион, т.е. сырьевой придаток новой империи (музейный сотрудник, 42 года. стаж - 7 лет).

- Агитация и призыв простых людей в заводы и фабрики, идеализация и возвышение пролетариата. Обещание обеспечить всех работой и условиями, что, как мы помним, не сдержали (музейный сотрудник, возраст 29 лет, стаж работы).

- Идеологически: призыв к труду за энтузиазм (музейный сотрудник, 42 года, стаж - 7 лет).

- В советское время все вещи основывались на идеологии. В том числе и музей. Ответственные

за идеологию в советских обкомах контролировали и санкционировали экскурсии. А сейчас полная свобода, и никому не нужно (музейный сотрудник, 42 года, стаж - 7 лет).

Выводы

Результаты нашего исследования региональных музейных нарративов советской индустриализации показали следующее:

1) Память об советской индустриализации, отраженная в мемориальной памяти казахстанских региональных музеев в хронологических рамках 20-80-х годов XX века, сконструирована советским политическим дискурсом, однако альтернативная история события донесена локальными дискурсами жертв политических репрессий, которые и представлена в музее Карлаг.

2) Идеологический контент об индустриализации, транслируемый в музеях, был призван легитимизировать, как свидетельствуют фотодокументы, советскую индустриализацию, и фактически создавал подходящие властному актору рамки коллективных воспоминаний о рамочных событиях и динамике советской индустриализации, обеспечивал закрепление в коллективной памяти транслируемых как идеологически верных социалистических рамок трудовых и личных взаимоотношений, оптимистичных картинок счастливой жизни советского народа, идущего «ленинским путем», советских ритуалов и представлений о трудовых практиках, маркируя и контролируя поведение людей (тот же коллективизм).

Система ценностей, транслируемая в фотодокументах экспозиций, экскурсовок (тексты экскурсий по залам) – это трансляция идеологических ценностей коммунистического труда - призыв к высоким достижениям в труде за энтузиазм, на основе колоссальной обработки сознания советских граждан визуальными и текстовым контентом музейных сообщений.

К формализованным конструктам стереотипных музейных практик, отражающих советскую индустриализацию в регионе относятся: визуальные, речевые и письменные формы передачи музейных сообщений - это

а) стенды и музейные экспозиции с фотодокументами, посвященными акторам индустриализации – шахтерам, местам индустриализации – шахты, край и т.д., памятным индустриальным датам – отливке первого чугуна и т.д.; б) экскурсовки – тексты музейных гидов; в) административные правила посещения музеев, хранения и обработки музейных реквизитов.

Музеи в эпоху советской индустриализации были государственными учреждениями, предлагавшими сконструированные властным актором «воспоминания» о коллективном прошлом. Ценность музейных практик определялась их ролью социального ресурса для установления определенного интерпретационного опыта. Этот принцип обеспечивает перспективу социологического исследования музейного опыта в области изучения практики индустриализации.

Институциональный дискурс изучаемых музеев мы рассматриваем как поля дискурсивных практик, которые властно определили обществу определенную оценочную и когнитивную базу музейных текстов относительно «индустриализации», установили нормативные режимы коммуникации для посетителей, обозначали и структурировали музейные объекты посредством отделения идеологической нормы от не нормы.

Идеологическая мобилизация, осуществляемая институциональными дискурсами исследуемых музеев, производила принципы веры и доверия к определенным идеям и ценностям, которые становились символическим капиталом.

3) Музейные практики – один из инструментов советской индустриализации, советское государство и его агенты – музейные работники, использовали материальные и концептуальные ресурсы, процедуры производства и воспроизводства, социальные каналы распространения и механизмы превращения дискурса советской индустриализации в традицию посредством формирования «мест памяти» в музейной практике для институционализации конструируемых советских идеологических смыслов.

4) Мемориальная память, отраженная в музейной практике региональных казахстанских музеях хронологического отрезка 20-80-х годов, транслирует не историю, а является «чьей-то» памятью, а именно, памятью политического актора и обусловлена его опытом политического противостояния и интересами доминирующей в политическом поле социальной группы.

5) Индустриализация как исторический факт – это смыслы и символы, заданные советским политическим дискурсом, образовавшие рамки коллективной памяти советской индустриальной эпохи посредством музеев как «мест памяти».

Рамки памяти - внешние формы, социальные конструкции, направленные на конструирование пространства и времени, работу общества по формированию коллективной памяти. Соответственно, индустриализация в нашей трактовке есть социально-исторический факт, социально сакционированный советским политическим дискурсом, конструировавший определенные рамки исторического пространства и времени эпохи индустриализации. Вербальные рамки социальной памяти об индустриализации определяются коммуникационными практиками акторов коллективной памяти советской индустриальной эпохи.

Рамки социальной памяти относительно советской индустриализации санкционировали социально одобряемые советским политическим дискурсом «воспоминания» и подвергали коллективной амнезии факты, также отражающие динамику индустриализации, но не вписавшие в логику ее положительных коннотаций. Музейные практики региональных казахстанских музеев, расположенные в местах казахстанской индустриализации, отражают разделенность фрагментированного пространства социального опыта на дискурс

политической доминировавшей властной системы и дискурс социальных акторов – жертв политических репрессий.

Заключение

Региональные казахстанские музеи, расположенные в местах советской индустриализации – это то, что скрывает, облачает, устанавливает, создает, декретирует, поддерживает с помощью артефактов волю сообщества, глубоко вовлеченного в процесс трансформации, сообщества, которое по природе своей ценит новое выше старого, молодое выше дряхлого, будущее выше прошлого, сообщества, проповедовавшего дискурс модерна – «светлого прогрессивного» будущего, легитимизируя таким образом свои индустриальные практики.

В результате анализа музейных документов на основе дискурсивной исследовательской стратегии и проведенного визуального анализа музейных экспонатов, демонстрирующих нарратив советской индустриализации, концептуализации идеи «коллективной памяти» М. Хальбвакса, «мест памяти» П.Нора как конструктов, формирующих актуальные маркеры коллективной идентичности, концепции социального пространства П. Бурдьё как поля борьбы за символический капитал выявлена ориентированность музейных нарративов преимущественно на конструирование подходящих идеологических воспоминаний о событиях «советской индустриализации» и маркирование их в коллективной памяти, на создание символического ресурса системы посредством музейных выставок с демонстрацией «социалистических» форм трудовых и личных взаимоотношений, оптимистичных картинок «счастливой жизни советского народа, идущего ленинским путем», формирование «советских ритуалов и представлений о трудовых практиках.

Список литературы

1. S. Kotkin, W. Richardson. Magnetic mountain: Stalinism as a civilization. - History: Reviews of New Books, 1995 - Volume 24, 1995 - Issue 1 - Pages 37-38.

2. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступительная статья С.Н. Зенкина – М.: Новое издательство, 2007.
3. Пьер Нора. Проблематика мест памяти. / Франция-память. П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999.
4. Ассман А. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика / Алейда Ассман. Пер. с нем. Бориса Хлебникова. — М.: Новое литературное обозрение, 2014.
5. Thurston Hannah. Museum ethnography: Researching punishment museums as environments of narrativity. // *Methodological Innovations*, 2017, Vol. 10 (1). - 1-12 pp.
6. Kevin Walby, Justin Piché. Reflections on Visual Methods from a Study of Manitoulin Island's Penal History Museums // *Annual Review of Interdisciplinary Justice Research*, 2016 – No 5 – 264-290 p.
7. Rosanne Kennedy, Susannah Radstone. Memory up close: Memory studies in Australia. // *Memory Studies* – 2013 – Vol. 6. Is. 3, 237-244 p.
8. Бурдьё П. О телевидении и журналистике. Пер. с французского: Т. А. Анисимова, Ю. В. Маркова, Н. А. Шматко. — М., Институт экспериментальной социологии, 2002.
9. Alexander J., Eyerman R., Giesen B., Smelser N., Sztompka P. Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2001).
10. Александр Д. Культурная травма и коллективная идентичность // *Социологический журнал*. - 2012. - № 3. - С. 5-40.
11. Фуко М. Порядок дискурса. Инаугурационная лекция в Коллеж-де-Франс, прочитанная 2 декабря 1970 года. / Фуко М. Воля к истине: по ту сторону власти и сексуальности. Работы разных лет / Пер. с франц.- М.: Касталь, 1996.
12. Тичер С., Мейер М, Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса. Харьков: Гуманитарный Центр, 2009.

References

1. S. Kotkin, W. Richardson. Magnetic mountain: Stalinism as a civilization. - *History: Reviews of New Books*, 1995 - Volume 24, 1995 - Issue 1 - Pages 37-38.
2. Halbvaks M. Social'nye ramki pamjati [Social framework of memory] Translated from French by S.N. Zenkin (New publishing house, Moscow, 2007).
3. Nora P., Ozouf M., de Puymezh J., Vinok M. Problematika mest pamjati. / Francija-pamjat' [Problems of places of memory, France-memory] (Publishing House of SPSU, Moscow, 1999).
4. Assman A. Dlinnaja ten' proshlogo: memorial'naja kul'tura i istoricheskaja politika [The Long Shadow of the Past: Memorial Culture and Historical Politics]. Translated from German B. Khlebnikov (New Literary Review, 2014. - 328 p.
5. Thurston Hannah. Museum ethnography: Researching punishment museums as environments of narrativity. // *Methodological Innovations*, 2017, Vol. 10 (1). - 1-12pp.
6. Kevin Walby and Justin Piché. Reflections on Visual Methods from a Study of Manitoulin Island's Penal History Museums, *Annual Review of Interdisciplinary Justice Research*, 5, 264-290 (2016).
7. Rosanne Kennedy, Susannah Radstone. Memory up close: Memory studies in Australia, *Memory Studies*, 3 (6), 237-244 (2013).
8. Bourdieu P. On television and journalism. Transl. from French: T. A. Anisimova, Yu. V. Markova, N. A. Shmatko (Institute of Experimental Sociology, Moscow, 2002).
9. Alexander J., Eyerman R., Giesen B., Smelser N., Sztompka P. Cultural Trauma and Collective Identity (Berkeley, Los Angeles; London, University of California Press, 2001).
10. Alexander D. Kul'turnaja travma i kollektivnaja identichnost' [Cultural trauma and collective identity], *Sociologicheskij zhurnal* [Sociological journal], 3, 5-40 (2012).
11. Foucault M. Porjadok diskursa. Inauguracionnaja lekcija v Kollezh-de-Frans, pročitannaja 2 dekabrja 1970 goda [Order of discourse. Inaugural Lecture at the Collège-de-France delivered on December 2, 1970], Foucault M. Volja k istine: po tu storonu vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let [Will to Truth: Beyond Power and Sexuality. Works of different years]. Transl. from French (Castal, Moscow, 1996).
12. Ticher, M. Meyer, R. Wodak, E. Vetter. Metody analiza teksta i diskursa [Methods of text and discourse analysis] (Humanitarian Center, Kharkov, 2009, 356 p.).

Әбетова З.Т., Жумаканова Ф.Д.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

**Саяси дискурстарды құрастыру контексіндегі кеңестік индустрияландыруды нарративы:
музей коммеморациясы (Қарағанды өлкелік және Карлаг музейлері кейсі)**

Аңдатпа. Мақала кеңестік индустрияландырудың артикуляциялық ортасы ретінде кеңестік индустриалды Қазақстанның аймақтық музейлерін зерттеу нәтижесін ұсынады.

Жұмыстың ғылыми және қолданбалы маңыздылығы – «өткенді еске түсіру» құрылысында саяси және моральдық институттар ретінде үлес қосқан музей нарративтерінде идеологиялық дискурстарды зерттеу мәселелерін қарастыратын құралдарды құру, саяси дискурстарды құру процесінің субъективті аспектісін талдау. Бұл мақалада кеңестік индустрияландырудың «мағыналарын» артикуляциялау арқылы институционалдық кеңестік саяси дискурсты концептуализациялау тәжірибесі, Қазақстанның аймақтық музейлерінде мемориалдық жадта көрсетілген.

Бұл зерттеу есте сақтау және постколониальды парадигманы зерттеудің өсіп келе жатқан саласындағы мамандар үшін қызықты болуы мүмкін.

Түйін сөздер: кеңестік индустрияландыру, институционалдық дискурс, ұжымдық жад, музей коммеморациясы.

Z.T. Abetova, F.D. Zhumakanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**The narrative of Soviet Industrialization in the context for the construction of political discourses:
museum commemoration (cases of the Karaganda museum of heritage and Karlag)**

Abstract. The article presents the results of a study of regional museums of Soviet industrial Kazakhstan as a medium for the articulation of the Soviet industrialization narrative.

The scientific and applied significance of the work lies in the creation of a toolkit that considers the issues of studying ideological discourses in the context of their representation in museum narratives that have contributed both political and moral institutions to the construction of “memories of the past”, analysis of the subjective aspect of the process of constructing political discourses.

The article highlights the experience of conceptualizing the institutional Soviet political discourse through the articulation of the «meanings» of Soviet industrialization, broadcast in memorial memory in Kazakhstan regional museums. The study may be of interest to specialists in the growing field of memory research and the postcolonial paradigm.

Keywords: Soviet industrialization, institutional discourse, collective memory, museum commemoration.

Сведения об авторах:

Абетова З.Т. – кандидат философских наук (социальная философия), и.о. доцента кафедры социологии, Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева, ул.Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Жумаканова Ф.Д. – автор для корреспонденции, магистр гуманитарных наук по специальности «История», докторант кафедры социологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул.Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Abetova Z.T. – Candidate of Philosophical Sciences, (Social Philosophy), Associate Professor of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhumakanova F.D. – Corresponding author, Ph.D. student, Master’s degree in History, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

С.В. Алиева

Северо-Кавказский институт Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Пятигорск, Россия
(E-mail: svet_al55@mail.ru)

Методология социологического исследования краудсорсингового потенциала населения муниципального образования

Аннотация. В статье рассматриваются методологические основы проведения исследования краудсорсингового потенциала населения муниципальных образований. Раскрываются сущность и содержание понятия «краудсорсинговый потенциал» населения муниципальных образований. Обосновывается роль качественных методов в изучении уникальной структуры данного объекта, скрытых механизмов его функционирования и динамики развития. Также рассматриваются проведение экспертного опроса, фокус-группового исследования и применение оригинальных методов анализа, позволяющих проводить интерпретацию полученных данных. Основными задачами применения этих методов являются получение информации, позволяющей оценить перспективы внедрения краудсорсинга в практику управления муниципальным образованием, выявление мотивов участия в краудсорсинговых проектах и прогнозирование возможных рисков.

Ключевые слова: методология социологического исследования, краудсорсинговый потенциал, население муниципального образования.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-139-2-404-411>

Введение

Теоретическое осмысление новой роли местного самоуправления обусловлено происходящей сменой жесткой иерархической пирамиды управления и появлением новой структуры управления, основанной на доверии и кооперативном сотрудничестве. Главной ее особенностью является интеракция двух основных субъектов - органов муниципальной власти и населения, организуемая в рамках партисипативного управления [1, с 135-148]. Одним из его современных инструментов является краудсорсинг (от англ. crowd – толпа и sourcing – источник, использование ресурсов) [2].

Сегодня крауд-технологии все больше приобретают актуальность благодаря появившимся возможностям использования информационно-коммуникативных технологий XXI века, росту социальной активности местного сообщества и личностных запросов граждан. Преимущества применения этих технологий очевидны. Они позволяют повысить доверие к местным властям, реализовать на практике открытость и подотчетность их работы, увеличить скорость решения сложных проблем, интегрировать интересы общества, власти и бизнеса и в большей степени использовать ресурсные возможности территории.

В связи с этим определился исследовательский интерес к изучению роли краудсорсинга

в повышении эффективности муниципального управления и возможностей его реализации в муниципальных образованиях Северо-Кавказского федерального округа. В этом контексте приоритетным направлением анализа представляется исследование готовности муниципальной элиты и местного населения данного субъекта федерации к реализации краудсорсинга. Таким образом, основной целью исследования явилось изучение возможностей применения краудсорсинга для получения социально-экономических эффектов в децентрализованных социальных сетях на примере муниципального образования.

Методы и методология

Нами предпринята попытка исследовать краудсорсинговый потенциал населения на основе применения количественных и качественных методов исследования. Подобный исследовательский синтез позволяет дать более полную характеристику муниципальному образованию, учитывая взаимосвязь человеческого сообщества с его чертами и территории с ее особенностями. В качестве основных методов применялись мыслительно-логические (событийный и сравнительный анализ, герменевтический и феноменологический анализ, методы обобщения), экспертный опрос муниципальной элиты, проведение фокус-групп и массовый опрос жителей муниципальных образований.

Экспертный опрос проводился в форме анкетирования. Отбор экспертов осуществлялся по следующим критериям: принадлежность к определенной социально-профессиональной группе, место жительства и уровень профессионализма. Муниципальные служащие отбирались в соответствии с занимаемой должностью (не ниже ведущей), а население в зависимости от времени проживания в данной местности (не менее 10 лет) и профессиональной деятельности, связанной с жизнедеятельностью данного муниципального образования. Таким образом, в качестве экспертов в выборку попали работники администраций городских округов и муниципальных районов; депутаты представительного орга-

на муниципального образования; работники образования, здравоохранения, бизнеса, представители научного сообщества и другие лица, играющие активную роль в жизни муниципального социума.

Вся совокупность экспертов была разделена на две группы: муниципальные служащие и представители общественности. Данная дифференциация обусловлена предположением, что представители власти будут ориентированы на доминирующую роль в принятии решений местных проблем, в то время как представители общественности выступают за право участия в выборе способов решения. В исследовании применялся невероятностный тип выборки [3]. Одним из основных критериев отбора являлось место жительства. Репрезентативность выборки обеспечивалась за счет пропорционального отбора респондентов из каждого субъекта СКФО в зависимости от численности населения.

Другим инструментом исследования был выбран метод фокус-группового интервью, который позволил получить эмпирический материал за счет фокусирования дискуссии участников на основе предложенной им некоторой ценностно-смысловой конструкции [4]. В качестве респондентов выступали местные жители, занятые в различных сферах деятельности, общественные активисты, представители малого бизнеса семи субъектов СКФО. Гайд был составлен с учетом методологических подходов к анализу механизмов реализации краудсорсинга.

Результаты и обсуждение

Выполненный теоретический анализ позволил уточнить сущность краудсорсинга как социальной коммуникативной технологии перспективного тренда развития местного самоуправления, которую можно трактовать как социальное взаимодействие между людьми, основанное на признании права активно участвовать в решении общественных проблем.

Среди наиболее заметных эффектов в ходе обоснования целесообразности внедрения краудсорсинга следует обратить внимание

на такие эффекты, как финансовый, коммуникативный, мотивационный, образовательный, административный, организационный, управленческий и репутационный.

Административный эффект состоит в возможности построения реального открытого диалога с населением, приобретении доверительных партнерских отношений и дополнительных ресурсов влияния на ситуацию в регионе в виде поддержки жителей. Помимо этого, четкие представления о правомерности и легитимности действий позволят реализовать своевременно инновационные идеи. Следовательно, для его достижения необходимо разработать пакет нормативных правовых документов, регламентирующих и легитимизирующих деятельность по разработке и реализации краудсорсинговых проектов.

Коммуникативный эффект образуется за счет вовлечения большого числа заинтересованных лиц в решение местных проблем, создания интегрального интеллекта в масштабах муниципалитета, способного генерировать инновационные идеи, направленные на повышение качества жизни жителей муниципальных образований. На его достижение будут направлены такие действия, как создание информационных площадок на территории муниципального образования, проведение круглых столов, конференций, семинаров, в том числе в режиме онлайн.

Мотивационный эффект связан с достижением наивысшего уровня удовлетворенности своей деятельностью. В процессе работы над краудсорсинговым проектом - это возможность проявить себя, продемонстрировать свои сильные стороны, удовлетворить социальные и личные потребности собственные честолюбивые замыслы. Следовательно, разработка соответствующей системы стимулов может создать действенную эффективную систему мотивации, которая станет движущей силой вовлечения населения в краудсорсинговую деятельность.

Образовательный эффект - это повышение уровня компетенций, в том числе коммуникативных, информационных, управленческих, методических и развитие способностей, позволяющих участвовать в реализации крауд-

сорсинга. На его достижения должны быть направлены такие мероприятия, как обучающие и развивающие тренинги, кейс-стади, издание методических пособий по применению краудсорсинга.

Репутационный эффект - это изменение оценочных суждений в отношении деятельности представителей органов муниципальной власти, повышение доверия, получение позитивных оценок и создание благоприятного имиджа местных чиновников. Для его достижения необходимо освещать в средствах массовой информации деятельность органов власти, события, связанные с реализацией популярных проектов, направленных на повышение качества жизни населения муниципалитета.

Управленческий эффект достигается за счет выявления наиболее острых проблем, с точки зрения их наивысшей актуальности для населения муниципального образования, разработки оптимальных управленческих решений, учитывающих мнение большинства граждан, снижение риска принятия непопулярных, антисоциальных решений. Для его достижения необходимо разработать систему обратной связи населения с органами муниципальной власти в режиме реального времени.

Как можно видеть, краудсорсинг позволяет решить многие местные проблемы более эффективно нежели традиционное администрирование. Вместе с тем для реализации краудсорсинга должны сложиться определенные условия, среди которых: наличие критической массы креативных и компетентных индивидов; наличие проблем, требующих решения; потребность граждан в самореализации; понимание органами публичной власти возможности решения задач ресурсами местных сообществ. Наиболее важным условием является наличие у населения потенциала для участия в краудсорсинге, иными словами, должен быть краудсорсинговый потенциал.

Под краудсорсинговым потенциалом населения будем понимать совокупность представлений и поведенческих установок жителей муниципальных образований, соответствующих характеристикам субъектности

и одновременно обладающих уровнем методологической готовности к коллективному взаимодействию. Этот потенциал может быть различным у разных категорий населения. Его высокий уровень способствует интенсификации участия граждан в различных социальных практиках на местах, усилению связей кооперации, сотрудничества, установлению партнерских отношений с различными субъектами социальной активности, развитию местного сообщества и решению многих проблем муниципального образования. Наоборот, его низкий уровень ведет к социальной пассивности, росту патерналистских настроений, иждивенчества.

Анализ полученных ответов в целом дает позитивную информацию о перспективах реализации краудсорсинга в муниципалитетах. Хотя на первый взгляд, судя по процентам ответа на первый вопрос, может показаться, что краудсорсинг не приемлет значительная часть экспертов. Всего 27,1% представителей власти и 37,1% представителей общественности отметили, что у краудсорсинга большие перспективы. Однако, принимая во внимание, что это новая технология в российской практике, то сомнения вполне оправданы.

Оценка состояния диалога между местными властями и населением может быть интерпретирована как удовлетворительная. Обе стороны муниципальной элиты считают, что «диалог вполне продуктивен» - примерно по 25% и «диалог налажен, но по ряду вопросов нет окончательного согласия» - так считают 58,3% представителей муниципальной власти и 40,7% представителей общественности. Вместе с тем есть ответы, указывающие на то, что представители публичной власти не до конца используют имеющиеся инструменты вовлечения населения в принятие управленческих решений на местном уровне и не разрабатывают новые, более эффективные способы.

Причиной низкого уровня сотрудничества в муниципальных образованиях являются «недоверие местным властям» (68,75% - ответы представителей муниципальной власти; и 38,9% - представители общественности); «нестабильная политическая ситуация» (20,8% и 24,1%); «высокие административные барьеры»

(20,8% и 24,1%); «низкий уровень социальной активности населения» (52,1% и 55,6%); «недостаточный уровень развития информационной грамотности населения» (29,1% и 38,9%); «нехватка квалифицированных управленческих кадров» (33,3% и 46,3%) и «отсутствие информационной платформы для взаимодействия».

По мнению экспертов, главными участниками предлагаемых проектов в муниципальных образованиях должны выступать представители бизнеса. Так, более половины экспертов считают, что представителей бизнес-сообщества, безусловно, следует привлекать к решению местных проблем. Лишь в отдельных ответах присутствовали сомнения в целесообразности вовлечения бизнес-структур в муниципальное управление. В качестве аргументов были выбраны такие суждения: «приоритеты бизнес-сообщества смещены в сторону получения прибыли, их мало интересуют проблемы местного социума», «у представителей бизнес-сообщества отсутствует мотивация, поскольку участие требует временных затрат».

В то же время экспертами отмечается низкий уровень взаимодействия научного сообщества и эффективности предлагаемых ими проектов. Более половины (54,2%) считают, что результаты неэффективны, около 20% считают, что меньшая часть предложений от научных коллективов эффективна и только 22,9% отмечают эффективность результатов совместной деятельности. Полученные данные говорят о том, что на современном этапе в Северо-Кавказском регионе произошел отрыв научного сообщества от практики муниципального управления.

Важным показателем наличия потенциала муниципального образования в реализации краудсорсинга является готовность представителей муниципальной элиты в нем участвовать. Более 90% муниципальных служащих в той или иной мере выражают заинтересованность в решении и реализации местных проблем, немного меньшую готовность отмечают представители общественности – 77,8%. Однако 20% ответов представителей общественности демонстрируют отсутствие готовности

участвовать в краудсорсинге. Особенного внимания заслуживает опция - «нет, я не буду участвовать в подобных проектах, все равно от меня ничего не зависит», его выбрали 12,96%. Данный результат можно объяснить тем, что, возможно, ранее они столкнулись с определенными административными барьерами в решении своих вопросов и поэтому появилась такая позиция.

В ходе исследования получена информация о мотивах участия в краудсорсинге. Личная заинтересованность в решении проблем присуща 50,0% представителей муниципальной власти и 53,7% представителей общественности. Примерно на таком же уровне находится выбор ответа «Возможность увидеть воплощение своих идей в жизнь» - 47,9% (представители муниципальной власти) и 46,3% (представители общественности). Примерно одинаковые позиции обнаружены в ответах «свобода творчества в рамках поставленной задачи» и «способ общения и поиск единомышленников», «возможность самореализации, обнаружения своих идей и замыслов». В ответах заметно наличие мотивов более высокого социального уровня у представителей муниципальной власти.

Анализ полученных ответов в целом дает позитивную информацию о перспективах реализации краудсорсинга в муниципалитетах. Хотя на первый взгляд, судя по процентам ответа на первый вопрос, может показаться, что краудсорсинг не приемлет значительная часть экспертов. Всего 27,1% представителей власти и 37,1% представителей общественности отметили, что у краудсорсинга большие перспективы. Однако, принимая во внимание, что это новая технология в российской практике, то сомнения вполне оправданы. Однако категоричные утверждения о том, что у краудсорсинга нет никаких перспектив, были в меньшинстве. Примерно по 12% экспертов с обеих сторон отметили, что перспективы сомнительны. А ответ, что краудсорсинг не станет заметным явлением в жизни муниципального сообщества, но может быть иногда полезным в решении местных проблем, на наш взгляд, является проявлением осторожности, но не отрицания целесообразности и возможности

реализации краудсорсинга в муниципальном управлении.

Оценки рисков реализации краудсорсинга в ответах экспертов, представителей обеих сторон в целом совпадают. В первую очередь, отмечаются незаинтересованность населения (33,3% ответов представителей муниципальной власти и 29,6% представителей общественности) и инертность органов местного самоуправления (соответственно 18,7% и 22,2%). Отсутствие информационной поддержки со стороны местных СМИ отметили 6,25% представителей муниципальной власти и 9,25% представителей общественности, недостаток средств для создания и обслуживания сайта (8,3% представителей муниципальной власти и 22,2% представителей общественности). Основными рисками, по мнению экспертов, выступают инертность органов местного самоуправления, отсутствие информационной поддержки со стороны местных СМИ, недостаток средств для создания и обслуживания сайта, незаинтересованность населения.

Личная заинтересованность в решении проблем присуща 50,0% представителей муниципальной власти и 53,7% представителей общественности. Примерно на таком же уровне находится выбор ответа «Возможность увидеть воплощение своих идей в жизнь» - 47,9% (представители муниципальной власти) и 46,3% (представители общественности).

Результаты фокус-групп можно представить в виде нескольких слоев поверхностного и глубинного содержания. В ходе сравнения оценочных суждений городских и сельских жителей, а также жителей разных регионов выявлена некоторая разнородность осмысления проблем муниципального социума и возможностей их решения средствами краудсорсинга. Это обусловлено региональными особенностями, сложившимися историческими традициями и ресурсными возможностями. Так, в фокус-группе сельских жителей при оценке проблем акцент делается на качестве предоставления медицинских и образовательных услуг, развитии социальной инфраструктуры. В оценках представителей городов доминировали проблемы благоустройства, услуг ЖКХ, организации мест проведения до-

суга, занятий спортом и др. Однако в целом респонденты во всех фокус-группах были солидарны в суждениях относительно существования проблем в муниципальных образованиях и необходимости привлечения различных групп местного населения к их решению.

В ряде суждений сельских жителей наблюдалось открытое апеллирование к недостаточности финансовых средств для решения проблем в муниципальных образованиях. Определенные затруднения вызвало обсуждение вопроса о выборе способов коммуникаций, как у сельских жителей, так и жителей городов. В основном респонденты ограничились перечислением форм участия, упомянутых в Федеральном законе от 06.10.2003 N 131-ФЗ (ред. от 29.12.2020) «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» [5].

Выявлено различие позиций респондентов относительно оценки мотивов участия представителей разных групп населения в решении местных проблем. Среди основных были названы мотивы общественного признания, приобретения известности, получения дальнейших конкурентных преимуществ, экономических выгод в ближайшей перспективе. Участники фокус-групп в отдельных муниципальных образованиях (Республика Дагестан, Ингушетия и Чеченская Республика) в качестве основного назвали религиозный мотив, отметив, что в Исламе благотворительность и щедрость ценятся очень высоко, эта тема упоминается в целом ряде аятов Корана. В большинстве проведенных фокус-групп наблюдалось отсутствие упоминания мотивов, связанных с возможностью самореализации и творчества.

Высказывания респондентов относительно возможных эффектов в основном связаны с удовлетворением материальных потребностей и экономией бюджетных средств и, возможно, получением инвестиций от представителей бизнес-структур. В то время как отсутствовали предположения относительно получения репутационного, информационного, коммуникативного и управленческого эффектов. Однако, несмотря на эмоциональную окрашенность ответов, их нечеткое

оформление и недостаточно ясное понимание возможных эффектов, можно сделать вывод о том, что в представлениях участников фокус-групп краудсорсинг является действенным инструментом решения проблем.

Выводы

В целом, как показали результаты проведенного социологического опроса, население СКФО демонстрирует готовность к конструктивному диалогу с представителями местной власти. Мнения экспертов не имеют существенных противоречий, обусловленных социально-профессиональной структурой, местом проживания и принадлежностью муниципального образования к городскому округу или сельскому поселению. Наибольшие расхождения в позициях вызвали такие вопросы, как состояние диалога между населением и органами муниципальной власти, активность политических партий и общественных организаций в решении местных проблем, наличие возможностей для создания информационно-коммуникативной платформы взаимодействия, наличие средств для обслуживания сайта, готовность представителей муниципальной элиты участвовать в реализации краудсорсинговых проектов.

Вместе с тем оценка перспектив внедрения краудсорсинга в практику управления муниципальным образованием, возможных рисков и мотивов участия в краудсорсинговых проектах у обеих групп экспертов во многом совпадает, как и выдвинутые предложения по преодолению проблем внедрения краудсорсинга. Это вносит определенный оптимизм в достижение понимания необходимости взаимодействия всех групп населения муниципального образования для получения социально-экономических эффектов.

Анализ полученных эмпирических материалов по результатам проведения фокус-групп позволил сделать выводы об отношении населения муниципальных образований СКФО к внедрению краудсорсинга. Несмотря на некоторые различия в осмыслении проблем муниципального социума и возможностей

их решения, обусловленные региональными особенностями, участники фокус-групп были солидарны в оценке перспектив реализации краудсорсинга, в проявлении интереса и готовности поддержать внедрение краудсорсинга.

Таким образом, концепция краудсорсинга, акцентирующая внимание на технологических аспектах участия граждан в управлении,

пока еще с трудом воспринимается не только работниками административных структур, но и значительной частью населения, привыкшего к патерналистской трактовке взаимоотношений государства и общества и довольно часто оправдывающего свою пассивность ссылками либо на принципиальную невозможность изменений, либо на их чрезмерную ресурсную затратность.

Список литературы

1. Лобова С.В., Долженко Р.А. Направления использования краудсорсинга для решения государственных и общественных задач в регионе // Региональная экономика: теория и практика. – 2016. – №2. – С. 135-148.
2. Хау Д. Самая богатая часть планеты работает бесплатно во время перерывов на кофе // Theory and practice [Электрон. ресурс] – 2016. – URL: <http://theoryandpractice.ru/> (дата обращения 12.02.2022).
3. Добренков В.И. Методы социологического исследования. – М.: ИНФРА-М. – 2004. – 768 с.
4. Мертон Р., Фиске М., Кендалл П. Фокусированное интервью. / Пер. с англ. Т.Н. Федоровской под ред. С.А. Белановского– М.: Институт молодежи, 1991.
5. Федеральный закон от 03.10.2003 № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. – 2003. – № 40. – Ст. 3822.

References

1. Lobova S.V., Dolzhenko R.A. Napravlenija ispolzovanija kraudsorsinga dlja reshenija gosudarstvennyh i obshestvennyh zadach v regione [Directions for using crowdsourcing to solve state and public problems in the region], Regionalnaja ekonomika: teorija i praktika [Regional Economics: Theory and Practice], 2, 135-148 (2016).
2. Hau D. Samaja bogataja chast planeti rabotaet besplatno vo vremja pereryvov na kofe [The richest part of the planet works for free during coffee breaks] [Electronic resource], Theory and practice, (2016). Available at: <http://theoryandpractice.ru/> (Accessed: 12.02.2022).
3. Dobrenkov V.I. Metodi sociologicheskogo issledovanija [Methods of sociological research] (INFRA-M, Moscow, 2004, 768 p.)
4. Merton R., Fiske M., Kendall P. Fokusirovanoe intervju [The focused interview] (Institut molodezhi, Moscow, 1991).
5. Federalnyi zakon ot 03.10.2003 № 131-FZ «Ob obshih principah organizacii mestnogo samoupravlenija v Rossiiskoi Federacii» [Federal Law No. 131-FZ of 03.10.2003 «On the General Principles of Organization of Local Self-Government in the Russian Federation»], Sobranie zakonodatelstva RF [Collection of legislation of the Russian Federation], 40, 3822 article (2003).

С.В. Алиева

Ресей Федерациясы Президентінің жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік басқару академиясының Солтүстік Кавказ институты, Пятигорск, Ресей

Муниципалитет тұрғындарының краудсорсингтік әлеуетін әлеуметтік зерттеу әдістемесі

Аңдатпа. Мақалада муниципалитеттер тұрғындарының краудсорсингтік әлеуетін зерттеудің әдіснамалық негіздері қарастырылған. Муниципалитеттер тұрғындарының «краудсорсингтік әлеуеті» ұғымы-

ның мәні мен мазмұны ашылады. Осы объектінің бірегей құрылымын, оның жұмыс істеуінің жасырын тетіктерін және даму динамикасын зерттеудегі сапалы әдістердің рөлі негізделген. Мақалада сараптама-лық сауалнама, фокус-топтық зерттеу және алынған деректерді түсіндіруге мүмкіндік беретін түпнұсқа талдау әдістерін қолдану қарастырылады. Бұл әдістерді қолданудың негізгі міндеті-краудсорсингті муниципалды басқару практикасына енгізу перспективаларын бағалауға, краудсорсингтік жобаларға қатысу себептерін анықтауға және ықтимал тәуекелдерді болжауға мүмкіндік беретін ақпарат алу.

Түйін сөздер: әлеуметтанулық зерттеу әдістемесі, краудсорсингтік әлеует, муниципалитеттің халқы.

S.V. Aliyeva

North Caucasian Institute of the Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, Pyatigorsk, Russia

Methodology of sociological research of the crowdsourcing potential of the population of the municipality

Abstract. The article discusses the methodological foundations for conducting a study of the crowdsourcing potential of the population of municipalities. The article reveals the essence and content of the concept of «crowdsourcing potential» of the population of municipalities. The article substantiates the role of qualitative methods in the study of the unique structure of a given object, the hidden mechanisms of its functioning, and the dynamics of development. The article discusses the conduct of an expert survey, focus group research, and the use of original methods of analysis that allow the interpretation of the data obtained. The main task of applying these methods is to obtain information that allows assessing the prospects for introducing crowdsourcing into the practice of managing a municipality, identifying the motives for participating in crowdsourcing projects, and predicting possible risks.

Keywords: methodology of sociological research, crowdsourcing potential, population of the municipality.

Сведения об авторе:

Алиева С.В. – доктор социологических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента и предпринимательского права Северо-Кавказского института Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, ул. Дунаевского, 5, Пятигорск, Россия.

Aliyeva S.V. – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Head of the Department of management and entrepreneurial Law of the North Caucasian Institute of the Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, 5 Dunayevsky str., Pyatigorsk, Russia.

Редактор: **Г.Ж. Менлибекова**

Журнал менеджері: **Ә.С. Жұматаева**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Авторларға арналған нұсқаулықтар,
публикациялық этика журнал сайтында енгізілген: <http://bulpedps.enu.kz>

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
-2022. - 2(139). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ 412 б. Шартты б.т. 25,7
Таралымы - 15 дана. Басуға қол қойылды: 30.09.2022
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulpedps.enu.kz>

Мазмұнына типография жауап бермейді.
Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Қ.Сәтбаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды